lozan

Barış Konferansı

tutanaklar-belgeler

ÇEVİREN: SEHA L. MERAY

3. Baskı

YKY

LOZAN BARIŞ KONFERANSI 1

YKY

Lozan
Barış Konferansı

Tutanaklar - Belgeler

Birinci Takım

Cilt I, Kitap I

Genel Oturumların Protokolleri
ve
Birinci Komisyonun Tutanakları ile Raporları
(Ülke ve Askerlik Sorunları)

Çeviren: Seha L. Meray

İSTANBUL

Yapı Kredi Yayınları

Lozan Barış Konferansı
Tutanaklar - Belgeler
Takım I, Cilt 1, Kitap 1
Çeviren: Seha L. Meray

Düzelti: Cenk Koyuncu - Selahattin Özpalabıyıklar
Ofset Hazırlık: Tipograf

Kapak Tasarımı: Nahide Dikel
Baskı: Şefik Matbaası

1. Baskı: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969
YKY'de 1. Baskı: İstanbul, Ekim 1993
2. Baskı: İstanbul, Mayıs 2001
ISBN 975-363-204-5 (Cilt No.)
ISBN 975-363-203-7 (Takım No.)

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 285 Beyoğlu 80050 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.yapikrediyayinlari.com
http://www.shop.superonline.com/yky
e-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr

İKİNCİ BASKIYI SUNARKEN

Yirmidört yıl önce, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Devlet Hukuku Profesörü Seha L. MERAY'ın tek başına sürdürdüğü insanüstü bir çaba sonucu, Lozan Barış Konferansı'nın Tutanakları ve Belgelerinin, yazıldıkları resmi yabancı dil olan Fransızcadan günümüzün arı Türkçesine çevrilerek yayımlanabilmesi gerçekleştirilmiştir.

Tükenen bu ilk baskının Lozan'ın ve Cumhuriyetimizin 70. yıldönümlerinin kutlanmakta olduğu bu günlerde, ulus ve devlet yaşamımızın tarihindeki tartışılmaz öneminin bilinci içinde, İnönü Vakfının Öncülüğü ile yeniden basılması kararlaştırılmıştı. Meray'ın eşi ve çocuklarının anlayışı ve destekleri ile Yapı Kredi Yayınları Limited Şirketinin bilgili, yürekli ve özverili yaklaşımlarının başarıya ulaştırdığı bu girişim sonucu yeniden ortaya çıkan bu yapıt, Türk iç ve dış siyasetinin, dünyanın bu en çalkantılı bir döneminde, Türk toplumunun sorunlarına yanıt ararken en çok gereksinim duyması gereken, denenmiş bir yol göstericisine yeniden kavuşması anlamını taşıyor.

Genç Türk Cumhuriyetinin uluslararası diplomasi alanına adım atışının bu ilk belgesini imzalamış olan Türkiye dışındaki devletlerin tümü, geçen bu yetmiş yıl içinde, kanlı savaşlar yaşamış, kimi yıkıntılar, işgaller görmüş, topraklarını yitirmiş, kimi tümden biçim ve kimlik değiştirmiş, kimi dağılmış ya da dağıtılmıştır. Buna karşılık, aynı andlaşmanın Türkiye bakımından, lehimize gerçekleşen birçok değişiklikler dışında, hâlâ ilk günkü gücünü ve anlamını koruyan bir onur belgesi niteliğiyle varlığını sürdürmekte olması tüm dünya ülkeleri için ibretle düşünülmesi gereken bir olgudur. Esin kaynağı ve ölümüne kadar yol göstericisi Atatürk, II. Dünya Savaşı'nın sonuna dek uygulayıcısı ise İnönü olan Türk devrimlerinin ve bunlara dayalı dış politikanın temel taşlarından en önemlileri, iç ve dış düşmanlara karşı kazanılan Ulusal Savaş ile Lozan Barış Andlaşmasıdır. Bu temellerin yadsınabileceğini ve o takdirde kimin ne yapması gerekebileceğini eşsiz bir önsezi ile sözlerinde açıklayan Atatürk'e kulak verme zamanı herhalde gelmiştir.

Birinci baskının tıpkı benzeri olarak ortaya çıkan bu yapıt, karanlık güçlerce unutturulmağa çalışılan ve bir ölçüde de ne yazık ki bir çoğu unutulmaya yüz tutan Atatürk devrimlerinden, dile ilişkin olanının ilkelerine Türk Dil Kurumu Başkanlığını bir süre onurla yürütmüş olan Meray'ın içten bağlılığının da simgesidir. Bu baskının sunuşunu kaleme aldığım şu sırada, yıllar önce ilk önsözü yazarken Meray'ın kendilerine en büyük saygı beslediği iki yüce devrim ve bilim

ustasını anma ödevini bana bıraktığı duygusunu taşıyorum: Atatürk'ün Söylev'ini ve Medeni Kanun'u Türkçeleştiren rahmetli Ordinaryüs Profesör Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ile, ilerlemiş yaşında en genç dil araştırmacı ve savaşçılarına örnek olmayı daha uzun yıllar sürdürmesini tüm Atatürk'e ve davasına inananların içten diledikleri Ömer Asım Aksoy'u, kendi adıma olduğu kadar ve özellikle Meray adına saygı ile anmayı borç biliyorum.

Her Türk aydınının; XXI. Yüzyıl eşiğinde uğraşları hukuk, tarih, devlet yönetimi, hele politika ya da ekonomi olanların; sivil, asker, işadamı, ya da sadece yurtsever vatandaş herkesin, zaman zaman Sevr baykuşlarının öttüğü bu ülkeden barış, insanlık ve umut güvercinlerinin nasıl yükseldiğinin öyküsünü okuması, okutması ve anlatmasının bir vatan ve insanlık ödevi olduğuna olan inancımı belirtmek isterim. Bu vesile ile bu yolda çok önemli bir adım olarak, sunuşunu yapmaktan onur duyduğum bu yeni baskıyı gerçekleştiren kişi ve kurumların yakın tarihimizde yer alan daha nice yapıtlara da aynı değerli ilgiyi göstermeleri dileğiyle, Atatürk'e ve dava arkadaşlarına gönül borcumu yinelerim.

Osman OLCAY
Ankara, Ağustos 1993

Bu muahedename, Türk Milleti aleyhine, asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr muahedenamesiyle ikmal edildiği zannedilmiş, büyük bir suikasdın inhidamını ifade eder bir vesikadır. Osmanlı devrine ait tarihte emsali nâmesbuk bir siyasî zafer eseridir.

(Ekim 1927) **ATATÜRK**

Professörümüz Şeha-
liz ve tebrik ifades
olmuştur İsmet
2. 5. 1970

Mütecanis, yeknesak bir vatan; bunun dahilinde harice karşı gayritabiî kuyuttan ve hükümet içinde hükümet ifade eden dahilî imtiyazattan müberra bir vaziyet; gayritabiî mükellefiyat-ı maliyeden âzâde bir hal; hakk-ı müdafaası mutlak, menabii mebzul ve serbest bir vatan. Bu vatanın adı Türkiye'dir. O Türkiye'yi bu muahedenameler ifade ve tavzih etmektedirler.

(23 Ağustos 1923) **İNÖNÜ**

ÖNSÖZ

Lozan Muahedesi İmparatorluğun tasfiye edildiği muahededir. I nci Cihan Harbini, beraber muharebe ettiğimiz müttefiklerle, kaybettik. Yenilgi kesin idi ve galipler sulh masalarına tam hâkimiyetle oturdular.

Müttefiklerimiz olan İmparatorluklar, sadece, aldıkları muahede projelerini görmek ve imzalayacaklarını veya imzalamayacaklarını söylemek hakkı ile konferansa girdiler.

Türkiye'nin durumu hepsinden daha güç olmuştu. Türkiye, herkesin 1918 de bitirdiği muharebeye, daha dört sene devam etti. Memleketi işgal altında idi. Her taraftan istilâ ve fiilî hâkimiyet silâhla devam ediyordu.

1922 de, birden bire, askerî vaziyet, galiplerin hiç ihtimal vermedikleri kesin bir netice ile, yani Türk zaferi ile, yeni bir safhaya girdi. Büyük galip devletler, yardım ettikleri küçük ortaklarıyla, muharebeyi devam ettirmişler, ve dört sene içinde, bizi, içeriden Padişah Hükümeti, karışıklıklar ve sona kadar Yunan ordusuyla amana düşüreceklerini zannetmişler, muvaffak olamamışlar, 1918 galibiyetinden farklı bir vaziyete düşerek, bizi sulh masasına çağırmışlardır.

Biz, Büyük Millet Meclisi Türkiyesi, o haleti ruhiyede idik ki, İmparatorluk mağlup olmuştu ve zaten İmparatorluk, memleket içinde de, düşmüş ve lâğvedilmişti. Biz, 1918 mağlubiyetini üzerimize almıyorduk. Galip devletler, 1918 galipleri durumunda ısrar etmek istiyorlardı. Bu şartlar altında Konferans toplandı.

Sırası geldikçe ben, Baş Murahhas olarak, Mudanya Mütarekesinden buraya geldiğimi söylerdim. Lord Curzon ise, bana, Mondros Mütarekesini hatırlatmağa çalışırdı. Mesele, aramızda hallolunamadan, ihtilâflı kalırdı.

Müzakereye başladığımız zaman, eşit şartlarla müzakere edeceğimiz nazarî olarak kararlaştırılmıştı. 1918 galipleri bu şartı nazarî olarak kabul ederler ve tatbikatta ağırlıklarını başka istikametlere yöneltmeğe çalışırlardı. İlk günden itibaren, Konferansın eşit şartları, milletlerin istiklâli havası ve hakkının münakaşasını, her vesile ile yenilerdik.

Müzakere başlamadan evvel, İsviçre Reisicumhurunun açma merasiminin nasıl yapılacağını bize haber verdiler. İlk haber, Reisicumhur Konferansı açacak ve ondan sonra çekilecek, Konferans toplanacaktı. Biraz sonra, ikinci bir haber geldi: Reisicumhur Konferansı açacak, Müttefiklerden birisi söz alacak, konuşacak ve tören kapanacaktı. Bunu bize söyler söylemez, "Müttefiklerden biri konuşursa, bizim de, bir taraf olarak, konuşacağımızı" haber verdim.

Bunun üzerine, Fransız Başvekili M. Poincaré ile görüşmemiz oldu. M. Poincaré, benim ne konuşacağımı öğrenmek istiyordu. Kendisine, hazırlamış olduğumuz bir açış konuşması bulunduğunu söyledim. Müttefiklerden İngiliz Hariciye Nâzırının Konferans namına, yalnız teşekkür edeceğini, başka bir şey yapmayacağını söyledi. "Ben de yalnız teşekkür ederim" dedim. M. Poincaré merak etti, konuşmamın ne olduğunu görmek istedi. Çıkardım, gösterdim. İçinde birçok şikâyetler vardı. Memleketimizin gördüğü tecavüzleri, haksızlıkları anlatıyordum. İlk anda böyle bir çatışmaya varılmaması için M. Poincaré çok ısrar etti. Nihayet bir iki kelime değiştirmeyi kabul, başka bir şey değiştirmemekte ısrar ettim. Ayrıldık.

Üçüncü haber, tekrar, Reisicumhurdan sonra kimse konuşmayacak, şeklinde geldi. "Kimse konuşmazsa, ben de konuşmayacağım; bir kişi konuşursa, mutlaka ben de konuşacağım" dedim.

Tören açıldı. Reisicumhurdan sonra, Lord Curzon'a söz verildi. Lord Curzon, teşekkürlerle birlikte, sulh arzularıyla geldiğini söyledi; sulhun lüzumunu bütün milletler için göstererek ve temenni ederek, haklı ve iyi niyetli bir eda ile konuşma yaptı.

Lord Curzon yerine otururken, törende toplanmış olanlar beni, hayretle kürsüde gördüler. Reisicumhura hitap ettikten sonra, konuşmama başladım. Sulh arzularıyla geldiğimizi, çok haksızlık gördüğümüzü söyledim; sulh arzularının bütün Konferansa hâkim olması, adalet içinde bir sulh yapılması dileği ile sözü bitirdim. Oturdum.

Herkes, garip bir vaziyette, nihayet benim diplomat usullerini bilmeyen bir asker olduğuma hareketimi vererek, aramızda sataşmalar ve usul münakaşalarıyla, törendeki müdahalemi hazmedip geçtiler.

Konferansın ilk toplantısında İçtüzüğünü konuşurken, eşitlik şartlarına titizlikle dikkat ettik. Meselâ Konferansın dili İngilizce ve Fransızca olacak deniyordu. Ben, "bir de Türkçe olacak" diye ilâve ettim. Komisyon başkanlıkları İngiltere, Fransa ve İtalya arasında taksim olunuyordu. Bizim de bir komisyon başkanlığına hakkımız olduğunu tartıştım. Nihayet Konferansın İçtüzüğü kabul edildi ve içinde bizim kabul etmediğimiz noktalardan bir çoğu gösterildi.

Bunları söylemekten maksadım, eşitliğin şartlarını dikkatle takip ediyoruz; tabiî, ehemmiyetsiz usulde, selâmda sabahta bile, fark gözetirlerse, o farkları gösteriyoruz, fakat bu yüzden Konferansın inkitaa gitmesini istemiyoruz; Konferansın yapılmasını istiyoruz. Konferansa hangi haleti ruhiye ile gittiğimiz, şimdiye kadar anlaşılmıştır zannederim.

Biz, Millî Mücadele esnasında, hep İngilizlerle hasım durumunda bulunduk. İstanbul Hükümeti, bizimle mücadele ederken, başlıca İngilizlere istinat ediyordu. Fransızlarla fiilen muharebe etmiş olduğumuz halde, nihayette, Ankara İtilâfnamesiyle Fransızlarla yarı sulh olmuş gibiydi ve aramızda yakınlık vardı. İtalyanlarla aramızda hiç muharebe geçmemişti ve onların Yunan istilâsına taraftar olmadıklarını zannediyorduk. Japonya ve diğer Balkan devletleriyle kolay anlaşacağımızı tahmin ediyorduk.

Bu hulâsa ile, Konferansda biz, İngilizlerin bize karşı olan düşmanlığından zarar görmemek için, diğer bütün Müttefiklerle beraber hareket etme usulünü takip etmek istedik.

Lord Curzon bunun farkına vardı. İlk aylarda hiç bir İngiliz meselesinden dolayı Konferansı tehlikeye düşürecek kesin bir vaziyet almıyordu. Ve diğer büyük küçük bütün Müttefiklerin, en önemli ve en önemsiz her isteklerini ve her sözlerini bütün kuvvetiyle destekliyordu. Özel bir görüşmemizde, bana, benim çok manevraya alışkın olduğumu, ama düşündüklerimi tatbik ettirmeyeceğini, yarı şaka bir eda ile söylemişti. İngilizden başka olan bütün Müttefikler, benimle ayrı ayrı her pazarlığı yapmağa istidatlı idiler, ümit veriyorlardı. Fakat, İngilizlerle ihtilâf içinde bir meseleyi öne sürünce, onu İngilizlerle halledeceğini, kendilerinin hiçbir şey yapamayacağını bildiriyorlardı.

Lord Curzon, büyük meselelerden hiç birini, daha evvel bütün müttefiklerini toplayıp bir karara bağlamadan, açık müzakereye getirmiyordu. Bu usulle Konferansda bir neticeye varamayacağımız anlaşılmıştı. İngilizden başka olan Müttefiklerin arzularını tatmin etmek imkân haricinde idi. Bütün Türkiye'yi versek, kâfi gelmiyordu. Ve buna bedel de, sona kalacak İngiliz meseleleri için, hiç birisi, İngiltere'den ayrılacağını söyleyemiyordu. O halde, evvelâ, taktiği değiştirdik. Birinci devrenin sonuna doğru, sulhün İngilizlerin elinde bulunduğu kesin kanaatına vardım. Onların kopma meselesi yapabilecekleri konulara teşhis koyarak, oralarda bir neticeye varmayı öne aldım.

Konferansın büyük meseleleri şunlardı:

İlk önce arazi meseleleri. Bunlar, muharebe meydanlarında fiilen bir neticeye varmış; Ankara İtilâfıyla Fransa ile hudut meselesi halledilmiş; fiilen işgal etmediğimiz halde almak istediğimiz Trakya, Mudanya Mütarekesi ile harbin hemen sirayet çevresi olmak itibariyle, daha evvel, Konferans kararlaştırılırken şarta bağlanmıştı. İstanbul'un ve Boğazların kayıtsız şartsız boşaltılması, Konferansda baştan sona kadar, bizim başlıca kaygımız olmuştur. Konferansda çıkacak yeni arazi meseleleri üzerinde, fiilen işgal etmedikçe, yeni bir adım atmak ihtimali görülmüyordu.

Konferansın büyük meselelerinden biri, Boğazlar meselesi olmuştur. Boğazların açık olmasında başlıca İngilizler ısrar ediyorlardı; bütün Müttefikler İngiltere etrafında toplanmışlardı. Bu meselelerde bir kopmaya gitmemek, sulh için çaresiz görünüyordu.

Konferansda, Kapitülasyonlar büyük dâva olmuştur. Bunda bütün Müttefikler ve Amerika karşımızda bulunmuşlardır. Biz de bu meseleyi hayatî dâvalarımızdan biri sayıyorduk.

Konferansda azınlıklar (ekalliyetler) yüzünden, tarihten gelen alışkanlıkla, büyük ihtilâf çıkacağı beklenebilirdi. Azınlıklar meselesi, Konferansa gitmeden evvel, fiilen halledilmiş durumda idi. Bu yüzden, Türkiye'yi zorlamak mümkün olamazdı. Zaten, kapitülasyon içinde bulunmayan her memleketin kabul ettiğini biz de kabul ediyorduk.

Konferansın büyük bir meselesi, Düyunu Umumiye meselesi, yani Osmanlı İmparatorluğu borçlarının altın ödeme mecburiyeti, ve Osmanlı İmparatorluğu'nda alışılan imtiyaz ve iktisadî nüfuz sahaları usulünün kaldırılması çabası olmuştur. Bunda İngilizler nisbetle daha az alâka gösterdiler. Diğer Müttefikler son derece hırslı ve haşin idiler.

Bu büyük meseleler, hesapsız başka meselelerle beraber konuşuldu. Bir konferansı neticeye vardırmak için tarafların ciddî olan uzlaşma arzusu esaslı rolü oynar. Biz, hayatî bir mani olmadıkça, sulh yapmak mecburiyetindeydik. Müttefikler, kendileri için kopma meselesi sayılabilecek konular dışında, Türkiye ile sulh yapmayı ve yeni memleketlerde sulh içinde yerleşmeyi tercih ediyorlardı.

Müttefikler, arzu ettikleri muahedeyi bize kabul ettirmek için, yalnız müzakerelerde hukukî çekişmelerle kalmamışlar, Şubatta büyük baskı ve gösteri ile, Konferansı kesintiye uğratmağa kadar, kararlı olarak gitmişlerdir. Zannediyorlardı ki, bu kadar şiddetli bir baskı karşısında, hallolunamayan meselelerde, Türkler boyun eğeceklerdir. Şubat teşebbüsünü reddedip, ayrılmayı göze aldığımızı gösterdikten sonra, daha Ankara'ya gelmeden, daha İsviçre'de iken, ileri vardıklarını ve Türklerin hayatî gördükleri meseleleri her halde elde etmek için, tehlikeleri göze alabileceklerini, şiddete, zora baş eğmeyeceklerini anlamışlardı. Buraya kadar, tecrübe etmeden, bunu kabul etmiyorlardı.

Lord Curzon'un İsviçre'den ayrıldığı 4 Şubatın ertesi günü bu teşhisi ufukta gördüm. Konferansın kesilme yapmadığını, erteleme yaptığını söylemekte Müttefikler acele ettiler; ve ben, Ankara'ya gelinceye kadar, Lord Curzon'dan yolda dostane mesajlar aldım. Havayı ümitli olarak muhafazaya ehemmiyet veriyordu. Onun için, ben Ankara'ya geldiğim zaman, Reisicumhurumuza ve Hükümete vaziyeti etrafıyla ve bütün güçlükleriyle anlatırken, "Sulh ihtimali vardır, bunu elde edebiliriz" kanaatını söyleyebiliyordum.

Müttefikler başka bir şeye de güveniyorlardı: Yeni Türkiye, yeni bir devletin büyük reformları içinde idi. Bu reformları Türkiye bünyesinin ne kadar hazmedeceği meçhul idi ve onlar için, Konferansda kaybettiklerini yeniden elde etme fırsatını verebilecek bir ihtimal idi. Bu sebeple, bir takım vâdelere bağlanmış kararlarla yetinmekte mahzur görmediler. Vâdeler gelinceye kadar olacak hâdiselerden ümitli idiler.

Müttefiklerin âti için bir ümitleri de, yorulmuş, fakir düşmüş bir milletin, harap olmuş memleketini tamir etmek için mutlaka yardıma muhtaç olacağı, bunun için kendilerine müracaat edildiği vakit, harpte ve Lozan'da kaybedilmiş olan eski alıştıkları usullerin ve muamelelerin tekrar konabileceği idi.

Lozan Muahedesinin tasdiki de bir yıl geç oldu. Ümitleri bu Muahedenin tatbik edilemeyeceğinde idi. Bu ümitleri hiç gerçekleşmedi.

Kabul edilen muahedenin eksik ve ileriye bağlanmış noktalarını bu şekilde anlamak lâzımdır. İlk ticaret muahedesi, beş sene için, Lozan'da kararlaştırıldı. Adlî idare beyannamesi, böyle bir ümitle, beş seneye bağlandı. Sağlık işleri beyannamesi için de böyle yapıldı.

Şimdi, bu anlattıklarımdan sonra kavranacaktır ki, ticaret muahedesi beş seneyi bitirdikten sonra, Türkiye, haklarına aykırı hükümlerle yeni bir ticaret muahedesi yapmayacak durumda idi. Adlî idare beyannamesi kolaylıkla vâdesini bitirdi. Çünkü, bu beyannamenin müddeti dolduğu zaman, yabancı müşavirlerin ümit edebilecekleri islâhattan çok ilerisi, Türkiye'de fiilen tatbik olunmuştur. Sağlık işleri beyannamesi de bu tarzda kolaylıkla bitmiştir. Lozan Muahedesinin bu eksikleri böyle tamam oldu.

Boğazlar muahedesinin açığının kapanması, 1936'da Montreux ile mümkün oldu. Boğazların Türkiye elinde her suretle müdafaa edilmesi hakkının, uluslararası emniyet için de lâzım olduğunu, yeni Türkiye kabul ettirdi.

Müttefiklerin iktisadî nüfuz sahaları ve Türkiye'ye yardımın anormal istifadeler karşılığında yapılması alışkanlığı hiçbir zaman gevşemedi ve II nci Cihan Harbine kadar ilk safhası devam etti. II nci Cihan Harbinde müttefik olduktan sonra, bu vaziyet, ittifakın şartları ve ittifak münasebetleri içinde, bir dereceye kadar düzelmiştir. İktisadî şartların millî menfaate göre ve siyaseten ve iktisaden kuvvetli memleketlerin usulleriyle işlemesi meselesi hâlâ halledilecek bir mesele olarak devam etmektedir.

Lozan Muahedesinin bünyesi ve tamamlanması hikâyesi budur.

Son fasıl olarak, Lozan Muahedesinin özelliğini anlatacağım. I nci Cihan Harbinden kalan muahedelerin hiç birisi yaşamaz. Yalnız Lozan Muahedesi ayaktadır. II nci Cihan Harbinden sonra yeni muahedeler dünyaya yeni meseleler ve yeni ihtilâflar çıkartmıştır. Lozan Muahedesi Türkiye için esaslı değerini ve uluslararası münasebetlerde kılavuz olacak ilkeleri taşımakta devam etmektedir. Denilebilir ki, Lozan Muahedesi, imzasından 46 sene sonra, tazeliğini muhafaza etmektedir.

İSMET İNÖNÜ

30 Eylül 1969

İsmet İnönü

SUNUŞ

Yeni Türkiye'nin, bağımsız ve ulusal çağdaş bir Devlet olarak uluslararası alanda kendisini kabul ettirmesinin ana belgesi olan Lozan Andlaşmasının Türkçe metni *Düstur*'da yayınlanmıştır[1]. Ancak, Kurtuluş Savaşından sonra, Barış Konferansındaki çetin diplomatik savaşmaların sonucu olan bu Andlaşmanın yalnız metniyle yetinilirse, ne Andlaşma hükümlerini gereği gibi anlamak, ne de bunları gerçekleştirmek için en zor koşullar altında harcanmış çabaları hakkıyla değerlendirmek mümkün olur. Bunun için, Konferansın tutanaklarına başvurmak zorunludur.

Oysa, Konferans tutanaklarının resmî metni Fransızcadır[2]. İngiliz Hükümeti, Konferansın ilk dönemine ilişkin tutanakların İngilizce çevirisini 1923 de yayınlamıştır[3]. Konferans tutanakları, Türkçeye, bir kurulca çevrilmiş ve 1924 de yayınlanmıştır[4]. Şu var ki, eski yazı ile basılmış olan bu çevirinin dili, değil gelecek kuşakların, değil bugünkü genç kuşağın, orta yaşa varmış olanların bile anlamakta güçlük çekeceği – birçok yerlerini de anlayamayacağı – ölçüde ağır ve eskidir.

Dört yıl sonra, 1973 de, Lozan Andlaşmasının 50 nci yıl dönümü kutlanacaktır. Devletimizin, uluslararası alanda bugün de temel direği olan bu Andlaşmanın 50 nci yılı yaklaşırken, Konferans tutanaklarının eski yazıda ve eski dilde kalmasına, bugünkü yazımız ve dilimizle bir metinden yoksun bulunmasına gönlüm razı olmadı.

Tutanakları ve belgeleri Türkçeye yeniden çevirirken, başta Fransızca resmî metni göz önünde tuttum. Bununla birlikte, hem 1924 Türkçe çevirisinden, hem de – özellikle İngilizce yapılmış konuşmalar için – İngilizce çevirisinden yararlandım; karşılaştırmalar yaptım.

Fransızca tutanaklarda, Konferansın açılış töreni söylevleri yoktur. İngilizce çeviride, bu tören ve söylevler, İngilizce verilmektedir. İsviçre Konfederasyonu Başkanının söylevini, İngilizce metinle, Prof. Cemil Bilsel'in ve Ali Naci Karacan'ın kitaplarındaki[5] Türkçe metinden yararlanarak, yeniden çevirdim. Lord Curzon'un söylevini, tam olarak, yalnız Tutanakların İngilizcesinde buldum. İsmet Paşa'nın söylevine gelince, özellikle sayın İnönü'nün *Ulus* gazetesinde (27 Ağustos 1968) çıkan anılarındaki metinle, Bilsel'in ve Karacan'ın kitaplarındaki Türkçe metni ve İngilizce çevirisini göz önünde tuttum; bu söylevin Fransızcasını göremedim.

Böyle önemli bir metni Türkçeye çevirirken, özellikle elli yıl önceki dilin anlatımını, Konferansın kendisine özgü havasını da yansıtarak, doğru kapsamlı,

açık bir Türkçeyle vermeye çalıştım. Çeviride, kişi adları, Türkçe ve İngilizce yazılanlar dışında, resmî tutanaklardaki gibi – Fransızca – yazılmıştır. Baskının ve sayfa düzeninin, teknik olanaklar elverdiği ölçüde, resmî tutanaklara benzetilmesine çalışılmıştır. Kitabın sonuna Dizin eklenmiştir.

Bu çevirinin gerçekleşmesini – ilk üç oturumun tutanaklarını çevirmede işbirliği de yaparak – destekleyen, değerli arkadaşım Prof. Dr. İlhan UNAT'a gönül borcumu belirtmek isterim. Lozan Barış Konferansı tutanaklarının Fakültemiz yayını olarak basılmasını kararlaştıran Yayın Komisyonumuz üyelerine teşekkür ederim. Ankara Üniversitesi Basımevinde çalışanları en iyi duygularla anmak, benim için bir borçtur.

Bu çeviri için değerli bir Önsöz veren sayın İNÖNÜ'ye yürekten teşekkürlerimi sunarım.

Ankara,
24 Ekim 1969

Seha L. MERAY

NOTLAR

1 *Düstur*, Üçüncü Tertip, ikinci baskı, cilt 5, s. 7. Ayrıca, İsmail SOYSAL, *Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasî Andlaşmalar*, Ankara, 1968, s. 33. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

2 *Conférence de Lausanne sur les Affaires du Proche-Orient (1922-1923). Recueil des Actes de la Conférence.* Paris, 1923. İmprimerie Nationale.

3 *Lausanne Conférence on Near Eastern Affairs. 1922-1923. Records of Proceedings and Draft Terms of Peace.* London. 1923. Printed and Published by His Majesty's Stationery Office.

4 *Şark-ı Karib Umuru Hakkında Lozan Konferansı. 1922-1923. Konferansda Tezekkür Olunan Senedat Mecmuası*, İstanbul, 1340-1924. İkdam Matbaası. Prof. Bilsel'in belirttiğine göre (*Lozan*, İstanbul, 1933, c. II, s. 503), "bu tercümeye üç kişilik [ben, Orhan Şemsettin ve Ahmet Reşit Beyler] bir heyetin nezareti altında Darülfünun Müderrislerinden ve Hariciyeden bazı zevat memur edildi."

5 Mehmet Cemil [BİLSEL], *Lozan*, iki cilt, İstanbul, 1933, c. II, s. 15-16; Ali Naci KARACAN, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, İstanbul, 1943, s. 64. Maarif Matbaası, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlarından, sayı 3.

İÇİNDEKİLER

SAYFA

SAYFA

KONFERANSIN AÇILIŞ TOPLANTISI

Konferansın açılış toplantısı, Lausanne'da, Casino de Montbenon'da, 20 Kasım 1922 günü saat 15.30 da yapıldı.

Konferansa katılan Devletler, tam-yetkili temsilcileriyle temsil edildiler; bu Devletlerin Temsilci Heyetleri de açılış oturumunda hazır bulundular. Basın temsilcileri de oturuma alınmışlardı; Lausanne kenti makamlarınca, birçok özel kişi bu oturuma çağrılmıştı.

Tercümanlık görevini M. Camerlynck yaptı.

İsviçre Konfederasyonu Başkanı M. HAAB, aşağıdaki söylevle Konferansı açtı:

"Baylar,

"Burada seçkin temsilcilerini selâmlamakla şeref duyduğumuz Devletler, Yakın Doğu anlaşmazlığına son verdirecek olan barış konferansının ilk toplantısını, tarafsız İsviçre'nin yurttaşlarından birinin açmasını istemek inceliğini göstermişlerdir.

"İsviçre Federal Meclisi, görevinizin tarihî büyük önemini bilerek, bu işi, İsviçre Konfederasyonunun Başkanına emanet etmiştir; biz, bunun nasıl bir şeref olduğunun bilinçli olarak farkındayız. Bu görevi üzerime alırken heyecan duymadığımı söyliyemem. Bu ödeve, yalnız görevlerim yüzünden değil, aynı zamanda, çalışmalarınızın başarıyla sonuçlanmasını çok candan istemekte olduğum için de çağrılmış olduğumu sanmaktayım.

"İsviçre Konfederasyonu adına, yüce topluluğunuza, sıcak ve dostça duygularla, hoş geldiniz derim.

"İsviçre Hükümeti ve halkı, kendilerine gösterilen güven yüzünden, moral ve ekonomik acıların yükü altında ezilmiş insanlığa daha iyi bir gelecek umudunu vermeye hizmet edecek bir barışın, bu ülkenin bağrında doğduğunu görürlerse, bundan büyük bir mutluluk duyacaklardır.

"Uluslararası bir anlaşmanın yapılması, ya da bir anlaşmazlığın barışçı yollardan çözümlenmesi ne zaman ve hangi koşullar altında söz konusu olmuşsa, İsviçre buna – ne kadar küçük olursa olsun – katkıda bulunmağı bir ödev, bütün öteki görevlerinin üstünde bir görev saymıştır. Konferansın, toplantı yeri olarak bir İsviçre kentini seçmiş bulunmasını, Hükümetlerinizin, bizim için kutsal bir gelenek halini almış bir tutum ve politikaya değer verdiklerini göstermek istedikleri anlamında yorumluyoruz.

"Baylar,

"Bütün insanlığın, sona erdirmesini Konferansınızdan yürekten duygularla beklediği son savaşın yapıldığı alanlar, tarihte en büyük rolü oynamış, eski dünyanın iki kıtasının kavuştukları noktada bulunmaktadır.

"Çok şiddetli çekişmelere konu olan bu bölgeler, kahramanlık çağları efsanelerinin, eski çağlar masallarının ve orta çağ öykülerinin bizlere anlattığı, sayısız kanlı boğuşmalara sahne olmuştur. Efsanelere konu olan ya da tarihe geçen bu olaylar, bizim zamanımızda bile, halkların kaderini etkilemeye ara vermemektedir.

"Bunca kahramanları görmüş olan bu yerler, daha son haftalara gelinceye kadar, bizi, eski çağlar tarihini incelediğimiz zaman hayrete düşüren ve heyecanlandıran, savaşçılık değeri yüksek boğuşmalarla kanlara boyanmıştı.

"Yurtları uğrunda, canlarını sakınmadan feda eden bu kahramanların mezarları önünde saygı ve hayranlıkla eğiliyoruz. Onların anılarına şan ve şeref! Onlar, yurtlarına, uğurunda ölecek kadar bağlı ve inançlı kalmışlardır.

"Baylar,

"Dilerim ki, Türk-Yunan savaşı, on yıldan beri Avrupa'yı ve Asya'nın bir parçasını yakıp-yıkmış olan ve uğursuz etkileri, hem yenenlerin hem de yenilenlerin gelecek kuşaklarında sürüp gidecek trajedyanın son perdesi olsun. İşte bunun içindir ki, dünya, Léman gölü kıyılarına, içinde güçlü bir umut ışığı parlayan, kuşkulu gözlerle bakmaktadır. Öngörünüzün, savaşan Devletlere – dolayısıyla da – artık entelektüel ve ekonomik refahın fethine doğru yürüyebilecek olan insanlığa, barış ve huzur sağlaması isteğiyle yanan bütün yürekler, tam bir uyum içinde çarpmaktadır.

"Ülkelerin ve halkların kaderini ellerinizde tutmaktasınız. Göreviniz hem nâzik hem de çok büyüktür. Sorumluluğunuzun ne kadar büyük olduğunu da bilmekteyiz. Çözümlemek zorunda olduğunuz çetin sorunların kökleri geçmiş yüzyıllara derin bir şekilde gömülüdür.

"Tarih bize, bu sorunların, her zaman eski dünyanın kaderini etkilemiş olduğunu öğretmektedir.

"Halkların birbirlerine sıkı sıkıya bağımlı oldukları günümüzde, ekonomik, malî ya da entelektüel alanlarda, bir üyenin sürekli hasta oluşu, bütün uluslar ailesini sarsar.

"İşte bunun içindir ki, Baylar, Hükümetlerinizin akıllı politikası, kıyıcı savaşlara bir son verdirdikten sonra, taraflardan birine olduğu kadar ötekine de, varlığı ve yaşaması için gerekli koşulları sağlıyacak ve gerçekleşmek üzere olan bir barışmaya engel çıkartmayacak bir durum yaratmağa yönelmiştir. Dünyanın duyacağı gönül borcu ve insanlığın mutluluğu için çalışmış olmaktan doğan memnunluk verici inanış, her yüce ortak amaca erişmek için zorunlu bir şart olan, uzlaşma ve ölçülü olma zihniyetinin hak ettiği ödüller olacaktır.

"Dünkü düşmanların inançlarına kaynak olan ve uygarlıklarını besliyen iki büyük din, insanlara en büyük erdemlerin uyum zihniyeti ve barış sevgisi olduğunu gösteren yüce düşüncede birleşmektedir.

"Baylar,

"Birkaç hafta sonra Noel yortularını kutlayacağız. Yüreğimin derinliklerinden

dilerim ki – şüphesiz milyonlarca insan da bu dileğime katılmaktadır – çalışmalarınız sâyesinde, şu büyük söz, o mutlu günde gerçekleşmiş olsun:

"Dünyaya barış ve bütün iyi niyetli insanlara esenlikler!"

Lord CURZON ayağa kalktı ve şunları söyledi:

"İsviçre Konfederasyonu Başkanı Ekselânslarının, çok güzel ve yüksek bir dille söylemiş olduğu sözleri, hepimiz, derin saygı duygularıyla dinledik.

"Bugün burada, dört yıldan uzun bir süre önceki, kıyıcı ve ortalığı yakıp-yıkan bir savaşın anılarını unutmak ve arkada bırakarak barış yapmak üzere, dört yıldır toplanmış olanlardan en son – umalım ki, sonuncu olsun – konferans için toplanmış bulunuyoruz. Şimdiye kadar bu konferanslar, savaşa katılmış başlıca Devletlerin başkentlerinde ya da ülkelerinin çeşitli kentlerinde toplanmıştır. Londra'da, Paris'te, İtalya kentlerinde ve başka yerlerde bu konferanslardan kaçına katıldığımı söyliyecek değilim; fakat şimdi, ilk defadır ki, Sayın Başkan, tarafsız bir ülkede, Sizin başkanlığınız altında toplanmış bulunuyoruz. Eğer, gerçekleşmesini umduğum gibi, kesin bir barış yapmak için konferansın toplanacağı tarafsız bir ülkenin seçilmesi gerekmişse, bize konukseverliğini sunabilecek, İsviçre'den daha elverişli durumda bulunan hangi ülke vardır? O İsviçre ki, aşılmaz dağlarının meydana getirdiği kuşağın arkasında, yüz yıldan uzun bir süredir yabancı istilâsı görmemiştir; o İsviçre ki, uğrunda savaşacak bir dâvası olmamakla birlikte, bir savaşa sürüklenirse, çocuklarından her biri yurtlarını savunmak için hemen silâha sarılmağa hazırdır; o İsviçre ki, yüzyılı aşan bir süre içinde, dünyaya barış ve uzlaşma öğütleri vermiştir; o İsviçre ki, bütün Avrupa'da, barışsever ve düzenli bir ülke örneğidir. Şüphe yok ki, Baylar, böyle bir hava içinde, böyle güzel bir yerde ve önümüzdeki iki-üç haftayı geçireceğimiz bu çevrede, aramızda uyum ve uzlaşma zihniyetinin doğması kolay olsa gerektir.

"Sayın Başkan, gerçekten, savaşın bütün fedakârlıklarından ve acılarından çok duyarlı bir dil kullanarak söz etti ve bütün bunları geçmiş içinde hemen unutturacak bir düzeni gerçekleştirmemiz için bizlere seslendi. Dilerim ki, her birimiz, Başkanın bizlere seslendiği anlayış içinde davranalım. Temsilci Heyetlerinden her birisi – kendi Heyetim adına bunu söyliyebilirim – bu konferansın her aşamasına, önümüze gelecek olan bütün güç sorunlar üzerinde bir anlaşmaya varma ve barış yapma isteğiyle girsin; öyle ki, bu büyük dramın son perdesinde, her birimiz, kendimize düşen katkıyı yapmış olduğumuzu bilerek, buradan ayrılalım.

"Görüşmelerimizin ne kadar süreceğini, Sizin konukseverliğinize ne kadar bir süre için yük olacağımızı bilmiyorum, Sayın Başkan. Kendi Temsilci Heyetim adına – sanırım başkalarının da adına – şunu söyliyebilirim: Başarılı bir sonuca varmak ve bizlere, bütün sıkıntılarımızı sona erdirecek sürekli bir barışın gerçekleştirilmesinde son perdenin oynanması için bu sahneyi vermiş olan güzel ülkenize borcumuzu ödemek üzere, elimizden geleni esirgemeyeceğiz."

Lord CURZON söylevini bitirince, İSMET PAŞA aşağıdaki konuşmayı yaptı:

"Sayın Başkan,

"Dört yılı aşan bir süre önce, Başkan Wilson'un ilkelerine ve bunlara inanç duygusuna dayanarak yapılmış bir silâh-bırakışımı [mütareke], Osmanlı İmparatorluğunun da katılmış bulunduğu çarpışmaları resmen durdurmuştu.

"Barışın nimetlerinden her zaman yoksun kalan Türk ulusu, o tarihten bu yana, hak ve adalet elde etmek için ara vermeden yaptığı barış girişimlerinin yetersizliğini ve hiç bir şeye yaramadığını görerek ve artık hiç bir kurtuluş umudu kalmadığını anlıyarak, varlığını korumağı ve maddî ve manevî kendi kaynaklarıyla bağımsızlığını kazanmayı başarmıştır. Türk ulusu, bu yolda, pek çok acılara katlanmış, sayısız fedakârlıklara rıza göstermiştir.

"Özgür uluslar, bütün bunlara, içten bir yakınlık ve anlayış duygusuyla tanık olmuşlardır. Kadın ve çocuk, her yaşta ve her durumdaki Türkler, bu savunma savaşına katılmışlardır. 1918 den bu yana, Türk ulusunun karşılaştığı sonu gelmez saldırıları ve acıları burada hatırlatmaktan kendimi alamıyorum. Gerek bu saldırılara ve acılara, gerekse hiç bir askerî zorunluluk olmaksızın, Türkiye topraklarının en zengin ve en bakımlı parçalarında, yoketmekten başka bir şey düşünmeyerek, sistemli bir şekilde yapılmış yakıp-yıkmalara tek bir özür bulunamaz.

"Hâlâ bu dakikada bile, bir milyondan çok mâsum Türkün, Küçük Asya ovalarında ve yaylalarında, evsiz ve ekmeksiz, başıboş dolaştıklarını da hatırlatmak isterim. Türk ulusu, insan gücünü aşan bu fedakârlıklara katlanmakla, uygar insanlık içinde, köklü bir yaşama gücüne sahip uluslara özgü olan varlık ve bağımsızlık haklarıyla, barış, huzur ve çalışkanlık unsuru olarak, büyük bir yer kazanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin kesin amacı, bu yeri korumak ve güçlendirmektir. Son yılların olayları insanlığın vicdanında genel barış ve huzurun, Devletlerce, birbirlerinin haklarına, özgürlüklerine ve bağımsızlıklarına karşılıklı olarak saygı gösterilmedikçe gerçekleşemeyeceği gerçeğini bir inanç ilkesi halinde yerleştirmiş bulunduğundan, bu olayların anısı, gelecek için bir barış ve huzur güvencesi [teminatı] olur umudundayım.

"Düşünülmesi mümkün en büyük bir iyi niyetle dolu olan Türk Temsilci Heyetinin, öteki Temsilci Heyetlerinde de aynı iyi niyeti bulacağı ve böylece, konferans çalışmalarının memnunluk verici bir sonuca ulaşacağı umudunu besliyorum.

"Sayın Başkan,

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına, İsviçre Cumhuriyetine, konferansımızın burada toplanmasını kabul etmekle lütfen göstermiş olduğu konukseverlikten dolayı teşekkür ederek sözlerime son vereceğim. Tarihi şanlı, soylu bir ulusun, kendi bağımsızlığına ne kadar büyük bir değer verdiğini inkâr edilmez şekilde gösteren bu ülkenin, konferansa toplanma yeri olarak seçilmesinden büyük bir mutluluk duymaktayım."

Bu konuşmadan sonra, İsviçre Konfederasyonu Başkanı ayağa kalkarak, Lord Curzon'a ve İsmet Paşa'ya, memleketi için söyledikleri övücü sözlerden ötürü teşekkür etti ve Konferansın, ertesi gün, saat 11 de, Ouchy Şatosunda, yeniden toplanacağını söyledi. Bundan sonra, oturumun sona erdiğini bildirdi.

I
KONFERANSIN GENEL OTURUMLARI

(1) SAYILI PROTOKOL

OUCHY ŞATOSUNDA YAPILAN BİRİNCİ OTURUM
21 KASIM 1922, SALI

Oturum sabah saat 11.00 de, Lord Curzon'un geçici başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:
Amerika Birleşik Devletleri: MM. CHİLD, GREW.
İngiliz* İmparatorluğu: Marki CURZON OF KEDLESTON, Sir HORACE RUMBOLD.
Fransa: MM. BARRÈRE, BOMPARD.
Yunanistan: MM. VENİSELOS, CACLAMANOS.
İtalya: Marki GARRONİ, M. LAGO.
Japonya: Baron HAYASHİ, M. OTCHİAİ.
Romanya: MM. DUCA, DİAMANDY.
Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı: MM. NİNTCHİTCH, RAKİTCH.
Türkiye: İSMET PAŞA, RIZA NUR BEY, HASAN BEY.

Ayrıca hazır bulunanlar:
M. AMORY (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir William TYRRELL, Tümgeneral BURNETT STUART, Deniz Albayı POUND, R.N., M. FOUNTAİN, M. MALKİN, Yarbay HEYWOOD, M. NİCOLSON, M. FORBES-ADAM, M. LEEPER, M. WALLEY, M. McCLURE (*İngiliz İmparatorluğu*); Tümamiral LACAZE, General WEYGAND, M. LAROCHE, M. FROMAGEOT, M. MASSİGLİ, M. BARGETON, M. SERRUYS, M. BEXON, M. CORBİN, M. PERCİN, M. BAROİS, Yarbay COURTİN,

* Resmî tutanakta "Empire Britannique", İngilizce çeviride "British Empire". (S.L.M.)

Binbaşı DE LAMORCİRE, Yüzbaşı D'ASTİER (*Fransa*); General MAZARAKİS, M. DENDRAMİS (*Yunanistan*); M. ARLOTTA, M. GUARİGLİA, M. NOGARA, M. CİAMARRA, Albay VİTALE, M. GUARNASCHELLİ (*İtalya*); M. NAGAOKA, M. SATO, Albay SAİGO, Deniz Albayı TSURU, M. TANİ (*Japonya*); Albay DUMİTRESCO (*Romanya*); M. CHRİSTİTCH, M. ANTİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı*); MÜNİR BEY, ZEKÂİ BEY, MUSTAFA ŞEREF BEY, VELİ BEY, TAHİR BEY, MUHTAR BEY, TEVFİK BEY (*Türkiye*).

Sekreterler: M. F. LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); M. SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); M. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); M. CONSTANTİNESCO (*Romanya*); M. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı*); REŞİD SAFVET BEY (*Türkiye*).

Tercüman: M. CAMERLYNCK.

Lord CURZON, toplantının gündemine geçmeden önce, Konferans için gerekli yerleri vermek nezaketinde bulunmuş, ayrıca bütün Temsilci Heyetlerine posta, telgraf ve telefon ulaştırmasına ilişkin her türlü kolaylıkları sağlamış olmalarından ötürü, İsviçre Hükümetine, Vaud Kantonu ile Lausanne şehri yetkililerine, Konferans adına, teşekkürlerini sunmağı bir ödev saydığını belirterek, görüşmelerin hızla akımına ve başarısına bu kolaylıkların şüphesiz büyük yardımı olacağını söyledi.

M. BARRÈRE, Marki GARRONİ, Baron HAYASHİ ve İSMET PAŞA bu sözlere katıldılar.

Konferansın resmî dilleri.

Lord CURZON, Konferansta kullanılacak diller sorununa geçti. Üç resmî dil vardır: Fransızca, İtalyanca ve İngilizce. Lord CURZON'un konferanslardan edindiği tecrübeye göre, söylevlerin birkaç dile çevrilmesi çok vakit yitirilmesine yol açmaktadır. Temsilci Heyetlerin çoğunluğu Fransızcayı anladığına göre, Fransızca yapılmış konuşmaların çevrilmesi lüzumsuz olacaktır; öteki dillerde verilmiş söylevlerin çevrilmesiyle yetinilebilir. Bununla birlikte, Temsilcilerden birisi, Fransızca yapılmış bir konuşmayı anlamayacak olursa, gerek konuşma sırasında, gerekse konuşmadan sonra, bunun bir çevirisini, ya da, yeterli sayarsa, bir özetini isteyebilecektir.

Konferansın İçtüzüğü.

Lord CURZON, bugünkü toplantıda ilk konunun, bir gün önce, bir uzmanlar komitesince hazırlanmış olan bir içtüzük tasarısını görüşmek olduğunu söyledi. Bu tasarı bütün Temsilci Heyetlerine dağıtılmış olduğu için, tasarıyı baştan aşağı (*in extenso*) okumak gereksiz görünmektedir. Lord CURZON, Temsilci Heyetlerinin tasarıya ilişkin görüşlerini sunmalarını sağlamak üzere, içtüzük tasarısının, madde madde ele alınıp görüşülmesini teklif etti.

Madde 1.

Lord CURZON, I nci Maddede, yalnız, Konferansta temsil edilen Devletlerin

sayıldığını söyledi. Lord CURZON, bu Maddeye ilişkin olarak herhangi bir görüş öne sürülebileceğini sanmamaktadır.

İSMET PAŞA, önce, tasarının başlığı üzerinde görüşünü belirterek, "Doğu İşlerine İlişkin Konferansın İçtüzük Tasarısı" yerine, "Lausanne Konferansının İçtüzük Tasarısı" deyiminin kullanılmasının daha iyi olacağını söyledi.

Birinci Maddeye ilişkin olarak, İSMET PAŞA, tam-yetkili temsilcilerle temsil edilmekte olan Devletlerin sayılış biçiminin sınırlayıcı olmadığını belirtti; Konferansın açılması için Müttefiklerle Türkiye arasında verişilmiş Notalarda gösterilen Devletlerle, Devletlerin görüşülmesine çağrılmış bulundukları sorunların belirtilip tesbit olunmasının daha uygun olacağını söyledi.

Aynı Maddenin ikinci fıkrasına gelince, İSMET PAŞA, Boğazlar rejiminin görüşülmesi sırasında Rusya'nın, Ukrayna'nın ve Gürcistan'ın temsil edilmeleri zorunluluğu üzerinde israr etti.

Üçüncü fıkraya ilişkin olarak da, İSMET PAŞA, Türk Temsilci Heyetinin, yetki belgesi bakımından, yukarıda anılan Notalarda öngörülmemiş ve belirtilmemiş Devletlerle görüşmelere girişmesine yetkisi olmadığını bildirdi.

Lord CURZON, Konferansı "Yakın Doğu İşlerine İlişkin Lausanne Konferansı" diye adlandırmanın uygun düşeceğini belirtti. (*Uygun bulundu*).

Konferansa katılan Devletler herkesçe bilindiği, özellikle basın da bu Devletleri saymış bulunduğu için, Lord CURZON, bunların anılmasının lüzumsuz göründüğünü söyledi.

Boğazlar rejiminin tartışılmasına Rusya'nın, Ukrayna'nın ve Gürcistan'ın katılmalarına ilişkin olarak da, Lord CURZON, Konferansa sunulmuş tasarının İsmet Paşa'nın isteğini karşıladığını, çünkü, bu tasarıda Karadeniz'de kıyısı olan Devletlerin bu görüşmelere katılmalarının öngörüldüğünü belirtti.

M. BARRÈRE, açılmış bulunan tartışmanın, ortadan kaldırılması kolay bir yanlış anlamaya dayandığı sanısında bulunduğunu söyledi. İleride incelenecek olan siyasal nitelikteki sorunları, Konferans içtüzüğü üzerindeki görüşmeye karıştırmak uygun olmaz. Türk Temsilci Heyeti, siyasal sorunları, şimdi tartışılmakta olan ve salt usulle ilgili sorunlardan ayırmanın yerinde olacağını kabul edecek olursa, M. BARRÈRE, sözünü ettiği yanlış anlamanın da ortadan kalkacağını sanmaktadır.

Madde 2.

II nci Madde okundu.

İSMET PAŞA, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin tam yetkili üç temsilci atamış bulunduğunu, ve her Devletin göndereceği tam yetkili temsilcilerin sayısını iki olarak sınırlandırmayı öngören Müttefik Devletlerin öne sürmüş oldukları teklife Türkiye'nin katılmadığını bildirdi.

Lord CURZON'a göre, İsmet Paşa'nın bu görüşü, uygulamada hiç bir güçlük yaratmıyacaktır; çünkü, tam yetkili iki temsilci yanlarına her zaman bir teknik danışman alabilir ve tam yetkili üçüncü temsilci de bu sıfatla hazır bulunabilir.

İSMET PAŞA, üç Türk temsilcisinin de tam yetkili bulundukları konusunda belirtmiş olduğu görüşünden vazgeçmedi.

Madde 3.

Lord CURZON, III ncü Maddenin, Konferans başkanlığının kuruluşuna ilişkin bulunduğunu belirtti.

İSMET PAŞA, Başkanlığın yalnız Fransa, İngiltere ve İtalya arasında dönmesinin öngörülmüş olmasına itiraz etti; ilkin Türkiye'nin, Devletleri İzmir'de toplanmaya çağırmış olduğunu, bu yüzden, Çağıran Devlet sıfatının Türkiye'ye de uygulanabileceğini öne sürerek, Başkanlık sırasının Türkiye'ye de gelmesini istedi.

Genel Sekreterin atanması.

Lord CURZON, III ncü Maddenin, bir de Genel Sekreterlik kurulmasını amacını güttüğünü belirtti.

İSMET PAŞA, Başkanlık konusundaki teklifi kabul edilmediğine göre, kabul edilebilecek en küçük bir tâviz sayılacağı düşüncesinde olduğu, Türk Temsilci Heyeti üyelerinden birinin Konferansa Genel Sekreter seçilmesini söyledi. Türk Temsilci Heyetinin, Lausanne Konferansına öteki Devletlerle aynı eşitlik düzeyinde katılmakta bulunduğunu yeniden belirtti.

Lorz CURZON, İsmet Paşa'nın isteğinin bu alandaki bütün örneklere aykırı düşeceğini bildirdi. Lord CURZON, Genel Sekreter olarak atanmak üzere, Konferansa M. Massigli'yi teklif etmekten mutluluk duymaktadır. Bir çok kez, M. Massigli'nin inceliğini ve yeteneklerini takdir etmek fırsatını bulmuş olan Lord CURZON, kendisine verilmesini teklif ettiği görevi M. Massigli kabul ederse, bunun, Konferans için iyi bir talih olacağını sözlerine ekledi. (*Bu teklif kabul edildi*).

İSMET PAŞA, esas bakımından çekinceler öne sürmekle birlikte, M. Massigli'nin Konferansa Genel Sekreter olarak atanmasına hiç bir itirazı olmadığını belirtmek istediğini ve Lord Curzon'un teklifine katıldığını bildirdi.

M. MASSİGLİ oturuma katıldı. Kendisine karşı gösterilmiş güven için Konferansa teşekkür ederek, bu görevi hak etmek üzere elinden gelen bütün çabayı göstereceğini söyledi.

Madde 4.

IV ncü Madde, kimse söz almaksızın, kabul edildi.

Madde 5.

Lord CURZON, V nci Maddenin büyük önemine dikkati çekti. Gerçekten, bu Madde, Konferansta görüşmelere konu olacak bütün sorunların incelenmesiyle üç Komisyonu görevlendirmeyi öngörmektedir. Bu komisyonlar, Çağıran üç Devletten her birinin bir Temsilcisinin başkanlığı altında olmalıdır; Komisyonlar, alt-komisyonlar ve uzmanlar komiteleri kurabilecekler ve bunların başkanları serbestçe seçilebilecektir. Konferansın genel oturumları seyrek olacaktır; bu oturumlar, ancak, Komisyonların sunduğu raporları ele alıp incelemek uygun görüleceği zaman yapılacaktır. İşin esaslı kısmını bu Komisyonlar görecektir. Lord CURZON Birinci Komisyona, İtalyan Baştemsilcisi İkinci Komisyona ve Fransız Baştemsilcisi de Üçüncü Komisyona başkanlık edebilirler.

İSMET PAŞA, Lord Curzon'ca teklif edilen çalışma yöntemini kabul etti. Komisyonlara gelince, bunlarda görüşülecek sorunlar doğrudan doğruya ve her şeyden önce, Türk çıkarlarına ilişkin olduğundan, İSMET PAŞA, Türk Temsilci Heyetinin Komisyon başkanlıklarına katılması gerektiği düşüncesindedir.

Boğazlar rejimine gelince, İSMET PAŞA, Hükümetince Devletlere gönderilmiş olan Notalarda da şart koşulmuş olduğu üzere, bu rejimin ancak Rusya'nın, Ukrayna'nın ve Gürcistan'ın da resmen katılmalarıyla saptanabileceğini söyledi.

Lord CURZON, Boğazlar rejiminin görüşülmesinde Karadeniz'de kıyısı olan Devletlerin katılmalarına, bütün öteki Müttefik Devletler gibi kendisinin de çok büyük bir önem verdiğini bir kez daha belirtti. Bu konuda Rus Hükümetine bir çağrı gönderilmiş, fakat bu Hükümet henüz kesin cevabını bildirmemiştir.

Komisyonların başkanlığı konusuna gelince, Lord CURZON, Çağıran Devletlerin bu başkanlığı üzerlerine almakla, Türk Temsilci Heyetine karşı saygısızlıkta bulunmağı aslâ düşünmediklerini İsmet Paşa'ya belirtmek istediğini söyledi. Aslında, Konferansın sorumluluğunu, onu toplayan Devletler yüklenmektedir; bu yüzden, Komisyonlardaki görüşmeleri yönetmek de onlara düşer. Kaldı ki, alt-komisyonlar sayıca pek çok olacaktır; Lord CURZON, şu ya da bu alt-komisyonun, Türk Temsilci Heyetinden bir üyeyi kendisine başkan olarak atamasında hiç bir güçlük görmemektedir. Bununla birlikte, Lord CURZON, Türk Temsilci Heyetinin, öteki Temsilci Heyetlerinden daha az gözetildiği yolunda bu Heyette doğabilecek bir duyguyu ortadan kaldırmak istediğini yeniden belirtti.

İSMET PAŞA, itirazının, hiç de Türkiye'nin öteki Devletlerden farklı bir işlem görmesi korkusundan gelmediği, fakat Türk Temsilci Heyetinin temsil etmekte olduğu çok önemli çıkarların korunması kaygısından doğduğu cevabını verdi.

Lord CURZON, İsmet Paşa'nın öne sürdüğü görüşlerin Konferansça öğrenilmiş olduğunu söyledi, ve bir sonraki Maddenin görüşülmesine geçilmesini teklif etti.

Madde 6.

VI ncı Madde kabul edildi.

Madde 7.

Lord CURZON, [VII nci Maddeye ilişkin olarak], tecrübelerine göre, görüşmelerin iyi yürümesi için, Konferansça tartışılacak tekliflerin, Temsilci Heyetlerinin bilgi edinmelerini sağlamak amacıyla, tartışmalardan önce sunulmuş bulunmalarının çok önemli olduğunu söyledi; ancak böyle yapılırsa, tartışma verimli olabilir. Şüphe yok ki, tartışmalar sırasında ortaya çıkıveren değişiklik tekliflerinin sunulmasını da böyle bir kurala bağlamak pek uygun düşmez; hiç olmazsa, değişiklik tekliflerinin tam metninin Genel Sekreterliğe mümkün olan en erken zamanda verilmesi uygun olacaktır. (*Kabul edildi*).

Madde 8.

VIII nci Madde kabul edildi.

Madde 9.

Lord CURZON, IX ncu Maddedeki hükümlerin çok önemli olduğu kanısındadır; bunlar, Konferans görüşmelerinin gizli kalması amacını gütmektedir. Tartışılan çıkarların önemi göz önünde tutulunca, görüşmelere ilişkin herhangi bir açıklamada bulunmaktan kaçınmak zorunluluğu vardır. Her gün, basına verilecek bir bildiride, elde edilen sonuçların belirtilmesiyle yetinilmelidir; şu var ki, Temsilci Heyetlerinin Konferansda olup bitenleri hiç kimseye açıklamamakla kendilerini yükümlü tutmaları çok önemlidir.

M. BARRÈRE, Lord Curzon'un görüşünü bütünüyle paylaşmaktadır. O da, Konferansın yüklendiği görevi başarıyla sonuçlandırabilmesi için, gizliliğin çok zorunlu olduğunu düşünmektedir. Kamu oyunu bulandırma tehlikesinden uzak, güvenilir haberler sağlamak için çaba gösterilmesi uygun olur. Ne yapıp yapıp, kamu oyunu alevlendiren duyguların Konferans görüşmelerine bulaşması önlenmelidir. M. BARRÈRE, kendi adına, Lord Curzon'un ortaya koyduğu yükümün gereklerini sadakatle yerine getirecektir.

Marki GARRONİ bu sözlere katılmakta, uygun görülecek bilgiyi her gün basına vermekle Genel Sekreterliği görevlendirmenin iyi olacağını düşünmektedir.

İSMET PAŞA, kendi hesabına, görüşmelerin herkese açık tutulmasından yana olduğunu söyledi; fakat, burada bulunan Temsilci Heyetlerinden çoğunluğun görüşünden ayrılmamak üzere, Lord Curzon'un teklifine katılmaktadır; bununla birlikte şunu da belirtmek ister ki, Türk Temsilci Heyeti ortak bildirinin metnine katılmadığı hallerde, ayrıca bir bildiri yazma ve yayınlama hakkını da saklı tutmaktadır.

Lord CURZON, Genel Sekreterlikçe kaleme alınacak bildirilerin, yalnız, bütün Temsilci Heyetlerini birleştirebilecek, genel nitelikte bilgiler kapsayacağını sanmaktadır. (*Kabul edildi*).

Madde 10.

İSMET PAŞA, [X ncu Maddeye ilişkin olarak], protokollerin, VI ncı Maddede sayılan Devletlerin Temsilci Heyetleri Genel Sekreterlerince imza edilmesini teklif etti; ancak böyle bir şartla, her toplantı başında protokollerin okunmasından vazgeçilebilir. İSMET PAŞA'nın kanısınca, bir protokol, resmî niteliği olan, bir diplomasi belgesidir; böyle olunca da, Müttefik Devletlerin temsilcisi olan Genel Sekreterce imzalandığı gibi, Türk Temsilci Heyetinin de imzasını taşımak gerekir.

M. MASSİGLİ, protokollerin Türk Temsilci Heyeti Genel Sekreterinin yakın işbirliğiyle yazılmasına karar verilecek olursa, İsmet Paşa'nın işaret ettiği sakıncanın da ortadan kalkmış olacağını düşünmektedir. Öte yandan, şunu da hatırlatmak ister ki, protokoller, ancak, bütün Temsilci Heyetlerinin bunları uygun bulmalarından sonra değer kazanırlar. Konferans böyle karar verecek olursa, bu uygun bulma, kesinleşmiş protokollere, çeşitli Temsilci Heyetleri Genel Sekreterlerinin imzalarını koymalarıyla belirtilmiş olacaktır. (*Teklif kabul edildi*).

M. Child'ın bildirisi.

M. CHİLD, Amerikan Temsilci Heyeti adına, Lausanne Konferansında, öteki

Devletlerin Temsilcileriyle bir arada bulunmaktan duyduğu memnunluğu belirtmek istemektedir. Amerikan temsilcilerinin durumuna ilişkin olarak, Amerikan Heyetinin Konferansca ve Konferans Sekreterliğince de paylaşılmış olduğunu sandığı görüşü şöyledir: Amerika Birleşik Devletleri Temsilcileri, genel oturumlarda, Komisyonların ve alt-komisyonların oturumlarında hazır bulunmak ve öteki Temsilcilerle aynı eşitlik düzeyinde görüşünü söylemek hakkı olan Temsilcilerin durumundadırlar. Amerikan Temsilci Heyeti, ne oy kullanmak hakkı, ne başkanlık, ne de başka bir konuya ilişkin herhangi bir görev yüklenmek, herhangi bir anlaşmaya ya da bir rapora imzasını koymak istemektedir.

Amerikan Temsilci Heyeti, Konferansa, hiç olmazsa şöyle bir katkıda bulunacaktır: Yalnız açık ve özlü konuşmalar yapmak.

Lord CURZON, çalışmalarına Amerikan Temsilcilerinin de katılmasından Konferansın duyduğu yürekten memnunluğu belirtti.

Bundan sonra, Lord CURZON, Konferansın öğleden sonra saat 16 da, Temsilci Heyetlerinin tüm üzerinde konuşmalarını dinlemek üzere, genel oturum yapacağını bildirdi. Birinci Komisyon, ertesi sabah, 22 Kasım, saat 10.30 da toplanacaktır.

M. BARRÈRE, bütün Temsilcilerin görüşmelerde hazır bulunabilmelerini sağlamak amacıyla, üç Komisyonun aynı zamanda toplanmamasının yerinde olacağını sandığını söyledi. (*Teklif kabul edildi*).

Lord CURZON, başlangıçta yalnız Birinci Komisyonun toplanmasından, ve öteki iki Komisyonun, çalışmaya başlamadan önce, Konferansın, Birinci Komisyonun çalışmalarının biraz ilerlemesini beklemesinden yana olduğunu söyledi.

Lord CURZON, Konferans Genel Sekreterinin, Konferansın çalışmalarına başlamasıyla ortaya çıkan bir takım küçük işleri çözümlemek üzere, Temsilci Heyetleri genel sekreterlerinin, saat 2.30 da, Konferans Genel Sekreterinin çalışma odasında toplanmalarını istediğini bildirdi.

Oturuma saat 13.05 de son verildi.

Genel Sekreter:
R. MASSİGLİ

Sekreterler:

F.L. BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Thomas SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); E. LAGARDE (*Fransa*); Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); Const. CONTZESCO (*Romanya*); V. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET (*Türkiye*).

(1) SAYILI PROTOKOLE EK

DOĞU İŞLERİNE İLİŞKİN KONFERANSIN İÇTÜZÜK TASARISI

20 Kasım 1922

I

Fransa, İngiltere, İtalya Hükümetlerinin çağrısı üzerine, Doğu'da genel barışı yeniden kurmak amacıyla Lausanne'da toplanan Konferans, aralarında 1914 den beri barış durumu bozulmuş ve henüz kesin olarak yeniden kurulmamış bulunan Devletlerin Tam-yetkili Temsilcileriyle, Amerika Birleşik Devletlerinin Temsilcilerinden meydana gelmektedir.

Boğazlar rejiminin görüşülmesi sırasında, Konferansa, Karadeniz'de kıyıları olduğu için çağrılmış öteki Devletlerin Temsilcileri de katılacaktır.

Doğu işlerinin düzenlenmesinde ilgileri bulunan üçüncü Devletler, doğrudan doğruya kendilerini ilgilendiren sorunlara ilişkin görüşlerini, gerek sözlü gerekse yazılı olarak bildirmek üzere görüşmelere kabul edilebileceklerdir.

II

Devletler, Tam-yetkili Temsilcilerle temsil edilecekler ve bunların sayısı Devlet başına en çok iki olacaktır. Tam-yetkili Temsilciler, yanlarında, kendilerine usulü gereğince yetki tanınmış teknik temsilciler ya da uzmanlarla, sekreterler, tercümanlar ve stenograflar bulundurabileceklerdir.

Tam-yetkili Temsilciler, oturumlarda yanlarında gerekli teknik temsilcilerden ya da uzmanlardan başka, ancak bir sekreter, bir tercüman ve en çok iki stenograf bulundurabileceklerdir.

Oturumlarda hazır bulunanların adları ve sıfatları protokollerde özenle gösterilmiş bulunacaktır.

III

Konferansı düzenleyen devletler sırayla başkanlığa geçeceklerdir. Birinci Maddenin birinci fıkrasında anılan Devletlerden her birinin temsil edildiği bir Sekreterlik kurulacaktır. Sekreterliğin görevi, başkanlığın denetimi altında,

toplantıların protokollerini tutmak, Konferansın idarî teşkilâtlanmasını sağlamak ve genel olarak kendisinden istenecek hizmetlerin düzenli, tam zamanında ve tarafsızca yerine getirilmesini sağlamaktır.

Sekreterlik bir Genel Sekreterce yönetilecektir.

Genel Sekreter, Arşivden sorumlu ve Arşivin saklanmasıyla görevlidir.

IV

Sekreterlik kurulur kurulmaz, her Temsilci, yetki belgeleriyle, Temsilci Heyetini meydana getiren kişilerin adlarını, ünvan ve sıfatlarını gösteren bir çizelgeyi Genel Sekretere sunacaktır.

Genel Sekreter, yetki belgelerini incelemekle görevli olacak, ve gerekirse, aşağıda belirtilen Hukukçular Küçük Komitesinin bu konuda yardımını isteyebilecektir.

V

Birinci Maddede sözü edilen Devletlerin aynı Maddedeki şartlar altında katılacakları üç Komisyon, Barış Andlaşmasının yapılmasına ilişkin sorunları incelemekle görevli olacaktır; şöyle ki:

1. Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu; Boğazlar rejimi;
2. Türkiye'de Yabancılar ve Azınlıklar Rejimi Komisyonu;
3. Maliye ve İktisat Sorunları Komisyonu; limanlar ve demiryolları; sağlık sorunları.

Bu Komisyonlardan her birine, Konferansı düzenleyen Devletlerden birinin bir Temsilcisi başkanlık edecektir.

Komisyonlarda başkanlık, Başkanın yokluğunda, kendisine başkanlık verilmiş Devletin ikinci Temsilcisince yapılacaktır.

Her Komisyon, gerektiğinde, alt-komisyonlar kurabilecek ve özel sorunların incelenerek bu konularda raporlar vermek ve çözümler teklif etmek üzere, teknik temsilcilerden ve uzmanlardan kurulmuş komiteler görevlendirilebilecektir.

VI

Konferansın varacağı sonuçları birbirine bağlamak, bunların kesin olarak kaleme alınmasını sağlamak ve kendilerinden istenecek her türlü hukukî bilgileri vermek üzere yetenekli ve az sayıda hukukçulardan oluşmuş bir Yazı Komitesi kurulacaktır. Bu Komite bir İngiliz, bir Fransız, bir İtalyan, bir Japon ve bir Türk* temsilciden meydana gelecektir.

VII

Bütün mémoire'lar, teklifler ve değişiklik teklifleri ve, genel olarak, Protokollerde yer alacak ya da Konferansca, bir Komisyonca ya da bir alt-komisyonca görüşülecek bütün belgeler, her zaman, önce yazılı olarak ve bu

* Fransızca ve İngilizce metinlerde *"Ottoman"* yazılmıştır. (S.L.M.)

belgeleri sunan Tam-yetkili Temsilci tarafından ya da onun adına imza edilmiş olarak, Genel Sekretere verilecektir.

VIII

Bir oturumun gündemindeki sorunlara ilişkin bulunan ve yapılmakta olan görüşmelerden doğan teklifler ve değişiklik teklifleri dışında, Konferans üyesi Tam-yetkili Temsilcilerden gelen bütün mémoire'lar, teklifler ya da belgeler Genel Sekreterliğe gönderilecek ve Genel Sekreter bunların dağıtımını sağlayacaktır.

Konferans üyesi bulunan Tam-yetkili Temsilcilerden başka kimselerce Konferansa gönderilmiş bütün mémoire'lar, dilekçeler, tasarılar ya da başka her türlü belgeler, Genel Sekreterlikçe alınacak ve bunlarn kaç nusha sunulmuşsa ona göre dağıtımları sağlanacaktır.

IX

Konferans çalışmalarının kamu oyuna duyurulması, Genel Sekreterlikçe hazırlanacak resmî bildirilerle sağlanacaktır.

X

Sekreterlikçe kaleme alınmış Protokoller Genel Sekreterce imzalanıp, geçici örnek şeklinde, her Temsilci Heyetine en az üç kopye olmak üzere, en kısa bir süre içinde dağıtılacaktır.

Çalışmaları hızlandırmak amacıyla, yukarıdaki şekilde önceden yapılmış bu dağıtım, oturumların başlangıcında Protokollerin okunması yerine geçecektir.

Dağıtımı izleyecek kırk sekiz saat içinde Temsilcilerce hiç bir değişiklik yapılması istenmemiş olursa, metin uygun bulunmuş sayılarak, Arşive konulacaktır.

(2) SAYILI PROTOKOL

OUCHY ŞATOSUNDA YAPILAN İKİNCİ GENEL OTURUM
21 KASIM 1922, SALI

Oturum, 21 Kasım 1922 Salı günü, saat 16.00 da açıldı.

Hazır bulunanlar:
Amerika Birleşik Devletleri: MM. CHİLD, GREW.
İngiliz İmparatorluğu: Marki CURZON OF KEDLESTON, Sir Horace RUMBOLD.
Fransa: MM. BARRÈRE, BOMPARD.
Yunanistan: MM. VENİSELOS, CACLAMANOS.
İtalya: Marki GARRONİ, M. LAGO.
Japonya: Baron HAYASHİ, M. OTCHİAİ.
Romanya: MM. DUCA, DİAMANDY.
Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı: MM. NİNTCHİTCH, RAKİTCH.
Türkiye: İSMET PAŞA, RIZA NUR BEY, HASAN BEY.

Ayrıca hazır bulunanlar:
M. AMORY (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir William TYRRELL, Sir Adam BLOCK, Tümgeneral BURNETT STUART, Deniz Albayı POUND, R. N., M. MALKİN, Yarbay HEYWOOD, M. NİCOLSON, M. FORBES ADAM, M. LEEPER, Binbaşı McLEOD, M. McCLURE, Yüzbaşı ASHLEY (*İngiliz İmparatorluğu*); Tümamiral LACAZE, General WEYGAND, M. LAROCHE, M. FROMAGEOT, M. BARGETON, M. SERRUYS, M. BEXON, M. CORBİN, M. PERCİN, M. BAROİS, Yarbay COURTİN, Binbaşı DE LAMORCİÈRE, Yüzbaşı D'ASTİER (*Fransa*); General MAZARAKİS, M. DENDRAMİS (*Yunanistan*); MM. ARLOTTA, GUARİGLİA, M. NOGARA, M. CİAMARRA, Albay VİTALE (*İtalya*); M. NAGAOKA, M. SATO, Albay SAİGO, Deniz Albayı TSURU, M. TANİ (*Japonya*); Albay DUMİTRESCO (*Romanya*); M. CHRİSTİTCH, M. ANTİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); MÜNİR BEY, ZEKÂİ BEY, MUHTAR BEY, TEVFİK BEY (*Türkiye*).

Konferans Genel Sekreteri: M. MASSİGLİ.
Sekreterler: M. F. LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); M. SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); M. COLLAS (*Yunanistan*); M.

İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); M. CONSTANTİNESCO (*Romanya*); M. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET BEY (*Türkiye*).

Tercüman: M. CAMERLYNCK.

Konferansın İçtüzüğü.

Lord CURZON, sabahleyin kabul edilmiş olan İçtüzüğe ilişkin olarak bazı açıklamalarda bulunacağını söyledi. II nci Madde, Tam-yetkili Temsilcilerin yanlarında teknik temsilciler ya da uzmanlarla sekreterler, tercümanlar, stenograflar bulundurabileceklerini öngörmektedir. Tam-yetkili Temsilcilerin yanında bulunacak kimselerin sayısı ne kadar az olursa o kadar iyi olacaktır.

İSMET PAŞA, sabah söylediklerinin iyi anlaşılmadığını gördüğü için, öne sürdüğü genel çekinceleri [ihtirazî kayıtları] ve protestoları – özellikle İçtüzük tasarısının I nci, II nci ve III ncü Maddelerine ilişkin olarak – yeniden belirtti. Görüşmelere katılacak Devletler, Müttefik üç Devletin 23 Eylül günlü Notalarıyla, buna Türk Hükümetinin 4 Ekim günlü cevabında sayılmış olması ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin de Temsilcilerini buna uygun olarak yetkilendirmiş bulunması yüzünden, Türk Temsilci Heyetinin, başka Devletlerle görüşemeyeceğini bildirdi ve görüşmelere Tam-yetkili üç Temsilciyle katılacağını sözlerine ekledi.

Lord CURZON, Türk Temsilci Heyetinin görüşlerini çok büyük bir saygıyla dinlediğini, ancak Konferansça çözümlenmiş sayılan bir konuya ilişkin olarak yeniden tartışma açmanın kabul edilemeyeceği düşüncesinde olduğunu söyledi. Konferans, sabahki oturumunda, hiç şüphesiz, Temsilci Heyetlerinin incelemesine sunulmuş İçtüzük tasarısının kabul edilmiş olduğu izlenimini almıştı. Öteki Temsilci Heyetleriyle tam bir eşitlik içinde işlem görmek isteğinde bulunmuş olan Türk Temsilci Heyeti şimdi, ayrıcalıklı bir durum istemektedir; öteki Devletler tam-yetkili iki Temsilciyle temsil edilirken, Türk Temsilci Heyeti tam-yetkili üç Temsilcisi olmasını istemektedir. Lord CURZON'un yapabileceği tek şey, Türk Temsilci Heyetince öne sürülmüş protestoyu resmen öğrenmiş olmaktır; fakat kapanmış bir tartışmanın yeniden açılmasını hiç bir şekilde kabul edemez.

M. BARRÈRE, Türk Temsilci Heyetince öne sürülen meşru protestoları en büyük bir özenle göz önünde tutmak arzusuna rağmen, Lord Curzon'un görüşlerini desteklemekten başka bir şey yapamıyacağını söyledi.

Marki GARRONİ de M. Barrère ile Lord Curzon'un görüşüne katıldı.

İSMET PAŞA, ayrıcalıklı hiç bir durum, hiç bir kayrılma dilemediğini, fakat I nci Maddeyi her türlü siyasal nitelikten sıyırmak amacıyla sabahleyin alınmış bir karara dayandığını söyledi; Türk Temsilci Heyeti, kendisine sunulmuş olan tasarıyı, geçen oturumda ancak bu şartla kabul etmiştir; tasarı bu yolda değiştirildiğine göre, Türk Temsilci Heyeti bu konudaki protestosunu yenilemekte ve İçtüzüğü kendisince kabul edilmemiş saymaktadır. İSMET PAŞA, bu noktayı, çoğunluk oyuyla çözümlenemiyecek, bir ilke sorunu saydığını belirtti.

Lord CURZON, Türk Temsilci Heyetinin görüşünün resmen öğrenilmiş sayılacağını bildirdi. Türk Temsilci Heyetini, görüşünü açıklamak hakkından yoksun bırakmak, Lord CURZON'un hiç bir zaman aklından geçmemiştir. Lord

CURZON, Türk Temsilci Heyetinin görüşünün öğrenilmesinden sonra, Konferansa, gündeme geçilmesini teklif etti. Komisyonlarda çalışmaya başlamadan önce, Temsilci Heyetlerinin tüm üzerindeki görüşlerinin bilinmesinin uygun olacağını sandığından, Temsilci Heyetlerinden, Konferansın çözümleyeceği sorunlara ilişkin olarak genel görüşlerini açıklamalarını istedi.

Genel görüşme.

M. BARRÈRE, aşağıdaki konuşmayı yaptı.

"Burada toplanmış bulunan Devletlerin temsilcilerine verilmiş olan görev, diplomasiye düşen görevlerin en yücelerindendir. Bu Konferans, Doğu'da barışa dönüşle sonuçlanmalıdır. Bu, dünya refahının yeniden kurulmasını sağlamak için, genel barışın gerçekleştirilmesi dışında düşünemeyeceğimiz ve başarılması zorunlu bir iştir.

"Bunca yıl süren karışıklıklar ve savaşlardan, bunca can kaybından, bunca maddî kayıplardan ve her çeşit acılardan sonra, insanlık huzur ve güvenliğe kavuşmayı özlemektedir.

"Avrupa üzerinde üstünlük kurmak istemiş olanların suçlu tutkuları Avrupa savaşını henüz patlatmadan önce, savaşın korkunç etkilerine katlanmış olan bu bölgelerde, bu görevi yerine getirmek, her yerde olduğundan daha da geciktirilmez bir ölçüde kendini zorunlu kılmaktadır.

"Halkların yaşayışlarında normal kurallara dönmek, düzen ve huzuru yeniden kurmak zamanıdır; bunlar olmaksızın uluslar ne çalışabilirler, ne de yaşayabilirler.

"Bu işi başarmak için, uluslararası ilişkilerde hayırlı bir görevi olan, tecrübeye ve eşyanın özünü bilmeğe dayanan diplomasinin bütün olanaklarına başvurulsa yeridir. İşte, Baylar, burada bu usullere uygun olarak çalışacağız. Adaletin ve Hukukun değişmez kurallarına saygı göstermeksizin var olamayacak güvenliği ve güveni yeniden kurabilmek düşüncesiyle dolu olarak, önümüzdeki ağır sorunları, söz konusu bütün meşru çıkarlara sürekli bir çözüm getirmek arzu ve iradesiyle ele alacağız.

"Doğu sorunu, yalnız, doğrudan doğruya bu konunun içinde bulunan halkları ilgilendiren bir sorun değildir; kapsamı geniş olan bu sorun, dünya barışının korunmasıyla bağlantılıdır. Bu sorunu hep birlikte incelerken, bu yönünü de hiçbir zaman gözden kaçırmamalıyız.

"Böylesine çetin bir görevi başarabilmek için, bu Konferansın bütün üyelerinin tam yardımcı olmalarına ve iyi niyetlerini göstermelerine ihtiyaç vardır. Bu üyeleri, karşılıklı haklara ve meşru çıkarlara saygı esasına dayanan ve temsil etmekle şeref duyduğum memleketin Müttefikleriyle birlikte uğrunda en zalim bir savaşa göğüs germiş olduğu ilkeleri gerçekleştirecek adaletli bir barışın kurulmasına yardımcı olmak üzere, aynı duyguyla birleşmiş bulacağıma inanmaktayım.

"İşte, Baylar, açılacak olan görüşmelerde Fransız Temsilci Heyetinin esinleneceği duygular bunlardır. Fransız Temsilci Heyeti, korunması görevi kendisine verilmiş ulusal çıkarlarının bir çok başka Temsilci Heyetlerinin çıkarlarıyla dayanışma halinde olduğu ve bu ulusal çıkarların burada belirecek meşru haklara saygı gösterilmesiyle çelişir hiç bir yanı bulunmadığı kanısındadır.

"Baylar, çevremde üstün yetenekli ve tecrübeli bir çok diplomat görmekteyim. Onların burada bulunmalarını, bu görüşmelerin sonucu bakımından değerli bir teminat olarak saymama izin verilsin. Diplomasinin erdemi, çelişen çıkarları bağdaştırmak, anlaşmazlıkları çözümlemek, savaşı değil barışı hazırlamak sanatı olmasındadır. Diplomasi, Tanrı'ya şükürler olsun, reklâmcılık ardından koşmaz; sokak ortasında iş görmekten, dün reddettiğini yarın çabucak uygun bulan kamu oyunun dalgalanmalarını kendi işine bulaştırmaktan hoşlanmaz; özet olarak, sağ duyuyla, öngörüyle ve ortak duygularla beslenir. Bunun içindir ki, bu tarihî ve güç durumda, barışı gerçekleştirme çabamızda, diplomasinin keskin görüşlü çalışmalarına büyük umutlar bağlamaktayım."

Marki GARRONİ, İtalyanca olarak, aşağıdaki konuşmayı yaptı:

"Barışı yapma amacını güden bir Konferansda, Devletler hukukunun anası Roma'nın dilini özellikle hatırlatan İtalyancayı duymak bana pek hoş olur gibi geliyor; o Devletler hukuku ki, insanlığın kusurları yüzünden, savaşı incelemek durumunda kalmışsa da, insanlığın iyiliği, ilerlemesi ve uygarlığı için, insanlık, ilerleme ve uygarlığa ilişkin her şeyle daha çok ilgilenmiştir. Uzun savaş yıllarından beri, herkes, silâhların bırakılacağını görmek arzusundan, savaşın sonuçlarını barışla onarma ihtiyacından ve dileğinden başka bir şey düşünmemektedir.

"Öyle umulur ki, bu arzunun, bu ihtiyacın, bizler, tek bir amaca – erişmek için burada toplandığımız amaca – yönelmede birleşmiş tercümanlarıyız.

"Dilerim ki, bu salonda artık yalnız barış ruhu essin, ve barış bayrağını her zaman yükseklerde tutmuş olan bu konuksever ülkenin toprağı üzerinde, varmak istediğimiz amaca erişebilmek için sıkı işbirliği yapmakta hepimiz anlaşmış olalım.

"İsviçre Konfederasyonu Başkanına, Müttefiklerimize, burada toplanmış bulunan çeşitli Devletlerin temsilcilerine yürekten ve saygı dolu selâmlarımı yollarım."

Lord CURZON, İngiliz Temsilci Heyeti adına, Fransız ve İtalyan meslekdaşlarınca pek güzel belirtilmiş olan duyguların kendisinde yürekten bir yankı yaptığını söyledi.

Baron HAYASHİ, Japon Temsilci Heyetinin, Konferansın çalışmasına katkıda bulunmak ve Müttefiklerle uyum içinde, kesin barışın yeniden kurulmasını sağlamak bakımından büyük bir arzu duyduğunu söyledi; Japon Temsilci Heyeti, Konferansın esinlendiği uzlaşma zihniyetinin, ortaya çıkabilecek her türlü güçlükleri yenmeyi başaracağından şüphe etmemektedir.

Oturuma saat 16.40 da son verildi.

Genel Sekreter:
R. MASSİGLİ

Sekreterler:

F. L. BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Thomas SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); E. LAGARDE (*Fransa*); Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); Const. CONTZESCO (*Romanya*); V. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET (*Türkiye*).

II
BİRİNCİ KOMİSYONUN VE ALT-KOMİSYONLARIN TUTANAKLARI VE RAPORLARI

(ÜLKE VE ASKERLİK SORUNLARI)

A.– KOMİSYONUN OTURUMLARI

(1) SAYILI TUTANAK

22 KASIM 1922, ÇARŞAMBA OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, Lord Curzon'un başkanlığında, saat 10.30 da açıldı.

Hazır bulunanlar:

MM. CHİLD, GREW (*Amerika Birleşik Devletleri*); Marki CURZON OF KEDLESTON, Sir Horace RUMBOLD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. BARRÈRE, BOMPARD (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS (*Yunanistan*); Marki GARRONİ, M. LAGO (*İtalya*); Baron HAYASHİ (*Japonya*); MM. DUCA, DİAMANDY (*Romanya*); MM. NİNTCHİTCH, RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); İSMET PAŞA, RIZA NUR BEY, HASAN BEY (*Türkiye*).

Ayrıca hazır bulunanlar:

M. AMORY (*Amerika Birleşik Devletleri*); Yarbay HEYWOOD, MM. NİCOLSON, FORBES ADAM, LEEPER (*İngiliz İmparatorluğu*); Tümamiral LACAZE, General WEYGAND, MM. LAROCHE, FROMAGEOT, BARGETON, CORBİN, DE PERCİN, BAROİS (*Fransa*); General MAZARAKİS, M. DENDRAMİS (*Yunanistan*); MM. ARLOTTA, GUARİGLİA, NOGARA, CİAMARRA, Albay VİTALE (*İtalya*); MM. NAGAOKA, SATO, Albay SAİGO, Deniz Albayı TSURU, M.

TANİ (*Japonya*); Albay DUMİTRESCO (*Romanya*); MM. CHRİSTİTCH, ANTİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); MÜNİR BEY, ZEKÂİ BEY, MUHTAR BEY, TEVFİK BEY (*Türkiye*).

Konferans Genel Sekreteri: M. MASSİGLİ.

Sekreterler: M. F. LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); MM. SPRİNG RİCE, WİCKS (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); M. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); M. CONSTANTİNESCO (*Romanya*); M. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET BEY (*Türkiye*).

Tercüman: M. CAMERLYNCK.

Doğu Trakya sınırları.

Lord CURZON oturumu açtı ve Trakya sınırları sorununun görüşülmesine hemen başlanmasını teklif etti. Türk Temsilci Heyetini, bu konudaki görüşünü bildirmeğe çağırdı.

İSMET PAŞA, Karadeniz'den Meriç ağzına kadar Trakya sınırının, 29 Nisan 1913 tarihli İstanbul Andlaşmasının 7 nci maddesinde belirtilen sınır olması gerekeceğini söyledi. Batı Trakya için de bir plebisite başvurulmasını istedi.

Lord CURZON, Türk Temsilci Heyetinin, bu isteklerini tarihî, coğrafî, siyasal ve etnik dayanaklarla desteklemek isteyip istemediğini sordu. Konferans, bu isteklere ilişkin basit bir açıklama dinlemekle bu sorunu bir karara bağlıyamaz; bunların hangi nedenlere dayandığını öğrenmek ister.

İSMET PAŞA, aşağıdaki nedenlerle, Meriç'in batısındaki ufak bir toprak parçasını Trakya sınırı içinde bırakmak gerektiği cevabını verdi:

1. Müttefik Devletler, 24 Eylül 1922 günlü Notaları ve Mudanya Sözleşmesi ile, Doğu Trakya'nın, Edirne'yi de kapsamak üzere, Türkiye'ye geri verilmesini kabul etmişlerdi.

Kaldı ki, eski Edirne şehri Meriç'in sol kıyısı üzerinde bulunduğundan, Doğu Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesi, Edirne'nin bu kısmının da geri verilmesini gerektirmekteydi. Bu Notada, Edirne'nin özel olarak anılmış olması, hiç şüphesiz, Edirne istasyonunun, Karaağaç dış-mahallesinin, Edirne ile bu mahallede oturanların mülkiyetinde bulunan ve geçimlerini sağlayan toprakların da, aynı zamanda Türkiye'ye geri verilmesi gerektiği anlamına gelmektedir; Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin anladığı da budur.

2. Öte yandan, Edirne Türkiye'ye döndüğüne göre, Edirne'yi İstanbul'a bağlıyan demiryolunun Kuleli Burgaz – Mustafa Paşa kesiminin bulunduğu toprak parçasının da Türkiye'ye geri verilmesi zorunludur. Edirne ile bu demiryolunun güvenliğini sağlamak ve Türkiye'nin komşularıyla güvenlik ve dostluk içinde ilişkiler sürdürebilmesi bakımından, sınırın, gerektiği ölçüde, Edirne şehrinden ve demiryolundan uzak geçmesi zorunluluğu vardır.

3. Meriç'in batısında istenilen toprakta yaşayan halkın büyük çoğunluğu Türktür.

Lord CURZON, Trakya'nın, Meriç'in batısında kalan en büyük kısmında

Türklerin oturduğu yolunda İsmet Paşa'nın söylediklerini açıklamasını kendisinden rica etti. Lord CURZON, özellikle, Türk Temsilci Heyetinin yapmış olduğu konuşmada hangi bölgeleri kastetmiş olduğunu kesin olarak belirtmesinin yararlı olacağını düşünmektedir.

İSMET PAŞA, uzmanlarına danıştıktan sonra, bu soruya cevap vereceğini bildirdi.

Lord CURZON, Türk isteklerinin iki noktaya ilişkin bulunduğunu belirtti: Bir yandan, Doğu Trakya için 1913 sınırlarının elde edilmesi; öte yandan da, Batı Trakya'da bir plebisite başvurulması.

İSMET PAŞA, istediği topraklarda, Demotika bölgesinde, Balkan Savaşlarından önce de sonra da, Türklerin çoğunlukta bulunduklarını bildirdi. Üstelik, ekonomik nedenler de Türk isteklerini desteklemektedir.

Lord CURZON, İsmet Paşa'yı, söylediklerini desteklemek üzere, Konferansa rakamlar sunmağa çağırdı.

İSMET PAŞA, belirtmiş bulunduğu etnik nedenlerden başka, Doğu Trakya sınırlarını sürekli karışıklıklara açık bırakmamak için, Batı Trakya'nın düzen ve huzur içinde tutulması zorunluluğunu da öne sürdü. Bu soruna ileride yeniden döneceğini sözlerine ekledi.

Lord CURZON, Türkiye'nin Batı Trakya'yı egemenliği altına almak isteyip istemediğini sordu.

İSMET PAŞA, Türkiye'nin, Batı Trakya üzerinde egemenlik isteğinde bulunmadığı karşılığını verdi.

Lord CURZON, plebisitin uygulanması için, Türk Temsilci Heyetine göre, Batı Trakya sınırlarının ne olduğunu bilmek istediğini söyledi.

İSMET PAŞA, uzmanlarına danıştıktan sonra, coğrafya yönünden belirtmelerde bulunarak, bunları bildireceği cevabını verdi.

Lord CURZON, Temsilci Heyetlerini, Türk Temsilci Heyetince öne sürülmüş istekler üzerinde görüşlerini bildirmeğe çağırdı.

M. VENİSELOS, şimdi tartışılmakta olan sorunla doğrudan doğruya en yakın ilgili memleket Yunanistan olduğundan, İsmet Paşa'ya en önce cevap vermenin kendisine düştüğü kanısında olduğunu söyledi.

M. VENİSELOS, Türk Temsilci Heyeti Başkanını öne sürdüğü iddiaları incelemeğe girişmeden önce, sorunun moral yönünü açıklamak istediğini bildirdi. Bu amaçla, Türkiye ile barış yapacak bu Konferansın önüne Yunanistan'ı çıkaran koşulları açıklamağa başladı. Savaşı istemiş bir halkla, savaşa katlanmış bir halka aynı ölçüyü uygulamamak gerekir. Ulusal birliğini tamamlamak isteğiyle savaşa sürüklenmiş olması mümkünken, şimdi sona ermiş bulunan savaşı başlatan hiç de Yunanistan değildir. Saldırı öteki taraftan gelmiştir. Dünya Savaşının başında, ne Türkiye ne de Yunanistan savaşa girmişlerdir; ilk olarak, Türkiye, saldırganın yanında savaşa katılmıştır. Yunanistan bir savunma andlaşmasıyla Sırbistan'a bağlı idi. Yunanistan, savaş başlar başlamaz, ülkesinden, Müttefikine gidecek savaş malzemesinin geçmesine izin vererek, Sırbistan'a karşı, gözetici bir tarafsızlık uygulayacağını, öte yandan da, Bulgaristan'ın Sırbistan'a saldırmasını hoşgörü ile karşılamayacağını Merkez

Devletlerine bildirdi. *Casus faederis** gerçekleştiği zaman, Yunan Hükümetinin yükümlerini yerine getirmesine iç güçlükler elvermedi. O zamanki Kıral, Anayasaya aykırı olarak ve Hükümet Başkanının Parlâmentoda ve ülkede çoğunluk tarafından desteklenmesine rağmen, Yunanistan'ın, ittifak andlaşması uyarınca müdahalesine yanaşmadı; Yunanistan'ın yükümlerini yerine getirebilmesi ve – verdiği sözü tutmasaydı – üzerine çökecek utancı silebilmesi için, iç savaş zorunlu oldu.

M. VENİSELOS, bu açıklamasıyla, savaş sorumluluğunun hiç bir yönden Yunanistan'a düşmediğini göstermek istemektedir. Yunanistan, dürüst bir müttefik sıfatıyla, ödevini sonuna kadar yapmış olma şerefinin kendisine tanınmasını beklemektedir; savaş eylemleri bugünkü acı sonuçlara vardığı için de, bu şerefi daha büyük bir güçle istemektedir.

Yunan Hükümetine, neden Türk toprakları üzerinde isteklerde bulunmuş olduğu da sorulabilir. M. VENİSELOS şunu belirtmek ister ki, Yunan Hükümeti hiç bir zaman, savaşa katılmasına karşılık olarak, toprak tâvizlerinde bulunulmasını önceden şart koşmamıştır. Yunanistan, ancak müttefikine karşı sözünü tutmak ve Müttefiklerin savunduğu – M. VENİSELOS'un da bütünüyle benimsediği – ilkeleri savunmak için savaşa girmiştir. M. VENİSELOS, elbette savaş tam bir zaferle sona ermiş olsaydı, şüphesiz haklı oldukları kabul edilmek şartıyla, Yunanistan'ın toprak isteklerinin dikkate alınmasının meşru olacağını gözden uzak tutmuyordu. Yunan Hükümeti, Doğu Trakya ile İzmir ve hinterlandını istemişse, isteklerinin, Müttefiklerin uğrunda savaştıkları ilkelere uygunluğuna inandığı için böyle davranmıştır. Gerçekten, bütün bu topraklarda, hiç değilse Balkan Savaşlarının sonuna kadar, bir Türk çoğunluğu yoktu. O zamandan beri, özellikle Doğu Trakya'dan Bulgarlar çıkartılmış ve yerlerine Bosna Müslümanları getirtilmiştir; bu yüzden, halkların birbirine oranı biraz değişmiştir; bununla birlikte, bu değişikliklerden sonra bile, salt çoğunluk Türkiye'ye geçmemiştir.

İzmir'e gelince, orada da bir Türk çoğunluğu yoktu. Çoğu zaman, Anadolu'daki Yunan isteklerinin saçmalığını ispatlamak üzere, Küçük Asya'nın bütünlüğü öne sürülmüştür. Bu iddia geçerli değildir. Küçük Asya, Balkan Yarımadasının Tuna'nın güneyine düşen kısmından biraz daha büyüktür. Niçin, Balkan Yarımadasında birden çok Devlet kurulabilmiş olsun da, Küçük Asya'da üç Devlet kurulamasın: Doğuda bir Ermeni Devleti, Batıda bir Rum Devleti, memleketin geri kalan kısmında da bir Türk Devleti? Fakat Yunanistan, Müttefiklerin kendisinden istediklerine uygun olarak, İzmir ve Doğu Trakya'dan vazgeçmiştir.

Bir başka iddia da öne sürülebilir: Savaştan bir kaç ay önce, 1914 yılının ilk aylarında, Osmanlı İmparatorluğu Yunanistan ile barış halinde bulunmakla birlikte, önce Küçük Asya kıyılarındaki, sonra da Doğu Trakya'daki topraklarından Rum halkını zorla sınırdışı etmeğe başlamıştı. Daha o zaman 450,000 Rum Yunanistan'a sığınma zorunda kalmıştı. Bu tedbirler süregiderken, Yunan Hükümeti bunların hoşgörü ile karşılanamayacağı kanısında bulunuyordu. Yunan

* Bir andlaşmanın ya da ittifakın öngördüğü yükümün yerine getirilmesini gerekli kılan durum. (S.L.M.)

Parlâmentosu kürsüsünden, M. VENİSELOS, Osmanlı Hükümetine neredeyse bir ultimatum vermek zorunda kalmıştı. Bu sınırdışı etmelerin sürüp gitmesi, gerçekten, Yunan Hükümeti için katlanabilir şey değildi. Bu sınırdışı etmeler, halk kütlelerinin – bunları barındırabilmek ve beslemek için ülkesi çok küçük olan – Yunanistan'a yığılması sonucunu yaratıyordu. Ortak dostların çağrısı üzerine, bu zorla sınırdışı etmelere bir son vermek ve iki ülke arasında bir nüfus mübadelesinin dayanacağı temelleri araştırmak üzere, Sadr-ı Âzam ile M. VENİSELOS arasında Brüksel'de bir görüşme kararlaştırılmıştı. M. VENİSELOS Brüksel'e gitmek üzere yolda iken, Münich'te bulunduğu sırada, savaş patlayınca, tasarlanan görüşmeden vazgeçmek zorunda kaldı. Sadr-ı Âzam da, Brüksel'e gidemiyeceğini M. VENİSELOS'a bildirmişti.

M. VENİSELOS, bu olayları anlatmakla, Türk Temsilci Heyetini kırmağı aklından geçirmemektedir; ağzından, istemeyerek, ağır bir söz kaçmışsa, bunu geri almağa bile hazırdır. Fakat, olanlar olmuştur ve bunları göz önünde tutmak zorunluluğu vardır. 1914 ten beri, Türk Hükümeti, Türk olmayanlardan kurtulmak için, başka yollara da başvurmuştur; toptan öldürmelere kadar gitmese bile, kütle halinde sürgünlere ve sınırdışı etmelere koyulmuştur. Yunanistan, bu yüzden, kendisine sığınmış bir milyon göçmene geçim yolları bulmak zorunda kalmıştır; sığınan bu göçmenlerin sayısı belki daha da artacaktır.

Öte yandan, M. VENİSELOS, Yunanistan'ın İzmir'e ve Küçük Asya'ya gitmiş olmasını haklı göstermek için, memleketinin oralardaki hareketlere kendiğilinden kalkışmadığını belirtmek istemektedir. Müttefik ve Ortak Hükümetler, M. VENİSELOS'un iddia ve isteklerinin haklı temellere dayandığını kabul etmişlerdi; hatta bunlar, İzmir'i Yunanistan'a bırakmağa razı olmazdan önce, Başlıca Müttefik ve Ortak Devletlerden üçü, Yunanistan'ı Küçük Asya'da savaşa girmeğe çağırmıştı. Şüphe yok ki, bütün Müttefikler adına başlatılmış olan savaş, Kıral Constantin'in tahta geçişinden sonra, Müttefiklerin rızası olmaksızın sürdürüldü. Kıralın geri dönüşü ittifakı bozdu; bundan sonra da, düello yalnız Yunanistan ile Türk Devleti arasında sürüp gitti. Bununla birlikte, bütün bu süre içinde, Yunanistan'ın reddettiği Türkiye'nin ise kabul ettiği söylenebilecek, hiç bir barış teklifi olmamıştır. Şüphesiz, Yunanistan için, askerî üslerinin yüzlerce kilometre uzağında, Anadolu'nun içerisinde savaşı sürdürmek bir budalalık olmuştur. Yunanistan, Küçük Asya'yı kaybetmekle bu yanlış davranışının cezasını çekti. Doğu Trakya'ya gelince, burasını askerî hareketler yüzünden değil, Mudanya Silâh-bırakışımı [Mütareke] sözleşmesi uyarınca kaybetmiştir. Küçük Asya'da dövüşmek istemeyen bir ordu, Atina'ya dönünce devrim yapmış ve Doğu Trakya'yı kurtarmak amacıyla yeniden örgütlenmiştir. M. VENİSELOS, memleketini Barış Konferansında temsil etmeğe çağrıldığı vakit, her ne kadar politika hayatından çekilmiş ise de, Yunan Hükümetinin, Müttefiklerin isteğine boyun eğerek, Doğu Trakya'nın – acıklı da olsa – feda edilmesine katlanması şartıyla, bu görevi üzerine alabileceğini bildirmişti. M. VENİSELOS, Yunanistan'ın Meriç'e kadar Doğu Trakya'yı bırakmasını öngören 23 Eylül tarihli Notaya katılırken, kendisinden yeni isteklerde bulunulmıyacağını, yeni fedakârlıklar istenmeyeceğini düşünmekteydi; bugün de böyle düşünmektedir. Şimdi Türkiye, önce Meriç'in sağ kıyısının Türk egemenliği

içine alınmasına, ikinci olarak da, Türk Temsilci Heyetince henüz sınırları belirtilmemiş olan Batı Trakya'da plebisite başvurulmasına ilişkin yeni iddialar öne sürmektedir. M. VENİSELOS, sınırın belirtilmemiş olmasını üzüntü ile karşılamaktadır; çünkü, Batı Trakya teriminden tam olarak ne anlaşıldığını bilmek kendisi için çok önemlidir.

Bu bölgenin kaderi, Sèvres Andlaşmasından apayrı bir andlaşma ile düzenlenmiştir. Konferans, Sèvres Andlaşmasını yeniden düzenlemek için toplantıya çağrılmıştır; yoksa Müttefiklerce imzalanmış, onanmış ve uygulanmakta bulunan öteki diplomatik senetleri yeniden tartışma konusu yapmak için toplanmamıştır. Söz konusu bölge, Neuilly Andlaşmasında göz önünde tutulmuştur; bu bölge savaştan önce Türkiye'ye ait bulunmadığından, anılan bu Andlaşmanın Ankara Hükümeti ile hiç bir ilgisi olamaz. Türkiye, bu bölgeyi, savaş hareketlerinin baskısıyla ya da bir yenilgi üzerine değil, kendi isteğiyle, savaş sırasında Bulgaristan'la görüşmeler sonucu olarak bırakmıştı. Bu olay, söz konusu toprak parçasının, Türkiye için, İsmet Paşa'nın bugün ona verdiği değeri taşımadığını ispatlamaktadır. Türk Hükümeti bugün gelip, bu toprağın kendisi için vazgeçilmez olduğunu söyleyemez; çünkü, kendi isteği ile, ondan vazgeçmiş bulunmaktadır.

Karaağaç istasyonuna gelince, bu istasyonun, Bulgaristan'ın Dedeağaç yönündeki trafiği için çok önemli olduğuna dikkat etmek gerekir; oysa, Edirne için önemli değildir; çünkü Edirne, kendi ticareti bakımından, doğal çıkış-yeri olan İstanbul'a demiryoluyla bağlı kalmıştır. Yunanistan, bu demiryolu trafiğini hiç bir zaman engellemeyeceği konusunda Bulgaristan'a uluslararası en kesin garantileri vermeğe hazırdır.

Demotika bölgesine ilişkin olarak, İsmet Paşa'nın öne sürdüğü etnik iddialara gelince, M. VENİSELOS, Rumların Türklere oranının en aşağı ikiye bir olduğunu belirtti. Zaten, M. VENİSELOS, bu nokta üzerinde Konferansa kesin rakamlar vermeğe hazırdır. Kaldı ki, son olaylardan önceki durum söz konusudur; çünkü, Doğu Trakya'da oturanlar Yunanistan'ın başka bölgelerine ve Makedonya'ya kaçmak zorunda kalınca, onların büyük bir kısmı Batı Trakya'dan ayrılamamış ve bu da Rum unsurunun üstünlüğünü daha da arttırmıştır.

İsmet Paşa, savunduğu tezin ekonomik dayanaklarını iyi belirtmemiştir. Bu bölgede bir takım Türk emlâkinin bulunması mümkündür; Yunan Hükümeti de bunları korumaktan başka bir şey yapacak değildir. Şu var ki, bu bölgede ekonomik hayatın, endüstrinin ve ticaretin, büyük ölçüde Rumların elinde olduğu da bir gerçektir.

Batı Trakya'da plebisite başvurulmasına ilişkin olarak, Türk Temsilci Heyeti, önce etnik durumu, sonra da Doğu Trakya'nın güvenliğini sağlamak gereğini öne sürmüştür. M. VENİSELOS, İsmet Paşa'nın Batı Trakya terimiyle kastettiği sınırları kesin olarak belirtmemiş olmasını üzüntüyle karşılamaktadır. Batı Trakya'nın Neuilly Andlaşmasıyla Bulgar kalmış kısmı söz konusu ise, burada çoğunluğun Türk olduğu inkâr edilemez. Buna karşılık, Batı Trakya'nın Yunanistan'a düşen kısmında nüfusun, olsa olsa, yarısı Türktür.

Doğu Trakya'nın güvenliğine dayanan iddia savunulamaz; böyle bir iddia

kabul edilirse, Batı Trakya'yı korumak için Doğu Makedonya'yı, Doğu Makedonya'yı korumak için de Orta Makedonya'yı, ve böylece denize kadar olan yerleri bırakmak gerekecektir. Fakat bugün, bu bölgenin büyük etnik değişikliklere sahne olduğu unutulmamalıdır. Yunanistan bu değişikliklerden aslâ sorumlu tutulamaz. Doğu Trakya'da oturanlar, yirmi yüzyıl önce, daha Türkler Avrupa'ya gelmemişken, atalarının yerleşmiş ve zenginleştirmiş oldukları yurtlarını bırakıp gitmek zorunda kalmışlardır. Bunların, doğrudan doğruya Ankara Hükümetinin baskısı altında gitmek zorunda kaldıkları söylenemez; çünkü bu Hükümet, söz konusu toprağı henüz ele geçirmemişti; fakat, gittiler, çünkü biliyorlardı ki, bir kez Türkler gelecek olurlarsa, orada bulunmalarına göz yumulmayacak ve – üzerlerinde bulunandan başka bir şey götüremeyerek, çoğu zaman da onu bile alamadan – kaçmış olan Küçük Asya'daki kardeşleri gibi, kendileri de yurtlarını bırakıp gitmek zorunda kalacaklardır. Binlerce göçmenin yığılmasıyla Batı Trakya'nın etnik görünüşü değişmişse ve oradaki basit Rum çoğunluğu sayıca çok daha artmışsa, bu değişmeyi Yunanistan'ın, kasıtlı olarak ve yapma yollardan gerçekleştirdiği söylenemez. Değişiklik, Batı Trakya'da sığınacak bir yer aramak ve yeni bir hayata başlamayı denemek amacıyla, Doğu Trakya'yı bırakıp gelen Rumların yığılmasından doğmuştur. Neuilly Andlaşmasının temellerini tartışma konusu yaparak, bu insanları yeniden kalkıp bir başka yere gitmeğe zorlamak, aklın alamıyacağı, çok can yakıcı bir sonuç olur.

Kaldı ki, M. VENİSELOS, bu talihsiz insanların nerede bir sığınak bulabileceklerini de sormaktadır; beş milyon nüfuslu bir ülke olan Yunanistan'dan bir milyon göçmeni barındırması ve beslemesi gerçekten istenemez; hele ülkesini daha da küçültmek yoluna gidilirse, Yunanistan'dan böyle bir şey hiç istenemez; çünkü böyle bir istek, Yunan Hükümetini, çözümü olmayan sosyal, siyasal ve ekonomik bir sorunla karşı karşıya bırakmak olur. Yunanistan yaptığı yanlışların cezasını çekmiştir; kendisinden daha çoğu istenemez. Müttefiklerin, Paris'de kararlaştırdıkları ve 23 Eylül tarihli Notalarına koydukları teklifleri, Yunanistan, dürüst davranarak, kabul etmiştir. Yunanistan, canla başla istediği barışa erişebilmek için, elinden geleni yapmış olduğunu söyleyebilir.

İSMET PAŞA, M. Veniselos'un konuşmasına cevap verme hakkını saklı tuttu.

M. NİNTCHİTCH, şimdi incelenmekte olan sorunun, Konferansa sunulmuş bütün sorunların en naziki olduğunu belirtti. Bu sorun, kendi memleketini doğrudan doğruya ilgilendirmemektedir; fakat, dolaylı ilgisi çok büyüktür. Gerçek barışı yeniden kurmak, iyi komşuluk ve dostluk ilişkileri için vazgeçilmez olan karşılıklı bir güven havasını Balkan Yarımadasında yerleştirmek gerekir. Kaldı ki, Türk Devletinin komşularındaki kuşkuları mümkün olduğu kadar ortadan kaldırmak bakımından, bu sorunun çözümlenmesi, Türkiye için de aynı ölçüde önemlidir. Sırp-Hırvat-Sloven Temsilci Heyeti, Doğu bunalımının başından beri Hükümetinin benimsediği değişmez uzlaştırıcı tutum uyarınca, Devletlerin, Meriç çizgisini, Doğu Trakya'nın sınırı olarak saptamağı öngören ve 23 Eylül tarihli Notalarında yazılı bulunan teklifine katılmaktadır; yine bu Nota uyarınca, Doğu Trakya'nın Kuzey ve Batı sınırları boyunca askerlikden arındırılmış bir bölge kurulmasını istemektedir. M. NİNTCHİTCH'e göre, Türk Temsilci Heyeti kabul

edilmez tekliflerde bulunmaktadır. Meriç, Türkiye'ye büyük bir güvenlik sağlıyacak, doğal bir sınırdır. Bu nehrin ötesindeki toprakları Bulgaristan'a gönül rızasıyla, savaşsız bırakmış olması, İsmet Paşa'nın öne sürdüğü isteğin dayanağını büyük ölçüde sarsacak niteliktedir.

Askerlikden arındırılmış bölgeden ne anlaşıldığını açıklamağa Lord CURZON'ca çağrılan M. NİNTCHİTCH, yalnız ilke bakımından bir teklif sunmak istediğini bildirdi; kanısınca, Türk sınırını izleyerek, Karadeniz'den Ege Denizi'ne gidecek ve sınırları uzmanlarca – Türk Temsilci Heyetiyle görüş birliği içinde – saptanacak bir bölge söz konusudur.

Batı Trakya'da plebisite başvurulmasına gelince, böyle bir istek, Türklerin sayısını belli ederek onların haklarını garanti altına almak amacını gütmekte ise, lüzumsuz görünmektedir; çünkü, Yunanistan, ülkesi içindeki azınlıkların haklarına saygı göstermeğe bir andlaşma ile yükümül bulunmaktadır. Plebisitle, Türk Temsilci Heyeti, özerk bir siyasal örgüt kurma amacını gütmekte ise, Sırp-Hırvat-Sloven Temsilci Heyeti, böylesine karmaşık ve açıklıktan yoksun rejimlerin, Balkanlarda barış ülküsüne yararlı olamayacağı, tersine, yeni karışıklıklara yol açacağı düşüncesindedir. Üstelik, Neuilly Andlaşması onanmış ve kesin olarak yürürlüğe konmuştur. Sırp-Hırvat-Sloven Hükümeti, bugünkü Avrupa'nın temel yasası saydığı gerek bu Andlaşmada, gerek bütün öteki barış andlaşmalarında herhangi bir değişiklik yapılmasına kesin olarak karşıdır.

Meriç'in sağ kıyısındaki demiryoluna gelince, bu demiryolu, bütün komşu ülkeler için – Bulgaristan, Türkiye ve Yunanistan için – çok önemlidir. Yunan Hükümeti, bu demiryolunun, ilgili üç Devlet trafiği yararına kullanılmasını önlemek niyetinde aslâ değildir. M. NİNTCHİTCH, bu bakımdan, demiryolu ile Dedeağaç limanının uluslararası duruma sokulmasının, söz konusu üç Devletin çıkarlarına uygun olacağını sanmaktadır. M. NİNTCHİTCH, artık kendilerini barışın verimli çalışmalarına vermeleri gereken Balkan Devletleri arasında, iyi komşuluk ilişkilerinin gerçekleşmiş olduğunu görmeği çok arzu ettiğini belirterek, sözlerine son verdi.

M. DUCA, Romanya'nın, bu soruna ilişkin olarak, son derece uzlaştırıcı ve barışçı bir zihniyet taşıdığını belirtmek istediğini söyledi. M. DUCA bu konuda, M. NİNTCHİTCH gibi düşünmektedir. Böyle olunca, hangi nedenler yüzünden Meriç çizgisini Doğu Trakya'nın en iyi sınırı saydığını yeniden anlatmak kendisine yersiz görünmektedir.

Romanya Temsilci Heyeti, Batı Trakya'yı Balkanlarda bir anlaşmazlık konusu yapabilecek bir plebisite karşıdır.

Türk Temsilci Heyetinin, Meriç'in sağ kıyısına ilişkin görüşlerine gelince, Romanya Temsilci Heyeti, İsmet Paşa gibi, bu bölgenin güvenliğini sağlamak gerektiği düşüncesindedir; bununla birlikte, kendi kanısına göre, bu güvenliği sağlamanın en iyi yolu, Türk egemenliğini Meriç'in öte yanına genişletmek değil, Karadeniz'den Ege Denizi'ne giden ve sınırı uzmanlarca saptanacak bir bölgeyi askerlikden arındırmaktır.

Lord CURZON, Trakya sorununa ilişkin olarak yapılmış olan konuşmaların Temsilci Heyetlerinin görüşlerini ortaya koymuş olduğunu söyledi. Türk Temsilci

Heyetinden öne sürülen iddialara hemen cevap vermesi şüphesiz istenemez. Bu cevabı beklerken, 23 Eylül tarihli Nota uyarınca, Ege Denizi üzerinde ekonomik bir çıkış-yerine ilişkin isteklerini açıklama durumunda olan Bulgar Temsilci Heyetini dinlemek yerinde olacaktır.

İSMET PAŞA, Ege Denizi'nde Bulgaristan'ın çıkış-yeri sorununa ilişkin olarak – özellikle, bu sorun doğrudan doğruya Türk çıkarlarına dokunmadığı için – Bulgar Temsilci Heyetini dinlemeği kabul etmektedir. Çeşitli Temsilci Heyetlerinin öne sürdükleri iddialara gelince, İSMET PAŞA, bunları birer birer ele alıp hepsine cevap vereceğini, ancak bunları bütünüyle inceleyebilmek için, önce öteki Temsilci Heyetlerinin görüşlerini öğrenmek istediğini söyledi.

Lord CURZON'un teklifi üzerine, Bulgar Temsilci Heyetinin öğleden sonraki oturumda dinlenmesine karar verildi.

Genel Sekreter:
R. MASSİGLİ

Sekreterler:

F. L. BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Thomas SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); E. LAGARDE (*Fransa*); Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); Const. CONTZESCO (*Romanya*); V. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET (*Türkiye*).

(2) SAYILI TUTANAK

22 KASIM 1922, ÇARŞAMBA OTURUMU (ÖĞLEDEN SONRA)

Oturum, Ouchy Şatosunda, Lord Curzon'un başkanlığında, saat 16.00 da açıldı.

Hazır bulunanlar:

MM. CHİLD, GREW (*Amerika Birleşik Devletleri*); Marki CURZON OF KEDLESTON, Sir Horace RUMBOLD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. BARRÈRE, BOMPARD (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS (*Yunanistan*); Marki GARRONİ, M. LAGO (*İtalya*); Baron HAYASHİ, M. OTCHİAİ (*Japonya*); MM. DUCA, DİAMANDY (*Romanya*); MM. NİNTCHİTCH, RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*) İSMET PAŞA, RIZA NUR BEY (*Türkiye*); MM. STAMBOULİSKY, STANCİOFF (*Bulgaristan*).

Ayrıca hazır bulunanlar:

M. AMORY (*Amerika Birleşik Devletleri*); Yarbay HEYWOOD, MM. NİCOLSON, FORBES ADAM, LEEPER (*İngiliz İmparatorluğu*); Tümamiral LACAZE, General WEYGAND, MM. LAROCHE, BARGETON, CORBİN, DE PERCİN, BAROİS (*Fransa*); General A. MAZARAKİS, M. DENDRAMİS (*Yunanistan*); MM. ARLOTTA, NOGARA, CİAMARRA, GUARNASCHELLİ (*İtalya*); MM. NAGAOKA, SATO, Albay SAİGO, Deniz Albayı TSURU, M. TANİ (*Japonya*); MM. CHRİSTİTCH, ANTİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); Albay DUMİTRESCO (*Romanya*); MÜNİR BEY, MUHTAR BEY, ŞÜKRÜ BEY, TEVFİK BEY (*Türkiye*); General SAVOFF, Matmazel STANCİOFF (*Bulgaristan*).

Konferans Genel Sekreteri: M. MASSİGLİ.

Sekreterler: M. F. LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); MM. SPRİNG RİCE, WİCKS (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); M. Constantin COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); M. CONSTANTİNESCO (*Romanya*); M. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET BEY (*Türkiye*).

Tercüman: M. CAMERLYNCK.

Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkması.

Lord CURZON, geçen oturumda, Bulgaristan'ın Ege Denizi üzerindeki çıkışyerine ilişkin olarak yapacağı açıklamayı dinlemek üzere, Bulgar Temsilci Heyetinin çağrılmasına karar verilmiş olduğunu hatırlattı. Zaten, daha önce Paris'de varılmış olan anlaşma uyarınca, Bulgar Temsilci Heyeti görüşünü bildirmeğe çağrılmış bulunmaktadır.

M. STAMBOULİSKY aşağıdaki bildiriyi okudu:

"Sayın Başkan,

"Baylar,

"Bulgaristan için hayatî bir önemi olan bir sorunu sizlere anlatma olanağını bana sağlamakla verdiğiniz şereften ötürü teşekkür ederim. Sizleri lüzumsuz uzun sözlerle rahatsız etmemeğe çalışacağım. Cenova Konferansına yollamış olduğum mektubumla Bulgar görüşünü bildirmek şerefini duymuştum; Konferans üyelerine, ileride, Temsilci Heyetimce sunulacak olan belgelere, bu mektubun bir örneğini de ekliyeceğim.

"Ekselânslarınızın incelemekte olduğunuz Doğu sorunu, aşağıdaki noktalarda, Bulgar çıkarlarına pek yakından dokunmaktadır:

"1. Ege Denizinde Bulgaristan'a çıkış-yeri sağlanması;

"2. Trakya'nın her iki kısmından sığınmaya gelmiş göçmenlerin kaderi;

"3. Trakya'nın her iki kısmındaki azınlıkların kaderi;

"4. Yeni yaratılmış durum karşısında, silâhsızlandırılmış bir ulus olarak, ülke bütünlüğümüz;

"5. Boğazlar rejimi.

"Daha sonra öteki noktalar üzerinde yapacağım açıklamaya dikkat buyurmaya razı olacağınız umuduyla, yalnız birinci nokta üzerinde duracağım.

"Biliyorsunuz ki, Baylar, Yakın-Doğu'da savaşın durdurulmasından ve Mudanya kararlarından önce, Bulgaristan, Neuilly ve Sèvres andlaşmalarıyla karşılıklı olarak Bulgaristan ve Türkiye'ce Müttefik Büyük Devletlere bırakılmış olan Batı ve Doğu Trakya'da, Milletler Cemiyetinin ya da Müttefik Devletlerin denetimi altında özerk bir bölge kurulması isteğini belirtmişti. 1912 tarihli Londra ve 1913 tarihli Bükreş andlaşmalarıyla bütün Trakya'nın Bulgaristan'a ait bulunduğunu Ekselânslarınıza hatırlatmamın gerekmediğini sanırım.

"Doğu Trakya, sonradan, bir Türk-Bulgar anlaşmasıyla tarafımızdan Türkiye'ye bırakılmış, Batı Trakya ise, 1913 ve 1915 Andlaşmaları uyarınca, Meriç'in doğusunda bir ince toprak şeridiyle birlikte, Bulgaristan'a kalmıştı. Bulgaristan bütün Trakya için özerklik ilkesini öne sürmüş olmaktan üzüntü duymamaktadır. Gerçekten, bu sorunun bu şekilde çözümlenmesinin en iyi ve adalete en uygun bir yol olacağını düşünmekteyiz; çünkü, böyle bir çözüm, Türk, Bulgar, Rum, Ermeni, Yahudi unsurlardan oluşmuş bulunan ve hiç bir unsurun kendi başına önemli bir çoğunluk meydana getirmediği Trakya halkının, var olma özgürlüğünü sağlıyacaktı; öte yandan, Trakya'nın özerkliği, Balkanlarda barışı sağlamlaştırmağa, Boğazlar'dan geçiş serbestliğini ve Bulgaristan'ın çıkış yerinin gerçekten etkili olmasını sağlamağa büyük ölçüde katkıda bulunacak, özellikle, Avrupa bakımından da, Barış Andlaşmalarının bütünlüğüne aykırı hiç bir durum yaratmayacaktı.

"Şu var ki, Müttefik Devletler, Doğu Trakya'yı Türkiye'ye geri vermekle Avrupa ile ilgili bulunan Sèvres Andlaşmasını yeniden gözden geçirmeğe razı olmuş bulunmaktadırlar.

"Biz, Türk halkına karşı hiç bir düşmanlık duygusu beslememekteyiz; tersine başarılarından kıvanç duymaktayız. Türk halkı bizim ve bütün dünyanın hayranlığımızı kazanmağa lâyıktır; bunun karşılığını alması ve kendisini güvenlik içinde görmesi hakkıdır.

"Bulgar halkı, her ne kadar Barış Andlaşmasıyla ağır yaralanmış ise de, başka bir yol tutmuş, memnunluk verici sonuçlarını bütün Avrupa'nın görmüş olduğu, en dürüst bir davranışta bulunmuştur; böyle bir davranışın, zamanı geldiğinde, değerlendirileceği umudunu beslemektedir.

"Ben, bu zamanın geldiğini sanmaktayım; bana öyle geliyor ki, ilkin kanlarını akıtmadan meşru isteklerinin elde edilmesi zorunlu olan bir çözümün gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığına halkları inandırabilecek herhangi bir şeyi ortadan kaldırmak üzere, elden gelen bütün çabayı göstermek gerekir. Son olarak, bana öyle geliyor ki, büyük sorunları çözüme bağlamak için yarım tedbirlere baş vurmamalı ve Balkan Yarımadasında savaşı neredeyse sürekli hale getirmemelidir.

"Bu koşullar içinde, Doğu Trakya'nın Türkiye'ye geri verilişini, Batı Trakya'nın Bulgaristan'a geri verilişi izlemelidir. Mantık bunu zorunlu kılar görünmektedir; adalet bunu zorunlu kılar görünmektedir; Balkanlarda ve bütün Avrupa'da barışın çıkarı da bunu zorunlu kılar görünmektedir. Fakat, o kanıdayım ki, böyle bir şey yapılmış olsaydı, Neuilly Andlaşmasına korkunç bir darbe indirilmiş sayılırdı.

"İşte bunun için, biz Bulgarlar, sonuna kadar dürüst kalmağa çaba göstererek, yalnız şunu istemekteyiz:

"Batı Trakya'yı özerk bir bölge haline getirmeye razı olmuyorsanız, Neuilly Andlaşmasının ve [bu andlaşmanın] 48 nci Maddesinin imzalanması sırasındaki duruma geri dönmek mümkün olamaz mı? Demek istiyorum ki, Batı Trakya'nın Müttefik Büyük Devletlerin emrinde kalmasını ve bu Devletlerin, burada, demiryollarımızın geçeceği ve kıyılarında – bir yanda Batı'nın büyük uygar Devletleriyle deniz aşırı Devletlerin, öte yandan da Bulgaristan ile komşuları Romanya, Yugo-Slavya, Ukrayna ve öteki Devletlerin, ihracat ve ithalat ticaretine hizmet edecek – limanlarımızı yapacağımız, gerçekten tarafsızlandırılmış bir bölge haline getirecek bir rejim kurmalarını istiyoruz.

"Böylece, Neuilly Andlaşmasının 48 nci Maddesinin şartlarına dönülmüş ve kesin bir tarafsızlık rejimi ile donatılmış olan Batı Trakya bütünüyle bağımsız ve iç düzeni gereken her türlü garantilerle sağlanmış bir yönetime elverişli bir bölge olacaktır.

"Ancak bu koşullar altındadır ki, Ege Denizi'ndeki Bulgar çıkış-yeri, ne Batı'dan ne de Doğu'dan gelebilecek tehditlerden kuşkulanacaktır; demiryollarımız ve limanlarımız da, gittikçe artmakta olan ticarî ve ekonomik nitelikte ihtiyaçları tamamiyle karşılayabilecek ölçüde gelişecek, ve Ege Denizi yoluyla bütün uygarlık dünyasıyla en sıkı ilişkileri geliştirebilecektir.

"Sözlerimi bitirirken, bana bugün dikkatlarınızı esirgememekle verdiğiniz şereften ötürü, Ekselânslarınıza bir kez daha teşekkür etmeği ödev bilirim.

"Temsilci Heyetimin bu soruna ilişkin olarak Konferansa sunacağı teknik ayrıntılarla, gereken öteki belgelerin ilgili Komisyonca incelenebileceğini ummak cesaretinde bulunuyorum.

"Yalnız umutla değil, fakat büyük bir güvenle de beklemekteyim ki, Bulgaristan'ın böylesine alçak gönüllü ve meşru bir isteği Konferansça olumlu karşılanacak, böylece – geçmişin pek çok ve tehlikeli önyargılarından kendisini her zaman için kurtarmak üzere yüce bir çaba gösteren ve komşularıyla olduğu kadar bütün halklarla da barış ve tam bir anlaşma içinde yaşamağa kararlı bulunan – Bulgar halkına serbestçe nefes almak, tam bir huzur içinde gelişmek ve uygarlık yoluna kesin olarak girmek olanağı verilecektir.

"Cenova'da söylemek şerefini duyduğum sözleri tekrarlamakla konuşmamı bitirmek istiyorum:

"Bulgar çıkış-yerine giden yolun bir Türk ya da Yunan ülkesinden geçmesi, yalnız kesin olarak imkânsız olmakla kalmamaktadır; ayrıca, psikolojik bakımdan da kabul edilebilecek nitelikte değildir.

"Gördüğünüz gibi, Baylar, biz Barış Andlaşmasının dokunulmazlığını savunmaktayız. Üstelik bir şey daha var: Biz, bu Andlaşmanın bizim *tarafımızdan* ve sizler *ile* imzalanmış olduğu şekilde, bütünüyle ve eksiksiz olarak uygulanmasında israr etmekteyiz.

"Sizlerden şunu dilemekteyim: Artık önümüzde, acılar çekmiş iki halk olan, Bulgaristan ve Yunanistan arasında, yeni tutkulara ve savaşlara elverişli alanlar bırakmayınız; en yüksek adalet duygularından esinleneceğine hiç şüphemiz olmayan kararınızla, bu iki komşu ulusun yürekten bir uyum ve tam bir anlaşma içinde yaşamasını sağlayacak koşulları kurunuz.

"Bu durum, yalnız genel barışın yararına olacaktır."

Lord CURZON, bu açık ve kısa konuşması için, M. Stambοulisky'yi Konferans adına kutladı. Türk Temsilci Heyetini, geçen oturumda öne sürülmüş olan görüşlere ilişkin olarak, düşüncelerini açıklamağa çağırdı.

İSMET PAŞA, Bulgar Temsilci Heyetinin Komisyonca verilen karar uyarınca dinlenmiş olduğunu, fakat bunun Paris'te varılmış bir anlaşma uyarınca yapılmış bulunduğundan haberli olmadığını söyledi. M. Stamboulisky'nin konuşmasının kapsamına gelince, İSMET PAŞA, bu konuya ilişkin görüşlerini zamanı gelince açıklayacağını bildirdi.

Sırp-Hırvat-Sloven Temsilci Heyeti, Türkiye'nin Avrupa'da sınırı olarak Meriç çizgisini, ayrıca askerlikten arındırılmış bir bölgenin kurulmasını teklif etmiştir. Bu bölge Doğu Trakya'nın kuzeyinde ve batısında bulunacaktır. Lord Curzon'un bir sorusu üzerine, M. Nintchitch, bunu yalnız ilke bakımından öne sürmek istemiş olduğunu, tarafsız bölgenin sınırlarını ileride bir Uzmanlar Komisyonunun saptayabileceğini söylemiştir. Türk Temsilci Heyeti, önce bu teklifin iyice açıklığa kavuşturulmasını, hangi Devletin ülkesi üzerinde askerlikten arındırılmış böyle bir tarafsız bölgenin yaratılmak istendiğinin açıkça belirtilmesini istedi. Türk Temsilci Heyeti, konunun tümü üzerinde bir cevap vermezden önce, bu konuya ilişkin olarak tamamlayıcı bilgiler edinmek istemektedir.

Lord CURZON, Sırp-Hırvat-Sloven Heyetiyle Romanya Heyetinin yalnız bir

ilke öne sürmek istemiş olduklarını söyledi; bu ilkeyi, gerekirse, uzmanlar uygulamaya koyacaklardır. Lord CURZON, kendi Hükümetinin görüşünü açıklamadan önce, Türk Temsilci Heyetinin görüşlerini dinlemekten mutluluk duyacağını belirtti.

İSMET PAŞA, daha çok bir toprak sorununun söz konusu olduğunu düşünmektedir; bundan başka bu sorunun askerî yönünü de incelemek uygun olacaktır. Şimdilik, sorun, yalnız ülke açısından ve sınırların saptanmasına ilişkin olarak incelenmiştir. Böyle olunca, Sırp-Hırvat-Sloven Temsilci Heyeti yaptığı teklifi açıklığa kavuşturursa, İSMET PAŞA kendisine teşekkür borçlu olacaktır. İSMET PAŞA, gerçekten, Temsilci Heyetlerinin sunmak istedikleri bütün teklifleri önceden ve kesin bir açıklıkla öğrenmiş olmayı zorunlu görmektedir; bu isteğinin haklı olduğunu kabul etmekte Komisyonun güçlük çıkartmayacağını ummaktadır. Öteki Temsilci Heyetlerinin Komisyona sunacakları tamamlayıcı görüşleri yoksa, İSMET PAŞA, Türk Temsilci Heyetinin bu teklifleri bütünüyle incelemek için yeterli zaman bulabilmesini sağlamak üzere, görüşmenin ertesi güne bırakılmasını teklif etti.

Lorz CURZON, doğrudan doğruya Türk Temsilci Heyetini ilgilendiren bir sorun üzerinde çok hazırlıklı olması gereken ve öteki Temsilci Heyetlerinin teklifleriyle beklenmedik bir sorun karşısında kalmış gibi görünmesi güç kabul edilebilecek olan Türk Temsilci Heyetinin, görüşünü hemen açıklayacak durumda olmamasına üzüldüğünü söyledi. Türk Temsilci Heyeti, bir biri ardından üç Temsilci Heyetince öne sürülen iddiaları kabul etmemiş ve bunlara cevap vermek isteğinde bulunmuştur; oysa, şimdi, tartışmanın ertelenmesini isteyen de Türk Temsilci Heyetidir. Yeni bir erteleme, Konferans için vakit yitirilmesi olur ve Lord CURZON bunu kabul edemez. Bu durumda, Lord CURZON kendi görüşlerini açıklayacaktır; fakat Türk Temsilci Heyetinin iddialarını önceden bilseydi, daha büyük bir yetenek ve tarafsızlıkla konuşabilmiş olacağını da bildirmek ister. Lord CURZON, büyük bir nezaketle, Türk Temsilci Heyetini, bu soruna ilişkin görüşünü mümkün olduğu kadar gecikmeden bildirmeğe çağırdığını söyledi.

İSMET PAŞA, Komisyona sunulmuş belgeleri ve teklifleri önceden öğrenmedikçe, bunları ele alıp incelemedikçe, tartışmaya girişmiyeceğini belirtti. Kendisi erteleme isteğinde bulunmuşsa, bu, sorunu bütünüyle inceleyebilmek içindir; böyle bir istek, Konferans İçtüzüğüne de uygundur.

İSMET PAŞA, kendisine özgürlük içinde ve metodlu çalışma olanağının bırakılmasını Komisyondan istedi.

Lord CURZON da metodlu çalışmak istediğini söyledi. En iyi metod da, bir konuşma yapıldıktan sonra, ona hemen cevap vermektir. Bu mümkün değilse, yapılacak en iyi şey tartışmaya devam etmektir.

Lord CURZON'un söyliyecekleri, geçen oturumda açıklanmış olduğu şekilde, Türk isteklerinin tümü üzerinde olacaktır. Lord CURZON, Çağıran Devletlerin temsilcileri olan meslekdaşlarıyla konuşmuş bulunduğundan, söyliyecekleri, ortak görüşlerini yansıtmaktadır. Öte yandan, geçen oturumda, başka üç Hükümetin temsilcileri de konuşmuşlardır; Lord CURZON, bunların öne sürmüş oldukları görüşlerden büyük bir kısmına katılmaktadır. Böylece, öne süreceği düşünceler birçok Devletçe paylaşılmış bulunmaktadır.

Aşağıdaki konulara ilişkin dört sorun ortaya konmuştur:

1. Doğu Trakya'nın batı sınırı;
2. Doğu Trakya'nın kuzeyinde ve batısında askerlikten arındırılmış bir bölgenin kurulması;
3. Batı Trakya;
4. Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkması.

Birinci soruna ilişkin olarak, Türk Temsilci Heyeti, 1913 sınırının yeniden kabul edilmesini istemektedir. Lord CURZON bu sorunun, andlaşmalara dayanan hukukî durumunun ne olduğunu, Konferansa tam olarak belirtmek istemektedir; çünkü, andlaşmalara karşı olağanüstü bir kayıtsızlıkla davranmak eğilimi ortaya çıkmış gözüküyor. 1913 e kadar, bütün Batı Trakya Türkiye'ye aitti; bu tarihte, bu vilâyetin en büyük parçası, Bükreş Andlaşmasıyla, Bulgaristan'a bırakıldı. 1915 de Batı Trakya'nın Karaağaç ve Demotika'yı kapsayan bir başka parçasını, Türkiye, Bulgaristan'a bıraktı. 1919 da Neuilly Andlaşmasıyla, Bulgaristan, 1915 de Türkiye'den aldığı parçayla birlikte, bütün Batı Trakya'dan, Başlıca Müttefik Devletler yararına vazgeçti; son olarak, 1920 Ağustosunda, Trakya'ya ilişkin olarak imzalanmış fakat onanmamış bir andlaşma ile, bütün bu bölge Yunanistan'a verilmiştir. O zamandan bu yana, Batı Trakya Yunanistan'ca işgal edilmiş ve yönetilmiştir. İşte, andlaşmaların yarattığı durum budur.

Türk Temsilci Heyeti, şimdi, savaştan önceki sınırlara dönmek iddiasında bulunmaktadır. Geçen oturumda, Komisyon, bu isteğe karşı bir takım iddialar dinledi. Şüphesiz Türk Temsilci Heyeti bunlara cevap verecektir. Bu cevabı beklerken, Lord CURZON, bu iddiaları yeniden ele alacak, özetleyecek ve onların ne ölçüde önemli olduklarını belirtmeğe çalışacaktır.

Andlaşmalara dayanan ilk iddiayı, M. Veniselos, büyük bir güçle ortaya koymuştur; Türkiye'nin istediği toprak parçasının Sèvres Andlaşmasıyla herhangi bir ilişiği yoktur; 1915 de Türkiye tarafından gönül hoşluğuyla Bulgaristan'a bırakılmış olan küçük bir parça dışında, bu bölge, savaş öncesinden beri Türkiye'ye ait değildi. Bu toprakların kaderi Neuilly Andlaşmasıyla karara bağlanmış bulunmaktadır; Müttefik Devletler bundan ayrılmayı akıllarından bile geçirtmemektedirler.

N. Nintchitch'ın büyük bir güçle söz konusu ettiği ve M. Duca'nın da desteklediği ikinci iddia, coğrafyaya dayanmaktadır: Meriç, en iyi doğal sınırdır. Yaratılabilecek yapma sınırların hepsinden çok daha iyidir: askerî güvenlik açısından, bu nehirden daha iyi sınır olamaz.

Hiç kimsece öne sürülmemiş olmakla birlikte, Lord CURZON'un çok büyük bir önem verdiği üçüncü nokta, Meriç sınırının, Türklerin sürekli olarak istemiş bulundukları sınır olmasıdır. Türkler şimdi yep yeni isteklerde bulunmaktadırlar. Türkiye'nin daha önce öne sürmüş olduğu bütün istekler – örneğin Hâmid Bey tarafından İstanbul'da Yüksek Komiserlere sunulmuş olan istekler – hep Meriç sınırını öngörmekte idi. Lord CURZON Paris'e gittiği ve Devletlerin çağrısı üzerine 23 Eylül tarihli Nota kaleme alındığı zaman, Türkiye'nin isteklerini yakından bilen Fransız Hükümetinin kuvvetle desteklediği bu istekler, Meriç'e kadar Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesi idi. 23 Eylül tarihli Notada, "Müttefik üç Hükümet bu

fırsattan yararlanarak Türkiye'nin Meriç'e ve Edirne'ye kadar Trakya'yı elde etmek isteğini uygun karşıladıklarını bildirirler" cümlesi görülür.

Devletlerin çağrısına verdiği cevapta, Türkiye, Edirne'yi içine almak üzere, Meriç'in batı kıyısına kadar Trakya'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine geri verilmesini istedi. Daha sonra, 4 Ekim tarihli bir notada, Türk Hükümeti, Trakya'daki söz götürmez haklarının tanınmış olmasından memnunluk duyduğunu bildirdi. Son olarak, Mudanya Sözleşmesi, Yunanlıların hangi çizginin gerisine çekileceğini gösterirken, bunu "Ege Denizine kadar uzanmak üzere Meriç" olarak tanımlamıştır. Böylece, iki-üç aydan beri, Türkiye'nin sürekli olarak istediği sınır, Meriç çizgisi idi ve başka bir şey değildi.

Dördüncü iddia etnik ve ekonomik niteliktedir. M. Veniselos, ülkenin etnik görünüşünü tüm değiştirmiş olan, sığınmak için gelmiş göçmenlerin yığılmasından önce, nüfusun çoğunluğunun, en aşağı ikiye bir oranında, Rum olduğunu bildirmişti. Yunan Temsilci Heyeti bu sözlerini doğrulayan istatistikler vereceğini de söylemiştir. Lord CURZON, Türk Temsilci Heyetinin de kendi sözlerini desteklemek için rakamlar sunacağını ummaktadır. M. Veniselos, bölgede ticaret ve tarımın özellikle Rumların elinde olduğunu da söylemiştir; bu iddialar, hiç şüphesiz, ileride ayrıntılı olarak incelenecektir.

Türk Temsilci Heyeti askerî güvenlik sorununu ortaya koymuştur. M. Nintchitch, tarafsızlandırma yerine, istihkâmların yıkılması ve askerî birlik bulundurulmasının yasaklanmasıyla uygulanabileceğini sandığı askerlikten arındırmanın, Doğu Trakya'nın kuzey sınırına uygulanması görüşünü öne sürmüştür; Türk Temsilci Heyeti de pek haklı ve yerinde olarak, askerlikten arındırılacak bölgenin tanımlanmasını istemiştir. Lord CURZON'a göre bu görüş benimsenecek olursa, bu sorun askerlik uzmanlarından kurulu bir Komitede incelenmelidir; bu Komitede Türkler de, hiç şüphesiz büyük bir yetenekle görüşlerini açıklayabileceklerdir. Lord CURZON, askerlik konularında uzman olmadığı için, Karadeniz'den başlayarak kuzey sınırını askerlikten arındırılmış bir duruma getirmek gerekip gerekmediğini, ya da bunun istenir bir şey olup olmadığını bilememektedir. Fakat, Batı sınırına gelince, Lord CURZON, kesin bir görüş öne sürebilecek durumdadır; çünkü, bu konuda görüş birliğine varmış olan Çağıran Devletlerle, konuyu büyük bir dikkatle incelemiş bulunmaktadır.

Edirne'nin kuzeyinde, Bulgar sınırı üzerinde bir noktadan başlayarak, 20-30 kilometre genişliğinde, Meriç'in iki kıyısını kaplayacak ve Doğu Trakya ile Batı Trakya arasında bütün Meriç boyunca uzanacak, Dedeağaç'la Enos yakınında denize varacak bir bölge askerlikten arındırılacaktır. Böyle bir telkinin, Türkiye'nin askerî güvenliği ile ne kadar bağlantılı olduğunu Türk Temsilci Heyeti bir bakışta görmüş olacaktır; gerçekten bir yandan Edirne'nin, öte yandan da Dedeağaç'ın askerlikten arındırılmasıyla, Meriç'in sağ kıyısındaki istihkâmların Edirne için meydana getirmekte olduğu tehdit ortadan kalkmış olacaktır. Bu sorun, hiç şüphesiz, askerlik uzmanlarınca incelenmelidir; fakat Lord CURZON, bu teklifi, Çağıran Devletler arasında görüşmelerden sonra kararlaştırılan ve elde edilmesi mümkün en iyi çözüm olduğunu düşündükleri bir görüş olarak sunmak istemektedir.

Dedeağaç demiryolu ve Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkışı, bu sorunun bir parçasıdır. Gerçekten, Türk Temsilci Heyetinin hatırlaması gerekir ki, Meriç'in sağ kıyısında Mustafa Paşa'dan Kuleli Burgaz'a kadar demiryolunun hiç bir parçası silâh-bırakışımı [mütareke] sırasında Türkiye'ye ait bulunmuyordu. Öte yandan, Karaağaç Edirne'nin tek istasyonu değildir. Meriç'in öteki kıyısı üzerinde, köprünün ilerisinde, Karaağaç anayoluna bir kolla bağlanmış olan bir başka istasyon vardır. Bu durumda, demiryolu, bir Komisyonca ya da benzer bir organca yürütülecek bir çeşit uluslararası denetim altına konulabilecektir.

Söz konusu demiryolu yalnız Türkiye'yi ilgilendirmemektedir; aynı ölçüde, Bulgaristan'ı ve Yunanistan'ı da ilgilendirmektedir. İsmet Paşa'nın teklif ettiği gibi, Karaağaç Türkiye'ye bırakılacak olursa, bir çıkıntı yaratılmış olacaktır; bu çıkıntı demiryolunu kesecek ve ileride Bulgaristan'a karşı saldırgan maksadlarla kullanılabilecektir. Bu yüzden, Lord CURZON, Müttefik meslekdaşları adına, hiç bir askerî tehdite yol açmamak ve demiryolu transiti sorunu ile Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkması sorununun çözümlenmesini de sağlamak üzere, Bulgar sınırının meydana getirdiği açıdan Ege Denizi'ne kadar, geniş bir toprak şeridinin tarafsızlandırılmasını teklif etmektedir. Bu sorunların bir alt-komisyonda ayrıntılı olarak incelenmesi gerekir. Lord CURZON, demiryolu ile Dedeağaç limanının hangi nedenler yüzünden – Dedeağaç'ta ya da başka bir yerde bulunacak – uluslararası nitelikte bir Komisyonun ya da bir organın elinde bulunması gerektiğini yeteri kadar açıklamış olduğunu ummaktadır. Öte yandan, Bulgaristan'ın ticaret ihtiyaçlarını karşılayabilmek için, Dedeağaç limanının çok büyük ölçüde geliştirilmesi gerekecektir. Lord CURZON, bu telkinleri, sadece, kurulmasını teklif ettiği Alt-Komisyonda, Çağıran Devletlerin görüşlerini açıklamağa ne kadar çok hazır olduklarını göstermek için belirtmiş olmaktadır.

Batı Trakya sorunu kalıyor; burası için, ya da burasının bir kısmı için, Türk Temsilci Heyeti söz konusu bölgenin sınırlarını göstermeksizin, plebisit istemiştir. Bu nokta üzerinde, Müttefik Devletlerin durumu çok açıktır. Batı Trakya sorunu görüşme konusu değildir. Bu sorun, Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkmasını sağlıyacak hükümlerin uygulanması şartıyla, Neuilly Andlaşmasında sonuca bağlanmış bulunmaktadır. Bu bölge savaştan önce Türkiye'ye ait değildi. Türkiye burasını kendi isteğiyle bırakmıştır. Yunanistan'ın bu bölgeden vazgeçmesini istemek – yalnız Yunanistan burasını meşru olarak işgal etmiş olduğu için değil, fakat Doğu Trakya ve öteki yerlerden gelip bölgeyi istilâ etmiş bulunan çok büyük göçmen yığınlarını yerleştirmek için bu bölgeye Yunanistan'ın kesin ihtiyacı bulunması yüzünden de – haksız olacaktır. Çağıran Devletler bu noktada anlaşmış bulunmaktadırlar; bu konunun yeniden açılmasına izin vermeyeceklerdir. Türk ülkesi dışında herhangi bir ülkede plebisite başvurulması ne kadar söz konusu olamazsa, bu bölgede plebisite başvurmak öylesine düşünülemez; kaldı ki, plebisite başvurulsa bile, bu karışık günlerde, orada meydana gelmiş çok büyük nüfus hareketleri yüzünden, böyle bir yol kesin sonuçlar da veremez. Öte yandan, çeşitli Temsilci Heyetlerinin de göstermiş oldukları gibi, Batı Trakya'nın doğusunda ve Meriç'in batı kıyısı üzerinde özerk bir küçük Devlet kurulması görüşü de yerinde bir teklif olarak göz önünde tutulamaz. Böyle bir yola giderek, Neuilly

Andlaşmasının yeniden tartışma konusu yapılmasına [Müttefik] Devletler razı olamazlar. Bu yüzden, Lord CURZON, böyle bir tasarının artık söz konusu olmayacağını ciddî olarak umduğunu söyledi.

Bütün bu noktalar üzerinde, görüş birliği içinde olan Çağıran Devletler, gelecek oturumlardan birinde, Türk Temsilci Heyetinin cevabını dinlemeğe hazırdırlar.

Lord CURZON, konuşmasını özetlemek istediğini söyledi. Meriç'e kadar Doğu Trakya, Türkiye'nin sürekli olarak değişmez isteği olmuştur. Bu isteklerin yerine getirilmesine Paris'te karar verilmiştir; Lord CURZON da bu tâvizden yana olmuştur. Martta öngörülmemiş bir ikinci tâvize, Mudanya'da rıza gösterilmiştir; Şimdiki Konferansı beklemeden, Meriç'e kadar Doğu Trakya'nın hemen işgal edilmesi kabul edilmiştir. Lord CURZON, Türk Temsilci Heyetinin isteklerini, [Müttefik] Devletlerin yerine getirmeğe hazır bulundukları konularla sınırlandırmasını ve kabul edilmesi mümkün olmayan teklifler öne sürerek görüşmeleri daha da güçleştirmemesini dostça istediğini belirtti.

M. BARRÈRE, yapılmakta olan ve katılmış bütün Temsilci Heyetlerine şeref veren bu nâzik, ölçülü ve uzlaşma zihniyetiyle dolu tartışmayı büyük bir ilgi ile izlemiş olduğunu söyledi. Bu görüşmelerin böylesine hızlı ve böylesine geniş kapsamlı olarak sürüp gitmesini arzu ederdi. Lord Curzon'un – Fransız Hükümetinin ve M. BARRÈRE'in duygularına uygun düşen – açık ve ölçülü sözlerine, M. BARRÈRE bütünüyle katıldığını bildirmeği bir ödev saymaktadır. Balkanlarda bir anlaşmazlık ve geçimsizlik konusu yaratılmaması isteğini çok güzel belirtmiş olan M. Nintchitch ile M. Duca'nın göstermiş oldukları uzlaşma zihniyetini özellikle beğenmiş olan M. BARRÈRE, öne sürülmüş görüşleri Türkiye'nin dikkate alacağını ummaktadır.

Marki GARRONİ de, Lord Curzon'un ve M. Barrère'in duygularını paylaştığını söyledi. Müttefikler Türkiye için daha az elverişli bir sınır düşündükleri zaman bile, kendisi Devletlerin bugün teklif ettikleri çizginin kabulünü salık vermekten bir an geri kalmamıştır. Marki GARRONİ, Türk Temsilci Heyetinden bununla yetinmesini istemektedir. Lord Curzon'un teklifleri kabul edilmeğe çok elverişli ve yeni anlaşmazlıkların önünü alacak niteliktedir.

M. Stamboulisky'nin, Ege Denizinde Bulgaristan'ın çıkış-yerine ilişkin sözlerini yeniden ele alan M. VENİSELOS, örneğin, Tuna Komisyonuna benzer, uluslararası bir komisyonun denetimi altında, Meriç ve demiryolu ile Dedeağaç limanının Bulgaristan'ca kullanılması amacıyla, istenilecek bütün garantileri vermeğe hazır olduğunu bildirdi.

M. VENİSELOS, 1915 de Türkiye'nin Bulgaristan'a bıraktığı bölgeye ilişkin istatistikleri Komisyona sundu.

Oturuma saat 18.00 de son verildi.

Genel Sekreter:
R. MASSİGLİ

Sekreterler:

F. L. BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Thomas SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); E. LAGARDE (*Fransa*); Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); Const. CONTZESCO (*Romanya*); V. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET (*Türkiye*).

(2) SAYILI TUTANAĞA EK

YUNAN TEMSİLCİ HEYETİNCE SUNULAN İSTATİSTİKLER

MERİÇ İLE 1913 TÜRK-BULGAR SINIRI ARASINDAKİ ÜLKENİN NÜFUS DURUMU

1912 tarihli Yunan istatistiği

	Rumlar	Türkler
Demotika* Kazası	22.080	6.315
Mustafa Paşa Kazası kısmı..............	4.962	3.335
Ortaköy Kazası kısmı........................	1.714	1.755
Edirne Kazası kısmı	8.400	3.200
TOPLAM	37.156	14.605

1902 tarihli Türk istatistiği

	Rumlar	Türkler
Demotika* Kazası	19.045	8.499
Mustafa Paşa Kazası kısmı..............	3.065	3.497
Ortaköy Kazası kısmı........................	1.302	1.939
Edirne Kazası kısmı	5.750	3.200
TOPLAM	29.162	17.135

* Fransızca metinde, "Dimotika", İngilizce metinde "Demotika" yazılıdır. (S.L.M.)

NOT.- 1913 sınırları Mustafa Paşa, Ortaköy ve Edirne kazalarının içinden geçtiği ve bu kazaları böldüğü için, Yunan istatistiğinin gösterdiği rakamlar daha doğrudur; çünkü, bu istatistik nüfusu köy köy ve bağlı oldukları ulusal topluluk bakımından vermektedir. Öte yandan, Türk istatistiği kazaların nüfus toplamını bütünüyle göstermekte bulunduğundan, gerçeği oldukça doğru yansıtabilmek için, Türk istatistiklerinin rakamlarını, bunların karşılığı olan Yunan istatistiği rakamları oranında indirilmiş olarak kullanmak zorunlu olmuştur.

1920 tarihli Yunan istatistiği
Evros Vilâyeti

(Dedeağaç, Sofulu [Soufli], Demotika, Enos, İpsala Kazaları)

Rumlar	Türkler
53.000	26.500

NOT.- Türklerin çoğunlukta oldukları Dedeağaç, Enos, İpsala ve Sofulu kazalarının nüfusu bu resmî rakamlardan çıkartılınca, sonuç, yukarıdaki istatistiklerdeki sonucun aynıdır; gerçekten, Demotika bölgesinde büyük bir Rum nüfusu çoğunluğu olduğu görülmektedir.

(3) SAYILI TUTANAK

23 KASIM 1922, PERŞEMBE OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, Lord Curzon'un başkanlığında, saat 11.00 de açıldı.

Hazır bulunanlar:
MM. CHİLD, GREW (*Amerika Birleşik Devletleri*); Marki CURZON OF KEDLESTON, Sir Horace RUMBOLD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. BARRÈRE, BOMPARD (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS (*Yunanistan*); Marki GARRONİ, M. LAGO (*İtalya*); Baron HAYASHİ, M. OTCHİAİ (*Japonya*); MM. DUCA, DİAMANDY (*Romanya*); MM. NİNTCHİTCH, RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); İSMET PAŞA, RIZA NUR BEY (*Türkiye*).

Ayrıca hazır bulunanlar:
M. AMORY (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir William TYRRELL, Tümgeneral BURNETT-STUART, Yarbay HEYWOOD, MM. NİCOLSON, FORBES ADAM, LEEPER, McCLURE (*İngiliz İmparatorluğu*); Tümamiral LACAZE, General WEYGAND, MM. LAROCHE, FROMAGEOT, BARGETON, CORBİN, DE PERCİN, BAROİS (*Fransa*); General A. MAZARAKİS, M. DENDRAMİS (*Yunanistan*); MM. ARLOTTA, NOGARA, CİAMARRA, GUARNASCHELLİ (*İtalya*); MM. NAGAOKA, SATO, Albay SAİGO, Deniz Albayı TSURU (*Japonya*); Albay DUMİTRESCO (*Romanya*); MM. CHRİSTİTCH, ANTİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); MÜNİR BEY, ŞÜKRÜ BEY, MUHTAR BEY (*Türkiye*).

Konferans Genel Sekreteri: M. MASSİGLİ.
Sekreterler: M. F. LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); MM. SPRİNG RİCE, WİCKS (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); M. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); M. CONSTANTİNESCO (*Romanya*); M. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET BEY (*Türkiye*).
Tercüman: M. CAMERLYNCK.

Genel görüşme. Trakya sınırı. (Devam)
İSMET PAŞA, bir gün önceki oturumda Komisyona sunulmuş teklifler

üzerinde Türk Temsilci Heyetinin görüşünü açıklamadan önce, Yunan Baştemsilcisinin iddialarını çürütmek istediğini söyledi.

M. Veniselos konuşmasına, Türkiye ve Yunanistan'ı dünya savaşına sürüklemiş olan koşulları incelemekle başlamıştır. Türk Temsilci Heyeti, Osmanlı İmparatorluğunu bu savaşa sürükleyen etkenlerin bu Komisyon önünde incelenmek istenmesini, kesin olarak yersiz bulmaktadır. Bu konuda tam bir fikir edinebilmek için, dünya savaşından önceki son otuz yılın siyasal olaylarını gözden geçirmek ve özenle incelemek gerekecektir. Türk Temsilci Heyeti böyle bir incelemenin gerçek hiç bir yararı olmayacağını, üstelik, boş yere bir tartışma çıkararak, barışın yeniden kurulmasına yönelmiş görüşmelerin akımına zarar vereceğini düşünmektedir. Şu da var ki, dünya savaşı sırasında, Türkiye, Yunanistan'la savaşmak durumunda kalmamıştır; iki ülke arasındaki savaş, asıl, 1919 Mayısında İzmir'e Yunan askerlerinin çıkartılmasıyla başlamıştır. Bu tarih, herkesin bildiği gibi, yeni bir dönemin başlangıcını göstermektedir. Savaş hareketlerinin bu aşamasında, Türkiye, hiç bir şekilde, saldırganlıkla suçlandırılamaz; tersine, aslâ haklı gösterilemiyecek bir istilâ hareketi karşısında, Türkiye, ulusal varlığını savunmak için insan üstü fedakârlıklara katlanmıştır. İşte, Küçük Asya'yı kana bulayan bu savaşta, iki düşmanın moral bakımından karşılıklı gerçek durumları budur.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki savaşın son dört yılı boyunca, Müttefik Devletlerin yaptığı bir çok barış ve arabuluculuk girişimlerini kabul etmeyen, her zaman, Yunanistan olmuştur.

1921 ilkbaharında, Londra Konferansında, Türkiye, Trakya ile İzmir ve dolayları için plebisite baş vurulmasını kabul etmişti; Yunanistan buna karşı çıktı; anlaşmazlığı barışçı yollardan çözümlemek için Yunanistan da Türkiye kadar iyi niyet göstermiş olsaydı, savaş o tarihte sona erebilirdi.

Londra Konferansı sonunda, Müttefik Devletler, 12 Mart 1921 tarihinde yeni tekliflerde bulundular; Temsilci Heyetlerinden her biri bu teklifleri kendi Hükümetine bildirecekti. Türk Temsilci Heyeti daha Ankara'ya bile varmadan, Yunanlılar, İkinci İnönü çarpışmasıyla sonuçlanan 23 Mart saldırısına başladılar. Görüldüğü gibi, Konferansın barış tekliflerine top ateşi ile karşılık vermiş olan, Yunanistan'dır.

Biraz daha sonra, 1921 Haziranında, Müttefik Devletler, savaşan iki Devlete arabuluculuk teklifinde bulundular; Ankara'yı ele geçirmek üzere yeni bir saldırıya girişmeği aklına koymuş olan Yunanistan, bu teklifleri hor görerek reddetti; Sakarya bozgunu ile sonuçlanan bir ileri harekete girişti. Yunanlıların bu uzlaşmazlığı karşısında, Müttefik Devletler, Yunanistan'ın artık kendi hesabına savaşmakta olduğunu, bundan böyle hiç bir şekilde Müttefikler adına davranmağa yetkili olmadığını bildirmek zorunda kaldılar.

Türkiye'ye gelince, meşru ulusal istekleri yerine getirilince, silâhlarını bırakmağa hazır olduğunu bildirmekten bir an geri kalmamıştır. Türkiye, bu amaçla bir çok barış girişimlerinde bulunmuştur ve bunlar, hem Müttefik Devletlerce, hem de bütün dünyaca bilinmektedir.

M. Veniselos, iddialarını açıklarken, Türkiye'nin, kaderi Neuilly And-

laşmasıyla düzenlenmiş bir toprak parçasının kime ait olduğunu yeniden söz konusu ettiğini öne sürmüş, ve böylece, Batı Trakya'ya ilişkin herhangi bir görüşmeye yol açılmamasına çalışmıştır; oysa, bu Andlaşmanın 48 nci Maddesi uyarınca, Müttefiklere emanet edilmiş Trakya'nın kaderi kesin bir sonuca bağlanmamış bulunmaktadır. Demek ki, bu sorun hâlâ açıktır. Türk Temsilci Heyeti, Müttefiklere emanet edilmiş Batı Trakya'nın geri verilmesi arzusunda olmadığını yeniden belirtmek istemektedir; fakat, çok büyük çoğunluğu Türk olan bu bölge halkına, protesto etmekten bir an geri kalmadığı bir rejimin uygulanmasını önlemek üzere, Türk Temsilci Heyeti, kaderi hâlâ düzenlenmemiş bulunan bir toprak parçasında yerleşmiş olan halk için, Büyük Devletlerin barış programında yazılı olan halkların kendi kaderlerini saptama (*auto-disposition*) hakkını istemekte direnmektedir.

Anlaşmazlık konusu olan bu bölgeye ilişkin olarak, kaza ve köylere göre düzenlenmiş istatistikleri, İSMET PAŞA, Komisyonun masası üzerine koydu (*Ek A*).

İSMET PAŞA, bu bölgeyi meydana getiren dört kazaya ilişkin istatistiklerin genel sonuçlarını hemen bildirmek istediğini söyledi:

	Türkler	Rumlar	Bulgarlar	Yahudiler	Ermeniler
Gümülcine	59.967	8.834	9.997	1.007	360
Dede-Ağaç	11.744	4.800	10.227	253	449
Sofulu	14.736	11.542	5.490	—	—
İskeçe	42.671	8.728	552	220	114
	129.118	33.904	26.266	1.480	923

Kaldı ki, Batı Trakya nüfusunun büyük çoğunluğunun Rum olduğunu kesin olarak söyleyebilecek durumda bulunduğunu iddia eden Yunan Temsilci Heyeti, plebisitten hiç de kuşkulanmamalıydı; gerçek böyle ise, plebisit, Yunanistan'ın bu ülkeyi elde etme hakkını doğrulamış olacaktır.

M. Veniselos, bundan başka, Yunan işgalinin sürüp gittiği yıllar boyunca, Yunan Hükümetince işlenmiş yanlışlardan söz etmiştir. M. Veniselos'a en küçük bir kınamada bulunmak isteğini ya da niyetini aklından bile geçirmeksizin, İSMET PAŞA, M. Veniselos'un değindiği yanlışların talihsiz Türk topluluklarına çok pahalıya gelmiş olduğunu söylemek ister; aynı acıların, Batı Trakya'da, bu işgal yüzünden sürüp gitmesi kabul edilebilir mi?

Trakya'daki 1913 sınırına ilişkin olarak Karaağaç dış-mahallesiyle Mustafa Paşa, Seymenli ve Demotika nahiyelerine yönelmiş itirazlara gelince, bunlar, Türk Temsilci Heyetine hiç de haklı görünmemektedir.

M. Veniselos, bu bölgede Rumların çoğunlukta olduğunu öne sürmüştür; bu, doğru değildir; M. Veniselos, kesin olarak Türk olan toprakları Yunanistan'a katma arzusunu haklı göstermek için, nasıl vaktiyle Yüce Konseye yalnız Yunan kaynaklı istatistikler sunmuşsa, şimdi de yalnız kendinden başka hiç kimsenin bilmediği rakamlar ortaya atmaktadır. Türk istatistikleri M. Veniselos'un istatistikleriyle çatışmaktadır. 1914 tarihli Türk istatistikleri şu rakamları vermektedir:

	Türkler	Rumlar	Ermeniler	Çeşitli
Mustafa Paşa	11,857	6,134	—	568
Seymenli	4,594	4,235	—	10
Demotika*	20,110	24,447	174	1,212
	36,561	34,816	174	1,790

Köylerin sayısı:

	Türk	Rum	Karışık	Rum-Türk
Mustafa Paşa	28	7	1	1
Seymenli	17	10	1	—
Demotika*	31	9	1	13
	76	26	3	14

Demotika şehrinin Türkler için tarihî bir önemi olduğunu belirtmek belki de yararsız olmaz; bu şehir Türklerin Avrupa'da geçici ilk başkentleri olmuştur; Türkler orada bir çok anıtlar, camiler, çeşmeler, kaleler, saraylar, v.b. yapmışlardır.

M. Veniselos, öte yandan, yirmi yüzyıldan beri, Trakya'da ve Küçük Asya'da Rumların bulunduğunu söylemiştir; tarihî gerçek bu sözlerle çatışmaktadır. En yetkili tarihçiler – örneğin Maspéro, *Histoire des Peuples d'Orient* ve Dr. Morgan, *Etude Scientifique du Caucase* – en eski çağlardan beri Anadolu halkının Türk soyundan olduğunu kabul etmektedirler.

Yunan Baştemsilcisinin öne sürdüğü ekonomik veriler de yanlıştır. Bu bölgelerde taşınmaz malların [emlâkin] büyük çoğunluğu (%84) Türklerin mülkiyetindedir; bu Türkler de – herkesin bildiği ve Türk Temsilci Heyetince Konferansa sunulan bir Notada (*Ek B*) belirtildiği üzere – genellikle toprağa sıkı sıkıya bağlı çiftçilerdir; çalışan ve üretimde bulunan, özellikle Türk köylüsüdür. Başka yerlerde olduğu gibi burada da, Rumlar, kendilerini daha çok ticarete veren, çok küçük oranlarda toprağın mülkiyetine hak iddia edebilecek durumda bulunan, her şeyden önce, tek yerde durmaz bir unsur olarak belirmektedir.

M. Veniselos, bu toprakları 1915 de Türkiye'nin gönül hoşluğu ile bırakmış olduğunu söyleyerek, bundan Türk isteğinin haksız olduğu sonucunu çıkartıyor. M. Veniselos'un, Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı ve Romanya Temsilcilerinin söylediklerinin tersine, Türkiye bu bölgeyi gönül hoşluğuyla bırakmamıştır; bu bırakış son derece tehlikeli koşulların baskısı altında olmuş ve hiç bir zaman Türk Parlâmentosunca onaylanmamıştır; kaldı ki, silâh-bırakışımından [mütarekeden] hemen sonra, Müttefik Devletlerin kendileri de Türk-Bulgar Sözleşmesini yürürlükten kaldırmış olduklarından, bu Sözleşme pek kısa ömürlü olmuştur; bu Sözleşmenin yapıldığı dönemden bu yana, siyasal durum bütünüyle değişmiştir.

İsteklerini desteklemek üzere İSMET PAŞA'nın öne sürdüğü güvenlik konusuna gelince, M. Veniselos, bütün Devletlerce kabul edilmiş bir zorunluluğu hiç de göz önünde tutmak istemez görünmektedir. Bir Devletin, sınırlarının çizilmesi söz konusu olduğu zaman, hiç olmazsa, belirli bir toprak parçasının

* Fransızca metinde "Dimétoka", İngilizce metinde "Demotika" yazılıdır. (S.L.M.)

savunulmasına yetecek kadar güvenlik elde etmeğe çalışması doğal bir şeydir; bu gitgide artacak toprak kazanma isteklerinde bulunma anlamına aslâ gelmez.

Edirne, Türkiye'ye geri dönerken, onu İstanbul'a bağlıyan Kuleli Burgaz-Mustafa Paşa demiryolunun geçtiği toprak parçasının da Türkiye'ye geri verilmesi zorunludur.

Edirne'nin olduğu kadar, söz konusu demiryolunun da güvenliğini sağlamak ve Türkiye'nin komşularıyla güven dostluk dolu ilişkiler sürdürebilmesi için, sınırın, Edirne şehrinden ve demiryolundan, gerektiği kadar uzak bulunması zorunluluğu vardır.

Yalnız Karaağaç'ı söz konusu edersek, Türkiye'nin elinde bulunmasına artık kimsenin diyeceği kalmamış bir şehrin bir mahallesinden, Türk egemenliğinin kaldırılmasını, Yunan Temsilci Heyetinin neden istediğini anlamakta Türk Temsilci Heyeti güçlük çekmektedir. Bir şehirde aynı zamanda iki yönetim bulunması doğal mı sayılıyor? Karaağaç mahallesinin Edirne'nin ulaşımı bakımından Türkiye için hiç bir önemi olmadığı iddia edilerek, bu ulaşımın başka yollardan sağlanabileceği de bu sözlere eklenmektedir; fakat, bu yolların neler olduğu gösterilmemektedir. Aslında, başka yol yoktur; Karaağaç'sız Edirne, ülkenin öteki kısımlarıyla normal ilişkiler kuramaz, ekonomik çöküntüye mahkûm edilmiş olur. Bu mahallede bütün taşınmaz mallar [emlâk] Edirne'de oturanların mülkiyetindedir. Oysa, Müttefik Devletlerin 23 Eylül tarihli Notası, Edirne'yi Türkiye'ye geri vermektedir; böyle olunca, bu Nota, Edirne'nin tamamlayıcı bir parçası olan Karaağaç mahallesini de Türkiye'ye geri vermiş olmaktadır.

İSMET PAŞA, şunu da sözlerine eklemek zorunda olduğunu söyledi: Mudanya Sözleşmesinin imzalanmasıyla sonuçlanan görüşmelerde, 6 Ekim 1922 günü yapılan toplantıda, İtalyan Temsilcisi General Monbelli, İSMET PAŞA'ya, harfi harfine, şunları söylemiştir:

"İtalyan Hükümeti adına Ekselânslarına resmî bir bildiride bulunmama izin veriniz:

"1. Askerî bakımdan Edirne müstahkem mevkii, Edirne şehrini, Karaağaç mahallesini ve – Meriç'in sağ kıyısındakileri de içine almak üzere – istihkâmlar kuşağını kapsadığını göz önünde tutarak;

"2. Müttefik Devletlerin 23 Eylül tarihli Notalarında yazılı "Edirne'yi de içine almak üzere" sözünün, haklı olarak, yukarıdaki anlamda yorumlanabileceğini düşünerek..."

Bunun gibi, İngiliz Temsilcisi General Harington da, 9 Ekimde şöyle demişti:

"Size teklif edilecek şartlar konusunda Müttefik Hükümetler anlaşmış bulunmaktadırlar. Bütün Trakya'yı elde etmenizi sağlıyacak kararı size sunmaktadırlar. Müttefik Hükümetler, Meriç'in batısında size bir perde sağlamaya kadar gitmektedirler. Karaağaç sizin olacaktır."

İSMET PAŞA, Müttefiklerin iki Temsilcisince yüklenilmiş olan bu moral yükümün yerine getirileceğini ummaktadır.

Bir son iddia olarak, Edirne bölgesinde iki demiryolu istasyonu bulunduğu öne sürülmüştür. Gerçekten, Karaağaç istasyonundan şehre doğru giden ve sonunda, köprü başında, bir kavşak noktası olan bir demiryolu vardır; fakat bu

toprağın yüzölçümü, ihtiyacı karşılayacak bir istasyon yapmağa elvermemektedir; böyle bir istasyonun yapılabileceği düşünülse bile, Karaağaç'tan başlıyan ve yukarıda sözünü ettiğimiz bu demiryolu, Edirne ile bu mahallenin birbirinden ayrılmasıyla doğacak sakıncayı ortadan kaldıramayacaktır.

Göçmenlerden söz ederken, M. Veniselos, Yunanistan'ın karşılaştığı güçlükleri belirterek, sığınmak üzere bir milyon göçmenin Yunanistan'a ve özellikle Batı Trakya'ya gitmiş olduğunu iddia etmiştir. Bu sayı, Batı Trakya'nın kendisine verilmesini istememekte olan Türk Temsilci Heyetine gerçekten aşırı görünmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti için aynı sorun – hem de daha acıklı olarak – söz konusudur; çünkü, Yunan istilâsı ve yakıp-yıkmaları sonucunda, bir milyondan çok Türk evsiz barksız ve yiyeceksiz olarak, Küçük Asya yaylalarında başı boş dolaşıp durmakta, bir çoğu, yazık ki, kaçınılmaz bir ölüme mahkûm bulunmaktadır.

İSMET PAŞA, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti sayın Temsilcisinin öne sürmüş olduğu itirazlara da bir kaç kelimeyle cevap vermek istediğini söyledi. M. Nintchitch, Meriç'in doğal bir sınır olduğundan söz etmiştir; gerçekten, belirli durumlarda, bir nehir doğal bir sınır olabilmektedir; şu var ki, incelenmekte olan soruna ilişkin olarak, durum böyle değildir; çünkü Meriç, Edirne şehrini ikiye bölmektedir.

M. Nintchitch, plebisit konusundaki Türk isteğinin azınlıkların haklarını korumaya yönelmiş olup olmadığını öğrenmek isteyerek, bu korumanın Yunanistan'ca sağlanabileceğini söylemiştir; oysa, Türk Temsilci Heyetinin ortaya koyduğu sorun, nüfusun azınlığını değil, çoğunluğunu ilgilendirmektedir.

Lord Curzon, andlaşmalarla yaratılmış durumun, Türk Temsilci Heyetinin 1913 sınırını istemesine elverişli olmaktan çok uzak bulunduğuna dikkati çekmiştir. Lord Curzon 1915 Sözleşmesini göz önünde tutmakta ise, İSMET PAŞA, bu Sözleşmenin Osmanlı Parlâmentosunca onanmamış olması yüzünden, hiç bir değer taşımadığını Lord Curzon'a, saygıyla hatırlatmayı zorunlu görmektedir. Böyle olunca, bu Sözleşme bugün Türkiye'ye karşı çıkartılmaz. Türkiye bakımından, söz konusu toprak parçasının kaderini belirleyen – 1913 Türk-Bulgar Andlaşmasından başka – hiç bir uluslararası belge yoktur. Türkiye'nin şimdiye kadar yalnız Meriç sınırını istemiş olduğunu belirten Lord Curzon'un iddiasına gelince, İSMET PAŞA, Lord Curzon'un dikkatini hemen aşağıdaki düşüncelere çekmek istediğini söyledi.

Müttefik Devletler, 23 Eylül tarihli Notalarıyla, Türkiye'nin Meriç ve Edirne'ye kadar Trakya'yı geri alma isteğini uygun karşıladıklarını Türk Hükümetine bildirmişlerdi. Türk Hükümeti, 29 Eylül tarihli cevabında, Edirne'yi de içine almak üzere, Meriç'in batısına kadar Trakya'nın hemen boşaltılmasını ve bir an önce geri verilmesini istemiştir. Böylece açıklanmış bu istek bile, kendi başına, Türkiye'nin Meriç'in batısında bulunan bazı yerleri istemiş olduğunu ispata yeterlidir. Kaldı ki, şunu da göz önünde tutmak gerekir: Aslında söz konusu olan, sınırın kesin olarak saptanması değil, fakat basit bir boşaltmaydı.

4 Ekim 1922 tarihli Türk Notasından çıkartılan iddiaya gelince, bu soruna ilişkin fıkrada, Meriç'ten söz edilmeksizin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Trakya üzerindeki söz götürmez haklarının kabul edilmiş olmasını memnunlukla not etmekten başka bir şey yapılmamış bulunulduğu, hiç şüphesiz,

Lord Curzon'un dikkatından kaçmıyacaktır. Kaldı ki, bu nokta Mudanya Konferansı sırasında da açıklığa kavuşturulmuş bulunuyordu. Mudanya Sözleşmesinin, Türkiye'ye karşı öne sürülen 2 nci Maddesi de, yalnız boşaltmaya ilişkindir; bu Madde, sınırlar konusunda Türk Hükümetinin görüşüyle ilgili bir ön yargıya varılmasına elverişli değildir.

Öte yandan, Karaağaç'ın Türk egemenliği altında tutulması sanıldığının tersine, hiç bir zaman bir saldırganlık niyeti güdüldüğü anlamına gelmez.

Özet olarak, Türk Temsilci Heyeti şu teklifler karşısında bulunmaktadır:

1. Doğu Trakya için Meriç sınırının kabulü;
2. Tarafsız bir bölge kurulması;
3. Bulgaristan için Ege Denizi'nde bir çıkış-yeri yaratılması;
4. Demiryolunun uluslararası duruma sokulması.

Bir ilk teklife göre, tarafsız bölge, Karadeniz'den Ege Denizi'ne kadar uzanacak, bir başka teklife göre de Tunca'dan Ege Denizi'ne kadar gidecektir.

Türk Temsilci Heyetinin sunmakla şeref duyduğu karşı-teklifler aşağıdadır:

1. Türk Temsilci Heyeti, 1913 sınırının kabulüne ilişkin teklifinden vazgeçmek gerektiğini düşünmemektedir; çünkü, böyle bir çözüm yolunun mümkün olduğunun daha önce belirtilmiş kanıtlarla ispatlanmış bulunduğu kanısındadır.
2. Tarafsız bir bölge kurulmasıyla, Türk Temsilci Heyeti, tarafsızlığın uygulanacağı toprak parçasında, yürürlükte olan egemen haklara ve yönetime hiç bir aykırılıkta bulunulmamasını istemektedir; fakat, ülkesinin savunulması için, bu egemenlikte bir takım kısıtlamalar yapılabilecektir. Böyle olunca, İSMET PAŞA, bu konuda bir cevap verebilmek için, ilkin, Komisyona bu konuda ayrıntılı bir rapor sunmakla görevlendirilecek bir alt-komisyonda bu sorunun incelenmesini istemektedir. Böyle bir inceleme, teknik bir Komisyonda birkaç saat içinde tamamlanabilir.
3. Türk Temsilci Heyeti, Ege Denizi üzerinde Bulgaristan'a bir çıkış-yeri sağlanabileceğini daha önce kabul etmiş bulunmaktadır. Türk Temsilci Heyeti böyle bir çıkış-yeri verilmesini memnunlukla karşıladığını yeniden belirtmek ister.
4. Türk Temsilci Heyeti, uluslararası bir örgüt kurulmasıyla, Bulgaristan, Türkiye ve Batı Trakya'nın demiryolundan yararlanmalarına hiç bir itirazda bulunmamaktadır. Bu sorunun bir altkomisyonda incelenmesi yararlı olacaktır.
5. Batı Trakya'da plebisite başvurulmasına ilişkin [Türk] teklifi hakgözeterliğe uygundur. Plebisit sonucu olarak alacağı şekilde, Batı Trakya'nın tarafsızlandırılması, sınırdaş Devletlerin güvenliğini sağlıyacak nitelikte olduğundan, tarafsız bir bölge yaratılmasından yana bir etki yapmaktadır.

Lord CURZON, Batı Trakya'nın dört kazasının nüfusuna ilişkin olarak İsmet Paşa'nın öne sürdüğü istatistiklerin hangi tarihli olduğunu bildirmesini İsmet Paşa'dan rica etti.

İSMET PAŞA, belirtmiş olduğu istatistiklerin 1914 yılına ait olduğu cevabını verdi.

Lord CURZON, bu bölge 1913 den beri Türk egemenliği altında olmadığına göre, İsmet Paşa'nın 1914 yılı istatistiklerini nasıl edinebilmiş olduğunu anlayamadığını söyledi. Yoksa bu istatistikleri Bulgar Hükümeti mi düzenlenmiştir?

RIZA NUR BEY, Türk Temsilci Heyetince belirtilen rakamların, Bulgar Hükümeti bu bölgeye elkoyduktan sonra görevlerinde bırakılmış olan Türk memurlarının 1914 de çıkarmış oldukları rakamlar olduğu cevabını verdi. Kaldı ki, bu rakamlar, Türk yönetiminin 1913 de yaptığı istatistiklere de uymaktadır.

Lord CURZON, M. Veniselos'un, Türk Temsilci Heyetince belirtilen rakamların, Yunan Temsilci Heyetinin gösterdiği rakamlara uygun olup olmadığını sonradan Komisyona bildireceğinden şüphe etmediğini söyledi. Türk Temsilci Heyetinin görüşlerini, sözü uzatmadan ve büyük bir açıklıkla ortaya koymuş olduğunu söylemekle, Lord CURZON, herkesin düşüncesini yansıtmış olduğunu sanmaktadır. Türk Temsilci Heyetinin konuşmasında, kendi [Lord CURZON'un] konuşmasıyla çelişen noktalara hemen cevap vermeği Lord CURZON istememektedir; fakat meslekdaşlarının ileride kendi görüşlerinin haklı olduğunu göstermek isteyeceklerinden de şüphe etmemektedir.

İsmet Paşa'nın yaptığı açık ve kesin iki tekliften birincisi, M. Nintchitch'in öne sürmüş olduğu, Lord Curzon'la birlikte Konferansın öteki üyelerinden bazılarınca da desteklenmiş bulunan, Doğu Trakya sınırları üzerinde askerlikten arındırılmış bir bölge yaratılması sorununu incelemeği öngören telkinlere ilişkindir.

Lord CURZON, bir "tarafsız" bölgeden söz edilmesinin yanlış olduğunu düşünmektedir; çünkü, bu terimin kullanılması ortaya bir egemenlik sorunu çıkartacaktır. Söz konusu olan, yalnız, komşu ülkenin güvenliğini sağlamak amacıyla, askerlikten arındırılmış bir bölgedir. İsmet Paşa gibi Lord CURZON da, askerlikten arındırılacak bir ya da bir kaç bölge yaratılmasını incelemekle görevli bir alt-komisyonun kurulmasını kabul etmektedir.

İki telkin öne sürülmüş bulunmaktadır; bunlar ayrı ayrı ya da birlikte incelenebilir:

1. Bu telkinlerden biri, Doğu Trakya'nın kuzey sınırı üzerinde, Karadeniz'den sınırın kuzey-batı açısına kadar uzanan, askerlikten arındırılmış bir bölge yaratılmasını öngörmektedir. Bu telkin hemen hemen bütünüyle askerî niteliktedir; bu telkin, Türk Temsilci Heyetinin uzmanları katılmak üzere, askerlik uzmanlarınca incelenmelidir.
2. Lord CURZON'un öne sürmüş olduğu ve Türk Temsilci Heyetince kabul edildiğini görmek istediği ikinci telkin, Doğu Trakya sınırının Meriç'e bitişik kısmı boyunca, askerlikten arındırılmış bir bölge yaratılması sorununu incelemekle bir alt-komisyonu görevlendirmeyi öngörmektedir.

Lord CURZON, alt-komisyonun hemen kurulmasının çok yerinde olacağını düşünmektedir. Alt-komisyona, her Temsilci Heyeti iki temsilci gönderebilecektir; bu temsilciler yanlarına istedikleri uzmanları alabileceklerdir.

İsmet Paşa'nın ikinci telkini, Dedeağaç demiryolu ile Bulgaristan'ın denize çıkması sorununu incelemek üzere ikinci bir alt-komisyon kurulmasını öngörmektedir. Bu çok iyi bir tekliftir; görüşmeler sırasında bir alt-komisyonun

yetmeyeceği ortaya çıkarsa, Lord CURZON bu telkine katılmağa hazırdır. Alt-komisyon, ya da alt-komisyonlar, kendilerine sunulan sorunları, yalnız ileride yapılacak andlaşma açısından değil, fakat mahallî çıkarları ve bu bölgeye ilişkin verileri de hesaba katarak görüşmekle görevli olacaklardır.

Komisyon, nehire, ülkenin yapısına ve Karaağaç'ın durumuna ilişkin birtakım açıklamalar da dinlemiştir. Bu açıklamada öne sürülmüş görüşler alt-komisyonun incelemesine sunulmalıdır.

Lord CURZON, kendi hesabına, Türk tekliflerinin ikisine de katılmaya hazırdır; ancak, bu teklifleri [Müttefik] meslekdaşlarına karşı da resmî olarak savunmazdan önce, onların bu konudaki görüşlerini öğrenmek istemektedir. Bundan sonra, Temsilci Heyetlerinden bazılarının görüşlerini açıklamak isteyebilecekleri genel görüşmeye devam etmekte bir engel kalmıyacaktır.

M. BARRÈRE, askerlik sorunları konusunda bir alt-komisyon kurulmasını çok uygun bulduğunu söyledi. Kendisi, İsmet Paşa'nın iki teklifini de büyük bir memnunlukla karşılamaktadır; biri askerlik sorunlarını, öteki de özellikle demiryolu ve liman sorununu incelemekle görevli iki alt-komisyon kurulması yerinde olacaktır.

M. DUCA, biri askerlikten arındırılmış bir bölge kurulması sorununu, öteki de demiryolu ve Dedeağaç sorunlarını incelemek üzere iki alt-komisyon kurulmasını öngören Lord Curzon'la M. Barrère'in teklifine bütünüyle katılmaktadır. Bu bakımdan, M. DUCA, tarafsız bir bölgenin değil, fakat yalnız askerlikten arındırılmış bir bölgenin söz konusu olduğunu belirtmek istediğini söyledi. M. DUCA, teknik ve askerî nitelikte olan alt-komisyonun başkanlığına, bu konudaki yüksek yetenekleri herkesçe bilinen General Weygand'ın getirilmesini teklif etti.

Marki GARRONİ, Konferansa sunulmuş olan teklife katıldığını söyledi. Ancak bu konuya ilişkin olarak bir düşüncesini açıklamak istemektedir. Kendisi, iki alt-komisyon yerine bir alt-komisyon kurulmasının daha iyi olacağını düşünmektedir; gerçekten, iki sorun birbiriyle az-çok bağlantılıdır; bir tek alt-komisyon kurmak, hiç olmazsa şimdilik, yetecek gibi görünmektedir. İleride gerekirse bir ikinci alt-komisyon kurulabilir. Her halde, çok sayıda alt-komisyonlar kurmaktan kaçınmak yerinde olacaktır.

İSMET PAŞA, her türlü yanlış anlamayı ortadan kaldırmak üzere, yapmış olduğu teklifi açık ve seçik olarak belirtti. Tarafsız bir bölge kurulması sorunu bir alt-komisyonda enine-boyuna incelenecek ve bu alt-komisyon, Komisyona, ayrıntılı bir rapor verecektir. Böyle bir inceleme teknik bir komisyonda birkaç saat içinde bitirilebilir.

Lord CURZON, İsmet Paşa'nın tarafsız bir bölge kurulmasını incelemekle görevli bir alt-komisyonla, demiryolu ve Dedeağaç limanı trafiği konusunu inceleyecek ikinci bir alt-komisyon kurulmasını teklif etmiş olduğunu söyledi. Bu iki sorunun bağlantılı olduğuna işaret eden Marki Garroni'nin haklı olduğunu, Lord CURZON kabul etmektedir; İtalyan Baştemsilcisi gibi Lord CURZON da, uzmanların katılacağı bir tek alt-komisyonun her iki sorunu da inceleyebileceği kanısındadır. Sonradan, her iki sorunu bir arada inceleyemeyeceğini görürse, bir ikinci alt-komisyon o zaman kurulabilir.

M. BARRÈRE, alt-komisyon başkanlığına General Weygand'ı teklif eden ve bu teklifte bulunurken General Weygand için çok övücü bir dil kullanmış bulunan M. Duca'ya teşekkür etti. Şu var ki, başkanlık divanlarını kurmanın, İçtüzük uyarınca, alt-komisyonlara ait olduğunu da göz önünde tutmak gerekir; bu bakımdan, alt-komisyonların davranış özgürlükleri tamdır ve tam kalmaktadır.

Lord CURZON, alt-komisyonun başkanlığına General Weygand gibi değerli ve üstün yetenekli bir subayın getirildiğini görmekle, Konferansın çok mutlu olacağından şüphe etmediğini söyledi. Kendisi, M. Barrère'in sözlerini bu yolda yorumlamaktadır; çünkü, Fransız Baştemsilcisinin söylemiş olduğu gibi, alt-komisyonlar, başkanlık divanlarını diledikleri biçimde kurabilirler.

Marki GARRONİ, M. Barrère ve Lord Curzon'un sözlerine katıldığını söyledi.

Lord CURZON aşağıdaki karar tasarısını teklif etti:

"Aşağıdaki konuları incelemekle görevli bir alt-komisyon kurulması kararlaştırılmıştır:

"1. Doğu Trakya sınırının iki yanında askerlikten arındırılmış bir bölgenin hangi şartlarla kurulabileceği;

"2. Bulgaristan'la Ege Denizi arasında demiryolu ulaştırması sorunu ile, Bulgaristan için Dedeağaç'ta bir liman yapılması sorunu.

"Her Devlet bu alt-komisyonda iki Temsilciyle temsil edilecektir. Bu Temsilciler, yanlarına, istedikleri uzmanları alabileceklerdir. Alt-komisyon, karar verme yetkisini elinde tutan Birinci Komisyona bir rapor sunacaktır."

Bu karar kabul edildi.

Lord CURZON, Temsilci Heyetlerini, öğleden sonra toplanacak olan alt-komisyona Temsilcilerini atamaya çağırdı.

Lord CURZON, öteki Temsilci Heyetlerinin, alt-komisyonun raporunu öğrendikten sonra konuşmak isteyeceklerini düşünmekte olduğunu söyleyerek, sözü M. Veniselos'a verdi.

M. VENİSELOS, İsmet Paşa'nın öne sürdüğü görüşlere kısaca cevap vermek istediğini söyledi. Yunanistan ile Türkiye arasında savaşın 1919 da İzmir'e asker çıkartılmasıyla başlamış olduğu söylenemez. Dünya Savaşı sırasında bir Türk tümeni Balkanlarda hareket halindeydi. Öte yandan, Yunan donanması da, 1917 den beri deniz hareketlerine katılmış, Asya kıyılarının ve Boğazların abluka edilmesinde etkili rol oynamıştır. İsmet Paşa, Yunanistan'ı, barış yapmak için hiç çaba göstermemiş olmakla kınamıştır. M. VENİSELOS, elindeki bilgilere dayanarak hatırlatmak ister ki, 1921 Ekiminde, M. Gounaris, Lord Curzon'un çağrısı üzerine, Küçük Asya'yı bırakıp gitmeği, üstelik, İstanbul'a biraz daha nefes alma olanağını sağlamak üzere, Çatalca'daki Trakya sınırında bir düzeltme yapmağı bile kabul etmişti. Fakat o tarihte, Ankara Hükümeti, Meriç'e kadar Edirne'yi elde etmeksizin barış yapma eğiliminde değildi; böyle bir şeyi de, Yunan Hükümeti, o sırada, kabul edecek durumda bulunmuyordu. İsmet Paşa, Neuilly Andlaşmasının 48 nci Maddesinin Batı Trakya'nın kaderini askıda bırakmakta olduğunu ileri sürerek, Batı Trakya sorununun henüz bir sonuca bağlanmamış olduğunu iddia etmiştir. M. VENİSELOS, böyle bir iddianın sağlam bir temele dayanmadığı kanısındadır; gerçekten, Neuilly Andlaşmasının 48 nci Maddesiyle, Bulgaristan, Batı Trakya

üzerindeki haklarından ve sıfatlarından, Başlıca Müttefik ve Ortak Devletler yararına vazgeçmiş ve bu Devletlerin, söz konusu eyalete ilişkin olarak alacakları kararları kabul etmeği yükümlenmiştir. Böyle olunca, sözü geçen Devletler, bu konuya ilişkin kararlar alarak, Yunanistan'la imzalanmış bir andlaşmaya bu kararları koymuşlardır; bu sorun, böylece, kesin olarak bir sonuca bağlanmış ve Ankara Hükümetini ilgilendiren hiç bir yanı kalmamıştır. İsmet Paşa, M. VENİSELOS'un Batı Trakya'da bir Rum çoğunluğu bulunduğunu iddia ettiği kanısına kapılmış görünmektedir. M. VENİSELOS, tam olarak böyle dememiştir; yalnız, Yunan Batı Trakya'sıyla Bulgar Batı Trakya'sı birlikte ele alınacak olursa, bu bölgede Türklerin sayıca büyük bir üstünlüğü olduğunu söylemiştir. Tersine, Bulgaristan'a ait olan bölgeyi hesaba katmadan Batı Trakya'ya bakılacak olursa, burada nüfusun ancak yarısı kadarı Türktür; kaldı ki, son olaylar yüzünden ülkenin görünüşünü bütünüyle başka bir biçime sokan etnik yer değiştirmeler olduğuna göre, bu rakamların da önemi yoktur.

İsmet Paşa, M. VENİSELOS'un, Yunan Hükümetince işlenmiş ve Yunan halkı için talihsiz sonuçlar yaratmış olabilecek yanlış davranışlarına da değinerek, bu yanlışların Türklere çok büyük acılar yüklemiş olduğunu sözlerine eklemiştir. M. VENİSELOS, ne Batı Trakya'da ne de Makedonya'da Müslümanlara karşı hiç bir aşırılık işlenmemiş olduğunu Komisyona kesin olarak belirtmeği bir ödev saydığını söyledi. Yunan Parlâmentosunda, Meclisin çalışmalarına etkin olarak katılan ve Küçük Asya'da savaşan Hükümetin âkıbetini bir çok defa etkilemiş Müslüman 41 milletvekili vardı. Aşırılıklar işlenmiş olduğunu ve Türklerin Yunan resmî makamlarından kötü işlem gördüklerini iddia etmek haksızlık olur; M. VENİSELOS, daha da ileri giderek, şunu belirtmek istemektedir: Küçük Asya'da Sèvres Andlaşmasıyla Yunanistan'a verilen topraklarda Müslümanlar sadece Rumlarla eşit haklara malik olmakla kalmıyorlardı; fakat kararsız durumlarda, bu kararsızlık, Müslümanların yararına bir çözüme bağlanıyordu.

Yunan ordusu, sonradan çekilişi sırasında, şüphesiz aşırılıklarda bulunmuştur; İsmet Paşa bu sorunu ortaya ilk defa kendisi atmayı kabul ederse, o zaman M. VENİSELOS da bu sorun üzerinde konuşmak fırsatını yeniden bulacaktır.

Batı Trakya'nın 1915 de Türkiye'ce Bulgaristan'a bırakılan parçasına gelince, M. VENİSELOS, burada da, 1914 de yalnız bir Rum çoğunluğu olmadığını değil, üstelik rumların orada sayıca pek önemsiz olduklarını da kabul etmektedir; belki orada bir tek Rum bile yoktu. Gerçekten, Balkan savaşlarından sonra, bu bölge Bulgaristan'a verilmiştir ve Bulgaristan, Rumların hepsini sınırdışı etmiştir; böylece, 1913 de sınırdışı edilen halk, Neuilly Andlaşmasından sonra memleketlerine dönmeğe koşuşmuştur.

İsmet Paşa, M. VENİSELOS'un Genel Barış Konferansına Yunan istatistikleri sunmuş olduğunu iddia etmiştir. Bu konferansda bulunmamış olan İsmet Paşaya şüphesiz yanlış bilgi verilmiştir; çünkü, Yüce Konsey (*Conseil Suprême*) önünde, karşılaştırmalar yaparak gerçeğin ortaya çıkması için aynı zamanda hem Türk hem de Yunan istatistiklerini sunması, M. VENİSELOS'un, her zaman en güçlü yanı olmuştur. Bu fırsattan yararlanarak, M. VENİSELOS, *Edirne Yıllığı*'ndaki [*Sal-*

namesi'ndeki] 1902 yılının resmî istatistiklerini Konferansa sunmaktadır. M. VENİSELOS, bu istatistiklerin yirmi yıl öncesine ilişkin olmakla birlikte, nüfusun bölünüşündeki gerçek durumu vermekte olduğunu sanmaktadır. Bu görünüş, ancak, Türk unsurundan daha çabuk çoğalan Rum unsurundan yana değişebilmiştir. Kaldı ki, o tarihde yapılan istatistikler, sonradan düzenlenenlere göre, çok daha sağlamdı.

İsmet Paşa, Türkiye'nin istediği toprakların en eski çağlardan beri Türk olduğunu öne sürmüştür. M. VENİSELOS, bu tarih tezini – her ne kadar kendisi için yep yeni bir iddia olsa bile – tartışmak istememektedir; kendisi demokrat olduğu için, tarihten çıkartılan iddiaların toprak isteklerine dayanak olmaması gerektiğini düşünmektedir; göz önünde tutulması gereken, şimdiki durumdur; önce, halkların şimdiki özlemleri gerçekleştirilmelidir; M. VENİSELOS, memleketinin isteklerini savunurken, şaşmadan bu yolu izlemiştir.

İsmet Paşa, Batı Trakya Yunanistan'a kalacak olursa, oraya yerleşmeğe gelecek göçmenlerin, orada yerleşmiş bulunan Türkleri ülkeyi bırakıp gitmeğe zorlıyacaklarını söylemiştir. Böyle bir iddia doğru değildir; M. VENİSELOS, iyi yönetildikleri zaman birinci sınıf bir unsur olan Yunanistan'daki Türklere ilişkin olarak gerçeği olduğu gibi söylemeği bir ödev saymaktadır. Buradaki Türkler, konutlarının bir kısmını kendiliklerinden göçmenlere bırakmağa razı olmuşlar ve onlara birkaç gün için geçinmelerini sağlıyacak şeyleri de vermişlerdir. M. VENİSELOS bunları söylemekle mutluluk duymaktadır. Özet olarak, Batı Trakya sorunu diye bir sorun söz konusu değildir; çünkü bu konu, yeniden ele alınması gereken Sèvres Andlaşmasından başka bir andlaşmayla düzenlenmiş bulunmaktadır.

General Monbelli ile Sir Charles Harington'un yapmış oldukları söylenilen bildirilere gelince, bunların az-çok bir ağırlığı olmuştur; fakat yunan Hükümeti bunları hiç bir zaman öğrenmiş değildir. Yunan Hükümetinin tek bildiği, barış önandlaşması sayılan Mudanya Sözleşmesidir. O sözler söylenmiş olsa bile, bunlar, Yunanistan'a karşı öne sürülemez. Yunanistan'dan bırakması istenilen Doğu Trakya, bu Sözleşmede öngörülen Meriç çizgisine kadar olmak üzere tanımlanmıştır.

İsmet Paşa'nın Karaağaç'a ilişkin sözlerine gelince, M. VENİSELOS, Karaağaç'ın Edirne'nin bir mahallesi olmayıp, Meriç'in öte yanında bulunan bir dışmahalle olduğunu belirtmek istediğini söyledi. Bir nehirle ikiye ayrılmış bulunan ve yönetimleri ayrı olabilecek başka şehirler de vardır: Fiume ve Susak gibi.

Dedeağaç'a gelince, Dedeağaç limanı hem Bulgaristan için, hem de, Türkiye isterse, Edirne için çıkış-yeri olabilir – aslında, M. VENİSELOS, Edirne'nin doğal çıkış-yeri olarak İstanbul'u görmektedir. Yunanistan, demiryolunu ve limanı, Bulgar ticaretinin serbestliğini sağlamak amacıyla, her türlü garantileri veren uluslararası bir yönetime bırakmağa hazırdır.

İsmet Paşa, göçmenlere ilişkin olarak M. VENİSELOS'un öne sürdüğü rakamlara itiraz etmiştir. M. VENİSELOS, yalnız Rum göçmenlerinden söz etmekle belki de doğru davranmamıştır. Gerçekte bu göçmenler arasında, çok büyük sayıda, Ermeniler de vardır. Fakat Yunanistan, yurtlarından kovularak Yunanistan'a

sığınmış bu mutsuz insanlar arasında ayırım yapmağa hakkı olmadığını düşünmüştür. Dr. Nansen, üç hafta önceki tarihi taşıyan bir raporda, Yunanistan'a sığınmış göçmen sayısının 850.000 kişiyi bulduğunu hesaplamaktaydı. M. VENİSELOS, vermiş olduğu bir milyon rakamının, bir kaç hafta içinde birkaç yüz bin kişi daha artmamış olmasını dilemektedir. İsmet Paşa, karşılık olarak, bugün Anadolu yaylalarında başı boş dolaşan, mal ve mülkünü yitirmiş bir milyondan çok Türkün bulunduğunu söylemiştir. Bu rakam, şüphe yok ki, olduğundan çok büyüktür. Yunan ordusunun çekilişi sırasında elbette aşırılıklar işlenmiştir. Fakat, artık dövüşmek istemeyen bir ordu, geçtiği yol üzerinde köyler yakmış olsa bile, yolunun sağına ve soluna düşen çok geniş toprakları yakıp yıkmak üzere, geri çekiliş çizgisinden uzaklaşamazdı; bu ordu, çok çok, yolunun üzerinde bulunan yerleri yakabilmiştir.

Küçük Asya'da evsiz-barksız kalmış 200.000 Türkün bulunduğu düşünülse de, bu ülkeden aşağı yukarı 700.000 Rumla, Doğu Trakya'dan 250.000 Rum çıkıp gitmiştir. Bu göçmenlerin hepsi de evlerini olduğu gibi bırakmıştır. Böyle olunca, evsiz-barksız kalmış olabilecek Türkleri barındırabilmek için çok sayıda sağlam konut gerçekten vardır. M. VENİSELOS, her halde, bir yanın çektiği acılarla öteki yanın çekmiş olabileceği acıların denkleştirilebilir nitelikte olmadığı görüşündedir.

İSMET PAŞA, M. Veniselos'un konuşmasına cevap verme hakkını saklı tuttuğunu söyledi.

Lord CURZON, Alt-komisyon raporunu sununcaya kadar, Birinci Komisyonun oturumlarını ertelemeyi teklif etti. (*Teklif kabul edildi*).

M. MASSİGLİ, Türk Temsilci Heyetince, oturum başında kendisine verilmiş aşağıdaki bildiriyi okudu:

"Görüşmelerin halka açık tutulmasından yana olduğunu başlangıçta bildirmiş ve ancak sayın Başkanın, görüşmelerin gizliliği konusundaki görüşüne saygı duygusuyla katılmış bulunan Türk Temsilci Heyeti, alınmış olan karara aykırı olarak, basında, öteki Temsilci Heyetlerinin görüş ve konuşmalarına ilişkin önemli açıklamalar yapılmış olduğunu görmektedir."

Lord CURZON'un isteği üzerine, İSMET PAŞA, Konferans bildirilerinde olmadığı halde, basında görülen bir çok bilgiden başka, M. Veniselos'un dünkü oturumda yaptığı konuşmanın, bu sabahki *Petit Parisien* gazetesinde baştan aşağı (*in extenso*) yayınlanmış olduğunu söyledi.

M. VENİSELOS, bu olaydan hiç haberi olmadığı, herhalde herhangi bir boşboğazlıkta bulunmaktan sorumlu tutulamayacağı cevabını verdi. Kaldı ki, M. VENİSELOS on yıldan beri pek çok konferanslara katılmış ve her zaman çok sıkı ağızlı davranmıştır.

Lord CURZON, genel olarak basının Konferansa karşı tutumundan yakınmaya yer olmadığı kanısındadır. Hem M. Veniselos'un hem de Lord CURZON'un, oturumların gizliliğine ilişkin olarak verilmiş en resmî sözlerin, her zaman titizlik içinde tutulmuş olmadığını bilecek kadar tecrübeleri vardır.

Oturuma saat 13.20 de son verildi.

Genel Sekreter:
R. MASSİGLİ

Sekreterler:

F. L. BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Thomas SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); E. LAGARDE (*Fransa*); Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); Const. CONTZESCO (*Romanya*); V. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET (*Türkiye*).

(3) SAYILI TUTANAĞA EKLER

EK (A)

TÜRK TEMSİLCİ HEYETİNCE SUNULMUŞ İSTATİSTİKLER

Müttefikler-arası Batı Trakya

Müttefikler-arası Batı Trakya dört kazadan meydana gelmektedir: Gümülcine, Dedeağaç, Sofulu, İskeçe (Xanthy).

Kasaba ve Köyler	Türkler	Rumlar	Bulgarlar	Yahudiler	Ermeniler
Gümülcine	59.967	8.834	9.997	1.007	360
Dedeağaç	11.744	4.806	10.227	253	449
Sofulu	18.284	12.909	5.490	—	—
İskeçe (Xanthy)	42.671	8.728	552	220	114
	132.666	35.271	26.266	1.480	923

GENEL TOPLAM: 196.606

I. Gümülcine Kazası*

Kasaba ve Köyler	Türkler	Rumlar	Bulgarlar	Yahudiler	Ermeniler
Gümülcine	18.568	2.709	72	1.007	360
Tuzcu	285	—	—	—	—
Kalfa	258	—	—	—	—
Bulduklu	266	—	—	—	—
Jabacıklı	245	—	—	—	—
Demircili	49	—	—	—	—

* Yer adları için 1924 tarihli Türkçe çeviriyi esas aldım. Ayrıca Fransızca ve İngilizce metinlerle de karşılaştırdım. (S.L.M.)

Kasaba ve Köyler	Türkler	Rumlar	Bulgarlar	Yahudiler	Ermeniler
Bayraklı	258	—	—	—	—
Bademli-Dere	211	—	—	—	—
Aralık-Burnu	426	—	—	—	—
Yeni-Köy	695	—	—	—	—
Semetli	237	—	—	—	—
Yuvacılı	346	—	—	—	—
Sendelli	377	—	—	—	—
Ayazma	254	—	—	—	—
Merkebcili	393	—	—	—	—
Yeni-Köy	188	—	—	—	—
Pulad	493	—	—	—	—
Gebecili	79	—	—	—	—
Çepelli	783	—	—	—	—
Büyük Müslim	752	—	—	—	—
Melekli	315	—	—	—	—
Kasbey	136	—	—	—	—
Küçük-Doğancı	305	—	—	—	—
Büyük-Doğancı	425	—	—	—	—
Küçük-Köy	—	1.017	—	—	—
Kisali	409	—	—	—	—
Simen	147	—	—	—	—
Yabeyli	414	—	—	—	—
Nevruz-Fakili	335	—	—	—	—
Sati	181	—	378	—	—
Küçük-Kozlu	—	—	—	—	—
Pınar-Dere	499	—	—	—	—
Yırcan-Hisar......—	539	—	—	—	—
Maronya	—	1.997	—	—	—
Yardımlı	416	—	—	—	—
Denizler	174	—	174	—	—
Muradlı	378	—	—	—	—
Sevindikli	81	—	—	—	—
Hacılar	—	—	796	—	—
İnce-İs	81	—	—	—	—
Demir-Beyli	353	—	—	—	—
Salmanlı	390	—	—	—	—
Kuşlanlı	—	—	1.043	—	—
Osmaniye	344	—	—	—	—
Yassı	218	1.019	—	—	—
Küplü	179	—	—	—	—
Susığırı	295	158	—	—	—
Yalımlı	140	—	—	—	—
Balaban	297	—	—	—	—
Kara-Musa	199		—	—	—
Yalancılı	267	—	—	—	—
Otacı	407	—	—	—	—
Narlı	308	—	—	—	—
Bağlıya	246	—	—	—	—
Teke-Dere	159	—	—	—	—
Kocum-Dere[1]	455	—	—	—	—
Kara-Musa-Dağ ...	64	—	—	—	—
Macid-Mahalle	116	—	—	—	—
Işıklar	61	—	—	—	—

Kasaba ve Köyler	Türkler	Rumlar	Bulgarlar	Yahudiler	Ermeniler
Kavacık	51	—	—	—	—
Gökçeli	132	—	—	—	—
Kaya-Başı	54	—	—	—	—
Bayatlı	161	—	173	—	—
Sasallı	307	318	—	—	—
Palazlı	306	—	—	—	—
Sarıca	366	—	—	—	—
Kara-Gözlü	265	—	—	—	—
Hamidiye	300	—	—	—	—
Ertuğrul	383	—	—	—	—
Mecidiye	454	—	—	—	—
Burhaniye	386	—	—	—	—
Mecidiye-i-Hassa	480	—	—	—	—
Sarı-Dar[2]	48	—	—	—	—
Burhaneddin	376	—	—	—	—
Sarıca-Bulgar	124	—	236	—	—
Büyük Kozlu	751	—	—	—	—
Menetler	275	—	—	—	—
Değirmen-Dere	203	—	—	—	—
Payamlar	234	—	—	—	—
Taşkınlar	252	—	—	—	—
Üç-Gaziler	96	—	—	—	—
Deli-Naz	233	—	—	—	—
Bıyıklı Osman	358	—	—	—	—
Küçük-Müslim	282	—	—	—	—
Kurcalı[3]	709	—	—	—	—
Evren	241	—	99	—	—
Yassı Uyuk	103	—	241	—	—
Kızıllar	81	—	353	—	—
Işıklar	208	—	—	—	—
Hacı	86	—	—	—	—
Durasanlar	204	—	—	—	—
Fındıcak[4]	741	—	—	—	—
Dolapçılar	273	—	—	—	—
Sıçamlık	—	—	1.750	—	—
Sapçı	2.557	—	—	—	—
Bekir Köy	231	—	—	—	—
Gaybi	253	—	—	—	—
Ehad[5]	—	—	113	—	—
Ertuğrul[6]	628	—	—	—	—
Kalafcı-Dere	—	—	1.148	—	—
Kırka[7]	—	753	—	—	—
Sofular	155	—	278	—	—
Kara-Ağaç	—	—	571	—	—
Kara-Kurcalı	336	78	492	—	—
İrcan	785	—	—	—	—
Hacı Mustafa	384	—	—	—	—
Çeri-Başı	350	—	—	—	—
Sınır-Dere	114	—	—	—	—
Büyük-Sirkeli	578	—	—	—	—
Küçük-Sirkeli	174	—	—	—	—
Çardaklı	100	—	—	—	—
Lefeciler	417	—	—	—	—

Kasaba ve Köyler	Türkler	Rumlar	Bulgarlar	Yahudiler	Ermeniler
Anbar	326	—	—	—	—
Ballahur	328	—	—	—	—
Basırlı	434	—	—	—	—
Karaca Oğlan	577	—	—	—	—
Domri	492	—	—	—	—
Pazar	46	—	—	—	—
Kalender	101	—	—	—	—
Turgut-Oba	143	—	—	—	—
Çelebi	191	—	—	—	—
Dundarlı[8]	220	—	—	—	—
Çadırlı	—	—	—	—	—
Manastır	—	—	—	—	—
Küçük-Dere	675		—	—	—
Baldıran	353	—	—	—	—
Kızıl-Ağaç	618	—	—	—	—
Kozlu-Dere	420	—	—	—	—
Kara-Dere	617	—	—	—	—
Kerdeme	491	—	—	—	—
Sarancına	452	—	—	—	—
Hemitli	600	—	—	—	—
Koz Ören[9]	534	—	—	—	—
Kuvanlık[10]	237	—	—	—	—
Çatabı	441	—	—	—	—
Oturan	201	—	—	—	—
Musacık	451	—	—	—	—
Kes Ören	421	—	—	—	—
Pekili	130	—	—	—	—
Pekili-Hoca	84	—	—	—	—
Arabacı	84	—	—	—	—
Kaşıkçılar	82	—	—	—	—
TOPLAM	59.967	8.834	9.997	1.007	360

II. Dedeağaç Kazası

Kasaba ve Köyler	Türkler	Rumlar	Bulgarlar	Yahudiler	Ermeniler
Dedeağaç	1.742	2.474	408	253	449
Makri	400	970	20	—	—
Delinas	44	—	—	—	—
Sarılar	92	—	—	—	—
Dikili Taş	197	—	—	—	—
Güvendik	199	—	—	—	—
Kotallar	124	—	—	—	—
Musalar	79	—	—	—	—
Gürece	62	—	—	—	—
Taşlık	132	—	—	—	—
Köse Mezid	217	—	—	—	—
Hasanlar	156	—	—	—	—
Çoban Köy	—	29	970	—	—
Kara-Kaya	214	—	—	—	—
Derbend	6	—	1.641	—	—
Yeni	—	—	1.322	—	—

Kasaba ve Köyler	Türkler	Rumlar	Bulgarlar	Yahudiler	Ermeniler
Bodima	3	—	375	—	—
Yunus-Dere	—	—	1.133	—	—
Doğan-Hisar	4	15	1.895	—	—
Çam-Veren[11]	—	—	321	—	—
Rumcuk	—	638	—	—	—
Bali-Bulgar	—	—	604	—	—
Küçük-Vakıf	—	—	700	—	—
Yılca	200	6	604	—	—
Ferecik	2.948	494	174	—	—
Büyük-Vakıf	192	—	—	—	—
Kışlak	326	—	—	—	—
Bocalık	258	—	—	—	—
Balı-Türk	990	—	—	—	—
Selimiye	253	—	—	—	—
Erdemiş	170	—	—	—	—
Kaldır-Koz	253	—	—	—	—
Fere-Barkamlı	228	—	—	—	—
Çekirdekli	195	—	—	—	—
Bey	158	—	—	—	—
Şahinler	456	—	—	—	—
İhsaniye	404	—	—	—	—
Çay Başı	77	—	—	—	—
Badir-Ören	220	—	—	—	—
Koca[12]	140	—	—	—	—
Halil Oğlu	163	—	—	—	—
Doğanca	192	—	—	—	—
Dur-Ali	131	—	—	—	—
TOPLAM	11.744	4.806	10.227	253	449

III. Sofulu Kazası

Kasaba ve Köyler	Türkler	Rumlar	Bulgarlar	Yahudiler	Ermeniler
Sofulu (Sofili)	887	7.643	—	—	—
Kara-Pınar	24	1.374	—	—	—
Yanviran	5	—	302	—	—
Büyük-Çam	—	741	—	—	—
Maramlı-Teke	—	—	419	—	—
Maramlı	—	—	475	—	—
Paşmakçı	—	432	—	—	—
Mirkos	1.118	—	—	—	—
Halil-Ören	743	—	—	—	—
Hacuren	483	—	—	—	—
Yukarı Kanberler	225	—	—	—	—
Aşağı Kanberler	125	—	—	—	—
Yılanlı	116	—	—	—	—
Kara-Ören[13]	203	—	—	—	—
Ramazan Mahalle	64	—	—	—	—
Köseler	79	—	—	—	—
Kütüklü	74	—	—	—	—
Köse	52	—	—	—	—
Ahlatçı[14]	93	—	—	—	—

Kasaba ve Köyler	Türkler	Rumlar	Bulgarlar	Yahudiler	Ermeniler
Kalaycı-Oba[15]	260	—	—	—	—
Diş Budak	172	—	—	—	—
Vakıf-Sandal	436	—	—	—	—
Bidikli	225	—	—	—	—
Kavak-Koru	349	—	—	—	—
Lütfiye	491	—	—	—	—
Maramlı	160	—	—	—	—
Müslim	204	—	—	—	—
Osmanca	186	—	—	—	—
Hamidiye	269	—	—	—	—
Bahşi Bey	264	—	—	—	—
Hancaz	318	—	—	—	—
Çakırca	278	—	—	—	—
Köpekli	194	—	—	—	—
Koyun-Yeri	281	—	—	—	—
Simenli	421	—	—	—	—
Yelkenci	366	—	—	—	—
Gemici	223	—	—	—	—
Çömlekçi	517	—	—	—	—
Küçük Derbend ...	226	—	703	—	—
Kayacık	8	4	712	—	—
Armudlu	199	—	—	—	—
İmanlar	12	—	—	—	—
Yenice	67	—	—	—	—
Maskaralar	143	—	—	—	—
Ömerler	406	—	—	—	—
Ballı-Kaya	96	—	—	—	—
Çelebiler	83	—	—	—	—
Dikili-Taş	44	—	—	—	—
Şucağlar	64	—	—	—	—
Ruşenler	87	—	—	—	—
Aşağı Mahalle	48	—	—	—	—
Çökekli	103	—	—	—	—
Babalar	221	—	—	—	—
Sarp-Dere	153	—	—	—	—
Siyahi Mahalle	37	—	—	—	—
Mesimler	117	—	—	—	—
Büyük Derbend ...	270	1	—	—	—
Taş-Ağıl	240	—	362	—	—
Dobrova	52	—	299	—	—
Semer-Burnu	85	—	97	—	—
Fere-Kulubeleri	103	—	110	—	—
Kervan-Çayırı	77	—	215	—	—
Demir-Ören	479	—	—	—	—
Çurçur	—	—	283	—	—
Peşman	—	—	743	—	—
Katırca	302	—	158	—	—
Sarı-Kaya	194	—	—	—	—
Çukur-Ören	344	5	—	—	—
Mukataa	223	—	—	—	—
Şehir-Oba[16]	333	—	—	—	—
Kavacık	—	1.342	—	—	—
Tahtacı	—	—	180	—	—
TOPLAM	18.284	12.909	5.490	—	—

IV. İskeçe (Xanthy) Kazası

Kasaba ve Köyler	Türkler	Rumlar	Bulgarlar	Yahudiler	Ermeniler
İskeçe (Xanthy)	8.997	6.216	552	220	114
Kireççiler	—	—	—	—	—
Büyük Mürselli	341	—	—	—	—
Küçük Mürselli	271	—	—	—	—
Saltıklı	252	—	—	—	—
Emirler Teke	59	—	—	—	—
Doğanca	110	—	—	—	—
Çimenler	82	—	—	—	—
Hamitli	330	—	—	—	—
Horozlu	175	—	—	—	—
Karazgöz[17]	379	—	—	—	—
Müslim	80	—	—	—	—
Müslim-Tekke	42	—	—	—	—
Saran	143	—	—	—	—
Koyun	229	887	—	—	—
Karı-Madhi[18]	14	—	—	—	—
Misvaklı	298	25	—	—	—
Mizanlı	244	—	—	—	—
Yassıca	204	—	—	—	—
Atmacalı	77	—	—	—	—
Emirli	125	—	—	—	—
Gecili[19]	256	—	—	—	—
Makaflar	78	—	—	—	—
Yenice	844	100	—	—	—
Su Oba[20]	58	—	—	—	—
Kara-Pazarlar	58	—	—	—	—
Taşlık	22	—	—	—	—
İtelli (Gencelli)	82	177	—	—	—
Mandra-Çukuru ..	11	—	—	—	—
Kara-Ağaç	37	17	—	—	—
Ilgın	40	—	—	—	—
Koca-Oba[21]	143	—	—	—	—
Koca-Mahmudlu .	93	—	—	—	—
Alatcılar	155	—	—	—	—
Havcılar[22]	42	—	—	—	—
Bolistra	18	808	—	—	—
Çakal-Mahalle	—	498	—	—	—
Bocaylar[23]	150	—	—	—	—
Dümenli	40	—	—	—	—
Kereviz	38	—	—	—	—
Elmalı	32	—	—	—	—
Okçular	503		—	—	—
Çakırlı	208	—	—	—	—
Fecirli	253	—	—	—	—
Davud	301	—	—	—	—
Çoban Mahalle	166	—	—	—	—
Tıkızlı	212	—	—	—	—
Balahanlı	155	—	—	—	—
Köse-Çallı	152	—	—	—	—
Küçük-Osmanlı ...	155	—	—	—	—
Kara-Gözlü	248	—	—	—	—
Celebler	398	—	—	—	—

Kasaba ve Köyler	Türkler	Rumlar	Bulgarlar	Yahudiler	Ermeniler
Güristan	263	—	—	—	—
Bey	193	—	—	—	—
Bey-Obası	169	—	—	—	—
İğne-Hanlı	151	—	—	—	—
Öksüzlü	164	—	—	—	—
Kır	372	—	—	—	—
Çengelli-Mahalle .	35	—	—	—	—
Hüseyin-Bey	20	—	—	—	—
Nuhudlu	113	—	—	—	—
Kurt-Hasanlı	823	—	—	—	—
Gencerli	379	—	—	—	—
Göynüklü	182	—	—	—	—
Talaşmanlı	195	—	—	—	—
Zinelli	238	—	—	—	—
Büyük Osmanlı	81	—	—	—	—
Koca-Belli	14	—	—	—	—
Domuz-Orman	16	—	—	—	—
Gönili	87	—	—	—	—
Kalfalar	6	—	—	—	—
Gökçeler	408	—	—	—	—
Uyuk[24]	113	—	—	—	—
Sakar Kaya	220	—	—	—	—
Küçük-Koru	117	—	—	—	—
Kızılca	184	—	—	—	—
Müslimcik	39	—	—	—	—
Köseler	188	—	—	—	—
Sünnetçi	104	—	—	—	—
Kara-Çanlar	235	—	—	—	—
Dinekler	308	—	—	—	—
Yelkenciler.............	132	—	—	—	—
Otman-Ören..........	841	—	—	—	—
Yassı-Ören	1.539	—	—	—	—
Sadnaviçe	248	—	—	—	—
Gökçe-Pınar	1.228	—	—	—	—
Paşvik[25]	959	—	—	—	—
Balkan	425	—	—	—	—
Kozluca	649	—	—	—	—
Demircik	468	—	—	—	—
Ketenlik	928	—	—	—	—
İlyasca	259	—	—	—	—
Mustafabuva[26]	1.566	—	—	—	—
Şahin	2.190	—	—	—	—
Kara-Maşat	376	—	—	—	—
Sinkova	1.963	—	—	—	—
Almalıca	1.258	—	—	—	—
Soğucuk	934	—	—	—	—
Oarlu[27]	1.170	—	—	—	—
Sarıyer ve Ilıca	950	—	—	—	—
Menıkuva ve dolayları	1.458	—	—	—	—
TOPLAM	42.671	8.728	552	220	114

NOTLAR

1 İngilizce metinde "Koyoun-Dereli". (S.L.M.)
2 Fransızca metinde "Sary-Var", İngilizce metinde "Sari-Yer". (S.L.M.)
3 İngilizce "Kirjali". (S.L.M.)
4 Fransızca metinde "Fyndydjak", İngilizce metinde "Findijak". (S.L.M.)
5 İngilizce metinde "Ebad". (S.L.M.)
6 İngilizce metinde "Kalaiji-Dereh". (S.L.M.)
7 İngilizce metinde "Hirka". (S.L.M.)
8 İngilizce metinde "Dondurlu". (S.L.M.)
9 Fransızca metinde "Kousuren", İngilizce metinde "Kussuran". (S.L.M.)
10 İngilizce metinde "Kuyunluk". (S.L.M.)
11 İngilizce metinde "Cham-Viran". (S.L.M.)
12 İngilizce metinde "Hoja". (S.L.M.)
13 Fransızca metinde "Kara-Furèn", İngilizce metinde "Kara-Furez". (S.L.M.)
14 İngilizce metinde "Ahlatli". (S.L.M.)
15 İngilizce metinde "Kalaiji-Ova". (S.L.M.)
16 İngilizce metinde "Shehir-Ova". (S.L.M.)
17 Fransızca metinde "Kara ghur", İngilizce metinde "Kara Kir". (S.L.M.)
18 Fransızca metinde "Cary-Madhy", İngilizce metinde "Sari Kadi". (S.L.M.)
19 İngilizce metinde "Geutchili". (S.L.M.)
20 İngilizce metinde "Su Ova". (S.L.M.)
21 İngilizce metinde "Koja-Ova". (S.L.M.)
22 İngilizce metinde "Avjilar". (S.L.M.)
23 İngilizce metinde "Boyajilar". (S.L.M.)
24 İngilizce metinde "Uyuku". (S.L.M.)
25 İngilizce metinde "Bashlik". (S.L.M.)
26 İngilizce metinde "Mustafaova". (S.L.M.)
27 İngilizce metinde "Oghrlu". (S.L.M.)

EK (B)

BATI TRAKYA'DA TAŞINMAZ MALLARIN DAĞILIMINA İLİŞKİN OLARAK TÜRK TEMSİLCİ HEYETİNCE VERİLMİŞ NOTA

Türkler	% 84
Bulgarlar	% 10
Rumlar	% 5
Çeşitli	% 1

Tarım, bu oranlar içinde – başka bir deyimle hemen hemen yalnız – Türklerce yapılmaktadır. Zaten, Türk çok iyi bir çiftçidir.

Bölgenin ticareti Türklerin, Rumların, Bulgarların ve özellikle Yahudilerin elindedir.

Ekselâns M. Veniselos'un Batı Trakya'ya ilişkin olarak Müttefik Devletlere 30 Aralık 1918 de verdiği *mémoire*'lardaki istatistikler de şöyledir: (*Ek II*).

	Türkler	Rumlar	Bulgarlar
Dedeağaç.................	10.670	7.371	11.358
Sofulu	32.140	17.880	5.380
Gümülcine	50.000	9.160	10.550
İskeçe (Xanthy)........	22.000	10.275	1.695

(4) SAYILI TUTANAK

24 KASIM 1922, CUMA OTURUMU

Oturum Ouchy Şatosunda, Lord Curzon'un başkanlığında, saat 16.30 da açıldı.

Hazır bulunanlar:

MM. CHİLD, GREW (*Amerika Birleşik Devletleri*); Marki CURZON OF KEDLESTON, Sir Horace RUMBOLD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. BARRÈRE, BOMPARD (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS (*Yunanistan*); Marki GARRONİ, M. LAGO (*İtalya*); Baron HAYASHİ, M. OTCHİAİ (*Japonya*); MM. DUCA, DİAMANDY (*Romanya*); MM. NİNTCHİTCH, RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); İSMET PAŞA, RIZA NUR BEY, HASAN BEY (*Türkiye*); MM. STAMBOULISKY, STANCİOFF, THEODOROFF (*Bulgaristan*).

Ayrıca hazır bulunanlar:

M. AMORY (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir William TYRRELL, General BURNETT-STUART, Deniz Albayı POUND, R. N., MM. NİCOLSON, FORBES ADAM, Yarbay HEYWOOD, LEEPER, McCLURE (*İngiliz İmparatorluğu*); Tümamiral LACAZE, General WEYGAND, MM. LAROCHE, FROMAGEOT, BARGETON, DE PERCİN, BAROİS (*Fransa*); MM. A. POLİTİS, DENDRAMİS, General A. MAZARAKİS, M. MİCHALAKOPOULOS (*Yunanistan*); MM. ARLOTTA, GUARİGLİA, Albay VİTALE (*İtalya*); MM. NAGAOKA, SATO, Albay SAİGO, M. TANİ (*Japonya*); Albay DUMİTRESCO (*Romanya*); CHRİSTİTCH, ANTİCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); MÜNİR BEY, MUHTAR BEY, TEVFİK BEY (*Türkiye*); General SAVOFF, M. MOURAVİEFF, Matmazel STANCİOFF, MM. NOİKOFF, MORPHOFF, ALTİNOFF (*Bulgaristan*).

Konferans Genel Sekreteri: M. MASSİGLİ.

Sekreterler: M. LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); MM. SPRİNG RİCE, WİCKS (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); M. Constantin COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); M. CONSTANTİNESCO (*Romanya*); M. MİLANOVİCTH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET BEY (*Türkiye*).

Tercüman: M. CAMERLYNCK.

Doğu Trakya sınırının askerlikten arındırılması.

Lord CURZON, bir gün önceki oturumda, iki sorunu incelemek üzere bir alt-komisyon kurulmuş olduğunu hatırlattı: Trakya sınırları üzerinde bir ya da birkaç bölgenin askerlikten arındırılması, ve Bulgaristan'ın Ege Denizine çıkması. Alt-komisyon, iki bölüm halinde bir rapor sunmuştur. Lord CURZON, General Weygand'ı bu raporu okumağa çağırmazdan önce, şunu belirtmek istemektedir: Generalin ve alt-komisyonda başka üyelerin kendisine verdikleri bilgiye göre, Yunan, Türk ve Bulgar Temsilci Heyetlerinin göstermiş oldukları uzlaşıcı tutum yüzünden, alt-komisyonun görevi son derece kolaylaşmıştır. Lord CURZON, alt-komisyondaki çalışmaları nitelendiren bu dostluk havasına ne kadar çok değer verdiğini, Komisyon adına belirtmekten mutluluk duymaktadır.

Bulgar Temsilci Heyeti oturuma katıldı.

General WEYGAND alt-komisyonun raporunu (*Ek A*) ve Bulgar Teknik Temsilci Heyetinin 24 Kasım 1922 tarihli bir notasını (*Ek B*) okudu.

Lord CURZON, Temsilci Heyetlerini, General Weygand'ın okuduğu rapor üzerinde görüşlerini bildirmeğe çağırdı.

İSMET PAŞA, alt-komisyon raporunun kapsamakta olduğu askerî nitelikteki düşüncelere ilişkin olarak aşağıdaki konuşmayı yaptı:

1. Türk Temsilci Heyetinden, Avrupa'daki Türk sınırı boyunca 30 kilometre eninde bir toprak şeridinin askerlikten arındırılmasına razı olmasının istenmesi, Türkiye'nin kendisi için hayatî bir önemi olan bir toprak parçasını savunma olanaklarından tamamiyle vazgeçmesini istemek anlamına gelmektedir. Bu koşullar altında, şimdiye kadar Türkiye için bir savunma kalesi olagelmiş bulunan Edirne şehri bu niteliğini yitireceği gibi, Türkiye, Meriç'in savunma gücünden de yoksun bırakılmış olmaktadır.

Öte yandan, ne Bulgaristan ne de Batı Trakya kendi sınırları üzerinde savunma tedbirlerine ihtiyaç duymaktadırlar; askerlik biliminin ilkeleri ve şimdiye kadar edinilmiş tecrübeler bunu ispatlamaktadır. Ülkesini çevreleyen bir savunma bölgesini kullanmaktan yoksun kalmağa razı olmakla Türkiye'nin katlanacağı fedakârlık, kendisi bakımından en büyük önemi taşımaktadır.

Savunma olanaklarından yoksun bırakılmak istenilen bölgenin dokunulmazlığı, bu Andlaşmayı imzalayacak Devletlerce resmen garanti altına alınmadıkça, böyle bir fedakârlık haklı görülmez.

Böyle bir garanti verilmezse, Türkiye'nin komşuları, Türkiye'nin sınırı boyunca bir bölgenin böylece askerlikten arındırılmış olmasından, Türkiye zararına yararlanacaklardır. Bu durumun Türkiye için yaratacağı güçsüzlük onların açgözlülüklerini uyandırabilecek ve böyle bir çözüm, hiç bir zaman sağlam bir barış kurulmasını sağlıyamayacaktır.

Şu halde, dıştan gelecek her türlü saldırıya karşı bu bölgenin güvenliğini garanti altına alacak uluslararası bir yüküm olmadıkça, Türkiye'nin Avrupa sınırları boyunca uzanan bir bölgesinin savunma olanaklarından yoksun bırakılmasına, Türk Temsilci Heyeti razı olamaz. Bu, Türkiye'nin, dünya barışını sağlamak ve ona saygı göstermek arzusunun ve Türk Hükümetinin Avrupa'da bir düzen ve barış unsuru olma isteğinin en inandırıcı kanıtıdır.

2. Bu bölgenin askerlik-dışı tutulmasına ilişkin garantiye gelince, Türkiye, ülkesinin herhangi bir parçasında yabancıların denetimde bulunmalarını hiç bir şekilde kabul edemez. Türkiye, üzerine alacağı bütün yükümleri dürüstlük içinde yerine getirecektir. Yükümlerine aykırı olarak, Türk ordusunun tarafsız bölgeye girmeğe kalkışması hemen öğrenilmiş olacaktır. Edirne'de bir kaç gün içinde gizlice istihkâmlar yapılması da söz konusu olamaz. Bu yüzden, askerlikten arındırma, hiç bir denetim gerektirmemektedir. İmzacı Devletleri, askerlikten arındırılmış bölgenin tarafsızlığını ve dokunulmazlığını savunmaya sürükleyebilecek tek durum, her iki taraf ordularından birinin, öteki Devlete saldırmak amacıyla, tarafsız bölgeye girmiş olması, ya da bu bölgede, hem saldırı hem de savunma amacıyla, büyük ölçüde askerî tedbirler alınması ve uygulanması olabilecektir.

Bu konuda, taraflardan birince öne sürülebilecek haklı yakınmalar ve protestolar, İmzacı Devletlerin temsilcilerinden kurulu geçici bir komisyonca, gerektiği zaman, soruşturma konusu yapılabilir.

3. Doğu Trakya'nın sınırları olarak, Türk Temsilci Heyeti, 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Andlaşmasının kendisine sağlamış olduğu sınırları istemektedir; çünkü bu istek kendisine, hem gerçek durum hem de hukuk bakımından, ölçülü olduğu kadar haklı da görünmektedir. İSMET PAŞA, Türk Hükümetinin, askerlikten arındırmayı kabul etmekle birlikte, bu sınırı istemesinin hiç bir saldırgan amaç gütmediğine, bu isteğin etnik ve ekonomik düşüncelere dayandığının kabul edileceğine inanmaktadır.

4. Tarafsız kılınacak ve askerlikten arındırılacak toprak parçası üzerinde Türk egemenliğine, ne türlü olursa olsun, hiç bir aykırılıkta bulunulmayacağını öngören kesin ve resmî hükümler kabul edilmelidir.

M. VENİSELOS, söz konusu bölgenin askerlikten arındırılmasının, İmzacı Devletlerden hepsinin garantisi olmaksızın, gerçek bir değeri olmayacağını kabul etmek bakımından, Türk Temsilci Heyetiyle aynı görüştedir; ancak, Türk Temsilci Heyetinin, bu bölgenin sürekli denetim altında bulunmasına yanaşmamasını ne kabul edebilmekte, ne de anlıyabilmektedir.

Bu denetimin sürekli olması zorunludur. Türk Temsilci Heyetinin teklifi kabul edilecek olursa, bu bölge içinde bir olay patlak verdiği zaman, bunun, önce, bildirilmesi gerekecek, sonra da, soruşturma yapılmasına girişilecektir; bu da bir sürenin geçmesine yol açacaktır. Oysa, bir ordu, yirmi dört saatte bu bölgeyi geçip komşu Devletin sınırına dayanabilir, hatta bu sınırı da aşabilir.

Askerlikten arındırma hükümlerinin çiğnenmesini mümkün olduğu kadar önliyebilmek üzere, sürekli bir denetimin kesin olarak zorunlu bulunduğu kabul edilmek gerekir. Olayları, sürekli bir denetim önliyebilir; Türk Temsilci Heyetinin teklif ettiği sistem, ancak, bir oldu-bittinin meydana geldiğini görüp geçmekten başka bir şeye yaramıyacaktır.

M. STAMBOULİSKY, ilke olarak, Balkanlarda barışın korunması için gerekli bütün tedbirlerin alınmasını kabul ettiğini söyledi. Bununla birlikte, M. STAMBOULİSKY, Bulgaristan'ın, Neuilly Andlaşması uyarınca zaten askerlikten arındırılmış olduğunu ve bu Andlaşmanın Bulgaristan'a, ülkesi üzerinde askerlikten arındırılmış bir bölge kurulmasını hiç de yüklemediğini belirtmek

istemektedir. Şu halde, böyle bir özel hükmü kabul etmekle, Bulgaristan, vermekle yükümlü olmadığı bir tâvizde bulunmağa razı olma durumunda kalacaktır.

İSMET PAŞA, Türk Temsilci Heyetinin, askerlikten arındırmaya razı olmakla, ağır bir fedakârlığa katlandığını, Edirne gibi büyük bir müstahkem mevkii gözden çıkardığını söyledi. Yirmi dört saat içinde Edirne'de yeni istihkâmlar yapılamıyacağını herkes bilir. M. Veniselos, beklenmez olayların ortaya çıkabileceğinden söz etti; bu çeşit olaylar bir askerî saldırı niteliğinde olamaz. Az-çok büyük sayıda askerî birlikler yığılması hemen dikkati çeker. İSMET PAŞA, bu askerlikten arındırmanın yol açacağı öteki fedakârlıkları düşünmediğini, sözünü ettiği fedakârlığın kendi başına çok önemli olduğunu, başka herhangi bir fedakârlıkla ölçülemeyeceğini belirtti. İSMET PAŞA, bu söylediklerinden, bir denetim kurulmasının kesin olarak gereksiz bulunduğu sonucunu çıkarttı.

Lord CURZON, Konferansda öne sürülen görüşler üzerinde bazı düşüncelerini açıklamak istediğini söyledi. Türk-Bulgar ve Türk-Yunan sınırları üzerinde askerlikten arındırılmış bölgeler kurulması telkininin alt-komisyonda uygun karşılanmasından duyduğu mutluluğu belirtti. Lord CURZON, bu gibi bölgeler kurulmasının Türkiye'ye ağır fedakârlıklar yüklediği yolunda Türk Temsilci Heyetinin sözlerini üzülerek dinlemiştir. Oysa, bu teklif, genel barış ve Türkiye'nin kendi güvenliği yararına yapılmıştır. İsmet Paşa, Edirne'nin askerlikten arındırılmasıyla Türkiye'ye yükletilen fedakârlıklardan söz etmiştir. Lord CURZON askerî bir sorun olan bu konu üzerinde bir görüş öne sürme yetkisini kendisinde görememektedir; ancak askerlik uzmanları, Türk ülkesinin tam köşesinde bulunan Edirne'nin coğrafî durumunun, savunma bakımından, Türklerin öne sürdükleri görüşlerden çıkartılmak istenen yararları sağlamadığını kendisine söylemişlerdir.

İsmet Paşa, askerlikten arındırılacak bölgelere ilişkin olarak, Andlaşmayı imza edecek Devletler topluca garanti vermedikçe, bu bölgelerin askerlikten arındırılmasına karşıt olduğunu açıklamıştır. Bu istek, Komisyonca çözümlenemeyecek ve ilgili Hükümetlerce incelenmesi gereken çok önemli bir sorun ortaya çıkartmaktadır. Böyle bir garanti verilmesi çok ciddî bir konudur; bunu vermeye razı olacak Hükümetlerin, önceden, bütün sonuçlarını çok büyük bir dikkatle incelemeleri zorunludur. İmzacı Devletler, Türk Temsilci Heyetinin öngördüğü tarafsızlığı kabul edecek olurlarsa, bu tarafsızlığa karşı girişilecek herhangi bir saldırıyı bir savaş eylemi saymağı, hem tek başlarına hem de topluca, yükümlenmiş bulunacaklardır. Bu söylediklerim, Türk Temsilci Heyetinin, Devletlerden kabul etmelerini istediği yükümün ne kadar önemli olduğunu göstermeye yeterlidir. Bununla birlikte, tarafsızlandırmanın başka çeşitleri düşünülebilir. Zamanı gelince, bunların incelenmesi uygun görülebilir.

Komisyon şimdilik, bu büyük sorunun ancak çok küçük bir yönüyle, başka bir deyimle, belirli bir sınırın her iki yanında bir toprak şeridinin askerlikten arındırılmasıyla uğraşmaktadır. Komisyon, ilerideki çalışmaları sırasında, başka bir çok bölgelerin askerlikten arındırılması sorunu ile karşılaşabilecektir. Bu konu, Çanakkale Boğazının güvenliği ve iki kıyısının askerlikten arındırılması bakımından, Türkiye'nin öteki Devletlerle yazışmalarında kabul etmiş bulunduğu, Boğazlar sorununa ilişkin olarak ele alınacaktır. Aynı sorun, Karadeniz Boğazı'na

ilişkin olarak da söz konusu edilecektir. Bu yüzden, ufacık bir toprak parçasına ilişkin olarak, başka yerde aynı şekilde uygulanması mümkün olamıyacak genel kurallar öne sürmek biraz tehlikelidir. Lord CURZON, ne çeşit ve ne ölçüde bir tarafsızlandırmanın uygun olacağının, Konferansın söz konusu öteki durumlarla uğraştığı zamana ertelenmesi gerektiği düşüncesindedir.

Denetim sorununa gelince, Türk Temsilci Heyetinin bu konudaki tutumu Lord CURZON'u biraz şaşırtmıştır. Türk Temsilci Heyeti, tarafsız bölgeye bir saldırı yüzünden bir yakınma olmadıkça, ne şekilde olursa olsun yabancı bir denetime razı olmak istemediğini açıklamıştır. Bu tutumu M. Veniselos pek güçlü olarak eleştirmiştir; Lord CURZON da, denetimsiz kalacak bir askerlikten arındırmayı düşünememektedir. Avrupa Devletlerinden, askerlikten arındırılmış bir bölge için garanti vermek sorumunu üzerlerine almalarını isterken, aynı zamanda onlardan bu bölgede ne olup bittiğini öğrenme olanaklarını esirgemek, şüphesiz mantığa aykırı düşen bir tekliftir. Türkiye, Devletlere böyle bir anlayışla başvurmaktaysa, isteğine olumlu bir cevap almakta şüphesiz çok büyük güçlüklerle karşılaşacaktır. Kaldı ki, Türk Temsilci Heyetinin bu davranışı, alt-komisyonun raporuna da uygun düşmemektedir; bu rapora göre, bölgenin denetimi, Ekonomik Komisyona bağlı subaylarca yapılacaktır; raporu imzalayanların hepsi bu denetimi kabul etmiştir: Yalnız Türk Temsilci Heyeti, ancak bölgeye ilişkin olarak Devletlerce garanti verilmesi şartıyla denetimi kabul edeceğini belirten, bir çekince [ihtirazî kayıt] koymuştur. Böyle olunca, Türk temsilcilerinin, raporu imza ettikleri sırada, denetim konusunda biraz önce İsmet Paşa'nın öne sürmüş olduğu görüşte bulunmadıkları da açıkça ortaya çıkmaktadır.

Lord CURZON, ne olursa olsun, İngiliz Hükümetinin, askerlikten arındırılmış bir bölgeye ilişkin olarak, orada ne olup bittiğini öğrenme olanaklarını elinde bulundurmaksızın, garanti vermekten şüphesiz hiç hoşlanmayacağını yeniden belirtmeyi bir ödev saymaktadır.

M. BARRÉRE, Lord Curzon'un başta aşağı haklı bulduğu görüşlerine katıldığını söyledi: Türk Temsilci Heyetinin istemekte olduğu garanti öylesine önemlidir ki, ilgili Hükümetler bu konuyu aralarında görüşmeden, böyle bir garanti verilemez. Lord Curzon gibi M. BARRÈRE de, Türk Temsilci Heyetinin öngördüğü şekilden başka türlü de olsa, yine onu tatmin edebilecek nitelikte tarafsızlandırma şekilleri aranmasının uygun olduğunu düşünmektedir. Her halde, böyle bir inceleme çok yararlı olacaktır. Bu arada, M. BARRÈRE, Türk Temsilci Heyetine açık bir soru sormak istemekte, buna Türk Temsilci Heyetinin açık bir cevap vereceğini ummaktadır: İsmet Paşa'nın öngörmekte olduğu garantiler askerî nitelikte midir?

İSMET PAŞA, söz konusu sorunun şöyle özetlenebileceğini söyledi: Türkiye'den sınırları üzerinde istihkâmlar yapmaması istenmektedir; Türkiye bunu kabul etmekte, böylece kendisini askerî bakımdan savunmaktan vazgeçmektedir; bunun karşılığı olarak da, Türkiye'nin, uygun düşecek garantiler, başka deyimle, askerî ve siyasal garantiler istemesi çok haklıdır. İSMET PAŞA, bu konunun incelenmesini geniş bir uzlaştırma zihniyeti içinde yürüttüğü için Lord Curzon'a teşekkür etti.

Lord CURZON, bu sorun üzerinde derinlemesine bir inceleme yapılacağını,

fakat bu incelemenin öteki bölgeleri tarafsızlandırma ve askerlikten arındırma sorunlarını da kapsayacağını söyledi.

Lord Curzon, Komisyonu, Ege Denizi'ne Bulgar çıkış-yeri sorununu incelemeğe çağırdı.

Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne ekonomik bakımdan çıkışı.

İSMET PAŞA, raporun bu bölümünde, Türk Temsilci Heyetinin haberi olmayan andlaşmalardan söz edilişini gördüğünü söyledi. Bununla birlikte, Türk Temsilci Heyeti, bu andlaşmalardaki görüşlerden birtakımını kabul etmektedir:

1. Dedeağaç limanı için Komisyon kuruluşuna ilişkin olarak, Yunanistan ile Başlıca Müttefik Devletler arasında, Trakya konusunda yapılmış andlaşmadan söz edilmiştir. Bu andlaşma onanmamış olduğundan, İSMET PAŞA, bununla ilgili sözlerin rapordan çıkartılmasını istemektedir.

2. Dedeağaç Limanı Komisyonunun, demiryolu üzerindeki denetimi, Türkiye'nin de paylaştığı bir görüş olarak, yalnız ekonomik ilişkileri kolaylaştırma amacından esinlenmiş olmaktadır; fakat, bu denetim, demiryolunun yönetimine herhangi bir şekilde karışmaya yol açabilecek bir anlama gelmeyecektir.

Lord CURZON, İsmet Paşa'nın, alt-komisyon raporunda Trakya'ya ilişkin 10 Ağustos 1920 tarihli andlaşmaya değinilmesine itiraz etmiş olduğunu belirtti; İsmet Paşa, onanmamış olan bu andlaşmayı bilmezlikten gelmek istemektedir; oysa, öteki Temsilciler gibi, İsmet Paşa'nın da bu andlaşmayı bildiği bir gerçektir. Alt-komisyon bu andlaşmayı anmamış olsaydı, hazırladığı rapor açıklıktan bir hayli yoksun kalmış olurdu. Öte yandan, İsmet Paşa, alt-komisyonun varmış olduğu sonuçların, Dedeağaç demiryolunun yönetimine Liman Komisyonunun karışmaya hiç hakkı bulunmayacağı yollu yorumlanması gerektiğini söylemiştir. Rapor, ancak, "Dedeağaç'tan Bulgar sınırına kadar giden demiryolunun işletilmesini denetlemeği" öngörmektedir. Şüphe yok ki, Uluslararası Komisyon yalnız limanı denetle görevli olmayacaktır; buraya ulaşan demiryolunun işletilmesini de denetleyecektir. Bu iki sorun birbirinden ayrılamaz; fakat, Komisyonun kendi başına demiryolunun işletilmesine karışmağa kalkışması şüphesiz saçma olur.

M. VENİSELOS, Yunan Hükümeti adına, Bulgar sınırından Dedeağaç'a giden demiryolunun işletilmesinin denetimine ilişkin olarak, Yunan Hükümetinin egemenliğini kısıtlayan hükümleri, Hükümetinin kabul ettiğini söyledi; üstelik, Dedeağaç limanının yönetiminin bir uluslararası komisyona verilmesini de kabul etmektedir.

Demiryolu üzerinde tam bir denetimi olacak ve limanı yönetecek uluslararası komisyonun kurulmasını Yunan Hükümetine teklif eden, M. VENİSELOS olmuştur. M. VENİSELOS, böyle tedbirler alınmazsa, limanın serbestliğinden gerçekten söz edilemeyeceğini bilmektedir. Yunan Hükümeti, böyle bir çözümü kabul etmesi için M. VENİSELOS'a tam yetki vermiştir.

M. VENİSELOS, alt-komisyonun raporu konusunda Bulgar Temsilci Heyetinin öne sürdüğü çekinceden [ihtirazî kayıttan] anlaşıldığı üzere, bu Temsilci Heyetinin alt-komisyonda alınan kararlardan memnun olmadığını üzüntüyle görmektedir.

Bulgar Temsilci Heyeti adına, teknik danışman, M. MORPHOFF, aşağıdaki bildiriyi okudu:

"Devletlerin, Türkiye'yi, Sèvres Andlaşmasının hazırlanmasından önceki Avrupa sınırları içinde yeniden kurmak kararları, mantık bakımından, Batı Trakya'nın – başka bir deyimle, Bulgar Trakya'sının – durumunun düzenlenmesi sonucunu zorunlu olarak yaratmaktadır.

Tarihçe.– "Gerçekten, Yunanistan'ın bu eyaleti işgal etmesi – Mesta, Rodop Dağları, Meriç ve deniz arasındaki toprak parçasını Bulgaristan'ın başlıca Müttefik Devletlere bırakması zorunluğunu yükleyen – Neuilly Andlaşmasından aldığı bir vekâlete [*mandat*] dayanmaktadır. Bu vekâlet de, Türk Doğu Trakya'sını üç ay sonra Yunanistan'a katacak olan andlaşmaya ilişkin San Remo görüşmelerinden (Nisan 1920) sonra Yunanistan'a verilmiştir. Eğer bu andlaşma (Sèvres Andlaşması) ülkeye ilişkin hükümleriyle göz önünde tutulmamış bulunsaydı, bu çift yetkinin verilmiş olması da güç anlaşılırdı; çünkü, Bulgaristan'a zorla kabul ettirilmiş olan bütün öteki toprak bırakmaları, Yunanistan'ı da içine almak üzere, doğrudan doğruya komşu ülkeler yararına ve Başlıca Müttefik ve Ortak Devletlerin aracılığı olmaksızın gerçekleştirilmiştir. Batı Trakya'daki Bulgar yönetimi yerine, Müttefiklerin yalnız askerî işgali değil – neredeyse bir yıl sürmüş ve geniş ölçüde mahallî unsurların işbirliği ile de yürütülmüş olan – Müttefiklerarası bir sivil yönetimin geçmiş olduğu düşünülürse, söz konusu durumu anlamak bir kat daha güçleşmektedir.

"Sèvres Andlaşmasıyla öngörülen durumda köklü bir değişiklik olmuştur; Başlıca Müttefik Devletler, Meriç'in doğusundaki bütün topraklar üzerinde Osmanlı egemenliğini yeniden kurmuşlardır; bunu yapmakla, Trakya'ya ilişkin toprak sorunlarının tümü konusunda bir çözüm yolu bulunması zorunluluğunu da üstü kapalı olarak kabul etmişlerdir.

Batı Trakya, Bulgaristan ve Yunanistan.– "Böyle bir çözümle, her Devletten daha çok Bulgaristan ilgilidir. Bulgaristan, yalnız Batı Trakya'nın eski egemen Devleti olarak değil, aynı zamanda Neuilly Andlaşmasının 48 nci Maddesiyle Devletlerin kendisine tanınmış oldukları Ege Denizi'ne serbest çıkış yerlerine malik olma hakkına ilişkin olarak da, gerçek ve etkili bir garanti elde etmek bakımından da bu konuyla ilgilidir.

"Bulgaristan, Batı Trakya'yı, yenik düşmüş, bir yana itilmiş ve kendi başına bırakılmış bir Devlet olarak imza etme zorunda kaldığı iki andlaşma ile elde etmiştir: 10 Ağustos 1913 tarihli Bükreş ve 30 Eylül 1913 tarihli İstanbul Andlaşmaları.

"Bükreş'te görüşmeler sürüp giderken, Yunan birlikleri bütün Batı Trakya'yı işgal etmişlerdi; Bulgaristan da düşmanlarının ocağına düşmüştü; bununla birlikte, Başbakan ve Yunan Baştemsilcisi M. Veniselos, Kıral Constantin'in baskısıyla önceleri öne sürdüğü barış şartlarından kolayca vazgeçmiştir.

"O zaman, uyuşmazlık, Bulgaristan'a ait olduğuna hiç kimsenin itiraz etmediği Dedeağaç ve Trakya kıyısı yüzünden değil, fakat Kavala yüzünden söz konusuydu; M. Veniselos da burasını Bulgaristan'a bırakmağa hazırdı; Devletler de kendisine böyle davranmasını salık vermekteydiler; buna rağmen, Kavala'nın Yunanistan'a

bırakılması ve Mesta'nın Yunan-Bulgar sınırı olarak saptanması, Kıral Constantin'in ricası üzerine, İmparator İkinci Wilhelm'in yaptığı güçlü müdahaleyle olmuştur.[1] Hatırlanacaktır ki, bu hizmetine karşılık, İmparator Wilhelm, 4 Ağustos 1914 de, Kıral Constantin'den, duyduğu gönül borcunun bir kanıtını vermesini istemiş ve Berlin'deki büyükelçisi aracılığıyla "Majeste İmparatorun yardımıyla, Yunanistan'ın Kavala'yı kesin olarak elinde bulundurduğunu" Kırala hatırlatmıştır.[2]

"Böylece, Kıral Constantin'in tutkusu, Bakanının ölçülü davranma isteğine üstün gelmiştir.

"M. Veniselos'un Bulgaristan'a karşı politikası, 1913 de olduğu gibi 1915 de de, Yunanlılığın çıkarları bakımından sağlam bir görüşten esinlenmişti. Atina Millet Meclisinde, 13 Mart 1913 de verdiği bir söylevde, M. Veniselos, Ustrumca'nın [Strouma'nın] doğusundaki topraklar üzerinde herhangi bir isteği olmadığını belirtmiş, bunun, açıkça ve cesaretle, Bulgaristan'ın bu toprakları ele geçirmek istemiş olmasından ileri gelmediğini bildirmiş ve şöyle demişti: "Biz, coğrafî nedenler yüzünden böyle davranmak zorundayız." Bu coğrafî nedenler öylesine kesindir ki, M. Veniselos, Yunanistan'ın sınırlarını bu yönde genişletmeği direnççle ve her zaman reddetmiştir. M. Veniselos, "Bizim için tehlikelerle dolu olan böyle bir sınırı kabul edemiyeceğim" diyerek şunları eklemiştir: "Çünkü, Trakya'nın bütün Rum halkını kapsayabilmek üzere, deniz boyunca kesintisiz genişleyecek olursak, temel direği olmaksızın böylece uzanmış bir Yunanistan, başka bir yönde sınırları kıvrılıp kalmış bir Yunanistan'dan daha zayıf olurdu."

Coğrafî ve Ekonomik Nedenler.– "Bu düşüncelerin doğruluğu ve M. Veniselos'un belirttiği nedenlerin sağlamlığı, haritaya bir göz gezdirince hemen anlaşılmaktadır. Gerçekten, Batı Trakya, yapısal yönden, Bulgar nehri olan Meriç'in yukarı vâdisiyle, Neuilly Andlaşmasının Bulgaristan'a bırakmış olduğu Rodop Dağlarına bağlıdır; Batı Trakya, Bulgaristan'ı Mesta ve Meriç vâdileriyle denize bağlıyan ulaştırma yollarının doğal uzantısı ve varış yeridir. Bu o kadar açıkça bellidir ki, 1913 de Türkiye, Balkanlı müttefikler arasındaki savaştan yararlanarak, 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Andlaşmasıyla yitirmiş olduğu Doğu Trakya'yı yeniden elde edip, güney Bulgaristan'ı parçalamak tehdidine kadar gittiği zaman, Meriç çizgisini tam olarak güvenilir bir sınır saymış ve bu toprak parçası üzerinde Bulgar egemenliğini, İstanbul Andlaşması ve Bulgaristan'la sonradan yaptığı bir sözleşmeyle kabul etmeğe gönül hoşluğuyla razı olmuştu. Ankara Büyük Millet Meclisinin Misak-ı Millî ile istediği yine bu aynı çizgidir; Türkler, Anadolu zaferlerinden sonra da bu çizgiyi aşmak istememişlerdir.

"Topografya zorunluluklarından doğan bu açık durum, başka kanıtlar öne sürülmesini gereksiz kılmaktadır. Bununla birlikte, daha 1838 de, Bulgaristan henüz bir Türk eyaleti ve Bulgarlar herhangi bir ulusal örgütten yoksun, baskı altında bir kütle halinde iken, bilgin bir yabancı gezginin, Griesbach'ın, Meriç'in ağzını, gelecekteki Bulgaristan'ın limanı olarak göstermiş olması pek ilginçtir.

"Nehrin sol kıyısında ve ağzında bulunan bu liman, Dedeağaç'tır.

Dedeağaç Limanı.– "Dedeağaç, Balkan yarımadasının bütün doğu kısmının – başka bir deyimle, Bulgaristan'ın – limanı olarak düşünülmüştür. Dedeağaç'ı Edirne, Filibe ve Yambolu'ya bağlıyan demiryolu, Türkiye'de yapılmış ilk

demiryollarından biridir; bu demiryolu, İstanbul demiryolundan önce, 1872 de açılmıştır. Deniz aşırı ülkelerle, o tarihten bu yana Bulgar Devletini meydana getirmiş ülkeler arasındaki ilişkilerin gelişmesi için, bu limanın ne kadar önemli olduğunu, bu da göstermektedir.

"Gerçekten, Güney Bulgaristan'ın merkezi olan Stara-Zagora ve Tirnova-Seymen bölgesi, Ege Denizi kıyısında olan Dedeağaç'a, Karadeniz kıyısında olan Burgaz'dan daha yakındır. Bu iki noktayı birbirine bağlıyan ve Meriç boyunca giden demiryolu, Burgaz yolundan daha elverişli ve daha ucuzdur. Öte yandan, her ne kadar Bulgaristan'ın Tuna bölgesi merkezi olan Gorna-Orehovitza*, Dedeağaç'tan çok Varna'ya yakın ise de, doğrudan doğruya Dedeağaç'la ve oradan deniz aşırı ülkelerle ulaşım bakımından üstünlükleri o kadar açıkça bellidir ki, bu uzaklık farkı bol bol karşılanmaktadır.

"Son olarak, denizden taşınmak üzere Tuna yolunu izlemek zorunda kalan Bulgar ihracatının önemli bir kısmı, Dedeağaç limanı yapılıp donatıldığı gün, zorunlu olarak bu yöne dönecektir. Bununla birlikte, bu liman, tam bir gelişmeye kavuşabilmek için, çıkış yeri olduğu ülkeye doğrudan doğruya bağlanmış olmak zorundadır.

"Büyük bir liman, gerçekten, basit bir yükleme ve boşaltma iskelesi değildir. Büyük bir liman, ihracat ve ithalat ticaretinin merkezidir; bu yüzden de ekonomik önemi büyüktür. Böyle bir liman, ürünlerini aldığı bütün bölgeleri etkiler. Böyle bir liman, eşya fiyatlarının, satış yerlerindeki fiyatlara uygun olarak, saptandığı bir piyasadır. İşlerin kararlaştırıldığı, üreticiler, alıcılar ve armatörler arasında taşıma şartlarının düzenlendiği bir borsadır. Bunlar arasında çıkacak uyuşmazlıklar ve dâvalar da orada tartışılmakta ve çözümlenmektedir. Bütün bu çeşitli ve karmaşık işlemler, ticaret odalarıyla ticaret mahkemelerinin, kredi kurumlarının, denizcilik acentalarının, simsarların, v.b. orada bulunmasını zorunlu kılar. Bütün bu insanlar ve kurumlar arasında, limanın hizmet etmekte olduğu ülkenin genel çıkarlarına yönelmiş bir işbirliğinin sağlanabilmesi için, buradaki kamu gücünün de bu çıkarları paylaşmış bulunması, başka bir deyimle, kamu gücünün ulusal nitelikte olması zorunludur. Yabancı bir yönetim olursa, böyle bir yönetim, kollayacağı özel kişilerle birlikte, ticareti kendi çıkarlarına yürütmek yollarını aramaktan başka bir şey yapamayacaktır. Bulgar limanı olarak Dedeağaç, Burgaz trafiğinin üçte birini, Varna trafiğinin üçte birini ve Tuna ulaştırmasının dörtte birini kendisine çekecek, 600.000-700.000 tona kadar ihracat ve ithalat yapabilecek ve daha büyük bir gelişmeye yönelebilecektir. Tersine, şimdiki koşullar altında bırakılacak olursa, hiç kimseye yararı dokunmayan önemsiz bir iskele olarak sönük kalacaktır.

"Şu var ki, şimdi söz konusu olan, doğanın kendisine vermiş olduğu görevi yerine getirebilecek ölçüde henüz donatılmamış bir limanın yalnız gelecekteki gelişmesi değildir; asıl, onun Tuna'ya, belki daha ilerilere uzanan hinterlandının ekonomik refahı söz konusudur; doğal ürünleri çok zengin olan bu ülkelerin Akdeniz Havzası ve özellikle sanayici bütün Batı dünyası ile ticaret ilişkileri söz konusudur.

* Fransızca metinde "Orehovitza", İngilizce metinde "Grehovitza". (S.L.M.)

"Balkanların bütün güney-doğusunu kaplayan ve güney sınırı kimi yerlerde deniz kıyısından ancak 30 kilometre uzaklıkta bulunan Bulgaristan, Ege Denizi kıyısında bütün Batı uluslarının ticaret eşyası için bir anbar olabilecek çağdaş bir liman yapılmasında çıkarı olan tek ülkedir. Gereğinden çok sayıda limanları olan Yunanistan ise, tersine, Dedeağaç'ı donatmanın zorunlu kılacağı çok büyük fedakârlıklara en son katlanabilecek bir ülke olarak görünmektedir.

"Trakya'da, Bulgaristan ile Yunanistan arasındaki şimdiki sınır olduğu gibi tutulacak olursa, bu sınır, limanın geleceğini yoketmekle kalmayacak, aynı zamanda Akdeniz ülkeleri ve deniz aşırı ülkelerle olan ekonomik ilişkilere de sürekli olarak zarar verecektir. Böyle bir sınır, katlanmış olduğu acılar yüzünden, kendisine ilgi gösterilmesini bu kadar çok hak etmiş olan bölge halkının hayatî çıkarları için de kötü sonuçlar yaratacaktır. Batı Trakya halkı, ovalarda tarımla, dağlardaysa küçük sanatlar ya da hayvancılıkla uğraşmaktadır. Türk ya da Bulgar yönetimi altında, her yıl, sekiz-on bin kişi ovaya inip tarımcılık ya da tütün yetiştiriciliği yapardı; memleketin başlıca varlığı olan yüz binlerce başlık büyük sürüler de, kışa doğru dağlık bölgeleri bırakıp, iklimi daha elverişli olan ovalara kışlamağa gelirdi; 1920 siyasal sınırı, bu doğal akımı kesintiye uğratmıştır; gerek dağ gerekse ova halkı büyük bir sıkıntıyla karşılaşmıştır.

Etnik durum.– "Doğal olaylar gücünde oldukları için, coğrafî nedenler ve ekonomik düşünceler, kendi başlarına, Batı Trakya'nın bugünkü durumunda bir değişiklik yapılmasını haklı göstermeğe yetmektedir. Doğudaki sıkıntılı durumu sürekli kılmak tehlikesiyle karşı karşıya kalmaksızın gözden uzak tutulamayacak etnik düşünceler de, eyalet üzerinde Yunan vekâletinin olduğu gibi bırakılmasının uygun olmayacağını göstermektedir.

"Batı Trakya halkı başlıca Bulgar, Türk ve Rum unsurlardan oluşmaktadır. Hesaba katılmağa değmez bir Yahudi ve Ermeni azınlığı da vardır. Bulgarlarla Türler hem dağlık hem ovalık yerlerde, hem de şehirlere de yerleşmiş bulunmaktadırlar; çiftçi ve küçük sanatçıdırlar. Rumlar, Akdeniz'in bütün doğu havzasında olduğu gibi, kıyı boyunca adacıklar meydana getirmektedirler; gemicilik ve balıkçılık yapmaktadırlar. Çok seyrek olarak, toprak işleriyle uğraşırlar. Tarımla uğraşan bir Rum köyü görülürse, her zaman güvenilebilir ki, bunlar, Rum Kilisesinin çeşitli yollardan Rumlaştırdığı Bulgar köylüleridir; çünkü, Rum Kilisesi, Bizans'ın yeniden canlandırılmasını planlarken, Türkiye'de eski yönetimin sağladığı ayrıcalıklardan çok büyük ölçüde yararlanarak, her yerden çok Trakya'da Yunanlılığın güçlendirilmesine çaba göstermiştir.

"Bununla birlikte, sayıca kalabalık, sağlam ve çalışkan olan Bulgar unsurunun direnme gücü öylesineydi ki, yıllarca göğüs germek zorunda olduğu bu siyasal ve ulusal çift baskıya rağmen, kendisini olduğu gibi koruyabilmiştir. Balkan savaşının başlangıcında, Bulgarlar, Müslüman Bulgarları, başka bir deyimle Pomakları da içine almak üzere, Dedeağaç Sancağı nüfusunun %41 ini ve Gümülcine Sancağı nüfusunun da % 57 sini meydana getiriyorlardı. Rumlar ise, buralarda ancak % 27 ve % 5 kadardı.

"Dedeağaç'ın kuzeyi ve güney-batısı, esas olarak Bulgardır. Eski Dedeağaç kazasında Bulgar unsurunun Rum unsuruna üstünlüğünü Yunan istatistikleri bile

kabul etmektedir. Gerçekten bu istatistikler, 11.358 Bulgarla yalnız 7.371 Rum göstermektedir. Aslında, Bulgar nüfus bundan da kalabalıktır; dağ, Meriç ve deniz kıyısı arasındaki bölgeye etnik görünüşünü bu unsur vermektedir.

"Neuilly Andlaşması 61 Bulgar nahiyesini Bulgaristan'dan kopartmış almıştır; bunlardan Golem (Büyük)-Derbent, Merikos, Doğan Hisar, Manastır, v.b. gerçekten birer kasaba büyüklüğündedir. Dedeağaç şehrinin içinde bile, Bulgarlar, Balkan savaşından az önce, toprağın dörtte üçünün mülkiyetini ellerinde tutmaktaydılar.

"Neuilly Andlaşması, İskeçe (Xanthy), Gümülcine ve Dedeağaç'ın kuzeyinde bulunan ve dikkati çekicek kadar arı bir Bulgarca konuşan Pomakların yerleşmiş bulunduğu dağlık bölgenin bir kısmını Bulgaristan'a bırakmıştır. Fakat bu bölgenin, önce Müttefiklerce yönetilen ve sonraları Yunanistan'ın işgal ettiği kısmında da Bulgar unsuru, Yunan unsuruna sayıca üstündü. 1920 Martında, Müttefikler-arası makamlarca, Yunanlılara en elverişli koşullar altında yapılan (kazanın Yunanistan'a bırakılacağı bilinmekteydi ve Yunan askerî birlikleri Gümülcine kazasını işgal etmiş bulunuyorlardı) nüfus sayımı aşağıdaki sonuçları vermiştir:

"Hıristiyan Bulgarlar	69.154	80.893
"Müslüman Bulgarlar (Pomaklar)	11.739	
"Türkler		73.220
"Rumlar		51.706
"Yahudiler		3.000
"Ermeniler		1.969
"Çingeneler		1.834

"Bu rakamların doğruluğunu, söz konusu ulusal topluluklardan hiç birisini tartışma konusu yapamaz. Müttefikler-arası makamların açıklamış olduğu bu sonuçlara karşı Yunanlıların çıkarabilecekleri bütün istatistikler taraf tutucu bir nitelikte olacaktır.

Sonuç.– "Böylece, hem coğrafî durum, hem etnik ve ekonomik nedenler, Yunanistan'a verilmiş olan geçici vekâletin geri alınmasını ve batı Trakya'ya, Balkan halklarının ve Avrupa'nın genel çıkarlarına daha uygun bir statü verilmesini zorunlu kılmaktadır. İki yıldır Yakın Doğu'da patlak veren olaylar bu zorunluluğu kesin olarak doğrulamaktadır."

M. MORPHOFF, çözüm yolunun ne olabileceğini sorarak, şunları söyledi:

"Kendisini hiç bir toprak genişletmek tutkusuna kaptırmamış, yalnız halkının refahını sağlamak ve karışıklıklar içindeki bu bölgeyi yatıştırmak kaygısından esinlenmiş bulunan Bulgar Hükümeti, bütün Trakya'nın özerk bir Devlet (*Etat autonome*) haline konulmasını telkin etmişti; çünkü, bu çözüm yolu, Bulgar Hükümetine, bütün görüşleri bağdaştırıcı nitelikte görünmekteydi. Gerçekten, Bulgaristan, sınırlarına komşu böyle bir Devletin kurulmuş olmasını memnunlukla karşılayacaktı. Fakat, Devletlerin, Türkiye'ye, Batıda Meriç çizgisine kadar Doğu Trakya'yı yeniden elde etme hakkını tanımalarından bu yana, sorun, görünüşünü değiştirmiştir. Bu yüzden, Bulgar Hükümeti kendisi için, Neuilly Andlaşmasının 48 nci Maddesinden doğan hakları istemek zorunda kalmıştır. Bu Andlaşma, Bulgar halkına acı fedakârlıklar, henüz genç ve yoksullaştırılmış Bulgar Devletine de ezici yükümler yüklemiştir; buna karşılık, [Neuilly Andlaşmasının 48 nci Maddesi]

Müttefik Devletlerin, Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne serbestçe çıkışı konusunda, verdikleri bir sözü de kapsamaktadır. Bu çıkış serbestliğinin, ancak, hiç olmazsa özerk bir rejimi olan bir topraktan geçmek şartıyla, gerçek bir değeri olabileceğini, Bulgar Hükümeti, bu Devletlere şimdiye kadar bir çok defa – özellikle Cenova Konferansında – açıklamak şerefini elde etmiştir. Bulgar Hükümeti, Trakya'da egemenliği birlikte ellerinde tutan üç Müttefik ve Ortak Devletin akıllıca davranacaklarına güvenerek, teklif edilen çözüm yolunun, Konferansça izlenilen amaca ve barışın yüksek çıkarlarına, bugün, tek uygun çözüm yolu olduğunu düşünmektedir.

"Bulgar Temsilci Heyeti, büyük tarihçi ve siyaset adamı M. Honatoux'nun şu sözlerini unutmamaktadır: Uluslararası limanlar, savunma ve korunma olanaklarından, normal gelişme yeteneğinden yoksun ve başıboş tutkulara açıktırlar; bu limanların kurulmasıyla ortadan kaldırmak istenilen anlaşmazlıklar, ancak, daha elverişli bir fırsatın çıkacağı güne ertelenmiş bulunmaktadır.

"İşte, bu gibi anlaşmazlıkları önlemek amacıyla ve salt teknik nedenlere dayanarak, Bulgar Temsilci Heyeti, alt-komisyonda 24 Kasım günü görüşülmüş bulunan, "Neuilly Andlaşmasının 48 nci Maddesiyle Bulgaristan'a söz verilmiş olan Ege Denizi'nde ekonomik çıkış-yerleri serbestliğini sağlamak ve garanti altına almak amacıyla..." formülünde belirtilen rejimin, Bulgaristan'a, deniz aşırı ülkelerle serbest ticaret ilişkileri kurabilme olanağını kesin olarak sağlamadığı düşüncesindedir.

"Ancak demiryolu ve liman çevresinde yeteri kadar toprağın doğrudan doğruya elde bulundurulmasıyla, ya da bu toprağın tam özerk, ekonomik bakımdan da Dantzig limanı için uygulanan şartlara benzer hükümlerle, Bulgaristan'a bağlanmış bir rejim altına konulmasıyla, Dedeağaç limanı, Bulgaristan'ın ekonomik çıkarlarına uygun olarak yaşatılabilir ve işletilebilir."

Lord CURZON, Bulgar Temsilci Heyetince özenle hazırlanmış bir belgenin okunmuş olduğunu söyledi; fakat, şimdilik, üzerinde tartışılan konu, Bulgar Temsilci Heyetinin alt-komisyon raporuna eklenmiş notasında yazılı istektir; Bulgar Hükümeti, bu notasıyla, Dedeağaç'ın kendisine az-çok yararlı olması için, tam egemenliği altına konulmasını, ya da, hiç olmazsa, orada özerk bir rejimin kurulması gerektiğini bildirmektedir. Bu konuyu görüşmek çok uzun sürecektir; bununla birlikte, Lord CURZON, bu konuya ilişkin olarak, aşağıdaki görüşleri öne sürmek istemektedir:

Dedeağaç'da özerk bir bölge yaratılması, ya da bu limanın Bulgaristan'ın egemenliği altına konulması, Neuilly Andlaşmasıyla hiç bir zaman öngörülmemiştir. Bu Andlaşmanın 48 nci Maddesinde, yalnız şöyle denilmektedir: "Başlıca Müttefik ve Ortak Devletler, Ege Denizi'ne Bulgaristan'ın ekonomik çıkış serbestliğini sağlamağı yükümlenmektedirler."

Bu serbestliğin hangi şartlarla sağlanacağını ileri bir tarihe bırakmışlardır. İşte, şimdiki Konferansın yerine getirmeğe çalıştığı görev de budur. Öte yandan, 10 Ağustos 1920 tarihli Andlaşmanın (bu Andlaşmadan söz ettiği için Lord CURZON, İsmet Paşa'nın kendisini bağışlamasını diler), Trakya'ya ilişkin 4 ncü, 5 nci ve 6 ncı Maddeleri, Yunanistan'ın, liman hizmetleri için gerekli olan alanı Bulgaristan'a

sürekli olarak kiraya verme yükümünü kabul eden, ayrıntılı hükümler kapsamaktadır.

Böyle olunca, Bulgaristan, yep yeni bir istek öne sürmüş olmaktadır; bu isteği yerine getirmek de Devletlerin kabul edemeyecekleri bir şeydir. Üstelik, Konferansın gerçekleştirmeğe çalıştığı düzenlemelerin amacı nedir? Bu amaç, Balkanlarda uzlaşma ve barış zihniyeti yaratmaktadır. Demiryoluna ve Bulgaristan için ayrı bir liman yaratılmasına ilişkin planlar bu amaca varmak için düşünülmüştür; buna karşılık, Yunan ülkesiyle çevrili küçük bir Bulgar toprağı meydana getirilirse, gelecekte, karışıklık hatta savaş nedenlerini arttırmaktan başka bir şey yapılmış olmayacaktır. Lord CURZON, alt-komisyonca teklif eliden sistemin, sonuç olarak, Bulgaristan'ın isteklerini çok büyük ölçüde yerine getirecek ve M. Stamboulisky'nin kendi başına üç yıldır elde etmeğe bu kadar çok çaba gösterdiği amacı gerçekleştirecek nitelikte olduğuna, Bulgar Başbakanının dikkatini çekmek istediğini söyledi; gerçekten bu sistem, Neuilly Andlaşmasındaki yükümlerin bütünüyle yürürlüğe konmasını sağlamaktadır. Devletlerin, bunu elde edebilmek için bütün çabalarını harcamakta oldukları bir sırada, Lord CURZON, Bulgar Temsilci Heyeti Başkanından, kendisine verileni kabul etmesini ve kendisine verilmesi mümkün olmayanı elde etmek için direnmemesini istemektedir. Lord CURZON, Bulgar Temsilci Heyetinin, isteklerini ortaya koyup açıklamasını kendisine [Lord Curzon'a] borçlu bulunduğunu, çünkü Bulgar Temsilci Heyetinin bu Konferansa çağrılmasını Paris'te kendisinin teklif etmiş olduğunu sözlerine ekledi.

M. STAMBOULİSKY, Devletlerin, kendisine karşı gösterdikleri bu iyiliksever destekleri için gönül borcu duyduğunu söyledi. Komisyon, kendisinden, Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne ekonomik bakımdan çıkış serbestliğinin etkili olması için ne gibi şartların gerekli olduğunu sormuş bulunduğundan, M. STAMBOULİSKY de bu çıkış serbestliğine ilişkin bir takım kolaylıklar istemeği uygun görmüştür. M. STAMBOULİSKY, Dedeağaç limanının kurulacağı toprak uluslararası bir yönetim altına konulmazsa, ya da Milletler Cemiyetine bırakılmazsa, çıkış serbestliğinin etkili olabilmesi için gerekli şartların yerine getirilmemiş olacağı düşüncesindedir. Bulgaristan'dan, sınırına bitişik bir bölgenin askerlikten arındırılmasına razı olması istenmektedir; oysa, Neuilly Andlaşmasında böyle bir şey öngörülmemiştir. M. STAMBOULİSKY, henüz onanmamış bir Andlaşmaya ilişkin görüşlerini açıklama hakkının kendisinden esirgenmeyeceğini düşünmektedir.

M. VENİSELOS, Bulgar Temsilci Heyetinin, kendisini çelişmeye düşmekle suçlayarak, zor bir duruma sokmağa çalışmış olduğunu söyledi.

M. VENİSELOS, 1912 de, bir Balkan Konfederasyonu kurmak için çaba göstermekteydi; bu amaca varabilmek için de her şeyi yapmış, hiç bir tâvizden kaçınmamıştı. Özellikle, Bulgarların Doğu Trakya'nın büyük bir kısmını, Batı Trakya'yı, Doğu Makedonya'yı, hatta Orta Makedonya'nın yarısını bile elde etmelerine razı olmuştu. Bulgarların, Selânik'in 16 kilometre kuzeyinde yerleşmelerini kabul etmeğe kadar bile gitmişti. M. VENİSELOS, böylece, bir milyon Rumu Bulgaristan'a bırakmaktaydı. Bunun karşılığında, Bulgaristan'dan, yalnız,

Batı Makedonya'da öteki üç Müttefik Devlet – başka bir deyimle, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ – yararına bir takım tâvizler istemekteydi. Fakat, Bulgaristan bunu kabul etmemiştir; işte bu yüzden, ikinci Balkan savaşı patlak verdi.

M. VENİSELOS, Bulgaristan'ın, yıllarca Batı Trakya'yı elinde bulundurmuş olduğu halde, hiç bir vakit Dedeağaç'da bir liman kurmayı düşünmemiş ve her zaman Kavala'yı istemiş olduğunu da sözlerine ekledi.

Dünya Savaşı sırasında, M. VENİSELOS, Bulgaristan'ın Müttefikler yanında yer almasını sağlıyabilmek için, o zamanki Yunan Kıralına, Kavala'nın Bulgaristan'a bırakılmasını teklif etmişti. Bulgaristan, bunu kabul etmemiştir. Kaderine dilediği yönü vermekte serbest olan Bulgaristan, Merkez Devletlerine katılmıştır.

M. VENİSELOS, şimdi Bulgar Temsilci Heyetinin, Dedeağaç limanı bir yabancı egemenlik altında bulunursa, Bulgaristan'ın bu limanı kullanamayacağını söylemiş olmasına şaşmaktadır. Bulgar Temsilci Heyetinin de kolayca kabul edeceğini umduğu gibi, Bulgaristan'dan çok daha zengin ve çok daha önemli olan Çekoslovakya'nın hiç bir limanı yoktur; ticaret eşyasını başka bir Devletin elindeki bir limandan geçirtmek zorundadır. Macaristan ve Polonya da aynı durumdadır. Oysa, Bulgaristan'ın, Karadeniz kıyısında güzel limanları vardır. Bulgar ticaret eşyası neden uluslararası bir denetim altında ve yabancı bir ülkede bulunan bir limandan geçemesin?

Bulgar Temsilci Heyeti, ticaret eşyasını depolayabilmek için, Bulgaristan'ın kendi egemenliği altında bulunacak bir toprak parçasına ihtiyacı olduğunu söylemiştir. Fakat söz konusu olan, eşyayı depolamak değil, onları yalnız transit olarak geçirmek ve yeniden dışarıya yollamaktır.

Bulgaristan, Dedeağaç'ın Yunanistan'da kalmasını kabul etmediği halde, başka bir Devlete, örneğin özerk bir Batı Trakya'ya verilmesine ses çıkartmayabilmektedir; bu durumda limanı kullanabileceğini kabul etmektedir; böyle bir tutum, Bulgar isteğinin daha da garip görünmesine yol açmaktadır.

Bulgar Temsilci Heyeti, sınıra bitişik bir bölgenin askerlikten arındırılması konusunda, bunun bir fedakârlık olduğunu söylemiş ve buna karşılık bir tâvizde bulunulmasını istemiştir.

M. VENİSELOS, bu askerlikten arındırmanın bir karşılığı olduğunu söyledi: Bulgaristan'ın komşularının sınırlarını da askerlikten arındırma. Bulgar Temsilci Heyeti, Bulgaristan'ın Neuilly Andlaşması uyarınca zaten bir ölçüde askerlikten arındırılmış bulunduğunu da kendi ağzıyla söylemiştir; böyle olunca, komşularının askerlikten arındırılması, Bulgaristan için bir kazanç, ek bir güvenlik garantisi olmaktadır.

M. VENİSELOS, Konferansın, barış yapmak için toplandığını ve bütün Temsilci Heyetlerinin bu istekle duygulu bulunduklarını, hiç olmazsa kendisinin böyle umduğunu söyledi. Türkiye'nin yenmiş olduğu Yunanistan, kendisini Konferansda temsil etmesini M. VENİSELOS'dan istediği zaman, M. VENİSELOS bu görevi kabul etmiş, ancak savaş dönemini kapatmak ve eski Müttefiklerinin isteklerine uygun davranmak üzere, Doğu Trakya'yı bırakmasını Yunan Hükümetine şart koşmuştu. Fakat, son savaşa katılmamış bir üçüncü Devletin, Yunanistan'ı kendisi yenmiş sayarak, gelip ondan ülkesinin bir parçasını istemesi, gerçekten aşırı bir davranış olur. Böyle bir istek hiç bir ölçüye sığmaz.

M. STAMBOULİSKY, bugün, Bulgaristan'la Yunanistan'ın karşılıklı olarak rol değiştirmiş olmasından üzüntü duyduğunu söyledi.

Konferans, üzülerek söylemek gerekir ki, biraz önce, Bulgarlara, geçmişte kendi yöneticilerinin – memleketlerini, şimdi Bulgaristan'ın acı sonuçlarına katlanmakta olduğu iki büyük ulusal felâkete sürüklemiş olan yöneticilerinin – kullandıkları dili hatırlatan bir takım iddiaların öne sürülmesini dinlemiştir. M. STAMBOULİSKY, yaptığı konuşmayla, özellikle bu gibi sorumlulukların gelecekte yeniden söz konusu olmasını önlemek istemiştir.

M. STAMBOULİSKY, M. Veniselos'un konuşma tonunun ve kullandığı dilin biraz ateşli olduğunu söylemekten, kendisini alamamaktadır. M. STAMBOULİSKY, bir defa daha, Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkış serbestliği sorununun, Balkanlarda barışı kesin olarak sağlayacak şekilde çözümlenmesi için, yeni Yunanistan'a ve Lausanne Konferansına çağrıda bulunmaktadır. M. Veniselos, Bulgaristan'ın gereğinden çok limanı olduğunu söylerken, asıl Yunanistan'ın böyle bir durumda olması yüzünden kınanabileceğini gözden uzak tutmuş görünmektedir; çünkü, Bulgaristan'ın limanlarını saymak, Yunanistan'ın limanlarını saymaktan çok daha kolaydır.

M. STAMBOULİSKY, Bulgaristan'ın da içtenlikle sürekli bir barıştan yana olduğunu yeniden belirterek, bu sorunun artık mutlu bir sonuca eriştirilmesi için kendisinin bu kadar direndiğini söyledi.

M. STAMBOULİSKY sözlerini bitirirken, M. Veniselos'un konuşma tonunun bile, bugünkü koşullar ve rejim altında, Ege Denizi'ne Bulgar çıkış-yerinin gerçekten etkili olabileceğini, henüz daha uygulamaya girişmeden, Bulgar Hükümetinin şüpheyle karşılamasını haklı gösterecek nitelikte olduğuna dikkati çekmesine izin verilmesini istedi.

İSMET PAŞA, Bulgaristan'ın, Dedeağaç limanından en geniş ölçüde yararlanmayı istemesinin haklı olduğunu söyledi. Bulgar Devletinin bu limanı kullanmasına ve geliştirmesine tek engel, Yunanistan'ın savaşı boş yere sürdürmesi olmuştur. Yunanistan, böylece, Bulgaristan'a pek çok acı çektirmiştir; İSMET PAŞA, bu sözlerini, daha önce söylediklerine eklemeği bir vicdan borcu saymaktadır.

M. VENİSELOS, Bulgar Temsilci Heyetinin kendisini tutkuya kapılarak konuşmuş olmakla kınamasını protesto etti. Konuşmasının tonu belki biraz sert olmuştur; fakat herhangi bir hınç duygusu altında konuşmamıştır.

Lord CURZON, biraz önce tanık oldukları bu karşılıklı kardeşçe sevgi gösterileri sırasında, Komisyonun, kendisine sunulmuş olan raporu neredeyse unutmuş olduğunu söyledi. Lord CURZON, raporun en büyük kısmını kabul edilmiş olduğu izlenimini almıştır. Bununla birlikte, önemli bir nokta üzerinde, Türk Temsilci Heyeti çekince [ihtirazî kayıt] öne sürmüş bulunmaktadır; Türk Temsilci Heyeti askerlikten arındırılacak bölgenin aynı zamanda tarafsızlandırılmasını da telkin etmiştir; bu telkinin incelenmesi, askerlikten arındırılmış başka bölgelerin kurulması konusunun görüşüleceği daha uygun bir zamana ertelenebilir. Öte yandan, Lord CURZON, Bulgar Temsilci Heyetinin amacının, yalnız, Bulgaristan'a Ege Denizi'ne en iyi şekilde çıkış sağlamak bakımından en iyi yolun ne olacağı konusundaki görüşlerini Konferansa bildirmek olduğu kanısındadır. Böyle

olunca, Konferansca, alt-komisyon raporunun öğrenilmiş olduğunu tutanağına geçirmekten başka yapılacak bir şey kalmıyor demektir.

İSMET PAŞA, M. Veniselos'un son konuşmasına cevap verme hakkını saklı tuttuğunu ve ertesi gün bu haktan yararlanacağını söyledi.

Oturuma saat 18.50 de son verildi.

Genel Sekreter:
R. MASSİGLİ

Sekreterler:

F. L. BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Thomas SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); E. LAGARDE (*Fransa*); Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); Const. CONTZESCO (*Romanya*); V. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET (*Türkiye*).

NOTLAR

1 Romanya Kıralı Carol, 22 Mart 1914 de verdiği bir demeçte, Kavala'dan söz ederken, şöyle demişti: "Direnemedim, çünkü İmparator Wilhelm, Kıral Constantin'den yana çıkan sert bir telgraf göndermişti; bense, Wilhelm'in bu konudaki isteğini bilmekteydim."

2 *Yunan Beyaz Kitabı*, 1917, Sayı 19.

(4) SAYILI TUTANAĞA EKLER

EK (A)

Birinci Komisyonun Kurduğu ve Aşağıdaki Konuları İncelemekle Görevli

ALT-KOMİSYONUN RAPORU[1]

1. Doğu Trakya sınırının her iki yanında, askerlikten arındırılmış bir bölgenin hangi şartlar altında kurulabileceği;

2. Bulgaristan'a Ege Denizi'ne serbest bir çıkış-yeri sağlamak için alınması gereken tedbirler.

Bu rapor iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci Bölüm, askerlik sorunlarını; İkinci Bölüm de, ekonomik sorunları kapsamaktadır.

Alt-Komisyon Başkanı,
WEYGAND

Birinci Bölüm
ASKERÎ SORUNLAR
(ASKERLİKTEN ARINDIRILMIŞ BÖLGE)

1. Her şeyden önce, "askerlikten arındırılmış bölge" (*zone démilitarisée*) teriminden ne anlaşıldığının tanımlanması gerekli görülmüştür.

Askerlikten arındırılmış bölge teriminden, anlaşmazlık nedenlerinin ortaya çıkmasını önlemek üzere, aşağıdaki hükümlerin uygulanacağı bir ülke parçası anlaşılmak gerekir:

(a) Savunma ya da saldırı amacıyla hiç bir örgüt bulunmayacaktır; başka bir deyimle, sürekli tahkimat ya da sahra tahkimatı niteliğinde hiç bir yapı, hiç bir tersane, hiç bir cephane ya da savaş malzemesi deposu, genel olarak askerî amaçlara yönelmiş hiç bir tesis bulunmayacaktır.

(b) Mevcudu ve silâhları sınırlandırılacak olan jandarma, polis ve gümrük memurları, sınır bekçileri gibi, iç düzeni ve sınırlarda denetimi sağlamak için gereken özel unsurlardan başka hiç bir silâhlı kuvvet konaklayamıyacak ve harekette bulunamayacaktır.

Türk Temsilci Heyeti, bu tanımı kabul etmekle birlikte, aşağıdaki çekinceyi [ihtirazî kaydı] öne sürmüştür: Türk Temsilci Heyeti, bu biçimde tanımlanmış *askerlikten arındırma* kavramının, Türkiye için yeterli garantiler kapsamadığı kanısındadır.

Türk Temsilci Heyeti, Edirne müstahkem mevkiinin kaldırılmasına ilişkin olarak kendisine kabul ettirilmek istenilen yüküme karşılık, Yunanlılarla Bulgarlara eş değerde hiç bir yüküm yükletilmediğine özellikle dikkati çekmiştir.

Bu yüzden, Türk Temsilci Heyeti, askerlikten arındırılmış bölgenin *tarafsız* (*neutre*) ilân edilmesini, bu bölgenin dokunulmazlığının İmzacı Devletlerin – hem birlikte hem de tek başlarına – yüklenecekleri garantileri altına konulmasını istemektedir. Yunan Temsilci Heyeti de bu isteğe katılmıştır.

2. Askerlikten arındırılmış bölgenin alanı, birliklerin bir günlük yürüyüş uzaklığı ile, orta çap topların atış menzilinden büyük olmalıdır. Bu düşünceler, sınırın her iki yanında aşağı yukarı 30 kilometrelik bir genişlik teklif etmeyi gerektirmektedir. Ek harita, bir örnek vermek amacıyla, Neuilly Andlaşmasında belirtilen ve Karadeniz'den Meriç'e, sonra da Meriç'in akım yolu boyunca Ege Denizi'ne giden sınır esas alınarak saptanan, askerlikten arındırılmış bir bölgeyi göstermektedir.

Askerlikten arındırma ilkesi bir kez kabul edildikten sonra, bu bölgenin sınırları harita üzerinde doğru olarak kesin bir şekilde gösterilecektir.

Türk Temsilci Heyetinin isteği üzerine, sınır batıya daha çok kaydırılırsa, askerlikten arındırılmış bölgenin de, o ölçüde batıya kaydırılması kabul olunmuştur.

Bundan başka, Türk Temsilci Heyeti aşağıdaki çekinceyi öne sürmüştür: Türk Temsilci Heyetinin, askerlikten arındırılmış bölgenin alanının saptanmasında kullanılan usulü ilke olarak benimsemesi, Türkiye Baştemsilcisince, Türkiye'nin hak iddia ettiği sınırlara, özellikle Neuilly Andlaşmasınca Bulgaristan'a verilen, fakat Türkiye'nin geçerli saymadığı ülke parçasına ilişkin görüşlerden vazgeçilmiş olmayı gerektirmez.

Öte yandan, Türk Temsilcisi şu çekinceyi de öne sürmüştür: Yunan Temsilcisinin bu görüşmelere katılmış olması, Batı Trakya'nın Yunanistan'a verilmesinin Türk Temsilcisince kabul edildiği anlamına gelemez.

Neuilly Andlaşması, her ne kadar, Bulgaristan'a, ülkesinin bir kısmını askerlikten arındırma yükümünü yüklememekte ise de, Bulgar Temsilcisi, Bulgaristan'a ilişkin özel bir protokole konu olması gerekir görünen bu karara, barış uğrunda katıldığını bildirmiştir.

3. Bu bölge içinde bulunan gerek sürekli tahkimat, gerekse sahra tahkimatı niteliğindeki bütün tesisler, ilgili Devletlerce karşılıklı olarak kendi ülkelerinde, silâhsızlandırılacak ve sökülecektir. Söz konusu bölgede buna benzer hiç bir yeni tesis yapılamayacağı gibi, kara, deniz ve hava kuvvetlerine ilişkin olarak, saldırı ya da savunma amacına yönelmiş hiç bir silâh ve savaş malzemesi deposu da kurulamayacaktır.

4. Bu bölgede bulunmalarına ve dolaşmalarına izin verilmiş tek kuvvet olan (jandarma, polis, gümrük memurları, sınır bekçileri gibi) birliklerin mevcudu

hesaplanırken, askerlikten arındırılmış toprakların alanı ve nüfusu, burada bulunan büyük yerleşme merkezleri, sınırların uzunluğu ve toprağın özellikleri göz önünde tutulacaktır.

Bu düşüncelerle, birlikler için teklif edilen en büyük sayılar şöyledir:

(a) Türk ülkesi üzerindeki askerlikten arındırılmış bölgede, toplam olarak 5.000 kişi;

(b) Bulgar ülkesi üzerindeki askerlikten arındırılmış bölgede, toplam olarak 2.500 kişi[2];

(c) Yunan ülkesi üzerindeki askerlikten arındırılmış bölgede, toplam olarak 2.500 kişi.

Bu kuvvetlerin silâhları arasında ancak şunlar bulunabilecektir: Tabanca, kılıç, tüfek ve 100 kişiye dört makineli tüfek.[3] Her çeşit top yasaktır.

Askerlikten arındırılmış bölge üzerinde askerî uçakların uçmaları yasaklanacaktır.

Not: Makineli tüfeklere ilişkin olarak, alt-komisyonun çoğunluk görüşü, bunların tüm kaldırılmasından yanadır. Türk Temsilcisi, "sınırın ve tarafsızlandırılmış toprakların güvenliğini sağlamak bakımından, 1.000 kişiye iki makineli tüfek verilmesi gerektiği" görüşündedir.

Belirtilen bu tedbirlerin yürürlüğe konması ve denetimi, aşağıda İkinci Bölümde kurulması öngörülen Ekonomik Komisyona, bu işlerin yapılması için özellikle görevlendirilecek subayların katılmasıyla sağlanacaktır.

Türk Temsilci Heyeti, denetim ilkesine, ancak, tarafsız bir bölgenin kurulması ve bu bölgenin dokunulmazlığının İmzacı Devletlerin hem birlikte hem de tek başlarına verecekleri garanti altına konulması ilkesinin kabul edilmesi şartıyla katılabileceğini bildirmiştir.

İkinci Bölüm
EKONOMİK SORUNLAR

Bulgaristan'a Ege Denizi'ne bir çıkış-yeri sağlanması sorununa ilişkin olarak, alt-komisyon aşağıdaki gibi düşünmektedir:

Bulgaristan'a, Neuilly Andlaşmasının 48 nci Maddesiyle söz verilmiş olan ekonomik çıkış-yerlerini gerçekleştirmek ve bunların serbestliğini sağlamak için uluslararası bir komisyon kurulmalıdır; bu komisyona, Dedeağaç'da, ya da Dedeağaç dolaylarında, bütün Ulusların ticaretine açık bir serbest liman yapımı ve donatımı için gerekli sayacağı bütün olanaklarla işe girişmek üzere, en geniş yetkiler tanınmalıdır.

Bu komisyon, gerekirse, Trakya'ya ilişkin 10 Ağustos 1920 tarihli Andlaşma[4] hükümlerinden ve buna benzer başka hükümlerden de esinlenerek bu limanın ve limanla ilgili ek tesislerin yönetimini, işletilmesini ve geliştirilmesini olduğu kadar, Dedeağaç'dan Bulgar sınırına kadar demiryolunun işletilmesini ve denetimini de sağlıyacaktır.

İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Sırp-

Hırvat-Sloven Devleti ve Türkiye bu komisyonda birer temsilci bulunduracaklardır.

Komisyona ilk üç Devletin temsilcileri sırayla başkanlık yapacaklardır.

Komisyon içtüzüğünü kendisi hazırlayacaktır.

EK (1)

DOĞU TRAKYA SINIRLARININ ASKERLİKTEN ARINDIRILMASINI İNCELEMEKLE GÖREVLENDİRİLMİŞ ALT-KOMİSYON

Amerika Birleşik Devletleri: MM. Joseph C. GREW, L. BELİN.
İngiliz İmparatorluğu: Tümgeneral BURNETT-STUART, Sayın H. NİCOLSON, *yardımcıları*: Sir A. BLOCK, Mr. H. FOUNTAİN, Yarbay HEYWOOD.
Fransa: General WEYGAND, M. BARGETON; *yardımcıları*: Yarbay COURTİN, Yüzbaşı D'ASTİER.
Yunanistan: M. CACLAMANOS, General MAZARAKİS.
İtalya: M. NOGARA, Albay VİTALE.
Japonya: M. SATO, Albay SAİGO.
Romanya: M. DİAMANDY, Albay DİMİTRESCO.*
Sırp-Hırvat-Sloven Devleti: M. RAKİTCH, M. ANLİTCH.*
Türkiye: MUHTAR BEY, Albay* TEVFİK BEY; *yardımcıları*: ŞÜKRÜ BEY, NUSRET BEY, AHMED CEVAD BEY, *sekreter*.

EK (B)

BULGAR TEKNİK TEMSİLCİ HEYETİ

24 Kasım 1922

"Alt-alt" Komisyonda, Bulgar Teknik Temsilcisi, "alt-alt" Komisyonca 24 Kasım günü görüşülmüş olan, "Neuill Andlaşmasının 48 nci Maddesiyle Bulgaristan'a söz verilmiş olan, Ege Denizi'nde ekonomik çıkış-yerleri serbestliğini sağlamak ve garanti altına almak amacıyla..." formülünde öngörülen rejimin, Bulgaristan'ın deniz-aşırı ülkelerle ticaret ilişkileri kurabilmesi olanağını aslâ sağlamadığını gösteren salt teknik ve ekonomik nedenleri açıklamıştır.

Ancak demiryolunun ve limanın çevresindeki toprağın doğrudan doğruya Bulgaristan'a verilmesi, ya da bu toprağın, özel hükümlerle, tam bir özerklik rejimi altına konulmasıyladır ki, Dedeağaç, limanı Bulgaristan'ın ekonomik çıkarlarına uygun olarak yapılabilir, donatılabilir ve işletilebilir.

* Bu Ekde "DİMİTRESCO" (Tutanaklarda "DUMITRESCO"), "ANLİTCH" (Tutanaklarda "ANTİTCH") yazılmıştır. Burada "*Colonel*", tutanaklarda "*Lieutenant-Colonel*" yazılmıştır. (S.L.M.)

1 I sayılı Ek'de, General Weygand'ı Başkan seçen alt-komisyonda çeşitli Devletlerin Temsilcileri, adlarıyla gösterilmektedir. Alt-Komisyon, Bulgar Temsilci Heyetini bu incelemeye katılmağa çağırmağı gerekli görmüştür.
2 Bu hükümlerin, ne Neuilly Andlaşmasının 69 ncu Maddesinde belirtilen mevcutların, ne de bu kuvvetler için öngörülmüş silâhların arttırılmasına yol açmayacağı kararlaştırılmıştır.
3 Bulgar ordusunda makineli tüfek bulunmadığına göre, Bulgaristan'ın ihtiyaç duyacağı makineli tüfekleri sağlamasına izin verilecektir.
4 Başlıca Müttefik Devletlerle Yunanistan arasında imzalanmış, fakat onaylanmamış andlaşma.

(5) SAYILI TUTANAK

25 KASIM 1922, CUMARTESİ OTURUMU (SABAH)

Oturum, Ouchy Şatosunda, Lord Curzon'un başkanlığında, saat 11.00 de açıldı.

Hazır bulunanlar:
MM. CHİLD, GREW (*Amerika Birleşik Devletleri*); Marki CURZON OF KEDLESTON, Sir Horace RUMBOLD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. BARRÈRE, BOMPARD (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS (*Yunanistan*); Marki GARRONİ, M. LAGO (*İtalya*); Baron HAYASHİ, M. OTCHİAİ (*Japonya*); MM. DUCA, DİAMANDY (*Romanya*); MM. NİNTCHİTCH, RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); İSMET PAŞA, RIZA NUR BEY, HASAN BEY (*Türkiye*).

Ayrıca hazır bulunanlar:
M. AMORY (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir William TYRRELL, Tümgeneral BURNETT STUART, Deniz Albayı POUND, R.N., Yarbay HEYWOOD, MM. NİCOLSON, FORBES ADAM, LEEPER, McCLURE (*İngiliz İmparatorluğu*); Tümamiral LACAZE, General WEYGAND, MM. LAROCHE, BARGETON, CORBİN, DE PERCİN, BAROİS (*Fransa*); General A. MAZARAKİS, MM. DENDRAMİS, MİCHALOPOULOS (*Yunanistan*); M. ARLOTTA, Albay VİTALE, M. GUARNASCHELLİ (*İtalya*); M. SATO, Albay SAİTO, Deniz Albayı TSURU, M. TANİ (*Japonya*); Albay DUMİTRESCO (*Romanya*); MM. CHRİSTİTCH, ANTİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); MÜNİR BEY, MUHTAR BEY, TEVFİK BEY (*Türkiye*).

Konferans Genel Sekreteri: M. MASSİGLİ.
Sekreterler: M. F. LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); MM. SPRİNG RİCE, WİCKS (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); M. Constantin COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); M. CONSTANTİNESCO (*Romanya*); M. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET BEY (*Türkiye*).
Tercüman: M. CAMERLYNCK.

Genel görüşme. Trakya sınırları. (devam)

Lord CURZON, sözü Türk Temsilci Heyetine verdi.

İSMET PAŞA, daha önce Konferansca görüşülmüş sorunlara hiç de dönmek

istememesine rağmen, Türk Temsilci Heyetinin, 23 Kasım oturumunda yapmış olduğu konuşmalara ilişkin olarak M. Veniselos'un öne sürdüğü görüşleri karşılıksız bırakamayacağını söyledi.

M. Veniselos, ilkin, savaşın bütün sorumluluğunu Türkiye'ye yüklemek, Yunanistan'ı büsbütün temize çıkartmak istemiş, sonra da, 23 Kasım konuşmasında, sorumluluğu aynı zamanda her iki ülke arasında bölüştürmeğe çalışmıştır. M. Veniselos, sözlerini desteklemek üzere, 1921 yılında M. Gounaris'in Lord Curzon ile özel bir konuşmada, Yunanistan'ın, Doğu Trakya'yı elinde tutmak şartıyla, Anadolu'yu boşaltmağa razı olduğunu, ancak, Türkiye'nin Trakya'dan vazgeçmek niyetinde olmadığının öğrenilmesinin, Anadolu'nun boşaltılmasına ve bunun sonucu olarak da, barışın yeniden kurulmasına engel olduğunu anlatmıştır. M. Veniselos'un bu iddiasına cevap olarak, İSMET PAŞA, Türkiye'nin Doğu Trakya üzerindeki isteklerinin meşruluğuna hiç kimsenin itiraz etmemiş bulunduğuna göre, barışın yapılmasını Türkiye'nin haklarından vazgeçmesine bağlamanın, savaşın süregötürülmesinde bütün sorumluluğun, adalete aykırı olarak, bu bölgeyi kendi boyunduruğu altında tutmak isteyen tarafa düşeceğini söyledi. Zaten, herkesçe bilindiği üzere, Yunanistan, Müttefik Devletlerin 26 Mart 1922 tarihli Notasına cevap vermediği ve Anadolu'yu gönül hoşluğuyla boşaltmadığı için, bu boşaltma, Türk ordularının zoruyla gerçekleştirilmiştir.

Kaldı ki, M. Veniselos'un sözünü ettiği özel konuşmadan Türkiye'nin hiç bir zaman haberi olmadığı gibi, Türkiye'ye bu yolda herhangi bir teklifte de bulunulmamıştır. Böyle olunca, Yunan Temsilci Heyetince belirtilen bu olay, Yunanistan'ın bu savaştaki sorumluluğunu hiç bir şekilde hafifletemez.

M. Veniselos, Trakya'nın Müttefiklerin elinde bulunan parçasının (*Thrace interalliée*) kaderinin Neuilly Andlaşmasıyla saptanmış olduğunu yeniden söylemiş olduğundan, İSMET PAŞA, karşılık olarak, bu Andlaşmanın söz konusu bölgenin kaderini askıda bıraktığını, Büyük Devletlerin, Neuilly Andlaşmasının yapılması sırasında, buradaki nüfusda bir Türk çoğunluğu bulunduğunu şüphesiz göz önünde tutarak, bu konuya ilişkin kararlarını Türkiye ile andlaşma yapılıncaya kadar ertelemiş olduklarını yeniden belirtmeği zorunlu gördüğünü söyledi. Devletler, gerçekten, sonraları Trakya'nın Müttefikler elinde bulunan parçasını andlaşmayla Yunanistan'a vermek istemişlerse de, bu andlaşmanın imza tarihinde, Türkiye ile barış gerçekleştirilememiş olduğundan, bu aynı Devletler, yüksek bir adalet duygusuyla davranarak, bu belgeyi onaylamaktan çekinmişlerdir.

Bir hakgözetirlik duygusuyla, Büyük Devletlerce kesin bir şekil verilemediği için, andlaşma onlar bakımından tamamlanmamış bulunduğuna göre, böyle bir andlaşmanın Türk tezini çürütmek üzere öne sürülemeyeceği, ve söz konusu sorunun çoktan çözümlenmiş bulunduğunu iddia edebilmek üzere Yunanistan'ca kullanılamayacağı kendiliğinden anlaşılmaktadır. Öte yandan, İSMET PAŞA, M. Veniselos'un kendi istatistiklerine göre de Türklerin çoğunlukta olduğu bu bölgenin kaderinin saptanmasına Türkiye'nin katılmaya hakkı olduğunu ispatlamış bulunduğuna inanmaktadır. İSMET PAŞA, ayrıca, Yunan Temsilci Heyetinin, Batı Trakya'da bir Türk çoğunluğu olduğuna ilişkin sözlerini de gereği gibi not etmiş olduğunu söyledi. İSMET PAŞA, bir memlekete göçmenlerin sığınmaya gelmiş

olmalarının, o memleketin kaderini saptamak bakımından bir etki yapmaması, bu memleketin kaderinin, adalete uygun olarak, ancak o memlekette eskiden beri oturanların serbestçe açıklayacakları arzuya bağlı kalması gerektiğini sözlerine eklemeği zorunlu gördü.

Üstelik, M. Veniselos'un son açıklamaları, 30 Aralık 1918 yılında Müttefik Devletlere M. Veniselos'un verdiği Memorandum'daki istatistiklerle doğrulanmış bulunmaktadır; İSMET PAŞA, bu istatistikleri yeniden belirtmek istediğini söyledi:

	Türkler	Rumlar	Bulgarlar
Dedeağaç..................	10.670	7.371	11.358
Sofulu	32.140	17.880	5.380
Gümülcine	50.000	9.160	10.550
İskeçe (Xanthy)........	22.000	10.275	1.695
	114.810	44.686	28.983

M. Veniselos, böylece, Türklerin Rumlara oranla yalnız çoğunlukta bulunduklarını değil, fakat sayıca bütün öteki etnik unsurların toplam sayısından bir hayli üstün olduklarını da kabul etmiş olmaktadır.

M. Veniselos, Türklerin, Yunan yönetimi altında yararlandıkları iyi işlemden de söz etmiştir; İSMET PAŞA, bu konuyu ileride ayrıntılı olarak ele almak hakkını saklı tutmaktadır; şimdilik, Yunanlılarca işgal olunmuş bölgelerin her yanından son zamanlara kadar gelen 20.000 Türk göçmeninin, sığınmak için geldikleri İstanbul'da bulunduğunu ve bunların, gerek Müttefik, gerekse tarafsız Devletlere mensup kimselerce görülen korkunç yoksulluğunun, M. Veniselos'un sözlerini doğrulamadığını söylemekle yetineceğini bildirdi.

Yunan Baştemsilcisinin öne sürmüş olduğu ve Edirne Vilâyetinin 1902 Yıllığından (*Salname*'sinden) çıkartılmış istatistik, her iki Trakya'da ezici bir Türk çoğunluğu bulunduğunu doğrulamaktan başka bir şey yapmamaktadır; İSMET PAŞA, bu rakamları hatırlatmak istemektedir:*

* Tutanakların Fransızca resmî metninde ve bu metinden yapıldığı anlaşılan Türkçe 1924 çevirisinde, yalnız, "Batı Trakya" istatistikleri verilmiştir. İngilizce metinde ise, önce, "*I. Eastern Thrace*", sonra da, "*II. Western Thrace*" başlıkları altında iki Trakya'ya ilişkin istatistikler verilmektedir. İngilizce metinde (s. 83), Doğu Trakya'ya ilişkin olarak verilen istatistikler aşağıdadır:

1. Doğu Trakya

	Müslümanlar	Rumlar
Edirne Kazası	44.591	28.749
Cisri Mustafa Paşa	10.432	4.325
Kırca-Ali	37.388	102
Ortaköy	16.692	11.045
Demotika	8.499	19.045
Cisri Ergene	16.959	18.063
Havza	8.278	6.511
TOPLAM	142.839	87.840

BATI TRAKYA

	Müslümanlar	Rumlar	
Gümülcine Kazası	53.740	8.994	
Eğri-Dere Kazası	38.087	—	
Darı-Dere Kazası	21.151	—	
Sultan-Yeri Kazası	41.366	—	
İskeçe Kazası	25.368	3.126	
Ali-Çelebi Kazası	21.857	1.223	
Dedeağaç Kazası	14.241	7.906	
Sofulu Kazası	38.573	22.573	(Müslüman-olmayanlarla birlikte)
Enos Kazası	3.561	4.484	
TOPLAM	257.944	48.306	

Kaderleri şimdi tartışılmakta olan iki bölgenin – başka bir deyimle, 1915 yılına kadar Türkiye ülkesinin birer parçası olan, Meriç'in batısındaki toprak parçasıyla, Müttefiklerin elinde bulunan Trakya'nın – durumunu daha yakından incelemek uygun olacaktır.

Söz konusu *Yıllık*'ın (*Salname*'nin) birinci bölgeye ilişkin olarak verdiği rakamlar şunlardır:

	Müslümanlar	Rumlar
Cisri Mustafa Paşa	10.432	4.325
Ortaköy ve Seymenli ..	16.692	11.062
Demotika	8.499	19.045
TOPLAM	35.623	34.432

İkinci Bölge için de, *Yıllık*'da aşağıdaki rakamlar vardır:

	Müslümanlar	Rumlar	
Gümülcine	53.740	8.994	
İskeçe (Xanthy)	25.368	3.136	
Dedeağaç	14.241	7.096	
Sofulu	33.991	22.573	(Müslüman-olmayanlarla birlikte)
TOPLAM	127.340	41.799	

İşte görülüyor ki, Yunan Baştemsilcisi, kendisinin anmış olduğu eski istatistiklere bile dayanacak durumda değildir ve her iki bölgedeki nüfusun çoğunluğu Türktür.

Bu bakımdan, Türk Temsilci Heyeti Başkanı, Türkiye'de düzenlenen

istatistiklere ilişkin olarak çok önemli bir hatırlatmada bulunmayı gerekli görmektedir. Bu hatırlatma, gerek şimdiki açıklamasında, gerekse Komisyonun daha önceki oturumlarında yapmış olduğu açıklamalarda gösterilen rakamlarla ilgilidir.

Doğuda bir kimsenin hangi ulusdan olduğunu dinine bakarak saptamak alışkanlığı yerleşmiş olduğundan, İstanbul Evrensel Patrikliğine ruhanî konularda bağlılık duyan bütün Ortodokslar, Rum sayılmışlardır; bu yüzden bunlar, bütün istatistiklerde Rumların sayısını arttırmıştır. Böyle olunca, başka soylardan kimseleri, hem M. Veniselos'un hem de İSMET PAŞA'nın belirtmiş oldukları Rumların sayısından düşmek gerekir; başka soylardan kimselerle anlatılmak istenilenler, Arnavutça ve Türkçeden başka bir dil konuşmayan Arnavut Ortodoksları ve Osmanlı Türklerinden çok daha önce Trakya'ya yerleşerek Hıristiyanlığı kabul etmiş Türkmenler olan Gagavuzlardır. Türkmenler, yalnız Türkçe konuşmaktadırlar.

Bu düşünceler göz önünde tutulduğu zaman, İSMET PAŞA'nın, Müttefiklerin elinde bulunan Trakya'daki nüfusdan söz ederken, Komisyona önceleri söylemiş olduğu 33.910 Rum sayısı yarıya düşecektir; aynı indirim Trakya'nın, Rum sayılan bütün nüfusu için de yapılmak gerekir.

M. Veniselos, bundan sonra, Türklerin cömertliğinden ve kendi evlerini sığınmağa gelmiş Rum göçmenlerine bırakacak ölçüde gösterdikleri yardım duygularından söz etmiştir. İSMET PAŞA, Türklerin özelliklerine ilişkin bu tanıklığın yüksek değerini kabul etmekle birlikte, Yunan yönetimi ya da işgali altında kalmış bölgelerde Türklerin evlerinden dışarıya atılıp, yerlerine Rumların yerleştirilmiş olduğunu belirtmek zorunda olduğunu ve bu konuda kimsenin kendisini yalanlayamayacağını söyledi. Türklere karşı uygulanan bu zor kullanma tedbirlerinin onların kendi istekleriyle yapıldığı yollu bir yoruma gidilemez.

M. Veniselos, anlaşmazlık konusu olan bölgelerin kaderini saptamanın bir çoğunluk ya da azınlık sorunu olmayıp, andlaşmalarla çözümlenmiş bulunan bir konu olduğunu da söylemiştir.

İSMET PAŞA, M. Veniselos'un, bu iki bölgedeki nüfus çoğunluğunun Türk olduğunu bir kez daha kabul ettiğini akılda tutarak, ve Trakya'ya ilişkin andlaşmalar konusunda daha önce belirttiği görüşten vazgeçmeyerek, Batı Trakya'da oturanların kaderlerini kendileri saptamaları hakkı uyarınca, memleketlerinin geleceği üzerinde isteklerini açıklamağa izin vermekten başka bir amaç gütmeyen plebisite M. Veniselos'un karşı çıkmasının, gene Yunan Baştemsilcisinin öne sürmüş olduğu demokratik ilkelerle güç bağdaşır olduğunu da hatırlatmak istemektedir.

M. Veniselos'un, Fiume ile Edirne arasında bir karşılaştırma yapması hiç de yerinde değildir; birinci durumda, yalnız bir çıkış-yeri söz konusudur; ikinci durumda ise, hiç bir nedene dayanmaksızın, bir şehir, dış mahallesinden ve istasyonundan yoksun bıraktırılmak istenmektedir.

Yunan Baştemsilcisi, Yunan ordusu çekilirken, yalnız çekilme çizgisi üzerinde bulunan köyleri yakıp yıktığını kendi ağzıyla söylemiştir. İSMET PAŞA, bu açıklamayı not ederken, yüzlerce kilometrelik bir cepheye yerleşmiş bir ordunun

yalnız bir yoldan geri çekilemeyeceğinin de açıkça belli olduğunu hatırlattı. Yunan ordusu çeşitli doğrultularda geri çekilirken, geçtiği yerler üzerindeki şehir ve kasabaları yakıp yıkmıştır. İSMET PAŞA, bu konuya ilişkin olarak, Yunanlıların yalnız geri çekilirken yakıp yıkmakla kalmadıklarını da söyledi. Yakıp yıkmaların önemli bir kısmı, son saldırıdan önce işlenmiş bulunmaktadır.

İSMET PAŞA, bu açıklamalarıyla, M. Veniselos'un konuşmasının her noktasına cevap verdiğini ve Türkiye'nin Doğu Trakya'nın 1913 yılındaki sınırıyla, Batı Trakya'da plebisite başvurulmasını isteme hakkını yeniden ispatlamış olduğuna inandığını söyledi. İSMET PAŞA, konuşmasının, Konferansça, adalete ve hakgözetirliğe uygun bir karar alınmasına yardım edeceğini ummaktadır.

M. VENİSELOS, İsmet Paşa'nın bazı sözlerine cevap vermeyi gerekli gördüğünü söyledi. İsmet Paşa, M. VENİSELOS'un, Batı Trakya'da Türklerin büyük bir çoğunluk olduğunu söylediğini iddia etmektedir. Oysa, M. VENİSELOS aslında şunu demiştir: Eğer "Batı Trakya" deyiminden anlaşılan Neuilly Andlaşmasından sonra Bulgarların elinde kalan yerler ise, Türk nüfusu sayıca üstün durumda bulunacaktır; eğer yalnız, Neuilly Andlaşması ile Yunanistan'a verilen Batı Trakya göz önünde tutulmakta ise, Türk nüfusu, toplam nüfusun ancak yarısını bulmaktadır.

M. VENİSELOS, bu sözlerinden, Türk Temsilci Heyetinin istediği plebisitle ilgili olarak da, vazgeçmemektedir. Benimsemiş olduğu demokratik ilkeler, M. VENİSELOS'u, halkların kaderlerini kendilerinin saptamaları hakkını kabul etmeye yöneltmektedir; bununla birlikte, birbirinin içine girmiş halkların yerleşmiş bulunduğu topraklara ilişkin sorunların çözümünde, bu hakkın tek etken olmadığını da kabul etmek yerinde olacaktır. Bu gibi toprakları elde etmek için çekişen iki Hükümetten, hangisinin yönetimi daha iyiyse, o üstün tutulmalıdır.

Öte yandan, M. VENİSELOS, Türkiye'nin, 1913 yılında, Avrupa savaşından önce, Batı Trakya üzerindeki bütün haklarından vazgeçmiş olduğunu israrla belirtmiştir; Türkiye, üstelik, 1915 yılında, Meriç'in sağ kıyısında elinde tuttuğu, yabancı topraklarla çevrili toprak parçasından [*enclave*] bile vazgeçtiğini söylemiştir.

Bu durumda, bu son toprak parçasına ilişkin olarak, Türkiye'nin daha önce almış olduğu karardan geri dönmesine izin verilmesi çok güç görünmektedir.

İsmet Paşa, Yunanistan'ın elindeki topraklardan İstanbul'a sığınmaya gelmiş 200.000 Türkten de söz etmiştir. M. VENİSELOS, İstanbul'a sığınmaya gelmiş 200.000 Türk göçmenin bulunduğu doğru olsa bile, bunların, şüphesiz, Yunan yönetimi altındaki topraklardan değil, fakat savaş hareketlerinin olduğu yerlerden gelmiş kimseler olacağını söyledi. İzmir'de bile, 1919 da Yunan yönetiminin kurulmasından on gün sonra, dışarıya göç eden bir Türk dahi görülmemiştir. Kaldı ki, İstanbul'a sığınanlar arasında, belki, Yunan ordusunun hareketini oralara kadar yayacağını da düşünerek, Türk birliklerinin işgal etmekte olduğu bölgelerden gelmiş olanlar da bulunabilir.

Yunan ordusunun geri çekilişi sırasında, Küçük Asya'da işlemiş olduğu söylenen aşırılıklara gelince, bu konu ileride yapılacak bir görüşmede ele alınacaktır; M. VENİSELOS, Yunan ordusunun içinde bulunduğu durumu nasıl gördüğünü açıklamak hakkını saklı tuttuğunu söyledi.

İSMET PAŞA, Batı Trakya konusunda Konferansa sunmuş olduğu istatistiklerin, bu bölgenin Bulgar yönetimine geçmiş parçalarına değil, fakat Yunan işgali altında kalmış parçalarına ilişkin olduğunu belirtti. Batı Trakya'nın her iki bölümünde de, Türklerin çoğunlukta olduğu söz götürmez. İSMET PAŞA, bu noktada M. Veniselos'un kendi istatistiklerine dayanmaktadır. Batı Trakya Müslümanlarının, sığınmaya gelen Yunan göçmenlerine cömertçe kucak açmaları konusunda M. Veniselos'un sözlerini İSMET PAŞA resmen öğrenmiş bulunmakla birlikte, Yunan baskısından kaçmak zorunda kalan bu bölgelerdeki Türklerin karşılaştıkları kötü işlemlere ilişkin sözlerinden de vazgeçmemektedir; buralardan kaçan Türkler, Yunan yönetim düzeninin bir âfet olduğunu bir ağızdan söylemektedirler.

M. NİNTCHİTCH, Yunan ve Türk makamlarının yönettikleri yerlerde nasıl davranmış olduklarını tartışmak istememektedir. Bu, özellikle Yunanistan'la Türkiye'yi ilgilendiren ve Konferansa sunulmuş sorunların çözümü bakımından da doğrudan doğruya önemli olmayan bir konudur. Sırp-Hırvat-Sloven Temsilcisi, öne sürmüş olduğu görüşlere İsmet Paşa'nın büyük bir nezaketle verdiği cevap üzerinde durmak, İsmet Paşa'ya böyle davrandığı için de teşekkür etmek istemektedir.

M. NİNTCHİTCH, Batı Trakya'ya ilişkin olarak, yalnız istatistiklere dayanarak bir karar almanın yerinde olmayacağı kanısındadır. Çünkü, günümüz Devletlerinin bir çoğunda, ülkenin büyük-küçük öyle parçaları vardır ki, oralarda azınlıklar nüfusun çoğunluğunu meydana getirmektedir. Önemli olan, nasıl bir amaçla plebisite başvurulması istendiğinin bilinmesidir.

Eğer plebisit, Batı Trakya'da bir Türk nüfusun varlığını, ve bu nüfusun – bir azınlık olarak – haklarını, ülkenin tüm nüfusuna karşı garanti altına almak gerektiğini ispatlamak için istenmekteyse, böyle bir plebisite başvurmak yersizdir; çünkü, Yunanistan, azınlıkların korunmasına ilişkin sözleşmeyi imzalamakla, Türklerin haklarına saygı gösterme yükümü altına girmiş bulunmaktadır.

Yok eğer, plebisit, Yunan ülkesinin bu parçasında bir Türk çoğunluğunun var olduğunu belirterek, bunun hemen ardından sözü geçen bölge için kurulması istenecek bir özerklik ya da benzer bir rejim gibi siyasal bir örgütlenmeye dayanak yapılmak için arzulanmaktaysa, plebisit, Balkanlarda barış için tehlikeli olacaktır. M. NİNTCHİTCH, daha önce de söylediği gibi, böyle karmaşık ve garip siyasal yönetim şekillerinin her yere, özellikle Balkan yarımadasına sokulmasını önlemek gerektiği görüşündedir. Özerk bir Batı Trakya, buna komşu üç Devlet – Yunanistan, Türkiye ve Bulgaristan – arasında, sürekli karışıklıklar kaynağı olacaktır. Bu eyaletin kaderi askıda kalmamalı ve burasının kimin olacağını herkes bilmelidir. Özerklik [*autonomie*] sözü Balkanlarda ağza alınmamalıdır.

Demotika bölgesi konusunda M. NİNTCHİTCH, Türk Temsilci Heyetinin öne sürdüğü iki iddiaya cevap vermek istediğini söyledi.

İsmet Paşa, önce, Ankara Hükümetinin Meriç çizgisini hiç bir vakit Türkiye'nin sınırı olarak kabul etmediğini; ikinci olarak da, Demotika bölgesini Türkiye'nin hiç bir vakit meşru olarak bırakmadığını söylemiştir. Birinci nokta üzerinde M. NİNTCHİTCH, Ankara Hükümetinin Meriç çizgisini kesin olarak Türk

sınırı saymış olduğunu düşünmektedir. Bunun böyle olduğu, Türk Hükümetinin 4 Ekim tarihli notasında görülmektedir: Türk Hükümeti, bu notada, Trakya'yı elinde tutmasını [Müttefik] Devletlerin kabul etmesinden duyduğu memnunluğu açıklamaktaydı. Bu ise, ancak, Devletlerin 23 Eylül tarihli notalarında tanımladıkları Trakya, başka bir deyimle, Meriç'e kadar olan Trakya anlamına gelebilirdi. İkinci noktaya ilişkin olarak, Türk Temsilci Heyetinin iddiası şöyledir: O vakit Bulgaristan'a bırakılmış toprak gönül hoşluğuyla bırakılmadığı gibi, böyle bir bırakış, usulüne uygun olarak da kabul edilmemiştir; çünkü 1915 Andlaşması, Türk Parlâmentosunca onanmadığı için geçerli sayılmaz. M. NİNTCHİTCH, o zamanki Türk Hükümetinin ne gibi olayların baskısıyla bu ülke bırakışına razı olduğunu incelemek gerektiği düşüncesindedir.

O zaman söz konusu olan, Bulgaristan'ın Merkez Devletleri yanında savaşa katılmaya karar vermesini sağlamaktan başka bir şey değildi; Türk Hükümeti böyle bir katılışdan, ileride, Bulgaristan'a verdikleriyle hiç olmazsa eş değerde bir takım çıkarlar sağlamağı ummaktaydı. Böyle olunca, 1915 yılındaki Türk Hükümetinin, herhangi bir baskı sonucu olarak değil, kendi çıkarlarını hesaplayarak davranmış olduğunu söylemek doğru olur. 1915 Sözleşmesinin onanmamış olduğuna, bu yüzden de geçerli sayılamayacağına ilişkin görüşe gelince, M. NİNTCHİTCH, bunun, yalnız Türkiye'nin bir iç sorunu olduğunu söylemiştir. Şu da var ki, Parlâmento'nun, o zaman bu sözleşmeyi imzalamış Hükümet, bu davranışının uygunsuzluğunu belirtmemesi ve bu Hükümeti düşürmemesi de az ilginç değildir. Tersine, Türk Hükümeti bu Sözleşmeyi tam olarak geçerli saymış ve Bulgaristan'ın, kendisine bırakılmış toprağı hemen işgal etmesine razı olmuştur.

Şunu da sormak yerinde olur: Merkez Devletleri savaşı kazanmış olsalardı, Türk Hükümeti, Türk Parlâmentosunca 1915 Andlaşmasının onanmamış olduğunu öne sürerek, bu toprağın geri verilmesini Bulgaristan'dan istemeğe kendisini yetkili sayacak mıydı? M. NİNTCHİTCH, bu soruyu en uzlaştırıcı duygularla sorduğunu, Türk Temsilci Heyetinin bu isteğinde çok direnmemesinin kendi çıkarlarına uygun düşeceğine ciddî olarak dikkatini çekmeği bir ödev saydığını belirtti.

Lord CURZON, tartışılmakta olan soruna ilişkin olarak kendi düşüncesini belirtme zamanının geldiğini söyledi. Konferansın genel kanısı, şüphesiz, girişilmiş tartışmanın çok yararlı olduğu ve herkesin görüşmelere, ölçülü olma ve uzlaşma duygularıyla katıldığıdır. Ara sıra serin esintiler olmuşsa da, görüşmeler genellikle durgun bir hava içinde geçmiştir. Lord CURZON, söyliyeceklerinin, daha önceleri de yaptığı gibi, Komisyona sunulmuş çözüm yolları üzerinde görüş birliğinde olan, bütün Müttefik Devletler adına olacağını bildirdi.

İsmet Paşa, konuşmasının sonunda, Türkiye'ce Batı Trakya'da bir plebisit istenmesiyle, Meriç'in batısında bulunan bir toprak parçasının Türkiye'ye verilmesine ilişkin bir istek arasındaki başkalığı belirtmiştir. Batı Trakya konusunda, Türkiye, bu bölgeye ilişkin bir takım teklifler öne sürmekle birlikte, burasını kendisi için istememekte; Meriç'in batısındaki toprağa gelince, kendisi için burada hak iddia etmektedir.

Batı Trakya 1913 den beri Türk olmaktan çıkmıştır. Batı Trakya, bu tarihte, Balkan savaşlarından birinin sonucu olarak, onanmış, hiç bir itirazla karşılanmamış,

Büyük Savaşın sonuna kadar yürürlükte ve geçerli kalmış bir andlaşma ile, Türkiye'ce Bulgaristan'a bırakılmıştır. 1919 yılında, bu andlaşmanın yerine Neuilly Andlaşması konmuş ve bununla, bu toprak, Başlıca Müttefik Devletlerin eline geçmiştir. Lord CURZON, bu toprak parçasının kime verilmesi gerektiği konusuna Ankara Hükümetinin karışmaya hakkı olduğunu gösterebilmek için nasıl gerekçe öne sürülebileceğini anlıyamamaktadır. Müttefikler, Ankara Parlâmentosuna böyle bir hak tanımak eğiliminde değillerdir. Şüphesiz, Türkiye'nin istekleri, bugün öne sürüldüğü biçimiyle, bu toprak parçasının Türkiye'ye geri verilmesini öngörmemektedir; bu, aşırı bir istek olurdu. Türk Temsilci Heyeti bir plebisit teklif etmekle yetinmektedir. Böyle bir plebisitin konusu yalnız siyasal nitelikte olacaktır; böyle bir plebisit, Türklerin bu bölgede çoğunlukta olduklarını gösterebilecektir; bunun böyle olduğu da söz götürmez (fakat, yakın zamanlarda olanlar, bu durumu değiştirmiş bulunabilir); böylece, Türkiye'nin, bu bölgede çok büyük hakları olduğunun bu yoldan ortaya konması ve ileride buraları yeniden alabilmesi için Türkiye'ye bir şans tanınması sağlanmış olabilecektir. Müttefikler, Türkiye'ye böyle bir hak tanıma eğiliminde değillerdir. Türk Temsilci Heyeti, halkların kaderlerini kendilerinin saptaması doktrininden ve Wilson ilkelerinden söz etmektedir. M. Wilson, bir çok yönlerden, büyük bir adamdı; fakat Lord CURZON, M. Wilson'un "*self-determination*" sözünü bulup ortaya atmakla, dünya barışına korkunç bir darbe indirip indirmediğini kesin olarak bilememektedir. Eğer Türkiye bu ilkeyi belirli bir bölgede kendi yararına öne sürmekteyse, bu ilke, başka yerlerde Türkiye'ye karşı da öne sürülebilir. Türk Hükümeti, sözü geçen ilkeden, Türklerin çoğunlukta bulunduklarını bildiği yerlerde yararlanmak istemektedir. Fakat, bunun tersi bir durumda olan yerlerde de bu ilkenin uygulanmasına razı olacak mıdır? Eğer Batı Trakya için plebisit ilkesi kabul edilecekse, Karaağaç, Demotika ve Gelibolu için de bu ilke neden kabul edilmesin? Böyle bir ilkenin İstanbul'a uygulanmasının sonuçları neler olacaktır? Şüphesiz, bu son zamanlara kadar, Türkler İstanbul'da çoğunlukta değillerdi. Eğer bu şehirde, Wilson ilkelerine dayanarak, halka danışılmış olsaydı, Türkler, belki başkentlerini, az bir zaman sonra kapı dışarı edilmek üzere, ele geçirmiş duruma düşerlerdi. *Self-determination* ilkesi iki ağzı keser bir silâhtır ve M. Nintchitch'in sözlerini hatırlamak uygun olur. Konferans büyük siyasal sorunları çözüme bağlamak üzere toplanmıştır; alacağı kararların, barışın yeniden kurulması bakımından yaratacağı sonuçları göz önünde tutması gerekir.

Türkiye'nin yeniden egemenliği altına almak istediği Meriç'in batısındaki toprak parçasına gelince, Lord CURZON, Eylülde Paris'de ve Ekimde Mudanya'da toplanmış olan Müttefik Devletler temsilcilerinin kendisine yolladıkları bildirilere, Ankara Hükümetinin verdiği çeşitli cevapları belirtmek fırsatını daha önce de bulmuştur. Bunlardan hiç birinde Türk Hükümeti, bugün elde etmek istediği sınırı istememiştir. Türk Hükümeti, o zaman, bir boşaltmadan başka bir şey düşünmediğini iddia etmekteydi; fakat, Batı Trakya'nın boşaltılmasını istediği zaman, bu boşaltmanın neden Türkiye'nin meşru saydığı çizgiye kadar olmasını istememiştir? Türk Hükümeti hiç bir zaman böyle davranmamıştır; 29 Eylül tarihli notasında Edirne'den söz ederken de, şimdi Edirne ile Karaağaç arasında var olduğunu iddia

ettiği sıkı bağlılığa küçük bir değinişte bile bulunmamıştır. O zaman Türk Hükümetinin bütün istediği, "Meriç'in batı sınırına kadar" Doğu Trakya idi; küçük demiryolu istasyonu bile belirtilmemiştir. Mudanya'da, Türk Temsilcileri, Karaağaç'tan hiç söz etmemişlerdir; Meriç'in sağ kıyısına ilişkin bir söz bile fısıldamadılar; yalnız Meriç'in sol kıyısını istediler. Türkiye'nin, son üç ay içinde ortaya çıkan çeşitli fırsatlardan yararlanarak, bu istekleri öne sürebilecek durumda iken böyle yapmamış olmasına, Müttefik Devletlerin çok büyük bir önem vermelerini Türk Temsilci Heyeti bağışlamalıdır.

İsmet Paşa, ikinci olarak, General Harington'un, Mudanya görüşmeleri sırasında, Karaağaç'ın Türkiye'ce işgalini ya da Türklere geri verilmesini sözde kabul etmiş bulunduğunu öne sürmüştür. Lord CURZON, bu konuda bir yanlış anlama olduğundan ve General Harington'un böyle bir şey söylemediğinden şüphe etmediğini, çünkü bu yoldaki sözlerin, Majestelerinin Hükümetince verilmiş yönergelere [tâlimata] doğrudan doğruya aykırı düşeceğini belirtti. Zaten, Lord CURZON, Konferanslarda ilgili çeşitli Devletlerce hazırlanan tutanakların, onları kaleme alanların bağlı oldukları Devletlerin görüşünü hafifçe yansıtma eğilimi gösterdiklerini de gözden kaçırmamıştır. Böyle olduğu için, Lord CURZON, İstanbul'da General Harington'a telgraf çekmiş ve şu cevabı almıştır:

> "9 Ekim tarihinde yaptığım konuşmanın sözleri doğru olarak şöyledir: 'Müttefik Devletler size sunmağa hazır oldukları cömert şartlar üzerinde görüş birliğine varmışlardır. Bu şartları hazırlamış olduğumuz sözleşmeye koymuş bulunuyoruz. Müttefik Hükümetler size, 23 Eylül tarihli notalarındaki şartları sunmaktadırlar; böylece, Müttefiklerin size geri verdikleri bütün Doğu Trakya'yı elde etmektesiniz. Müttefik Hükümetler, Meriç nehrinin batısında, Müttefiklerce bir tıkaç [*tampon*] yaratılmasını düşünmeğe kadar, ileri gitmektedirler; Karaağaç ile Edirne istihkâmlarına ilişkin olarak istediğiniz korumayı da size sağlamaktadır.' İsmet Paşa'nın değinmiş bulunduğu, Edirne dışındaki istihkâmlar çizgisi sorununun bir ilke sorunu olduğunu, Müttefik Generallerin, Yunanlılara, Meriç çizgisinin öte yanına çekilmelerinden başka bir şey salık vermeğe kalkışmakla yetkilerinin sınırını aşmış olacaklarını, 4 Ekimde söyledim. Bununla birlikte Generaller, Karaağaç'a Müttefik kuvvetlerinden birlikler gönderilmesini salık verme teklifinde bulundular."

Hükümetinin yönergelerine uygun olarak davranan General Harington'un, Türkiye'nin isteklerini hiç bir zaman uygun bulmadığını ve Karaağaç istihkâmlarından söz ederken, şimdiki Konferansın süresince, orasının geçici olarak Müttefiklerin işgali altına alınmasını öne sürmekten başka bir şey yapmadığı, bu telgrafda açıkça ortaya çıkmaktadır.

Türk Temsilci Heyetinin, Meriç'in batısındaki toprak konusunda son iddiası, 1915 de buraların Bulgaristan'a bırakılmasının geçerli sayılmaması gerektiği, çünkü bunu öngören andlaşmanın Türk Parlâmentosunca onanmamış olduğudur. Bu görüş, doğru olabilir; fakat, M. Nintchitch'in de pek haklı olarak söylediği üzere, Türk Parlâmentosunun bu toprak bırakılmasını herhangi bir zaman reddetmiş olduğu Konferans önünde ispatlanamamıştır. Her ne kadar isteklerinde az-çok direnip duran bir müttefikçe, Türkiye'ye karşı bu konuda bir baskı yapılmışsa da,

bu toprak bırakışı savaş kazanmış bir düşmanın zorlaması yüzünden olmamıştır; bu bırakış, öyle kesin bir nitelik kazanmıştır ki, yeni sınır çizgisinin işaret kazıkları çakılmış bulunmakta, ve bugün de Edirne ile Karaağaç arasında, oldukları yerde durmaktadır. Bu yüzden, Müttefikler, Türk Parlâmentosunca onamanın yapılmamış olmasına dayanan bir iddiayı kabul edemezler.

Önceki oturumların birinde, Türk Temsilci Heyeti yepyeni bir neden öne sürmüştür: Demotika, Türklerin Avrupa'daki eski başkentleriymiş. Lord CURZON, bütün hayatı boyunca, tarih üzerinde çalışmış ve Türklerin Avrupa'ya akınlarını özel bir ilgiyle incelemiştir; fakat Demotika'nın Türklerin Avrupa'daki başkent olduğunu hiç işitmemiştir. Lord CURZON, okuduğu yazarların tarih kitaplarını yeniden karıştırmıştır. 1360 da Sultan Murad, Gelibolu'ya geçerek Avrupa'ya girmiş, ertesi yıl Edirne'yi başkent yapmış ve bu şehir, İstanbul'un 1453 de alınışına kadar, başkent kalmıştır. Edirne'ye gidiş yolu üzerinde, belki, Demotika'ya da uğramış olabilir; olasılıkla böyle de yapmıştır. Demotika'da bir süre oturmuş ve Devlet başkanı görevlerini bir süre oradan yürütmüş de olabilir. Ancak, Sultan Murad 1360 yılında orada birkaç hafta, ya da birkaç ay oturdu diye, bu şehrin Türkiye'ye verilmesini istemeği Lord CURZON'un aklı almamaktadır. Konferansa, şehrin Türk başkenti olduğu söylenen zamanlardaki göz kamaştırıcı parlaklığından kalıntılar olduğu söylenmiş, bir camiden, bir saraydan ve bir kaleden söz edilmiştir. Demotika'da bir cami olduğu doğrudur; fakat nerede Müslümanlar varsa orada cami de vardır; buna karşılık, bir sarayla bir kalenin hiç bir izine rastlanmamıştır. Konferans, 600 yıl önce olup bittiği söylenen olaylar gibi şüpheli bir temele dayanarak mı bu toprak parçasının geleceğini saptayacaktır?

Şimdi de Karaağaç sorununu ele alalım. Türk Temsilci Heyeti, bir-iki gün önce, özellikle askerî güvenlik bakımından, sınırın Karaağaç'ı da içine almak üzere, Meriç çizgisinin ötesine götürülmesini istemiştir. Böyle bir neden, bir gün önce alınmış kararlar yüzünden, değerini tüm yitirmiş bulunmaktadır. Eğer – tarafsızlık sorunundan söz etmeksizin – askerlikten arındırılmış bölgeler kurulacaksa, Karaağaç'ta, Edirne'nin güvenliğini tehdit edebilecek istihkâmlar bulunamayacaktır. Başka bir deyimle, askerî tehlike ortadan kalkmıştır; böyle olunca, Türk isteğinin başka temellere dayanılarak incelenmesi gerekmektedir.

Karaağaç'ın Türkiye'ye geri verilmesinden yana öne sürülmüş ikinci neden, Karaağaç'ın, Edirne'nin bir parçası, şehrin ayrılmaz bir mahallesi olduğu, burada aynı nitelikteinsanların yerleşmiş bulunduğudur. Bu doğru değildir. Büyük ölçekli bir harita, Karaağaç'ın, nehrin öte yanında bulunduğunu ve Edirne'den 4 kilometrelik bir uzaklıkla ayrılmış olduğunu gösterir. Edirne'den Karaağaç'a giden yol, bütün uzunluğunca kırlardan geçmektedir. Karaağaç, büyük çoğunluğu Rum olan, 8.000 nüfuslu küçük bir şehirdir. Lord CURZON, Türk Temsilci Heyetinin bu noktalara itiraz etmek isteyip istemediğinibilmemektedir. Lord CURZON'un aldığı bilgiler doğru ise, Karaağaç'ın Edirne'nin bir dış-mahallesi olduğunu ve orada aynı halkın ve etnik görünüşün bulunduğunu söylemek, savunulabilir olmaktan çıkmaktadır.

Bununla birlikte, Türk Temsilci Heyetinin üçüncü iddiası az-çok ağır basmaktadır. Edirne büyük bir şehirdir; bir tarihte nüfusu 80.000 kişiydi; Edirne'nin

Türk halkı, demiryoluyla şehirlerine gelirken ya da oradan giderken, Yunan ülkesinde bulunan ve Yunan demiryollarına ait bir Yunan istasyonunu kullanmak zorunda kalmaktan, şüphesiz, hoşlanmamaktadırlar; Edirne halkı, Türk toprağında bağımsız bir demiryoluna ulaşabilmeye hakkı olduğu kanısındadır. Lord CURZON, bu iddianın güçlü bir yanı olduğunu kabul etmektedir; [Müttefik] meslekdaşları da bu konuda kendisiyle aynı görüştedirler. Lord CURZON, ne kadar küçük olursa olsun, Türklerin meşru ulusal duygularını incitebilecek şeylerden son derece nefret etmektedir. Bununla birlikte, haritanın incelenmesi, 1915 Andlaşmasının bu toprağı Bulgaristan'a bıraktığı vakit, Türk Hükümetinin, Edirne ile Karaağaç arasındaki bağlılığa pek az önem verdiğini, iki şehir arasındaki yolu ortadan bölen bir sınır çizgisi kabul ettiğini göstermektedir. Bu çizgiyle, Türk ülkesinde, Meriç'in sağ kıyısında bulunan bir bölge bırakılmıştır. Önceki oturumlardan birinde Lord CURZON'un değindiği üzere, küçük istasyon bu bölgede olduğu gibi, Meriç üzerindeki köprüyü Karaağaç'taki istasyona ve ana yola bağlıyan demiryolunun başlangıç noktası da bu bölgede bulunmaktadır. Devletler, hakgözetir bir tâviz olmak üzere, 1915 sınırıyla nehir arasında çevrili bulunan bu küçük toprak parçasını Türkiye'ye vermek eğilimindedirler. Bu çevrili toprak parçası [*enclave*] içinde Türkiye, kendi bağlama yolunu ve istasyonunu yapabilir. Teknik bakımdan olabilirse ve Türk Temsilci Heyeti bu tâvizi kabule hazırsa, Lord CURZON'un değinmiş olduğu özel güçlük de ortadan kalkmış bulunacaktır. Lord CURZON, bu sorunu [Müttefik] meslekdaşlarıyla derinlemesine incelemiş olarak, bu teklifte bulunmağa hazırdır. Hemen bir cevap da istememektedir; fakat, belki, Türk Temsilci Heyeti bu teklifin nasıl bir uzlaştırma duygusuna dayandığını görecek ve öteki isteklerinden vazgeçecektir.

Lord CURZON, gerek meslekdaşlarının, gerekse kendisinin bir çok defa savunmak zorunda kaldıkları düşünceleri yeniden belirtmek istediğini söyledi. Bu görüşlerin, Türk Temsilci Heyetine karşı, yalnız Büyük Devletlerce değil, fakat burada bulunan bütün Balkan Devletleri Temsilcilerince de savunulmuş olması gerçekten çok dikkat çekici bir olaydır. Tarihte, belki de ilk defa – kendi anılarına göre şüphesiz ilk defa – olmak üzere, böylesine karmaşık bir sorun, yalnız Büyük Devletlerin değil, bütün Balkan Devletlerinin desteklediği bir çözüme bağlanmış olmaktadır. Bu, ne demektir? Burada, Müttefiklerin kendi aralarında birleşmiş olmalarından öteye bir şey daha vardır; o da, bu birleşmenin değerini ve önemini kabul etmek istemeyeceklerin ne yaman bir tehlikeyle karşılaşmış olacaklarıdır. Bu birleşmeye meydan okuyacak ve buna karşı savaşa girişecek olanların, kendileri için en ufak bir başarı umudu olmayan bir mücadeleye yol açmış olacaklarına şüphe yoktur.

Lord CURZON, sık sık ve sürekli olarak tekrarlanması yüzünden boş bir söz gibi görülebilen, fakat aslında bundan öteye bir anlamı olan ve gerçekten her söylevde yeri olması gereken "barış" sözünü, çeşitli Temsilci Heyetlerinden işitmekle, her zaman mutluluk duymuştur. Kimi Temsilci Heyetleri, uğrunda Konferansın toplanmış bulunduğu barışçı amacı ara sıra unutur görünmektedir. Fakat, taraflardan birinin barışı isteyerek tehlikeye sokacak bir durum yaratabileceği inanılır şey değildir. Lord CURZON, bu düşünceleri Konferansa ve

özellikle Türk Temsilci Heyetine sunmak istediğini söyledi; biraz önce yapmış olduğu konuşma ve teklifler üzerinde Türk Temsili Heyetinin düşüncesini ve bu konuya ilişkin olarak vereceği cevabı, Konferansa daha sonra bildirmesini istedi.

M. CHİLD, Amerika Birleşik Devletleri Temsilci Heyetinin, Konferansı, barış yolunda gerçekleştirdiği ilerlemeden ötürü kutlamak istediğini söyledi; Amerikan Temsilci Heyeti, başka vesilelerle de tekrarlamak durumunda kalabileceği bir bildiride bulunmak için, zamanın uygun olduğunu düşünmektedir. Amerika Birleşik Devletlerinin görüşünü mümkün olduğu kadar az sözle açıklamak üzere, M. CHİLD, yazılı olarak hazırladığı bir bildiriyi okuyacaktır:

"Amerika Birleşik Devletleri Temsilcileri bu Konferansda, Amerika Birleşik Devletlerinin meşru çıkarlarına dayanmayan görüşler, ya da, burada hazır bulunan Temsilci Heyetlerinden her birince paylaşıldığını sandığı insancıl düşüncelerden başka düşünceler öne sürmek niyetinde değildirler ve böyle bir niyetleri de olmıyacaktır. Amerika Birleşik Devletlerinin görüşünü belirtmemize sanırım ki kimse bir şey diyemeyecektir. Bunun için uygun bir fırsatın şimdi ortaya çıkmış olduğunu düşünmekteyiz.

"Konferansların ve görüşmelerin tarihçesini izleyenlerin bildiği gibi, bir konuyu öteki konulardan ayırarak incelemek pek seyrek mümkün olabilmektedir. Ben, tartışılmakta olan özel bir konudan söz etmemekteyim; fakat, sonunda, bir görüşmeye ilişkin konuların hepsi bir bütün olarak gözönünde tutulmalıdır; çoğu zaman, bir görüşmenin hiç bir parçasının öteki parçalardan ayrılmadığı da bir gerçektir. Böyle olunca, Amerika Birleşik Devletleri Temsilcileri, başka çözümleri de etkileyebilecek herhangi bir ülke sorununun çözümlenmesi konusundaki bir tartışmanın, Amerika Birleşik Devletleri dış politikasına ilişkin bir takım geleneksel ilkeleri Konferansın dikkatine sunmadan sona ermiş olduğunu işitmeye katlanamamaktadırlar. Bir aydan az bir süre önce, 30 Ekimde, Konferansa çağıran üç Devletin Dışişleri Bakanlarına verdiğimiz *aide-mémoire*'da, Amerika Birleşik Devletlerinin dış politikası kısaca şöyle açıklanmıştır:

'Mademki biz, her türlü yanlış anlamalara elden geldiği ölçüde yer bırakmamak üzere bu teklifte (Konferansa gözlemci gönderme teklifinde) bulunmaktayız, o halde, Amerika Birleşik Devletlerinin, gizli andlaşma ve anlaşmalara ilişkin tutumuna dikkatinizi çekmemiz uygun olacaktır. Bu yüzden, örneğin, 1920 yılında yapılmış üçlü anlaşma gibi, Türk ülkesinde özel ticarî ve ekonomik nüfuz bölgeleri kurulmasına ilişkin, geçmişte yapılmış anlaşmaların, herkes için ekonomik fırsat eşitliği sağlanması ilkesi ile bağdaşmadığı görüşündeyiz. Müttefik Devletlerin, bu nitelikte bulunan önceki çözüm yollarından yana olmadıklarını ve şimdi bunları uygulamak niyetinde bulunmadıklarını düşünmekteyiz.

'Amerika Birleşik Devletleri, Müttefik Devletlerin barış için harcadıkları çabalara güçlükler çıkaracak bir davranışta bulunmak istememektedir. Eğer, bütün uluslar için ticaret alanında fırsat eşitliği ilkesi başlangıçta kabul edilecek olursa, Amerika Birleşik Devletleri, öteki Devletlerin çıkarlarına aykırı düşecek hiç bir şey istememektedir.

Amerika Birleşik Devletleri, gerek kendisi gerekse, yurttaşları için özel ayrıcalıklar aramak gibi bir amaç gütmemekte, ancak, haklarını korumak ve "açık kapı" ilkesini gerçekleştirmek istemektedir'.

"Bu Konferansın üyeleri şunu işitmekle mutluluk duyacaklardır: Amerikan halkının çok büyük çoğunluğu bu politikadan yana bulunmaktadır; bu politika, yalnız ulusal bir politika olduğu için değil, fakat bütün uluslarca benimsenirse, belki de, yabancı ülkelerde özel ayrıcalıklar aramaya karşıt olan, fakat sürekli bir barışın yeniden kurulmasında güçlü bir etken, ulusların birbirleriyle ilişkilerinde daha büyük bir hakgözetirlik esası, memleketlerin ekonomik gelişmesinde günümüzün düşüncelerine daha uygun bir dayanak olduğu için, Amerika Birleşik Devletler halkının büyük çoğunluğunca desteklenmektedir.'

İSMET PAŞA, kimsenin itiraz edemeyeceği bir bildiride bulunmak zorunda olduğunu, başka bir deyimle, Türklerin İstanbul'da çoğunlukta bulunduklarını ve yalnız şimdiki ülkelerinin herhangi bir yerinde değil, başkentlerinde de plebisitten korkmadıklarını açıklamak istediğini söyledi. İSMET PAŞA, dünyanın her yanındaki halklar da kendi kaderlerini kendileri saptayabilselerdi, dünya barışına daha iyi hizmet edilmiş olacağı kesin kanısında bulunduğunu da sözlerine ekledi. İSMET PAŞA, Batı Trakya'nın, Türklerce istenilen parçasına ilişkin olarak, Lord Curzon'un öne sürdüğü bir takım görüşlere, İngiliz iddialarını iyice inceledikten sonra cevap verme hakkını saklı tuttuğunu belirtti.

İSMET PAŞA, Amerika Birleşik Devletleri Temsilcisine, içten ve geniş görüşlü açıklamaları için teşekkür ederek, Amerikan kamu oyunun her zaman hukuk ve adaletten yana olacağı umudunu açıkladı.

Lord CURZON, Doğu Trakya'ya ilişkin tartışmanın ertelendiğini ve öğleden sonra saat 15.30 da yapılacak gelecek oturumda, Ege Denizindeki adalar sorununun inceleneceğini bildirdi.

Oturuma saat 13.00 de son verildi.

Genel Sekreter:
R. MASSİGLİ

Sekreterler:

F. L. BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Thomas SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); E. LAGARDE (*Fransa*); Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); Const. CONTZESCO (*Romanya*); V. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET (*Türkiye*).

(6) SAYILI TUTANAK

25 KASIM 1922, CUMARTESİ OTURUMU (ÖĞLEDEN SONRA)

Oturum, saat 15.00 de, Ouchy Şatosunda, Lord Curzon'un başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:
MM. CHİLD, GREW (*Amerika Birleşik Devletleri*); Marki CURZON OF KEDLESTON, Sir Horace RUMBOLD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. BARRÈRE, BOMPARD (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS (*Yunanistan*); Marki GARRONİ, M. LAGO (*İtalya*); Baron HAYASHİ, M. OTCHİAİ (*Japonya*); MM. DUCA, DİAMANDY (*Romanya*); MM. NİNTCHİTCH, RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); İSMET PAŞA, RIZA NUR BEY, HASAN BEY (*Türkiye*).

Oturumda ayrıca hazır bulunanlar:
M. AMORY (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir William TYRRELL, Tümgeneral BURNETT-STUART, Deniz Albayı POUND, R.N., Yarbay HEYWOOD, MM. NİCOLSON, FORBES ADAM, LEEPER, McCLURE (*İngiliz İmparatorluğu*); Tümamiral LACAZE, General WEYGAND, MM. LAROCHE, BARGETON, DE PERCİN, BAROİS (*Fransa*); General MAZARAKİS, MM. DENDRAMİS, MİCHALOPOULOS (*Yunanistan*); M. ARLOTTA, Albay VİTALE, M. GUARNASCHELLİ (*İtalya*); MM. NAGAOKA, SATO, Albay SAİGO, Deniz Albayı TSURU, M. TANİ (*Japonya*); Albay DUMİTRESCO (*Romanya*); MM. CHRİSTİTCH, ANTİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); MÜNİR BEY, Albay* TEVFİK BEY NUSRET BEY (*Türkiye*).

Konferans Genel Sekreteri: M. MASSİGLİ.
Sekreterler: M. F. LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); MM. SPRİNG RİCE, RONALD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); M. Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (Japonya); M. CONSTANTİNESCO (*Romanya*); M. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET BEY (*Türkiye*).

* Fransızca metinde, burada da "Colonel" yazılıdır. Aslında ve öteki sayfalarda "Lieutenant-Colonel" (Yarbay) olduğu belirtiliyor. (S.L.M.)

Tercüman: M. CAMERLYNCK.

Lord CURZON oturumu açtı ve Ege Denizi adaları konusunda görüşünü açıklamak üzere sözü İsmet Paşa'ya verdi.

Ege Denizi adaları.

İSMET PAŞA, coğrafya bakımından, Küçük Asya'ya bağlı parçalar olan Akdeniz ve Ege Denizi adalarının, Anadolu'nun huzuru ve güvenliği için büyük bir önem taşıdıklarını söyledi; bu adalar, kıyıdan az uzaklıkta ve kasaruları içinde bulunan ufak adalarla, büyük adaları kapsamaktadır. Karasuları içindeki ufak adalar, Küçük Asya'nın barışını pek yakından tehdit edebilirler; bu bölgenin tamamlayıcı birer parçası olduklarından, bu adaların Türkiye'nin egemenliği altına konulmaları kesin olarak zorunludur. Kaldı ki, bunlar Türk karasuları içinde bulunduklarına göre, bunların, Türk egemenliği altında olmaları da gerekmektedir.

Büyük adalara gelince, kaderi 17/30 Mayıs 1913 tarihli Andlaşma uyarınca Büyük Devletlerce saptanması gerekli olan Bozcaada ve İmroz üzerinde Türkiye'nin hakları, aynı Devletlerin 14 Şubat 1914 tarihli ortak notalarıyla doğrulanmıştır; bu yüzden, bu iki ada Türk egemenliği altına konulmuş bulunmaktadır.

Öte yandan, Türk kıyısı ile Boğazlar'ın yakınında bulunan Semadirek (*Samothrace*) adasının da, Türkiye'de kalması gereklidir ve hakgözetirliğe uygundur.

Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya (*Lemnos, Mitylène, Chio, Samos et Nikaria*) adaları, Büyük Devletlerce Yunanistan'a bırakılmıştır; Türkiye'nin güvenliği bakımından bu adalar hayatî bir önem taşımaktadırlar. Üstelik, bu adaların ekonomik ihtiyaçlarının karşılanabilmesi de Küçük Asya ile birleşmelerini zorunlu kılmaktadır; işte bu yüzden, [Büyük] Devletlerin bu adalara ilişkin olarak aldıkları kararı Türkiye kabul etmemiştir. Bu adaların kaderini saptama işinin Büyük Devletlere bırakılmış olması, bu işte ilgili tarafların çıkarlarına uygun bir karar alınması şartına bağlıydı; Büyük Devletlerce teklif edilen çözüm, bu şartı yerine getirmediği için, Türkiye'yi tatmin edememiştir.

Yunanistan'ın, yakın zamanlarda bütün dünyaca öğrenilen, Anadolu üzerindeki emperyalist emelleri, Anadolu'da bir Yunan İmparatorluğu kurmak için kendi ülkesinde yapmacık tutkular yaratan bir Yunanistan elinde, adları yukarıda belirtilen bu adaların nasıl bir tehlike yaratacağını Türkiye'ye göstermiştir.

Böyle olunca, genel barış yararına, bu adaları tüm olarak askerlikten arındırma yükümünün benimsenmesi zorunludur. Bu adalarda bulunan istihkâmlar ve bataryalar yok edilmeli ve silâhları sökülmelidir; gelecekte de oralarda hiç bir yeni tahkimat yapılamamalıdır. Bu adalardan hiç biri deniz üssü olarak kullanılamamalıdır. Bu adalara uçaklar getirilememeli, uçaklar için buralarda sundurmalar (hangarlar) yapılamamalıdır. Söz konusu adalarda asayişi sağlamaya yetecek sayıda jandarmadan başka, hiç bir silâhlı kuvvet bulundurulamamalıdır. Bundan başka bu adalar halkı, kışkırtıcılara yataklık edememeli, kaçakcılara sığınak olamamalıdır. Son olarak, bu konularda kabul edilecek yükümlerin her zaman yürürlükte tutulacağı konusunda Türkiye'ye garanti verilmelidir.

İSMET PAŞA'ya göre, bu adaların tarafsız ve bağımsız bir siyasal varlıkları olmalıdır.

M. VENİSELOS, Ege Denizi'ndeki adalar arasında, önce, uzun süreden beri Yunan egemenliği altında bulunan adaları, sonra da, henüz uluslararası bir andlaşmaya konu olmamış adaları ayrı tutmak gerektiğini söyledi. M. VENİSELOS, İsmet Paşa'nın konuşmasını iyi anlamışsa, Türkiye, bu ikinci kategorideki adalar üzerinde egemenliğini elinde tutmak istemektedir. Oysa, bu adalardan pek çoğunda, hiçbir yabancı unsur bulunmaksızın, salt bir Rum nüfusu yaşamaktadır. İstanköy, Bozcaada ve Rodos gibi bir kaçındaysa, küçük bir Türk azınlığı vardır.

M. VENİSELOS, bu bakımdan aşağıdaki rakamları verdi:

	Rumlar	Müslümanlar	Yahudiler ve Yabancılar
İmroz	9.207	—	—
Bozcaada	5.420	1.200	—
İstanköy....................	14.550	2.020	—
Rodos.........................	37.777	4.854	2.445

Öteki adalarda yalnız Rumlar yaşamaktadır. Böyle olunca, bu adalara sahip olmak Türklerin çıkarına uygun düşmemektedir.

Türk ülkesinin güvenliğine gelince, sözü geçen adalar bu güvenliği tehlikeye sokamazlar. Bu bakımdan, M. VENİSELOS, son askerî hareketleri hatırlatmak istemektedir. İzmir'e çıkartma yapmak gerektiği zaman, Yunan askerleri, doğrudan doğru'ya Yunanistan'dan taşınmış, adalar aramenzili olarak kullanılmamıştı. Böylece, bu adaların Türkiye'den başka bir Devletin elinde bulunmasının, Türkiye'ye karşı bir tehdit yaratmıyacağı açıkça belli olmaktadır. Üstelik, Türkiye'nin, özellikle son olaylardan sonra, kalabalık bir Rum nüfusu egemenliği altına almakla nasıl bir çıkar sağlamış olacağını düşünmek de güçtür.

M. VENİSELOS, bu adaların askerlikten arındırılmasının gerekip gerekmediğinin, bu yola gidilirse bunun ne ölçüde yapılmasının uygun düşeceğinin incelenmesini kabul etmektedir; bu bakımdan, en iyisi, askerlik uzmanlarına danışmaktır; fakat, ne olursa olsun, Bozcaada ve İmroz'u da içine almak üzere, uzun süreden beri Türkiye'nin olmaktan çıkmış topraklar üzerinde, Türk egemenliğinin yeniden kurulması söz konusu olamaz.

Bozcaada ve İmroz'a ilişkin olarak M. VENİSELOS biraz daha ileri giderek, bunların Çanakkale Boğazına yakınlıkları yüzünden, bu iki adada Yunan egemenliğine önemli kısıtlamalar yapılmasına razı olacağını söyledi. M. VENİSELOS, bu adaların askerlikten arındırılması sorunu ile, Çanakkale Boğazının askerlikten arındırılması sorununun birlikte ele alınması ve incelenmesi gerektiği görüşündedir.

M. VENİSELOS, bu adaların askerlikten arındırılmasına itiraz etmeyeceğini belirtmek istediğini söyledi; fakat, bu yolda bir karar alınmamış olduğunu göz önünde iyice tutmak gerekir; adaların askerlikten arındırılmasının uygun olup olmayacağının, uygun görülürse, askerlikten arındırılmanın ne ölçüde yapılması gerekeceğinin Komisyonca incelenmesine karar verilmiştir.

Lord CURZON, bu sorunu Müttefik meslekdaşlarıyla görüşmüş bulunduğunu söyleyerek, kendi adına olduğu kadar onların da adına konuştuğunu bildirdi.

Lord CURZON, önce bu sorunu salt hukuk yönünden incelemek istemektedir. Bunun için de, 1913 de Londra'da toplanan ve 30 Mayısta Türkiye, Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ arasında imzalanmış bir Andlaşmayla sonuçlanan Konferansı anarak söze başlaması gerekmektedir. Bu Andlaşmanın 5 nci Maddesi adalara ilişkindir.

İsmet Paşa, bu adaların, kaderlerinin saptanması için Büyük Devletlere bırakılışının bir takım şartlara bağlı olduğunu öne sürmüştür; oysa, hiç bir şart söz konusu değildir. Bunun, İsmet Paşa'nın dediği gibi olmadığını görmek için, Büyük Devletlere, yalnız "Girit adası dışında Ege Denizi'ndeki bütün Osmanlı adalarıyla Aynaroz [*Mont Athos*] yarımadasının kaderinin saptanması görevini" emanet etmiş olan 5 nci Maddenin sonundaki bu sözleri okumak yetecektir.

Londra Konferansını, Büyük Devletlerin Büyükelçilerinden kurulu ve bu adaların kime verileceğini kararlaştırmakla görevli bir Konferans izlemiştir. Büyükelçiler Konferansı, Oniki Ada ile uğraşmamıştır; çünkü, İtalya ile Türkiye arasında yapılmış Ouchy Andlaşması, bu adaların kaderini geçici olarak saptamış bulunuyordu. Çanakkale Boğazının girişine yakınlığı yüzünden, İmroz ve Bozcaada ile, Asya kıyısına yakınlığı yüzünden Meis adasının, bu durumları bakımından, Türkiye'ye bırakılmaları uygun bulunmuş, bütün öteki adalar Yunanistan'a verilmiştir.

14 Şubat 1914 de, [Büyük] Devletler, Türk Hükümetine, kararlarını bildiren bir nota gönderdiler; Türkiye'nin elinde tutacağı, daha önce adları belirtilen üç ada dışında, o sırada Yunanistan'ın işgalinde bulunan bütün adalar Yunanistan'a bırakılacaktı. İmroz ve Bozcaada askerlikten arındırılacaktı. Türk Hükümeti, 15 Şubat tarihli cevabında, belirli bir tutum göstermedi. Büyük Devletlerin genel davranışına ilişkin olarak üzüntülerini bildirmekle birlikte, İmroz ve Bozcaada konusundaki Büyük Devletlerin kararlarını resmen öğrenmiş olduğunu belirtti.

İsmet Paşa iki telkinde bulunmuştur:

1. [Büyük] Devletler 1913 yılında teklif ettikleri gibi, Çanakkale Boğazının ağzına yakınlıkları yüzünden, İmroz ve Bozcaada Türkiye'ye geri verilmelidir. Aynı zamanda, İsmet Paşa, Boğazların bir çeşit nöbetçiliğini yapan bu adalar grubuna – adı şimdi ilk defa anılan – Semadirek adasının da katılmasını istemektedir.
2. 1913 de Yunanistan'a verilmiş bütün öteki adalar, özellikler Limni, Midilli, Sakız ve Nikarya adaları, Yunanistan'dan alınarak, özel bir rejim altına konulmalıdır.

M. VENİSELOS, bu adaların, yalnız askerlikten arındırılmalarının söz konusu olduğu izlenimini almış bulunduğunu söyledi.

RIZA NUR BEY buna olumsuz cevap verdi. Adaların tarafsız ve bağımsız bir siyasal varlıkları olması gerektiğini belirtti.

Lord CURZON, konuşmasını bıraktığı noktadan alarak, bu sisteme göre, adaların Türkiye'ye verilemeyeceğini, fakat onlara bir çeşit siyasal özerklik

tanınmak üzere, bu adaların Yunanistan'dan alınacağını belirtti. Böyle bir çözüm, gerek hukuk gerekse uygulama bakımından büyük güçlükler doğuracaktır. Gerçekten, bu adalar, bir andlaşma uyarınca meşru olarak Yunanistan'a aittir ve bunların nüfusu bütünüyle Rumdur. Eğer Türk Temsilci Heyeti, başvurmuş olduğu "Wilson ilkeleri" uyarınca düşünmekteyse, bir plebisitin sonucu, şüphesiz, bu adaların Yunanistan'a bırakılmasından yana olacaktır. Fakat Türk Temsilci Heyeti bir plebisit istememektedir; yalnız, özerklik biçiminde bir çeşit anayasa denemesine girişmek istemektedir. Oysa, geçmişin dersleri, bu gibi denemelere karşı çok dikkatli olmayı gerektirmektedir. Örneğin, Sisam uzun süre bir garip özerklikten yararlanmıştır; bunun sonuçları ise cesaret verici olmaktan çok, hep uyarıcı nitelikte olmuştur. Daha sonraları M. Veniselos'u dünyaya sunmuş olmakla şeref duyan başka bir adada, Girit'de, yeni bir deneme yapılmıştır; bunun da sonucu felâketli olmuştur. Lord CURZON, büyük Salisbury Markisinin yanında Müsteşar [*Under-Secretary*] olarak çalıştığı sırada, en dikenli sorunlardan birisi Girit sorunuydu. O zamanlar, M. Veniselos büyük siyasal ününü henüz kazanmamıştı, yoksa bu sorunu kendine özgü bir çözüme şüphesiz bağlardı. Neler oldu? Bir özerklik rejimi altına konmuş olan Girit, Yunanistan'a katılma kararını aldığı ana kadar, iç çekişmeler, kanlı ayaklanmalar, genel bir anarşiden başka bir şey görmedi. Bu iki örnek, Tük tekliflerinin kabul edilmemesi için yeterli uyarılardır.

İsmet Paşa'nın, çok kesin şartlar altında askerlikten arındırmaya ilişkin ikinci noktasına gelince, bu konuda çok şeyler söylenebilir. Fakat, bir yanda İmroz, Bozcaada ve Semadirek ile, öte yanda öteki adalar arasında bir ayırım gözetmek gerekir. Bu ilk üç adanın kaderi, bunlar için uygun görülecek askerlikten arındırmanın ölçüsü, Boğazların serbestliği sorunuyla birlikte incelenebilir. Lord CURZON, ileride incelenecek olan bu konuda alınacak son kararın ne olacağını şimdiden kestiremez.

Öteki adaların durumuna ve bunlara kesin bir askerlikten arındırma rejiminin uygulanmasının ne ölçüde yerinde olacağına gelince, M. Veniselos, savaş süresince, bu adaların, Türklerin Anadolu'da askerî durumları bakımından hiç bir tehdit yaratmadığını söylemiştir. Gerçekten, Yunanlılar bu adaları askerî üs olarak kullanmamışlardır. Böyle olunca, bu adaların, Türkiye için bir tehdit yaratacağı akla yatkın olarak şimdi de düşünülemez.

Özet olarak, Lord CURZON'un vardığı sonuçlar şunlardır:

1. İmroz, Bozcaada ve Semadirek adalarının kaderi, Boğazların serbestliği sorunuyla bağlantılı olarak incelenmelidir;
2. Geçmiş uyarılar göz önünde tutularak, öteki adalara özerk bir rejim verilmesine ilişkin anayasal deneme teklifi kabul edilmemelidir;
3. Bu adaların Yunanistan'dan ayrılması söz konusu olmasa bile, Lord CURZON, bunların askerlikten arındırılması sorununun askerlik uzmanlarınca incelenmesini olumlu karşılamaktadır.

Lord CURZON, bu sonuçları, kendisiyle tam bir görüş birliğinde olan Müttefik meslekdaşları adına da sunduğunu belirterek, sözlerine son verdi.

İSMET PAŞA, askerlikten arındırma sorununun bir alt-komisyonda incelenmesine razı olduğunu söyledi; fakat Başkanın, önce, İmroz, Bozcaada ve

Semadirek üzerindeki egemenlik sorununa ilişkin olarak görüşünü açıkça ortaya koyacağını ummaktadır.

Lord CURZON, bu sorunun çok titiz bir inceleme gerektirdiğini, örneğin böyle bir incelemenin M. Veniselos'un verdiği rakamların gözden geçirilmesini de kapsayabileceğini söyledi. Lord CURZON, bu üç ada üzerindeki egemenliğe ilişkin olarak ne karar alınabileceğini söyliyecek durumda olmadığını belirtti. Askerlikten arındırma sorununu incelemekle görevli alt-komisyon kurulduğu zaman, egemenlik sorununu da incelemesinin alt-komisyondan istenebileceğini düşünmektedir. Lord CURZON, şimdilik bu konuda bir şey söylemeğe imkân görememektedir.

M. VENİSELOS, Semadirek adası üzerinde egemenlik sorununun 1913 den beri çözümlenmiş olduğunu söyledi. Görüşülmekte olan tek sorun, bu adanın ne ölçüde askerlikten arındırılmasının uygun olacağıdır.

İSMET PAŞA, bu konu, incelenmek üzere yeniden ele alınacağına göre, ne düşündüğünü daha geniş olarak açıklamak fırsatını da o zaman bulacağını söyledi.

Lord CURZON, İsmet Paşa'nın, yalnız adları özellikle belirtilen üç adanın değil, bütün adaların askerlikten arındırılması sorununun ertelenmesini isteyip istemediğini sordu; İmroz ve Bozcaada üzerindeki egemenlik sorunu ileride görüşülecektir. *Bütün* öteki adaların siyasal durumlarına gelince, Lord CURZON, bu konuya ilişkin olarak Müttefiklerin görüşlerini daha önce bildirmiş olduğunu belirtti.

İSMET PAŞA, Lord Curzon'un ve M. Veniselos'un iddialarına cevap verme hakkını saklı tuttu.

M. BARRÈRE, kabul edilmemiş olan özerklik konusuyla, askıda kalan İmroz ve Bozcaada üzerindeki egemenlik sorunu dışında, Komisyonun, konuyu bütünüyle incelemek üzere, konunun bir alt-komisyona gönderilmesi için gerekli unsurlardan hepsini, elinde bulundurduğunu söyledi.

M. LAGO, bu alt-komisyonun ele alacağı adaların hangileri olduğunu sordu.

Lord CURZON, bunların, yalnız, M. Veniselos'un saydığı adalar olduğunu söyledi.

Şu karar alındı:

1. Bozcaada ve İmroz adaları üzerinde egemenlik sorununun ve bu adalarla Semadirek adasının askerlikten arındırılmasının, Boğazlar sorunu görüşüleceği zaman toplanacak bir Uzmanlar alt-komisyonunun incelemesine hava edilmesi;
2. Sakız, Midilli, Limni, Sisam ve Nikarya adalarının askerlikten arındırılmalarının gerekli olup olmadığının, gerekli ise bunun ne ölçüde yapılmasının uygun olacağının incelenmesinin de bu alt-komisyona havale edilmesi.

Türk Temsilci Heyeti, İmroz ve Bozcaada üzerinde egemenlik sorununun görüşme konusu yapılmasına çekince [ihtirazî kayıt] öne sürdü.

Konferansın çalışma programı.

Lord CURZON, Komisyonun gündemine ilişkin olarak birkaç şey söylemek istediğini bildirdi. Anladığına göre, Türk Temsilci Heyeti, Türkiye'nin Asya'daki güney sınırlarını [Suriye ve Irak sınırlarını] 27 Kasım 1922 günü saat 11.00 de yapılacak oturumda görüşmeye hazırdır.

Boğazların serbestliği sorununun ne zaman görüşüleceği, Rus Temsilci Heyetinin geliş tarihine bağlı kalmaktadır.

Birinci Komisyonun görüşeceği konular arasında askerlik konuları da vardır; ancak, Boğazlar, Doğu Trakya ve İstanbul sorunları bir sonuca bağlanmadıkça, askerlik sorunlarının görüşülmemesi daha iyi olacaktır.

Marki Garroni'nin başkanlık ettiği İkinci Komisyonla, M. Barrère'in başkanlık ettiği Üçüncü Komisyona gelince, İkinci Komisyonun çalışmaları, kapitülasyon sözleşmelerinden yararlanan bütün Devletlerin temsilcileri gelinceye kadar başlıyamaz. Fakat, M. Barrère'in başkanlık ettiği Komisyon, 27 Kasım öğleden sonra, ya da 28 Kasım sabahı toplanabilir. Bundan sonra, Ülke Sorunları Komisyonu ile Ekonomik İşler Komisyonu, çalışmalarına – aynı zamanda olmasa bile – başlıyabilirler.

İSMET PAŞA, şimdiye kadar öne sürmüş olduğu görüşleri özetlemek istediğini söyledi:

1. İSMET PAŞA, Trakya sorununu çözümlenmiş saymamaktadır; bu konuya yeniden dönmek niyetindedir;
2. İSMET PAŞA, İmroz ve Bozcaada üzerindeki Türk egemenliğinin tartışma konusu yapılmasını kabul edemez;
3. Daha önce yaptığı açıklamalar uyarınca, "kapitülasyonlardan yararlanmakta olan" [*"Puissance dite capitulaire"*, *"capitulary Power"*] diye adlandırılarak Konferasca çağrılmış olabilecek hiç bir Devletle görüşmelerde bulunamaz.

M. BARRÈRE, her çeşit yanlış anlamayı ortadan kaldırmak üzere, üçüncü Devletlerle görüşmelerde bulunmanın söz konusu olmadığını, yalnız, çıkarlarını ilgilendirdiği ölçüde, bazı sorunlar üzerinde bu Devletlerin temsilcilerinin dinlenmesinin söz konusu olduğunu söyledi.

Lord CURZON, İsmet Paşa'nın öne sürdüğü birinci noktaya ilişkin olarak, Türk Temsilci Heyetinin, Trakya'nın sınırları konusundaki görüşlerini açıklamak fırsatını ileride bulacağını söyledi; Lord CURZON, sabahki oturumda bu konuya ilişkin olarak yaptığı konuşma ve teklifler üzerin de iyice düşünmesini İsmet Paşa'dan istemişdi. İkinci noktaya gelince, İmroz ve Bozcaada üzerinde egemenlik sorunu, alt-komisyon raporunu sununcaya kadar görüşülmeyecektir. Üçüncü noktaya M. Barrère cevap vermiş bulunmaktadır.

İSMET PAŞA, bu konudaki çekincelerinden kesin olarak vazgeçmediğini söyledi.

Oturuma saat 17.20 de son verildi.

Genel Sekreter:
R. MASSİGLİ

Sekreterler:

F. L. BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Thomas SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); E. LAGARDE (*Fransa*); Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); Const. CONTZESCO (*Romanya*); V. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET (*Türkiye*).

(7) SAYILI TUTANAK

29 KASIM 1922, ÇARŞAMBA OTURUMU

Oturum Ouchy Şatosunda, Lord Curzon'un başkanlığında, saat 16.30 da açıldı.

Hazır bulunanlar:

MM. CHİLD, Amiral BRİSTOL (*Amerika Birleşik Devletleri*); Marki CURZON OF KEDLESTON, Sir Horace RUMBOLD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. BARRÈRE, BOMPARD (*Fransa*); M. CACLAMANOS (*Yunanistan*); Marki GARRONİ, MM. MONTAGNA, LAGO (*İtalya*); Baron HAYASHİ, M. OTCHİAİ (*Japonya*); MM. DUCA, DİAMANDY (*Romanya*); MM. NİNTCHİTCH, RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); İSMET PAŞA, RIZA NUR BEY, HASAN BEY (*Türkiye*).

Oturumda ayrıca hazır bulunanlar:

MM. AMORY, DWİGHT (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir William TYRRELL, Amiral Sir R. KEYES, Tümgeneral BURNETT-STUART, Deniz Albayı POUND, R.N., Yarbay HEYWOOD, MM. NİCOLSON, FORBES ADAM, LEEPER, McCLURE (*İngiliz İmparatorluğu*); Tümamiral LACAZE, General WEYGAND, MM. DE LACROİX, BARGETON, DE PERCİN, BAROİS, Binbaşı DE LAMORCİÊRE (*Fransa*); MM. MİCHALOPOULOS, DENDRAMİS, General MAZARAKİS (*Yunanistan*); MM. ARLOTTA, GUARİGLİA, Albay VİTALE (*İtalya*); Albay DUMİTRESCO (*Romanya*); MM. CHRİSTİTCH, ANTİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); MÜNİR BEY, MUHTAR BEY, Albay* TEVFİK BEY, Deniz Yarbayı ŞEVKET BEY (*Türkiye*).

Konferans Genel Sekreteri: M. MASSİGLİ.

Sekreterler: M. F. LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); MM. SPRİNG RİCE, RONALD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); M. Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); M. CONSTANTİNESCO (*Romanya*); M. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET BEY (*Türkiye*).

Tercüman: M. CAMERLYNCK.

* Fransızca resmî metinde, burada "*Colonel*" yazılıdır. (S.L.M.)

Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adalarının askerlikten arındırılması.

Lord CURZON'un çağrısı üzerine, General WEYGAND, Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonunun 25 Kasım 1922 tarihli kararının ikinci paragrafı uyarınca (Bakınız EK), Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adalarının askerlikten arındırılması sorununu incelemek üzere toplanmış Uzmanlar Alt-komisyonunun raporunu okudu.

General WEYGAND, Türk Temsilci Heyetinin çekincesi [ihtirazî kaydı] üzerinde birtakım düşüncelerini belirtmek istediğini söyledi. Bu çekince iki kısımdan meydana gelmektedir: Bir yandan, Türk Temsilci Heyeti'nin görüşünü kapsamaktadır. General WEYGAND'ın bu konuda söyliyeceği herhangi bir şey yoktur; öte yandan, bu çekince yanlış anlamaya dayanan bir iddia öne sürmektedir. Türk Temsilci Heyeti, Alt-komisyonun ikinci oturumunda, bir önceki oturumda alınmış kararların göz önünde tutulmadığını bildirmektedir. General WEYGAND, Alt-komisyonun sabahki oturumunun, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adalarının askerlikten arındırılmasıyla, Limni adasının askerlikten arındırılması sorununu, Boğazlar sorunuyla birlikte incelemek gerektiği konusunda bir anlaşmaya varmakla sonuçlandığını hatırlattı. Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adalarına uygulanacak askerlikten arındırmanın ne biçimde olacağı konusunda henüz anlaşmaya varılamamış, bu konuda hiç bir karar alınmamıştır. Bu yüzden, Türk Temsilci Heyeti, Alt-komisyonun bu konu üzerinde bir karar almış olduğunu sanmakla yanılmaktadır.

Boğazlar'a yakın adalar.

Öte yandan, Alt-komisyon, ikinci oturumunda, Boğazlar'a yakın adaların askerlikten arındırılması sorununu incelemiştir. General WEYGAND, Alt-komisyonun bu dört adada askerlikten arındırma tedbirlerini incelemekle de yetkili kılınmış olduğunu söyledi. Türk Temsilci Heyeti, bu konunun, Boğazlar sorununa sıkı sıkıya bağlı olması yüzünden, Boğazlar sorunuyla ilgili Devletler – özellikle Karadeniz'de kıyısı olan Devletler – hazır bulunmaksızın, incelenmesine imkân olmadığını belirtmiştir. General WEYGAND, Boğazlar Komisyonunda alınabilecek karar şüphesiz saklı kalmak üzere, bu konunun Alt-komisyonca geçici olarak incelebileceğini söylemiştir. Bununla birlikte, Türk Temsilci Heyeti görüşünden vazgeçmemiş ve görüşmeye katılma niyetinde olmadığını açıklamıştır. Alt-komisyonun boşuna toplanmış olmaması için, General WEYGAND, Alt-komisyonu bu konuyu kısaca incelemeğe çağırmıştır; Türk Temsilci Heyeti, bu inceleme sırasında hazır bulunmak istememiştir.

İSMET PAŞA, Türk Temsilcisinin Adalar Alt-komisyonunda belirttiği görüşü paylaşmakta olduğunu söyledi. Türk Temsilcisi, Alt-komisyonun raporunda, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adalarının askerlikten arındırılmasına ilişkin olarak çekinceler öne sürmüş, öngörülen tedbirlerin ve teklif edilen kısıtlamaların yeterli olmadığını ispatlamıştır. İSMET PAŞA da, Alt-komisyondaki Türk Temsilcisi gibi, bu adalarda uçak bulundurulmasının yasaklanması ve hiç bir askerî kuvvetin bulunmaması gerektiğini düşünmektedir. Uçak, en yeni savaş silâhıdır; oysa, Alt-komisyonun raporu, adaların hareket üssü olarak kullanılabileceğini göz önünde

tutarak, öngörülen hükümlerin güttüğü amacın ise, bu adalarda, özellikle Türkiye'ye karşı saldırıda bulunma hazırlıklarına girişme olanağını Yunanistan'a verdirmemek olduğunu kabul etmektedir; böyle olunca, bu adaları askerî ve stratejik bakımlardan etkili bir biçimde askerlikten arındırmak, bir başka deyimle, bu adalarda hem uçakların hem de silâhlı birliklerin bulundurulmasını yasaklamak çok önem kazanmaktadır.

Öteki adaların hukukî durumlarına ve askerlikten arındırılmalarına gelince, İSMET PAŞA, bu konuda da, Alt-komisyondaki Türk Temsilcisinin görüşüne katılmaktadır. İSMET PAŞA, Bozcaada, İmroz ve Semadirek adalarına ilişkin sorunun, Boğazlar sorunuyla birlikte ele alınmasını uygun bulmaktadır; öte yandan, İSMET PAŞA da, Alt-komisyondaki Türk Temsilcisince öne sürülmüş çekinceleri benimsemektedir.

M. CACLAMANOS, Yunan Temsilci Heyeti adına, Adalar Alt-komisyonunca sunulmuş rapora ilişkin kısa bir bildiride bulunmak istediğini söyledi. Derinlemesine bir incelemeden sonra, Alt-komisyon, Boğazlar'a yakın dört adanın tüm olarak askerlikten arındırılması ilkesini kabul etmiş bulunmaktadır. Böylece, bu adalar kesin olarak zararsız duruma sokulmuş olacaklardır. Yalnız, Yunanistan'a Sèvres Andlaşmasıyla verilmek istenen adalardan ancak ikisi olan İmroz ve Bozcaada'nın kaderini saptamak söz konusu olacağı zaman, göz önünde tutulması gerekecek düşünceler, bu adaların askerî bakımdan kullanılabilmelerine ilişkin görüşlerden başka nitelikte olacaktır. Limni ve Semadirek adalarına ilişkin egemenlik sorunu, aslında söz konusu değildir; çünkü, bunlar, 1913 den beri Yunan egemenliği altındadırlar. M. CACLAMANOS, yalnız Rumların oturmakta olduğu İmroz adası ile Bozcaada'nın katıksız Yunanlı karakterine dikkati çekmek istemektedir; M. CACLAMANOS, İmroz adasının Yunanlı karakterinin, Gelibolu'dan gelen 10.000 den çok Rumla daha da artmış olduğunu da belirtti. Yunanistan'ın İmroz üzerindeki egemenliği tanınmamış olursa, Yunanistan'a sığınmış göçmenler sorunu daha da ağırlaşmış bulunacaktır; çünkü, bu göçmenler adadan ayrılmak zorunda kalacaklardır. Öte yandan, İmroz ile Bozcaada on yıldan beri aralıksız Yunanistan'ın işgali altında kalmıştır; Büyük Devletlerin, 1913 de, Türkiye'ye bırakılan Bozcaada ile İmroz dışında, bütün öteki adaları Yunanistan'a bırakmağa karar vermeleri üzerine, bu kararı Türkiye kabul etmemişse ve bu yüzden bu iki adada Yunan işgali sürüp gitmişse, bunda Yunanistan'ın herhangi bir suçu olduğu söylenemez.

İSMET PAŞA, İmroz ve Bozcaada üzerinde egemenlik sorununun Yunan Temsilci Heyetince, andlaşmaların ve verişilmiş notaların varlığını tanımazlıktan gelir yollu ortaya konmakta olduğunu söyledi. İSMET PAŞA, bu konuyu daha önce incelemiş ve bu adalar üzerinde Türk isteklerinin dayandığı hukukî temeli göstermiştir. İSMET PAŞA, Semadirek adasını da istemekte olduğunu sözlerine ekledi; çünkü bu ada da, Boğazlar bakımından, öteki iki adayla aynı durumda bulunmaktadır. Boğazlar'ın statüsü, Boğazlar'ın karşısında bulunan adaların statüsünden ayrı olarak incelenemez.

İSMET PAŞA, Limni adasından, bu adayı, komşu öteki adalarla aynı rejime bağlamak için söz etmiştir. Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adalarına gelince,

Türkiye, bu adalar üzerinde Yunan egemenliğini resmî yoldan hiç bir zaman tanımamıştır; tersine, [Büyük] Devletler, yalnız İmroz ve Bozcaada'yı Türkiye'ye vermek istedikleri zaman, bu tutumlarını Türkiye protesto etmiştir. İSMET PAŞA, Semadirek ve Limni'nin askerlikten arındırılması bakımından, Boğazlar'la aynı rejime bağlanmaları gerektiğini söyliyerek sözlerini bitirdi.

M. CACLAMANOS, Alt-komisyonun ilk oturumunda, egemenlik sorunu tartışılırken, Lord Curzon'un, Semadirek ile Limni adalarını açıkça tartışma dışı bırakmış olduğunu hatırlattı. Gerçekten bu adalar, 1913 kararıyla egemenliği Yunanistan'a bırakılmış adalar grubu içinde bulunmaktadırlar; bu konuya yeniden dönülemez. Alt-komisyonun bu adalarla uğraşmasının nedeni, İmroz ve Bozcaada gibi, bunların da Boğazlar'a yakın olmalarından ve, bu iki adayla birlikte, onların da, kendileri için özel bir askerlikten arındırma rejimi düşünülmüş görünen bir adalar grubu içinde bulunmalarından doğmaktadır. Fakat, bu adaların böyle bir grup içine sokulmuş olması, tartışma konusu olmayan egemenlik sorunuyla aslâ ilgili değildir. Yalnız, İmroz'la Bozcaada üzerinde egemenliğin kesin olarak kime tanınacağı söz konusudur; Yunanistan, Yunan Temsilci Heyetinin açıkladığı nedenlerle, bu adalar üzerinde egemenliğin kendisine tanınmasını istemektedir.

Bu yüzden, İsmet Paşa, Limni ve Semadirek üzerindeki egemenlik sorununun incelenmesi gerektiğini söylerken yanılmış olmaktadır. Gerçekte – Midilli, Sisam, ve Nikarya adalarına ilişkin sorun gibi – bu sorun da çözümlenmiş bulunmaktadır; Komisyonun, söz konusu adaların daha tüm olarak askerlikten arındırılması yollarını incelemekten başka, yapacağı bir şey de yoktur.

İSMET PAŞA, şu cevabı verdi: Komisyonca Limni ve Semadirek adalarının Boğazlar sisteminin bir parçası oldukları kabul edildiğine göre, bu adalar üzerindeki egemenlik sorunu da, Boğazlar rejimiyle birlikte incelenmelidir.

M. CACLAMANOS, İsmet Paşa'nın teklifinin yep yeni bir teklif olduğunu ve bu adaların hukukî durumlarına ilişkin olarak Lord Curzon'un açıkça belirtmiş olduğu görüşe aykırı bulunduğunu söyledi; bu yüzden, M. CACLAMANOS, bu teklifin Komisyonca kabul edilemeyeceğini düşünmektedir.

Lord CURZON, İsmet Paşa'nın ortaya attığı egemenlik sorununu incelemek istediğini söyledi; bu konuya ilişkin olarak söyliyecekleri, yalnız kendi görüşlerini değil, aynı zamanda Müttefik meslekdaşlarının görüşlerini de kapsamaktadır.

Lord CURZON, konuşmasını üç bölüme ayırmak istemektedir; önce merkez adalar grubunun dört adasını – başka bir deyimle, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adaları sorununu – inceleyecektir. Alt-komisyon, bu adalara uygulanması uygun düşecek askerlikten arındırmanın ne ölçüde olması gerektiğini incelemekle görevlendirilmiştir. Her şeyden önce, Alt-komisyona yaptığı çalışma ve görüşlerinin gerekçesini çok açık ve çok kısa belirten raporu için teşekkür etmek yerinde olacaktır.

Kuzey grubu adalarına karşı, merkez grubu adalarına gelince, M. Veniselos, bir kaç gün önce, bu gruba uygulanacak ve Boğaz-ağzına yakın adalarla aynı olmıyabilecek askerlikten arındırmanın ne ölçüde yapılması gerektiğini görüşmeye hazır bulunduğunu bildirmiştir. Alt-komisyon da, Yunan Hükümetine, sözü geçen adaları savunma ve oralarda asayişi sağlama ve bozdurmama bakımından gerekli

gücü vermekle birlikte, bu adalardan başlıyacak bir saldırıya karşı Anadolu'da Türkleri koruma amacını güden, bir çeşit hafifleştirilmiş bir askerlikten arındırma salık vermiştir. Türk Temsilci Heyeti iki çekince öne sürmüştür: Türk Temsilci Heyeti, her türlü uçakların ve uçak-savarların yasaklanmasını, bundan başka, Alt-komisyonca teklif edilenden daha geniş ve Kuzey adaları için teklif olunana benzer, daha tam bir askerlikten arındırma uygulanmasını istemiştir.

Lord CURZON, raporun büyük bir kısmını İsmet Paşa'nın kabul ettiğini görmekle mutluluk duymakta, Komisyonun bunu resmen öğrenmiş olmasını ve Alt-komisyonun vardığı sonuçları kabul etmesini istemektedir.

Öte yandan, Lord CURZON, beklenmedik bir yanlış anlamayı böylesine sevindirici bir yoldan aydınlattığı için General Weygand'ı kutlamak istediğini söyledi. General Weygand'ın, Alt-komisyonun ilk oturumunda yaptığı açıklamaları Türk Temsilci Heyetinin yanlış yorumladığı, ve Generale, ikinci oturumda tutum değiştirdiğini söylemekle yanıldığı açıkça belli olmaktadır. Lord CURZON, bu olayın kapanmış olduğunu ummaktadır.

Lord CURZON, ikinci soruna – Boğaz ağzına yakın adalar grubuna – geçti. Lord CURZON, Türklerin Alt-komisyona teşekkür etmelerini beklemekteydi. Londra'da, 1913 de, [Büyük] Devletler, yalnız İmroz adasıyla Bozcaada'nın askerlikten arındırılmasını ve Türkiye'ye geri verilmesini teklif etmişlerdi. Bir kaç gün önce, Türkler, bir üçüncü adayıs – Semadirek adasını – da istemişlerdir; fakat, böyle yaparken, kendisini ilgilendiren bir tek sorunu şimdiye kadar atlamamış olan Türk Temsilci Heyeti, ilk defa olarak, çok önemli bir noktayı, Limni'yi unutmuştur. Oysa, Limni de, Boğazların savunulması için gerekli adalardan biridir. Alt-komisyon, öngörüsü ve sağduyusu sâyesinde, Türk Temsilci Heyetinin bu olağanüstü unutkanlığının sonuçlarını onarmıştır. Türkiye'ye sunulan teklif, ne 1913 deki gibi iki adanın, ne de bir kaç gün önceki gibi üç adanın, fakat dört adanın askerlikten arındırılmasını öngörmektedir.

General Weygand, Alt-komisyonun sabahki oturumunda, Türk Temsilci Heyetinin neden toplantıya etkili olarak katılmasını imkânsız gördüğünü açıklamıştır; fakat Lord CURZON, dört adanın askerlikten tüm arındırılmasını salık veren bir raporun vardığı sonuçları Türklerin kabul etmek istemeyeceklerine güç inanabilmektedir. Belki de Türk Temsilci Heyeti bu konuda düşünürken, neredeyse beklenmez bir yoldan elde ettiği büyük kazancı kavrayacak ve bu koşullar altında raporun sonuçlarını kabul etmeğe razı olacaktır.

Türk Temsilci Heyeti, bu dört adanın kaderinin saptanmasının, Boğazlar rejimini inceleyecek Komisyonca ele alınmasına ertelenmesini telkin etmekle, ortaya çok önemli bir sorun atmış bulunmaktadır. Bu görüşü desteklemek üzere söylenecek çok şey vardır. Bu adaların askerlikten arındırılması, şüphesiz, Boğazlar sorununun bir parçasıdır; Lord CURZON ve [Müttefik] meslekdaşları, bu konunun [adalar sorununun], yalnız askerlikten arındırmaya ilişkin olarak, Rusya, Gürcistan ve Ukrayna temsilcilerinin de bulunduğu bir toplantıda ele alınması gerektiğini kabul etmektedirler.

Tartışma konusu olan üçüncü ve sonuncu sorun, kuzey adaları üzerinde egemenlik sorunudur. M. Caclamanos, Semadirek üzerinde egemenlik konusunun

daha önce görüşme dışı bırakılmış olduğunu söylemekte çok haklıdır; böyle olunca, Komisyon, yalnız İmroz ve Bozcaada ile yetinmelidir. Türk Temsilci Heyeti, Limni üzerinde egemenlik sorununun, bu adanın askerlikten arındırılması sorunu gibi, Boğazlar'la uğraşacak Komisyona havale edilmesini istemektedir. Lord CURZON, Ekselâns İsmet Paşa'ya duyduğu bütün saygıya rağmen, bunun savunulmaz bir istek olduğu kanısındadır. Egemenliğin siyasal bir sorun olmasına karşılık, Boğazlar'ın Serbestliği Komisyonunca tartışılacak sorunlar, salt deniz ve kara askerlik işleriyle ilgili [*d'ordre purement naval et militaire*] sorunlar niteliğindedir. Bu Komisyon, askerlikten arındırma rejimi teklif etmekle, askerlikten arındırılmış bölgelerin alanını, Boğazların iki yanında alınması gerekli tedbirleri ve burada yürütülecek denetimin niteliğini saptamakla görevli olacaktır. Egemenlik sorunu bambaşka bir iştir; bu sorun, Boğazlar Komisyonunca değil, yalnız Birinci Komisyonca tartışılmak gerekir: Birinci Komisyonun, bu nokta üzerinde Türk Temsilci Heyetinin bütün görüşlerini olduğu kadar, isteklerini dayandırdığı hukukî kanıtları da öğrenmesi çok önemlidir.

Türk Temsilci Heyetinin, İmroz ve Bozcaada'ya ilişkin isteklerini, 1913 de, [Büyük] Devletlerin Türkiye'ye yapmış oldukları tekliflere dayandırması pek haklıdır; fakat nüfusun niteliğini göz önünde tutmak gerekir. 1912 de yapılan son sayıma göre, İmroz'da 9.200 Rum bulunmasına karşılık, bir tek Türk bile yoktu; az önce, M. Caclamanos, üstelik 10.000 Rumun da sığınmak üzere Gelibolu'dan göç etmiş olduğunu söyledi. Böylece, bu adada şimdi 19.000 Rumun bulunmasına karşılık, hiç Türk yoktur. Bozcaada daha az önemlidir; fakat 1912 de, bu adada 5.420 Rum ve 1.200 Müslüman bulunmaktaydı. Bu rakamlara bir cevap vermek elbette gerekmektedir; Lord CURZON, Türk Temsilci Heyetinin, hemen olmasa bile, bu cevabı vereceğini ummaktadır.

İSMET PAŞA, Türk Temsilci Heyetinin görüşünü şöyle özetledi. İmroz ve Bozcaada, [Büyük] Devletlerin bir kararı uyarınca, söz götürmez bir biçimde, Türkiye'ye aittir. Öte yandan, Türk Temsilci Heyeti, Semadirek adasının da, Boğazlar sistemine bağlanması gerekli adalar grubu içine alınmasını istemiş bulunmaktadır. Türk Temsilci Heyeti, üçüncü olarak, Küçük Asya kıyılarına yakın adalar için etkin bir askerlikten arındırılma sistemiyle, tarafsız ve bağımsız bir rejim kurulmasını istemektedir. Türk Temsilci Heyetinin, Limni'nin birinci gruptaki adalar içinde bulunmasını istememiş olması, öteki adaların da en etkin bir biçimde askerlikten arındırılacağını düşündüğü içindir. Yoksa, Limni'yi anmamış olması, bu adayı unutmuş olmasından değildir.

İmroz adası ile Bozcaada'ya gelince, egemenliğin kime verileceği konusunda, bu adaların durumu hiç de askıda değildir. Bu adalar, Meis (Castellorizzo) adasıyla birlikte, [Büyük] Devletlerin 14 Şubat 1914 tarihli bir notasıyla Türk egemenliği altına bırakılmışlardır.

İSMET PAŞA, o zamanki Osmanlı Hükümetinin, Türkiye'ye Bozcaada, İmroz ve Meis adalarının geri verilmesi kararını resmen öğrenmiş olmakla birlikte, öteki adaların Yunanistan'a bırakılmasına ilişkin olarak protestolarda bulunduğunu ve bu adalar konusunda haklı ve meşru isteklerini kabul ettirmeğe çaba göstereceğini bildirmiş olduğunu, Türkiye'nin 15 Şubat 1914 tarihinde verdiği cevabın metnine dayanarak iddia ettiğini söyledi.

İSMET PAŞA, Lord Curzon'ca öne sürülen, bu adalarda Semadirek adasının etnik niteliğine dayandırılan iddiaya cevap olarak, Boğazlar ve onlara bağlı adalar sisteminin kaderini saptamak söz konusu olunca, bu etnik niteliğin hiç bir önemi olamayacağını, çünkü bu adaların ülkesel durum bakımından Çanakkale Boğazı ile bir bütün meydana getirmekte olduğunu söyledi. Böylesine önemli bir konuda hangi soydan olurlarsa olsunlar, bir kaç bin kişinin bulunması, en yüksek ölçüde önemli coğrafî ve siyasal düşünceler karşısında ağır basamaz. İSMET PAŞA, söz götürmez biçimde Türk çoğunluğunun bulunduğu Batı Trakya'ya ilişkin görüşmeler sırasında, coğrafî ve siyasal zorunlulukların, etnik nitelikteki düşüncelere üstün tutulduğunun öne sürülmüş olduğunu hatırlattı. Adalardan söz açılınca, bu kuralın tersine çevrilmek istenmesi dikkati çekmektedir.

Lord CURZON, İsmet Paşa ile bir tartışmaya girişmek isteğinde değildir; fakat son söylediklerine kısaca cevap vermek istemektedir.

Önce, İmroz adası ile Bozcaada, Türkiye'ye, Londra Andlaşmasıyla verilmiş değildir; çünkü, bu Andlaşma, bir takım [Büyük] Devletleri, bütün Ege Denizi adalarının kaderini bir çözüme bağlama işiyle görevlendirmekten başka bir şey yapmamıştır. Bundan sonraki yazışmalardadır ki, adaların kime verileceği sorunu, ilk defa söz konusu edilmiştir. Türkiye'nin [Büyük] Devletlere verdiği 15 Şubat 1914 tarihli cevabı İsmet Paşa yanlış tekrarlamıştır. Türk Hükümeti, bu Notasında [Büyük] Devletlerce sunulan bütün elverişli teklifleri kabul ederken, elverişli görmediklerini reddetmekteydi; Osmanlı Hükümeti, bu Notasının son cümlesinde, [Büyük] Devletlerin, İmroz adasıyla Bozcaada'ya ve Meis adasına ilişkin tekliflerini resmen öğrenmiş olduğunu bildirmekle yetiniyordu; böyle bir davranış, Türk Hükümetinin söz konusu adalar üzerinde egemenliği ele geçirmiş olması anlamına gelemez. Tarih belgeleri bu biçimde ele alınamaz. Herhangi bir iddia Türk Notasına dayandırılacaksa, bu iddianın bir bütün olarak ele alınan Notaya dayandırılması gerekir.

İkinci olarak, Batı Trakya'ya ilişkin nüfus kanıtını öne sürmüş olan Türk Temsilci Heyeti, adalar söz konusu olunca bu kanıtın kullanılmasını istememektedir. Aynı zamanda coğrafyayı da bilmezlikten gelmektedir. Adaların aslında ada olmadıkları mı iddia edilmek isteniyor? Yoksa, adalardaki Rum halkının sanki gerçekte kıtada yaşadığı mı söylenmek isteniyor? Coğrafya ile böylesine oynanması aslâ kabul edilemez.

Üçüncü olarak, İsmet Paşa'nın 25 Kasım oturumunda, Yunan adaları için teklif ettiği özerkliğe gelince, öyle görünüyor ki, Yunanlılar için iyi olan bir şey Türkler için de iyi olmalıdır. Türk Temsilci Heyetine şunu da sormak gerekecektir. Türk Temsilci Heyeti, istediği adalarla, bunları ayrılmaz parçaları saydığı Anadolu kıtası için de özerklik teklif etmekte midir? Bu nokta bir an önce aydınlatılmalıdır. Bu adaların ada sayılıp sayılmadığını bilmek önemlidir; bunlar ada olmadıkları için Türk mü olmalı, yoksa ada sayılarak, onlara özerklik mi verilmeli?

İSMET PAŞA, Boğazlar'ın yakınındaki adalara ilişkin olarak öne sürdüğü çekinceleri [ihtirazî kayıtları] yeniden belirtti; bu konuya çok daha ayrıntılı olarak dönmek fırsatını bulmak istediğini söyledi. Son olarak, uçaklar ve silâhlı birlikler konusundaki iki itirazının da Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adalarına

uygulanacak askerlikten arındırma tedbirlerine ilişkin karar tasarısına konulmasını teklif etti.

Lord CURZON, kabul edilen aşağıdaki kararı okudu:

"Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adalarına uygulanacak askerlikten arındırma tedbirlerine ilişkin olarak, Uzmanlar Alt-komisyonu raporunda yazılı tavsiyelerin kabul edilmesi kararlaştırılmıştır.

"Türk Temsilci Heyeti, uçakların ve silâhlı birliklerin bulundurulması konularında çekince öne sürmüştür."

Oturuma saat 18.20 de son verildi.

Genel Sekreter:
R. MASSİGLİ

Uygun bulunmuştur.

F. L. BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Thomas SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); E. LAGARDE (*Fransa*); Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); Const. CONTEZSCO (*Romanya*); V. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET (*Türkiye*).

EK

LİMNİ, MİDİLLİ, SAKIZ, SİSAM VE NİKARYA ADALARININ ASKERLİKTEN ARINDIRILMASI SORUNUNU İNCELEMEK ÜZERE TOPLANMIŞ UZMANLAR ALT-KOMİSYONUNUN* RAPORU

(Birinci Komisyonun, 25 Kasım tarihli kararı, parag. 2)

28 Kasım 1922

Alt-Komisyon, 28 Kasım oturumunda:

I. *Oybirliğiyle*, beş adada, bir takım askerlikten arındırma tedbirlerinin alınmasının uygun olacağını tavsiye etmektedir.

II. Bu tedbirlere gelince, Alt-komisyon:

(1) *Oybirliğiyle*, **Limni** adası için bu tedbirlerin, Boğazlar sorununun incelenmesi sırasında, **İmroz**, **Bozcaada** ve **Semadirek** adaları için saptanacak tedbirlerle birlikte saptanmasının uygun olacağı görüşüne varmıştır.

(2) **Midilli**, **Sakız**, **Sisam** ve **Nikarya** adaları için, Komisyonun *çoğunluğu*, askerlikten arındırmaya ilişkin olarak alınacak tedbirlerin aşağıdaki kısıtlamalar şeklinde olması gerektiğini uygun görmektedir:

(a) Hiç bir *deniz üssü*, hiç bir *istihkâm* bulunmayacak:

(b) Askerî uçakların, adalar ve Türkiye ülkesi üzerinde uçmaları, karşılıklı olarak yasaklanacak;

(c) Adalarda *askerî kuvvetler*, askerlik görevi için çağrılmış normal mevcudu *aşmayacak* ve bu birlikler bulundukları yerde eğitim görecek; jandarma ve polis kuvveti olarak da, bütün Yunanistan ülkesindeki jandarma ve polis kuvveti esas alınarak hesaplanacak ölçü *aşılmayacaktır*.

Komisyonun çoğunluğu, Yunan adalarını Türkiye'nin tehdidi altında bırakmamak için Anadolu toprağında da karşılıklı kısıtlamalar uygulanmasını gerektirecek daha geniş kısıtlamalar teklif edilmesine karşıdır.

* General Weygand'ı başkan seçen Alt-Komisyonun kuruluşu ve üyeleri için raporun sonuna bakınız.

Yukarıda öngörülen tedbirlerle güdülen amaç, gerçekten, Yunanistan'a, kendi adalarında asayişi koruyabilmek ve bu adaların topraklarını çetelerin akınlarına ve benzer girişimlere karşı korumak için ihtiyaç duyduğu araçları sağlamakla birlikte, bu adalarda Türkiye'ye karşı saldırgan nitelikte hazırlıklara kalkışmağı yine de imkânsız kılmaktır.

Azınlıkta kalan Türk Temsilci Heyeti ekli çekinceyi öne sürmüştür.

TÜRK TEMSİLCİ HEYETİNİN ÇEKİNCESİ

Bugün öğleden sonra, Askerî Alt-komisyonda Başkanca yapılmış tekliflere ilişkin olarak, Türk Temsilci Heyetinin bildirmek istediği görüşler ve öne sürmek istediği çekinceler aşağıdadır:

Bu sabahki oturumda, uzun tartışmalar sonunda, Alt-komisyonun Başkanı, söz konusu olan adaların Anadolu'ya karşı bir saldırı için hareketlerde bulunma üssü olarak kullanılabileceğini, ve bu adalardan Küçük Asya'nın en can alınacak noktasının bile tehdit edilebileceğinin açıkça belli olduğunu iddia ve ispat etmiştir; bundan sonra, bu adaların askerlikten arındırılması ilke olarak kabul edilmiştir.

Bu askerlikten arındırmanın sınırları tartışılırken, Fransız Amirali Lacaze, Başkanca teklif eliden "hiç bir deniz üssü, bir askerî liman" sözlerinin, deniz uçakları bulundurma yasağını da kapsadığını iddia etmiştir.

Başkanca, adalara her çeşit top sokulmasının yasaklanması teklif edildiği zaman, Ekselâns Veniselos, uçak-savar toplarının bulundurulmasına izin verilmesini istemiş, Başkan da kendisine, uçak-savar toplarının sahra topları gibi de kullanılabileceği cevabında bulunmuş ve istenilen iznin verilemeyeceğini belirtmiştir.

Bundan başka, uçakların hareket alanının genişliğine ve bundan doğacak pek çok sakıncalara dayanan General Weygand, bu gibi araçların adalarda bulundurulmasına karşı çıkmıştır.

Öte yandan, aynı oturumda, adalardaki askerî tesislerin Anadolu'yu tehdit edebilmesine karşılık, Anadolu kıyılarına yerleştirilen bataryaların asıl Yunanistan için hiç bir tehlike yaratmadığı, bu yüzden de Anadolu kıyılarında bulunan askerî tesislerin aynı ölçüde önemli sayılmaması gerektiği de belli olmuştur.

Türk Temsilci Heyeti, öğleden sonraki oturumda, kendisine yapılmış tekliflerin, bu sabahki oturumda salt askerî düşünceler dayanılarak alınmış kararlarla hiç bir ilişkisi olmadığını görerek hayret etmiştir. Bu tekliflerin, Alt-komisyonca, sabahki oturum süresince kararlaştırılmış olanlar dışında, öteki Temsilci Heyetlerince alınmış bir karar niteliğinde olması da Türk Temsilci Heyetini şaşırtmıştır.

Türk Temsilci Heyeti, Küçük Asya'nın huzurunu ve güvenliğini sürdürebilme açısından, teknik nitelikteki nedenlerle adaların askerlikten arındırılması rejiminin aşağıdaki gibi olmasında direnmeyi zorunlu görmektedir:

1. Midilli, Sisam, Sakız ve Nikarya adalarında hiç bir kara ve deniz askerî üssü [*base militaire et navale*], hiç bir savaş limanı [*port de guerre*] bulunmayacaktır;

2. Bu adalarda ne çeşitten olursa olsun hiç bir istihkâm yapım işine girişilmeyecek ve hiç bir askerî tesis bulundurulmayacaktır.
3. Jandarma dışında, bu adalarda hiç bir silâhlı kuvvet bulundurulmayacaktır; hiç bir askerî depo yapılmayacak, hiç bir askeri hazırlığa girişilemeyecektir;
4. Bu adalarda hiç bir kara ya da deniz uçağı, havacılığa yarayacak hiç bir tesis bulundurulmayacaktır;
5. Limni adasının askerlikten arındırılması sorununun Boğazlar'ın askerlikten arındırılması sorunuyla birlikte incelenmesi isteği öne sürülmüştür. Bu iki sorun arasında sıkı bir bağlantı olduğunu göz önünde tutan Türk Temsilci Heyeti, bu adanın kimin egemenliği altına konulacağının da Boğazlar sorunu incelendiği sırada ele alınmasını istemektedir.

EGE DENİZİNDE BAZI ADALARIN ASKERLİKTEN ARINDIRILMASINI İNCELEMEKLE GÖREVLİ ALT-KOMİSYON

Amerika Birleşik Devletleri: M. F. LAMMOT BELİN.

İngiliz İmparatorluğu: Tümgeneral J.T. BURNETT-STUART, Sayın Harold NİCOLSON; *yardımcıları*: Deniz Albayı POUND, R.N., Yarbay T.G.G. HEYWORD.

Fransa: Tümamiral LACAZE, General WEYGAND; *yardımcıları*: M. BARGETON, Yarbay COURTİN, Deniz Binbaşısı DE LAMORCİÉRE.

Yunanistan: M. VENİSELOS, General Alexandre MAZARAKİS, Dr. Michel THEOTOKAS; *yardımcıları*: M. Vassili DENDRAMİS.

İtalya: M. Mario ARLOTTA, Albay Umberto VİTALE; *yardımcıları*: M. Mario İNDELLİ.

Japonya: Deniz Albayı N. TSURU.

Romanya: M. DİAMANDY, Albay Thomas DUMİTRESCO.

Sırbistan: M. Milan ANTİTCH, M. Vladimir MİLANOVİTCH.

Türkiye: Yarbay TEVFİK BEY, Deniz Yarbayı ŞEVKET BEY; *yardımcıları:* NUSRET BEY, CEVAD BEY.

(8) SAYILI TUTANAK

1 ARALIK 1922, CUMA OTURUMU

Oturum Ouchy Şatosunda, Lord Curzon'un başkanlığında, saat 15.30 da açıldı.

Hazır bulunanlar:
MM. CHİLD, Amiral BRİSTOL, GREW (*Amerika Birleşik Devletleri*); Marki CURZON OF KEDLESTON, Sir Horace RUMBOLD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. BARRÈRE, BOMPARD (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS, (*Yunanistan*); Marki GARRONİ, MM. MONTAGNA, LAGO (*İtalya*); Baron HAYASHİ, M. OTCHİAİ (*Japonya*); MM. DUCA, DİAMANDY (*Romanya*); MM. NİNTCHİTCH, RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); İSMET PAŞA, RIZA NUR BEY, HASAN BEY (*Türkiye*).

Oturumda ayrıca hazır bulunanlar:
MM. AMORY, HECK, DWİGHT (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir William TYRRELL, M. RYAN, Yarbay HEYWOOD, M. NİCOLSON, M. FORBES ADAM, M. LEEPER, M. McCLURE, (*İngiliz İmparatorluğu*); Tümamiral LACAZE, General WEYGAND, M. DE LACROIX, M. BARGETON, M. DE PERCİN, Yarbay COURTİN, M. BAROİS, Binbaşı DE LAMORCİÉRE (*Fransa*); General A. MAZARAKİS, M. POLİTİS, M. MİCHALOPOULOS (*Yunanistan*); M. ARLOTTA, M. GUARİGLİA, Albay Vitale (*İtalya*); M. NAGAOKA, M. SATO, Albay SAİGO, Deniz Albayı TSURU (*Japonya*).*

Ayrıca hazır bulunanlar:
Dr. NANSEN ve Mr. Philip BAKER.

Konferans Genel Sekreteri: M. MASSİGLİ.
Sekreterler: M. F. LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); M. SPRİNG RİCE, M. WİCKS (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); M. C. COLLAS

* Fransızca resmî metinde, oturumda ayrıca hazır bulunanlar arasında Türk Temsilci Heyetinden herhangi bir kimsenin adı belirtilmemiştir. Bunun gibi Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven temsilcileri de yoktur. (S.L.M.)

(*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); M. Vladmir MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET BEY (*Türkiye*).
Tercüman: M. CAMERLYNCK.

Savaş tutsakları ve nüfus mübadelesi.

Lord CURZON, savaş tutsaklarının mübadelesiyle doğrudan doğruya ilgili ve geciktirilmeye gelmez bir sorunu – Türkiye ile Yunanistan ülkeleri arasında nüfus mübadelesi sorununu – incelemek üzere Komisyonu toplantıya çağırmış bulunduğunu söyledi. Bu sorun, iki halkın çıkarlarını yakından ilgilendirmektedir. Bu soruna, bir an önce bir çözüm bulmak gerekmektedir; çünkü halkın geçim yolları ve gelecek yılın ürünü söz konusudur.

Bir süredir, Dr. Nansen bu sorunu Türkiye ve Yunanistan'la görüşmüştür; bir başka yerde, daha geniş ölçüde benzer görüşmelerde de bulunmuştur. Dr. Nansen bu soruna ilişkin olarak Konferansa bir açıklama hazırlamıştır. Bu okunduktan sonra, gerek Türk ve Yunan Temsilci Heyetleri, gerekse bu konu üzerinde düşüncelerini açıklamak isteyebilecek öteki Temsilci Heyetleri, görüşlerini bildirebileceklerdir. Lord CURZON, bu tartışmanın, elle tutulur sonuçlar vereceğini ummaktadır.

Dr. NANSEN, Rum ve Türk azınlıklarının öngörülen mübadelesi sorununa ilişkin olarak görüşlerini Barış Konferansının bu Komisyonuna bildirmek üzere Lord Curzon'un yaptığı çağrıyı kabul edebilmiş olmaktan çok mutluluk duyduğunu söyledi.* Bu sorun, son iki ay içinde dikkatle incelemek fırsatını bulduğu, Lausanne'da bugün toplanmış olan Temsilcilerle hemen ve ciddî olarak incelenmesi gereken sorunlardan biridir. Yapabildiği soruşturmadan sonra, Dr. NANSEN, bu sorunun Yakın-Doğu'da barış ve ekonomik sağlamlık için gerçek bir önemi olduğu kanısına varmıştır.

Dr. NANSEN, nüfus mübadelesini incelemeğe neden biraz vakit ayırdığını ve Konferans'taki Temsilcilere** bu soruna ilişkin bir rapor sunmağı kendisi için neden bir ödev saydığını kısaca açıklamak istemektedir.

Dr. NANSEN, Dünya Savaşının sonucu olarak, Yakın-Doğu'da yurtlarını bırakıp başka yerlere sığınmak üzere gitmek zorunda kalmış yüzbinlerce göçmenin durumuyla uğraşmak üzere Milletler Cemiyeti Meclisince görevlendirilmiş olduğu için, Ekim başlarında İstanbul'a ve Yunanistan'a gitmiştir. Sığınmış göçmenler konusunda araştırma yaparken, Yunan ve Türk makamlarıyla ilişkiler kurma ayrıcalığını edinmiştir; Milletler Cemiyeti Üyelerince emrine verilmiş paralardan yararlanarak, iki ulusun bitkin göçmenlerine az da olsa bir parça destek olabilmiştir.

Bu görevi yerine getirirken, Dr. Nansen, dört Büyük Devletin İstanbul'daki temsilcilerinden, azınlıkların mübadelesini sağlamak üzere bir andlaşma yapılmasını gerçekleştirme amacıyla, Türk ve Yunan Hükümetleri arasında bir görüşme kapısı açmağa çalışmasını isteyen bir çağrı almıştır. Böyle bir mübadeleyi

* Tutanakların İngilizce metninde, Dr. Nansen birinci şahıs konuşmaktadır. Ben Fransızca resmî metni göz önünde tuttum; ayrıca İngilizce metinle de karşılaştırdım. (S.L.M.)

** İngilizce metinde "...to the Governments of the members of the League of Nations." denilmektedir. (S.L.M.)

dört Büyük Devletin istenir bir şey saydıklarını ve buna karar verilirse, kesin bir barış andlaşması yapılmasını beklemeksizin, hemen uygulanmasının gerekli olduğu yolunda – kendisinin de katıldığı – bir duyguyu paylaştıklarını görerek, Dr. NANSEN, gecikmeden bir andlaşma gerçekleştirmek amacıyla, iki Hükümetle hemen görüşmelere girişmiştir. Dr. NANSEN, şimdiden Yunan Hükümetinin rızasını almış bulunmaktadır; Ankara Hükümetinin temsilcileriyle yaptığı görüşmeler de azçok ilerlemiştir. Dr. NANSEN, bu sorunun vakit geçirmeksizin yeniden ele alınacağı ve işe, kendisinin İstanbul'dan ayrıldığı zaman bıraktığı noktadan başlanacağı umuduyla, şimdi Komisyon önünde konuşmaya cesaret etmektedir.

Konferansın bütün üyelerinin dikkatini bu sorunun önemine çekebilmek için, Dr. NANSEN, bütün çabalarında, Lausanne'da temsil edilmekte olan bütün Hükümetlerin, sunmakta olduğu teklifleri uygun karşılamış olduklarını bilerek davrandığını belirtmek istemektedir. Büyük Devletler bu teklifleri uygun karşılamışlardır; çünkü, bu Devletler, Yakın-Doğu'da halkların içiçe girmişlikten kurtarılmasının barışın kurulmasını sağlayabileceğine ve nüfus mübadelesinin, büyük ölçüde etnik yer değiştirmelerin yaratmış olduğu ağır ekonomik sorunlara bir çözüm bulunmasının en hızlı ve en etkili yolu olduğuna inanmaktadırlar.

Dr. NANSEN, teklifinin Büyük Devletlerce desteklenmesine ek olarak, başlıca ilgili iki Hükümetin de bir anlaşmaya varılmasını istediklerini sanmaktadır. Türk makamları, en az dört defa, mübadeleyi uygun karşıladıklarını kendisine kesinlikle söylemişdir; Yunan Hükümeti, Dr. NANSEN'e aynı teminatı resmen vermiştir. İlgili Hükümetlerin bu istekleri, sorunu bir an önce bir çözüme eriştirmek için, Dr. NANSEN'in bütün çabalarını yeteri kadar haklı göstermektedir. Fakat Dr. NANSEN, Komisyona şunu da söylemek zorundadır: Kendisinin geçen iki aylık tecrübesi, yürüttüğü çok dikkatli araştırmalar, aynı zamanda konunun tümü üzerinde yaptığı incelemeler de, başlıca ilgili memleketlerin yararı bakımından olduğu kadar, Avrupa barışı yararı bakımından da, bir nüfus mübadelesi teklifinin kendi başına da çok istenmeğe değer bir şey olduğu kanısına varmasına yol açmıştır. Şüphesiz, bu sorun, ağır güçlüklerle karşı karşıyadır. Sayıları bir milyondan çok olan ve kendileri için yabancı yeni bir ülkeye taşınmak üzere yurtlarından çıkartılacak insanların sınıflandırılmasının, arkada bırakmak zorunda kalacakları kişisel mallarının ve mülklerinin kaydedilmesinin, değerlendirilmesinin ve tasfiye edilmesinin, bu mallara karşılık haklı olarak istemek durumunda oldukları zarar-giderimlerin [tazminatın] ödenmesinin ortaya çıkartabileceği sorunları düşünecek herkese, bu güçlükler, bitmez tükenmez görünecektir. Öte yandan, bu güçlüklerin, şu sırada, daha önce varmış olabilecekleri büyüklükten hiç olmazsa daha küçük olduğu ve nüfus mübadelesinin şimdi yapılmasından yana güçlü nedenlerin bulunduğu da hatırlanmalıdır. Kaldı ki, bu sorunu incelerken Dr. NANSEN'e yardım eden uzmanlar (Dr. Nansen, şimdi incelenmekte olan mübadeleye her bakımdan benzer bir nüfus mübadelesini etkili olarak uygulamak yollarını birkaç yıldır incelemiş olan bir Bulgar-Yunan Karma Komisyonunun tarafsız iki üyesinden söz etmektedir) teknik güçlüklerin – bir başka deyimle, bu yolda yapılacak herhangi bir andlaşmanın doğru, çabuk ve etkili olarak uygu-

lanmasının – aşılmaz nitelikte olmadığı kanısındadırlar. Görüşleri, bu konuda, herhangi bir başka kimsenin ya da başka bir makamın görüşünden daha değerli sayılmak gereken bu iki uzmanın öne sürdükleri görüşe, Komisyonca ve ilgili iki Hükümetçe de, daha büyük bir değer verilmesi gerekmektedir.

Dr. NANSEN, sözlerinin, Rum ve Türk azınlıklarının mübadelesi konusunda yapılacak herhangi bir andlaşmanın, bütünüyle tatmin edici sonuçlar vereceği anlamında yorumlanmasını istememektedir. Tam tersine, her nüfus mübadelesi, ne kadar iyi yürütülürse yürütülsün, iki taraftan da mübadele konusu olacakların pek çoğuna kaçınılmaz büyük acılar yükleyecek, belki de onların çok büyük ölçüde yoksullaşmalarına yol açacaktır. Bununla birlikte, bu fedakârlıklar ne kadar büyük olursa olsun, hiç bir mübadele yapılmadığı zaman, bu aynı halkların katlanacakları fedâkârlıklardan, daha az olacaktır.

Bugün, Yakın-Doğu'da ekonomik durum gerçekten çok kötü görünmektedir. Şimdiden nüfusun çok büyük yer değiştirmeleri olmuştur. Bir milyona yakın insan yurtlarından ayrılmış, başka bir memleketin ülkesine kaçmıştır. Bunlar Türkiye'de kazanç getiren işleri bırakmışlar, Yunanistan'da, kazanç sağlıyacak her hangi bir işten yoksun kalmışlardır. Bu duruma hemen bir çözüm yolu bulunup uygulanmazsa, her iki memleket için ekonomik sonuçlarının (bu uyarılar hem Türkiye hem de Yunanistan için aynı ölçüde geçerlidir) felâketli olacağını söylemek, aşırı konuşmuş olmak sayılmaz. Azınlıkların çabuk ve etkili olarak mübadelesi, bu felâketi, alınabilecek herhangi bir başka tedbirden çok daha iyi önliyebilecektir. Böyle bir mübadele, kaçmış Rumların bıraktıkları bakımlı toprakları işletmek için gereken nüfusun hemen ve iyi koşullar altında Türkiye'ye sağlıyacaktır. Yunanistan'dan Müslüman uyrukların ayrılması, şu sırada Yunanistan'ın çeşitli şehirleriyle kasabalarına sığınarak oralarda toplanmış göçmenlere, önemli bir ölçüde, kendi ihtiyaçlarını kendi başlarına sağlamaları olanağını verecektir. Fakat, şimdiki durumda, sorunun – en önemli olan – ekonomik yönünü inceledikten sonra, Dr. NANSEN, böyle bir mübadele yapılacaksa, bunun bir an önce yapılması gerektiğini, Komisyona ısrarla belirtmek zorundadır. Böyle davranmak, her bakımdan gerekli görünmektedir. Nüfusun büyük ölçüde yer değiştirmesine yol açan şimdiki gibi büyük bir bunalımdan hemen sonra, bir mübadeleye girişmek, işler doğal akımına girdiği zaman yapılacak bir mübadeleden çok daha kolayca kabule yanaşacaklardır. Öte yandan, hemen yapılacak bir mübadele, ekonomik bakımdan da, büyük bir önem taşımaktadır. Hem Türkiye hem de Yunanistan açısından, gelecek yaz bu iki ülkenin tarım ürünlerini elde etmeleri hayatî bir sorun olarak belirtmektedir; başka bir deyimle, Türkiye için, verimli Trakya topraklarının, 1923 de her zamanki ürününü vermesi ne kadar önemliyse, Yunanistan için de, tarımcı göçmenlerin gelecek yazdan önce, kendi ürünleriyle kendilerini besleyebilmeleri öylesine önemlidir. Nüfus mübadelesi işinin, hiç olmazsa bunun bir kısmının, Şubat sonundan önce, başka bir deyimle, üç ay içinde gerçekleştirilmesi zorunludur.

İki Hükümet [Türkiye ve Yunanistan] anlaşmayı hemen yapmak ve bir an önce yürürlüğe koymak bakımından kararlı iseler, mübadeleyi iyi bir sonuca ulaştırmak hiç de imkânsız değildir. Dr. NANSEN, anlaşmaya varmak ya da bu anlaşmayı

uygulamaya koymak için gerekli görüşmelerin uzun ya da güç olacağını sanmamaktadır. Doğu Trakya'da 300.000 kişiyi barındırabilecek, bırakılmış boş köylerin, önemli tohumluk ve yiyecek yedekleriyle, çok sayıda tarım araçlarıyla, sürülmüş bekleyen ya da yalnız ekilmeleri gereken pek çok tarlalarıyla, durmakta olduğunu hatırlamak yerinde olacaktır; göçmenler, bütün bu köylere hemen yerleşebilirler.

Dr. NANSEN, gerekli anlaşmaya ulaşılması için yapılacak görüşmelerin uzun ya da güç olmayacağını söylemiş bulunmaktadır. Gerçekten, Bulgar ve Yunan Hükümetleri arasında yapılmış anlaşmanın örnek olarak alınabileceğini düşünmektedir; belki de, Dr. NANSEN'in Türkiye Hükümetine 2 Kasımda sunduğu andlaşma tasarısında yapmış olduğu gibi, bu Bulgar-Yunan andlaşmasında bir takım değişiklikler yapılabilir. Böyle bir anlaşmanın, ortaya atılabilecek bütün ayrıntıları öngörmesi de gerekmez; bütün bu ayrıntıların bir düzene bağlanması, andlaşmanın uygulanması için kurulması gerekecek Karma Komisyonca hazırlanacak özel bir yönetmeliğe bırakılabilir. Bu usul, Bulgar-Yunan Komisyonunca benimsenmiş ve çok iyi sonuçlar vermiştir. Söz konusu usul, hızlı ve etkilidir; iki tarafın çıkarlarını da kesin olarak gözetecek bir yoldur.

Dr. NANSEN, Türk Temsilci Heyetiyle Yunan Temsilci Heyetinin, bu konuda yararlanabilecekleri uzmanları olduğunu bilmektedir. Bu Heyetler, gerçekten böyle bir nüfus mübadelesi istemekteyseler, sözü geçen uzmanların da yardımıyla, gerekli anlaşmayı bir iki hafta içinde kaleme almaları mümkündür.

Dr. NANSEN, böyle bir anlaşma yapılmadan önce, bir çözüme bağlanması gerekecek çok önemli siyasal sorunlar olduğunu da bilmektedir. Örneğin, andlaşma, zorunlu göçle isteğe bağlı göç ilkelerinden hangisine dayanmalıdır? Andlaşmanın uygulanacağı bölgenin genişliği nedir? Bu andlaşmayı yürürlüğe koymakla görevlendirilecek Karma Komisyon ya da başka bir organ ne nitelikte olacaktır? Herhangi bir anlaşmaya varılmazdan önce, bu soruların karşılığını bulmak zorunludur. Bununla birlikte, Dr. NANSEN, her iki Temsilci Heyetinin görüşlerini bildiği ölçüde, bütün bu noktalar üzerinde çok gecikmeden bir andlaşmaya varılabileceğini sanmakta, konunun bir an önce incelenmesine girişmeyi önliyebilecek bir neden düşünememektedir.

Mübadeleyi uygulamakla görevlendirilecek Karma Komisyonun ne nitelikte olacağı konusuna gelince, Dr. NANSEN, Yunan-Bulgar Nüfus Mübadelesi Andlaşmasının uygulanmasını denetleyen Karma Komisyonun, ilgili her iki Hükümetin birer temsilcisiyle, Milletler Cemiyeti Meclisince atanmış iki temsilciden kurulduğunu belirtti. Dr. NANSEN, Yunanistan ile Türkiye arasında herhangi bir anlaşma yapılırsa, benzer bir Komisyon kurulmasını telkin etti. Dr. NANSEN, Yunan-Bulgar Komisyonunu iş başında görmüştür. Bu Komisyonca elde edilen çok gerçek başarının, tüm olarak, şüphesiz, tarafsız iki üyenin gösterdiği kesin yan tutmazlıkları, bunların şu ya da bu Hükümete karşı sorumlu olmamaları, Milletler Cemiyeti Meclisinden aldıkları vekâleti yalnız vicdanları uyarınca ve dürüstçe yerine getirmekle görevli bulunmaları yüzünden olduğunu, Dr. NANSEN bilmektedir. Böyle olunca, bu konuda çıkarlarının korunmasını, tam bir güven duygusuyla Milletler Cemiyeti Meclisine emanet etmelerini Türk dostlarına telkin

etmektedir; Türkler, bu çıkarların güvenilir ellerde olacağına inanabilirler. Dr. NANSEN'in, Milletler Cemiyeti ile çok tercübesi olmuştur; Cemiyetin, üyeleri arasına henüz katılmamış olan ülkelere nasıl davranmakta olduğunu görmüştür; Milletler Cemiyetinin tarafsızlık zihniyetinin, şimdiye kadar çok önemli başarılar sağlamış olan en güçlü silâhı olarak kalmadığını, aynı zamanda, Cemiyet üyelerinden olsun ya da olmasın, her Hükümetçe kesin bir güven duygusu beslenebilecek bir adalet garantisi olduğunu söylemekten hiç çekinmemektedir.

İSMET PAŞA, önceden bildirilmiş resmî gündemde bulunmayan bir konunun bu oturumun programına alınmış olduğunu görmekle hayret ettiğini söyledi; bu gündemde yalnız savaş tutsaklarının mübadelesi bulunmaktaydı. İSMET PAŞA, Dr. Nansen'in raporuyla ortaya çıkan konunun, kendisinin hazırlamış olduğu tartışmalarla hiç bir ilişkisi olmadığını da sözlerine ekledi. Bununla birlikte, Dr. Nansen'in raporunu ilgiyle dinlemiş ve izlemiş bulunmaktadır; Türkiye ile Milletler Cemiyeti arasında resmî ilişkiler bulunmadığına göre, İSMET PAŞA, bu rapora ancak kişisel bir nitelik tanıyabilmektedir. İSMET PAŞA, şimdi dinlemiş olduğu raporu bir özel kişinin raporu saydığını yeniden belirterek, Dr. Nansen'in Türk görevlileriyle görüşmeleri bir noktadan ileri gitmemişse, bunun bir nedeninin de, Dr. Nansen'in girişim ve çalışmalarını özel nitelikte görmüş olmalarından doğduğunu söyledi.

Nüfus mübadelesi sorununa gelince, bu sorun, İSMET PAŞA'ya, Türkiye'de azınlıklar sorununa bulunacak çözüme bağlı görünmektedir. Kendisinin ummakta olduğu gibi, Komisyon, nüfus mübadelesi sorunu ile azınlıklar sorununun birbirine bağlılığını kabul ederse, Türk Temsilci Heyeti görüşünü gelecek oturumlardan birinde açıklayacaktır.

Genel olarak, İSMET PAŞA, Trakya'da olduğu gibi Anadolu'da da, evsiz-barksız ya da yaşama olanaklarından yoksun kalmış yüzbinlerce mutsuz insanın acıklı ve acındırıcı durumuna bir çare bulmanın elbette önemli olduğu görüşündedir; fakat, bugün Komisyonda, yalnız savaş tutsaklarının mübadelesi konusunun verimli bir şekilde görüşülebileceği kanısındadır.

Lord CURZON, bir yanlış anlama olduğunu sandığı için, İsmet Paşa'ya cevap olarak bir iki görüş öne sürmek istediğini söyledi. Lord CURZON, bu öğleden sonraki görüşmeyi hiç bir zaman yalnız savaş tutsaklarının mübadelesiyle sınırlamak istememiştir; savaş tutsaklarının mübadelesi, büyük bir sorunun küçük bir parçasıdır; Lord CURZON, Temsilci Heyetlerine, tartışmanın, Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus mübadelesi konusuna kadar genişleyebileceğini bildirmiştir.

İsmet Paşa, Dr. Nansen'in raporunun özel bir kişinin görüşü olduğunu, Dr. Nansen'in Türk Hükümetiyle olan ilişkilerinin her türlü resmî nitelikten yoksun bulunduğunu söylemiştir. Bunun önemi yoktur. Bu konunun gerçekten ilgi çekici yönü, Yunanistan ile Türkiye'nin hayatî çıkarlarına ilişkin bulunmasındadır; bunu kimin ortaya atmış olduğu hiç önemli değildir.

İsmet Paşa, Dr. Nansen'in teklif ettiği çözümün, işe, Türk Hükümetinin ilişki kurmamış bulunduğu Milletler Cemiyetini karıştırdığını, haklı olarak belirtmiştir. Türk Hükümeti, belki ileride, bu çeşit ilişkiler kurmanın uygun olacağını dü-

şünebilir; herhalde, şimdi bir usul sorunu ortaya atmanın sırası değildir. Üzerine dayanılması uygun olacak genel ilkeleri incelemek söz konusudur.

İsmet Paşa, öne sürülen konunun, daha geniş bir bütünün (azınlıklar sorununun) bir parçası olduğunu söyledi; bu tamamiyle doğrudur. Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus mübadelesi incelenirken, her zaman, halkı bütünüyle yerinden oynatmanın imkânsızlığı ortaya çıkacaktır. Geride kalmış olanlar, azınlıklar meydana getireceklerdir; bunların korunmasına ilişkin tedbirler, şüphesiz, zamanı gelince görüşülmek gerekecektir.

Lord CURZON, İsmet Paşa'nın, azınlıklar sorununu bütünüyle görüşmeye hazır olduğunu öğrenmekle mutluluk duyduğunu söyledi; mutluluk duyduğu bir başka konu da, yersiz-yurtsuz, başıboş dolaşan zavallı insanların derdine çare bulmanın gecikmeğe gelmez bir durum olduğunu, İsmet Paşa'nın ağzından işitmesidir. Bu sözler bile, görüşmenin konusu olan nüfus mübadelesi sorununu bütünüyle ortaya koymaktadır. Lord CURZON'un da bu konuda söyleyeceği pek çok şey vardır. Şüphesiz, Yunan Temsilci Heyeti, belki daha başka Temsilci Heyetleri de aynı durumda bulunmaktadırlar. Konferans, bir sonuca varmak istemektedir. İşte, Lausanne'da toplanmaları henüz onbeş günü bulmuşken, şimdiden, büyük ilerlemeler gerçekleştirilmiştir. Türk Temsilci Heyeti, kendisine yöneltilmiş çağrılara büyük bir iyi niyetle karşılık vermiştir; Lord CURZON, Türk Temsilci Heyetine çok baskı yaptığını bu Heyetin düşünmeyeceğini ummaktadır. Lausanne çok hoş bir şehirdir; fakat Konferans üyelerinden hiç biri Noel'i burada geçirmek isteğinde değildir; bu yüzdendir ki, nüfus mübadelesine ilişkin görüşmenin hemen başlamasında, görüşmeler bu öğleden sonra bitmezse, gelecek bir oturumda devam edilmesinde, Lord CURZON israr etmektedir; çünkü, binlerce erkeğin, kadının ve çocuğun hayatı, kabul edilecek çözüme bağlı bulunmaktadır.

M. VENİSELOS, savaş tutsakları konusunda İsmet Paşa ile aynı görüşte olduğunu söyledi.

Nüfus mübadelesine gelince, M. Nansen'in teklif ettiği ilkeleri M. VENİSELOS kabul etmektedir. Türk* Hükümeti bunları reddetmekteyse, kendisi, başka şartlarla uzlaşma yolunu araştırmak için, Türk Hükümetiyle görüşmeğe hazırdır. M. VENİSELOS, bir çözüm bulmanın geciktirilmez olduğunu belirtmek istemektedir. Binlerce insan Doğu Trakya'dan çıkıp gitmiştir; toprak, ekim işleri tamamlanmadan, olduğu gibi bırakılmıştır. Mümkün olduğu kadar çabuk bir çözüm bulmak, ister Türk ister Rum, herkesin yararınadır.

M. BARRÈRE, tartışmanın, bir an önce mübadeleye girişmek zorunluluğu üzerinde bütün Temsilci Heyetlerinin görüş birliğinde olduğunu gösterdiğini söyledi. Özellikle ilgili olan iki Temsilci Heyeti, görüşmeler ve konuşmalar yoluyla bir anlaşmaya varabilirlerse, M. BARRÈRE, bunun, insanlığa çok büyük bir yararı dokunacağına inanmaktadır.

M. VENİSELOS, işleri yürütmek için en iyi yolun, bir Türk, bir Yunanlı üye ile, Konferansın seçeceği bir Başkandan meydana gelecek çok sınırlı bir alt-komisyon kurmak olduğunu düşünmektedir. Dr. Nansen, görüşünü bildirmek üzere, alt-

* Fransızca ve İngilizce metinlerde "*Ottoman*". (S.L.M.)

komisyona çağrılabilir. Böylece, bir an önce bir çözüme varılması mümkün olabilecektir; alt-komisyonun çalışmaları sırasında görüş ayrılıkları çıkarsa, ancak o zaman alt-komisyon bu sorunları Komisyona havale edebilecektir.

İSMET PAŞA, bu konunun bir alt-komisyonda incelenmesini kabul ettiğini söyledi; bununla birlikte, Konferansın incelemesine sunulmuş ve birbirine böylesine bağlanmış olan sorunlara ilişkin olarak, Türk Temsilci Heyetinin genel görüşünü açıklamasının da gerekli olduğunu düşünmektedir. Türklerin ne görüşte olduklarının öğrenilmesinden ve nüfus mübadelesi sorununun ele alınıp bir çözüme bağlanmasından önce, geciktirilmeğe hiç gelmez bir nitelikte olan bu iki sorunun ele alınıp bir çözüme bağlanması çok önemlidir.

Türk Temsilci Heyeti, Yunan ordusunca zorla alınıp götürülmüş olan sivil Türk tutsaklarının hemen serbest bırakılmasını istemektedir; Türk Temsilci Heyetinin elinde bunların ayrıntılı ve eksiksiz bir çizelgesi vardır. Bu tedbir, karşılığında hiç bir şey gerektirmemektedir; çünkü, Türk orduları Yunanistan'da hareketlerde bulunmamış olduklarından, Türklerin elinde Yunanlı sivil tutsak yoktur.

Türk Temsilci Heyeti, aynı zamanda, Yunanistan'da tutuklu bulunan Türk savaş tutsaklarının da, gecikmeden serbest bırakılmasını istemektedir. Türkiye'de gözaltı (enterne) edilmiş Yunan savaş tutsakları ancak barış yapıldığı zaman geri verileceklerdir. Bununla birlikte, Yunan Hükümeti Türk tutsaklarının geri verilmesinde iyi niyetini açıkça gösterirse, Türkiye Büyük Millet Meclisi, barış andlaşmasının yapılmasından önce, Yunan tutsaklarının serbest bırakılması olanağını düşünebilecektir.

İSMET PAŞA, bundan sonra, Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus mübadelesini genel bir bakış açısından incelemeğe geçti. Doğu Trakya, Türk makamlarına ancak bir gün önce, 30 Kasım tarihinde teslim edilmiş bulunmaktadır. Bu yüzden, Rumların oralarda bıraktıkları köylerin kaç kişi barındırabileceğini ölçmeğe yarayacak verileri toplamak mümkün olamamıştır. Kurtarılmış olan Anadolu'da, sayılamıyacak kadar bir nüfus, kendilerine barınacak bir yer bulamaksızın, dolaşıp durmaktadır. M. Veniselos'un kendi ağzıyla söylediği gibi, Rum göçmenleri Yunanistan'daki Müslümanların evlerinde barınabilme olanağını bulurken, yüzbinlerce Türk, evsiz-barksız olan kütleyi daha da büyütecek bir şekilde, Türkiye'ye gelmek için, Yunanistan'da bulunan evlerini bırakıp çıkmak zorunda kalacaktır.

Öte yandan, Rumlar Trakya'dan ayrılırken, Türklere ait malların, ürünlerin ve hayvanların büyük bir kısmını alıp götürdüklerini Türk Hükümeti öğrenmiş bulunmaktadır. Yunan topraklarından binlerce Türk göçmeninin gelmesiyle, Küçük Asya'da evsiz-barksızların sayısının ne ölçüde artacağını şimdiden kestirmek güçtür.

Böyle bir programın uygulanır olup olmadığını, uygulanabilirse, bunun ne ölçüde yapılabilecğini incelemek gerekir. Bu da, derinlemesine bir soruşturmayı zorunlu kılmaktadır. Herhalde, eğer böyle bir nüfus mübadelesi yoluna gidilecekse, bu mübadele İzmir ve İstanbul'u da içine almak üzere, Türkiye'nin bütün Rum nüfusunu kapsamalıdır.

İSMET PAŞA, Yunan istilâsıyla yakılıp-yıkılmış Anadolu'ya gelip yerleşmek için Yunanistan'daki evlerini ve mülklerini bırakan Türklerin kaderiyle, Türklerce Makedonya'da ya da Yunan topraklarında el sürülmeden bırakılmış mülklere sahip çıkmak üzere gidecek Rum kaçaklarının kaderleri arasında yeniden bir karşılaştırma yaptıktan sonra, savaş tutsakları konusunda, Yunanistan iyi niyetini göstermedikçe, bu konunun alt-komisyonda incelenmesini kabul edemiyeceğini söyliyerek sözlerini bitirdi.

M. VENİSELOS, İsmet Paşa'nın, Türk savaş tutsaklarının Yunanistan'ca hemen geri verilmesi, buna karşılık Türkiye'ce Yunan savaş tutsaklarının ancak barış andlaşmasının yapılmasında geri verilmesi şartıyla, savaş tutsaklarının mübadelesini kabul etmekte olduğunu belirtti. Yunan Hükümeti böyle bir esas üzerinde tartışamaz. Yunan Hükümetinin teklif edebileceği şey, iki tarafın elinde kalmış savaş tutsaklarının eşit sayıda mübadelesidir. Böylece, savaş tutsaklarının, bütün iyi niyetlere rağmen, tüm olarak ortadan kaldırılması imkânsız acıları, elden geldiği ölçüde, azaltılmış olacaktır.

Öte yandan, nüfus mübadelesinin, Küçük Asya'da, evsiz-barksızlar sayısını arttırmak sonucunu doğurabileceği yolunda İsmet Paşa'nın öne sürdüğü iddiayı da M. VENİSELOS reddetmek istemektedir. Gerçekte, Yunanistan'a sığınmış bir milyon göçmen vardır. Bunlar, evlerini, yakıp-yıkmadan, olduğu gibi bırakmışlardır. Şüphe yok ki, bu bir milyon göçmenin 200.000 i İzmir'den gelmiş bulunmaktadır; İzmir'de yangın çıktığı için, şehirden ayrılmak zorunda kalan Rum halkı, konut bırakamamıştır. Durum böyle iken bile, Doğu Trakya ile Anadolu'da 800.000 kişi barındırabilecek sayıda konut vardır. Üstelik, bu sorunu incelemiş ve memleketi gezmiş bulunan Dr. Nansen de bu konuda tanıklık yapabilir. Bunun içindir ki, İsmet Paşa ne derse desin, evsiz-barksız halk sorunu Yunanistan için çok sıkıntılı bir şekilde söz konusu olurken, Türkiye için gerçek bir sorun olarak ortaya çıkmamaktadır.

M. VENİSELOS, Yunanistan'da oturan Türklerin buradan zorunlu olarak çıkıp gitmelerinde direnmek istememektedir. Bu konuya ilişkin olarak, M. VENİSELOS, Yunanistan'a sığınmış bulunan göçmenlerden en büyük kısmının evsiz-barksız olduğunu, ve şu sırada kiliselerde, okullarda ya da çadır altında barındırıldıklarını belirtmenin de gerekli olduğunu düşünmektedir. Gerçekten, Müslümanların evlerine yerleştirilmiş olanların sayısı pek azdır; Müslümanlara yalnız, evlerinin boş kalan kısımlarında göçmenlerden bazılarını almağa bir çağrıda bulunmaktan başka bir şey yapılmamıştır.

M. VENİSELOS, Türk nüfusunun Yunanistan'dan zorla ayrılmasını istememektedir. M. VENİSELOS, nüfus mübadelesinin isteğe bağlı olmasını öngörmektedir. Duyguları, bu sorunun kesin olarak ve insanca bir çözüme bağlanmasından yanadır.

İstanbul'a ilişkin olarak özel bir sorun ortaya çıkmaktadır. M. VENİSELOS bu şehirde oturan ve Trakya ile Anadolu'dan sığınmağa gelmiş pek çok göçmenin de kendilerine katılmış bulunduğu binlerce Rumun İstanbul'dan ayrılmak zorunda bırakılmasını kabul edememektedir. Böyle bir sınırdışı ediş, benzeri görülmemiş siyasal, ekonomik ve sosyal bir yıkım demek olur. Gerçekten, böyle bir büyük göç istemekte Türkiye direnseydi, Yunanistan'a sığınmış göçmenlerin sayısı öylesine

artmış olurdu ki, M. VENİSELOS, Amerika'dan, bu büyük Batı demokrasisinden, bunların yararına olmak üzere kabul etmeğe razı olacağı göçmenler oranını arttırmasını istemek zorunda kalırdı. Bu çekince [ihtirazî kayıt] dışında, M. VENİSELOS, ister gönüllü ister zorunlu olsun, bir nüfus mübadelesini göz önünde tutmağa hazırdır.

Lord CURZON, bu tartışmanın, söz konusu sorunun ne kadar önemli ve geciktirilmez olduğunu göstermiş bulunduğunu söyledi. Nüfus mübadelesinin ancak dikkatli bir incelemeden sonra, üstelik, her iki tarafın iyi niyetine dayanarak yapılabilecği açıkça ortaya çıkmıştır. Lord CURZON, bu soruna ilişkin tartışmanın aynı karşılıklı anlayış zihniyeti içinde sürdürüleceğini ummaktadır.

Lord CURZON, kabul edilecek ilke konusunda bir iki söz söylemek istemektedir. M. Veniselos, ister gönüllü ister zorunlu olsun, bir nüfus mübadelesini incelemeğe hazır olduğunu söylemiştir. Hiç şüphe yok ki, herkes içgüdüsüyle, mümkün olduğu ölçüde isteğe bağlı (gönüllü) bir mübadeleyi üstün tutacaktır. Yunanistan'la Bulgaristan arasındaki nüfus mübadelesi isteğe bağlı tutulmuştur. Bir alt-komisyon atanırsa, şüphesiz bu noktayı da inceleyecektir; fakat Lord CURZON, bir çok neden yüzünden, zorlama gerekeceğini sanmaktadır. Gönüllü (isteğe bağlı) mübadeleye karar verilirse, bunun uygulanmasının tamamlanması aylar gerektirecektir; oysa, her şeyden önce istenen, Türk nüfusun gelecek yılın başında toprakları işleyebilmek üzere Trakya'ya getirilebilmesidir; ikinci olarak, Yunanistan'a her yandan yığılmakta olan göçmenlerin bu ülkede yerleşmelerini sağlamak gerekmektedir. Mübadele zorunlu olursa, gidenlere, arkalarında bırakmak zorunda kalacakları mal ve mülklerinin [*property, biens*] değerini ödemek kolaylaşmış olacaktır.

İsmet Paşa, mübadeleye konu olacak kimselerin sayısı sorununa ilişkin olarak, Türk Temsilci Heyetinin yeterli verileri olmadığını söylemiştir. Lord CURZON, rakamlar elde etmeğe çalışmıştır; konunun önemini ve geciktirilmeğe gelmezliğini göstermek üzere bunları söyleyecektir.

Amerikan istatistiklerine göre, Küçük Asya'da, 1914 de, 1.600.000 Osmanlı uyruğu Rum vardı. 1914 ile 1918 yılları arasında, sürgünler yüzünden, bunların sayısı aşağı yukarı 300.000 ile 400.000 arasında azalmıştır. 1919 ilkbaharı ile 1922 yazı arasında, sürgünler ve başka çeşit acılar yüzünden, Osmanlı uyruğu 200.000 Rumun öldüğü sanılmaktadır. Bu yerlerde bulunmuş olan kimselerden Lord CURZON'un elde ettiği güvenilir başka istatistiklere göre, en azından Osmanlı uyruğu 500.000 Rumun, İzmir vilâyetinden* 1922 Eylül ve Ekim aylarında ayrıldığı anlaşılmaktadır. Böylece 1914 de Küçük Asya'da 1.600.000 Osmanlı uyruğu Rum yaşarken, bunlardan 1.000.000 ile 1.100.000 arasında bir kısmı öldürülmüş ya da sürülmüş, kaçmış ya da ölmüştür. Şimdi bunlardan, Küçük Asya'da 500.000 kişi kalmıştır; kendileriyle ilgilenilmesi gerekenler de bunlardır.

Bunların çoğunluğu yollarda ve yakılıp-yıkılmış bölgelerde çalışan 16 ile 50 yaş arasında erkeklerden meydana gelmektedir. Öte yandan, Türk Hükümeti, söz

* Fransızca tutanaklarda "*Ionie*", İngilizce tutanak metninde "*Ionia*" denilmektedir. 1924 Türkçe çevirisinde "İzmir vilâyeti" terimi kullanılmıştır. (S.L.M.)

konusu edilen bu erkekler dışında, Küçük Asya'nın bütün Hıristiyanlarını, 30 Kasımdan (kimi durumlarda 15 Aralıktan) önce, memleketi bırakıp gitmeğe ve gitmezden önce de mal ve mülklerini Müslümanlara satmağa çağırmıştır.

İstanbul'un Rum nüfusuna gelince bunlar, 1914 de, aşağı yukarı 300.000 kişi kadardı. Daha yakın tarihte verilen rakam 400.000 idi; artışın nedeni, şüphesiz, sığınmağa gelmiş göçmenlerin akını olmalıdır. Bu son zamanlarda İstanbul Rumlarından pek çoğu – Mudanya anlaşmasından sonra, söylendiğine göre, günde yaklaşık olarak 3.000 kişi – büyük bir hızla, şehirden ayrılmıştır. Lord CURZON, yalnız Ekim ayında, 15.000 Rumun İstanbul'dan ayrıldığını öğrenmiştir. Bununla birlikte, bugün de orada pek çok Rum kalmıştır. Lord CURZON, Türk Temsilci Heyetinin dikkatini, daha önce, M. Veniselos'un da işaret ettiği, aşağıdaki noktaya çekmek istemektedir: Sayıları yüzbinlere varan bir insan topluluğunun kaderi, şüphesiz, şu sırada tartışılmakta olan konunun bir unsurudur; fakat Lord CURZON'un bu konuya ilişkin olarak edindiği bilgilere göre, bu Rum nüfusun sınırdışı edilmesi, Türkiye'nin kendisi için de ekonomik ve endüstriyel bakımdan çok büyük bir kayıp olacaktır. Lord CURZON bu nüfusun İstanbul'un varlığı için hayatî bir rol oynadığı kanısındadır; büyük bir ticaret ve sanayi şehri olan İstanbul, bu Rumlar olmazsa, etkisini, varlığını ve ticaretini yitirecektir. Bu yüzden, Lord CURZON, alt-komisyon kurulursa, İstanbul'daki Rum nüfusunu alıkoymak için Türk Hükümetini razı etmeğe çalışmanın ne kadar yerinde olduğunu, alt-komisyonun gözden uzak tutmayacağını ummaktadır.

Buna karşılık, Batı Trakya'nın Türk nüfusu, bir kaç gün önce, 1912 rakamlarına göre aşağı yukarı 124.000 kişi olarak hesaplanmıştır. Yunan Temsilci Heyeti* bunları sınırdışı etmek isteğinde bulunmamıştır; onlar da çıkıp gitmek isteğinde görünmemektedirler. Lord CURZON, konunun bu iki yönünü bir alt-komisyonun incelemesini ve bu iki unsur arasında bir denge kurulup kurulamayacağını göz önünde tutmasını telkin etti.

Bundan sonra, Yunanistan'daki, Yunan uyruğu Müslümanların durumu gelmektedir. Bunların sayısı, eski Yunanistan'da 4.000 kadardı; Girit'i ve adaları içine almak, fakat Batı ya da Doğu Trakya'ları dışarıda bırakmak üzere, yeni Yunanistan'da sayıları aşağı yukarı 360.000 kişidir. Öte yandan, Batı Trakya'nın Türk nüfusu da yaklaşık 124.000 kişi kadardır. Bu rakamlar doğru ise, Yunan ülkesinde, toplam olarak 450.000-480.000 kadar Müslümanın bulunduğunu göstermektedir. Son olaylardan önce, Doğu Trakya'da Rumların sayısı 300.000 ya da daha çok hesaplanmaktaydı. M. Veniselos'un dediği gibi, bu nüfusun hepsi şimdi Yunanistan'a kaçmış bulunmaktadır; Hamdi Bey'in Dr. Nansen'e Ekimde verdiği rakam, 320.000 idi. Böylece, bugün Doğu Trakya'da, bir ay öncesine kadar, 320.000 kişinin oturmakta olduğu, bırakılmış bir bölge var demektir; bu bölge, aynı sayıda Türk bulunabilirse, bunların gelip yerleşmelerini beklemektedir. İsmet Paşa'nın konuşmasında belirtir gibi olduğuna göre, Rumlar hayvanlarını götürmüş olsalar bile, arkalarında, bu hayvanlar için zarar-giderim (tazminat) sayılabilecek önemli

* Tutanakların Fransızca metninde "*Délégation grecque*", İngilizce metinde "*Turkish delegation*" denilmektedir. (S.L.M.)

tarım ürünü stokları bırakmışlardır.

Savaş tutsaklarına gelince, Yunanlıların elinde bulunan Türklerin sayısı 10.000 olarak hesaplanmıştır; bunlardan başka, rehine olarak alıkonulan ve sayıları 3.000 olarak hesaplanan, bir miktar da Küçük Asya'lı sivil kimseler vardır. Buna karşılık, Türklerin elinde Yunanlı ve Osmanlı uyruğu Rum tutsakların sayısı aşağı yukarı 30.000 kadardır; buna, Yunan ordusunda hizmet etmeyeceklerine söz vermek gibi, bir takım şartlar altında Yunanistan'a geri verilmeleri herhalde gerekecek olan ve Küçük Asya'da bir yere sürülmüş bulunan 70.000-120.000 arasında Osmanlı uyruğu Rum erkeklerini de katmak gerekir.

Mübadele edilecek halkların büyüklüğü böylesine önemli olunca, Komisyon bu sorunla nasıl uğraşacaktır? Hem İsmet Paşa, hem de M. Veniselos, bu konunun bir alt-komisyona havale edilmesini uygun karşılar görünmektedirler. M. Veniselos, bir Yunan temsilcisiyle bir Türk temsilcisinin, bir de bağımsız Başkanın katılmasıyla meydana gelecek ve Dr. Nansen'e ya da başka kaynaklara danışabilecek küçük bir alt-komisyonun kurulmasını teklif etmiş bulunmaktadır. Lord CURZON, bu teklifi çok yerinde bulmaktadır; alt-komisyon yalnız bu sorunu incelemekle değil, aynı zamanda, mümkün olduğu kadar kısa bir süre içinde, her iki tarafın imzasına sunulabilecek bir sözleşme tasarısı hazırlamakla da görevlendirilmelidir. Lord CURZON, alt-komisyonun, biraz önce sözünü ettiği noktaların – başka bir deyimle, gönüllü ya da zorunlu mübadele sisteminin – incelenmesini; İstanbul'un ve Batı Trakya'nın özel durumlarını; savaş tutsaklarını; sığınmış göçmenleri; ve bir bütün olarak halkın durumunu aklında tutacağını ummaktadır.

Lord CURZON, Konferansa çağıran üç Büyük Devletin birer temsilcisiyle, Yunanistan ve Türkiye'nin birer temsilcisinin katılacağı küçük bir alt-komisyonun hemen kurulmasını teklif etti. Alt-komisyon belki de İtalyan temsilcisinin başkan olmasını isteyecektir (çünkü İtalya bu sorunla çok ilgilenmektedir); alt-komisyon, şüphesiz, dilediği kimselere danışabilecektir.

M. VENİSELOS, İsmet Paşa'nın, Yunanistan'ın elinde bulunan sivil tutsakları almak istemesini çok iyi anlamakta olduğunu söyledi. Bununla birlikte, M. VENİSELOS, bu konuya ilişkin olarak İsmet Paşa'nın söylediklerinin tersine, bu tutsakların [Yunanistan'a] götürülmesinde Devletler hukukuna herhangi bir aykırılık bulunmadığını belirtmek istemektedir. Yunan ordularının Türk topraklarını işgali sırasında, Yunan Komutanlığı, ordunun güvenliği için tehlikeli saydığı kimseleri tutuklama yetkisini kullanmaktan başka bir şey yapmamıştır. Ne olursa olsun, İsmet Paşa, bu sivil tutsakların ailelerince katlanılan – ve yalnız, bunların aile ocağında bulunmamalarından doğan – acıları, Anadolu'yu bırakıp gitmek zorunda kalmış olan kimselerin çektiği acılarla karşılaştırılabilir mi sanmaktadır? Gerçekten, sayıları yüzbinleri bulan bu mutsuz insanlar arasında, hemen hemen yalnız kadınlar, çocuklar ve yaşlılar vardır. Yaşları 18 ile 52 arasında sağlam bütün erkekler Anadolu'nun içerilerinde alıkonulmuştur. M. VENİSELOS, bu acıların karşılıklı olarak tartılmasını ve iki sorunun aynı zamanda göz önünde tutulmasını istemektedir.

Komisyon aşağıdaki kararı kabul etti:

> "Savaş tutsakları ile rehinelerin geri verilmesini içine almak üzere, Yunanistan ile Türkiye arasında nüfus mübadelesi sorununun, Konferansa

çağıran üç Büyük Devletle, Türkiye ve Yunanistan Devletlerinin birer temsilcilerinden kurulu ve bir İtalyan Temsilcinin başkanlığını yapacağı bir alt-komisyonun incelemesine havale edilmesine, ve alt-komisyonun bu soruna ilişkin olarak Dr. Nansen'i dinlemesine ve yararlı göreceği tanıklıkları toplamasına karar verildi."

İSMET PAŞA, söz konusu üç konunun havale edilmiş bulunduğu alt-komisyonun, ilkin, sivil Türk tutsaklarının serbest bırakılması işiyle uğraşmasının gerektiğini belirtti. Alt-komisyon üyelerini aydınlatmak üzere dinlenebilecek tanıkların memleketi tanıyan kimseler olmaları zorunludur. Türk Temsilci Heyeti, Lord Curzon'un ve M. Veniselos'un vermiş oldukları rakamları incelemek ve doğru olup olmadıklarına bakmak niyetindedir; bununla birlikte, İsmet Paşa, daha şimdiden, 1914 de Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde, İstanbul'la birlikte, 1.600.000 Rumun hiç bir zaman bulunmadığını söylemekten aslâ çekinmemektedir. Buna karşılık, Yunan topraklarında oturan Türklere ilişkin rakam, gerçekte olduğundan çok daha küçük verilmiş görünmektedir.

İSMET PAŞA, bu sorunu, yalnız genel görünümü içinde göz önünde tutmak istemiş olduğunu söyledi. Sözü geçen Doğu Trakya, ancak 30 Kasımda, başka bir deyimle, bir gün önce, Türk makamlarınca geri alınmış olduğu için, oradaki oturulabilir köylerin sayısını bilememesi herhalde kendisine bağışlanabilir. Öte yandan, Müttefik generallerin raporlarına göre, Rumlar, yanlarında alıp götüremedikleri biçilmiş ekinleri, gidişleri sırasında ateşe vermişlerdir.

Özet olarak, alt-komisyonun incelemesine havale edilen sorunlar şu şekilde sınıflandırılabilir:

1. Sivil tutsaklar sorunu;
2. Savaş tutsakları sorunu;
3. Nüfus mübadelesi.

İSMET PAŞA, sivil tutsakların alınıp götürülmesinin öteki sorunlara benzer yanı olmadığını, yeniden belirtti. Yunanlılar, işgal ettikleri bütün köylerden ve şehirlerden, özellikle aydınlar, varlıklı kimseler ve halkın ileri gelenleri arasından binlerce Türkü alıp Yunanistan'a sürmüşlerdir. Türk Temsilci Heyetinin elinde bunların çizelgeleri vardır. Oysa, Devletler hukukunda, işgal edilmiş bir ülkenin sivil halkını alıp götürmeğe ve tutuklamağa izin veren hiç bir şey yoktur. Yunanlıların böyle davranmalarıyla güttükleri tek amaç, Türkiye'yi nüfus bakımından, kültür bakımından ve ekonomik bakımdan yok etmekten başka bir şey değildir.

İSMET PAŞA, her şeyden önce, tutuklu götürülmüş Türklerin, hemen serbest bırakılarak Türkiye'ye geri verilmelerini sağlamak üzere bir karar alınmasını istemektedir.

Türk Hükümeti, sivil rehinelerin geri verilmesi sırasında yapılacak yoklamada bulunmayanların ne olduğunu anlamak üzere sıkı soruşturmalara girişilmesini istemenin, kendisi için bir ödev olduğu kanısındadır. Mudanya görüşmeleri sırasında, 7 Ekim 1922 de yapılan beşinci oturumun ikinci toplantısında, Müttefik generaller, tutuklu Türk sürgünlerinin [*déportés, deportees*] hemen serbest bırakılmalarına ilişkin olarak Yunan Hükümeti üzerinde israr etmelerini istemek üzere,

kendi Hükümetlerine bir telgraf çekeceklerine kesin olarak söz vermiş bulunduklarına göre, Türk Hükümeti bu isteğinin Büyük Devletlerce destekleneceğine daha da güvenmektedir.

Oturuma saat 19.20 de son verildi.

Genel Sekreter:
R. MASSİGLİ

Uygun bulundu:
F. L. BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Thomas SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); E. LAGARDE (*Fransa*); Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); Const. CONTZESCO (*Romanya*); V. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET (*Türkiye*).

(9) SAYILI TUTANAK

BOĞAZLAR REJİMİNİ İNCELEME KOMİSYONU

(1) SAYILI TUTANAK

4 ARALIK 1922, PAZARTESİ OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, Lord Curzon'un başkanlığında, saat 11.00 de açıldı.

Hazır bulunanlar:
MM. CHİLD, Amiral BRİSTOL, GREW (*Amerika Birleşik Devletleri*); Marki CURZON OF KEDLESTON, Sir Horace RUMBOLD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. BARRÈRE, BOMPARD (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS (*Yunanistan*); Marki GARRONİ, M. LAGO (*İtalya*); Baron HAYASHİ, M. OTCHİAİ (*Japonya*); MM. DUCA, DİAMANDY (*Romanya*); MM. NİNTCHİTCH, RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); İSMET PAŞA, RIZA NUR BEY, HASAN BEY (*Türkiye*); MM. STAMBOULİSKY, STANCİOFF, THEODOROFF (*Bulgaristan*); MM. TCHİTCHERİNE, RAKOVSKİ, MDİVANİ, VOROVSKİ (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*).

Oturumda ayrıca hazır bulunanlar:
MM. DWİGHT, AMORY, WHEELER (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir William TYRRELL, MM. LİNDLEY, Amiral Sir R. KEYES, Tümgeneral BURNETT-STUART, M. MALKİN, Deniz Albayı POUND, R.N., Yarbay HEYWOOD, MM. NİCOLSON, FORBES ADAM, LEEPER, Binbaşı McLEOD, McCLURE (*İngiliz İmparatorluğu*); Tümamiral LACAZE, General WEYGAND, MM. LAROCHE, FROMAGEOT, DE LACROİX, BARGETON, DE PERCİN, BAROİS (*Fransa*); MM. MİCHALOKOPOULOS*, V. DENDRAMİS, General MAZARAKİS (*Yunanistan*); MM. ARLOTTA, Albay VİTALE, GUARİGLİA (*İtalya*); MM. NAGAOKA, SATO, Albay SAİGO, Deniz Albayı TSURU, M. TANİ (*Japonya*); M. CONTZESCO, Albay DUMİTRESCO (*Romanya*); MM. CHRİSTİTCH, ANTİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); MÜNİR

* Fransızca resmî metinde, burada böyle yazılmıştır. Çoğunlukla ve İngilizce metinde "MİCHALAPOULOS" şeklinde yazılmaktadır. (S.L.M.)

BEY, MUHTAR BEY, Yarbay TEVFİK BEY, Deniz Yarbayı ŞEVKET BEY (*Türkiye*); Mgr. STEPHAN, MM. MOURAVİEFF, MORPHOFF, Albay NOİKOFF, GROZKOFF (*Bulgaristan*); MM. BERENS, CHAPOCHNİKOFF (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*).

Konferans Genel Sekreteri: M. MASSİGLİ.

Sekreterler: MM. F. LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); SPRİNG RİCE, BENTİNCK (*İngiliz İmparatorluğu*); LAGARDE (*Fransa*); COLLAS (*Yunanistan*); İNDELLİ (*İtalya*); HOTTA (*Japonya*); CONSTANTİNESCO (*Romanya*); MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET (*Türkiye*); Matmazel Nadejda STANCİOFF, M. ALTİNOFF (*Bulgaristan*); MM. SABANİNE, PASTOUKOFF, ARENS, Madam ZARETZKAİA (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*).

Tercüman: M. CAMERLYNCK.

Boğazlar Rejimi. Genel görüşme.

Lord CURZON, Konferansa sunulan en önemli sorunlardan birinin, Boğazlar sorunu olduğunu söyledi; gerçekten bu sorun, yalnız son zamanlarda savaşa tutuşmuş olan Devletlerle Boğazlar'ın yakın komşuları olan Devletleri değil, bütün dünyayı ilgilendirmektedir. Uluslararası bu büyük yol, son yüzyıl içinde yapılmış çeşitli andlaşmalara konu olmuştur; Lord CURZON, Boğazlar'ın gelecekteki rejimini düzenlemeyi Konferansın başaracağı umudundadır. Bütün Temsilci Heyetlerinin, bu sorunu, şimdiye kadar Konferansın çalışmalarını nitelendirmiş olan ağır başlılık, içten davranış ve nezaket duygularıyla ele alacaklarına güvenmektedir.

Daha önceki toplantılarda yaptığı gibi, Lord CURZON, ilkin Türk Temsilci Heyetini, sonra da öteki Temsilci Heyetlerini görüşlerini açıklamağa çağıracağını söyledi. Komisyon, bu toplantılara ilk defa katılan ve Boğazlar konusuyla çok ilgili bulunan Rus Temsilci Heyetinin görüşlerini işitmekle mutluluk duyacaktır; Komisyon, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan Temsilci Heyetlerinin görüşlerini de memnunlukla dinleyecektir. Bu görüşler en büyük bir dikkatle incelenecektir. Lord CURZON ve Müttefik meslekdaşları iyiden iyiye düşünmeden hiç bir cevapta bulunmayacaklardır; böyle bir inceleme olanağını sağlamak üzere, Komisyonun oturumlarını ertelemesi zorunluluğu da söz konusu olabilecektir.

İSMET PAŞA, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin, 4 Ekim 1922 tarihli notasında, Boğazlar sorununun ancak Rusya'nın, Ukrayna'nın ve Gürcistan'ın katılmalarıyla görüşülebileceğini, Müttefik Devletlerin bilgisine sunmakla şeref duymuş olduğunu söyledi. Türk Temsilci Heyeti, Konferansda da, görüşmeler bu konuyla ilgili olduğu her zaman, bu görüşünü yeniden belirtmekten geri kalmamıştır. Türk Temsilci Heyeti, sözünü ettiği Hükümetlerin Temsilcilerinin görüşmelere katıldıklarını görmekle duyduğu memnunluğu açıklamak istemektedir.

Çanakkale ve Karadeniz Boğazları, Türk Devletinin egemenliği altındaki topraklarda bulunduğu için, Türkiye'nin bu sorunla çok ilgili bulunduğu, bu konunun Türkiye için özel bir önemi olduğu kendiliğinden anlaşılmaktadır. Bu

yüzden, Türkiye Büyük Millet Meclisi Temsilci Heyeti, genel barışı sağlam bir temele oturtabilmek için, bu soruna, söz konusu bütün meşru çıkarları uzlaştırabilecek bir çözüm bulunmasını dilemektedir.

Bu konuda, Türk Hükümetinin görüşü, dört yıl önce Misak-ı Millî'de de belirtildiği üzere, şöyledir:

> "Halifeliğin bulunduğu yer, Sultanlığın Başkenti ve Osmanlı Hükümetinin Merkezi olan İstanbul şehriyle Marmara Denizi'nin güvenliği her türlü saldırıdan korunmuş olmalıdır. Bu ilke saklı kalmak şartıyla, Akdeniz [Çanakkale] ve Karadeniz Boğazlarının dünya ticaretine ve uluslararası ulaşıma açık tutulmasına ilişkin olarak bizimle bütün öteki Devletlerin oybirliğiyle verecekleri karar geçerli olacaktır."*

Bu ilkeler Türkiye'nin genel görüşünü yansıtmaktadır. İlgili Hükümetlerce, Boğazlar'a ilişkin olarak öne sürülebilecek çözüm yolları üzerinde Türk Temsilci Heyeti görüşlerini ve isteklerini bu ölçüte [kıstasa] dayandırmak niyetindedir.

Lord CURZON, Ekselâns İsmet Paşa'nın bu konuşmasının, Türk Temsilci Heyetinin tartışmalara tek katkısı olmayacağını çok ciddî olarak ummakta olduğunu söyledi. Lord CURZON'un şimdiye kadar görmüş olduğu üzere, Türk Temsilci Heyeti, çoğu zaman, görüşlerini önce pek ölçülü bir iki cümle içinde belirtmekte, bundan sonra da, daha ayrıntılı bir konuşma yapmaktadır. Bu soruna ilişkin olarak da, Lord CURZON, Türk Temsilci Heyetinin böyle davranacağını ummaktadır.

İsmet Paşa, Rusya, Ukrayna, Gürcistan ve Bulgaristan Temsilci Heyetlerinin görüşmeler katıldıklarını görmekten duyduğu ve Lord CURZON'ca da paylaşılan memnunluğu belirtmiştir; İsmet Paşa, Boğazlar Türk ülkesinde ve Türk egemenliği altında bulunduğu için, Türkiye bakımından en büyük bir önem taşıdıklarını; İstanbul ile Marmara Denizi'nin dokunulmazlığının Misak-ı Millî'nin bir parçası olduğunu; son olarak da, Ankara Hükümetinin, Boğazlar'ın bütün ulusların ticaretine açık bulunması için uluslararası anlaşmalar yapmağa hazır bulunduğunu söylemiştir. İsmet Paşa'nın konuşması bu kadarla kalmıştır. Türk Temsilci Heyeti, görüşlerinin ne yoldan uygulanacağı konusunda herhangi bir şey söylememiştir. Konferansa Çağıran Devletler, 23 Eylül tarihli notalarında, bu soruna ilişkin görüşlerini, Boğazlar bölgesinin askerlikten arındırılmasıyla, Milletler Cemiyeti gibi bir denetim organınca korunmaları konularını da içine almak üzere, ana çizgileriyle bildirmişlerdir. Türk Temsilci Heyeti, askerlikten arındırma sorununun, Trakya'nın sınırlarına ilişkin olarak bir kaç gün önce tartışılmış olduğunu, bu konuda bir kararın, Boğazlar'ın askerlikten arındırılması görüşmelerine girişilmesi beklenerek, ertelenmiş olduğunu da hatırlayacaktır.

* Misak-ı Millî'nin bu dördüncü maddesinin aslı şöyledir:
"Makarrı Hilafet-i İslâmiye ve Payitaht-ı Saltanat-ı Seniye ve Merkez-i Hükümet-i Osmaniye olan İstanbul şehriyle Marmara Denizinin emniyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münakalât-ı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilûmum devletlerin müttefikan verecekleri karar muteberdir." Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dış Münasebetler Enstitüsü Üyeleri tarafından hazırlanmıştır. Ankara, 1968, s. 14. (S.L.M.)

Lord CURZON, konunun bu yönü üzerinde olduğu kadar öteki yönleri üzerinde de İsmet Paşa'nın düşüncelerini bildireceğini ve bu sorun çözümlenirken, Türkiye'nin çıkarlarının, söz konusu öteki büyük çıkarlarla nasıl bağdaştırılacağını söylemesini beklemekteydi. Şüphe yok ki, İsmet Paşa, böyle bir katkıda bulunmadıkça, bütün dünyanın izlemekte olduğu bu tartışmadan hiç bir sonuç alınamayacaktır. Eğer İsmet Paşa, görüşünü daha ayrıntılı olarak açıklamağa hazır değilse, bir başka Temsilci Heyetinden kendi görüşünü açıklaması istenecektir.

İSMET PAŞA, şimdilik söyleyeceği başka bir şey olmadığı cevabını verdi.

M. TCHİTCHERİNE, aşağıdaki bildiriyi okudu:

"Yakın-Doğu'da olduğu gibi, bütün dış politikalarında da, Rus Hükümetiyle müttefiklerinin başlıca amacı, genel barışın kurulmasına ve sağlamlaştırılmasına katkıda bulunmaktır. Bu yüzden, Yakın-Doğu'da barışın kurulması amacına yönelmiş bir Konferansın toplanmasını, Rus Hükümetiyle müttefikleri, memnunlukla karşılamaktadırlar. Rus Hükümeti, Lausanne Konferansının bütün çalışmalarına katılmak istediği zaman, böyle bir katılışın, Konferans kararlarını sağlamlaştırmak için zorunlu bir şart olduğu kanısından esinlenmekteydi. Bununla birlikte, Rus Hükümetinin bu isteğinin kabul edilmediğini üzüntüyle göz önünde tutan Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyeti, çözümlenmesine katılacağı sorunlarda, iki temel düşünceyi gerçekleştirmeğe çalışacaktır: (1) Rusya ve müttefiklerinin, durum ve haklar bakımından, öteki Devletlerle eşitliği; (2) Rusya ve müttefik Cumhuriyetlerin ülkelerinde barış ve güvenliğin korunması, ve öteki ülkelerle ekonomik ilişkilerinde serbestliğin sağlanması.

"Boğazlar sorununa ve bununla bağlantılı öteki sorunların çözümlenmesine ilişkin olarak, Konferansa, ilerideki çalışmaları sırasında, ayrıntılı tasarılar sunacak olan Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyeti, şimdilik, programının temel ilkeleri üzerinde durmakla yetinebileceğini düşünmektedir. Karadeniz Boğazında, Marmara Denizi'nde ve Çanakkale Boğazında barışçıl deniz ulaşımının sürekli olarak serbest kalması, kesin bir şekilde ve hiç bir kısıtlama konulmadan sağlanmalıdır. Karadeniz'de barışın korunması, Karadeniz kıyılarının güvenliğiyle Yakın-Doğu'da barışın sürdürülmesi ve İstanbul'un güvenliği garanti altına alınmalıdır; başka bir deyimle, Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının, gerek barış zamanında, gerekse savaş zamanında, Türkiye'den başka bütün Devletlerin savaş gemileriyle silâhlı gemilerine ve askerî uçaklarına sürekli olarak kapalı bulunması zorunludur.

"Boğazlar'da gemilerin barışçı amaçlarla gidip-gelme [seyr-ü-sefer] serbestliği ilkesiyle, savaş gemileri için Boğazlar'ın kapalı kalması ilkesi, karşılıklı olarak birbirini tamamlamaktadır; çünkü, ancak Boğazlar'ın öteki ulusların bütün savaş gemileriyle, silâhlandırılmış gemilerine ve bütün askerî uçaklarına kesin olarak kapanmasıyladır ki, bu sularda gemilerin barışçı amaçlarla gidip-gelmeleri etkili olarak garanti altına alınmış olabilir. Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının Türkiye'ye ait bulunduğunu göz önünde tutarak, her halkın egemenliğine karşı saygılı olan Rus Hükümeti ile müttefikleri, Türk halkının kendi ülkesi ve kendi suları üzerinde bütün haklarının etkili olarak yeniden sağlanması ve korunmasında ısrar etmektedirler. Bundan başka, Rusya Hükümetiyle müttefikleri, Türk Hükümetinin, kıyılarını tahkim etmek ve silâhlandırmak, bir savaş donanmasına

malik olmak ve Boğazlar'la Marmara Denizi'ni savunmak için, günümüz savaşlarının bütün teknik araç ve gereçlerini kullanmak hakkı kendisine açıkça tanınmazsa, Boğazlar'la Marmara Denizi'ni her türlü saldırıya karşı etkili olarak savunamayacak bir durumda kalacağını da ısrarla belirtmek istemektedir. Kaldı ki, şimdi bizim teklif ettiğimiz sistem, çeşitli siyasal çıkarları bağdaştırmağa en elverişli bir sistem olarak, burada temsil edilmekte olan Devletlerce, geçmişte her zaman kabul edilegelmiştir. Boğazlar'ın savaş gemilerine kapanması bütün Devletler arasında eşitlik ilkesine uygun düşmekte, oysa, onların savaş gemilerine açık tutulması, en güçlü denizci Devlet yararına üstünlük sağlıyan bir durum yaratmaktadır. Rusya Cumhuriyeti ve onun müttefiki bulunan Cumhuriyetler, hiç bir saldırgan, savaşçı ve militarist niyetleri olmadığı gibi, öteki halkların özgürlüğünü çiğneyebilecek emeller de beslememektedirler; bu yüzden, emekçi kütlelerin çıkarlarını gözetmeği ve dünyanın ekonomik gelişmesine katkıda bulunmağı kendilerine sürekli bir amaç edinmiş olan bu Hükümetler, yukarıda belirtilen ilkeleri, Boğazlar sorununa uygulanması mümkün tek çözüm olarak öne sürmektedirler. Sovyet Rusya, İstanbul'un Rusya'ya verilmesini öngören bütün anlaşmalara, hiç bir karşılık istemeksizin son vermiştir; böylece, Türkiye'nin varlığını başarıyla savunması olanağını sağlamış, bütün Akdeniz havzası Devletlerini, Çarlığın yüzyıllar boyunca sürüp giden tutkularının eski tehdidinden kurtarmıştır. Sovyet Rusya, bütün bunları yaparken, Boğazlar sorununa doğrudan doğruya kendi güvenliğine karşı yönelmiş bir çözüm bulunmasına razı olmağı asla aklından geçirmemiştir.

"Sovyet Federasyonunun ekonomik hayatı için Boğazlar'ın özel önemi üzerinde, Rus Hükümetiyle müttefikleri, bir defa daha ısrar etmek zorundadırlar. 1910 istatistiklerine göre, Rusya'nın bütün buğday ihracatının %70 inden çoğunun, Karadeniz ve Azak Denizi limanlarından dışarıya gönderilmiş olduğunu söylemek yeterli olacaktır. Bunun gibi, öngörmekte olduğumuz çözüm, savunma bakımından da, Rusya ile müttefiklerinin en basit hayatî çıkarlarının sağlanmasında, düşünülmesi mümkün tek garantidir. Mondros silâh-bırakışımının [mütarekesinin] kurmuş olduğu deniz rejimi [*régime maritime*] altında Devletlerin donanmaları engelsiz olarak Karadeniz'e girebildikleri yakın zamanlarda, Sovyet Cumhuriyetlerinin güney kıyılarının ne durumda kaldığını hatırlatmak yetecektir. Müttefiklerin Odesa, Nikolaief, Kherson, Sivastopol, Batum ve Karadeniz'in öteki kıyı şehirlerini işgallerini hatırlamak da yeterli olacaktır. *Entente* Devletleri güney bölgelerimizde Wrangel ve Denikine'in ordularını meydana getirme ve bu orduların Rusya ile müttefikleri olan Hükümetlere karşı savaşmasını destekleme olanağını, ancak, Müttefik deniz kuvvetlerinin Boğazlar'dan geçebilmesiyle elde edebilmişlerdir. 1921 de bile, Müttefik deniz kuvvetleri, Gürcistan kıyılarında, kendi memleketlerinde iktidarı ele geçirmiş olan Gürcü halkına karşı savaşmaktaydılar. Fakat, söz konusu olan yalnız Rusya ile müttefiklerinin çıkarları değil, aynı zamanda Türk halkının da çıkarlarıdır. Türk Misak-ı Millî'sinin 4 ncü Maddesinde, hemen hemen bizim kullanmakta olduğumuz terimlerle, şöyle denildiğini görmekteyiz:

"Halifeliğin bulunduğu yer, Sultanlığın Başkenti ve Osmanlı Hükü-

metinin Merkezi olan İstanbul şehriyle Marmara Denizi'nin güvenliği her türlü saldırıdan korunmuş olmalıdır. Bu ilke saklı kalmak şartıyla, Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının dünya ticaretine ve uluslararası ulaşıma açık tutulması konusunda bizimle bütün öteki Devletlerin oybirliğiyle verecekleri karar geçerli olacaktır."

"İstanbul'un güvenliği – başka bir deyimle, Boğazlar'ın savaş gemilerine kapanması ve Boğazlar'da ticaret gemilerinin barışçı amaçlarla serbestçe gidip-gelmeleri – bizim programımıza tamamiyle uygundur. Rus Temsilci Heyeti, Boğazlar'daki şimdiki *de facto* durum yerine, en kısa bir süre içinde, Rusya ile Türkiye'nin öngörmekte oldukları sürekli ve adalete uygun bir rejimin geçmesinin zorunlu olduğuna inanmaktadır. Deniz ve kara kuvvetleri şimdi Karadeniz'in girişinde bulunan kimi Hükümetlerce, gerçeğe dayanmayan umutlar beslendiğini düşünmeğe haklı olarak yer varsa, biz, birtakım durumların savunulabilir nitelikte olmadığını belirtmek isteriz. Boğazlar'da, birtakım Devletlere ait kuvvetlerin bulunmasına dayanacak ve bir Devlete ya da bir Devletler grubuna üstün bir durum sağlamağa yönelecek her türlü çözümün, yalnız Rusya ile müttefiklerinin kesin karşı koymasıyla değil, aynı zamanda, Yakın-Doğu'da barış için sürekli bir tehdit meydana getiren bir anlaşmazlık nedenlerini ortadan kaldırmak isteyen bütün memleketlerin kamu oylarının direnişiyle de karşılaşacaktır."

M. DUCA, siyasal ve ekonomik yönlerden çok önemli olan Boğazlar sorununda, Romanya'nın hangi nedenlerle görüşlerini belirttiğinin bilinmesinde, yarar gördüğünü söyledi.

Romanya'nın nüfusu 18.000.000 dur; ekonomik hayatı tam bir gelişme içindedir; büyük doğal kaynakları vardır; açık denize yalnız bir çıkış-yeri bulunmaktadır; bu denizin kapanmaması Romanya için son derecede önemlidir. Kendi ulusal egemenliği üzerinde her zaman titizlikle durmuş olan Romanya, öteki Devletlerin, kendi egemenliklerine saygı gösterilmesi için kaygı duymalarını anlayışla karşılamaktadır. Fakat bu kaygının, başka Devletlerin ulusal egemenliğini yaralayacak ölçülere vardırılmaması gerekir. Başka bir deyimle, Boğazlar, çıkarları Romanya'nın çıkarlarıyla çatışabilecek olan bir Devletçe kapatılamamalıdır.

Konferans, Bulgaristan'a Ege Denizi'nde bir çıkış-yeri verilmesi gerektiğini daha önce kabul etmiş bulunmaktadır. Bu çıkış yerinin Bulgaristan'a ne şekilde verilmesinin uygun olabileceği konusunda henüz anlaşmaya varılamamışsa da, söz konusu ilke bakımından, artık bir görüş ayrılığı kalmamıştır. Oysa, nüfusu ancak 5.000.000 u bulabilen ve ekonomik hayatı Romanya'nınki kadar önemli olmayan Bulgaristan'ın, Karadeniz'de iki limanı vardır. Bununla birlikte, kendisine, Ege Denizi'nde bir çıkış-yeri verilmesi gerektiği kabul edilmiştir. Böyle olunca, Romanya'nın tek bir çıkış-yerinin bulunduğu denizin [Karadeniz'in] kapanmak tehlikesiyle karşı karşıya kalmaması, öncelikle zorunludur.

Üstelik, Büyük Devletlerin, uzun zamandan beri uluslararası bir serbestlik rejimi altına koymak gerektiğine hükmettikleri Tuna nehri de Karadeniz'e dökülmektedir. Bu uluslararası nehir, son varış noktasına – başka bir deyimle, Boğazlar'a – kadar serbest olmadıkça, bu serbestliğin de gerçek bir anlamı kalmaz.

Bu koşullar altında, Romanya'nın, Boğazlar için tam bir serbestlik rejimini

israrla istemek zorunda olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır; fakat, Romanya, kuru bir dileğin belirtilmesi, ya da bir andlaşmaya, esas bakımından varılmış, bir görüş birliğinin yazılmasıyla yetinemez. Romanya'nın istediği, Boğazların serbestliğini gerçekten ve etkili olarak sağlayacak bir rejimin kurulmasıdır. Böyle olunca, Romanya Hükümeti, Boğazlar'ın anahtarının bir tek Devletin cebinde olmasına ve bu Devletin istediği gibi açıp kapayabileceği bir durumda bulunmasına razı olamaz. Bir Devletin çıkarlarını, bütün öteki Devletlerin ortak çıkarlarıyla bağdaştırabilecek uluslararası bir rejim kurulmalıdır.

Bu yüzden, Boğazlar'ın, hiç bir kısıtlama ve sınırlama olmaksızın, savaş ve ticaret gemilerinin geçişine serbest olmaları zorunludur. Bundan başka, Ege Denizi'nden Karadeniz'e kadar, Boğazlar'ın kıyıları – uzmanlarca saptanacak şartlarla Trakya sınırının askerlikten arındırılması için alınacak tedbirler de şüphesiz göz önünde tutularak – askerlikten arındırılmalıdır.

Bu tedbirlerin uygulanmasını sağlamak üzere, ne şekilde olacağı ileride saptanacak, bir Boğazlar Komisyonu kurulmalıdır.

M. DUCA, Türk Hükümetinin davranışını, gereğinden çok daha büyük ölçüde etkilemekte görünen bugünkü koşulların değişebileceğine, İsmet Paşa'nın dikkatini dostça çekmek istediğini söyledi; Türkiye, belki bir gün, M. DUCA'nın öne sürdüğü sistemde, kendi ulusal egemenliği için daha tam bir korunma aracı görebilecektir.

Son olarak, Cenova'da, Rusya ile sürekli bir saldırmazlık andlaşması yapılmasını öne sürmüş olan Romanya Hükümeti, Karadeniz'in silâhsızlandırılmasını teklif etmektedir.

Romanya Temsilci Heyeti, Konferansa bu teklifleri sunarken, bunların, bütün Devletlerin geçici çıkarlarına değil, fakat genel ve sürekli çıkarlarına uygun olduğuna inanmaktadır. Bu yüzden, Romanya Temsilci Heyeti, bu tekliflerin kabul edilmesi için elinden gelen çabayı gösterecektir; böyle davranmakla da, Romanya halkının bütün özlemlerinin yönelmiş bulunduğu, dünya barışı ülküsüne hizmet etmekte olduğuna inanmaktadır.

M. STAMBOULİSKY aşağıdaki bildiriyi okudu:

"Konferansa, Bulgaristan'ın bütün hayatî çıkarlarının, ulusal ürünlerinin başlıca pazarını olduğu kadar, en önemli deniz iskelesini de, Ege Denizi üzerinde, Meriç'in ağzında kurmasını zorunlu kıldığını açıklamakla şeref duymaktayız.

"Bu zorunluluk, memleketin doğal yollarının bu denizde sona ermesinden, ve deniz-aşırı bütün ülkelerle ticaret ilişkilerimiz için, ancak burada gerçek bir deniz üssü kurabilmemizin mümkün olmasından doğmaktadır.

"Fakat Bulgaristan *da* Karadeniz'de kıyısı olan bir memleket olduğuna ve ürünlerimizden bir kısmının Varna ve Burgaz limanlarından dışarıya gönderilmesi sürüp gideceğine göre, bu denizi bütün dünya denizlerine bağlayan bu tek yola [Boğazlar'a] uygulanacak rejime karşı ilgi göstermezlik edemez. Karadeniz'in serbestliği sorununun, bu denizde kıyıları olan Devletleri, *eşit ölçüde* ilgilendiren bir konu olduğunu düşünmekteyiz.

"Bulgaristan, geçmişte, kendi limanlarında bütün gemilere – gemilerin demirleme yerleri, araç ve gereçlerin kullanılması, harçların alınması bakımından – bayrakları ne olursa olsun, her zaman en kesin bir eşitlik ve en tam bir tarafsızlık

göstermiş olduğunun kanıtlarını bol bol ortaya koymuş bulunmaktadır. Bu bakımdan, kendi ulusal bayrağını taşıyan gemiler için bile, hiç bir zaman, herhangi bir ayrıcalık tanımamıştır.

"Bütün dünya gemiciliğine karşı gösterdiğimiz bu tutum, Karadeniz ve Çanakkale Boğazları için, bütün ticaret gemilerinin, hem barış hem de savaş zamanlarında, tam bir serbestlik içinde geçişlerini sağlıyacak bir rejimin kurulmasını kabul etmeğe, Bulgaristan'ın hazır olduğunu bildirmemizi mümkün kılmaktadır.

"Bulgaristan, gemilerin Boğazlar'dan serbestçe geçmelerini garanti altına almak için kurulacak uluslararası bir yönetime de, adaletin gerektirdiği gibi, eşitlik içinde katılmayı istemektedir.

"Bu dünya yolunu elinde tutanlara komşu bir Devlet sıfatıyla, gelecekte, uluslararası anlaşmazlıkları önliyecek ve bizi, her zaman, siyasal ve ekonomik her türlü engellerden kurtarabilecek bir rejimin kurulmasında kesin bir zorunluluk görmekte ve böyle bir rejimi yürekten istemekteyiz."

M. VENİSELOS, önce, Ege Denizi üzerinde Bulgaristan'a ticarî bir çıkış-yeri yaratılmasını ve bu amaçla, Meriç'in, Tuna gibi, uluslararası nehirlere uygulanan aynı şartlar ve aynı garantilerle, uluslararası bir duruma sokulmasını kabul ettiğini bildirdi. Boğazlar rejimine gelince, Yunanistan'ın Boğazlar'daki trafikle ilgili Devletler arasında ikinci sırada geldiğini ve bu konudaki görüşlerini, Türk Temsilci Heyetinin düşüncelerini dinledikten sonra belirtmek üzere, saklı tuttuğunu söyledi. M. VENİSELOS, M. Duca'nın dediği gibi, Türkiye'nin bu görüşmelerde ulusal egemenliği konusunda biraz aşırı ölçüde titizlik göstermemesi gerekeceğini belirtmek istemektedir; bu konuya ilişkin olarak M. VENİSELOS, Bulgaristan'ın Ege Denizi'nde ticarî bir çıkış-yeri sağlamasını garanti altına almak üzere, Batı Trakya'da Meriç şeridinin askerlikten arındırılmasına ve yapılacak limanın yönetimini de üzerine alacak, bir komisyonun kurulmasına razı olmasının Yunanistan'dan istenmiş olduğunu hatırlattı. Bunlar, bu toprak üzerindeki Yunan egemenliğine konulmuş ve yalnız bir Devletin – Bulgaristan'ın – çıkarlarını gözetmekte olan önemli kısıtlamalardır; böyleyken, Yunanistan bunları kabul etmiştir. Öyle görünmektedir ki, bu durumda, Türkiye de kendi bakımından alınganlığa kapılmadan, Boğazlar'dan geçiş serbestliği uğruna, buna benzer garantileri kabul edebilir; özellikle, burada, bu kadar Devletin çıkarlarının birleştiği bir nokta söz konusu olmaktadır.

Lord CURZON, biraz önce yapılmış konuşmaları eleştirmek, ya da bunlara cevap vermek niyetinde olmadığını söyledi; çünkü bu konuşmalar, derin ve dikkatli bir incelemeyi gerektirmektedir. Bununla birlikte, Konferans, bu sorunun şimdiki durumunu doğru olarak bilmelidir.

Türk Temsilci Heyeti, görüşünü şimdiden bildirmek istememiştir. Rus Temsilci Heyeti, Komisyona, özenle hazırlanmış ve bir takım teklifleri de kapsayan tam bir plân sunmuştur: Bütün Devletlerin gemileri için, gerek barış gerekse savaş zamanında, ticaret amacıyla, geçiş serbestliği; Türkiye'den başka bütün Devletlerin savaş gemilerine ve hava kuvvetlerine, Boğazlar'la Marmara Denizi'nin kapanması; Türkiye'ye, Boğazlar'ın kıyılarını tahkim etmek ve bu bölgede, dilediği gibi, kara ve deniz kuvvetleriyle savaş araç ve gereçleri bulundurmak bakımından, serbestlik

tanınması.

Özellikle Türkiye'nin çıkarlarını savunan bu programı Rusya'nın öne sürmüş olması dikkat çekicidir. Bu programın açıklanmasını dinlerken, Lord CURZON, M. Tchitcherine'in yanılarak rol değiştirdiğini ve İsmet Paşa'nın kalpağını* giymiş olduğunu düşünmüştür. M. Tchitcherine, görüşlerinin, hem Rusya'nın hem de Türkiye'nin görüşleri olduğunu söylemiştir; öyleyse, neden Türk Temsilci Heyeti de aynı yolda konuşmamıştır? M. Tchitcherine, Konferansta şimdiye kadar, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan temsilcisi olarak bulunmaktaydı. Şimdi, aynı zamanda Türkiye'yi de temsil eder görünmektedir! Lord CURZON, şimdiye kadar kendisiyle ancak kâğıt üzerinde görüşmüş olduğu M. Tchitcherine'le çoktan beri karşılaşmak istemekteydi; bugün, onu, bu dörtlü görünüşüyle tanımaktan özel bir mutluluk duymaktadır. Lord CURZON, M. Tchitcherine'in görüşlerinin gerçekten Türkiye'nin de görüşleri olup olmadığının, yakında Komisyonca öğrenileceğini umud etmektedir.

M. Tchitcherine, Boğazlar'da ve Çanakkale Boğazı dolaylarında bulunan uluslararası kuvvetlere de değinmiş, bu kuvvetlerin, durumun sürekli bir etkeni olmayacağı umudunu açıklamıştır. Lord CURZON bu umudu paylaşmaktadır; bununla birlikte, bu kuvvetlerin şimdi oralarda bulunduğu da bir gerçektir; bu yüzden, söz konusu kuvvetler durumun gözden uzak tutulmayacak bir etkeni olarak belirmektedirler.

M. Duca, Romanya adına yaptığı dikkat çekici konuşmasında, çok açık ve kesin bir plân öne sürmüştür. M. Duca şunları teklif etmektedir: (a) Boğazlar, her zaman, gerek ticaret gerekse savaş gemileri için serbest olmalıdır; (b) Boğazlar'ın her iki kıyısı da, Trakya bölgeleri için söz konusu olduğu gibi, ileride kararlaştırılacak biçimde, askerlikten arındırılmalıdır; (c) bu askerlikten arındırmayı denetlemek üzere bir komisyon kurulmalıdır; Karadeniz'in silâhsızlandırılmasını sağlamak üzere (henüz kesin olarak belirtilmemiş) bir takım tedbirler alınmalıdır.

Bulgar Temsilci Heyeti bir üçüncü çözüm telkin etmiştir. Buna göre, ticaret gemileri, gerek barış gerekse savaş zamanında serbestçe geçebileektir; Bulgar Temsilci Heyeti, Boğazlar'ı denetlemek üzere kurulacak herhangi bir organda temsil edilmek istediğini de sözlerine eklemiştir.

Böylece, bir çok ana noktada birbirinden ayrılan, üç plân vardır. Türk Temsilci Heyeti bunlardan birine mi katılacaktır, yoksa o da kendisine özgü bir dördüncü plân mı öne sürecektir? Bu konu Türkiye için hayatî bir niteliktedir; şüphesiz Türk Temsilci Heyeti bu konu üzerinde uzun boylu düşünmüştür. Böyle olunca, Lord CURZON, daha önce öne sürülen teklifler üzerinde düşüncelerini açıklamayı ve konunun tümü üzerinde kendi görüşlerini bildirmeyi, Türklerin uygun göreceklerini ummaktadır. Türk Temsilci Heyetinin bugün öğleden sonra konuşması iyi olurdu; çünkü Lord CURZON vakit yitirilsin istememektedir; Türklerin, hiç olmazsa ertesi sabah konuşacaklarını ummaktadır.

İSMET Paşa, bir biri ardından, Rusya-Ukrayna-Gürcistan, Romanya,

* Fransızca metinde "Lord CURZON pensait que M. Tchitcherine s'était trompé de rôle et qu'il jouait celui d'İsmet Pacha" denilmektedir; İngilizce metin şöyledir: "..he had thought M. Chicherin must have mistaken his rôle and assumed the *kalpak* of Ismet Pasha." (S.L.M.)

Bulgaristan ve Yunanistan Temsilci Heyetlerinin açıkladıkları görüşlerle öne sürdükleri teklifleri öğrenmiş bulunduğunu söyledi. İSMET Paşa, Bulgaristan için Meriç yoluyla bir çıkış-yerinin sağlanmasının söz konusu olduğunu bilmiyordu; çünkü, Dedeağaç'ın söz konusu olduğunu düşünmekteydi. Genel olarak, M. Stamboulisky'nin Boğazlar'a ilişkin olarak söyledikleri, İSMET Paşa'ya, Türk Temsilci Heyetinin belirttiği ilkelerle çelişir değilmiş gibi göründüğü halde, Romanya Baştemsilcisinin öne sürdüğü kısıtlamalar, Türkiye'nin hayatî çıkarlarına zararlı sonuçlar yaratacak nitelikte görünmektedir. Yalnız M. Tchitcherine'in söyledikleri, Boğazlar'ın uluslararası ulaşıma açık olması konusunda Türk Temsilci Heyetinin görüşüne uygun düşmektedir; bu konuşmada, İstanbul ile Marmara havzasının güvenliğini sağlamak zorunluluğu da göz önünde tutulmuştur.

M. STAMBOULİSKY, "Meriç'in ağzı" [*"l'embouchure de Maritza"*] sözlerinin, konuşmasında ancak coğrafî bir işaret anlamına geldiğini söyledi. Gerçekte, M. STAMBOULİSKY Dedeağaç'tan söz etmek istemiştir; gemilerin gidip gelmesi için Meriç'ten yararlanmak, teknik bakımdan, imkânsızdır.

Lord CURZON, İsmet Paşa'nın konuşmasının son kısmına ilişkin olarak, bir iki sorusu olduğunu söyledi. Lord CURZON, az önce Türk Temsilci Heyetine, öne sürülmüş tekliflerden birine, özellikle M. Tchitcherine'in teklifine katılıp katılmadığını, aynı zamanda da, bugün öğleden sonra ya da daha ileride, Türk görüşünü açıklamak isteyip istemediğini sormuştu. İsmet Paşa, Türk ülkesinin güvenliğini ve Boğazlar'ın ticarete açık tutulmasını sağladığı ölçüde, Rus Temsilci Heyetinin, Türk Temsilci Heyetinin görüşlerine uygun kesin teklifler öne sürmüş olduğu cevabını vermiştir; fakat Türk Temsilci Heyeti, kendi Hükümeti adına savunmak istediği çözümü bildirmeye yanaşmamıştır. Bu yüzden, Lord CURZON, Türk Temsilci Heyetinden, Rus Temsilci Heyetinin görüşlerini benimseyip benimsemediğini, ya da Komisyona ileride Türk Hükümetinin görüşünü kapsayan ayrı bir açıklama yapıp yapmayacağını sormak zorundadır. İsmet Paşa'nın bu konuda vereceği cevabı işittikten sonra, Lord CURZON, Komisyona, çalışmalarını nasıl bir usul içinde yürütmesi gerektiği konusunda teklifte bulunabilecektir.

İSMET PAŞA, yaptığı açıklamaları yeniden ele alarak, Boğazlar, Türkiye'nin tam ve kesin egemenliği altında olan topraklar arasında bulunduklarından, onlara komşu toprakların sahibi bulunan Devletin elde bulundurma haklarının, bu konuda açılacak her türlü tartışmanın temeli olduğunu söyledi. İSMET PAŞA, bu nokta üzerinde uzun boylu durmayı gereksiz görmektedir. Bu geçitlerden yararlanmak isteyen yabancı uluslar, Türkiye'den bir takım kolaylıklar, bir takım garantiler istemektedirler. Ülkenin egemen Devleti durumunda olan Türkiye, öne sürülen istekleri, egemenlik haklarını tam olarak kullanıp incelemek hakkına sahiptir. Bunun içindir ki, İSMET PAŞA, bu teklifleri öğrenmeden, ayrıntılı açıklamalara girişmeği gerekli görmemektedir. İSMET PAŞA, Komisyona sunulmuş çeşitli formüller arasında, Rusya-Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyetinin öne sürdüğü tekliflerin Türk Temsilci Heyetinin görüşüne uygun göründüğünü, yeniden bildirdi. İSMET PAŞA, öne sürülecek bütün teklifleri, ülke Devletinin egemenlik hakları ve Türkiye'nin tam bağımsızlığıyla sıkı sıkıya ilgili olarak incelemek zorunda bulunduğunu belirtti.

Lord CURZON, İsmet Paşa'nın cevabını, Türk Temsilci Heyetinin, şimdilik, kendi görüşlerini Komisyona bildirmek istemediği anlamında yorumladığını söyledi. İsmet Paşa'nın vermek istediği tek bilgi, öne sürülmüş bütün teklifler arasında, Rus teklifinin, Türkiye'nin görüşlerine daha uygun düşmekte olduğu ve İsmet Paşa'nın, kendi görüşünü açıklamadan önce, öteki Devletlerin görüşlerini açıklamalarını beklediğidir. Lord CURZON, Türk Temsilci Heyetinin verdiği bu cevapla, Konferansla alay eder gibi görünmekte olduğunu söylemek zorundadır. Konferans toplanalı beri, bir çok günler geçmiştir; Konferansa sunulmuş çeşitli sorunların çözümlenmesi için ciddî çabalar gösterilmiştir. Konferans en güç sorunu ele aldığı vakit, Türk Temsilci Heyeti, görüşlerini bildirme durumunda ya da isteğinde olmadığını söylemektedir; Türk Temsilci Heyeti, Rus Temsilci Heyetinin teklifinin, kendisine, öteki tekliflerden daha uygun geldiğini söylemekle yetinmektedir.

Türk Temsilci Heyeti, bu davranışıyla, Konferansa karşı gereken güven ve saygıyı göstermiş olmamaktadır. Türk Temsilci Heyetinin bu tutumu öğrenildiği zaman, dünyada çok olumsuz bir izlenim yaratacaktır. Lord CURZON, görüşmenin bu koşullar altında sürüp gidemeyeceğinde ve durumun incelenerek alınması gereken tedbirlerin saptanması için, toplantının ertelenmesi gerektiğinde, Müttefik meslekdaşlarıyla görüş birliğinde bulunmaktadır.

Çeşitli alt-komisyonlar öğleden sonra işlerine devam edeceklerdir; Birinci Komisyonun çalışmalarına yeniden ne zaman başlayacağını Lord CURZON Temsilci Heyetlerine bildirecektir.

M. TCHİTCHERİNE, Rus Temsilci Heyetinin, görüşmelerin bu aşamasında, İngiltere'nin, Fransa'nın ve İtalya'nın görüşlerini dinlemek istediğini söyledi.

Lord Curzon, Balkan Hükümetlerinden görüşlerini açıklamalarını istemiştir. Üzüntüyle söylemek gerekir ki, Lord Curzon kendi görüşünü açıklamamıştır. Bundan başka, Lord Curzon, İtalya ile Fransa'dan da görüşlerini açıklamalarını istememiştir. Böyle olunca, M. TCHİTCHERİNE, iki soru sormak zorundadır: [Büyük] Devletler, Boğazlar sorunu ile ilgilenmekten vaz mı geçmişlerdir? Yoksa, tersine, kendilerini, Konferansta temsil edilen öteki Devletlerin üstünde görerek, bu işte hakem rolü mü oynamak istemektedirler? Sovyet Temsilci Heyeti ikinci varsayımı kesin olarak reddettiğini ve Boğazlar sorununu bütün Devletlerle ancak tam bir eşitlik içinde görüşmeyi kabul edeceğini belirtmek istemektedir.

Sovyet Temsilci Heyeti, herhalde, kendi görüşünü açıklamağa çağrılırken, İngiltere, Fransa ve İtalya Hükümetlerinin görüşlerini öğrenmemiş olmayı hoş karşılamamaktadır.

Lord CURZON, M. Tchitcherine'in, durumu bütünüyle yanlış anladığını ve kendisinin yapmış olduğu açıklamaları dikkatle izlememiş olacağını söyledi. Bütün Temsilci Heyetleri, önce Karadeniz'de kıyısı olan Devletlerin görüşlerini dinlemek için toplanmışlardır; bu Devletlerin görüşlerini dinlemeden, Lord CURZON'un ve [Müttefik] meslekdaşlarının görüşlerini açıklamaları nezaket kurallarına aykırı düşerdi. Bir saate yakın zamandır, Lord CURZON, Türk Temsilci Heyetini, görüşlerini bildirmeğe razı etmek için uğraşmıştır; Türk Temsilci Heyeti konuşmak istememektedir. Lord CURZON, Fransız, İtalyan ve İngiliz Temsilcilerinin,

verecekleri cevabın unsurları üzerinde görüşmeleri gerektiğini de söyledi. M. Tchitcherine herkesten iyi bilir ki, Karadeniz'e kıyısı olan Devletlerin görüşlerini incelemeden bir cevap vermeğe kalkışmak, hem M. Tchitcherine'e hem de Karadeniz'de kıyısı olan öteki Devletlerin temsilcilerine karşı gereken saygıyı göstermemek olurdu.

Oturuma saat 13.10 da son verildi.

Genel Sekreter:
R. MASSİGLİ.

Uygun bulunmuştur:

F. L. BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Thomas SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); E. LAGARDE (*Fransa*); Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); Const. CONTZESCO (*Romanya*); V. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); İv. ALTİNOFF (*Bulgaristan*); A. SABANİNE (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*).*

* Tutanakların Fransızca metninde tutanağı imzalamış Sekreterler arasında Türk sekreterin adı yoktur. (S.L.M.)

(10) SAYILI TUTANAK

BOĞAZLAR REJİMİNİ İNCELEME KOMİSYONU

(2) SAYILI TUTANAK

6 ARALIK 1922, ÇARŞAMBA OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, Lord Curzon'un başkanlığında, saat 11.00 de açıldı.

Hazır bulunanlar:

MM. CHİLD, Amiral BRİSTOL, GREW (*Amerika Birleşik Devletleri*); Marki CURZON OF KEDLESTON, Sir Horace RUMBOLD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. BARRÈRE, BOMPARD (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS (*Yunanistan*); Marki GARRONİ, M. MONTAGNA (*İtalya*); Baron HAYASHİ, M. OTCHİAİ (*Japonya*); MM. DUCA, DİAMANDY (*Romanya*); MM. SPALAİKOVİTCH, RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); İSMET PAŞA, RIZA NUR BEY (*Türkiye*); MM. STAMBOULİSKY, STANCİOFF, THEODOROFF (*Bulgaristan*); MM. TCHİTCHERİNE, RAKOVSKİ, MDİVANİ, VOROVSKİ (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*).

Oturumda ayrıca hazır bulunanlar:

MM. AMORY, DWİGHT, HECK (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir William TYRRELL, M. LİNDLEY, Amiral Sir R. KEYES, Tümgeneral BURNETT-STUART, M. MALKİN, Deniz Albayı POUND, R.N., Yarbay HEYWOOD, MM. NİCOLSON, FORBES ADAM, LEEPER, McCLURE (*İngiliz İmparatorluğu*); Tümamiral LACAZE, General WEYGAND, MM. FROMAGEOT, DE LACROİX, BARGETON, LAPORTE, DE PERCİN, BAROİS (*Fransa*); General MAZARAKİS, MM. DENDRAMİS, POLİTİS (*Yunanistan*); MM. ARLOTTA, GUARİGLİA, Tuğamiral CHELOTTİ, Albay VİTALE, MM. CİAMARA, GALLİ (*İtalya*); MM. NAGAOKA, SATO, Albay SAİGO, Deniz Albayı TSURU, M. TANİ (*Japonya*); M. CONTZESCO, Albay DUMİTRESCO (*Romanya*); MM. ANTİTCH, İLİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); MÜNİR BEY, Yarbay TEVFİK BEY, Deniz Yarbayı ŞEVKET BEY (*Türkiye*); Mgr. STEPHAN, MM. MOURAVİEFF, MORPHOFF, Albay NOİKOFF, M. GROSKOFF (*Bulgaristan*); MM. BERENS, CHAPOCHNİKOFF (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*).

Konferans Genel Sekreteri: M. MASSİGLİ.

Sekreterler: M. LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); MM. SPRİNG RİCE, RONALD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); M. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); M. CONSTANTİNESCO (*Romanya*); M. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı*); REŞİD SAFVET BEY (*Türkiye*). Matmazel STANCİOFF, M. İ. ALTİNOFF (*Bulgaristan*); MM. SABANİNE, PASTOUKOHFF, ARENS, Madam ZARETZKAİA (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*).

Tercüman: M. CAMERLYNCK.

Boğazlar Rejimi. Genel görüşme. (devam)

Lord CURZON aşağıdaki konuşmayı yaptı:

"Geçen oturumda, Rusya, Romanya ve Bulgaristan'ın yaptığı konuşmaları ve bunlardan sonra Türk Temsilci Heyetinin daha kısa bir konuşmasını dinledik.

"Ben, o zaman bir cevap vermekten çekinmiştim; tam bir incelemeden sonra, Müttefik Devletler adına, iyice düşünülmüş bir cevap verileceğini söylemiştim. Bundan başka, Çağıran Devletlerin tekliflerinin niteliği konusunda genel bir görüş belirtmeyi de üzerime almıştım. Şimdi, vermiş olduğum bu sözleri tutacağım. Önce, Rus Temsilci Heyetinin konuşmasına cevap vererek başlıyacağım.

"M. Tchitcherine, konuşmasının başında, Rusya ile müttefiklerinin amacının, bütün dış politikaları alanında olduğu gibi Yakın Doğu'da da, dünyada barışın kurulmasına ve sağlamlaştırılmasına yardım etmek olduğunu söylemiştir. Bunlar, hayranlıkla karşılanmağa değer duygulardır. M. Tchitcherine'in belirttiği ve Rus Temsilci Heyetinin gerçekleştirmek niyetinde olduğu şu iki temel görüşe de bir itirazım yoktur: (1) Rusya ve müttefiklerinin, durum ve haklar bakımından, öteki Devletlerle eşitliği; (2) Rusya ve müttefiki Cumhuriyetlerin ülkelerinde barış ve güvenliğin korunması ve öteki ülkelerle ekonomik ilişkilerinde serbestliğin sağlanması.

"M. Tchitcherine, bundan sonra, Sovyet Temsilci Heyetinin kanısına göre, bu önemli amaçlara ancak şu iki ilkenin kabul edilmesiyle erişilebileceğini söylemiştir: Birinci ilke, Boğazlar'da ticaret amacıyla gemilerin geçmesine sürekli serbestlik tanınması; ikincisi de, Boğazlar'ın, Türk savaş gemileri dışında, bütün ulusların savaş gemilerine kapalı olması.

"Rus Temsilci Heyetinin Başkanı, sürekli serbestliğin, ancak Türkiye'nin bir savaş donanmasına malik olması ve "Boğazlar'la Marmara Denizi'ni savunmak için, günümüz savaşlarının bütün teknik araç ve gereçlerini kullanmak" hakkının tanınmasıyla sağlanabileceğini bildirmiştir. M. Tchitcherine, bu çelişmeli görüşü [*paradoxe*] savunmak için, tarihten yararlanma yoluna gitmiş ve öne sürdüğü usullerin, bu Konferansda temsil edilen Devletlerce geçmişte her zaman kabul edilegelmiş olduğunu söylemiştir. Her ne kadar, bugün M. Tchitcherine'nin savunmakta olduğu politikanın, XIX ncu yüzyılda Batılı [Büyük] Devletlerce sürekli olarak izlendiği bir gerçekse de, Rusya'nın bu politikaya, onlar kadar ara vermeksizin, karşı çıktığı da bir gerçektir. Avrupa ile Rusya'nın karşılıklı durumları şimdi yer değiştirmiş bulunmaktadır. Çünkü, Batılı Devletler, Boğazlar'dan Rus savaş gemilerinin serbestçe geçmesini önlemek niyet ve isteğini

artık beslemedikleri halde, bu geçişi bugün Rusların kendileri imkânsız kılmak istemektedirler.

"Bu konu artık tarihî bir niteliktedir; bu yüzden de, akademik bir tartışma değerindedir; fakat, M. Tchitcherine tarihe dayanmak istediğine göre, bugün savunduğu teze, tarihten alınmış kanıtların sağlam bir dayanak sağlıyacak nitelikte olmadığını göstermek de, mantığa uygun bir davranış olur.

"M. Tchictcherine'in, Rusya ile müttefiklerinin, durum ve haklar bakımından, öteki Devletlerin durumuna ve haklarına eşit olmayı, konuşmasının temel bir ilkesi olarak, ön sıraya koyduğunu daha önce de belirtmiştim. Fakat, M. Tchitcherine açıklamalarını geliştirirken, temsilcileri aynı masada oturan ve düşüncelerini de kendisinden hemen sonra Konferansa bildiren öteki Devletleri ilgilendiren bir noktayı unutmuş gibi görünmüştür.

"Geçmişte, yalnız Rusya ile Türkiye'nin Karadeniz'de kıyı Devleti oldukları bir gerçektir; fakat, o zamandan bu yana, başka Devletler de doğmuştur ve bunların çıkarları, M. Tchitcherine'in öne sürüp durduğu eşitlik ilkesi uyarınca, en az Rusya'nın çıkarlarına eşittir. Romanya ile Bulgaristan'dan söz etmekteyim. Bu Devletler, Rus Temsilci Heyetinin konuşmasında yer almamışlardır. Fakat, az sonra, bu Devletlerin temsilcilerini dinlerken, bu memleketlerden hiç birinin, Rusya'ya, bütün kıyı Devletleri adına söz söylemek hakkını tanımamış olduklarını ve dünya barışıyla Karadeniz kıyılarındaki topraklarının güvenliği konusunda, bu Devletlerin görüşlerinin, M. Tchitcherine'in görüşlerinden bambaşka olduğunu öğrenmiş bulunduk.

"Rus Temsilci Heyetinin öne sürdüğü genel ilkeler üzerinde daha çok konuşmayacağım.

"Şimdi, Rus Temsilci Heyetinin tekliflerinin daha yakından incelenmesine geliyorum; bu tekliflerin, genel olarak, Türk Temsilci Heyetinin görüşlerine uygun düştüğünü İsmet Paşa söylemiş olduğu için, tekliflerin önemi büyümektedir.

"Bu tekliflerin, M. Tchitcherine'in izlemekte bulunduğu ve onun kullandığı terimlerle daha önce tanımlamış olduğum temel amaçları, uygulamada ne ölçüde gerçekleştireceklerini görelim. Bir çok bakımdan, bu tekliflerin, söz konusu amaçlarla çatışmasından korkmaktayım.

"Rus Temsilci Heyetinin tekliflerinin, gerçekte, Boğazlar'da ve Karadeniz'de savaştan önce yürürlükte olan durumu süregötürmek istediğini, ve aradaki önemli farkın, Türkiye'nin, dost ve mütetfik savaş gemilerine, barış zamanında Boğazlar'ı açmak bakımından 1871 de elde ettiği haktan yoksun kalması olduğunu, Konferans, elbette anlamıştır. Dünya barışı, Rusya ile öteki Devletlerin durum ve haklar bakımından eşitliği, Rusya ile müttefiklerinin güvenliği ve bu Devletlerin ticaret serbestlikleri; bütün bunlar, önce, Boğazlar'da Türkiye'nin kısıtlamasız ve tek başına bekçilik yapmasına, sonra da, Karadeniz'in – kıyılarının uzunluğu, kaynaklarının bolluğu ve nüfusunun çokluğu yüzünden – şüphesiz en güçlü Devleti olan Rusya'nın, hemen hemen Türkiye'ninki kadar, denetimi altına konmasına bağımlı kılınmış olacaktır.

"Böyle olunca, bu tekliflere, Boğazlar sorununun sürekli ve tatmin edici bir çözüm yolu olarak bakmanın mümkün olup olmadığını, Konferansda temsil

edilmekte olan Karadeniz'de kıyıdaş Romanya ve Bulgaristan gibi Devletlerle, gerek savaştan önce gerekse şimdi, Boğazlar'dan transit geçen ticaretin en büyük kısmını paylaşmakta olan Fransa'dan, İtalya'dan, İngiltere'den, Yunanistan'dan, Amerika Birleşik Devletleri'nden – aynı zamanda da – Rusya'dan ve Türkiye'den sormaktayım. Bu tekliflerin amacı, bu soruna, bütün Devletler ve söz konusu bütün çıkarlar bakımından, sağlam, sürekli ve adalete uygun bir çözüm bulmak değil, fakat rastgele ve belki de geçici olarak son savaştan doğmuş bir Devletler grubuna, bu bölgelerde – ister saldırı ister savunma amaçlarıyla olsun – sürekli bir denetim hakkı sağlamaktır. Böyle bir çözüm, yalnız son derece haksız olmakla kalmamaktadır; aynı zamanda, böyle bir çözümün sürekli olması da beklenemez.

"Bu bölgelerin tarihi, Rusya'nın, Karadeniz'i nasıl denetlediğini ve Türkiye'nin Boğazlar'da nasıl bekçilik yaptığını gösteren örneklerle doludur. Birinci noktaya ilişkin olarak, Türkiye, Mehmet Ali ve Hünkâr İskelesi günlerinde, Rus donanmasının İstanbul'a gelişini hatırlayacaktır. İkinci noktaya ilişkin olarak da, 1911 de, İtalya ile Türkiye arasındaki savaş sırasında tarafsız Devletler ticaretinin karşılaştığı hoş olmayan işlemleri; bu savaşın ardından gelen Balkan savaşları sırasında tarafsızların ticaretine Türkiye'nin çıkardığı ciddî engelleri; ve 1914 de, Türkiye'nin Rusya, Romanya ve Müttefiklerin güttükleri amaçlara karşı yine böyle bir davranışını ve sonuçları çok uzaklara giden etkilerini hatırlatmakla yetineceğim. Burada temsil edilen Devletler arasında, son on yılın tecrübesinden sonra, savaş öncesi durumuna yeniden dönülmesini, söz konusu sorun için sürekli bir çözüm olarak kabul edeceklerin çok olmadığını sanmaktayım.

"M. Tchitcherine'in formülüne daha da somut eleştirmeler yöneltilebilir. Önce, bu teklif, iki deniz arasındaki geçidi uluslararası bir yol sayan Devletler hukuku ilkesini göz önünde tutmazlıktan gelmektedir; üstelik, bu teklif Konferansça kabul edilirse, Rusya'ya Karadeniz'de hiç görülmemiş ve haklı gösterilemeyecek biçimde Rusya yararına işleyecek bir durum sağlıyacaktır. Başka bir deyimle, Rus ve Türk savaş gemilerinin, Devletler hukukuna uygun olarak, Süveyş, Panama ve Kiel kanallarıyla, dünyanın bütün öteki boğazlarından serbestçe geçme hakkı varken, M. Tchitcherine, Akdeniz'den Karadeniz'e geçmek söz konusu olunca, aynı hakkın başka uluslardan esirgenmesini teklif etmektedir. İkinci olarak, M. Tchitcherine, Boğazlar'ın savaş gemilerine açılmasının, en kuvvetli deniz Devleti yararına olacağını söylemekte, fakat, Karadeniz'in kapanmasının, orada kıyıları olan öteki Devletleri, kara kuvvetleri en kuvvetli olan kıyı Devletinin, başka bir deyimle Rusya'nın, insafına bağlı bir duruma sokacağını söylemeği unutmaktadır.

"Ticaret açısından bile, M. Tchitcherine'in teklifine göre, Rusya, Baltık donanması sayesinde Karadeniz'den başka denizlerdeki ticaretini koruma durumunda olurken, Karadeniz'de kıyısı olmayan Devletlerin bu denizdeki ticaretlerini koruma olanağından yoksun bulunacakları da görülebilir. Karadeniz'e giren gemilerin tonajından yalnız % 20 si Karadeniz'de kıyısı olan Devletlerin bayraklarını taşımakta, % 80 i orada kıyısı olmayan Devletlere ait bulunmaktadır. M. Tchitcherine, eşitliğe olan sevgisini böylesine gürültüyle açığa vururken, bu Devletlere, yurttaşlarının çıkarlarını korumaları bakımından bir hak tanımak istememektedir.

"Gerçekten, Rus programını ne kadar yakından incelersek, bunun, yalnız tek bir amaç güttüğü de o kadar açıkça ortaya çıkmaktadır: Karadeniz'i bir Rus gölü haline sokmak ve bu gölün kapısına da Türkiye'yi sâdık bir bekçi olarak koymak. Romanya, Karadeniz'in askerlikten arındırılmasını teklif etmiştir. Rus Temsilci Heyeti böyle bir teklifte bulunmamıştır. Rusya, Karadeniz'de en büyük Devlet olarak buyruğunu yürütecek, kıyılarını tahkim edebilecek, güçlü – herhalde komşularına dilediği gibi hükmedecek kadar güçlü – bir donanma kurabilecek, askerlerini bir kıyıdan öteki kıyıya taşıyabilecektir. Rusya, buzlarla kapalı kalmış limanları dışında, başka herhangi bir yerde saldırıya uğrama tehlikesinden korkmaksızın, gerek Karadeniz bölgesinde gerek Kafkasya'da dilediği bütün plânları hazırlayabilecek ve uygulayabilecktir. Dünyanın geri kalan yerleriyle ilişkisi kesilmiş bu ayrıcalıklı bölgeye, Rusya'dan başka hiç kimse giremiyecektir. M. Tchitcherine, bize, Çanakkale Boğazı önlerinde, herhangi bir Devlete bağlı kuvvetlerin yaratabileceği bir üstünlüğü düşünmekle çok kaygı duyduğunu söylemiştir. Bu kaygı, belki şu aralık, bu kuvvetlerin İngiliz kuvvetleri olmasından doğmaktadır; fakat, M. Tchitcherine, Karadeniz'in güven verici yalnızlığında, benzer bir üstünlüğün – Rusya'nın üstünlüğü olmak şartıyla – yürürlükte olmasında itiraz edilecek bir şey bulmamaktadır. Uluslar arasında haklarda eşitlik doktrinine olduğu kadar, insanlığın barış ve mutluluğuna, iki gün önce, Rus Temsilci Heyetince getirilen dikkate değer katkı, işte, budur.

Müttefiklerin teklifleri.

"Şimdi, Müttefiklerin tekliflerini, ana çizgileriyle açıklayacağım. Bu teklifler iki bölüme ayrılmaktadır: (1) Ticaret gemileriyle savaş gemilerinin Boğazlardan geçişinin düzenlenmesi; (2) Boğazlar'ın kıyılarında askerlikten arındırılmış bölgeler kurulması.

"Bu iki plânın tam metni, konuşmamın sonunda, Konferansa sunulacaktır.

"Müttefiklerin, tekliflerini kaleme alırken, izledikleri amaç, kendileri için özel çıkarlar gözetmek değil, bu soruna ilişkin sürekli etkenleri akılda tutmak olmuştur; bunlar göz önünde bulundurulmadıkça, hiç bir sürekli çözüm gerçekleştirilemez. Bu etkenler, aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

"1. Gerek ekonomik hayat bakımından, gerekse her türlü saldırıya karşı güvenlik içinde bulunmak bakımından, Karadeniz'de kıyısı olan, büyük ya da küçük, bütün Devletlerin, bu sularda çok önemli çıkarları vardır; bütün bu Dvletlerin çıkarları eşit ölçüde göz önünde tutulmak gerekir.

"2. Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz Boğazı, uluslararası iki deniz arasında, dünya ticareti için uluslararası bir su yoludur; bu yüzden de, barışçı amaçlarla ticaret serbestliğini sağlamak üzere, bu uluslararası su yolunu, mümkün olduğu ölçüde, öteki uluslararası su yollarının (nehirler, boğazlar ya da kanallar) rejimine benzer bir rejim altına koymak zorunludur.

"3. Türkiye'nin başkenti ve Halifeliğin bulunduğu yer, bu su yolunun kıyıları üzerindedir.

"Bütün bu etkenleri göz önünde tutarak, [Müttefik] meslekdaşlarımla ben, Boğazlar'da gemilerin gidip gelmesi konusunda, aşağıdaki genel kuralları teklif

etmekteyiz. Görüşlerimizi daha açık anlatabilmek için, ticaret gemileri sorunu ile, savaş gemileri sorununu ayrı ayrı ele alacağım:

"1. *Ticaret gemileri bakımından,* Türkiye tarafsız kaldığı sürece, bayrak ve yük ne olursa olsun, hiç bir işleme, hiç bir resim ya da harca [*taxe ou charge*] bağlı bulunmaksızın, hem barış hem de savaş zamanında, tam bir geçiş serbestliği olacaktır. Savaş zamanında, Türkiye savaşa katılırsa – savaş kaçağı eşya, asker ya da düşman uyruğu sivil yolcular taşıyarak Türkiye'nin düşmanlarına herhangi bir yardımda bulunmamak şartıyla – tarafsız gemiler için tam geçiş serbestliği bulunacaktır. Düşman gemilerinin Boğazlar'ı kullanmalarını önlemek üzere Türkiye'nin alacağı tedbirler, tarafsız gemilerin serbestçe geçmesini aksatacak nitelikte olamayacaktır.

"2. *Savaş gemileri bakımından,* barış zamanında, bir Türk limanında herhangi bir Devletin savaş gemilerinin sayısını ve kalış sürelerini kısıtlama dışında, hiçbir formalite olmaksızın ve herhangi bir harç ya da resim alınmaksızın, bayrağı ne olursa olsun, bütün gemiler için tam geçiş serbestliği olacaktır. İmzacı Devletler, Boğazların sularıyla Marmara Denizi'nde, Elçilik gemileri [*stationnaires*] bulundurmalarına ilişkin olarak savaştan önce yararlandıkları haktan, eskiden yürürlükte olan şartlar içinde, gene yararlanacaklardır.

"Savaş zamanında, Türkiye tarafsız kaldığı sürece, savaş gemileri için, barış zamanındaki gibi tam bir geçiş serbestliği olacaktır.

"Savaş zamanında, Türkiye savaşa katılırsa, yalnız tarafsız savaş gemileri için tam bir geçiş serbestliği olacaktır.

"Bu tekliflerin, çok yaygın bir yanlış anlamayı da ortadan kaldırdığı her halde gözden kaçmamıştır. Batı Devletlerinin Türkiye'ye, Türk Devletinin başkentini bir düşman donanmasının tehdidi altında bıraktırma yolunu açık tutacak bir çözümü, zorla kabul ettirmek isteğinde oldukları sık sık söylenmiştir. Şimdi, Türk Temsilci Heyeti ve bütün Konferans, bunun böyle olmadığını görmüş olacaklardır. Türkiye'nin, savaşta olduğu zaman, hiç bir düşman savaş gemisinin Çanakkale Boğazından geçmemesini ve Marmara Denizi'ne girmemesini istemeğe hakkı bulunduğunu düşünmekteyiz. Bu noktada, Müttefik Devletler Türkiye ile aynı görüştedirler; Müttefik Devletlerin teklifleri de bu önemli çekinceyi [ihtirazî kaydı] kapsamaktadır. Öte yandan, Türkiye, savaşa girince, ticaret gemilerinin geçiş serbestliğini de sınırlayabileceğini, ve böyle bir durumda, Türkiye'nin, kendi sularında, askerî birlikler ve savaş kaçağı maddeler taşınmasını önlemek üzere, gemilerin bayrağını denetleme ve gemiyi arama hakkı [*right of visit and search*] olmasını, bizim plânımızın öngörmüş bulunduğunu Konferans farketmiş olacaktır. Son olarak, Türkiye'nin tarafsız kalacağı bir savaş durumunda, Müttefik Devletler, deniz savaşlarında tarafsızlığa ilişkin 1907 tarihli XIII ncü La Haye Sözleşmesinde tanımlanan şartları ve kısıtlamaları, savaşan Devletlerin savaş gemilerine uygulamasını da kabul etmektedirler.

"Şimdi, tekliflerimizin ikinci bölümüne, askerlikten arındırmaya geçiyorum. Belirtmiş olduğum kuralların gereği gibi yürütülebilmesi için, Müttefikler şu tekliflerde bulunmaktadırlar:

"1. Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının Avrupa ve Asya kıyıları üzerinde

saptanacak bir takım bölgeler, etkili olarak askerlikten arındırılmalıdır;

"2. Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarıyla Marmara Denizi sularının deniz işaretleriyle donatılmasını [*balisage, buoying*], ışıklandırılmasını ve sağlık bakımından korunmasını, askerlikten arındırılmasını ve karadaki bölgelerin denetim ve teftişini sağlamak üzere, gerekli teknik servisleri de bulunan, bir Uluslararası Komisyon kurulmalıdır. Bu Komisyon, Karadeniz'de kıyısı olan Devletlerden her birisinin ve Akdeniz ticaretinde özel olarak ilgili bulunan Fransa, İngiltere, Japonya, İtalya, Rusya, Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Bulgaristan'ın atayacakları birer temsilcilerinden kurulu olacaktır. Türk Temsilcisi, Komisyonun sürekli başkanı olacaktır. Bu Komisyonun, tam olarak nasıl kurulacağı ve hangi kurumun (Milletler Cemiyeti ya da başka bir kurum) koruyuculuğu altında çalışacağı ileride düşünülecektir.

"Teklif edilen askerlikten arındırmanın nasıl yapılacağına, askerlikten arındırılacak bölgelerin genişliğine ve bu bölgelerin saptanmasına, İstanbul'un savunulması için gerekecek kuvvetlere gelince, bütün bu noktalar, oturum sonunda Temsilci Heyetlerine sunulacak ikinci bir belgede açıklanmış olacaktır.

"Boğazlar sorununun, henüz sözünü etmediğim, bir üçüncü yönü kalmaktadır. Bir kaç gün önce, Doğu Trakya sınırında bir takım bölgelerin askerlikten arındırılmasını tartıştığımız zaman, Türk Temsilci Heyeti, bu bölgelerin herhangi bir saldırıya karşı korunmuş olmaları için garanti verilip verilemeyeceğini, verilecekse bunun – tarafsızlandırma ya da başka bir biçimde – nasıl bir garanti olabileceğini sormuştu.

"Aynı soru, bugün, Boğazların kıyılarında kurulmasını teklif ettiğimiz askerlikten arındırılacak bölgelere ilişkin olarak da sorulabilir. Bu, bizim, Türk hukukçularıyla birlikte incelemeye hazır olduğumuz bir sorudur ve bu konu gecikmeden ele alınabilir.

"Basit bir taslak olarak değil, yetkili uzmanlarımızla birlikte uzun süren bir görüşmenin ürünü olarak, [Müttefik] meslekdaşlarımla birlikte, Konferansa sunmağı kararlaştırdığımız çeşitli teklifleri özetleyişimi bitirmiş bulunmaktayım. Uluslararası politikanın en çetin ve en karmaşık sorunlarından birine, bir düzenleme temeli olarak bu tekliflerin göz önünde tutulabileceğini ummaktayım; bu Konferans, söz konusu sorunu çözüme kavuşturmayı başarırsa, çalışmalarının uzamasında haklı olduğunu gösterecek ve bütün dünyanın teşekkürlerini hak edecektir."

M. BARRÈRE aşağıdaki konuşmayı yaptı:

"Lord Curzon'un Müttefiklerle ortaklaşa sunduğu, Boğazlar rejimine ilişkin tekliflerin açık ve tam olarak incelenişini Komisyon dinlemiş bulunmaktadır.

"Komisyon, Müttefiklerin bu teklifleri nasıl bir zihniyetle kararlaştırdıklarını, hangi ilkelerden esinlenmiş olduklarını Fransız Temsilcisinin açıklamasını, şüphesiz, yararsız saymayacaktır.

"Gemilerin gidip-gelme serbestliği, Devletler arasındaki ilişkilerin gelişmesinde ve bunun doğal sonucu olarak da barışın korunmasında temel şartlardan biridir. Uygar halkların bütün çabaları, bu ilkenin uygulanmasını sağlamaya yönelmiştir; insanlığın bilinci, bu ilkeyi, Boğazların serbestliği diye adlandırarak, simge [sembol] haline getirmiş gibidir.

"Bu durum, söz konusu serbestliğin kesin olacağı anlamına mı gelmektedir? Bu serbestlik, uygulamada, güdülen amaca aykırı düşmesini önliyecek biçimde, yumuşatılmak gerekir.

"İki denizi birbirine bağlıyan tek bir deniz geçidinin kıyılarının bir ya da iki ulusun elinde olması, bu ulusa ya da uluslara, buradan geçişi yasaklamak hakkını vermez. Tersine, bu geçiş hakkı da, barış için bir tehlike yaratmayacak ve kimi Devletlerin, özellikle Boğazlar'da kıyısı olan Devletlerin bağımsızlığına ya da güvenliğine karşı bir tehdit meydana getirmeyecek biçimde düzenlenmelidir.

"Bizi uğraştırmakta olan, Boğazlar'da gemilerin gidip-gelmeleri konusunda bir rejim kurmak için geçmişte girişilmiş deneyler, sürekli çıkarların korunması kaygısından çok, o anın koşullarından doğan siyasal ya da askerî düşüncelerle beslenmekteydi. O zamanlar, Boğazlar'ı açık ya da kapalı tutmak bir takım Devletlerin çıkarları açısından düşünülmekteydi.

"Burada şunu da belirtmeliyim ki, özgürlük ilkesine candan bağlı olan Fransa, hiç kimseye karşı bir tehdit yaratmaksızın, çeşitli ulusların meşru çıkarlarını koruma hakkının sağlanmasını istemektedir. Fransa, bu hakkın, Karadeniz'de kıyısı olan Devletlerin ve özellikle Boğazlar'ın iki kıyısı üzerinde egemenliği elinde tutan Devletin çıkarları ile bağdaştırılmasını istemektedir.

"Sayın meslekdaşım Lord Curzon'un Müttefikler adına sizlere sunmuş olduğu teklifler, bu görüşlere tam olarak uygun düşmektedir. Bu teklifler, ticaret amacıyla gemilerin gidip-gelmelerinde tam bir serbestlik tanımaktadır; bu serbestliğin korunması, tekliflerde, bu korumayı gerektiği zaman sağlıyacak olan savaş gemilerine belirli ölçüde geçiş serbestliği tanımakla garanti altına alınmaktadır. Böyle bir geçiş hakkının kötüye kullanılmasına karşı Boğazlar'da kıyı Devleti olan Türkiye'yi korumak amacıyla, zorunlu kısıtlamalar da öngörülmektedir. Karadeniz'de kıyısı olan Devletin çıkarları, geçiş hakkının kullanılmasına konulmuş bir takım sınırlamalarla korunmuş bulunmaktadır. Böylece, bu koşullar altında, geçiş hakkı, kıyı Devletlerinden hiç birine karşı ne bir tehdit yaratmış, ne de onların egemenliğini yaralamış olmaktadır; tam tersine, Karadeniz'de kıyısı olan Devletlerden bir takımının, özellikle Türkiye'nin güvenliğini tehdit edebilecek bir üstünlük [hegemonya] politikasına karşı, böyle bir hak, değerli bir garanti gücünde olacaktır.

"Gerçekten geniş görüşlü ve barışçı bir rejimin kurulmasını içtenlikle istemekte olan bütün Hükümetlerce, Müttefik üç Hükümetin öne sürmüş bulundukları teklifleri nitelendiren ihtiyatlı davranışın beğenileceğini ummaktayım. Yalnız günün koşullarını göz önünde tutan her türlü çözüm yolu bir yana bırakılmak gerekir. Bugün Boğazlar'ın kapalı olmasını isteyen bir Devlet, belki yarın, siyasal koşullar değişirse, Boğazlar'ın açılmasını isteyebilecektir. Böyle olunca, Fransız Temsilci Heyeti, öteki Temsilci Heyetlerinden – özellikle bu sorunun adalete uygun ve sürekli bir çözüme bağlanmasıyla bu kadar çok ilgili olan Türk Temsilci Heyetinden – biraz önce öne sürülmüş bulunan tekliflere katılmalarını ısrarla istemektedir; çünkü, bu teklifler, söz konusu bütün meşru çıkarları göz önünde tutmakta, bunu yaparken de, yalnız, Doğu'da ve bütün dünyada barışın yeniden kurulmasına katkıda bulunmaktadır."

Marki GARRONİ şunları söyledi:

"İtalya, Boğazlar sorununun çözümlenmesini ve bu çözümde herkesin çıkarlarının göz önünde tutulmasını, gelecekte her türlü görüş ayrılığı olanağını ortadan kaldıracak bir sonuca varılmasını, İngiltere ve Fransa gibi, candan istemektedir.

"Bu sorunun ortaya konuşundaki unsurlara ilişkin olarak Başkanımızın [Lord Curzon'un] yaptığı ayrıntılı açıklamalardan sonra, bütün insanlığı bu kadar uzun süredir uğraştırmış – ve insanlığın ileride her türlü uyuşmazlık nedeninin ortadan kalkması için çözümlenmesini candan istediği – böyle önemli bir sorunu, bütün ilgililerin iyi niyeti sayesinde, bir çözüme bağlamayı başaracağımızdan şüphe etmemekteyim.

"Çabalarımızın verimli olmasını ve herkesin özleyişine uygun sonuçlar doğurmasını dilediğimi, ben de kendi adıma belirtmek isterim."

M. CHİLD aşağıdaki bildiriyi okudu:

"Çeşitli Temsilci Heyetlerinin Boğazlar'a ilişkin görüşlerini ilgiyle dinledik; Amerikan Temsilcilerinin görüşlerini açıklamalarının da yadırganmayacağına inanmaktayız.

"Bizim tutumumuz, gerek kendi ticaretimiz gerekse öteki ulusların ticareti için, özel ayrıcalıklar olmaksızın, tam ve değişmez bir serbestlik isteyen Hükümetimizin politikasına dayanmaktadır.

"Bu politikanın Boğazlar sorununa uygulanması güç değildir. Biz, gerek kendi çıkarlarımız gerekse – Karadeniz'de kıyısı olan ulusları da içine almak üzere – bütün öteki ulusların çıkarları yararına olarak, herhangi bir [Devletin] elinden – başka bir deyimle Bulgaristan'dan ya da Rusya'dan, Ukrayna'dan ya da Türkiye'den, Romanya'dan ya da Gürcistan'dan – dünya ticaretine katılma olanağının alınmasına yol açabilecek hiç bir şey yapılmamasını istemekteyiz. Dünya ticaretine sürekli olarak katılmak, bu uluslar için bir haktır; bu bölgenin halklarıyla ilişki kurmak da dünya ticaretinin hakkıdır.

"Hiç bir Temsilci Heyetinin, barış zamanı için, bu hakkı açıkça tanımamak isteyebileceğini sanmıyorum. Fakat, bu, yeterli değildir. Tarafsız ulusların ticaretinin savaş zamanında kesintiye uğramaması, dünya işlerinin yönetiminin gelişmesine ve uluslararası yüksek amaçlara da uygun düşmektedir.

"Boğazlar'ın serbestliği sözü, tartışma konusunu bütünüyle kapsamak bakımından, çok sınırlı bir terimdir. Bu tartışma, Karadeniz'de kıyısı olan bütün uluslarla, bu uluslara dostça ilişkiler içinde ulaşabilmek isteyen Boğazlar dışındaki bütün ulusların serbestliğini de ilgilendirmektedir.

"Burada konuşmuş Temsilcilerden hiç birinin tutumunu, bütün Karadeniz uluslarının tutumuymuş gibi kabul edemiyoruz; burada hiç kimsenin, herkesce uygun karşılanmış bir konuşma yaptığını da işitmedik. Karadeniz'de ticaretin geleceğinin, yalnız bu denizde kıyıları bulunan Devletlerin özel bir işi olabileceği görüşünü de kabul edemeyiz. Biz, bu konunun, bütün dünya uluslarını ilgilendirdiğini belirtmek istemekteyiz. Herhangi bir ulusun, kendisine coğrafyanın verdiği bir ayrıcalıkla, öteki ulusları bu haklarından yoksun bırakmağa gücü olduğu iddia edilemez. Böyle bir şey, yalnız bizim ulusal politikamızın çıkarlarına

aykırı düşmekle kalmaz, aynı zamanda Karadeniz'de kıyısı olan her ulusun çıkarlarına da aykırı olur; böyle bir şey, Karadeniz'de serbestliğin bütün tarih boyunca gelişmesine de aykırı olurdu. Herhangi bir ulusun Boğazlar'ı ya da Karadeniz'i sınırsız olarak buyruğu altına alması dünya politikasına da aykırıdır.

"Burada temsil edilen uluslardan hiç birinin, Karadeniz'in serbestliğine ilişkin bu ilkeleri reddetmek niyetinde olduğunu sanmıyorum. Bu ilkeleri Türkiye'nin reddedeceğini sanmıyorum. Ülkesini genişletmek isteyen ya da Türkiye'nin politikasını denetimi altına almak yollarını arayan hiç bir ulusun bile, bu ilkeleri reddetmeğe kalkışacağını sanmıyorum. Bu ilkelerin bu Konferansça kabul edileceğine ve, mümkün olursa, garanti altına alınacağına inanıyorum. Öteki Temsilci Heyetleri adına söz söylemeğe kalkışmaksızın, gerek Boğazlar'ın beri yanında gerekse öte yanında bulunan ulusları başka hiç bir sonucun tatmin etmeyeceğine inanmaktayım.

"Biz o düşüncedeyiz ki, Karadeniz'in serbestliği ancak silâhsızlandırmayla sağlanabilir. Daha da ileriye gidiyorum: Boğazlar'ı açık tutmağa yönelmiş silâhların bile, gerçekte, Karadeniz'in serbestliğine bir tehlike yarattığını düşünmekteyiz.

"Bir ulus ya da bir uluslar grubu, bütün ulusların çıkarlarını temsil etmek üzere, Karadeniz'in serbestliğini vesayetleri altına almağı kabul ederse, kuvvetten çok andlaşmalara dayanılmadıkça, bu vesayetin daha büyük bir iyi niyet ve değişmez bir tutumla gerçekleşebileceğini düşünmekteyiz.

"Temsilci Heyetlerinden birinin, bu çeşit andlaşmalarla, Karadeniz'den bütün savaş gemilerinin çıkartılmasını öngören teklifine ilişkin olarak hiç bir şey söylememek benim için imkânsızdır. Ben, bütün uluslararası sulardan savaş gemilerinin çıkartılmasını da akla yatkın bulurdum. Deniz kuvvetlerinin silâhsızlandırılması yolunda, hiç bir Devlet, Amerika Birleşik Devletleri kadar ileri gitmemiştir; fakat, serbest denizlerde kolluk görevini yapmak, nerelerde olurlarsa olsunlar, yurttaşlarıyla gemilerini korumak, deniz haydutluğunu ve benzer tehditleri yok etmek – Yakın Doğu'da son zamanlarda savaş gemilerinin yaptıkları gibi – felâkete uğramış kimselerin yardımına koşmak ve kamu yararına davranmak üzere, yeter ölçüde bir deniz kuvvetinin elde bulundurulması gerekeceğinin, sağduyuya dayanan bir görüş olduğunu kabul etmeğe, Amerika Birleşik Devletlerinden daha çok hazır olacak hiç bir ulus da yoktur. Savaş gemileri zorunlu olarak bir yakıp-yıkma görevlisi de değillerdir; tam tersine, bunlar, koruyucu görevliler de olabilmekte, düzensizliği önlemek ve barışı korumakla, hayırlı ve barışçı amaçlara da hizmet edebilmektedirler. Sanırım ki bütün ticaretçi uluslarla aynı görüşte olarak, dünyanın bütün serbest denizlerine çıkabilmek istemekteyiz; yurttaşlarımızın ve gemilerimizin gidebilecekleri her yerde savaş gemilerimiz barışçı dolaşımlarını sürdüremezlerse, kendimizi tatmin edilmiş sayamıyacağız."

M. SPALAİKOVİTCH aşağıdaki konuşmayı yaptı:

"Konferansımızın Boğazlar'ın gelecekteki uluslararası rejimini kurmağa hazırlandığı bir sırada, memleketime, bu sorunun çözümüyle ilgilenmek ve bu çözüme katılmak hak ve ödevini veren nedenleri açıklamama izin vermenizi rica ederim.

"M. Duca, geçen gün Romanya'dan söz ederken, Tuna havzasındaki ülkelerin

ekonomik ve ticarî gelişmeleri bakımından, Boğazlar sorununun son derece önemli olduğunu, üstün bir konuşma gücüyle ortaya koymuştur. Dış ticaret ve bunun düzenlenmesi, ulaşım olanaklarına gerçekten sıkı sıkıya bağlıdır; ben de, bu bakımdan, Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığının, eski Tuna monarşisine ardıl [halef] olduğu ülkelerden bir çoğunun – özellikle Batı Bosna, Srem, Baçka ve Banat bölgelerinin – ürünlerinin dışarıya gönderilmesinde, Tuna nehrinin, başlıca kolu olan Sava ile birlikte, Karadeniz'e doğru giden doğal bir ana yol olduğunu söylemek isterim. Macaristan sınırından başlıyarak Bulgaristan sınırına kadar, Tuna nehrinin, memleketimin içinden 700 kilometreyi aşan bir uzunlukta geçtiğini de belirtmem yerinde olacaktır.

"Böyle olunca, biz de, Tuna kıyılarında bulunmak ve eski Avusturya-Macaristan'ın mirasçı olmak bakımından, Boğazlar'a kadar inmek ve ürünlerimizi, Akdeniz yoluyla, İngiltere, Belçika ve Hollanda gibi Kuzey ülkelerine yollayabilmek için, Boğazlar'dan yararlanmak yeteneğinden yoksun bırakılamayız.

"Tuna'da gemilerin gidip gelmesine ilişkin uluslararası son Konferans, bütün uluslar için ortak çıkarları gözeten bir statü kabul ederek, bu uluslararası nehir üzerinde gemicilik ve taşıma şartlarını kesin olarak düzenlemiş bulunmaktadır.

"Bu yapıt, ancak, gemilerin Karadeniz ve Çanakkale Boğazlarıyla, bu iki boğaz arasında bulunan Marmara Denizi'nde gidip-gelmeleri ve buralardan geçmeleri için kesin bir statü hazırlanıp kabul edilirse, tamamlanmış olabilecektir.

"Bir zamanlar Avusturya-Macaristan'ın Boğazlar sorununun her yönüyle ilgilenmiş olması gibi, şimdi bu sorunla ilgili Devlet olarak biz de, her şeyden önce ekonomik nedenlerin ve devletler hukuku ilkelerinin yol göstericiliğinde, şimdiki çalışmalara katılmaya hazır bulunmaktayız.

"Lord Curzon, aşağıdaki formülle özetlenebilecek bu ilkeleri, açık olduğu kadar kesin bir anlatışla belirtmiş bulunmaktadır: Bir yandan, ticaret gemileri için, hiç bir işlem ve kısıtlama olmaksızın, tam bir gidip-gelme ve geçiş serbestliği; öte yandan da, ilgili Devletlerin güvenlik koşullarına ve egemenlik haklarına saygıyla birlikte, bu serbestliği sağlamak üzere zorunlu olan garantiler.

"Her ne kadar bu iki kavramı – garanti ve egemenlik kavramlarını – bağdaştırmak güç görünebilirse de, Müttefiklerce telkin edilen çözümün, barış yapmak ve dünyanın bu parçasında düzeni yeniden kurmak isteğiyle davrandıklarını gösterdiği de bir gerçektir.

"Yetkim dışına, uzmanların çalışma alanına adım atmaksızın ve yalnız tarafsızlığımızı belirtmek üzere, Türkiye'nin de, genel bir çıkarı sağlamağa elverişli bulunan garantilere razı olacağını kuvvetle ummaktayım; özellikle [Müttefik] Devletlerin de, kendi bakımlarından, bu garantileri Türkiye'nin ülke egemenliği haklarıyla bağdaşabilen yollardan gerçekleştirmeğe çalışmaları, böyle bir umut beslememin yanlış olmadığını göstermektedir.

"Böylece, örneğin, Türk ülkesinde yabancı askerî birliklerin bulunması, gelecekte kesin olarak yasaklanmalıdır. Bence, egemenliği bakımından bu en önemli noktada, Türkiye'yi tam olarak tatmin edecek böyle bir temel üzerinde anlaşmaya varmak güç olmasa gerekir."

İSMET PAŞA, çağıran Devletler adına Lord Curzon'un sunmuş olduğu

tekliflere ilişkin olarak iyice bilgi edinme olanağını bulduktan sonra konuşmak için, önce, bu tekliflerin ayrıntılarını incelemesi gerektiğini söyledi; bu yüzden, cevabını ileride bildirecektir.

M. TCHİTCHERİNE aşağıdaki konuşmayı yaptı:

"Ayrıntılı bir cevap vermeyi sonraya bırakarak, bugün genel nitelikte bir takım görüşler öne sürmek istiyoruz. Sayın Başkan, Rusya ile Batı Devletlerinin rollerinin tersine döndüğünü söylemekte tamamiyle haklıdır. Eskiden, saldırgan tutkular besleyen ve hem Türkiye'ye hem de barışa karşı bir tehdit olan bir Çarlık Rusya'mız vardı. Şimdi, her türlü emperyalist emellerden vazgeçmiş, Doğu halklarına yalnız dostluk duyguları besleyen bir Sovyet Rusya'mız vardır. Eskiden – ünlü bir kitabı anmama izin verirseniz – "*Russian Advance in Asia*"dan söz edilmekteydi; şimdiyse "*British Advance in Europe*" söz konusu değil midir? İngiliz muhafazakârlığının en iyi gelenekleri Rus ve İngiliz nüfuz bölgeleri arasında bir ara duvarı örmekti; biz de şimdi, bu duvarı, Türk halkının özgürlüğü ve egemenliği temeli üzerine dayandırarak, aynı şeyi teklif etmekteyiz. Rusya, İstanbul ile Boğazlar üzerindeki emellerinden vazgeçtiği için, iki türlü çözüm yolu mümkündür: Birincisi, Boğazlar'ın savaş gemilerine kapalılığı ve Türkiye'nin egemenliği; bir başka deyimle, ara duvarı; ikincisi, bütün dünyanın anlaşmazlıklarını ve rekabetlerini bu bölgeye taşıyacak, uluslararası bir düzenleme.

"Her andlaşma, gerçek olaylar içinde etkili güçlerin bir belirtisinden başka bir şey değildir. Dünyayı parçalayan anlaşmazlıkların, üzülerek söylüyoruz, sonu gelmeyecektir; uluslararası bir düzenleme de, Boğazlar'ı, anlaşmazlıkların çarpışma alanı yapacaktır. Yakın Doğu'da bir barış durumunun tek ve sürekli temeli, Türkiye'nin özgürlüğü ve egemenliğidir. Biz geçici bir düzenleme değil, fakat varlığını zafer kazanarak ispat etmiş olan, Türk halkının haklarının korunmasını savunmaktayız.

"Bulgaristan öne sürülmektedir; böyle yaparken, Rusya'nın katılmadığı ve hiç bir zaman da tanımayacağı bir andlaşmayla, bu ülkenin karada ve denizde bütün savunma olanaklarından yoksun bırakılmış olduğu unutulmuş görünmektedir.

"Romanya'ya gelince, bu memleket, Rusya'nın dünden beri mi komşusudur? Romanya, Boğazlar'ın kapalılığı rejimine hiç bir zaman itiraz etmemiştir. Karışıklığı sürekli kılacak bir rejim kurmak istenirken, Romanya'nın güvenliği öne sürülmektedir; fakat bu, boş bir iddiadır. Çünkü, Romanya ile ilişkilerimiz karada olup bitenlerle bir sonuca bağlanmaktadır. Rusya, Romanya'ya karşı hiç bir saldırgan niyet beslememektedir; fakat böyle bir niyeti olsaydı, Romanya'nın karada alacağı tedbirlerle kendisini savunmaya hazırlandığını bilmekteyiz.

"Uluslararası bir düzenleme demek, barış yerine karışıklıkların sürüp gitmesi, Türkiye'nin güvenliğine ve egemenliğine sürekli bir aykırılık, ve Rusya için de silâhlanma, silâhlanma ve silâhlanma zorunluluğu demektir. Bu, aynı zamanda, deniz silâhsızlanmasına ilişkin Washington andlaşmasının da tam bir çökümü anlamına gelecektir. Rusya, Washington konferansı fikrini büyük bir memnunlukla karşılamıştı – üzülerek söyliyeyim ki, Rusya bu Konferansa çağrılmamıştır. Biz, genel deniz silâhsızlanması konusuna ilişkin her andlaşmaya katılmaktan mutluluk duyacağız. Fakat, Boğazlar'ı açmak, genel deniz silâhsızlanmasını imkânsız kılmak demektir.

"1871 andlaşması da öne sürüldü; bu andlaşmaya göre Türkiye, kendi savunması için, müttefik donanmalarını sokabilmekteydi. 1841 andlaşmasında, böyle bir hüküm yoktu. Bununla birlikte, Kırım Savaşı sırasında, Türkiye, müttefik donanmalarını çağırmıştır. Çünkü, bir andlaşmaya katılanların hepsi savaşa tutuşursa, aralarındaki andlaşma da ortadan kalkar. Biz, Boğazlar'ın savaş gemilerine kapalılığı ilkesi kabul edilirse, savaş durumunda neler olacağını açıkça gösteren teklifleri incelemeğe hazırız.

"İtalya ile Türkiye arasındaki savaş sırasında, ticaretin akımına çıkarılmış engellerden de söz edildi. Fakat, Müttefiklerin Boğazlar'ı işgalleri süresince bizim ticaretimize çıkartılmış engellere ilişkin herhangi bir şey söylenmedi.

"Devletler hukuku ilkelerine de değinildi. Bu ilkeler dün doğmuş değildirler. Böyle olunca, neden şimdiye kadar kapalılık ilkesi bu hukuka uygun sayılagelmiştir?

"Rekabetleri etkili olarak ayıracak ve Türkiye'nin bağımsız varlığıyla birlikte barışı da garanti altına alacak olan, ancak, bir ara-duvarıdır. Sayın Başkanı dinlerken, açıklamasındaki temel düşüncenin, Rusya'ya karşı bir sistem yaratmak olduğu izlenimini edindim. Biz size, barış teklif ediyoruz; siz, bize karşı savaşmayı süregötürmek istiyorsunuz. Rusya yeni bir dönemin eşiğindedir; biz bu döneme, çevremizde sağlam barış koşulları yaratarak başlamak isteğindeyiz; oysa siz, bizi, savaşmak zorunda bırakacak koşullar altına koymak istiyorsunuz. Rus devrimi, Rus halkını, tarihte eşi görülmemiş bir ölçüde, bütün gücünü Hükümetinde yoğun olarak toplamış bir ulus yapmıştır; Rus halkının zorla savaşa sürüklenmesi istenmekteyse, bu halk teslim olmayacaktır. Atlılarımızın Pamir tepelerinde görünmüş olmasından ve karşınızda, 1895 de size Hind-i Kuş tepesini bırakan yarı-bunak Çar'ın artık bulunmamasından, belki kaygıya düşmüşsünüzdür. Fakat size teklif ettiğimiz savaş değil, bizimle, bir ara-duvarı ilkesine ve Türkiye'nin özgürlüğüyle egemenliği ilkesine dayanan, barıştır."

Lord CURZON, Türk Temsilci Heyetinin, oturum sonunda dağıtılacak belgelerdeki teklifleri inceleyinceye kadar, görüşlerini ertelemekte tamamiyle haklı olduğunu söyledi. Lord CURZON, konuşma ustalığını büyük bir ilgiyle dinlemiş olduğu M. Tchitcherine'in de böyle ihtiyatlı bir davranış göstermemiş olmasına üzülmektedir. Lord CURZON, M. Tchitcherine'in, söz konusu belgeleri incelediği zaman, kaygılarından bir kısmının ortadan kalkacağını düşünmektedir. Romanya'ya ilişkin sözlerine gelince, bunlara, şüphesiz, M. Duca cevap verecektir. M. Tchitcherine, Lord CURZON'un söylediklerini Rusya'ya karşı yöneltilmiş saymakta ise, tamamiyle yanılmaktadır. Lord CURZON, Rus tekliflerinin Karadeniz'de Rusya'ya üstünlük vereceği ve Türkiye'nin Rusya karşısında, her dediğine boyun eğer bir Devlet durumunda kalacağı kanısında olduğunu belirtmek istemiştir. Lord CURZON, Rus Hükümetinin dostça ve masum niyetlerini işitmekle mutluluk duymuştur: M. Tchitcherine, iki gün önce öne sürdüğü tekliflerden bir çoğunu geri almak için, şüphesiz, bunlardan esinlenecektir.

Komisyona sunulmuş bulunan teklifleri kaleme alan Müttefik Temsilci Heyetlerinin uzmanları, öğleden sonra saat 4.00 te, öteki Temsilci Heyetlerinin

uzmanlarıyla buluşmağa ve dağıtılan belgelere ilişkin olarak teknik noktalar üzerinde sorulacak bütün soruları cevaplandırmağa hazırdırlar.

M. TCHİTCHERİNE, Komisyonun yeniden toplanmasını istedi; çünkü, hem Türk Temsilci Heyetinin hem de Rus Temsilci Heyetinin, Müttefiklerin teklifleri üzerinde görüşlerini açıklamaları gerekmektedir.

Lord CURZON, yapmış olduğu telkini M. Tchitcherine'in yanlış anladığını söyledi. Lord CURZON, Müttefik tekliflerinin bir genel özetini yapmakla yetinmiştir. Rus Temsilci Heyeti, Lord CURZON'un söyleviyle, dağıtılacak belgelere ilişkin olarak görüşünü açıklama fırsatını bulmak üzere, Komisyonun yeni bir oturum yapmasını istemekte haklıdır; bununla birlikte, komisyonda yeniden tartışmaya girişmeden önce, bu belgelerin ayrıntılı olarak incelenmesi elbette gerekmektedir. Lord CURZON, çeşitli Temsilci Heyetlerinin iyice düşünülmüş görüşlerini dinlemek için, görüşmelere ertesi sabah yeniden girişmeğe tamamiyle hazırdır. Lord CURZON, belgelerin okunmasından sonra, öteki uzmanların gerekli görecekleri açıklamaların, kendilerine, Müttefik deniz ve kara askerlik uzmanlarınca, bu arada verilmesini sağlamak bakımından, herkese kolaylık olmak üzere, böyle bir teklifte bulunmuştur.

M. TCHİTCHERİNE, Rus Temsilci Heyetinin belgeleri inceleyerek vereceği cevabı hazırlamağa vakit bulması için, görüşmelerin 8 Aralıktan önce başlatılmamasını istedi.

Lord CURZON, Komisyonun çalışmalarını hızlandırmak gerektiğini söyledi; gelecek oturumun 7 Aralıkta yapılmasını teklif etti.

İSMET PAŞA, M. Tchitcherine'in teklifine katıldı; gelecek oturumun 8 Aralıkta yapılmasının daha iyi olacağını söyledi.

Lord CURZON, gelecek oturumun 8 Aralıkta, saat 10.30 da yapılmasını kabul etti. (*Uygun bulundu*).

Oturuma saat 13.20 de son verildi.

Genel Sekreter:
R. MASSİGLİ

Uygun bulunmuştur:

F. L. BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Thomas SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); E. LAGARDE (*Fransa*); Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); Const. CONTZESCO (*Romanya*); V. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET (*Türkiye*); İv. ALTİNOFF (*Bulgaristan*); A. SABANİNE (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*).

(2) SAYILI TUTANAĞA EK

EK (A)

İngiltere, Fransa ve İtalya Temsilci Heyetlerince, 6 Aralık 1922 de, Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonuna Sunulan Belge

BOĞAZLARIN SERBESTLİĞİ

ÇANAKKALE BOĞAZINDAN, MARMARA DENİZİNDEN VE KARADENİZ BOĞAZINDAN GEMİLERİN GEÇİŞİNE İLİŞKİN KURALLAR

Not: Aşağıda kullanılan "Boğazlar" terimi, bir bütün olarak, Çanakkale Boğazını, Marmara Denizini ve Karadeniz Boğazını kapsamaktadır.

MADDE I

Hastane gemilerini, gezinti gemilerini (yachts), balıkçı gemilerini ve ticaret uçaklarını da kapsamak üzere, Ticaret Gemileri

a) *Barış zamanında:*

Bayrak ve yük ne olursa olsun, hiç bir işlem, resim ya da harç olmaksızın, gündüz ve gece, gemilerin gidip-gelmeleri ve geçişleri bakımından tam serbestlik.

b) *Savaş zamanında, Türkiye tarafsız ise:*

Yukarıda belirtilen aynı şartlar altında, gündüz ve gece, gidiş-geliş ve geçiş bakımından tam serbestlik. Türkiye, tarafsızlıktan doğan yükümlerin, bu serbestlikten üstün olduğunu öne sürmemeği kabul eder.

c) *Savaş zamanında, Türkiye savaşan [muharip] ise:*

Savaş kaçağı, düşman birlikleri ya da düşman uyrukları taşıyarak düşmana yardım etmemek şartıyla, tarafsız gemilere ve ticaret uçaklarına gidiş-geliş ve geçiş bakımından tam serbestlik. Türkiye'nin, sözü geçen gemilerin ve uçakların bayrağını inceleme ve bunları arama [*droit de visite, right of search*] hakkı olacaktır; bu amaçla, uçaklar, Türkiye'ce önceden gösterilecek ve hazırlanacak bölgelere inmek zorunda olacaklardır. Düşman gemilerinin Boğazlar'dan yararlanmalarını önlemek

üzere Türkiye'nin alacağı tedbirler, tarafsız gemilerin serbestçe geçişini engelleyecek nitelikte olmayacaktır.

Türkiye, bu bakımdan, gemilere gerekli yönergeleri [tâlimatı] ya da kılavuzları sağlamağı kabul eder.

MADDE II

Savaş gemileri[1] ve Askerî uçaklar[2]

a) *Barış zamanında:*

Bayrak ne olursa olsun, hiç bir işlem, resim ya da harç olmaksızın, fakat kuvvetlerin toplamına ilişkin aşağıdaki kısıtlamalar altında, gündüz ve gece, tam geçiş serbestliği:

1. Bir Devletin Boğazlar'dan geçirebileceği (ve Karadeniz'de bulundurabileceği) kuvvetin toplamı, Karadeniz'de kıyısı olan Devletlerden en kuvvetli donanması olan Devletin, geçiş sırasında Karadeniz'de bulunan donanmasından daha büyük olmayacaktır.
2. Karadeniz'de kıyısı olan Devletler, deniz kuvvetlerinin tüm olarak silâhsızlandırılması konusunda aralarında anlaşırlarsa, [Karadeniz'de kıyısı olmayan] Devletlerden her biri, yalnız bir tanesi 10.000 tondan büyük olabilecek üç gemiden kurulu bir kuvveti Boğazlar'dan geçirmek (ve Karadeniz'de bulundurmak) hakkını saklı tutmaktadır.

b) *Savaş zamanında, Türkiye tarafsız ise:*

II nci Maddenin (a) fıkrasında yazılı kısıtlamalar altında, bayrağı ne olursa olsun, hiç bir işlem, resim ya da harç gerektirmeksizin, gündüz ve gece, tam geçiş serbestliği. Bununla birlikte, bu kısıtlamalar, savaşan [muharip] bir Devlete, Karadeniz'de savaşanlık [muhariplik] haklarını çiğner şekilde uygulanmayacaktır.

Savaşan [muharip] Devletlerin savaş gemileri ve askerî uçaklarının, Boğazlar bölgesinde herhangi bir elkoymaya [*capture*] , gemilerin bayrağını incelemeğe ve bunları aramağa kalkışmaları, başka herhangi bir düşmanca davranışta bulunmaları yasaktır; beklenmez zorunluluk durumları [*force majeure*] dışında, Boğazlar'dan geçiş için gerekli süreden 24 saatten çok kalmaları da yasaklanmış olacaktır.

Yiyecek almak ve onarımda bulunmak konularında, 1907 La Haye Konferansının, Deniz Savaşlarında Tarafsızlığa İlişkin VIII nci Sözleşmesinin hükümlerine göre işlem göreceklerdir.

c) *Savaş zamanında, Türkiye savaşan [muharip] ise:*

Tarafsız savaş gemileri için, hiç bir işlem resim ya da harç olmaksızın, fakat II nci Maddenin (a) fıkrasında öngörülen aynı kısıtlamalar içinde, tam geçiş serbestliği.

Tarafsız askerî uçaklar, kendileri için doğabilecek tehlike ve zararlara katlanmak şartıyla, II nci Maddenin (a) fıkrasında öngörülen kısıtlamalara benzer kısıtlamalar içinde, Boğazlar'dan geçebilecekler ve kimlikleri anlaşılmak üzere, Türkiye, bunlara ilişkin olarak soruşturma yapma hakkını kullanabilecektir. Bu amaçla, söz konusu uçaklar, Türkiye'nin göstereceği bölgelere inmek zorunda olacaklardır.

Düşman gemilerinin Boğazlar'dan yararlanmalarını önlemek üzere Tür-

kiye'nin alacağı tedbirler, tarafsız gemilerin geçişlerini engelleyecek nitelikte olmayacaktır.

Bu bakımdan, Türkiye, gemilere gerekli yönergeleri ya da kılavuzları sağlamağı kabul eder.

Not.- Türkiye ile barış durumunda olan Devletlerin denizaltıları Boğazlar'dan ancak su yüzünden geçebileceklerdir.

MADDE III

Boğazlarda ve Karadeniz Limanlarında Kalış

a) I nci ve II nci Maddeler, gemilerin ve uçakların Boğazlar'dan ve Boğazlar'ın üzerinden geçişlerine uygulanır ve Türkiye limanlarını ziyaret edecek bir Devletin savaş gemilerinin ve askerî uçaklarının sayısıyla bunların kalış sürelerine ilişkin olarak Türkiye'nin gerekli göreceği yönetmelikleri çıkarması hakkına halel getirmez.

b) Karadeniz'de kıyısı olan Devletlere de, kendi limanlarına ilişkin olarak aynı hak tanınacaktır.

c) 1914 den önce, Boğazlar bölgesi içinde Elçilik gemileri [*stationnaires*] bulundurmağa hakkı olan İmzacı Devletler, aynı şartlar altında, bu hakkı kullanmağa devam edeceklerdir.

d) Tuna'dan gemi bulundurmaya hakkı olan İmzacı Devletler bu hakkı ve gerektiği zaman bu gemileri değiştirme hakkını kullanmağa devam edeceklerdir.

[III ncü Maddenin] (c) ve (d) fıkralarında öngörülen gemiler, II nci Maddede öngörülen gemilere eklenecektir.

NOTLAR

1 "Savaş gemileri" (*Bâtiments de guerre, War vessels*) terimi, burada, yardımcı gemileri, askerî taşıt gemilerini ve uçak-gemilerini kapsamaktadır.

2 "Askerî uçaklar" (*Aéronefs de guerre, Millitary aircraft*) terimi, burada, bir Devletin deniz kuvvetlerine, kara kuvvetlerine ya da hava kuvvetlerine bağlı uçakları kapsamaktadır.

EK (B)

İngiltere, Fransa ve İtalya Temsilci Heyetlerince, 6 Aralık 1922 de Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonuna Sunulmuş Belge

BOĞAZLAR BÖLGESİNİN ASKERLİKTEN ARINDIRILMASI

("Boğazlar" terimi, bir bütün olarak, Çanakkale Boğazını, Marmara Denizini ve Karadeniz Boğazını kapsamaktadır.)

MADDE I

Boğazlarda geçiş serbestliğini engelleyebilecek askerî nitelikte sürekli hiç bir kara ya da deniz tesisi bulunmayacaktır.

MADDE II

Bundan başka, aşağıda gösterilen bölgeler ve adalar askerlikten arındırılacaktır:

1. Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının, sınırları aşağıda belirtilmiş bölgeler boyunca, iki kıyısı:

Çanakkale Boğazı:

Kuzey-Batıda: Gelibolu yarımadası ve Karakale*, Tekirdağ (Tekirdağ dışarıda kalmak üzere) çizgisinin Güney-Doğu bölgesi.

Güney-Doğuda: Eski İstanbul Burnu (Bozcaada karşısında), Biga, Karabiga çizgisi ile kıyı arasında kalan bölge.

Karadeniz Boğazı:

Doğuda, Şile, Gebze, Darıca'ya** kadar uzanan bölge.

Batıda, İstanbul'un özel rejimi saklı kalmak üzere (aşağıda IV ncü Maddeye bakınız), Akpınar ve Küçük Çekmece çizgisine kadar uzanan bölge.

2. Marmara Denizinin bütün adaları.

3. Ege Denizinde, Semadirek, Limni, İmroz ve Bozcaada adaları.

MADDE III

Askerlikten arındırma, aşağıdaki tedbirleri kapsayacaktır:

* Fransızca metinde "Karakhali", İngilizce metinde "Kara Kaleh" denilmektedir. (S.L.M.)

** Fransızca metinde "Karaja", İngilizce metinde "Darija" denilmektedir. (S.L.M.)

1. Şimdiki istihkâmların (sanat değeri olan yapıtlar dışında) ve bütün kara ve deniz tesislerinin hepsi yıktırılacak ve yenilerinin yapılması yasaklanacaktır.

2. Yukarıda belirtilen bölgelerin ve adaların karasularında denizaltı herhangi bir araç ya da gereç [*engine d'action sous-marine*] bulundurulması yasaklanacaktır.

3. Bütün Türk ülkesinde (İstanbul'a ilişkin hükümler saklı kalmak üzere) kullanılan polis ve jandarma kuvvetlerinin ortalama sayısına göre saptanacak [ve] asayişi sağlamak için yeterli sayıda polis ve jandarma kuvvetleri dışında, hiç bir silâhlı kuvvet, askerlikten arındırılmış bölgelerde bulunamayacak ve bu bölgelerde dolaşamayacaktır.

MADDE IV

İstanbul'da ve İstanbul çevresinde, başkentin ihtiyaçlarını karşılamak üzere, sayısı Çağıran Devletlerle Türk Hükümeti arasında anlaşmaya varılarak saptanacak bir kuvvet bulundurulabilecektir (en çok 10.000 kişi).

MADDE V

Savaş çıktığı zaman, Türkiye, savaşan Devlet haklarını kullanarak, askerlikten arındırma durumunda bir takım değişiklikler yapmak zorunda kalırsa, barışın yapılmasından sonra, savaştan önceki durumu yeniden kurmakla [*status quo ante bellum*] yükümlü olacaktır.

(11) SAYILI TUTANAK

BOĞAZLAR REJİMİNİ İNCELEME KOMİSYONU

(3) SAYILI TUTANAK

8 ARALIK 1922, CUMA OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, Lord Curzon'un başkanlığında, saat 11.00 de açıldı.

Hazır bulunanlar:
MM. CHİLD, Amiral BRİSTOL, GREW (*Amerika Birleşik Devletleri*); Marki CURZON OF KEDLESTON, Sir Horace RUMBOLD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. BARRÈRE, BOMPARD (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS (*Yunanistan*); Marki GARRONİ, M. MONTAGNA (*İtalya*); Baron HAYASHİ, M. OTCHİAİ (*Japonya*); MM. DUCA, DİAMANDY (*Romanya*); M. SPALAİKOVİTCH, RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); İSMET PAŞA, RIZA NUR BEY, HASAN BEY (*Türkiye*); MM. STAMBOULİSKY, STANCİOFF (*Bulgaristan*); MM. TCHİTCHERİNE, RAKOVSKİ, MDİVANİ, VOROVSKİ (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*).

Oturumda ayrıca hazır bulunanlar:
MM. AMORY, DWİGHT, HECK (*Amerika Birleşik Devletleri*); M. LİNDLEY, Amiral Sir R. KEYES, Tümgeneral BURNETT-STUART, M. MALKİN, Deniz Albayı POUND, R.N., MM. NİCOLSON, FORBES ADAM, LEEPER, Binbaşı McLEOD, McCLURE (*İngiliz İmparatorluğu*); Tümamiral LACAZE, General WEYGAND, MM. FROMAGEOT, DE LACROİX, BARGETON, DE PERCİN (*Fransa*); General MAZARAKİS, MM. DENDRAMİS, POLİTİS, MİCHALOPOULOS (*Yunanistan*); MM. ARLOTTA, GUARİGLİA, Tuğamiral CHELOTTİ, Albay VİTALE, MM. NOGARA, CİAMARRA, SALEM (*İtalya*); MM. NAGAOKA, SATO, Albay SAİGO, Deniz Albayı TSURU, M. TANİ (*Japonya*); M. CONTZESCO, Albay DUMİTRESCO (*Romanya*); MM. ANTİTCH, İLİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kıralllığı*); MÜNİR BEY, MUHTAR BEY, Yarbay TEVFİK BEY (*Türkiye*); Mgr. STEPHAN (*Bulgaristan*); MM. BERENS, CHAPOCHNİKOFF (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*).

Konferans Genel Sekreteri: M. MASSİGLİ.

Sekreterler: M. LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); MM. SPRİNG RİCE, WİCKS (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); M. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); M. CONSTANTİNESCO (*Romanya*); M. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET BEY (*Türkiye*); Matmazel STANCİOFF (*Bulgaristan*); MM. SABANİNE, PASTOUKHOFF, ARENS, Madam ZARETSKAİA (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*).

Tercüman: Yarbay HEYWOOD.

Boğazlar Rejimi. Müttefiklerin tasarısının görüşülmesi. (devam)

Lord CURZON, son oturumda, Temsilci Heyetlerinden bir çoğunun, Boğazlar'a ilişkin olarak görüşlerini açıklamış bulunduğunu, Türk ve Rus Temsilci Heyetlerinin ise, Müttefiklerin tekliflerini kapsayan belgeleri ayrıntılı olarak inceledikten sonra cevap verme haklarını saklı tutmuş olduklarını söyledi. Bu arada, öteki Temsilci Heyetlerinin kara ve deniz askerlik uzmanları, bu tekliflerin teknik ayrıntıları üzerinde daha geniş açıklamalarda bulunmak üzere, Müttefik kara ve deniz askerlik uzmanlarıyla toplanmışlardır; Amiral Lacaze, herhangi bir açıklama istenirse, bunu yapmağa hazırdır. Lord CURZON, önce, Türk Temsilci Heyetini konuşmağa çağıracağını söyledi.

İSMET PAŞA aşağıdaki konuşmayı yaptı:

"Türk Temsilci Heyeti, çeşitli Temsilci Heyetlerinin konuşmalarını ve Ekselâns Lord Curzon'un açıklamalarını dikkatle dinlemiştir. Türk Temsilci Heyeti, Müttefik Devletler adına sunulmuş olan, Boğazlar rejimine ilişkin tasarıyı da incelemiş bulunmaktadır.

"Bu incelemenin sonucu olarak, Türk Temsilci Heyeti aşağıdaki görüşleri açıklamakla şeref duymaktadır:

"Beş yüzyıldan beri, Boğazlar'ın sahibi bulunan Türkler, buralarını bütün güçleriyle tahkim etmişler ve savunmuşlardır.

"Karadeniz ve Akdeniz Devletleri birbirleriyle savaşa tutuşmuş oldukları zaman, Türklerin, Boğazlar'ın bekçileri olmaları, bu Devletlerin ilişkileri üzerinde çeşitli etkiler yapmıştır.

"Örneğin, bu gibi etkiler, 1833 tarihli Hünkâr İskelesi Andlaşmasının yapılmasına, Rusya yararına bir takım hakların tanınmasına yol açmıştır; bu durum, bir savaş doğurmamıştır.

"Daha sonraları, 1856 da, Türkiye, Çarlık Rusya'sına karşı Müttefikleriyle birlikte savaşmak üzere, Boğazlar'dan Müttefiklerinin savaş gemilerini geçirtmiştir; en son olarak da, 1914 de, Rusya ile bu Devletin Batı'daki Müttefikleri arasında kalmış olan Türkiye, her iki tarafa karşı da, Boğazlar'ı aynı zamanda kapamış ve savunmuştur.

"Bütün bu durumlarda, Türklerin, Boğazlar rejimine ilişkin uluslararası andlaşmalara aykırı hiç bir şey yapmadıkları ve dostlarıyla düşmanlarını, bu andlaşmalarda öngörülmemiş bir durum karşısında hiç bir zaman bırakmadıkları da bir gerçektir.

"Bundan şu çıkmaktadır: Boğazlar'ın şu ya da bu şekilde kullanılması ya da savunulması bir takım yakınmalara yol açabilmekteyse, bu yakınmalar ancak

Boğazlar'a ilişkin olarak kabul edilen uluslararası belgelere yöneltilebilir. Bu yakınmalar, hiç bir şekilde, bu geçitlerin Türklerce savunulmakta olmalarına bağlanamaz.

"Boğazlar silâhsızlandırılmış olsaydı, bu da – tıpkı savunma tedbirleriyle donatılmış olmaları gibi – çıkabilecek savaşları çeşitli yollardan etkilerdi. Devletler arasında belirli bir anda var olabilecek yakınlıklara ya da görüş ayrılıklarına göre, Devletlerden her biri, böyle bir sistemin yürürlüğe konmasından, çeşitli şekillerde yararlanmış ya da zarara uğramış olurdu.

"Böylece, Boğazlar'ın uluslararası ilişkilere etkisi, bunların savunma tedbirleriyle donatılmış olup olmamaları bakımından değil, fakat savaş gemilerine uygulanacak rejimi düzenleyecek andlaşmalar bakımından hesaplanmak gerekir.

"Öte yandan, Boğazlar'ın savunulması, aynı zamanda, Türkiye'nin başkentinin, Marmara Denizi'nin ve Doğu Trakya'nın savunulması demektir.

"Bu yüzden, Boğazlar'ı tahkim etmemek, Türkiye'nin en duyarlı ve en önemli bölgelerini, birdenbire patlayabilecek bir saldırıya karşı savunma olanaklarından yoksun bırakmak anlamına gelecektir.

"Konferansda temsil edilen Devletlerden hiç biri, başkentini savunma hakkından yoksun bırakılmış değildir. Oysa, Türkiye, başkentini, bir yabancı Devletin donanmasınca birden bire yakılıp yıkılmış, ya da herhangi bir Devletin askerî birliklerince işgal edilmiş görme tehlikesiyle karşı karşıya kalmış olacaktır. Şurası açıkça bellidir ki, böyle bir olasılığa açık bir başkent, her çeşit felâkete de sahne olma tehlikesiyle karşılaşabilecektir.

"Genel barış yararına olmak üzere ele almak istediğim bir başka sorun daha vardır. Boğazlar'ın stratejik önemi göz önünde tutulursa, bunları, Akdeniz ya da Karadeniz Devletlerinden birinin ele geçirmesi, bir savaşın daha başlangıcında, o Devlet için pek belirli bir üstünlük sağlayacaktır. Böyle olunca, şüphe yoktur ki, birisi Karadeniz'e, öteki de Akdeniz'e kıyıdaş iki Devlet arasında savaş olasılığı belirir belirmez, bunlardan her biri, bütün hızlarıyla Boğazlar'a el koymağa kalkışacaktır. Böyle bir girişimin ilk sonucu, silâha başvurmadan çözümlenebilecek bir anlaşmazlık yüzünden, bir savaşın patlak vermesi olacaktır. İkinci sonucu da, anlaşmazlıkla hiç ilgili olmasa bile, salt kendisine saldırılmış olduğundan, Türkiye'nin de savaşa sürüklenmesine yol açılmış olmasıdır.

"Bu düşünceler gösteriyor ki, Boğazlar'ın askerlikten arındırılması, bir yandan Akdeniz ve Karadeniz Devletleri, öte yandan da Türkiye arasında barışın gerçekleşmesini kolaylaştırmayacaktır. Böyle olunca, Karadeniz Boğazının, Çanakkale Boğazının ve İstanbul'un karadan ve denizden gelecek baskınlara açık bulunmaması çok zorunludur. Oysa, Türklerin şimdiye kadarki tecrübelerine göre, bu güvenlik, ancak, tahkimat yaparak ve savunma araçlarıyla sağlanabilir.

"Bu bölgeler baskınlara karşı korunmuş bulundukları sürece, uluslararası yükümlerine aykırı davranacak herhangi bir Devletin çabuk bir başarı kazanma şansı olamayacak ve Devletler, durumun gerektirdiği biçimde tedbirler alma yollarını bulabileceklerdir.

"Türkiye'ye gelince, şüphe yok ki, öteki Devletlerle birlikte kabul ettiği bir andlaşmayla çizdiği yola uygun davranmak zorunda bulunacaktır. Bir tek Devletin,

bütün dünyaya karşı üzerine almış olduğu yükümleri tanımazlıktan geleceğine inanmak bile çok güçtür.

"Her halde, böyle bir tutum, hemen hemen hiç gerçekleşmeyecek bir olasılıktır. Müttefik Devletlerin tasarısı, Türkiye'nin bütün gücüyle kendisini savunmasını kabul etmiş olduğuna göre, Türkiye'nin üzerine aldığı yükümlere aykırı davrandığını görmek korkusu da hemen hemen yok gibidir; bu yüzden böyle bir korku, Müttefik Devletlerce, söz konusu sorunun çözümlenmesinde hiç hesaba katılmaya değmeyen bir unsur olmaktan ileri gidememektedir.

"Bundan başka, Türk topraklarının güvenliği de, Boğazlar'ı geçecek savaş gemilerinin, iki Boğaz arasındaki bölge için tehlike yaratacak güçte olmamalarını zorunlu kılmaktadır.

"Türkiye, ticaret gemilerinin gündüz ve gece Boğazlar'dan gidip-gelmeleri ve geçişleri bakımından tam bir serbestlikten yararlanmalarını kabul etmek konusunda, Konferansda temsil edilen Devletlerle tamamiyle aynı görüştedir.

"Türkiye'nin katıldığı savaşlarda olduğu gibi, tarafsız kaldığı savaşlarda da, ticaret gemilerinin geçişi, korunması istenen genel çıkarların gerekleriyle bağdaştırılabilir.

"Bu düşüncelere dayanarak, Türk Temsilci Heyeti, Boğazlar'a uygulanmasını istediği rejimin temellerini aşağıdaki gibi belirtmekle şeref duymaktadır:

"1. Boğazlar'ın, İstanbul'un ve Marmara Denizi'nin güvenliğini, denizden ya da karadan gelecek bir baskına karşı koruyacak garantiler verilmesi.

"2. Karadeniz'e gidecek deniz kuvvetlerinin, [hem] her iki Boğaz arasında uzanan bölge için, [hem de] Karadeniz'de bir tehlike yaratmayacak şekilde sınırlandırılması. Bu kuvvetler, uluslararası ticaretin korunması için kullanılan hafif gemilerden [*bâtiments legers, light crafts*] meydana gelebilir.

"3. Gerek barış gerek savaş zamanında, ticaret gemileri için geçiş serbestliği. Türkiye savaşa girmişse, gereken teknik denetimle yetinecektir.

"Türk Temsilci Heyeti, Müttefik Devletler tasarısının her maddesi üzerinde görüşlerini açıklamak hakkını saklı tutmakla birlikte, aşağıdaki noktaların, Müttefik Devletlerin benimsedikleri bakış açısından bile, Türkiye için özellikle zararlı olduğunu belirtmek istemektedir:

"1. Müttefik Devletler tasarısında kullanılan "Boğazlar" [*"Detroits"*, *"Straits"*] teriminin kapsamından Marmara Denizi'ni çıkartmak gerekir; çünkü, bu denizin kıyılarında alınan savunma düzenleri, geçiş serbestliği üzerinde hiç bir etki yapmazken, Anadolu'nun ve Trakya'nın savunulması bakımından zorunludur.

"2. Bir yandan demiryolu Anadolu ile Trakya arasında önemli bir bağlantı olduğuna, öte yandan da İstanbul'da bir kuvvet bulunacağına göre, Boğaziçi çevresinde askerlikten arındırılmış bir bölgenin bulunmasına lüzum yoktur. Her iki kıyı üzerinde, karada ve denizde tahkimat yapılmayacağını belirtmek yeterlidir.

"3. Marmara kıyılarını bir deniz kuvvetiyle savunabilmek üzere, Türkiye, İstanbul'da ve Boğazlar içinde tersaneler ve başka deniz tesisleri bulundurma zorundadır.

"4. Askerlikten arındırılmış bölgelerde askerî birliklerin dolaşmayacağı belirtilmektedir; oysa, bu bölgeler, ülkenin iki parçasını birbirine bağlamakta olduğundan, bu gibi hareketleri yasaklamamak gerekir.

"5. Askerlikten arındırılmış bölgelerin sınırları çok geniştir.

"6. Boğazlar önünde bulunan dört adaya gelince, İmroz, Bozcaada ve Semadirek'te Türk egemenliği tanınmalı ve kesin olarak belirtilmeli; Limni adasının özerkliği ilân edilmelidir.

"7. Gelibolu yarımadasında, baskın niteliğinde yapılacak bir saldırıya karşı savunmak için en az ne gerekli ise, bunlar sağlanmalıdır."

M. TCHİTCHERİNE, Lord Curzon'un yaptığı konuşma ile Müttefikler adına sunulmuş tekliflere cevap vermek üzere, geçen oturumda yapamamış olduğu tamamlayıcı bir konuşmada bulunmak istediğini söyledi. M. TCHİTCHERİNE, İsmet Paşa'nın konuşmasına ileride cevap verme hakkını saklı tutmaktadır:

"Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyeti, İngiltere Temsilci Heyeti Sayın Başkanının, Birinci Komisyonun son oturumunda, Çağıran Devletler adına yapmış olduğu konuşmayı, gereken dikkatle inceledikten sonra, 4 Aralık oturumunda açıklamış olduğu görüşlerde her zamandan daha çok direnmeği kararlaştırmıştır.

"İngiliz Temsilci Heyetinin Sayın Başkanı, bizim tezimize, Devletler hukukundan, tarihin geçmiş olaylarından, dünya ticaretinin ihtiyacından, Karadeniz'de kıyısı bulunan Balkan Devletlerinin siyasal çıkarlarından aldığı kanıtlarla karşı çıkmaktadır. Bu iddiaları birer birer ele alarak inceleyeceğiz.

"Devletler hukukuyla tarihin geçmiş olayları bizim tezimizi desteklemekten başka bir şey yapmamaktadır. Lord Curzon, Karadeniz'de ticaret amacıyla gemilerin gidip-gelme serbestliğini sağlamanın, ancak, Türkiye'nin, Boğazlar'ın savunulması için günümüzün bütün askerlik tekniği olanaklarını kullanmasıyla mümkün olacağını belirten sözlerimizi, çelişme [*paradoxe*] olarak nitelendirmiştir; bununla birlikte, biz, tek bir örnek vereceğiz ve Panama Kanalını göstereceğiz; bu kanal, dünyanın en önemli ulaşım yollarından biridir; oysa, gerçekte tahkim edilmiş, aynı zamanda da uluslararası denetim dışında bırakılmıştır. Bir başka örnek de Süveyş kanalıdır; burada, Devletler hukuku uyarınca, bir Uluslararası Denetim Komisyonunun bulunması gerekmekteyken, bu Komisyon artık toplantıya hiç çağrılmamaktadır.

"İşte, Karadeniz ve Çanakkale Boğazlarının tahkim edilmesinin serbest olmasını istemekle, Rusya ve Müttefikleri, burada temsil olunan iki Büyük Devletin, kendi ülkelerinde uyguladıkları ilkelerin uygulanmasını istemekten başka bir şey yapmış olmamaktadır. Panama ve Süveyş kanallarının savaş gemilerinin geçişine açık oldukları doğrudur. Fakat, son Dünya Savaşı örneği bize göstermiştir ki, boğazları ellerinde bulunduran Devletler, oralarda, Devletler hukukunun şu ya da bu kuralı yüzünden kaygıya düşmeksizin, işlerine elveren rejimi uygulayabilmektedirler. Öte yandan, Karadeniz ve Çanakkale Boğazlarının savaş gemilerine kapalılığı uluslararası sözleşmeler ve andlaşmalarla kabul edilmiş, böylece Devletler hukukunun bir kuralı olmuştur. Kaldı ki, Lord Curzon'un Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarıyla öteki boğazlar arasında yaptığı benzetme de yerinde değildir; Karadeniz ve Çanakkale Boğazları, aslında, iki açık deniz arasında bir geçit değil, fakat, bir çok yazarca – bunlar arasında bir Fransız eski Bakanı da vardır – kapalı bir denizin *giriş ve çıkış yeri* sayılmaktadır.[1]

İngiliz Temsilci Heyetinin Sayın Başkanı, Boğazlar sorununa "sürekli ve herkesi tatmin edici" bir çözüm yolu bulma kaygısını açıklamıştır. Rusya, Ukrayna ve Gürcistan, Karadeniz'de kıyısı bulunan Devletler oldukları için, bu kaygıyı daha çok duymaktadırlar. İleri sürülen çözüm Rusya ve Müttefikleri için büyük sakıncaları olan, bu yüzden ideal olmayan bir çözümdür. Rusya'nın donanmasını Karadeniz'den Akdeniz'e çıkarmamak, bu donanma için Petrograd ve Vladivostok'a gidiş yolu istememek gibi, Rusya'nın kabul etmeğe hazır olduğu yükümler, Rusya için ciddî kısıtlamalar ve sakıncalar olarak belirmektedir. Bununla birlikte, Rusya ve Müttefikleri böyle bir çözümü öne sürüyorlarsa, tarihten edindikleri tecrübenin, böyle bir çözümün bütün çıkarları bağdaştıran tek çözüm olduğunu ispatlamış olmasındandır. Eğer İngiltere, 1833 de olduğu gibi, Rus donanmasını İstanbul'da, ve Rusya da Kırım Savaşı sırasında olduğu gibi, İngiliz donanmasını Boğazlar'da görmek istemiyorlarsa, Rus teklifi bu karşılıklı garantiyi sağlamaktadır.

"İdeal çözüm, bütün deniz silâhlarına, bütün denizlerde son vermek olacaktır. Ancak, bugünkü durumda, çatışan çıkarlar arasında yapılması mümkün tek uzlaştırma, egemen Türkiye'ce Boğazlar'ın savaş gemilerine kapatılmasıdır.

"Bize karşı, ticaretin gerekleri de öne sürülmekte, bu gereklerin, yabancı donanmaların bulunmasını sözde zorunlu kıldığı da söylenmektedir. Amerika'nın, bir yandan ticaret filosunu eşi görülmemiş ölçüde arttırırken, aynı zamanda deniz silâhlanmasına son verme girişiminde bulunduğu bir sırada, bu eski kuram [nazariye] pek yersiz görünmektedir. Ticaret gemilerinin tonajı her yerde artmakta, oysa savaş donanmaları azaltılmağa çalışılmaktadır. Batı Devletleri, bizim ülkemize gelecek ticaret gemilerinin yanına savaş gemileri koyarak, sömürgelerdeki usulleri uygulamayı burada da denemek istemekteyseler ve Rusya'nın buna boyun eğeceğini sanıyorlarsa, tam bir yanılma içinde bulunmaktadırlar. Bu Devletlerin, bizim kıyılarımızda ticaret amacıyla gemilerin gidip gelmesine bir de silâhlı filolar ekleme isteğinde ayak diremeleri, hakkın yerine kuvveti geçirme eğiliminden başka bir anlama gelemez. Karadeniz'de ticaret ilişkilerinin gelişmesi, Romanya'dan on kat daha kalabalık olan bizim halkımız için hayatî bir önem taşımaktadır; biz bunu ana görevlerimizden biri olarak görürken, Çağıran Devletler, gerçekte Rusya'nın yeni bir ablukaya alınmasını hazırlamaktan başka bir şey olmayan koşulları yaratmak için, bir takım uydurma ticaret çıkarlarından söz etmektedirler.

"Çağıran Devletler, kendilerinin silâhsızlandırmış oldukları Bulgaristan'la, Çarlığın genişleme politikası güttüğü dönemde, böyle bir rejime hiç de ses çıkarmamış olan Romanya'nın sözde ticaret çıkarlarını bize karşı öne sürmektedirler. Karadeniz'de karışıklıkları sürdürecek bir durum yaratarak, Romanya'nın huzuru sağlanmak istendiği iddia ediliyor. Eğer Devletler, tam Rusya'nın hayatî çıkarlarına zarar verdikleri sırada, böyle davranmalarını haklı göstermek için Romanya'nın uydurma çıkarlarını öne sürmekteyseler, Romanya, bundan kazançlı değil, zararlı çıkacaktır. Romanya'yı bir ikinci Yunanistan yapmak, ona çok kötü bir hizmette bulunmak olur. Rusya ile Müttefikleri, kendi bakımlarından, Romanya'ya karşı her türlü saldırgan düşünceden uzaktırlar. Biz, her zaman için, Romanya ile birlikte, aramızda olabilecek her çeşit anlaşmazlıklara son vermek üzere, mümkün olan bütün yolları incelemeğe hazırız.

"İngiliz Temsilci Heyetinin Sayın Başkanı, Boğazlar sorununda, Rusya ile Batı Devletlerinin eski rollerinin tersine dönmüş olduğunu söylemekte tamamiyle haklıdırlar. Eski rejimdeki öncüllerimiz [seleflerimiz], İskovski'ler ve benzerleri, Rus donanmasına Boğazlar'ın çıkış kapısını açmak çabasında oldukları zaman, bunu, genişleme ve saldırı amaçlarıyla, öteki ülkelerin barış ve güvenliğini tehdit etmek için yapmaktaydılar. Boğazlar'ın savaş gemilerine kapalılığı, Batı Devletlerinin, bu tutkulara karşı kullandıkları bir set idi. Şimdiyse, roller tersine dönmüştür. Saldırgan amaçları bırakmış olan yeni Rusya, başkalarının saldırısına karşı bir set bulundurmak istemekte, ve eskiden, dünyaya yaygın gücünü bu setle korumaya çalışan aynı İngiltere, bugün, Rusya'nın geçici güçsüzlüğünden yararlanmak ve bunun için de bir engel olan eski Boğazlar seddini ortadan kaldırmak istemektedir.

"Bugün Çağıran Devletlerin devlet adamlarınca, Bismarck'ı yermek için sık sık söylendiği gibi, savaş kuvvetlerini yığıp durmakla barış hiç bir zaman sağlamlaştırılmış olmaz. Barış, birbirine karşıt güçleri ayırmakla sağlamlaştırılabilir. Bizim yeniden yaratmak istediğimiz set, liberal olsun, tutucu [muhafazakâr] olsun, koalisyoncu olsun, İngiltere'nin bütün yöneticilerine ve *Entente*'ın öteki ülkelerindeki pek çok devlet adamına göre, Dünya Savaşında bu ülkelerce savunulan aynı ilkeye, ulusal topluluklar ilkesine [*principe des nationalités*] dayanmaktadır. Bu ilke, kahraman Türk halkı için uygulanması söz konusu olduğu zaman bir yana bırakılmak üzere mi ilân edilmişti? Bize karşı ileri sürülen sistem, Rusya ile Müttefiklerine ilişkin olarak, bu ilkeye taban tabana karşıttır.

"Bize karşı ileri sürülen sistem şöyle tanımlanabilir: Rusya'yı nasıl kıskıvrak bağlamalı ve Boğazlar'da savaşı nasıl örgütleyebilmeli? Bu sisteme göre, Karadeniz'de birbirine düşman büyük kuvvetler bulundurmak, Rusya ile bir uzlaşma yolu değildir; bu sistemle Rusya yıldırılmak istenmektedir; fakat Rusya boyun eğmeyecektir. Boğazlar'da kurulmak istenen rejime gelince, bu, barışın değil, savaşın örgütlendirilmesidir. Karadeniz'de her Devletin bulundurabileceği kuvvetler, bu denizde kıyısı olan Devletlerden en kuvvetli donanması olan Devletin donanmasını aşmayacak imiş; böylece Çağıran Devletlerin donanmaları, bir arada hesaplanınca, üç kat güçlü olacaktır. Bir çok başka toplantılarda olduğu gibi bu Konferansda da tek ağızdan konuşan Devletlerin, Karadeniz'de ezici bir üstünlüğü olacaktır. Eğer Karadeniz'de kıyısı olan Devletler kendi deniz kuvvetlerinin silâhsızlandırılmasında anlaşırlarsa, böyle bir durumda da her yabancı Devlet, gene, Karadeniz'de – yalnız bir tanesi 10.000 tonu aşabilecek – üçer savaş gemisi bulundurabilecektir. Eğer bu gemilerden ikisi onar bin tonluk ve üçüncüsü de otuz bin tonluk olursa, yabancı Devletlerden her biri, deniz kuvvetleri tüm olarak silâhsızlandırılmış kıyı Devletleri karşısında, Karadeniz'de ellişer bin tonluk savaş gemisi bulundurabilecektir. Deniz kuvvetlerinin silâhsızlandırmasını kolaylaştırmak bakımından ne garip bir yol! Savaş zamanında, Türkiye tarafsız olursa, Rusya'ya saldıran Devletler, hiç bir kısıtlama olmaksızın, donanmalarını Karadeniz'e getirebileceklerdir. Türkiye – Boğazlar da silâhsızlandırılmış olduğu için – [Büyük] Devletlerin elinde bir oyuncak olmaktan kurtulamayacaktır.

"Boğazlar'ı askerlikten arındırma tasarısı, savaş çıkarsa, Türkiye'nin bu rejimde değişiklikler yapabileceğini ön görmektedir. Fakat, silâhsızlandırılmış bir bölge,

hemen nasıl savunulan bir bölge durumuna sokulabilir? Türkiye'nin, Boğazlar'ın kıyılarında savunma amacıyla hazırlıklar yapması yasaklanmaktadır. Boğazlar ve Marmara Denizi'ne komşu bütün bölgede hiç bir demiryolu, hiç bir karayolu yapılmayacaktır; çünkü bunlar savaş araçlarını taşımakta kullanılabilir. Silâhsızlanmayı denetlemekle görevli Komisyon, bu yerle ilgili bütün işlere karışabilecektir; çünkü, silâhsızlandırma hükümlerini yorumlama yetkisi onun olacaktır. Türk donanması Boğazlar'dan geçerse, buralarda – kendi öz yurdunda bile – duramayacaktır. Öte yandan, Türkiye savaşa girmiş bulunursa, tarafsız savaş gemilerinin tam serbestlik içinde geçmelerine izin verme zorunda olacaktır; bu da Türkiye'nin savunma tedbirlerinde anlatılmaz bir karışıklık yaratacaktır. Türkiye'nin bağımsızlığı sona ermiş olacaktır. Karadeniz için teklif edilen rejim, Rusya bakımından kabul edilemez; bundan başka, özgür ve egemen bir Türkiye – Boğazlar'a ilişkin olarak teklif edilen rejim böyle bir Türkiye'nin varlığını imkânsız kılmaktadır – bizim için, Avrupa'nın tam ortasındaki İsviçre ya da Belçika gibi, barışın vazgeçilmez bir unsurudur.

"Öncüllerimizin [seleflerimizin] politikasını artık kesin olarak bırakmış olduğumuzdan, bize yakıştırılmak istendiği gibi, başkalarına saldırılar hazırlamak üzere bir sığınak aramakta değiliz. Karadeniz'deki donanmamız yalnız savunma amacı gütmektedir. Boğazlar, başkalarına olduğu gibi bize de kapalı kalmalıdır. Biz, sürekli ve sağlam bir düzen yaratmak istemekteyiz. Bu düzen, kurulmasına yardım etmek istediğimiz evrensel düzenin de bir parçasıdır. Rusya'nın katkısı olmaksızın sürekli ve sağlam bir düzen gerçekleştirilemeyecektir. Rusya ve Müttefikleri için, engellerle karşılaşmaksızın serbestçe gelişme olanağı sağlanmalıdır. Böyle bir amaçla, Boğazlar savaş gemilerine kapalı olmalı ve şimdiki rekabetler arasına bir set çekilmelidir; bu sistemin temeli olarak da, Türkiye'nin tam özgürlüğü ve egemenliği sürüp gitmelidir."

M. DUCA, M. Tchitcherine'in konuşmasında Romanya'ya ilişkin sözlere cevap verme zorunda olduğunu belirtti. Rus Temsilci Heyetinin, iki ülkeyi ayıran anlaşmazlıkları yatıştırmak için çaba göstermek isteyişini memnunlukla karşıladığını söyledi.

M. Tchitcherine, Romanya'nın, Boğazlar konusunda savaştan önce uygulanmakta olan rejimden memnun olduğunu, bu rejime karşı hiç bir zaman itirazda bulunmadığını söylemiştir. Bu sözler doğru değildir. Gerçekte, Romanya, bu rejimden memnun değildi; fakat buna katlanmak zorunda bulunuyordu. Ulusal tarihi henüz çok kısa olmakla birlikte, Romanya, bu rejimin kendi geleceği için ne kadar ağır bastığını duyduğu, bunalımlı saatler geçirmiştir. İşte bu yüzden, böyle bir durumun geri gelmesini önlemek üzere, Romanya, Boğazlar için bir serbestlik rejiminin kurulmasını istemektedir. M. Tchitcherine, rekabetleri birbirinden ayırmak için, bir ara-duvarı örülmesinin uygun olacağını söylemiştir. Romanya için böyle bir duvar, bir kuşatma-duvarı olacaktır.

M. DUCA, Romanya'nın, başka Devletler elinde bir araç olma rolünü oynamak istemediğini, Rus Temsilci Heyetine, büyük bir dostluk duygusu içinde hatırlatmak istemektedir. Romanya'nın, Boğazlar'ın serbest olmasını istemesi, başka Devletlerce buna itilmiş olmasından değil, yalnız, kendi çıkarını bunda görmesindendir. Kaldı

ki, Romanya'nın – kendisine küçük ölçüde bir takım başarılar da sağlayan – politikası, bencil bir dâva ardından gitmek değildir; bu politika, büyük ilkeleri ve uluslararası çıkarları kendi çıkarıyla bağdaştırmağa çalışmaktır. Romanya'nın Tuna sorununda tutumu bu olmuştur; Dünya Savaşı sırasındaki tutumu da buydu. Boğazlar sorununda da geçiş serbestliğini istemekle, Romanya Hükümeti, bir kez daha, kendi çıkarlarını büyük bir ilke ve uluslararası çıkarlarla bağdaştırmak istemektedir.

M. VENİSELOS, M. Tchitcherine'in konuşmasında, Yunanistan'a karşı dolaylı bir sataşma bulunduğuna dikkati çekti; bu konuda bir açıklama istemeği zorunlu bulduğunu söyledi. M. Tchitcherine, "Romanya yeni bir Yunanistan olabilir" demiştir. Uluslararası bir Konferansta söylenen böyle bir söz, Yunanistan'ın şanını gölgelendirebilecek niteliktedir. M. VENİSELOS, M. Tchitcherine'den, bu konuya ilişkin düşüncesini iyice açıklamasını istemektedir. Bu gibi toplantılarda aşağılatıcı sataşmalarda bulunulamaz.

M. TCHİTCHERİNE, yalnız, kimi hükümetlerin, başkalarına bağımlı olduklarına ve böyle bir durumun yaratabileceği sonuçlara değinmek istemiş olduğunu söyledi.

M. Duca'nın sözlerine gelince, M. TCHİTCHERİNE, aşağıdaki bildiride bulunmak için bu fırsattan yararlanmak istemektedir:

"Eğer Boğazlar'da bizim teklif ettiğimiz sistem kabul edilirse, Karadeniz'de kıyısı olan Devletlerle özel bir Konferansta, kıyılarımızın karşılıklı güvenliğinin şartlarını görüşmeğe hazırız."

M. VENİSELOS, M. Tchitcherine'in konuşmasını pek açık bulmadığını, bu konuda israr etmemenin uygun olacağını sandığını söyledi.

Lord CURZON, Bulgar Temsilci Heyetinin konuşmak isteyip istemediğini sordu.

M. STAMBOULİSKY, daha önce söylemiş olduklarına ekleyecek bir şeyi olmadığını bildirdi.

Lord CURZON, Bulgar Temsilci Heyetinin daha kesin bir cevap vereceğini ummakta olduğunu söyledi. Lord CURZON'un, Müttefikler adına, Boğazlar rejiminin çözümüne ilişkin olarak bir tasarı sunmuş olduğu zamandan bu yana, durum değişmiştir. Türk ve Rus Temsilci Heyetlerinin isteği üzerine, ayrıntılı cevapların hazırlanması için bir günü aşan bir süre tanınmıştı. Komisyon, biraz önce, Türk ve Rus cevaplarını dinlemiştir. M. Duca görüşlerini, dikkat çekici bir açıklıkla, ortaya koymuştur. Bu sorunla ilgili bütün Devletlerin ne düşündüğünü öğrenmek, Müttefikler için hayatî bir önem taşımaktadır. Çağıran Devletler, bir çözümü zorla kabul ettirmek isteğinde değillerdir; oybirliğiyle kabul edilecek bir karara varmak istemektedirler; her Devletin bu tartışmaya katılması, herkesin yararınadır. Böyle olunca, Lord CURZON, M. Stamboulisky'nin bu konuyu yeniden düşünerek görüşünü bildireceğini ummaktadır.

M. STAMBOULİSKY, Boğazlar sorununa ilişkin Müttefiklerin tekliflerini kabul ettiğini söyledi.

M. SPALAİKOVİTCH, Sırp-Hırvat-Sloven Temsilci Heyeti Lausanne'a Türkiye ile barışı görüşmek ve barış yapmak üzere gelmiş olduğundan, kendi ülkesinin

çıkarlarının genel çıkarlara uydurularak korunmasını istemekte olduğunu söyledi. Bu bakımdan, Boğazlar sorununa ilişkin olarak, son oturumda yapmış olduğu konuşmayı yeniden belirtmekle şeref duymaktadır: Sırp-Hırvat-Sloven Temsilci Heyeti, Çağıran Devletlerin görüşlerine ve teklif ettikleri ilkelere katılmaktadır.

M. VENİSELOS, Yunan Hükümeti adına, Çağıran Devletlerin tekliflerine katıldığını bildirdi.

Lord CURZON, İsmet Paşa'nın, Türk Temsilci Heyetinin görüşlerini büyük bir açıklıkla belirtmiş olduğunu söyledi. İsmet Paşa, Türkiye'ye göre, Boğazlar sorununa kesin bir çözüm sağlayabilecek herhangi bir plânın dayanması gereken ilkeleri ortaya koymuş, Müttefikler tasarısında yeni açıklamalar istediği yedi noktayı belirtmiştir. Bu noktalardan birkaçı üzerinde hemen cevap verilerek, İsmet Paşa'nın bunlara ilişkin yersiz kaygıları kolaylıkla ortadan kaldırılabilir. Fakat, Lord CURZON, Müttefik meslekdaşlarıyla birlikte, İsmet Paşa'nın görüşlerini daha ayrıntılı olarak incelemeğe vakit buluncaya kadar, bu konuda kesin bir cevabın ertelenmesinin, İsmet Paşa'ya ve Konferansa karşı daha saygılı bir davranış olacağını düşünmektedir. Böyle davranmak, bir başka bakımdan da uygun görünmektedir: M. Tchitcherine'in konuşması, Türk Temsilci Heyetince yapılan konuşmanın, Rus Temsilci Heyetini, öteki Temsilci Heyetleri kadar şaşırtmış görünmektedir. Böyle olunca, Lord CURZON, Komisyonun görüşmelerini, benzer durumlarda olduğu gibi, bir ya da bir buçuk gün değil, fakat öğleden sonraya kadar ertelemesini teklif etti.

M. BARRÈRE ve Marki GARRONİ bu teklife katıldılar.

Oturuma saat 11.30 da son verildi.

Genel Sekreter:
R. MASSİGLİ

Uygun bulunmuştur:

F. L. BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Thomas SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); E. LAGARDE (*Fransa*); Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); Const. CONTZESCO (*Romanya*); V. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET (*Türkiye*); İv. ALTİNOFF (*Bulgaristan*); A. SABANİNE (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*).

NOT

1 Konuşmasının bu noktasında, M. TCHİTCHERİNE, Gabriel Hanotaux'nun *La Guerre des Balkans* adlı kitabından (s. 199) bir parça okumuştur:
"Gerçekte, Karadeniz bir çıkmaz sokaktır. Karadeniz'in kaderi orada kıyısı bulunan ülkelerden başkasını hiç ilgilendirmez. Bir iç deniz durumuna sokulmuş bulunduğundan, iç ve dış rejimi hemen hemen yalnız kıyı Devletlerinin iradesine bağlı olmak gerekir. Rusya, Türkiye, Romanya ve Bulgaristan ortak çıkarları üzerinde anlaşmalıdırlar. Bu çıkarların bağdaştırılması daha uzun süre geciktirilemez. Günün birinde, Balkan Halklarının Konfederasyonu nasıl bir gün buradaki ülkelerin kaderine hâkim olacaksa, bir Karadeniz Konfederasyonu da, her halde, geleceğin çözüm yollarından biri olacaktır; nasıl bir evin ortak-kiracıları bu eve giriş çıkışları düzenlerlerse, Boğazlar sorununu da bu Konfederasyon çözümleyecektir; böylesine doğal ve istenmeğe böylesine değer bir anlaşmanın nasıl olup da bu kadar uzun süre geciktirilmiş olduğunu anlayamıyorum."

(12) SAYILI TUTANAK

BOĞAZLAR REJİMİNİ İNCELEME KOMİSYONU

(4) SAYILI TUTANAK

8 ARALIK 1922, CUMA OTURUMU (ÖĞLEDEN SONRA)

Oturum, Ouchy Şatosunda, Lord Curzon'un başkanlığında, saat 16.00 da açıldı.

Hazır bulunanlar:
MM. CHİLD, Amiral BRİSTOL, GREW (*Amerika Birleşik Devletleri*); Marki CURZON OF KEDLESTON, Sir Horace RUMBOLD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. BARRÈRE, BOMPARD (Fransa); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS (*Yunanistan*); Marki GARRONİ, M. MONTAGNA (*İtalya*); Baron HAYASHİ, M. OTCHİAİ (*Japonya*); MM. DUCA, DİAMANDY (*Romanya*); MM. SPALAİKOVİTCH, RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); İSMET PAŞA, RIZA NUR BEY (*Türkiye*); MM. STAMBOULİSKY, K. TODOROFF, STANCİOFF (*Bulgaristan*); MM. TCHİTCHERİNE, RAKOVSKİ, MDİVANİ, VOROVSKİ (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*).

Oturumda ayrıca hazır bulunanlar:
MM. AMORY, GİLLESPİE, DWİGHT, HECK (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir W. TYRELL, MM. LİNDLEY, Amiral Sir R. KEYES, Tümgeneral BURNETT-STUART, M. MALKİN, Deniz Albayı POUND, R.N., MM. NİCOLSON, FORBES ADAM, LEEPER, McLEOD, McCLURE (*İngiliz İmparatorluğu*); Tümamiral LACAZE, General WEYGAND, MM. FROMAGEOT, DE LACROİX, BARGETON, DE PERCİN, BAROİS (*Fransa*); General MAZARAKİS, MM. DENDRAMİS, POLİTİS, MİCHALOPULOS (*Yunanistan*); MM. ARLOTTA, GUARİGLİA, Tuğamiral CHELOTTİ, Albay VİTALE, MM. NOGARA, CİAMARRA, SALEM (*İtalya*); MM. NAGAOKA, SATO, Albay SAİGO, Deniz Albayı TSURU, M. TANİ (*Japonya*); M. CONTZESCO, Albay DUMİTRESCO (*Romanya*); MM. ANTİTCH, İLİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); MÜNİR BEY, MUHTAR BEY, TEVFİK BEY (*Türkiye*); M. MORPHOFF, Mgr. STEPHANE (*Bulgaristan*); MM. BERENS, CHAPOCHNİKOFF (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*).

Konferans Genel Sekreteri: M. MASSİGLİ.

Sekreterler: M. LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); MM. SPRİNG RİCE, WİCKS (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE, (*Fransa*); M. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); M. COSNTANTİNESCO (*Romanya*); M. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET BEY (*Türkiye*); Matmazel STANCİOFF, M. ALTİNOFF (*Bulgaristan*); MM. SABANİNE, PASTOUKHOFF, Madam ZARETSKAİA (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*).

Tercüman: Yarbay HEYWOOD.

Boğazlar Rejimi.

Lord CURZON aşağıdaki konuşmayı yaptı:

Türk karşı tekliflerinin görüşülmesi.

"Bu sabah, Türk Temsilci Heyetinin görüşlerini dinledik; ben de, Müttefik Hükümetlerin cevabını bu öğleden sonra bildirmeğe söz vermiştim.

"Her şeyden önce, Türk Temsilci Heyetinin, kendi ülkesi ve çıkarları için yeterli garantiler almak şartıyla, askerlikten arındırılmış bölgeler ilkesini, genel olarak, kabul ettiğini öğrenmekten mutluluk duymaktayız.

"İkinci olarak, Türk Temsilci Heyeti, başka herhangi bir açıklama yapmaksızın, hem barış hem de savaş zamanında, ticaret gemilerinin serbestçe geçmesi ilkesini kabul etmiş bulunmaktadır.

"Türk Temsilci Heyeti, Boğazlar'da gemilerin gidiş-gelişlerini düzenlemek için bir Uluslararası Komisyon kurulmasını da kabul etmiştir.

"Bundan başka, Türk Temsilci Heyeti, Boğazlar'da uygulanmasını istediği rejimin temellerini anlatmıştır.

"Birinci ilke – önce de söylediğim gibi – Boğazlar'a, Marmara Denizi'ne ve İstanbul'a beklenmedik bir saldırıya karşı, Türkiye'nin garanti altında olma isteğidir.

"Bizim cevabımız şudur: Müttefikler, kara ve denizle ilgili gerekli askerî garantiler bakımından, yapmış oldukları tekliflerin uygun olduğu kanısındadırlar. Öte yandan – geçen gün, Trakya'da askerlikten arındırılmış bölgeler sorunu tartışılırken söylediğim gibi – daha siyasal nitelikte bir takım ek garantiler gerekip gerekmediğini bilmek de, incelenmeğe değer bir konudur. Bu sorun, Müttefiklerin hukuk uzmanlarınca incelenmiş bulunmaktadır; ben, bu uzmanların, Türk meslekdaşlarıyla görüşerek, bir anlaşma zemini bulunup bulunmayacağını tartışmalarını teklif etmek isterdim.

"Türk Temsilci Heyetince ortaya konan ikinci ilke, Karadeniz'e girmesine izin verilecek deniz kuvvetlerinin sınırlandırılması gerektiğidir. Bu konuya ilişkin olarak, Müttefiklerin tekliflerindeki ilkenin iyi olduğunu düşünmekteyiz; bununla birlikte, bu ilkeyi geniş yorumlamağa da hazırız; dostça bir inceleme sonunda Türk Temsilci Heyetinin kuşkularını yatıştıracak bir formül bulunacağı kanısındayım.

"Türk Temsilci Heyetinin öne sürdüğü üçüncü ilke şudur: "Gerek barış ve gerek savaş zamanında ticaret gemileri için geçiş serbestliği; eğer Türkiye savaşa girmişse, zorunlu olan bir teknik denetimle yetinecektir."

"Bu konuda bir görüş ayrılığı yoktur; çünkü Türk isteği, Müttefiklerin tekliflerine tam olarak uymaktadır.

"Şimdi de, Türk Temsilci Heyetinin, Müttefiklerin tekliflerinde, Türkiye'nin güvenliğine ya da çıkarlarına zarar getirici nitelikte gördüğü yedi noktanın incelenmesine geçiyorum.

"Önce, Türkiye, Marmara Denizi'nde bir takım limanların ve bu denize ulaşan demiryolu terminallerinin savunulması zorunluluğu yüzünden, Marmara Denizi'nin "Boğazlar" teriminin kapsamı dışında bırakılmasını istemektedir.

"Marmara Denizi'ni tümüyle ["Boğazlar" teriminin dışında] bırakmamıza imkân olmadığı açıkça bellidir; çünkü, bu deniz, coğrafya bakımından, Boğazlar'ın bir devamıdır ve geçiş serbestliği, Boğazlar boyunca olduğu kadar, Marmara Denizi'nde de bir zorunluluktur. Bu, tekliflerimizin temel bir ilkesidir ve buna Türk Temsilci Heyeti de bir itirazda bulunmamıştır. Öte yandan, söz konusu edilen limanlarla demiryolu terminallerinin savunulması, geçiş serbestliği hakkını tehdit etmeyecek ölçüler içinde, sağlanamayacak bir şey de değildir; uzmanlarımız bu sorunu, Türk uzmanlarıyla tartışmağa hazırdırlar.

"İkinci nokta, Anadolu ile Trakya arasında başlıca bağlantı, Karadeniz'in iki yakasına ulaşan demiryoluyla sağlandığı için, Karadeniz Boğazında askerlikten arındırılmış bir bölgenin kurulmasının gerekmediğidir.

"Biz, askerlikten arındırılmış bölgelerin olduğu gibi bırakılması gerektiğini düşünmekteyiz; fakat, İstanbul'a ilişkin olarak bir takım değişiklikler yapılabilir.

"Üçüncü nokta, bir önceki noktayı geliştirmekten başka bir şey yapmamaktadır: Türk Temsilci Heyeti, askerlikten arındırılmış bir bölgeden ötekine – başka bir deyimle, Boğazlar'ın bir kıyısından öteki kıyısına – askerî birliklerin geçirilmesine izin verilmesini istemektedir. Bizim cevabımız şudur: Transit olarak yapılmak şartıyla, Türk askerî birliklerinin bir kıyıdan öteki kıyıya geçirilmesine her hangi bir itirazımız yoktur.

"Dördüncü nokta, Türkiye'nin, İstanbul'da ve başka yerlerde tersanelere ve başka deniz tesislerine malik olma isteğidir. Böyle bir istek incelenmeğe değer; bu konuda bir anlaşmaya varmak güç olmasa gerektir. Fakat öyle sanıyorum ki, bunu, yeni Andlaşmanın deniz ve kara kuvvetlerine ilişkin askerlik hükümlerini görüşeceğimiz zamana bırakmak daha iyi olacaktır; bu konu, bu Komisyonun çalışmalarının bir parçasıdır; bir iki gün içinde bu incelemeye başlayabileceğimizi ummaktayım.

"Beşinci nokta olarak, Türk Temsilci Heyeti, askerlikten arındırılmış bölgelerin çok geniş olmasından yakınmaktadır. Müttefiklerin kara ve deniz askerlik uzmanları, bu görüşün anlamını iyice kavrayamamışlardır; fakat şurası açıkça bellidir ki, bu bölgelerin kesin coğrafî sınırları bir görüşme konusu olabilir; uzmanlarımız, Türk uzmanlarının bu konuda söyleyeceklerini dinlemekten mutluluk duyacaklardır.

"Altıncı nokta siyasal niteliktedir. Komisyon, geçen hafta, Boğazlar'ın önündeki adaların askerlikten arındırılması ve bunların gelecekteki siyasal durumları üzerinde bir süre tartıştığımızı hatırlayacaktır. Biz, dört adanın – İmroz, Bozcaada, Semadirek ve Limni adalarının – askerlikten arındırılmasını kabul

etmeğe hazırdık; ancak, Müttefikler, Limni ve Semadirek adaları üzerinde egemenlik sorununun yeniden tartışma konusu yapılmasına razı değillerdi; bu yüzden de, Müttefikler, Limni'de özerk bir rejimin kurulmasını kabul edememekteydiler. İmroz ve Bozcaada'ya gelince, bu sorunu ileri bir tarihe ertelemiştik; ben, yalnız Rum nüfusunun bulunduğunu gösteren etnik istatistiklerini de sunmuş olduğum İmroz adasının, Türk egemenliğine geçirilmesi isteğini haklı gösterecek nedenleri kapsayan daha tam bir açıklama yapmağa, Türk Temsilci Heyetini çağırmıştım.

"Yedinci nokta, Türk Temsilci Heyetinin, "Gelibolu yarımadasında beklenmedik bir saldırıya karşı savunmak üzere, en az ne gerekli ise" bunların sağlanması isteğidir. Bu konuda, Müttefiklerin uzmanları, Türk uzmanlarının ne istediklerini tam olarak kavrayamamaktadırlar; bu konunun uzmanlar arasında dostça bir zihniyetle görüşülmesi daha iyi olacaktır.

"Son olarak, görüşmelerimizde söz konusu edilmeyen bir nokta kalmaktadır; bu nokta üzerinde Müttefik Devletler direnmek zorundadırlar. Biz, savaş sırasında ölen kahraman askerlerimizin ve denizcilerimizin Türk ülkesinin çeşitli yerlerinde bulunan mezarlarını kapsayan toprakların, mülkiyetiyle birlikte Müttefiklere verilmesini istemek zorundayız. Bizim için bu yerler kutsal topraklardır; ben, bir çok defa ulusal duygulara seslenmiş olan Türk Temsilci Heyetinin, bu pek doğal isteği yerine getirmekte hiç bir itiraz öne sürmeyeceği kanısındayım."

Baron HAYASHİ, yapılmakta olan tartışmaya her ne kadar henüz katılmamışsa da, bundan, Japonya'nın bu sorunla ilgilenmediği anlamını çıkartmamak gerektiğini söyledi. Bu bakımdan her türlü yanlış anlamayı ortadan kaldırmak üzere, Japon Temsilci Heyeti, Japonya'nın Boğazlar sorununa büyük bir ilgi duyduğunu, çünkü Akdeniz'deki büyük denizci ve ticaretçi Devletlerden biri olduğunu ve Karadeniz'de de ticaretini geliştirmeğe hakkı bulunduğunu belirtmek istemektedir. Böyle olunca, Japon Temsilci Heyeti, 6 Aralık oturumunda, Lord Curzon'un yapmış olduğu teklife bütünüyle katılmakta, aynı zamanda, gene o oturumda Amerika Birleşik Devletleri Temsilcisinin söylediklerini tamamiyle paylaşmaktadır. Baron HAYASHİ, sabahki oturumda, İsmet Paşa'nın uzlaştırıcı ve yakınlık duyuran bir tutumla bu sorunun çözümünü ele alan açıklamasını büyük bir memnunlukla dinleyenlerden birisinin de kendisinin olduğunu söyledi.

Baron HAYASHİ, Lord Curzon'un pek açık konuşmasını dinledikten sonra, bu sorunun çözümlenmesinin yaklaşmakta olduğunu sanmaktadır; eğer sorun tatmin edici bir biçimde çözümlenirse, gerek İsmet Paşa gerekse öteki Temsilciler dünyanın teşekkürlerine hak kazanacaklardır.

M. TCHİTCHERİNE, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyetinin, Türk bildirisini bugün öğrenmiş olduğunu söyledi. Bu bildirinin, Boğazlar'ın silâhsızlandırılmasına ilişkin genel kısmı üzerinde, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyeti, Türk Temsilci Heyetiyle aynı görüştedir. Türk Temsilci Heyetinin somut tekliflerine gelince, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyetinin, bunlara ilişkin kesin görüşünü ancak bu teklifleri ayrıntılı olarak bir uzmanlar alt-komisyonunda ya da Komisyonda incelenmesi sonucunda, belli olacaktır; Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyeti, bu inceleme sırasında, bir takım açıklamalar ve ek bilgiler isteme hakkını saklı tutmaktadır. Rus Temsilci Heyeti,

egemen Türkiye'ce, Boğazlar'ın savaş gemilerine kapatılması ya da Karadeniz'de barışın korunması için Boğazlar'ın tahkim edilmesi zorunluluğuna ilişkin görüşünden de vazgeçmiş değildir.

Lord CURZON, M. Tchitcherine'in, özellikle Karadeniz'e ilişkin olarak, bir takım ayrıntılar üzerinde görüşünü bildirme fırsatının ileride kendisine verilmesini istediğini sanmaktadır. Müttefiklerin kara ve deniz askerlik uzmanları, M. Tchitcherine'in bu noktalar üzerinde istediği açıklamalarda bulunmakla, şüphesiz mutluluk duyacaklardır.

M. TCHİTCHERİNE, Lord Curzon'un yapmış olduğu bu yorumun tamamiyle doğru olmadığını söyledi. Rus Temsilci Heyeti, ancak, Türk tekliflerini ayrıntılı olarak inceledikten sonra, bu teklifler üzerindeki görüşünü kesin olarak belirtebilir. İşte bunun içindir ki, Türk Temsilci heyetinin öne sürmüş olduğu genel ilkeler bu Heyetin de katılacağı bir alt-komisyonda kesin hükümler şeklini alacağı sırada, Rus Temsilci Heyeti, bu tekliflere ilişkin bir takım açıklamalar yapılmasını isteme hakkını saklı tutmak arzusundadır. Türk tekliflerinin anlamları üzerinde artık hiç bir yanlış anlamaya yer kalmadığı zaman, Rus Temsilci Heyeti görüşünü açıklayarak, bunları kabul edip etmediğini söyleyecektir.

Lord CURZON, Türk Temsilci Heyetine, Müttefikler adına biraz önce söylediklerine, şimdi mi cevap vereceğini, yoksa görüşünü daha sonra mı bildirmek istediğini sordu. Lord CURZON, çeşitli noktalar üzerinde uzmanlar arasında bir görüşme yapılmasını teklif etmiş bulunmaktadır; İsmet Paşa, belki de cevabını, bu görüşmenin sona ermesine ertelemeği uygun bulacaktır.

İSMET PAŞA, Lord Curzon'un yapmış olduğu konuşmadaki ana noktalardan bir çoğu üzerinde açıklamalarda bulunulmasını istediğini söyledi. Lord Curzon, uzmanlarca hazırlanacak bir takım çalışmalardan söz etmiş, özellikle, andlaşmanın kara ve denizle ilgili askerî hükümlerine değinmiştir. Türk Temsilci Heyeti kendisi için hayatî bir önemi olan ve Boğazlar konusundaki tartışmanın bütünü üzerinde etkiler yapabilecek bu soruna ilişkin olarak, Müttefik Devletlerin görüşlerini açıkça ve bir an önce öğrenmek zorundadır.

Gelibolu mezarları.

İSMET PAŞA, bundan sonra, Lord Curzon'un Gelibolu mezarlarına ilişkin isteğine cevap vererek, bütün mezarlara ve özellikle savaş alanında ölmüş askerlerin mezarlarına saygı göstermenin Türklerin bir geleneği olduğunu hatırlattı. Bununla birlikte, mezarların bulunduğu toprağın mülkiyetine ilişkin olarak Lord Curzon'un kullandığı terimlerin anlamını iyice kavrayamamış olduğunu da söyledi.

Özet olarak, İSMET PAŞA, Türk Temsilci Heyetinin, uzmanlarla çalıştıktan ve gereken ayrıntılı bilgileri elde ettikten sonra, bu sorunu yeni bir açıdan inceleyeceğini bildirdi.

Lord CURZON, İsmet Paşa'nın ortaya iki konu attığını söyledi. İlkin, Boğazlar sorununu ele almazdan önce, İsmet Paşa, barışın kara ve denizle ilgili askerî hükümleri üzerinde, Müttefik Hükümetlerin görüşlerini öğrenmek istemektedir. Bu, çok haklı bir istektir; bu arada, Türkiye'nin gelecekte elinde bulunduracağı

deniz kuvvetleri sorunu da özellikle incelenmeğe değer. Lord CURZON, ilk fırsatta bu sorunu tartışmaya hazır olduğunu söyledi; yalnız, İsmet Paşa'ya şunu sormak istemektedir: Denizle ilgili askerî sorunu, Boğazlar sorunu ile sıkı bağlantılı olduğu için, ayrı olarak mı yoksa, kara ve denize ilişkin askerî sorunları bir arada mı ele almak ister?

İkinci nokta mezarlarla ilgilidir. İsmet Paşa, Müttefik askerlerinin ve denizcilerinin gömülü bulunduğu toprağın "mülkiyeti" ["*propriété*", "*ownership*"] teriminin gerçek anlamı üzerinde bir açıklama beklemektedir. Lord CURZON, "egemenlik" ["*souveraineté*", "*sovereignty*"] teriminden ayrı olarak "mülkiyet" ["*propriété*", "*ownership*"] terimini bilerek kullanmıştır. Bu konuda Müttefiklerin düşüncesini tam olarak gösteren Sèvres Andlaşmasının 18 nci Maddesinin hazırlanması sırasında, bu sorun enine boyuna tartışılmıştı. Müttefiklerin bugünkü istekleri de aynıdır.

M. BARRÈRE, bu konuda Müttefiklerin istediklerine benzer bir ayrıcalığı, Fransız Hükümetinin, yakın zamanlarda, Suriye'deki Süleyman Şah'ın mezarına ilişkin olarak Türkiye'ye tanımış olduğunu hatırlattı.

Lord CURZON, M. Barrère'in verdiği örneği destekleyecek başka bir örnek daha verdi: Büyük İmparator Napoleon'un ömrünün son altı yılını geçirdiği Sainte-Hélène adasındaki toprağın mülkiyetini – içinde öldüğü evle birlikte – Kıraliçe Victoria, sürekli olmak üzere, Fransız Hükümetine bırakmıştır. Lord CURZON, Sainte-Hélène adasına yaptığı bir ziyarette, çok geniş olan bu toprağın Fransız Hükümetinin mülkiyetinde olduğunu ve orada Fransız konsolosunun oturmakta bulunduğunu görmüştür. Bu durumun, Gelibolu'nun durumu ile göze çarpar bir benzerliği vardır.

İSMET PAŞA, uzmanlarla işbirliği yapılarak yürütülmesi gereken pek çok iş olduğunu bildiğini söyledi. Kendisi, kara ve denizle ilgili askerî hükümlerin, Boğazlar'a ilişkin hükümlere sıkı sıkıya bağlantılı olarak incelenmesinin zorunlu olduğu kanısındadır. Birinci konu üzerinde iyice bilgi edinmeden, ikincisinin olumlu olarak ele alınmayacağı anlaşılmaktadır.

Lord CURZON, yakında Komisyonu, kara ve denizle ilgili askerî hükümleri incelemek üzere toplantıya çağıracağını söyledi; bu arada, ortaya atılmış olan noktaların incelenmesine devam edilebilir.

M. TCHİTCHERİNE, basına verilecek bildiride, Komisyona sunulmuş tekliflerin ayrıntılı olarak incelenmesine, Türklerle birlikte Rus Temsilci Heyetinin de katılacağının yazılmasını istedi.

Lord CURZON, M. Tchitcherine'in bu isteğinin anlamını iyice kavrayamadığını söyledi. Lord CURZON, Müttefik meslekdaşlarıyla görüşmüştür; ortak kanıları, tartışılmakta olan sorunlardan çoğunun, Türk uzmanlarıyla Müttefik uzmanları arasında incelenmesi gereken konular olduğu yönündedir. Bu sorunlardan pek çoğu Rusya'yı ilgilendirmemektedir; bildiride, yanlış anlamaya yol açacak deyimler kullanılması yerinde olmayacaktır.

M. TCHİTCHERİNE, Rus Temsilci Heyetinin, Boğazlar ve Karadeniz sorununun bütünüyle, Rus Temsilci Heyetinin de katılacağı, bir Komisyonda ve alt-komisyonlarda incelenmesi gerektiği görüşünde olduğunu söyledi.

Lord CURZON, Rus Temsilci Heyetini, bu heyeti doğrudan doğruya ilgi-

lendiren sorunlar üzerindeki görüşmelerin dışında bırakmayı aslâ düşünmediğini bildirdi. Ancak, bu sorunlardan bir çoğu – askerlikten arındırılmış bölgeler, Türkiye'nin deniz ve kara kuvvetleri, limanlar, demiryolları, İstanbul'a uygulanacak rejim – yalnız Türkiye'yi ilgilendirmektedir; bunlara Rusya'nın herhangi bir bakımdan karışmasına yer yoktur.

Bu yüzden, Lord CURZON, Rus Temsilci Heyetinin savunduğu ilkeyi kabul edememektedir. M. Tchitcherine, bu konuda Lord CURZON ile meslekdaşlarının adalet duygularına güvenmelidir.

M. TCHİTCHERİNE, Boğazlar'ın kapanması ve bir düzene bağlanması sorununun, bütünüyle, Rusya, Gürcistan ve Ukrayna'yı doğrudan doğruya ilgilendirdiğinin kabul edilmiş bulunduğunu söyledi.

Lord CURZON, Bulgaristan'ın, Romanya'nın ve Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığının da aynı iddiada bulunabileceklerini, fakat böyle yapmadıklarını söyledi. Bu Devletlerin istememiş ve elde edememiş oldukları bir şeyin Rusya'ya tanınması söz konusu olamaz. Görüşülmekte olan sorunlar uluslararası bir nitelik kazandıkları ve Rusya'yı ilgilendirdikleri zaman, M. Tchitcherine, Lord CURZON'un bunları kendisine bildirmekte ve bu konuda görüşünü açıklamak fırsatını vermekte gecikmeyeceğine güvenebilir.

M. RAKOVSKİ, Bulgaristan, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı* örneklerinin Rusya'yı bağlayıcı nitelikte olmadığını, çünkü bu Devletlerin çıkarlarının Müttefik Temsilci Heyetlerince savunulmakta olduğunu söyledi. Rusya, çeşitli yönleriyle Boğazlar sorununa ilişkin bütün görüşmelere ve alınacak bütün kararlara katılmağa çağrılmış bulunmaktadır. Şüphe yok ki – hatta Doğu Trakya'da askerlikten arındırma tedbirleri gibi – Türkiye'nin silâhlarıyla ilgili bütün sorunlar, Boğazlar sorununun olduğu kadar, Karadeniz sorununun da çözümlenmesini etkileyecektir.

Lord CURZON, yalnız uzmanlar arasında bir görüşmenin söz konusu olduğunu söyledi. Bir karar alınması söz konusu değildir; ancak, özellikle Türkiye'yi ilgilendiren noktalar üzerinde, Müttefik uzmanlarla Türk uzmanlarının birbirleriyle görüşmeleri sağlanmak istenmektedir. Bu durumda, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'a, bu çeşit görüşmelere katılma hakkını veren herhangi bir mektuptan ya da belgeden söz etmek boşunadır.

M. BARRÈRE, yalnız uzmanlar arasında karşılıklı bir görüş alışverişinin söz konusu olduğunu, Boğazlar sorununu incelemekle görevli bir komitenin kurulmasının söz konusu olmadığını söyledi. M. BARRÈRE, Rus Temsilci Heyetinin, kendisince herhangi bir görüş öne sürülmesini gerekli saydığı noktalar üzerinde Müttefik uzmanlara danışmak isterse, böyle yapabileceğini belirtti; Müttefik Temsilci Heyetleri, Rusya'yı bu hakkından yararlanmağa çağırmaktadırlar.

M. TCHİTCHERİNE, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyetinin vardığı sonuçları yazılı olarak bildireceğini söyledi. Bütün bu sorunları inceleyecek ve son

* Fransızca metinde "Royaume Serbe-Croate-Slovène", İngilizce metinde "Jugoslavia" denilmektedir. (S.L.M.)

metinleri kaleme alacak alt-komisyonun ne zaman kurulacağını sordu; M. TCHİTCHERİNE, Rusya'nın bu alt-komisyonda temsil edilmek istediğini bildirdi.

Lord CURZON, doğru anlamışsa, M. Tchitcherine'in, Andlaşmanın gelecek metnini hazırlamakla görevli bir alt-komisyonun kurulmasını istemekte olduğunu söyledi. Lord CURZON, Konferansın bu aşamaya bir an önce gelmesini candan istemektedir. Eğer, M. Tchitcherine, bir andlaşma metni hazırlama işini üzerine alırsa, bütün Temsilci Heyetleri bu yüzden kendisine çok şey borçlu olacaklardır; fakat, şimdiye kadarki çalışmalar, Andlaşma maddelerinin kaleme alınmasına girişilebilecek aşamaya erişmemiş bulunmaktadır.

M. TCHİTCHERİNE, bu koşullar altında, bu noktada direnmediğini söyledi.

Oturuma saat 17.00 de son verildi.

Genel Sekreter:
R. MASSİGLİ

Uygun bulunmuştur:

F. L. BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Thomas SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); E. LAGARDE (*Fransa*); Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); Const. CONTZESCO (*Romanya*); V. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); İv. ALTİNOFF (*Bulgaristan*); A. SABANİNE (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*).*

* Fransızca resmî metinde Türk sekreterin adı geçmemektedir. (S.L.M.)

(13) SAYILI TUTANAK

12 ARALIK 1922, SALI OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, Lord Curzon'un başkanlığında, saat 16.00 da açıldı.

Hazır bulunanlar:
MM. CHİLD, Amiral BRİSTOL, GREW (*Amerika Birleşik Devletleri*); Marki CURZON OF KEDLESTON, Sir Horace RUMBOLD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. BARRÈRE, BOMPARD (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS (*Yunanistan*); Marki GARRONİ, M. MONTAGNA (*İtalya*); Baron HAYASHİ, M. OTCHİAİ (*Japonya*); MM. DUCA, DİAMANDY (*Romanya*); MM. SPALAİKOVİTCH, RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); İSMET PAŞA, RIZA NUR BEY, HASAN BEY (*Türkiye*).

Oturumda ayrıca hazır bulunanlar:
MM. AMORY, DWİGHT, Dr. BLUE, HECK, GİLLESPİE (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir W. TYRRELL, MM. LİNDLEY, RYAN, NİCOLSON, FORBES ADAM, LEEPER, McCLURE (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. DE LACROİX, LAPORTE, BARGETON, DE PERCİN, BAROİS (*Fransa*); General MAZARAKİS, MM. DENDRAMİS, POLİTİS, MİCHALOPOULOS (*Yunanistan*); MM. ARLOTTA, GUARİGLİA (*İtalya*); MM. SATO, TANİ (*Japonya*; M. CONTZESCO, Albay DUMİTRESCO (*Romanya*); MM. ANTİTCH, İLİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); MÜNİR BEY, VELİ BEY, ŞÜKRÜ BEY (Türkiye).

Konferansın Genel Sekreteri: M. MASSİGLİ.
Sekreterler: M. LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); MM. SPRİNG RİCE, WİCKS (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); M. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); M. CONSTANTİNESCO (*Romanya*); M. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET BEY (*Türkiye*).
Tercüman: Yarbay HEYWOOD.

Azınlıkların korunması.
Lord CURZON, azınlıkların korunmasına ilişkin görüşmelere, bu konu

üzerinde Müttefikler adına genel bir açıklamayla başlamak istediğini söyledi. Lord CURZON, konunun önemini düşünerek, görüşlerini yazılı olarak hazırlamıştır; zaman kazanmak için, İngilizce hazırlanmış olan aşağıdaki konuşmasını tercümana Fransızca okuttu:

"Marki Garroni'nin büyük bir incelikle teklif etmiş bulunduğu düzenleme uyarınca, Komisyonu şimdi azınlıkların korunması sorununu ele almağa çağrıyorum. Bu sorunun, bütün uygar dünyayı çok derinden ilgilendirdiğini hatırlatmanın gerekli olmadığını sanırım. Yabancı bir yönetim altında, özellikle soy ve din farkları kendilerini ülkede yerleşmiş olanların geri kalan kısmından ayırdığı vakit, çoğu zaman acıklı ve güç koşullar altında yaşayan bir azınlığın varlığını ve güvenliğini sağlıyacak garantiler elde etmesi, kimsenin itirazda bulunamayacağı bir ilkedir; bu ilke, savaştan bu yana yapılmış Avrupa andlaşmalarının bir çoğunda yer almıştır. Öte yandan, gerçekleştireceğimizi ummakta olduğum andlaşmaya bu ilkenin konulması zorunluluğu da, ilgili taraflardan hiç birisince tartışma konusu yapılamaz; bunu, ilgili Hükümetlerden bir çoğunun açıkça benimsemiş olduğu yükümler zorunlu kılmaktadır. İçinde bulunduğumuz koşullar da bunu zorunlu kılmaktadır; çünkü, bu konuyu, ateşli tutkular yaratmış, en ilgili azınlıklar içinde korkunç bir can kaybına yol açmış ve, şimdi bile, büyük etnik grupların sert bir şekilde parçalanmasına yol açmış bulunan bir savaşın sonunda ele almaktayız. Türk İmparatorluğunda yaşayan topluluklardan bir takımının Merkez Hükümetle ilişkileri, bu toplulukların sayıca güçlü bulundukları yerlerde, zor ve kanlı olmuştur; azınlıklar güçsüz ve dağınık oldukları zaman, bu ilişkilerin çok daha nazik olması ve daha etkili bir koruma gerektirmesi de beklenmelidir.

"Bu sorunu tartıştığımız sırada, Türk ve Yunan Temsilci Heyetlerini, dünyanın gözlerini bize dikmiş olduğunu, bu sorunu hakgözetir ve akla yatkın olarak mı, yoksa bunun tersine bir tutumla mı çözeceğimize göre hakkımızda hüküm vereceğini düşünmeye çağırırım.

"Bu genel düşüncelerimle, herhangi bir azınlığın durumunu bir başka azınlığın durumundan daha önemle belirtmiş olmak istememekteyim – bunu kolayca yapabilirdim. Nasıl Hıristiyan azınlıkların Asya'da ve başka yerlerde korunmaları zorunlu ise, Müslüman azınlıkların da Avrupa'da korunmaya hakları olduğunu, bilinçli olarak, düşünmekteyim. Bir başka dinden ya da soydan daha çok güvenlik içinde bulunmağa hakkı olan, hiç bir din ya da soy yoktur.

"Bu sorunun tarihçesini kısaca anlatayım. Müttefikler savaşa sürüklendikleri zaman, güttükleri amaçlardan birisi, Küçük Asya'da pek çok sayıda bulunan Hıristiyan azınlıkların korunması ve, mümkünse, bunların kurtarılmasıydı. Özellikle Ermenistan'a ilişkin olarak bu amaç güdülmekteydi. Bu konuda verilmiş ve sık sık yenilenmiş olan sözler herkesçe bilinmektedir. Bu konuda verilmiş sözlerin, elli yıl önce Berlin Andlaşmasıyla başladığı söylenebilir. Son dünya savaşının bitiminde Milletler Cemiyeti kurulduğu zaman, Cemiyet – örneğin Polonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti, Çeko-Slovakya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan'la imzalanmış – Avrupa andlaşmalarına, azınlıklara ilişkin olarak konulmuş hükümlerin uygulanmasını denetlemekle görevlendirilmişti. Daha sonra, Sèvres Andlaşması hazırlandığı zaman, azınlıklar özel sorununa

ilişkin bir çok maddeler bu Andlaşmaya da konulmuştu. Üstelik, Milletler Cemiyeti'nin Genel Kurulu ve Meclisi de, bu amacı gerçekleştirmek üzere, [Büyük] Devletlerle işbirliği yapmağa hazır olduklarını bir çok defa açıklamışlardır. Böylece, eyleme geçme zorunluluğunda ve bunun için uygun bir örgüt kurma isteğinde herkes birleşmiş bulunuyordu.

"Paris Konferansında, 1922 yılı Martında, M. Poincaré, Signor Schanzer ve ben, bu konu üzerinde büyük bir dikkatle durduk; bir silâh-bırakışımı [mütareke] yapılmasını ve Küçük Asya'da savaşın sona erdirilebilmesini gerçekleştirecek olan toplantı yapılmış olsaydı, Türk Hükümetine verilecek tasarı üzerinde de görüş birliğine varmıştık. Türk hukukunda ve Avrupa'daki yeni andlaşmalarda bulunan çeşitli hükümleri, yeni Barış Andlaşmasına koymayı teklif etmekteydik. Milletler Cemiyeti garantiler sağlıyacak ve bu hükümlerin uygulanmasını denetleyecekti.

"Bu arada, Türk Hükümeti de, 17 Şubat 1920 tarihli bildirisinde, azınlıkların haklarının belirtilmesi ve garanti altına alınması ilkesini kabul ettiğini açıklamıştı.

"Böylece, Lausanne Konferansı ile sonuçlanan, geçen 23 Eylül tarihli Notaya gelmekteyiz; bu Notada, Çağıran Devletler, Konferansta, Meriç nehrine kadar Doğu Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesini desteklemelerinin şartlarından birinin, soy ve din azınlıklarının, Milletler Cemiyetinin koruyuculuğu altında, etkili olarak korunmalarını öngören andlaşmaya konulacak tedbirlerin oybirliğiyle kabul edilmesi olduğunu öne sürmekteydiler. Doğu Trakya, o zamandan bu yana, Türkiye'ye geri verilmiştir. Türkiye de, şimdi, buna karşılık olarak, üzerine almış bulunduğu yükümü yerine getirmek zorundadır.

"Son olarak, 4 Ekim cevabında, Ankara Hükümeti, görüşünü aşağıdaki gibi açıklamıştır:

> "İstanbul'un ve Marmara Denizi'nin güvenliği sağlanmak şartıyla, Boğazlar'ın serbestliği; aynı zamanda, Türkiye'nin bağımsızlığı ve egemenliğiyle olduğu kadar, Doğu'da barış kurulması gerekleriyle de bağdaşabilecek ölçüde, azınlıkların haklarının korunması Türkiye'nin de isteklerinden olduğu için, bu konularda aramızda ilkeler bakımından bir görüş ayrılığı yoktur."

"Böylece, savaşın bitiminden bu yana, Müttefik Devletlerle Türkiye arasında ilkeler bakımından bir anlaşma olmuştur:

"(a) Azınlıkların korunmaya hakları vardır;

"(b) Barış Andlaşmasında bu bakımdan özel hükümler bulunmalıdır.

"Milletler Cemiyetinin tarafsız ve [bütün Devletleri] temsil edici niteliğiyle olduğu kadar, yüksek moral gücüyle de, bu çeşit tedbirlerin uygulanmasında ve denetlenmesinde en uygun bir örgüt olduğu yolunda, [Büyük] Devletlerde genel bir eğilim belirmiştir; işte bu yüzden, geçen 23 Eylül Notasında, Milletler Cemiyetinden bilerek söz edilmektedir.

"Şüphesiz, Milletler Cemiyetinin bu bakımdan en uygun örgüt olup olmadığı, ya da bir başka örgütün daha elverişli olup olmayacağı, bir yenisinin kurulmasının düşünülüp düşünülmeyeceği, burada tartışılacak bir konudur. Fakat, barış yapıldığı zaman, Türkiye'nin Milletler Cemiyetine girmek için başvuracağı ve gerçekten de Cemiyete kabul edileceği, Avrupa Devletlerinin sürekli umudu olmuştur. Böylece, Türkiye, gerek Anadolu'daki Hıristiyan azınlıklar, gerekse

Avrupa'daki Müslüman azınlıklar konusunda, azınlıklara ilişkin hükümlerin denetiminde, pratik bir yoldan, doğrudan doğruya ve aracısız söz sahibi olacaktır. Ben, Türk Temsilci Heyetini, bu bakımdan olduğu kadar başka bakımlardan da, böyle bir düzenlemeyle kazançlı çıkıp çıkmayacağını çok ciddî olarak düşünmeğe ve – böyle uluslararası bir işbirliğini henüz denemediği için – bunu hafife alıp reddetmemeğe çağırırım.

"Şimdi, inceleme konumuz olan azınlıklar sorununa geliyorum.

"Savaşın bir sonucu olarak, büyük sayıda nüfusun yer değiştirmesiyle bu sorunun basitleşmiş olmasına çok üzülmekteysem de, sorun [gerçekten] bir dereceye kadar basitleşmiş bulunmaktadır. Son dört ay içinde, Türkiye'den sınırdışı edilmiş Hıristiyanların genel toplamı 600.000 ile 900.000 arasında hesaplanmıştır; bu göçmenler kütlesi Yunanistan'a kaçmıştır ve orada Yunan Hükümetine yük olmaktadır. Böylece, bu azınlıkların sayısı, Osmanlı yönetimi altında kalanlardan indirilmek gerekir. Çağdaş tarihte benzeri olmayan, bence Türkiye'ye, bir çok bakımdan, kazançtan çok zarar verecek bu çok büyük yer değiştirmesinin ekonomik sonuçlarını, Türk Hükümetinin, bütünüyle düşünüp düşünmediğini ara sıra kendi kendime sormaktayım. Ne olursa olsun, durum aşağıdaki gibidir.

"Önce, Avrupa'daki Müslüman azınlıklara ilişkin olarak, Batı Trakya dışında, Yunan ülkesindeki Türk nüfusunun, hepsi olmasa bile, büyük çoğunluğu Türkiye'ye döneceği için, bunlar artık azınlık olmaktan çıkacaklardır. Bunların sayısı aşağı yukarı 350.000 kişi olarak hesaplanmaktadır.

"İstanbul'daki Rum nüfusun bu şehirde şimdiki gibi kalabilmeleri şartıyla, Yunan Hükümetinin Batı Trakya'da bırakmağa hazır olduğu 124.000 kişi, söylediğim gibi, bu durumun dışında kalmaktadır. Böyle olunca, azınlıklara ilişkin hükümler Türk nüfusuna da uygulanacaktır. Eğer böyle bir çözüm sağlanamazsa, bu nüfus da Batı Trakya'dan ayrılacak ve burada artık, kendileri için özel tedbirlerin uygulanması gerekecek hiç bir Türk nüfusu kalmayacaktır. Bu konu şimdi, M. Montagna'nın yüksek başkanlığı altında bulunan bir alt-komisyonda incelenmektedir; öğrendiğime göre, büyük bir ilerleme de gerçekleştirilmiştir; Türk Temsilci Heyetinin, bu alt-komisyonda ölçülü bir tutum göstermesinin, kendi çıkarına olacağını ısrarla belirtmek isterim. İstanbul'da kalacak Rum nüfus için gerekli korumanın çapı, önemi ve ne ölçüde olacağı, Türk Temsilci Heyetinin kararına bağlı olacaktır. Bu nüfusun, kaçışlar ve sınırdışı etmeler yüzünden her hafta biraz daha azalmakla birlikte, şimdi 350.000 ile 400.000 kişi arasında olduğunu sanmaktayım.

"Bundan başka, İstanbul'da, sayısı 130.000 kişi olarak kestirilen, Ermeni nüfusu da vardır; bu konuya az sonra döneceğim.

"Küçük Asya'ya geçersek, orada şimdi uygulanmakta olan ve az önce söylediğim gibi, birçok bakımdan beni çok üzen nüfus mübadelesi – her ne kadar Müslümanlığı benimsemiş ve sayıları 50.000 kişi kadar hesaplanan Osmanlı Rumlarının orada kalacakları düşünülse bile – Anadolu Rum nüfusunun hemen hemen bütünüyle ortadan kalkması sonucuna varacaktır.

"Ayrıca, Kürdistan dağlarının çeşitli yerlerinde ve Türk-İran sınırı üzerinde yaşayan önemli bir Nesturî ya da Asurî Hıristiyanları topluluğu vardır. İngiltere,

Fransa ve Amerika, özellikle, son savaşın boğazlaşmalarından ve felâketlerinden çok çekmiş olan bu halkın kaderi ile pek yakından ilgilenmektedirler. Şimdi İngiliz nüfuz alanı içinde bulunan bir bölgeye yerleşmiş olduğu ölçüde, bu halk, bizim dostça ilgimizden ve korumamızdan yararlanmaktadır. Buna karşılık, Türk ülkesinde kalan Nesturî'lerin dinlerini, iş-güçlerini ve canlarını korumak için gerekli tedbirlerin alınmasında direnmek zorundayız.

"Bundan başka, şurada burada, dağınık Yahudi toplulukları ve başka küçük gruplar da kalacaktır.

"Ermenilere geçiyorum. Bunların, yalnız, kuşaklar boyunca katlandıkları ve uygar dünyanın dehşet ve acıma duygularını üzerlerine çeken çok büyük acılar yüzünden değil, fakat gelecekleri bakımından kendilerine özel olarak verilmiş sözler yüzünden de, özellikle göz önünde tutulmaları gerekmektedir. Şimdi bir Sovyet Cumhuriyeti olan eski Rus vilâyeti Erivan'da, bana söylediklerine göre, aşağı yukarı 1.250.000 nüfuslu, fakat her yerden gelmiş göçmenlerle çoktan dolmuş taşmış ve daha kalabalık bir nüfus kabul edemeyecek durumda bulunan, bir sözde Ermeni Devleti vardır.

"Öte yandan, Kars, Ardahan, Van, Bitlis ve Erzurum'un Ermeni nüfusu neredeyse yok olmuştur. Fransızlar Kilikya'yı boşalttıkları zaman, bu vilâyetin paniğe kapılan Ermeni nüfusu, onların ardından gitmiştir; şimdi de İskenderun, Halep, Beyrut şehirlerinde ve Suriye sınırı boylarında dağınık bir durumdadırlar. Sanırım ki, Türkiye'nin Asya'daki ülkesinde bir zamanlar üç milyona varan Ermeni nüfusundan, şimdi ancak 130.000 kişi kadar kalmşıtır. Yüzbinlercesi Kafkasya'ya, Rusya'ya, İran'a ve komşu bölgelere sığınmak üzere dağılmışlardır.

"Lausanne'a geldiğimden beri, bu becerikli ve zekî soyun hizmetlerinden yoksun kalmakla zarara uğrayacağına inanmış olan Ankara Hükümetinin, Ermenilerin Anadolu'ya geri dönmelerini ve orada yerleşmelerini desteklemek eğiliminde olduğunu öğrendim. Böyle bir tutum, bence, Türkiye'nin büyük ölçüde yararına olacaktır; Türk Temsilci Heyetinin bize bu konuda bir takım garantiler verdiğini işitmekle mutluluk duyacağım. Her halde, geleceğin Türk Devletinde, Küçük Asya' da olduğu gibi Avrupa'da da, güvenlikleri ve korunmaları bakımından andlaşmaya özel hükümler konulması gerekecek, önemli sayıda bir Ermeni nüfusu kalacaktır.

"Şimdi, bir Ulusal Ermeni Yurdu [*Foyer National Arménien, Armenian national home*] kurulmasına ilişkin olarak, gerek Ermenilerce, gerekse dünyanın her yanındaki dostlarınca öne sürülmüş olan ve herkesçe bilinen isteğe değinmek zorundayım. Bu kadar güçlü bir kişiliği, trajik de olsa böylesine dikkat çekici bir tarihi ve böylesine belirli bir ulusal duygusu olan bir halkın, kendi toprağında oturmak özleminde bulunmasını doğal saymak gerekir. Bu halkın, Erivan Cumhuriyetinde zaten böyle bir ülkesi olduğu söylenecek olursa, buna, söz konusu bölgenin yoksul, nüfusunun kalabalık olduğu ve orada yürürlükteki rejimden Ermenilerden pek çoğunun tiksindiği karşılığı verilmelidir.

"İşte böylece, sık sık öne sürülmüş olduğu gibi, Türkiye, Asya'daki ülkesinin bir yerinde – ister Kuzey-Doğu vilâyetlerinde, ister Kilikya'nın Güney-Doğusu ile Suriye sınırlarında – Ermeniler için, bunların diledikleri bir toplanma merkezi bulmalıdır.

"Olup bitenler, belki bir umudun gerçekleştirilmesini bir zamanlar olduğundan daha zorlaştırmış bulunabilir. Fakat, biz Türk Temsilci Heyetinin bu konuya ilişkin görüşlerini öğrenmekten memnunluk duyacağız.

"Gerek Türkiye'de gerekse Yunanistan'da kalacak azınlıkların korunması için gerekli tedbirleri incelemem kalıyor. Önce, ana çizgileri Avrupa andlaşmalarında bulunan hükümlere uygun düşen ve kolayca telkin edilebilir bir takım başka hükümlerle de tamamlanacak, özel garantiler vardır. İkinci olarak, şimdiki duruma ilişkin ve Müttefik Devletlerin salık vermeyi bir ödev saydıkları bir takım tedbirler gelmektedir.

"(a) Hem Türk hem de Yunan Hükümleri, son dokuz yıllık olayların yarattığı bütün suçları – âdi suçları da içine almak üzere – kapsayan çok geniş bir genel af ilân etmeğe çağrılmalıdırlar.

"(b) Türkiye Hıristiyanlarıyla Batı Trakya Müslümanları, aşırı olmayan bir vergi [bedel] karşılığında, askerlik hizmetinden bağışık tutulma hakkına malik olmalıdırlar. Bu, zulüm ve baskı yolunda güçlü bir araç olarak kullanılabilecek bir tedbire karşı, zorunlu bir garantidir.

"(c) Türkiye'de kalan Hıristiyanlarla Batı Trakya'da kalan Müslümanlara serbestçe dolaşma ve ülkeden çıkabilme özgürlüğü sağlanmalıdır; bu özgürlük, onların malları ve hakları bakımından kısıtlayıcı nitelikte olmamalıdır.

"(d) Son olarak, gerek Türkiye'de gerekse Yunanistan'da, bu garantilerin gerçekten etkili olarak uygulanması için [Müttefik] meslekdaşlarımın ve benim çok önemli saydığımız bir başka hüküm vardır. Bu tedbirlerin uygulanmasını denetlemek üzere, İstanbul'da ve Yunanistan'ın uygun görülecek bir yerinde, bir organın kurulması gerektiğini de düşünmekteyiz. Ben, Milletler Cemiyetinin bu işle görevlendirilmesi en uygun olan – Türkiye'nin de Milletler Cemiyeti üyeleri arasına katılmasıyla daha da uygun düşecek – bir organ olacağı görüşündeyim. Bu sorun çok ciddî olarak incelenmelidir. Fakat başka bir organ ya da kurul teklif olunursa ya da üstün tutulursa, böyle bir telkini de memnunlukla inceleyeceğiz. Bu kurul, gerek Avrupa'da gerekse Asya'da azınlıkların oturdukları bölgelere, soruşturmada bulunmak, sözü geçen azınlıkların karşılaşabilecekleri yolsuzluklara ilişkin olarak bilgi toplamak ve andlaşma hükümlerine dürüstlük içinde uyulup uyulmadığını anlamak üzere, ara sıra, üyelerinden birini ya da bir kaçını göndermeye yetkili olmalıdır. Bu kurulun üyeleri, sözü geçen bölgelerde Türk ve Yunan makamlarına baş vurabilmelidirler.

"İnceleyeceğimiz sorunun ana çizgilerini, bu sorunun verimli olarak nasıl ele alınabileceği konusunda Müttefik Devletlerin ne düşündüğünü belirtmiş bulunuyorum. Konferansı ve özellikle Türk Temsilci Heyetini, çok titiz bir hakgözetirlik ve adalet duygularıyla tasarlanmış bu telkinleri, böylesine önemli bir konunun gerektirdiği özenle incelemeye çağırırım. Bir kez daha söylemek isterim ki, dünyanın her yanında, çalışmalarımız üzerinde, özellikle bu sorunu ele alışımıza ve çözümleyişimize göre hüküm verecek milyonlarca insan vardır.

"Bu sorunu ayrıntılarıyla incelemek ve bize kesin tekliflerde bulunmakla görevli bir alt-komisyon kurulmasını teklif ediyorum."

M. BARRÈRE aşağıdaki konuşmayı yaptı:

"Lord Curzon, bu Konferanstaki bütün ülkelerin temsilcilerince paylaşılmakta olan duyguları, yüce bir konuşma ustalığıyla açıklamış bulunmaktadır. Bu duygular, insanlığın vicdanında en derin, en geniş kapsamlı, en doğal ve en cömert neler varsa, bütün bunların temelidir. Eğer bir çözüm bulmak için izlediğimiz yolda hızla ilerlemek zorunda olmasaydık, bu konuya ilişkin olarak, içimizden herbirimiz, duygularını ve düşüncelerini dile getirmek isterdi.

"Programındaki öteki sorunların, özellikle bütün uluslar arasında deniz yoluyla ticaret ilişkileri sorununun incelenmesinde, Birinci Komisyon, her şeyin üstünde genel çıkarlardan esinlenmeğe çalışmış ve bu sorunları, sürekli olarak, en yüksek bir görüş açısından ele almaktan geri kalmamıştır. Komisyonun bugün incelemeğe giriştiği sorun, uğraşı konumuz olan düyanın bu bölgesindeki gerçek durumla, bazı bakımlardan, ilgisiz de değildir. Fakat, incelemekte olduğumuz sorun, her şeyden önce, bütün insanlığın paylaştığı bir alana girmektedir; bu alanın içinde herkesin sesini duyurması ve kendine düşen işbirliği payını katması haklı ve şerefli bir davranıştır.

"Konuşmama başlarken, Komisyon Başkanının sözlerine katılmak istemiş bulunmam, burada temsil etmekle şeref duyduğum memleketin – en eski çağlardan beri – herkesin iyi niyetini ortaya koymakta olduğunu bilmeme rağmen, olayların ve koşulların özellikle zorlaştırdığı bir ülküye hizmet etmek için sürekli olarak çaba göstermekle şeref duymuş olmasındandır.

"Bununla birlikte, Fransa'nın, bir kaç yüzyıldan beri, bütün Doğu halklarının kaderini iyileştirmek için harcamış olduğu çabaların, Osmanlı Hükümetiyle aramızdaki en dostça ilişkilerle her zaman bağdaştırılabilmiş olduğunu görmek, bize çok cesaret vermektedir. Doğu ile sıkı ve doğrudan ilişkide bulunan ulusların sayısı gitgide arttıkça, bu anlaşma zihniyeti boş bir şeymiş gibi görünmemiştir; bu yüzden, bugün girişmiş bulunduğumuz çalışmalarda, Türk Temsilci Heyetinin, kendisinden beklediğimiz gibi, en tam ve bilinçli bir işbirliğinde bulunacağına inanmaktayım.

"Türk halkının, kendi ulusal varlığını geliştirmek için gösterdiği çabada ve bu varlığını en çağdaş, en geniş görüşlü ilkeler üzerinde düzenleme isteğinde, aynı zamanda kendisiyle birlikte uyum içinde siyasal bir bütün meydana getiren halklara tatmin edici yaşama koşulları sağlanacağını ummamız için de güçlü bir neden görmeliyiz.

"Çağdaş Türkiye'nin benimsemiş olduğunu görmekle mutluluk duyduğumuz ilkeler, uygulama alanında, din, dil ve soy bakımından azınlıkta bulunanlara, aynı ülkede yaşayanların ortak malı olan özgürlüğü ve hak eşitliğini sağlamalıdır.

"Öte yandan, Türkiye'nin, bu azınlıkların şimdiye kadar kendisine yaptıkları ekonomik ve moral katkıyı gereği gibi değerlendirdiğinden şüphe edebilir miyiz? Gerek uzun bir savaşlar dizisinin kayıplarını gidermek, gerekse henüz işletilmemiş olan kaynaklarını değerlendirmek için, ticaret, sanayi ve tarım çalışmalarının her ülke için böylesine gerekli olduğu bir dönemde, Türk Hükümetinin, eğitim görmüş,

becerikli ve çalışkan unsurların elinde bulundurmasında ve bunların bütün güçleriyle çalışmalarındaki hayatî çıkarı görmezlikten geleceğini düşünebilir miyiz?

"Türkiye'nin beklediğimiz cevabı vereceğine ve şimdiye kadar sık sık, günün gereklerini iyice kavradığını göstermiş olan Türk Temsilci Heyetinin, bütün gücüyle çalışmalarımızı kolaylaştıracağına güvenebiliriz. Doğu'nun bunca halkları arasında, Türk halkı, siyasal varlığının bağımsız oluşunu ortaya koymağa, kendine özgü ve güçlü ulusal geleneğini, ilerlemenin bütün gerekleriyle bağdaştırmaya, kendi uygarlığını korumaya ve geliştirmeye kesin olarak kararlıdır. Ben, Türkiye'nin bu Konferansdaki Temsilcilerinin, burada temsil edilen bütün ülkelerce kendilerine sevgi duygularıyla yöneltilen güçlü çağrıyı, gereği gibi değerlendirecekleri kanısındayım. Aynı zamanda, Türk Temsilcilerinin, Fransız Temsilci Heyetinin – ve sevinerek söylemek gerekir ki, öteki ülkelerle birlikte ve onların hiç birinden geri kalmaksızın – insanlık, adalet ve özgürlük duygularını üstün tutmak ve siyasal eylem alanına giren çok geniş ve çok çeşitli bölgelerde – ne kadar değişik ve kendi geleneğinden ne kadar başka olursa olsun – her türlü düşünce, din ve uygarlık biçimlerine saygı gösterilmesi ve bunların gelişmelerine imkân verilmesi için elinden geleni esirgememiş bir memleket [Fransa] adına, kendilerine yapılmış olan çağrıyı anlayacaklarından şüphe etmemekteyim.

"Şimdi sizlere, bu konuşmamda, varlığına, maddî ve manevî çıkarlarına saygı gösterilmesini, Türk İmparatorluğundaki bütün yurttaşlara eşitlik içinde işlem görme haklarını kutsal bir ödev sayan bütün Devletlerin koruyuculuğunu hak etmiş olanlar arasında, herhangi bir halkın adını söylemek istemedim. Ben, bu halkların hepsini, beslemekte olduğumuz güçlü ilgiyi eşit ölçüde hak eder saymaktayım.

"Soy ayrımı yapmaksızın, bütün azınlıklara hakgözetirlik uyarınca davranılmasını isterken, savaş sırasında büyük kayıplara uğramış ve bir çok derin acılara katlanmış olan Osmanlı uyruğu Ermenileri çok büyük bir ilgiyle düşündüğümüzü söylemek, bu ilkelere aykırı davranmış olmak anlamına gelmez."

Marki GARRONİ aşağıdaki konuşmayı yaptı:

"Sayın Başkanımızın bilgece düşüncelerine ve tasviyelerine katılmaktayım. Çeşitli soydan ve dinden halkları bir arada yaşayabilecek ve oturdukları ülkenin ilerlemesi için işbirliği yapabilecek bir duruma koyacak kullanışlı sonuçlara varabilmek için elimizden geleni esirgememeliyiz.

"Bu bölgelerin huzurunu bir çok defa bozmuş olan nedenleri hatırlatmak hiç bir şeye yaramayacaktır. Çok uzun sürmüş olan son savaş dönemi, üzülerek söylemek gerekir ki, boğuşmayı kızıştırmıştır; bizler şimdi, uzun savaş yıllarından sonra, ateşli tutkulara bir gem vurmak, başka aşırılıkları, öc almaları önlemek zorundayız. Hoşgörü, hakgözetirlik ve adalet ilkelerine uygun davranmalı ve geçmişi unutmalıyız. Tepki ve şiddet zihniyeti yerine, karşılıklı saygı ve ortak çıkar duygusunu koymalıyız. Düşüncemizi, bu son zamanların bütün yoksulluklarının ve yıkımlarının üstüne çıkartmalıyız. Bu acıklı olaylara katlanmış olan ve bugün her zamandan çok kendilerini toplamağa, huzura ve dinlenmeğe ihtiyaç duyan zavallı insanların acılarını dindirmeği düşünmeliyiz.

"Silâh-bırakışımının ardından tutku-bırakışımının geleceğinden şüphe

etmemekteyim. Herkesin iyi niyetiyle, çeşitli unsurların, giderek barış içinde birlikte yaşayacaklarını [*coexistence pacifique*] umuyorum. Türkiye ve Türk halkı da bundan yararlı çıkacaktır; çünkü, Ankara Ulusal Hükümetinin amaçları arasında bulunan ilerlemeyi bu yoldan gerçekletireabileceklerdir.

"Böyle olunca, ister Türk ister Yunan ülkesinde bulunsun, azınlıkları, acınacak durumdaki Müslüman, Rum ya da Ermeni halklarını ciddî olarak koruyalım. Bu halkları korumakla, herkesin kafasındaki – daha da ileri giderek diyeceğim ki – herkesi kafasından çok yüreğine koymak istediğimiz, bu uygarlık ilkelerini savunmuş olacağız."

İSMET PAŞA aşağıdaki konuşmayı yaptı:

"Türkiye'deki azınlıklar sorununa, üstün durumdaki ulustan dinleri ve kültürleri yüzünden ayrı olan unsurlara nasıl davranıldığı konusunda, Osmanlı İmparatorluğunun tarihini kısaca gözden geçirmeksizin hakgözetir bir çözüm yolu bulunamaz. Bu objektif inceleme, azınlıklara karşı bir kaç yüzyıldır güdülen politikayı bütün gerçek durumuyla ortaya koyacaktır; bu incelemeyle, söz konusu azınlıkların, hangi koşullar içinde refaha kavuştukları, haklarının – hatta varlıklarının – hangi koşullar içinde tehdit edildiği de görülecektir. Azınlıkların haklarından serbestçe yararlanmalarını engellemiş etkenlerin ortadan kaldırılması ve onları mutlu kılan etkenlerin desteklenmesi ve geliştirilmesi, çözüm yollarından, şüphe yok ki, en iyisidir.

"Osmanlı İmparatorluğu tarihinde, azınlıklar sorunu, özellikle, Türklerin İstanbul'u almalarıyla başlar.

"Fatih Sultan Mehmed'in, fethedilen şehirlerdeki Müslüman olmayan topluluklara din ve yönetim bakımından pek büyük bir özgürlük tanıdığını belirtmekte, tarihçiler görüş birliği içindedirler. Bir Fransız yazar[1] şöyle demektedir: "İstanbul'un alınmasından sonra, çeşitli dinlerin mensuplarına serbestçe ibadette bulunmaları sağlandı. Sultan'ın buyruğu üzerine, George [Yorgi] Scholarius yeni Patrik seçildi; II nci Mehmet, bunun başına, Patriklik tacını koyarken şunları söyledi: 'Patrik ol ve Tanrı seni korusun! Her durumda dostluğuma güven ve öncüllerinin [seleflerinin] yararlandıkları bütün ayrıcalıklardan sende yararlan.' Fatih Mehmed, Ermeni Patriği olarak da Der Ovaghim'i, bütün dindaşları üzerinde en geniş yetkiyle, atamıştı. Princeton Üniversitesi Devletler hukuku profesörü M. Philip Marshall Brown, *Les Etrangers en Turquie et leur Statut Politique* adlı kitabında, II nci Mehmed'in geniş görüşlü politikasına değinerek, şöyle demektedir: 'II nci Mehmed'in düşüncesi son derece basitti. Şunu istemekteydi: Rumları, Bâb-ı Âli'de bir çeşit aracı ya da elçi hizmetini görecek Patrik'lerin sorumlu denetimi altında, kendilerine özgü göreneklerden ve yasalardan yararlanmakta serbest bırakmak. Başkente zaferle girişini izleyen üç gün içinde, Mehmed, bağnaz rahip Scholarius'u Patriklik tahtına oturmağa çağırdı. Yeni Patriğin tahta geçiş töreninde Sultan da bütün debdebesiyle hazır bulundu ve Patriğe, Rum İmparatorlarının manevî ardılı [halefi] sıfatıyla, – artık kullanılmamakta olan – *Millet Başı* ünvanını verdi. Aynı zamanda Patriğe ve ardıllarına, Rum ulusunun üyeleri üzerinde hemen hemen sınırsız yargı yetkisi de tanıdı. Yazık ki, Mehmed'in tanıdığı bu olağanüstü ayrıcalıkları doğrulayan berat'ın aslı kaybolmuştur. Bununla birlikte, birbiri

ardından bir çok Sultanlar bunu yeniden doğruladıkları gibi, dört yüzyılı aşan bir süre boyunca, kaçınılmaz bir takım kısıntılar dışında, bu olağanüstü ayrıcalıklar hem Rum Patriğince hem de sonradan aynı ayrıcalıkları alan öteki dinsel toplulukların [cemaatların] başındakilerce kullanılagelmiştir... Burada çok önemli olan, Türklerin, büyük bir zafer ortasında, Müslümanlarca kutsal tutulan işlerle Devlet için hayatî bir önemi olmayan işlerde, kendi görenekleri ve yasaları uyarınca kendilerini yönetmek için, yenilmiş olanlara gönül rızasıyla ve cömertçe bir hak tanımış olmalarıdır. Böylece, bu hoşgörü politikasının İslâm'ın özü ve sözüyle çelişir olmadığı açıkça belirmektedir. Gerçekte, bu politika, İslâm öğretisi [içtihadı] ile tam bir uyum içindeydi ve Türklere bu kadar haksız olarak yakıştırılmış ve bütün dünyaya yayılmış olan hoşgörmezlik ünlerini en güzel bir dille yalanlamaktaydı."

"Yine bu dikkat çekici hoşgörüdür ki, Voltaire'e şunları söyletmiştir: 'Dar çevremizden çıkalım ve dünyamızın öteki yerlerini inceleyelim. Büyük Türk, çeşitli dinden yirmi ulusu barış içinde yönetmektedir. İstanbul'da iki yüz bin Rum güvenlik içinde yaşamaktadır... Türk yıllıkları, bu dinlerden herhangi birinin kışkırtmış olabileceği hiç bir ayaklanma yazmamaktadır. Filistin'e, İran'a, Tataristan'a gidiniz; oralarda aynı hoşgörüyü ve aynı huzuru bulacaksınız... Selim zamanında, öteki Sultanların zamanında, özellikle Süleyman zamanında, Türkler Hıristiyanlara, savaşta ölçülü olmayı, zaferde de yumuşak davranmayı öğretmişlerdir.'[2]

"Yirminci yüzyılda, Milletler Cemiyetinin garantisi altında sağlanmak istenen azınlık haklarının, Osmanlı İmparatorluğundaki Müslüman-olmayan unsurlara, kendiliğinden verilmiş olduğunu tarihin tanıklığı ispatlamaktadır.

"Bununla birlikte, azınlık haklarının varlığına rağmen, özellikle XVIII nci yüzyılın başlarından beri, bir yandan Müslümanlar, öte yandan Müslüman-olmayan çeşitli topluluklar arasındaki dostça ilişkilerde, ardarda gelen değişiklikler olmuştur; o zamana kadar sürüp gelen karşılıklı iyi geçinme, yerini, karşılıklı bir güvensizliğe bırakmağa başlamış ve bundan doğan üzücü olaylar, gerek çoğunluğu gerekse azınlıkların acı çekmelerine yol açmıştır.

"Bu olayların kaynağı, her şeyden önce, zaten kötü niyetli komşularının kesintisiz saldırılarıyla oldukça güçsüz düşmüş büyük bir İmparatorluğun göçüp gitmesini hazırlamak amacı güden, dış kışkırtmalardır.

"Büyük Petro'nun, ardıllarının Türkiye'ye karşı ne biçim davranacaklarını gösteren programı, çok önceden hazırlamış olduğu bilinmektedir. Petro, 'Mümkün olduğu kadar İstanbul'a ve Hindistan'a yaklaşınız' diyordu; 'Oralarda hüküm sürecek olan, dünyanın da gerçek hükümdarı olacaktır. Bu yüzden, bir ara Türklere, bir ara da İran'a karşı sürekli savaşlar çıkartınız; zamanla Karadeniz'i ele geçirmek üzere, orada tersaneler kurunuz. Türkleri Avrupa'dan kovma işine Avusturya Hanedanını ilgilendiriniz; İstanbul'un fethi sırasında da, ister Avusturya ile Avrupa'nın eski Devletleri arasında bir savaş çıkartarak, ister – sonradan geri almak üzere – fetihten bir pay da ona vererek, Avusturya'nın kıskançlığını ortadan kaldırınız.'

"'Türklere karşı sürekli savaşlar çıkartmak' için, Hıristiyanlık adına müdahale etmek, Çarlık Rusya'sına bahanelerin en iyisini vermekteydi. İki İmparatorluğun

gelecekteki ilişkilerinde pek önemli bir rol oynayan bu bahane, I nci Abdülhamid ile II nci Katerina arasında 1774 tarihinde yapılmış, Küçük Kaynarca Andlaşmasında kendisine bir dayanak noktası bulmaktaydı. Bu andlaşma uyarınca, Rusya'nın, Eflâk ve Buğdan Beylikleri üzerinde elde ettiği koruyuculuk hakkı, bundan sonra, Osmanlı İmparatorluğundaki bütün Rum Ortodoks nüfusun koruyucusu rolünü almasına yol açmıştır. 'Balkanlardaki Hıristiyanların çoğunluğuyla aynı soydan bulunması, herkesle aynı dinde olması ve bir andlaşmayla kendisine hak tanınması, Rusya'ya, moral bir etki gücü ve Boğazlar'daki tutku dolu emelleri yararına uzun süre kullandığı resmî bir koruyuculuk sağlamaktaydı.'

"Böylece, Osmanlı İmparatorluğunun, Müslüman-olmayan kendi uyruklarına gösterdiği geniş görüşlülük, kendisine karşı dönmüş oluyordu. 'Osmanlı Devletinin düşmanı olan Hıristiyanlar, ayaklanmağa hazır ulusal topluluklar olarak örgütlenmiş bulunuyorlardı; bunlar, İmparatorluğa düşman ve Devletler hukukunun durduramadığı büyük bir Avrupa Devletinin resmî koruyuculuğu altında idiler.'[3] 'Çar Alexandre'ın Kaynarca Andlaşmasını yorumlayış biçimi, iddialarını daha ileriye götürmesine ve Osmanlılarla, Osmanlı İmparatorluğunun bütün Hıristiyan uyrukları kütlesi arasında bir arabulucu rolünü almasına cesaret vermekteydi. Çar kendisini, Hıristiyan uyrukları korumakla ve gerekirse onları kurtarmakla görevli saymaktaydı.'[4]

"Ondokuzuncu yüzyılın çeşitli dönemlerinde, Balkanlarda patlak veren bütün ayaklanmaları Çarlık Rusya'sı kışkırtmıştır.

"Türkiye'de ayaklanmalar çıkartmak için Rusya'nın ilk girişimlerine kadar gitmeksizin, II nci Katerina'nın gözdesi olup, Mora'da Rumları ayaklandırma amacını güden ve özellikle Mizistra'da[5] halkın toptan öldürülmesi ve bunun doğurduğu misillemeler yüzünden, Müslüman ve Hıristiyan halktan pek çok suçsuz insanın ölümüne yol açan Orloff'un kışkırtmaları üzerinde şimdilik durmaksızın, Rumların 1821 ayaklanmasıyla başlamak uygun olacaktır.

"Yunan propagandasının başında bulunanlarla, '*Hetairia ton philcon*' adlı gizli derneği, Rusya'nın özellikle desteklemekte olduğu herkesçe bilinen bir olaydır. Bu derneğin amacı, 'yalnız bütün Rumların değil, Haç'ın Hilâl üzerinde zaferini sağlamak üzere, Osmanlı İmparatorluğundaki bütün Hıristiyanların silâhlı birliğini' kurmaktı.[6] Eski Eflâk Voyvodası Constantin Ypsilanti, Rusya'ya sığınmıştı. 1821 de Yunan Devreminin işaretini verecek olan iki oğlu, Alexandre ve Demetrius, Çarın yâverleriydiler. Memleketinin kurtarılmasına kendisini onlar gibi adamış olan Korfu'lu Capo d'İstria, Çarın, o aralık, bakanlarından en gözdesiydi. Çar, Capo d'İstria'nın – *Hetairia*'nın tam tersine – siyasal görüşlerini salt edebî bir program içinde gizlemekte olan '*Philomuse*'ler Derneği'nin[7] başkanlığını kabul etmesini önlememişti.'[8] 'Üstelik Çar, *Hetairia*'nın genel merkezinin Rus ülkesine yerleşmesine izin vermişti; bu derneğin kurucusu Rum Skouphos, Rus polisinin hoşgörülü bakışları önünde, Odesa'dan, ilk yardımcılarına buyruklarını gönderiyordu.'[9] 'Alexandre, yakın çevresindekiler arasında bile temsilcileri olan bu derneğin varlığını bilmezlikten geliyordu. Fakat bu derneği o kadar iyi bilmekte ve öylesine desteklemekteydi ki, 1816 sonlarında, Skouphos, rahatsız edilmeksizin, hareketlerinin merkezini Moskova'ya taşıyabilmişti.[10] Yunan devriminde Rusya'nın suç

ortaklığını daha iyi belirtmek için, M. Debidour'un aşağıdaki satırlarını göstermekten daha iyi bir şey yapamayız:

'Çar ile, Çarın bakanı Capo d'İstria'nın, bu sırada hemen hemen bütün Balkan yarımadasında patlak veren ayaklanmanın öncüleri olduklarından şüphe edilemezdi. Rusya'nın beş yıldır, Bâb-ı Âli ile, Bükreş Andlaşmasının açık-seçik olmayan ya da anlaşmazlık konusu yapılmış bir takım hükümlerine ilişkin olarak açıktan açığa bir çekişme sürdürmekte olduğu hatırlanmaktaydı. Rum *Hetairia*'sının, bu son yıllarda, Rusya'da çok büyük bir gelişme gösterdiği bilinmeyen bir şey değildi; bu olay, Capo d'İstria'nın 1819 yılında Yedi Ada'ya [*Iles Ioniennes*] yaptığı bir yolculukla ve bunun ardından orada patlak veren kargaşalıklarla ilişkili görülüyordu; Rum ulusunun özel görevlilerinin iki yıldan beri Çar'a gelip, kendilerine bir baş atamasını ve ayaklanma işaretini vermesini yalvardıkları da biliniyordu. Rusya hizmetinde tümgeneral bulunan ve Osmanlı İmparatorluğuna karşı saldırı hazırlamak üzere 1820 Temmuzunda Kichenew'e gitmiş olan Alexandre Ypsilanti'nin Saint-Petersbourg' dan, ancak, Çarın hiç olmazsa üstü kapalı rızasıyla ayrılabileceği ve savaş hazırlıklarına girişebileceği de açıkça belli idi. Kaldı ki, ilk bildirisinde şu anlamlı satırları yazmamış mıydı: "Eğer umutsuzluğa düşmüş bir kaç Türk, toprağınıza akın etmeye kalkışırsa, hiç korkmayınız; çünkü, bir büyük Devlet onlara hadlerini bildirmeğe hazırdır." Kısacası, Alexandre'ın, büyük bir *machiavelisme* ile Doğu'ya el koymak için böyle bir şey yapmasını önlemekte çıkarları olan Devletlerin, Batı'daki karışıklıklarla en çok uğraştıkları bir andan yararlanmak istediği anlaşılmaktadır.'[11]

"Alexandre Ypsilanti'nin komutası altında Beyliklerde, ve çete başlarının yönetiminde Teselya'da, Mora'da, Makedonya'da, v.b. yerlerde, bu devrimci derneğin yaptıklarıyla patlak veren karışıklıklar ve toptan öldürmeler herkesin iyice bildiği şeylerdir.Ekselâns Lord Curzon of Kedleston'a adanmış bir kitapta, bir İngiliz tarihçisi, öteki konular arasında, Patras ayaklanmasını anlatırken şöyle demektedir: 'Kısa zamanda bütün Mora'ya yayılan bu ayaklanma, korkunçtu. Ayaklanma, bütün Müslümanların tüm yok edilmesi ya da mallarının alınması amacını gütmekteydi. Hep birlikte söylenilen bir halk şarkısı şöyle diyordu: "Türkleri Mora'dan kovunuz; onları bütün dünyadan kovunuz." Türkler de, ya Tripolitza'ya, ya da kıyılarda tahkim edilmiş yerlere sığınmak üzere kaçıyorlardı.'[12]

"1849 dan 1851 e kadar Bosna ve Bulgaristan'da[13] ve 1875 de Bosna ve Hersek'de ortaya çıkan ayaklanmalarda, Rusların aynı kışkırtma politikasını görmek kolaydır. Özellikle bu son ayaklanmaya ilişkin olarak, vaktiyle Nicholas'nın kapattığı ve Doğu Hıristiyanlarının kaderini iyileştirme ve onları kurtarma amacını güden eski *Cyril* ve *Methodius* kardeşlik derneğinin yeniden kurulmuş olduğunu belirtmek gerekir. Bu dernek, Bulgaristan'da, Karadağ'da, Bosna'da ve Hersek'de, elindeki kaynakları cömertçe harcamıştı; kiliselerin parası, okulların kitapları bu derneğin ajanları eliyle gelmekteydi. Bu dernek, konsolosluk memurlarıyla sürekli ilişki kurmuş olduğundan, Rusya'nın Londra Konferansında başarısını ve Paris Andlaşmasının değiştirileceğini, koruduğu kimselere bildirmekten geri kalmamıştı. Son olarak, Bulgarlar, 1870 de, Rusya'nın İstanbul'daki büyükelçisi İgnatief

sayesinde bir vâli [*exarque*] seçme hakkını ve kiliselerinin özerkliğini elde ettikleri zaman, Rusya Çarı, baskı altında olan herkese, eski gücünü kazanmış görünmüştür; eski umutlar yeniden alevlenmiştir. 1874 sonlarında, Avusturya, Bâb-ı Âli'ce yapılması hukuk yönünden zorunlu olan onamaları beklemeksizin, Romanya ve Sırbistan'la ticaret andlaşmaları imzalayarak yeni bir politikaya girişir ve genç Balkan Devletlerinin dostluğunu, Rusya'nın etkisini önleyerek, kazanmağa çalışır görününce, Rus ajanlarının çabaları daha da güç kazanmıştır.[14]

"'Artık Pan-slavizm döneminde bulunuluyordu. Çarın en yakın çevresinde bile pek çok Rus, bütün Slavların aynı imparatorluk içinde birleşmesini kurmaktaydı. Bunun ilk sonucu, Balkanlardaki Slav Devletlerinin Rusya'ya katılması, Balkan yarımadasının en büyük parçası üzerinde Rus egemenliğinin kurulmasıydı...; Pan-slavist propaganda, Türkiye'deki Hırıstiyan halklar arasında kaynaşmalar kışkırttığı ve bunları beslediği bir sırada, İstanbul'daki Rus büyükelçisi General İgnatief de, Büyük Rusya misyonerlerinin, çoğu zaman ölçüyü kaçırarak yaptıkları, bütün girişimlerini açıkça desteklemekteydi.'[15]

"Rusya'nın, kendi generallerinden birini, Tchernaief'i, Rus gönüllüleri ve subaylarıyla birlikte Sırbistan Prensliği hizmetine vermekle, bu ayaklanmalarda nasıl etkili bir katılışta bulunduğu da bilinmektedir.[16]

"'Çar ve Başbakanı, Avusturya ve Almanya Hükümetleriyle barışı yeniden kurmak ve sağlama bağlamak yollarını aradıkları bir sırada, Sırbistan'a, Karadağ'a ve yukarıda sözünü ettiğimiz vilâyetlere Rusya'dan insan, silâh, cephane ve yirmi milyonu aşan para gönderilmişti.'[17]

"Özellikle [Büyük] Devletlerin ayaklananlardan yana müdahaleleri, Bulgarlarda – çoktan beri Rus ajanlarınca söz verilmekte olan – kurtuluş umudunu canlandırmış olduğundan, Bosna ayaklanması Bulgaristan'da etkisini göstermekten geri kalmamıştır.

"Böylece, 1875 Nisanında Strielitza'da bir ayaklanma patlak verdi; bu ayaklanma Osmanlı makamlarının bastırıcı tedbirler almalarına yol açmıştır; fakat bu tedbirler, yan tutucu propagandalarla, Avrupa'ya, olduklarından büsbütün başka bir biçimde yansıtılmıştır.

"Gladstone'a, Türklere karşı ünlü *bag and baggage* kampanyasını bütün gücüyle yöneltmek fırsatını veren bu olayların gerçek anlamı, Sir Henry Layard'ın Lord Derby'ye gönderdiği resmî yazılardan birindeki şu satırlarda anlatılmaktadır: 'İngiliz halkı geçen yılki olaylara ilişkin olarak gerçeği işitmeğe belki henüz hazır değildir; fakat gerçeği Size, olduğu gibi anlatmak da, benim ödevlerimdendir. Rusya ile ajanlarının, İngiltere'de ve başka yerlerde kamu oyunu yanlış yollara yöneltmek bakımından gösterdikleri şaşılacak ustalık, karşılığını bol bol almıştır. Doğru olanla yanlış olanın birbirinden ayırdedilebilmesi için belki uzun bir süre gerekecektir; tarih bu ayırımı yaptığı zaman da iş işten geçmiş olacaktır. Bâb-ı Âli, dâvasını Avrupa'ya anlatabilmek için etkili hiç bir yola baş vurmamıştır. Böyle bir amaçla, ne basından, ne de becerikli ajanlardan yararlanmaktadır... İngiliz kamu oyunun büyük bir kısmı, belki hâlâ, Türkiye'ye karşı öne sürülmüş ilk suçlamaların dayandığı açıklamaların doğru olduğu izlenimi altında bulunmaktadır: 60.000 Hırıstiyanın ırzına geçildiği ya da toptan öldürüldüğü; insan kafalarıyla dolu

arabalar; ambarlarda yakılan kadın yığınları; ve bunlara benzer korkuç şeyler. Üzülerek söylemekteyim ki, aralarında İngilizlerin de bulunduğu bir çok kimse, Türkiye'ye leke sürdürmek için, bunları uydurmuş olmakla övünmektedir; bu da onların, kim olduğu pek belli birisinin oyununa geldiklerini göstermektedir. İngiltere'de kamu oyu, Bulgaristan'da geçen yıl patlak veren olaylara ilişkin olarak en doğru ve en tam soruşturmaların, önce Hıristiyanlarca öldürülmüş Türkleri de kapsamak üzere, ölenlerin sayısını 3.500 e indirmiş olduğuna inanmakta güçlük çekecektir. Müslümanların toptan öldürülmesine yol açmak amacıyla hazırlanan bir Hıristiyan ayaklanmasının tasarlanmış olduğunu ve bu ayaklanmanın Ruslar ve Pan-slavist ajanlarca yönetildiğini artık kabul etmeyecek tek bir tarafsız kimse bulunamaz.'

"İngiltere'nin İstanbul'daki büyükelçisi Sir Henry Elliott'un anıları da, bu gerçeği doğrulamaktadır. İngiliz büyükelçisi bir Osmanlı vilâyetinin iç işleri konusunda düşüncelerini açıklamağa yetkili olmamakla birlikte, bu anılar, Bulgaristan olaylarında, ilk saldıranların hep Hıristiyanlar olduğuna, bunların zaptiyeleri* alçakça öldürdüklerine, Türk köylerini yaktıklarına ve Türklerin – hiç bir ayırım yapmadan – hem suçluları hem de suçsuzları cezalandırdıklarının doğru olmadığına tanıklık etmektedir. Gladstone, sanki ayaklanma İngiliz ülkesinde patlak vermiş, suçluların cezasız kalmaları da sanki kendi sorumluluğunu gerektirmiş gibi, siyasal amaçlarla, fırsattan yararlanmaktan çekinmemiştir. Son olarak, Gladstone, Müslümanların, ancak toptan yok olma tehlikesiyle karşılaştıktan sonra, misilleme yollarına başvurduklarını, bir kerecek bile söylememiştir.

"Türklerin bu sözde kıyıcı davranışları konusunda başka itiraflar da istenilmekte ise, İstanbul'daki Rus Büyükelçiliği danışmanı Nelidoff'un, *Revue des Deux Mondes*'un 15 Mayıs 1915 tarihli sayısındaki anılarına da baş vurulabilir: 'Avrupa'da Hıristiyanlardan yana çok kuvvetli bir kamu oyu hareketi yaratılmıştı. Yabancı gazeteciler, hatta Amerikalı gazeteciler bile, Türklerin zararlı ve barbarca davranışlarının izlerini yerinde görmeğe gitmişlerdi. Sırbistan'la Karadağ da, Türkiye'ye karşı ayaklanmak ve savaş açmak için bu fırsattan yararlandılar; böyle bir savaşı, Slav komitelerince kızıştırılmış olan Rus kamu oyu da moral yönden desteklemekteydi. General İgnatief, Türkiye'deki iç olayların kendisini sürüklediği çıkmazdan kurtulabilmek için çaba göstermekteydi. O zamanlar anlatılanların hepsinin gerçek olduğuna inanmış bulunduğum için, İgnatief'in tutumuna içten bir yakınlık duymaktaydım. Gerek Hersek'lilerin hep birlikte kalkıştıkları söylenen harekette, gerek Türklerin kan dökücü davranışlarında, gerekse *New York Herald* muhabiri MacGuyan'la Amerika Birleşik Devletleri konsolosu Schuyler'in sözde tarafsızca anlattıklarında ne çok şişirmeler olduğunu, ancak sonradan öğrenebildim; İgnatief, bu iki Amerikalıyı Prens Tzeretlew'le birlikte Bulgaristan'a göndermiş, Prens de onlara istediğini, daha doğrusu onlara benimsetme görevini almış olduğu şeyleri göstermiş ve yazdırmıştır. Bunun böyle olduğunu, sonradan, Prens de söylemiştir.'

"Müslüman-olmayan toplulukların XIX ncu yüzyıldan beri Türklerle olan

* Fransızca ve İngilizce tutanaklarda, "*zaptiehs*" olarak yazılmıştır. (S. L. M.)

ilişkilerinde karşılaştıkları ve – gördüğümüz gibi – Türklerin hoşgörü yoksunluğundan ya da kıyıcı davranmalarından değil de, Türkiye'nin iradesi dışında siyasal nedenlerden doğmuş olan karışıklıkların tarihçesini bitirmek için, şimdi, üzücü Ermeni sorununu anlatmamız kalmıştır.

"Ermeniler, XIX ncu yüzyılın ortalarına kadar, Türkiye'de huzur ve tam bir özgürlük içinde yaşamışlardır.

"Sir Charles Wilson, Ermenistan konusundaki makalesinde,[18] Patrikliğe tanınmış ayrıcalıklardan söz ederken, bu 'Devlet içinde Devletliğin' [*imperium in imperio*], Ermenilere, kanun önünde tanınmış bir durum, ibadetlerini dinleri uyarınca serbestçe yapmak, kilise ve manastırlarını ellerinde bulundurmak, çocuklarını diledikleri gibi eğitmek ve Ermeni topluluğuna ilişkin işleri kendileri yönetmek haklarını sağladığını kabul etmektedir. Aynı zamanda bu durum, sonraları ulusal bir yaşayış elde etmek için ateşli bir özlem yaratan bir topluluk hayatının meydana gelmesine de yardım etmiştir... 1862 de, Sultan'ın onayladığı yönetmelikler uyarınca, Patrik, topluluğun resmî temsilcisi olarak kalmakta, fakat gerçek iktidar bütünüyle, 140 üyelik bir temsilciler kurulunca seçilen, din ve dünya işlerine bakan meclislerin eline geçmekteydi. 'Topluluk' ['cemaat'] katolik ve protestanları içine almamaktaydı; az sonra da 'Ulus' ['Millet'] adını aldığı gibi, topluluğun iç işlerine 'ulusal' işler ve temsilcilere de 'Ulusal' Meclis üyeleri denildi.

"Dürüst ve bağlılık gösteren davranışlarıyla Ermeniler, Türklerin güvenini kazanmış ve kendilerine ülkenin yönetiminde önemli yerler verilmişti; üstelik, son yıllarda Osmanlı İmparatorluğuna çok sıkıntı vermiş olan Rumlara karşı, Ermeniler '*Millet-i Sâdıka*' sıfatını da almışlardı.[19]

"Rusya da, artık, Rum-Slav bağlarının yetersizliğini anlamağa başlamıştı; gerek Türkiye'yi yere serecek kesin bir vuruşta bulunmak, gerek Ermenilerin oldukça kalabalık bulunduğu Küçük Asya'nın Doğu vilâyetlerindeki emellerine elverişli bir ortam hazırlamak için, o zamana kadar barışsever olan Ermeni halkının desteğini kendisine çekmek istiyordu.

"İşte bu yüzdendir ki, Rusya, Ermenilerin en yüksek makamı olan ve merkezi Rusya'da bulunan *Eçmiyadzin Katolikos*'unun aracılığı ile, Rusya'daki Ermeni aydınlarını, Rus ve Osmanlı Ermenileri arasında Türk düşmanı bir akım yaratmağa kışkırtmıştır.

"Çok önceden hazırlanan bu hareket, 1876 da, Patrik Nerses Varzabedian'ın Aya-Stefanos'daki Rus Başkomutanına bir heyet göndererek sunduğu resmî bir memorandum ile, Ermenilerin oturmakta oldukları Küçük Asya vilâyetlerinin bağımsızlığını, hiç olmazsa, bu bölgelerde Rusya'nın denetiminin kurulmasını istemesiyle, ilk ürünlerini vermiştir. Berlin Andlaşmasıyla Kıbrıs Sözleşmesinin, Ermeniler yararına reformlar yapılması konusunda yalnız kendisinin koruyuculukta bulunmasını, Aya-Stefanos Andlaşmasına konulmuş hükümlere dayandırabilme iddia edebilmekten Rusya'yı yoksun bıraktığı bir gerçektir. Ancak, Rusya'nın koruyuculuğu yerine, Büyük Devletlerin ortak koruyuculuğunun konmuş olması, bu Devletlerin müdahalesine yol açtırabilmek amacıyla, Ermenilerin olaylar çıkartmasını daha az kışkırtmış olmuyordu. İşte, Berlin Andlaşmasından bu yana, bütün Ermeni ayaklanmalarını nitelendiren temel görünüş budur.

"Tiflis'de ve Avrupa'nın bir çok başkentlerinde, kitapçıklar ve gazeteler dağıtmak üzere dernekler, devrimci amaçlarla – *Hınçak* gibi – gizli dernekler kurulmuştu. Silâh ve patlayıcı maddeler sokmağa ve kötü Türk yönetiminin olağan olaylarını Avrupa'ya korkunç bir vahşet gibi göstermeğe çalışan ajanlar, Türk Ermenistan'ında etkili bir propaganda yapmaktaydılar.'[20]

"Bu devrimci Ermeni derneklerinin amacı, İstanbul'da *Robert College*'in kurucusu ve ilk yöneticisi Dr. Hamlin'in bir mektubunda, bütün çirkin gerçekliğiyle ortaya çıkmaktadır. Bu mektup, *Boston Congregationalist Journal*'in 23 Aralık 1893 günlü sayısında yayınlanmıştır. Dr. Hamlin şöyle yazmaktadır: 'İngilizceyi Ermenice kadar kolay ve doğru konuşan ve devrimin ağzı çok iyi lâf yapan savunucularından zeki bir Ermeni, Rusların Küçük Asya'ya girmelerine, bu memeleketi ele geçirmelerine yol hazırladıklarını kesin olarak umduğunu anlatmağa çalışmıştır. Bunun nasıl gerçekleşeceği sorusuna karşılık olarak da şöyle demiştir: 'İmparatorluğun her yerinde örgütlenen Hınçak çeteleri Türkleri ve Kürtleri öldürmek, köylerini yakmak için fırsat gözleyecekler ve sonra da dağlara kaçacaklardır. Bunun üzerine kuduran Müslümanlar, ayaklanarak savunmasız Ermenilere saldıracak ve bunları öylesine bir canavarlıkla öldüreceklerdir ki, Rusya – insanlık ve Hıristiyan uygarlığı adına – memleketi işgal etmek üzere, ileri atılacaktır.' Bu plânın, tasarlanabilecek en insafsız ve en şeytanca bir plân olduğunu söylediğim zaman, bana, kılını kıpırdatmadan şöyle demiştir; 'Şüphesiz size böyle görünmektedir; fakat biz Ermeniler özgürlüğümüzü kazanmaya kesin kararlıyız. Avrupa, Bulgaristan'da yapılan korkunç şeylerle ilgilendi ve bu memleketi kurtardı. Milyonlarca kadın ve çocuğun kanlarıyla yükselecek olan bizim sesimize de, şüphesiz kulak verecektir.'[21]

"Ermeni hareketinin kaynağı ve eğilimleri konusunda, İstanbul'daki İngiltere büyükelçisi Sir P. Currie'nin 28 Mart 1894 günlü resmî yazısı, durumu daha açık olarak ortaya koymaktadır. Bu raporun 3 ncü paragrafı şöyledir: 'Devrimcilerin ilk amacı kargaşalıklar çıkartmak ve üzerlerine insanlık dışı misillemeler çekerek, bu yoldan, Devletlerin, insanlık adına müdahalelerine yol açmaktı. İşte bu yüzden, giriştikleri hareketler için, Ermenilerin en kalabalık oldukları yerleri değil, fakat Ermeni nüfusa göre Müslüman unsurun ezici çoğunlukta olduğu yerleri seçmişlerdir.'[22]

"Erzurum'da İngiliz konsolosu olan M. Graves'in 28 Ocak 1895 günlü raporu da ilginçtir. M. Graves, çeşitli Ermeni partilerini sayarken, şöyle demektedir: 'Ticaret ve serbest mesleklerle uğraşanları, okul öğretmenlerini, din adamlarının yüksek tabakasının çoğunluğunu kapsayan bir Ilımlı Liberal Parti vardır; bu partinin üyeleri – her ne kadar şimdiki Türk yönetimi altında Hıristiyanların bulunduğu durumdan memnun olabilmelerine elvermeyecek ölçüde – geniş görüşlü iseler de, bunların hükümete gerçek bir sadakatsizlik gösterdikleri de söylenemez. Bunlar, genel olarak, gerek bağımsız bir Ermenistan gerçekleştirmenin maddî imkânsızlığını, gerekse, Rusya'nın Ermenistan'ı ele geçirip kendisine katmasıyla, ulusal özelliklerini yitirme tehlikesinin bulunduğunu da bilmektedirler. Bu yüzden, Ermeni sorununun şiddet yollarına baş vurularak alevlendirilmesinden çekinmekte, Rus yönetimiyle karşılaştırıldığında, Türk yönetimi altında çok daha büyük

bir özgürlükten yararlanan ulusal kiliselerini ve okullarını güçlendirerek ve geliştirerek, Ermeni unsurunu olduğu gibi tutmak isteğinde idiler. Aynı zamanda bunlar, gelecek bakımından, bütün umutlarını Bâb-ı Âli'nin sık sık söz verdiği yönetim reformlarının sonunda gerçekleşeceğine bağlamaktaydılar. Öte yandan, büyük bir çaba gösteren, devrimci küçük bir parti de vardır; bu parti Türk İmparatorluğunda pek yaygın değildir; çünkü, bu parti, çoğunlukla öğrenimlerini yurt dışında yapmış, sosyalist ve nihilist propagandaların etkisi altında kalmış genç Ermenilerle, bunlara eklenecek bir takım göçmenlerden ve siyasal sürgünlerden meydana gelmektedir; böyle olmakla birlikte, bu parti içinde, yurt dışındaki arkadaşlarına, tasarılarını gerçekleştirmek için yardımda bulunmağa istekli ve Türkiye Ermenileri arasında en ateşlilerden olan kimseler de vardır. Geçmişte, partinin en belirli yayın organı, bir süre, *Hınçak* gazetesi olmuştur. Bu gazete, *son yıllardaki hemen hemen bütün Ermeni karışıklıkları kendilerine bağlanabilecek ve genellikle Hınçak grubu diye adlandırılabilecek olan örgütleyici bir grup* tarafından, önce Cenevre'de, sonra da Atina'da yayınlanmıştır. Bunların açıkça güttükleri amaç, çok yaygın – fakat kendi sayıları ve etkileriyle hiç de orantılı olmayan – bir memnunsuzluk görünümü yaratarak, Türk Hükümeti ve halkınca misillemelere girişilmesine yol açmak, böylece, Ermeni ulusunun uydurma yakınmalarına ve bunlara bir çare bulma zorunluluğuna Devletlerin dikkatini çekmekti.

"'Bu partinin politikası, yalnız yıkıcı olarak görünmektedir; şimdiki rejimi yıkabilirlerse, bunun yerine geçecek rejimin ne olacağı onları düşündürmemektedir; gelecek için nasıl bir yönetim plânı tasarladıklarını, hiç olmazsa, ben bilmemekteyim.

"'*Olayları dikkatle inceleyince, son altı ayda olup bitenlerin... Ermenilerin düşünüş tarzında tam bir değişiklik yapmış olduğu kanısına varmış bulunuyorum.*

"'Önce Hınçak grubundan söz edelim. Bu grubun, kendi çıkardığı karışıklıkların yarattığı sonuçlardan memnun olduğu düşünülebilir. Bu grubun baş amacı olan, Avrupa'nın dikkatini çekmek, gerek kendi düzenlediği tertipler gerekse Türk memurlarının yanlış davranışları yüzünden, gerçekleşmiştir; böyle olunca, bütün ilgililerin artık bundan sonra karışıklıklar çıkartmağa kalkışmamaları kendi yararlarına olacaktır; çünkü karışıklıkları gerektirecek hiç bir neden kalmamıştır; bu gibi karışıklıklar, ancak, Hükümetin şiddetli davranmasını haklı göstermekten başka bir işe yaramayacaktır'.[23]

"Üzülerek söylemek gerekir ki, bu karışıklıklar ve kışkırtmalar durmamıştır; sırf Ermenilerin öldürülmesine yol açmak için, her yerde Müslümanlar kütle halinde öldürülmüştür; bu karışıklıkları çıkartanlar, bağlı bulundukları komitelerin cinayet plânları hazırlamakta oldukları Avrupa başkentlerinde, hiç kınanmamışlardır. Bir yıl sonra, İngiliz konsoloslarının, devrimcilerin yaptıkları uygunsuz işlerden Hükümetlerine yeniden yakındıklarını görmekteyiz. M. Williams, İngiltere Büyükelçisi Sir P. Currie'ye yolladığı 4 Mart 1896 günlü resmî yazıda, Taşnak devrimci partisince yeni yayınlanmış bir manifestoyu göndermiştir. Van konsolosyardımcısı, bu arada, şöyle demekteydi: 'Bu derneğin Van'da 400 kadar üyesi vardır; bunlar, sayıları elliyi geçmeyen Hınçakcılarla birlikte, yurttaşlarına dehşet salmakta, saldırıları ve çılgınca davranışlarıyla, reformlar için harcanan bütün

çabaları boşa çıkartarak, Müslüman halkı kışkırtmaktadırlar. Ben kesin olarak o kanıdayım ki, bunlar yola getirilebilirlerse ya da uslu durmağa zorlanabilirlerse, bu bölgenin, belki de bütün Anadolu'nun huzuru bakımından en büyük engellerden birisi ortadan kaldırılmış olacaktır. Buradaki Ermeni piskoposuna Avrupa'nın sevgisini yitirmekteki tehlikeyi ve – hem politika hem de görevi bakımından, kendisinin, bu anarşistleri uygunsuz davranışlara baş vurmaktan önlemek üzere – bütün etkisini kullanmasının zorunlu olduğunu anlattım. Konuşmamızdan bu yana, piskoposun, elinden geleni yaptığını gördüm; Ermeni halkının çoğunluğu bu kimselerin yaptıklarını uygun bulmadığından, gelecek için umutluyum. Bu vilâyetteki olayları ve bugünkü durumu inceledikçe, burada ve Anadolu'nun öteki yerlerindeki dehşet verici olaylardan bu derneklerin kanun dışı davranışlarının sorumlu olduğunu daha açıkça görmekteyim...'[24]

"Avrupa, sayısız masum insanların kanını akıtan Ermeni karışıklık ocaklarını söndürmek yollarına gitmeksizin, Türkiye'de reformlar yaptırmağı düşünüp durmakta idi. Gerçekten, '11 Mayıs 1895 de, üç Devlet, Sultan'a, içinden çıkılması güç bir reform tasarısı sundu; bu tasarı, Ermenistan'ın yönetimindeki güçlükleri azaltmaktan çok arttıracak biçimde düşünülmüştü. Ancak bu tasarı, Rusya'nın katılmağa razı olabileceği tek tasarıydı..."[25]

"Böylece, Türk Hükümeti ve halkı, her zaman ve hep, ancak sabırları tükendikten sonra bastırma ve misilleme yollarına baş vurmuş olduğundan, Ermeni unsurunun, Osmanlı İmparatorluğunda karşılaşmış bulunduğu bütün felâketlerin sorumluluğu kendi davranışlarına bağlanmaktadır.

"1909 yılındaki Adana olayları ve dünya savaşı başlarında Türk vilâyetlerinin bir çoğunda ard arda patlak veren ayaklanmalar, aynı trajedyanın acıklı bir devamıdır.

"Sözünü ettiğimiz olaylardan ve tanıklıklardan şu çıkmaktadır: Müslüman-olmayan unsurlar, yüzyıllardır huzur ve refah içinde yaşadıkları memleketin cömertliğini kötüye kullanmadıkları sürece, Türkler, bunların haklarını tanımazlık etmemişlerdir. Türk Hükümetinin ve halkının insanlık dışı herhangi bir davranışını öne sürerek hiç bir zaman yakınmamış olan Yahudi topluluğunun verdiği örnek, Rumlara ve Ermenilere ilişkin üzücü olaylarda sorumluluğun tüm olarak Rumlara ve Ermenilere düştüğünü ispat etmeğe yeterlidir.

"Rus İmparatorluğu Van Başkonsolosu General Mayewsky, Rus Genel Kurmayına gönderdiği bir gizli raporda şöyle demektedir: 'Doğu'da ara sıra patlak veren ayaklanmaların sorumluluğu her zaman Türklere, biraz da Osmanlı Hükümetine yüklenegelmiştir... Bununla birlikte, bu konuda gerçek şudur ki, bu olaylar Türklerin yaptıkları şu ya da bu baskı hareketlerinden değil, fakat dinsel ve ulusal duygular konusunda Bâb-ı Âli'nin aşırı bir geniş görüşlülükle davranmasından doğmuştur. Türkler, kendi yönetimleri altındaki bu gibi kimselerin işlerine hiç bir zaman karışmamışlardır. Hıristiyan okulları ve kiliseleri hiç bir zaman herhangi bir denetim altına alınmamıştır. Böyle bir yönetim sistemi, Müslüman-olmayan toplulukların dinsel ve ulusal duygularına aşırı bir gelişme hızı sağlamıştır. Avrupa'yı işe karıştırabilmek için her ne pahasına olursa olsun karışıklıklar yaratmak, Türkiye Hıristiyanlarının bir an aklından çıkmamıştır.

Kurtarılmış olan Yunanlıların, Romanya'lıların ve Sırpların verdiği örnek ortada olduğuna göre, bu da pek doğal sayılmak gerekir.'

"Sırbistan'ın Londra ve İstanbul büyükelçiliklerini yapmış M. Chedo Myatovitch daha da önemli bir itirafta bulunmaktadır. Sırbistan, Türkiye'ye ilişkin "özlemlerini" gerçekleştirdikten sonra, *Asiatic Quarterly*'de (Ekim 1913) M. Myatovitch şöyle yazmaktadır: 'Bizim – Balkan uluslarının – Türkleri, siyasal çıkarların zorlamasıyla, Asya'nın kan dökücü tiranları ve Avrupa uygarlığına yakışmaz kimseler olarak göstermiş bulunduğumuzu kabul etmek gerekir. Tarafsız bir tarih, Türklerin Asya'lı olmaktan çok Avrupa'lı olduklarını, kan dökücü tiranlar olmadıklarını, adalet ve açık sözlülük seven, tanınması ve saygı duyulması gereken özellikleri bulunan bir ulus olduklarını ortaya koyacaktır.'

"Bir son tanıklık olarak, Veniselos kabinesinde eski Dışişleri Bakanı ve Barış Konferansında Yunan Hükümetinin Temsilcisi olan M. Politis'in söylediklerini gösterebiliriz.

"M. Politis, *Revue Politique Internationale*'in Ocak 1914 sayısında yayınlanmış bir makalesinde, Türkiye'deki Rumların durumunu incelerken, şöyle demektedir: 'Hiç bir yabancı yönetim altında, [Türkiye'deki] Rumların çıkarları, Türk yönetimi altında kavuştukları korumaya eş bir koruma bulamaz.'

"Böyle olunca, tarih bize, azınlıklar sorununda iki ana etkenin gözden uzak tutulmamasını öğretmektedir:

"1. Dış politika etkeni: Bu etken, bir takım Devletlerin, azınlıkların iç işlerine karışma istekleriyle beslenmekte, bu karışmayı, ilkin kışkırtmalarda bulunarak ve karışıklıklar çıkartarak gerçekleştirmeyi öngörmektedir.

"2. İç politika etkeni: Bu etken de, yukarıda belirtilen yoldan cesaretlendirilmiş olan azınlıkların, bağımsız Devletler kurmak amacıyla özgürlüklerini kazanma isteği olarak ortaya çıkmaktadır.

"Türkiye'de azınlıklar ne çekmişlerse bu iki etken yüzünden çekmiş oldukları için, azınlıkların kaderini iyileştirmek – Müttefik Devletler bunu gerçekten istemekteyseler – işte bu iki etkeni kesin olarak etkisiz kılmaya bağlı bulunmaktadır.

"Birinci noktaya ilişkin olarak, her şeyden önce azınlıkların, içinde yaşadıkları ülkenin kanunlarınca sağlanan korumadan başka herhangi bir siyasal korumadan yoksun bırakılmalarını kabul etmek zorunludur. Azınlıkların haklarını korumak için, [Büyük] Devletlerin verecekleri garantiler konusunda M. Clemenceau pek haklı olarak şöyle demiştir: 'Tecrübe, bu garantinin uygulamada yürümediğini gösterdiği gibi, böyle bir sistem, Büyük Devletlere, gerek tek başlarına gerek birlikte davranarak, söz konusu Devletlerin iç işlerine, salt siyasal amaçlarla baş vurulabilecek müdahalelerde bulunma yolunu açtığı için de, yerilebilir.'[26]

"Fransız Devlet adamının bu görüşüne rağmen, Milletler Cemiyetinin şimdiki kuruluş biçimi, bu büyük sakıncayı ortadan kaldıracak nitelikte görünmemektedir. Gerçekten, azınlıklara ilişkin sorunların sonradan incelenmesi Milletlerarası Daimî Adalet Divanının yargı yetkisi içinde olsa bile, Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden her birinin bu sorunları ortaya atma yeteneği olduğuna göre, Türkiye'ye karşı bir takım emeller besleyen Devletlerin, azınlıkları gizlice

kışkırtmalarını ve Milletler Cemiyetinin işe karışması için meydana gelecek karışıklıklardan eskisi gibi yararlanmalarını önleyebilecek hiç bir engel yoktur.

"Bundan başka, resmî bir müdahalenin ortadan kaldırılması dışarıdan gelecek kışkırtmaların azınlıklardan bir takımına erişememesini gene de sağlıyamayacaktır. Tiksindirici her çeşit cinayetlerin işlenmiş olduğu son yakıp-yıkma ve boğazlama savaşı, Türk Küçük Asya'sı üzerinde saldırgan Yunan emellerini açıkça ortaya koymuştur.

"Uygar ulusların aydın vicdanı, yeni güçlükler kaynağı yaratacak bir çözüme razı olamaz.

"Yabancı siyasal çıkarlar uğruna, Müslüman ya da Hıristiyan halkların, dünya barışına çok büyük zararlar vermek üzere, boğazlaşmalarına göz yumulacak mıdır?

"Bu kışkırtma unsurunun ortadan kaldırılması, her şeyden önce ve ancak, Türkiye'de Müslüman-olmayanları dışarıdan gelen karıştırmaların erişemeyeceği bir duruma sokmakla mümkün olabilecektir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere, en köklü ve ne insancıl yol, Türkiye'deki Hıristiyan nüfusun komşu ülkelerdeki Müslümanlarla – özellikle Teselya ve Mora Türkleri gibi, kaçınılmaz bir yok oluşa mahkûm – Yunanistan'daki Müslümanlarla mübadelesi olabilir. Türkiye ile Bulgaristan arasında, 2-15 Kasım 1913 de Edirne'de yapılmış sözleşme uyarınca uygulanan nüfusun mübadelesi ve Türkiye ile Yunanistan arasında, aynı amaçla, 1914 yılında yapılmış görüşmeler, bu konuda izlenmeğe değer örneklerdir.

"İç politika etkenine – başka bir deyimle, azınlıkların özgürlüğe kavuşma konusundaki doğal isteklerine – gelince, yalnız Türk vilâyetlerinden kurulu bir duruma sokulmuş Osmanlı İmparatorluğunun içinde, artık bağımsız bir Devlet kurabilecek herhangi bir azınlığın bulunmadığını belirtmek yerinde olur. Ulusal topluluklar ilkesi [*principe des nationalités*] her yerde eşitlikle uygulanıncaya kadar, Osmanlı İmparatorluğunun önemli sayıda Türk-olmayan unsurlar kapsayan parçalarını bağımsızlığa kavuşturma akımı güden ayrılma akımlarının var olması, bir ölçüde, haklı gösterilebilirdi. Durum, bugün bambaşkadır. Marsilya'da yerleşmiş Rumların orada bağımsız bir Rum Devleti kurmaları, ya da burasını anayurtlarına katmaları mantık yönünden nasıl düşünülemezse, Türkiye Rumlarının ya da Ermenilerinin de buna benzer istekler öne sürmeğe hakları olamaz.

"Varlığını koruma hakkının bilincine varmış olan Türk Devleti, bağımsız her Devlet gibi, varlığına yöneltilmiş saldırılara karşı gerekli gördüğü biçimde davranmaktan çekinmeyecektir.

"Ayrı bir Hükümet kurmanın maddî imkânsızlığı, karşılıklı mübadele tedbirlerinin dışında kalacak azınlıkları, aklın ve sağlam bir mantığın kendilerine çizmiş olduğu yoldan ayrılmamaları zorunluluğuna inandırabilecek midir?

"Osmanlı Rumları Yunanistan'daki Müslümanlarla değiştirildikten sonra, bu soruya olumlu bir cevap verilebilir. Gerçekten, Ermeniler bakımından, Türkiye ile Ermenistan arasında yapılmış andlaşmalarla destekleşmiş, dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri, Ermeni Devletinin herhangi bir kışkırtmaya girişme olanağını ortadan kaldırmaktadır. Öte yandan, Ermeniler arasında Türkiye'de kalmağa karar verenlerin iyi birer yurttaş olarak yaşamak kesin zorunluluğunu, şimdiye kadar

anlamış olmaları gerekir. Yahudi topluluğuna gelince, bu topluluğun Türk Hükümetine karşı her zaman göstermiş olduğu bağlılık zihniyeti, bu topluluk üyelerinin, Türk yurttaşlarıyla birlikte memleketin kalkınması ve refahı için gürültü çıkarmadan işbirliği yapmağa ara vermeyeceklerini düşündürmektedir.

"Özet olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Temsilci Heyeti şu kanıdadır:

"1. Türkiye azınlıklarının kaderinin iyileştirilmesi, her şeyden önce, her türlü yabancı müdahalesinin ve dışarıdan kışkırtmalarda bulunulması olanağının ortadan kaldırılmasına bağlıdır.

"2. Bu amaç, ancak ve her şeyden önce, Türk ve Rum halklarının mübadelesiyle gerçekleştirilebilir.

"3. Karşılıklı mübadele tedbirlerinin uygulanması dışında kalacak azınlıkların güvenlikleri ve gelişmeleri için en iyi garantiler, gerek ülke kanunlarının sağlayacağı, gerekse üyeleri Türk yurttaşı olarak, bütün görevlerini yerine getiren bütün topluluklara, Türkiye'nin geniş görüşlü politikasının vereceği garantilerdir."

Lord CURZON, Temsilcilerin, şimdiye kadar İsmet Paşa'yı mutlu bir general ve becerikli bir diplomat olarak tanımış olduklarını söyledi; bugün, İsmet Paşa, aynı zamanda bir tarih profesörü olduğunu da onlara göstermiş ve Fatih Mehmet zamanından günümüze gelinceye kadar, Türk tarihi üzerinde uzun bir konferans vermiştir. İsmet Paşa, Fatih'in geniş görüşlü duygularını uzun uzadıya anlatmıştır. Lord CURZON, İsmet Paşa'nın söylevinde, şimdiki Türk Hükümetinin de aynı zihniyeti taşıdığını gösteren bir işaret bulmuş olmak isterdi. İsmet Paşa, açıklamalarını desteklemek üzere, tarihlerden, ansiklopedilerden, Fransız, İngiliz ve Amerikan resmî yayınlarından geniş parçalar okumuştur. Bir ara, İsmet Paşa, Lord CURZON'un sözlerini anar gibi görünmüşse de, sonradan, Lord CURZON'un eski öğretmenlerinden birince kendisine adanmış bir kitabın söz konusu olduğu anlaşılmıştır. Lord CURZON, tarihe ilişkin açıklamalar konusunda, İsmet Paşa'nın tuttuğu yoldan gitmeyecektir; İsmet Paşa'nın konuşmasının bir çok yerleri ilginç olmakla birlikte, konuşma bütünüyle, tartışılmakta olan sorunla ilgili değildi. Eğer Temsilcilerden herhangi birisi, ileride, bir tarih denemesi hazırlamak isterse, bunu meslekdaşlarına – okusunlar diye – önceden göndermesi daha iyi olacaktır.

Gerçek durum nedir? Konferans, geçmişi değil, şimdiki zamanı ve geleceği incelemek, Avrupa ve Asya'nın kimi yerlerinde sıkıntı içinde kıvranan azınlıkların durumunu ele almak, yeniden adaletsizlikler işlenmesini önlemek amacıyla, yeterli garantileri olan bir andlaşma hazırlamak, düzen ve güvenliği korumak için toplanmış bulunmaktadır. Lord CURZON, kendi konuşmasında, durumu en büyük bir özenle ve – öyle ummak ister ki – tam bir hakgözetirlik içinde incelemiştir. Konunun sınırlarını göstermiş, kendileriyle ilgilenilmesi gereken çeşitli azınlıkların adlarını vermiş, bunların kaderlerini iyileştirmek için bir takım belirli telkinler öne sürmüştür. Bütün bunlar üzerinde, İsmet Paşa, söyleyecek hiç bir şey bulamamıştır. İsmet Paşa, önce, ne olursa olsun Türklerin gelecekte kendileriyle dostça yaşamak zorunda oldukları Ermenilere karşı, gerçek bir suçlamada bulunmağa kadar gitmiştir. İkinci olarak, İsmet Paşa, Milletler Cemiyetinden hiç de övgü sayılamayacak terimlerle söz etmiştir; oysa, Milletler

Cemiyeti, Türkiye'ye, var olan herhangi bir başka kurumdan çok daha büyük yardım ve koruma sağlayabilecek durumdadır; Lord CURZON, daha önce yapmış olduğu konuşmasında, İsmet Paşa'nın Milletler Cemiyeti üzerinde düşünmesini salık vermişti. Üçüncü olarak da İsmet Paşa bu soruna bulunabilecek en iyi çözümün, bir nüfus mübadelesi olacağını söylemiştir. Oysa, iş böyle değildir; bu sorun böyle bir zihniyetle ele alınırsa, hiç bir zaman çözümlenemiyecektir. Mümkün olan her türlü nüfus mübadelesi gerçekleştirilse bile, geride, her zaman gene bir takım azınlıklar kalacaktır. Lord CURZON, İsmet Paşa'dan ve Türk Hükümetinden bu hayatî soruna bir insanlık zihniyetiyle eğilmeleri için yalvarmaktadır. Lord CURZON'un daha önce de söylediği gibi, bütün dünya gözlerini Konferansa dikmiştir; eğer İsmet Paşa'nın söyledikleri dünyaya açıklansaydı, dünya büyük bir hayal kırıklığına uğramış olurdu. Lord CURZON, sabahleyin Temsilcilere – bu arada Türk Temsilci Heyetine de – öne sürmeği tasarladığı görüşlerin bir örneğini göndermiştir. Oturuma girerken, Türk Temsilci Heyetinin seklreterlerinden biri, kendisine, Türk Temsilci Heyetinin bu belgeyi aslından çevirmek ya da incelemek için yeter zaman bulamadığını, bu yüzden de vereceği cevabı ertelemek istediğini söylemişti; akla yatkın olan bu isteği Lord CURZON hemen kabul etmişti. Böyle olunca, söylenenin tam tersine, Türk Temsilci Heyetinin Başkanı, önceden özenle hazırlanmış ve ne nitelikte olduğunu Lord CURZON'un belirtmiş bulunduğu uzun bir belge okuyunca, Lord CURZON'un buna ne çok şaşmış olduğunu, Komisyon daha iyi anlıyacaktır. Lord CURZON, acı bir hayal kırıklığına uğradığını saklamak istememektedir.

Şimdi ne yapmak gerekir? Lord CURZON, bu sorunu incelemekle görevlendirilecek bir alt-komisyonun kurulmasını teklif etmiştir. Fakat bu alt-komisyonun toplanmasından önce, Türk Temsilci Heyetinin cevap vermesi istenilen sorun üzerinde olduğu kadar, Lord CURZON'un yapmış olduğu öteki telkinler üzerinde de görüşlerini öğrenmek önemlidir. Lord CURZON, hâlâ, bu görüşleri dinleyebileceğini ummaktadır. Türk Temsilci Heyetinin görüşmelere tek katkısı biraz önce okumuş olduğu söylev olarak kalırsa, buna çok üzülecektir. Lord CURZON, öteki Temsilci Heyetlerinin, konunun tümü üzerinde şimdi söz almalarını, yapmış olduğu tekliflere ilişkin olarak İsmet Paşa'nın cevabını hazırlayabilmesi için de, oturumun bir gün sonraya ertelenmesini teklif etti. Komisyon, bir alt-komisyonun kurulmasının gerekip gerekmeyeceğini o zaman daha iyi anlamış olacaktır.

M. VENİSELOS aşağıdaki konuşmayı yaptı:

"Başkanımızca Türk ve Yunan Temsilci Heyetlerine yapılmış çağrıya uyarak, Yunan Temsilci Heyeti adına, Lord Curzon'un öne sürdüğü görüşlere katıldığımızı ve bir alt-komisyona sunulacak çalışmalara esas olmak üzere, çok iyi düşünülmüş olan bu teklifleri kabul ettiğimizi bildirmek isterim.

"Son derece önemli olan bu sorunun çözümünü, ben hep, Ankara Misak-ı Millî'sinin aşağıdaki gibi kaleme alınmış 5 nci Maddesiyle pek kolaylaşmış gibi gördüğümü söylemek zorundayım:

" 'Azınlıkların haklarını, *Entente* [İtilâf] Devletleriyle bunların hasımları ve bir takım ortakları arasında bu konuya ilişkin olarak yapılmış özel sözleşmelerle

öteki ülkelerdeki azınlıklar yararına kabul edilmiş hakların dayandığı aynı esas üzerinde kabul edeceğiz."*

"Müttefik ve Ortak Devletlerin, büyük savaşın sonunda yapılan çeşitli barış andlaşmalarına konulmasını zorunlu gördükleri hükümlerin, her şeyden önce, düşmanlara kabul ettirilmiş hükümler olmadığını, fakat, özellikle, Müttefikler yanında bu savaşa katılmış olan Devletlere kabul ettirilmiş hükümler olduğunu söylememe izin vermenizi isteyeceğim; bu da, bu hükümlerin uygulandığı Devletlerin çıkarlarının olduğu kadar, genel çıkarları da göz önünde tutma kaygısından doğduğunu ispat etmektedir.

"Kaldı ki, Yunan Hükümetinin, Türkiye'de azınlıklara verilen garantilerin tam eşini, Yunanistan'da yerleşmiş Müslümanlara vermeğe hazır olduğunu söylemeyi ödev saymaktayım.

"Üzülerek belirtmek gerekir ki, bugün İsmet Paşa'nın yapmış olduğu konuşma, bizim için hayal kırıcı bir nitelikte olmuştur.

"İsmet Paşa'nın sandığı gibi, nüfus mübadelesi, azınlıklar sorununu çözümleyecek bir yol değildir. Sonunda böyle bir yol kabul edilse bile, bunun uygulanmasından sonra, Türkiye'de gene de – Rumlar ve Ermeniler gibi – etnik azınlıklar meydana getirecek, yabancı ulusal topluluk unsurları kalacaktır. Şu da var ki, Türk** Temsilci Heyetinin düşündüğü gibi bir nüfus mübadelesi insanlık gereklerine de uygun düşer sayılamaz. 350.000 Türk almak için 1.600.000 Rum sınırdışı edildiği zaman, bunun, hakgözetirliğe uygun bir nüfus mübadelesi olduğu da söylenemez.

"İsmet Paşa, Devletleri, azınlıkların kaderiyle ilgilenmekten vazgeçmelerine inandırmak için çok çaba göstermiş, Türk** kanunlarının onlar için yeterli bir garanti sağlıyacağını kendi hesabına söylemiştir. Oysa, Türkiye, azınlıkların korunması konusunda uluslararası yükümler kabul etmiş olan bütün Devletlere oranla daha ayrıcalıklı bir durum elde etmeyi isteyemez. Türk** Temsilci Heyeti, böylelikle, Ankara Meclisinin, karşılıklı olmak şartıyla açıkca kabul etmiş olduğu bir ilkeyi inkâr etme durumuna düşer. Üstelik, 23 Eylül tarihli Notalarıyla [Büyük] Devletler, Türkiye'yi savaşı bırakmağa çağırarak, Doğu Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesi sözünde bulundukları zaman, Türkiye'deki azınlıkların korunması için özel garantiler kabulünü şart koşmuşlardı."

M. CHİLD aşağıdaki konuşmayı yaptı:

"Amerikan Temsilci Heyeti, kendisini ilgilendirmeyen işlerden uzak kalmak arzusundadır; ancak, insanlığın çıkarlarını savunmak, herhangi bir ulus kadar, bizim de hakkımız ve ödevimizdir.

"Biz, sığınmak üzere göç etmiş olanlar, halkların korunması ve göç etme

* Bu maddenin aslı şöyledir: "Düvel-i İtilâfiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrür eden esasat-ı ahdiye dairesinde ekalliyetlerin hukuku, memalik-i mütecaviredeki müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifadeleri ümniyesiyle tarafımızdan teyid ve temin edilecektir." Bk. Mehmet GÖNLÜBOL ve Cem SAR, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası* (1919-1965), Siyasal Bilgiler Fakültesi Dış Münasebetler Enstitüsü Yayını, Ankara, 1968, s. 14. Tutanaklarda verilen metin, asıl metinden farklı görünmektedir. (S.L.M.)

** Fransızca ve İngilizce tutanaklarda "*Ottoman*" denilmektedir. (S.L.M.)

zorunda kalanlara barınacakları yerler bulmak konularında, söyliyeceklerimizin dinlenmesi bakımından özel bir hak isteğinde değiliz; böyle davranmak yerine, öteki ulusların – özellikle bu masa çevresinde temsil edilmekte olan ulusların – da eşit bir hakları ve ödevleri olduğunu belirtmek istiyoruz. Türkiye'nin bu insanlık sorunuyla ilgisi herhangi birimizin ilgisinden daha çok olabilir: Çünkü, savaşın yıkımları Türk ülkesine düşmüştür ve çünkü göç edenlerin en büyük kısmı Türk ülkesinden gelmektedir.

"Türkiye'nin bağımsızlık ve ilerleme özlemlerinin, biraz da, insanlığın güvenliğine ve kalkınmasına yardım etmeği öngören cömert bir politikaya dayanmadığını düşünmek imkânsızdır. İnsanlığın güvenliği ve kalkınması da, Hükümetlerin başlıca amaçlarından biridir.

"Pek çoğu savaşa katılmamış, pek çoğu kadın ve çocuk, pek çoğu Yakın Doğu'daki karışıklıklar yüzünden yurtlarından – bir daha dönmemecesine – kovulmuş kimseler olan yüzbinlerce insanın rahata kavuşmaları ve güvenlik içinde bulunmaları, Amerika Birleşik Devletleri halkının kendisini son derece önemle ilgili gördüğü bir sorundur.

"Yurttaşlarımız, bu ilgiyi belirtmek içindir ki, bu Konferansın uğraşı alanı olan dünyanın bu bölgesinde, gerek tıbbî yardımlar yapmak, gerek deniz kuvvetleri bulundurmak, gerek araçları doyurmak, gerekse başka yollardan yardımlarda bulunmak üzere, cömertçe büyük paralar harcamışlardır. Yalnız bir tek Komitenin aracılığıyla, bu işe, 75 milyon dolar yatırmış bulunuyoruz. Yurttaşlarım, bu Konferansın, gücünü son sınırına kadar kullanarak, bunca can kaybına ve bunca acılara yol açan nedenleri hemen ortadan kaldırma olanaklarını bulacağına güvendikleri sürece, harcanan paralar için bir karşılık beklememektedirler.

"Söz konusu sorunu yeniden anlatmayı gerekli görmüyorum. Yeniden istatistikler vermek de gereksizdir. Olaylar bütün dünyaca bilinmektedir. Bu olaylar dünya için bir utanç olduğu kadar, aynı zamanda, uygarlığa karşı da bir meydan okumadır. Olaylar öylesine şaşkınlık verecek büyüklüktedir ki, bireylere acıma duygusu, kütlelere yönelmiş acıma duygusu içinde erimektedir. Yapılacak iş, erkeklerin ailelerine kavuşmalarını ve ailelerini – doğdukları topraklar üzerinde – geçindirmelerini sağlamak üzere, ölçülü bir nüfus mübadelesini de kapsayabilir. Yapılacak iş, korku yüzünden kaçmış öteki etnik unsurların güvenliğini, barınacakları yerlerin sağlanmasını da zorunlu kılmaktadır; nitekim, burada temsil edilmekte olan Ulusların bilgelikleri ve vicdanları bunun böyle olmasını onlardan beklemektedir sanırım. Yapılacak iş, evsiz-barksız kalmış insanlara barınak bulmağı, bunların yaşayabilme araç ve taşıtlarını sağlamağı, dünyayı tehdit edebilecek salgın hastalıkları önlemek için uluslararası cömert bir davranışta bulunmağı da gerekli kılmaktadır. Bundan başka, ülkelerinde şimdi bu gibi evsiz-barksız kimseler bulunan uluslarca, bu kimselerin korunacakları yolunda garantiler de verilmelidir. Yapılması gerekli şeyler arasında, yeni göçleri önliyecek çabalarda bulunmak da vardır; bence, bu göçlerin resmî makamların buyruğu üzerine mi, yoksa şiddet hareketlerinden korku yüzünden mi olduğunu öğrenmek pek o kadar önemli değildir.

"Müttefik Devletlerin, bu amaçları gerçekleştirme sorumluluğundan kaçınmış

olduklarını söylememekteyim. Tam tersine, bu amaçları gerçekleştirmek onların en büyük kaygıları olmuş ve bu konuda bir çok resmî sözvermelerde bulunmuşlardır.

"Ermeniler için bir yurt kurulmasını isteyenlerce, belirtilen, şimdiye kadar verilmiş bu gibi sözlere ilişkin bir kaç örneği hatırlatacağım:

"Sèvres Andlaşmasının metni.

"İngiltere Dışişleri Bakanının Avam Karamasında 11 Mart 1920 de yaptığı konuşma.

"Başbakanın, Avam Kamarasında, 29 Nisan 1920 tarihli konuşması.

"Fransa Cumhurbaşkanı M. Poincaré'nin, Kilikya Ermeni Başpikoposuna, 16 Şubat 1919 tarihli mektubu.

"Müttefikler Yüksek Konseyinin 8 Mart 1922 tarihli kararları.

"Müttefik Dışişleri Bakanlarının 26 Mart 1922 tarihli kararları.

"Milletler Cemiyetinin 22 Eylül 1922 tarihli kararları.

"Ben, Türk Temsilci Heyetinin ve Millet Meclisinin, Amerika BİrIeşik Devletlerinin ve bütün dünyanın beklediği ve belki de istemeğe hakları olan hoşgörü, adalet ve uzlaşma zihniyetiyle davranmayacaklarını söylemek istemiyorum.

"Fakat, Amerika Birleşik Devletleri halkı adına, bu Konferansın, korunmaktan yoksun kimseler için, sürekli işbirliği yollarıyla, mümkün olabilirse – ve aralarında yaşadıkları öteki ulusal topluluklardan, dinleri ya da soyları yüzünden ayrılmalarının zorunlu olduğu kararlaştırılırsa – bunların güvenlik içinde yaşayabilecekleri toprak parçaları elde etme yollarını bulmaksızın Lausanne'den aslâ ayrılmaması gerektiğini, israrla belirtmek isterim. Her şeyin üstünde, bu Konferans, bir anlaşmaya vararak ve insanca yönetim tedbirleri alarak, korku içinde kıvranan halklara, şimdiki durumlarında bulundukları sürece, güvenliklerinin sağlanmış olacağı konusunda sağlam garantiler vermelidir. Biz, uluslara, yurttaşları arasından büyük grupları başka ulusların sırtına yükleyecek biçimde, sınırdışı etme hakkını sağlar biçimde beliren yeni örnekler yaratılmasını uygun bulmadan önce, Devletler hukukunu ve adaleti hiçe sayacak yeni ve zararlı bir ilkenin benimsenmesini önlemek üzere, bu gibi tedbirlerin iyice incelenmesini gerekli görmekteyiz.

"Amerika Birleşik Devletleri Temsilcileri, güdülecek amacın, yardımda bulunmaktan çok, önleyici tedbirler almak; azınlıkların yoksulluklarını gidermek yerine, onların güvenliğini sağlıyacak garantiler koymak; kendi başına kalacak bölük-pörçük basit bir çabadan çok, birlikte ve sürekli eylemde bulunmak olduğuna inanmaktadırlar. Çok uzaklarda bulunmakla birlikte, memleketimin halkı, bu soruna derin bir ilgi duymaktadır; bu dâvaya yardımda bulunmaya hiç bir zaman ara vermeyecektir."

M. SPALAİKOVİTCH aşağıdaki konuşmayı yaptı:

"Ekselâns İsmet Paşa'nın şimdi bize okumuş bulunduğu, tarihin iyi seçilmiş bir kaç sayfasını kesintisiz bir dikkatle dinledim. Bu söylevi dinlerken, Çarlık Rusya'sına karşı derinlemesine bir suçlama, Abdülhamid Türkiye'si için de çekincesiz [ihtirazî kayıtsız] bir savunma dinliyorum izlenimini edindim.

"Bunlardan ne birincisini savunmak, ne de ikincisini suçlamak niyetindeyim. Kısa bir-iki sözle, İsmet Paşa'nın büyük bir yanlışını düzeltmek istiyorum.

"Gerçekten, son yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğunun tarihi, yalnız, Rusya'nın ve Türkiye'deki ajanlarının müdahaleleriyle açıklanmış olamaz. Eski Türkiye'nin kaderini kesin olarak etkilemiş iki etkenden, İsmet Paşa, yalnız birini belirtti: Dış etken; başka bir deyimle, Büyük Devletlerin ve özellikle Rusya'nın güttükleri emeller. Şurası bir gerçektir ki, varlığının son döneminde, Osmanlı İmparatorluğu, Büyük Devletlerin at oynattıkları bir çeşit alan olmuştur. Bu noktada İsmet Paşa haklıdır. Fakat, "son yüzyıl içinde Balkanlarda patlak veren bütün ayaklanmaları Çarlık Rusya'sı kışkırtmıştır" dediği vakit, İsmet Paşa yanlış bir şey söylemiş olmaktadır. Böyle bir söz, İmparatorluğun kaderi üzerinde daha ağır basmış olan ikinci etkeni, İsmet Paşa'nın bilmezlikten geldiğini göstermektedir.

"Bu etken, ulusal ülkülerini unutamayan, Balkanlar'daki Hıristiyan ulusal topluluklarının duygularıdır. Bu ulusal toplulukların özlemleri, bağımsızlık savaşlarının başlıca kaldıracı [manivelâsı] idi. Bildiğimiz gibi, bu ulusal duygu, günümüzün bütün Devletlerinin meydana gelişinde kesin bir rol oynamıştır. Yine bu ulusal duygu sayesindedir ki, bugün yeni Türkiye'nin, Kemalist – başka bir deyimle, ulusal – bir Türkiye'nin doğduğunu görmekteyiz.

"İşte geçmişe ilişkin olarak söyliyeceklerim bunlardı. İsmet Paşa'ya açıkça şunu belirtmek isterim: Sırplarla Türkler arasında yüzyılların kavgası kapanmış, tarihî düello sona ermiştir; bundan sonra, iyi ilişkiler, üstelik dostça ilişkiler içinde yaşayabiliriz; bu da, yalnız, Türklerin gelecekteki tutumuna bağlı kalmaktadır.

"Şimdiki zamana gelince, azınlıklar konusuna ilişkin olarak söylediklerim gibi, açık ve tarafsızca konuşmama izin vermesini İsmet Paşa'dan dilemekteyim. Geleceğin Türkiye'sinde hiç bir Sırp azınlığı olmayacağına göre, bunları söylemek benim için çok daha kolaydır; böyle olunca, bu nokta üzerinde, aramızda herhangi bir anlaşmazlık nedeni de olmıyacaktır.

"İsmet Paşa, uluslararası azınlıklar sorunu bakımından, Avrupa'da hukuk alanındaki düşüncelerde ve kurumlarda gerçekleştirilmiş olan gelişimi göz önünde tutmak zorundadır. İsmet Paşa'nın en çok kaygı duyduğu, dışarıdan yapılan müdahalelerin yarattığı etkilerdir. Osmanlı İmparatorluğundaki Hıristiyan azınlıklardan yana olarak, eskiden Büyük Devletlerin yapmış oldukları müdahaleler, İsmet Paşa'nın gözlerinin önünde bir kâbus gibi dikilmektedir. İlk müdahaleyi Rusya, Küçük Kaynarca Andlaşmasına dayanarak, tek başına yapmıştır; sonraları, özellikle Paris Andlaşmasından bu yana, bütün Büyük Devletler müdahalelerde bulunmuşlardır. Fakat İsmet Paşa güven duygusu içinde olmalıdır. Tek başına ya da birlikte yapılan müdahalaler çağı geçmiştir. Azınlıklar sorunu, son büyük savaştan bu yana, hukuk alanındaki gelişimin yeni bir aşamasına erişmiştir. Son barış andlaşmalarından bir takım yeni düşünceler ve Milletler Cemiyetine emanet edilmiş bir uygulama sistemi ortaya çıkmıştır. Bütün uygar uluslarca kabul edilmiş olan bu sistem, soy ve din ayrımı yapmaksızın, bütün azınlıkları kapsamaktadır. Yugoslavya, Romanya, Çekoslovakya, v.b. gibi Devletler bu sisteme uymuşlardır. Türkiye de kendisini bunun dışında tutamaz. Türkiye, çağdaş Devletler arasında bir yer almağı gerçekten istemekteyse, bu, Türkiye'nin kabul etmesi zorunlu olan en küçük şarttır. Bu en küçük şart da, bugün azınlıklara uygulanan genel Devletler hukukunun bu yeni rejiminden başka bir şey de değildir.

"Ekselâns Lord Curzon'un, Devletler hukukunun bu yeni rejimini açıklarken gösterdiği yüksek tutum da, sayın Başkanımızın, Türkiye'deki azınlıklara gelecekte uygulanacak davranışa ilişkin tekliflerinde, yalnız hakgözetirlik ve insanlık duygularından esinlenmiş olduğunu ispatlamaktadır. Bu tekliflere katılmakla, Türk Temsilci Heyeti, hem Türkiye hem de uygarlık yararına bir davranış göstermiş olacaktır."

İSMET PAŞA, ayrıntılı olarak yaptığı ilk konuşmanın, Türk Temsilci Heyetinin azınlıklar sorununa ilişkin genel görüşünü yansıtmakta olduğunu söyledi; Lord Curzon'un tekliflerini ancak şimdi öğrenmiş olduğu için, İSMET PAŞA, bu konuda yeterli incelemelerde bulunduktan sonra, ilerideki bir oturumda görüşünü söyliyecektir.

İSMET PAŞA, kendi konuşmasından sonra yapılmış konuşmaların, belirtmiş olduğu tarih olaylarına dayanan düşüncelerini ve görüşlerini haklı çıkarmakta olduğu kanısındadır. Tarihten alınmış olan bu örnekler, Türk Temsilci Heyetinin direnmekte ne kadar haklı olduğunu ve azınlıklar sorununu çözümlemek için tarihin derslerine ne ölçüde başvurmak gerektiğini göstermektedir.

M. Veniselos'un söylediklerine gelince, bunlar, Türk Temsilci Heyetinde çok büyük bir hayret uyandırmıştır. İSMET PAŞA'nın edinmiş olduğu izlenim, nüfus mübadelesi görüşünün Yunan Temsilci Heyetince teklif edilmiş ve savunulmuş olduğudur; bu konu, çalışmaları bir hayli ilerlemiş bulunan özel bir alt-komisyona havale edilmiştir.

İSMET PAŞA, tartışma konusuna dönerek, Türk Temsilci Heyeti, Rumların İstanbul'da kalmaları isteğini kabul ettiğine göre, söz konusu tekliflerin yüz binlerce Türkün Yunan topraklarından sınırdışı edilmesi ve yoksulluğa düşmesi sonucu yaratarak, Türk çıkarlarını olumsuz bir yönde etkileyecek nitelikte olduğunu söyledi. Türklerin acıma, cömertlik ve hoşgörü duyguları, her zaman, onların zararına işlemektedir.

Türk Temsilci Heyetinin hayreti M. Veniselos Ermenilerden söz etmeğe kalkışınca, bir kat daha artmıştır. M. Veniselos, Küçük Asya'nın Yunanlılarca işgal edilişinin Ermeniler için yeni acılar ve yeni talihsizlikler kaynağı olduğunu şüphesiz görmezlikten gelmektedir. Bu zavallı halk zorla silâh altına alınmış ve Yunan ordusu saflarına katılmıştır. Ermenilerin Avrupa'daki yöneticileri, yurttaşlarını böyle tehlikelerle karşı karşıya bırakmaması için, Yunan Hükümetine yalvarıp yakarmaktan usanmamışlardır. Bu uyarmalardan hiç birine kulak verilmemiştir. Ermeniler cepheye gönderilmiş ve Türklere ateş etmeğe zorlanmışlardır. Bozgundan sonra, çok büyük yakıp-yıkmalara girişilmiştir. Üstelik, Yunan makamları işlenmiş bütün bu suçları Ermenilerin üzerine atmak için, kasıtlı propagandalar yapmağa koyulmuşlardır. Daha sonra, Yunanlılar Asya'dan çekip gittikleri zaman, Ermenileri de birlikte sürüklemişlerdir. Dünyada, Ermenilerin başına gelenlere herkesin önünde acımağa cesaret edebilecek Hükümetlerden en sonuncusunun, Ermenilerin başına gelen talihsizliklerin doğrudan doğruya yaratıcısı durumundaki Hükümetin olacağını kabul etmek zorunludur. M. Veniselos'un bu konuda söze karışmasını İSMET PAŞA'nın aklı almamaktadır. Türk Temsilci Heyeti, bu sorunun çok daha geniş bir açıdan ele alınmasını ve ne

Avrupa'nın, ne Amerika'nın ilgilendikleri, ne de ilgilenmek istedikleri memleketlerde, yiyecek ve barınaktan yoksun bir milyondan çok Türkün bulunduğunun bilinmesini istemektedir. Gerçek insanlık duygusu, durumun ve yoksullukların bütünüyle göz önünde tutulmasını zorunlu kılmaktadır.

İSMET PAŞA, bundan sonra, M. Spalaikovitch'in görüşlerine cevap vererek, konuşmasında eski Sırbistan'a, yalnız, Balkanlarda yabancı müdahalelerin rolünü ve bunların zararlı etkilerini göstermek için değinmiş olduğunu söyledi. Türkler ulusal duygulara değer vermekten ve saygı duymaktan başka bir şey yapamazlar; İSMET PAŞA da ulusal duyguyu, halkların yaşayışlarında en önemli etkenlerden biri olarak görmektedir.

Türkiye'de kalacak azınlıklar, orada, Türklerle eşitlik içinde yaşayabilirler. Fakat, her azınlığın, kendisine ayrı bir toprak kopartmak için, Türkiye'nin bölünmesine yol açma iddiasında bulunabilmesi kabul edilebilir ya da anlaşılabilir bir şey değildir.

İSMET PAŞA, şimdi söyledikleriyle yalnız Yunan ve Sırp-Hırvat-Sloven Temsilci Heyetlerinin konuşmalarına cevap vermek istemiştir. Lord Curzon'un konuşmasına gelince, İSMET PAŞA, buna, gelecek oturumda cevap verecektir.

Lord CURZON, İsmet Paşa'nın sözlerinden, kendisinin [Lord Curzon'un] Konferansa sunmuş olduğu teklifleri okumadan ya da incelemeden konuşmasını hazırlamış olduğu anlamını çıkarttığını söyledi. Tekliflerinin meşruluğunu ve içtenliğini bütün Temsilci Heyetlerinin – yalnız Fransız ve İtalyan Temsilci Heyetlerinin değil, fakat aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri, Yunanistan ve Sırp-Hırvat-Sloven Temsilci Heyetlerinin – kabul etmiş olduklarını görmek, Lord CURZON için büyük bir kıvan kaynağı olmuştur. Lord CURZON, konuşmasını, İsmet Paşa'nın bu gece dikkatle inceleyeceğini ve yarın saat 11.00 de iyice düşünülmüş bir cevap vereceğini ummaktadır.

Oturuma saat 19.20 de son verildi.

Genel Sekreter:
R. MASSİGLİ

Uygun bulunmuştur:

F. L. BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Thomas SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); E. LAGARDE (*Fransa*); Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); Const. CONTZESCO (*Romanya*); V. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET (*Türkiye*).

NOTLAR

1 Ed. Noguères, *Arménie*, s. 86.
2 Michelet, *Histoire de France*, Chap. "Soleiman sauve la France".
3 Ch. Seignobos, *Histoire Politique de l'Europe Contemporaine*, s. 589.
4 Lavisse et Rambaud, *L'Histoire Générale*, c. X. s. 167.
5 "Mora'da, Mavromichalis ve Beamkis'ler, Ruslara, ayaklanmayı destekleyici bir davranışta bulunmaları için, Coron'u almalarını salık vermekteydiler. İlgili taraflar bu ilk hareketi bile beklemediler. Bütün Yunan ülkeleri hep birden ateş aldı. Psaros, İsparta'lı alaylar kuruyordu. Barkoff'un buyruğu altında bulunan bir kaç yüz Rusla desteklenmiş alaylar Misistra (İsparta) üzerine yürümekteydi. Her yerde dehşete düşmüş Türkler, 'Bunlar Rum değil, Moskof' diye bağırarak kaçışıyorlardı. Rusların vahşi müttefikleri Maina'lılara söz geçiremedikleri yerlerde, aşırılıklar işlendi; Misistra'da, şehir yağma edildi, şehir halkı toptan öldürüldü, çocuklar minarelerin tepesinden fırlatıldı..." (Lavisse et Rambaud, c. VII, s. 493).
6 Lavisse et Rambaud, c. X, s. 166.
7 Lavisse et Rambaud, c. X, s. 167.
8 Lavisse et Rambaud, c. X, s. 165.
9 Lavisse et Rambaud, c. X, s. 167.
10 Lavisse et Rambaud, c. X, s. 170.
11 Debidour, *Histoire Diplomatique de l'Europe*, c. I, s. 156.
12 Oscar Browning, *History of the Modern World*, s. 78.
13 Bknz.: Lavisse et Rambaud, c. XI, s. 196.
14 Lavisse et Rambaud, c. XII, s. 424.
15 Collas, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 179.
16 Lavisse et Rambaud, c. XII, S. 428.
17 Lavisse et Rambaud, c. XII. s. 430.
18 *Encyclopaedia Britannica.*
19 "Abdülhamid'in tahta geçişi sırasında, Ermenilerin durumu, bütün Osmanlı yönetimi boyunca içinde bulundukları durumların en iyisiydi; fakat, 1877-78 savaşı sonlarına doğru Ermeni sorunu patlak verdi." (*Encyclopaedia Britannica*)
20 Sir Charles Wilson, (*Encyclopaedia Britannica*).
21 *Blue Book*, No. 6 (1896), s. 39.
22 *Blue Book*, No. 6 (1896), s. 57. (Fransızca metinde tarih 1894 verilmektedir. S.L.M.)
23 *Blue Book*, No. 6 (1896), s. 222 ve 223. (Fransızca metinde tarih 1894 olarak yazılmıştır. S. L. M.)
24 *Blue Book*, No. 9 (1896), s. 108.
25 Sir Charles Wilson, *Encyclopaedia Britannica.*
26 Barış Andlaşması kesin tasarısının, 24 Haziran 1919 da verilişi sırasında, Versailles Konferansı Başkanı M. Clemenceau'nun M. Paderewsky'ye mektubu.

(14) SAYILI TUTANAK

31 ARALIK 1922, ÇARŞAMBA OTURUMU

Oturum Ouchy Şatosunda, Lord Curzon'un başkanlığında, saat 11.00 de açıldı.

Hazır bulunanlar:

M. CHİLD, Amiral BRİSTOL, M. GREW (*Amerika Birleşik Devletleri*); Marki CURZON OF KEDLESTON, Sir Horace RUMBOLD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. BARRÈRE, BOMPARD (Fransa); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS, (*Yunanistan*); Marki GARRONİ, M. MONTAGNA (*İtalya*); Baron HAYASHİ, M. OTCHİAİ (*Japonya*); MM. DUCA, DİAMANDY (*Romanya*); MM. SPALAİKOVİTCH, RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); İSMET PAŞA, RIZA NUR BEY, HASAN BEY (*Türkiye*).

Oturumda ayrıca hazır bulunanlar:

MM. AMORY, DWİGHT (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir W. TYRRELL, MM. RYAN, NİCOLSON, FORBES ADAM, LEEPER, BULLARD, McCLURE (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. FROMAGEOT, DE LACROİX, BARGETON, DE PERCİN, BAROİS (*Fransa*); General MAZARAKİS, MM. DENDRAMİS, POLİTİS, THEOTOKAS, MİCHALOPOULOS (*Yunanistan*); MM. ARLOTTA, GUARİGLİA, SALEM (*İtalya*); MM. NAGAOKA, TANİ, KOBAYASHİ (*Japonya*); M. CONTZESCO, Albay DUMİTRESCO (*Romanya*); M. ANTİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); MÜNİR BEY, VELİ BEY, YAHYA KEMAL BEY, ŞÜKRÜ BEY, HÜSEYİN BEY, Yarbay TEVFİK BEY (*Türkiye*).

Konferans Genel Sekreteri: M. MASSİGLİ.

Sekreterler: M. LAMMOT-BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); MM. SPRİNG RİCE, WİCKS (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); M. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); M. CONSTANTİNESCO (*Romanya*); M. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET BEY (*Türkiye*).

Tercüman: Yarbay HEYWOOD.

Azınlıkların korunması. Genel görüşme. (devam)

İSMET PAŞA, Türkiye'deki azınlıklara ilişkin olarak iki gündür sürüp giden

tartışmanın uygarlık dünyasının ilgisini uyandırdığı ölçüde, adalet ve insanlık duygularını da uyandıracağını ve şimdiki durum üzerinde bu duyguların etkisi altında hüküm verileceğini umduğunu söyledi.

Türkiye'de, son sekiz yıl boyunca, dünyanın heyecan dolu acıma duygularına değer felâketlere ve acılara, yalnız şu ya da bu azınlıklar uğramış değillerdir; halkın bütün unsurları, hiç biri ayrı tutulmaksızın, bu durumda kalmışlardır; bütün ulus – ve ulus içinde çoğunluk – bu talihsizliklere katlanmıştır.

Yalnız son dört yılı göz önünde tutarsak, Türk ulusu tüm silâhsızlandırıldıktan ve Devletler hukukunun barış isteyen Devletlere sağladığı olanaklardan yoksun bırakıldıktan sonra, her yandan sınırlarına saldırılmış olduğu görülür; halkın bütün unsurları silâhlandırılmış ve kendi yurttaşlarına karşı saldırmağa kışkırtılmıştır; Türkiye'deki bütün gerici ve Orta Çağ'dan kalma unsurlar, memleketin aydınlarına ve uyanık bölümüne karşı ayaklandırılmıştır.

Bir ay önce, Anadolu'da bir geziden dönen Uluslararası Kızılhaç Komitesi temsilcileri M. Haccius ve Guénod, *Revue Internationale de la Croix Rouge*'un geçen Kasım sayısında yayınlanan raporlarında, Yunanlıların yakıp-yıkmaları konusunda şöyle yazmaktadırlar:

"Her ikimiz de, 1918 den bu yana, bir çok felâketlere tanık olduk; fakat şimdiye kadar, yıkıntılar arasında yaptığımız bu geziden daha acıklı bir görevde bulunmadığımız gibi, yüzleri hâlâ korku ve şaşkınlık yansıtan bu yerler halkının görünüşünden daha üzücü bir manzara da görmedik. Düşüncelerimiz, elimizde olmadan, Pompei ve Mesina'ya gidiyordu; ancak bu kentlerin yok oluşu doğal nedenler yüzünden olduğu halde, cepheden çok uzaklarda kalan Anadolu kasabalarının yakılıp-yıkılması, görgü tanıklarının söylediğine göre, yirmici yüzyılda 'Hıristiyanlar'ca metodlu olarak yapılmıştır. Avrupa'da, herhalde, askerî zorunluluk denecektir! Fakat, biz vicdanımıza kulak verince, böyle bir görüşü aslâ kabul edemeyiz."

İSMET PAŞA, Yunanlıların, yakın zamanlarda Anadolu'da 27 büyük şehir, 1.400 köy ve 98.000 konut yakıp yıkmış olduklarını sözlerine ekledi. Sayım henüz tamamlanmamıştır. Bu yüzden, onarım çizelgeleri de henüz hazır değildir.

Türk Temsilci Heyetinin bu olayları hatırlatması, yalnız, Doğu halklarının üzerine yağan anlatılmaz felâketlerin gerçek nedeninin, uzayıp giden savaş olduğunu yeniden göstermek içindir.

Savaş sırasında bir büyük Devlete ya da Devletler grubuna yanaşmaktan çekinmemiş olan halkın çeşitli unsurları, ancak barışa dönüşleridir ki, eski refahlarına kavuşabilecekler ve aynı memleket yurttaşlarının birbirleriyle iyi geçinmelerinin sağlayacağı nimetlerden yararlanabileceklerdir.

Türk Hükümeti, Türkiye halkına barışın nimetlerini sağlayabilmek için, her zaman ve hiç ara vermeksizin, çaba göstermekten bir an bile geri kalmamıştır; Türk Hükümeti, Doğu halklarının acılarına bir son vermek üzere bu barış isteğinin bütün ilgililerce aynı önemde göz önünde tutulacağını ummaktadır.

Geçen oturumda İSMET PAŞA'nın okuduğu tarih özeti, Türkiye'de yaşayan azınlıkların yabancılar elinde bozguncu maksadlarla kullanılabilecek araçlar durumuna düşmelerini önlemek gibi, meşru bir isteğe dayanan Türk görüşünü

bildirmek amacını güdüyordu. Bundan başka, Türk Temsilci Heyetinin bu temellere dayanarak, uygarlık dünyasının azınlıklara tanıdığı hakları kabul etmesi, Türkiye'nin geleneklerine hiç bir yönden aykırı düşmemektedir; fakat, aynı zamanda, Türk halkı, bütün öteki halklar gibi, kendi varlığına, bağımsızlığına ve haklarına ilişkin her şeyde, son derece kıskançtır.

Üzülerek söylemek gerekir ki, sürüp giden savaşlar – özellikle her türlü kuralı bir yana iterek yönetilen son yılların savaşları – bir çok Türk uyruğunu kendi yurtlarına karşı saldırgan durumuna sokmuş ve bunların, istilâcı orduca zorla alınıp götürülmelerine yol açmıştır. Söz konusu olan, şüphesiz, Rum unsurlardır. Sayılması pek uzun sürecek bir sürü olaylar dizisi, Yunanistan'da bulunan Türkler'le bu unsurların mübadelesini gerekli kılmış bulunmaktadır. İSMET PAŞA, bu mübadelenin – ondan yana olanlarla ona karşıt olanlara kendisini kabul ettirmiş bu mübadelenin – ve Konferansda azınlıklar sorununu çözümlemek için uygulanabilecek bu usulün, kaçınılmaz bir nitelik kazandığını söylemek zorundadır. İstanbul'daki Rumların da mübadelesi acıklı, fakat mantığa uygun düşen bir zorunluluktur; eşitlik ve adalet de bunu zorunlu kılmaktadır; üstelik, böyle bir mübadele, bütün Yunan şehirlerinden sürülüp çıkartılmış Müslümanların barındırılmasına da imkân verecektir. Bununla birlikte, Türkiye, en doğru Türk istatistiklerine göre sayıları 200.000 i geçmeyen İstanbul doğumlu Rumların mübadele dışı bırakılmasını kabul etmektedir. Buna karşılık, Türk Temsilci Heyeti, bu insanca davranışının, Yunanistan'dan göç edecek Türklerin acı çekmelerine yol açmamasını istemeği de bir ödev bilmektedir; başka bir deyimle, yurtlarını bırakıp gitmek zorunda kalacak olan Yunanistan Müslümanları, geride bırakmak zorunda kalacakları taşınır ya da taşınmaz bütün malları için, zarar-giderim [tazminat] almalıdırlar.

Türk ve Rum halklarının mübadelesine ilişkin olarak, Türk Temsilci Heyetinin öne sürmüş olduğu öteki meşru istekler, şimdi alt-komisyonca incelenmektedir.

İSMET PAŞA, Rum nüfusu mübadelesi sorununu incelerken, bundan memleket için doğabilecek ekonomik güçlükleri önemli tek etken olarak düşünmeyi gerekli görmemektedir. Bir halkın herhangi bir unsurunun yer değiştirmesinin bir duraklamaya yol açması ve ekonomik alanda etkiler yapması doğal olmakla birlikte, bunu, belirli bir alanda, herhangi bir unsura üstünlük tanımak için bir temel yapmaya kalkışmak da doğru olmaz.

Türk Temsilci Heyetinin göz önünde tuttuğu ve kendisini insanlık bakımından üzen, daha çok, herhangi bir yer değiştirme yüzünden insanların tek tek çekecekleri acıdır.

Rumlardan sonra, İSMET PAŞA, Yahudilerden söz etmek istemektedir. Son zamanlara kadar adı hiç bir andlaşmada geçmeyen bu çalışkan ve zekî unsur, kendi halinde ve her türlü sarsıntıdan uzak yaşayışıyla, öteki unsurlara örnek olarak gösterilmelidir. Yahudilerin verdiği örnek, şunu açıkça göstermeğe yetmektedir: Türkiye'de, kendi halinde bir yurttaş için, bütün haklardan yararlanmada en iyi yol, dışarıyla şüpheli ilişkiler kurmamak ve dışarıdan gelen özel bir ilgiye konul olmamaktır.

Türk Ortodokslarına gelince, bunlar, herhangi bir konuda, Müslüman

yurttaşlarının yararlandığı işlemden başka türlü bir işlem görmeği hiç bir vakit istememişlerdir; böyle bir istek öne sürmeleri de aslâ beklenmeyecek bir şeydir.

Türkiye'nin doğu sınırlarında yaşayan Nesturî'ler ve Asurî'ler, büyük savaşa gelinceye kadar hiç bir yakınmada bulunmamışlar ve savaş süresince başkalarının da çekmediği, hiç bir özel acıya katlanmak durumunda kalmamışlardır; şüphe yok ki, barışa dönüş, onlara, yurttaşlarıyla dostça ilişkilerini yeniden kurma yollarını açacaktır.

Bugün Türkiye'de bulunan Ermenilere gelince, savaşın uzun yıllarından önce de görüldüğü gibi, bunların Türk yurttaşlarıyla tam bir anlaşma içinde geçinerek, çalışkan ve refah içinde bir yaşayış sürdürmelerine hiç bir engel yoktur.

Türk Temsilci Heyeti, barışın – acılar doğuran siyasal nitelikteki nedenleri yok ettikten ve ermeni sorununu bir geçim yolu ya da siyasal bir silâh sayarak dışarıda çalışan Ermeni komitelerinin her türlü varlık nedeni ortadan kalktıktan sonra – Türklerle Ermenilerin karşılıklı olarak ve tam bir içtenlikle, savaşın açmış olduğu yaraları sarma olanağını sağlayacağına kesin olarak inanmaktadır.

İSMET PAŞA, Lausanne'da bulunuşundan bu yana, bütün ilgili taraflara sık sık söylediği gibi, Türkiye'de kalmak isteyen Ermenilerin – kendilerine karşı iyi düşüncelerle dolu ve geçmişteki olayları unutmaya hazır olan – Türk yurttaşlarıyla kardeşçe yaşayabileceklerini, Konferans önünde de belirtmek istemektedir. İSMET PAŞA, öte yandan, Türkiye ülkesinin parçası olan bir toprağın Ermeni Yurdu kurulmak üzere Türkiye'den ayrılmasını, Türkiye'nin bölünmesine yeni bir girişim saymak zorundadır. Şu var ki, bu gibi girişimlerin meşru olmadığı ve gerçekleşemeyeceği bol bol ispat edilmiş bulunmaktadır. Türkiye'nin doğu vilâyetlerinde ya da Kilikya'da, Türk çoğunluğunun bulunmadığı ve her ne yoldan olursa olsun anayurttan ayrılabilecek bir karış toprağı yoktur.

Kaldı ki Türkiye, zaten var olan bağımsız Ermenistan'la – başka bir deyimle, Erivan Sovyet Cumhuriyetle – Devletler hukuku ve yürürlükteki kurallar uyarınca andlaşmalar yapmış ve iyi komşuluk ilişkileri kurmuş bulunmaktadır. Bundan başka bir Ermenistan'ın var olduğunu düşünmek, Türkiye'nin andlaşmalarına aykırı düşer. İSMET PAŞA, Ermeni Ulusal Yurdu'na ilişkin olarak yaptığı açıklamaların yeterli sayılacağını ummaktadır.

Geçen oturumdaki konuşmalarda, bir genel af ilânından söz edilmişti. İSMET PAŞA, böyle bir tedbiri Türkiye'nin daha önce düşünmüş bulunduğunu bildirmekle mutluluk duymaktadır.

Azınlıkların dolaşım özgürlüklerini [*liberté de circulation*] sağlamak ve onların taşınır ve taşınmaz mallarının mülkiyetini garanti altına almak amacıyla öne sürülmüş isteklere gelince, bunlar, Türk Hükümetinin benimsemiş olduğu davranış çizgisine uygun olarak, Türk kanunlarının tam bir memnunluk verecek şekilde düzenlediği ve düzenlemekte devam edeceği konulardır.

Buna karşılık, azınlıkların askerlik hizmetinden bağışık tutulmaları, bir ülkenin yurttaşlarından tek bir kısmına ayrıcalıklar sağladıktan başka, aynı yurdun çocukları arasında bulunması gereken duygu birliğinin kurulması ve kuvvetlendirilmesi bakımından da sakıncalı olacaktır. Bu yüzden, Türkiye, bu teklifi, hayatî çıkarlarına aykırı saymaktadır.

Öte yandan, Türk Temsilci Heyeti, Yunanistan'a ait olmayan Trakya'dan bu vesileyle söz edilmesini çekince ile karşılamaktadır.

Türk Temsilci Heyeti azınlıklara ilişkin olarak özel bir görevle görevlendirilmiş, ve İstanbul'da ya da Yunanistan'ın bir yerinde toplanacak bir Komisyon kurulmasının, çoğunlukların olduğu kadar azınlıkların da mutluluğunu sağlamaya yardımcı bir tedbir olacağı görüşünü paylaşamamaktadır; tam tersine, Türk Temsilci Heyeti, böyle bir Komisyonun, Türk Hükümetinin iç işlerine karışma eğiliminde olacağını, bu yüzden de Türkiye'nin bağımsızlığı, hatta varlığıyla bağdaşamayacağını düşünmek zorundadır; bu yüzden, Türk Temsilci Heyeti böyle bir Komisyonun kurulmasını kabul etmeyi mümkün görmemektedir.

İSMET PAŞA, azınlıklar için karşılıklı haklar söz konusu olduğu vakit, Tüm Temsilci Heyetinin yalnız Yunanistan'daki Müslümanları değil, bütün komşu Devletlerdeki Müslümanları göz önünde tuttuğunu belirtmek zorundadır; bu yüzden, Türk Temsilci Heyeti, bunların çıkarlarının da gözden uzak tutulmayacağını ummak hakkını kendisinde görmektedir.

Geçen oturumda, İSMET PAŞA'nın bir takım sözlerinin Milletler Cemiyetine karşı pek saygılı düşmediği sanılmıştır; İSMET PAŞA, böyle bir izlenimi bir an önce düzeltmek istediğini söyledi. Her ne kadar Türkiye ile Milletler Cemiyeti arasında resmî ilişkiler yoksa da, İSMET PAŞA, Türk Hükümetinin bu Cemiyete karşı gereken saygı ve iyi düşünceler beslemekte olduğunu söyledi.

İSMET PAŞA, sözlerine aşağıdaki düşüncelerle son vermek istemektedir:

Azınlıkların hakları, Türk Hükümetince, son zamanlarda Avrupa'da yapılmış olan andlaşmalarda belirtilen aynı esaslar üzerinde ve ancak komşu ülkelerdeki Müslümanların da aynı haklardan yararlanmaları şartıyla, kabul edilecektir.

Dünya barışı yararına olarak, Türkiye için kural-dışı ve öteki Devletlere uygulananlardan daha sıkı bir rejim kabul etmenin, Türkiye'nin gelecekteki varlığıyla bağdaşır olmadığını bildirmeyi, İSMET PAŞA, bir ödev saymaktadır.

İSMET PAŞA, Konferansın, azınlıkların korunmasını, Türkiye'nin varlığına ve bütünlüğüne karşı saldırılarda bulunmak için bir bahane olarak kullanmak istemeyeceğini ummakta, Türk Temsilci Heyeti adına şimdi belirtmiş olduğu görüşü dikkate alacağından, bir an şüphe etmemektedir.

M. VENİSELOS, halkların zorunlu olarak mübadele edilmesi görüşünün, Yunan Temsilci Heyetince öne sürülmüş olmadığını söyledi. Tam tersine, kendisi böyle bir mübadeleden nefret etmektedir. Yunan Hükümeti, Türkiye'den sınırdışı edilmiş Rumların geri dönmelerine Türk Hükümetince izin verilmesi şartıyla, bu zorunlu mübadele görüşünden vazgeçmeye hazırdır. Sınırdışı edilmiş Rumların Türkiye'ye dönmelerine Türk Hükümetince hiç bir vakit izin verilmeyeceği sanısıyla, sığınmak için göç etmiş, evsiz-barksız insanlara bir barınak bulabilmenin tek yolu olarak, zorunlu bir nüfus mübadelesine girişilmesini teklif eden, M. Nansen'dir.

Yunanlıların Küçük Asya'da yakıp-yıktıkları şehir ve kasabalara gelince, İsmet Paşa'nın verdiği rakamlar, Türk subaylarının Kızılhaç temsilcilerine verdikleri rakamlardır. Kaldı ki, Kızılhaç temsilcileri, raporlarında, Küçük Asya'da evsiz-barksız kalmışların toplam sayısını 180.000 olarak hesaplamaktadırlar.

Azınlıkların askerlik hizmetinden bağışık tutulmaları konusunda, M. VE-

NİSELOS, 1881 Andlaşmasından sonra Yunanistan'da, askerlikten bağışıklık için hiç bir vergi istenmeksizin, bu hakkın Teselya halkına tanınmış olduğunu hatırlatmak istemektedir. Demek oluyor ki, Yunan ülkesinde oturan Müslümanlar, dünya savaşından önce, hiç bir zaman askere alınmamışlardır; bunlar, ancak, son savaş sırasında askere alınmışlardır; üstelik, yalnız geri hizmetlerle görevlendirilmişlerdir.

İsmet Paşa, öteki Avrupa ülkelerinde azınlıklara tanınmış hakların aynını, Türkiye'deki azınlıklara tanımağa hazır olduğunu söylemiştir. M. VENİSELOS, bu andlaşmalar esas alınınca, azınlıklara yeterli garantilerin sağlanmış olacağına inanmaktadır.

M. VENİSELOS, Türk Temsilci Heyetinin, üzerinde andlaşmaya varılmış hükümlerin gerçekten uygulanmasını sağlamak için gerekli denetimi kabule yanaşmamakta direnmeyeceğini ummaktadır.

Türk Temsilci Heyetince, bu denetimin, Türkiye'nin egemenliğine halel vereceği yolunda öne sürdüğü iddia kabul edilemez; çünkü, buna benzer bir denetim Müttefik Devletlerce kabul edilmiş bulunmaktadır. Bu iş için en yetenekli olsa bile, böyle bir denetimin Milletler Cemiyetince yapılması da vazgeçilmez bir şart değildir; bu denetim için özel bir organ kurulması da düşünülebilir; fakat, her halde göz önünde tutulması önemli olan, denetimin zorunlu bulunduğudur.

Lord CURZON, öne sürdüğü tekliflere Türk Temsilci Heyetince iki cevap verilmiş olduğunu söyledi:

Türk Temsilci Heyetinin, Lord CURZON'un tekliflerini incelemeğe vakit bulmadan, bir gün önceki oturumda verdiği ilk cevap, uzlaşmaz bir nitelikteydi; şimdi verilen ikinci cevap, bu tekliflerin incelenmesi sonucudur.

İsmet Paşa, dünkü söylevinde, önce tarihe baş vurmuş, özellikle eski Osmanlı Padişahlarının Türkiye'de oturan azınlıklara karşı cömert davranışlarından uzun boylu söz etmiş ve II nci Mehmed'in İstanbul'daki Rum Patrikliğine özel bir lütufta bulunduğunu örnek olarak belirtmiştir. Oysa nüfus mübadelesi konusunu incelemekle görevli alt-komisyonun son oturumunda, Türk Temsilci Heyetinin, İstanbul'daki Rum nüfusunun orada bırakılmasını kabul etmek için birinci şart olarak, Patriklik'le buna bağlı bütün kurumların başkentten uzaklaştırılmasını ileri sürmüş olduğunu, Lord CURZON öğrenmiş bulunmaktadır. Şimdi, Türk Hükümeti, II nci Mehmed'in verdiği örneği, bakın, nasıl göz önünde tutmaktadır.

İsmet Paşa'nın söylevinde ikinci nokta, yüzyıl önce, İstanbul'da 200.000 Rumun mutluluk içinde yaşadığını göstermek için, Voltaire'den alınmış bir parçanın okunması olmuştur. Oysa, bugünkü durum nedir? Alt-komisyon önünde Türk Temsilci Heyetinin öne sürdüğü ikinci şart, (a) Türk uyruğu olmayan bütün Rumların, ve (b) Türk uyruğu olup da İstanbul'da doğmuş olmayan bütün Rumların, İstanbul'dan uzaklaştırılmalarıdır.

Şimdiki Türk Hükümeti, Voltaire'in anlattığı politikayı, bakın, nasıl uygulamaktadır.

İsmet Paşa'nın konuşmasında üçüncü nokta, son yıllar içinde azınlıklara ilişkin bütün karışıklıkların Çarlık Rusya'sının propagandasından ve çevirdiği dolaplardan doğmuş olduğudur. Rus propagandasının İstanbul'daki etkisi Sovyet rejimi altında, tüm olarak kalkmış mıdır?

İsmet Paşa, tezini desteklemek üzere, ayrıca çeşitli kaynaklardan ve bu arada İngiltere'de yayınlanmış resmî belgelerden alınmış metinler okumuştur. Lord CURZON, böyle bir tartışma yoluna girmenin biraz tehlikeli olacağını sanmaktadır. Kendisi de, savaştan bu yana yayınlanmış Mavi Kitaplardan çıkartılacak ve son yıllarda Küçük Asya'da azınlıkların acınacak ne gibi işlemlerle karşı karşıya kaldıklarını, rakamlara ve olaylara dayanarak, ispatlayacak parçalar okuyabilirdi. Fakat, Lord CURZON bu yola gitmekten çekinmiştir; çünkü, durumu daha da güçleştirmek istememektedir; bu toptan öldürmeler ve cinayetler tarihini yeniden anlatmak isteğinde değildir; şu var ki, Türk Temsilci Heyeti, Mavi Kitapların her iki tarafça da kullanılabileceğini hesaba katmalıdır.

İsmet Paşa, bundan sonra, Ermenilerden söz ederek, bunların, Türk yönetimi altında tamamiyle mutlu ve memnun yaşayan bir halk olduğunu, bunlara karşı Türk Hükümetinin en kardeşçe duygular beslediğini, çektikleri acıların yalnız kendi çılgınlıkları ya da komşu Devletlerin çevirdikleri dolaplar yüzünden olduğunu anlatmıştır. İsmet Paşa'nın çizdiği bu tablo, olaylara uygun düşmekte midir? Bu iki halk arasında her zaman böylesine mutlu ilişkiler sürüp gitmiş olsaydı, Küçük Asya'da yaşayan üç milyon Ermeni nasıl olur da 130.000 kişiye inerdi? Bunlar kendilerini mi öldürdüler, yoksa isteyerek mi kaçtılar? Bu sayı azalması hangi baskı yüzünden olmuştur? Fransız birlikleri geçenlerde Kilikya'dan ayrılırken, neden bu mutlu ve memnun soydan 60.000-80.000 kişi, yurtlarını ve alilelerini bırakarak, başka yerlerde yoksulluk içinde yaşamak üzere Fransızların ardından gidip kaçtılar? Neden şimdi yüzbinlerce Ermeni, Türk Hükümetinin içten çağrılarına koşacak yerde, dünyanın çeşitli bölgelerine sığınmış göçmenler olarak bulunmaktadır? Kısacası, neden bu Ermeni sorunu, dünyanın en utanılacak büyük olaylarından biridir?

Lord CURZON, Türk Hükümetinin Ermenilerle dostça yaşamak istemekte olduğunu öğrenmekle mutluluk duymuştur; ancak, acınacak kalıntılar durumuna gelmiş bir azınlıkla iyi geçinmek kolaydır. Dünya, gözlerini Türkiye ile Ermenistan'a dikmiştir; bu mutsuz halk korumasız ve Türk Hükümetinin insafına bırakılmış olursa, dünya hayal kırıklığına uğrayacaktır.

İsmet Paşa, bu sabah, öteki azınlıklara ilişkin olarak bir takım görüşler öne sürmüştür. Lord CURZON, Rumlar için söylediklerine bir şey ekleyecek değildir; çünkü bunların dâvasını M. Veniselos savunmaktadır; Lord CURZON'un üzüldüğü, Türklere karşı benzer ya da daha ağır suçlamalarda kolayca bulunma olanağı varken, Türk Temsilci Heyetinin, Yunan ordusu ve halkına karşı tekrarladığı suçlamaları işitmektir. Bu suçlamaların ve karşı-suçlamaların, görüşmeleri bulandırmaması gerekir. Konferansın amacı, gelecek için bir çözüm hazırlamaktır. Lord CURZON, düşünülmekte olan çözüm yolunun zorunlu nüfus mübadelesi olmasından, kendi hesabına, çok üzülmektedir; bu çözüm, baştan aşağı sakat bir yoldur. Dünya, gelecek yüz yıl boyunca bunun acısını çekecektir. Lord CURZON böyle bir çözüm yolundan tiksinmektedir. Fakat, bunu Yunan Hükümetinin teklif ettiğini söylemek gülünç olur. Bu, Türk Hükümetinin, kendi ülkesinden Rumları kovmuş olması yüzünden, kaçınılmaz şekilde ortaya çıkmış bir yoldur. Altkomisyondaki görüşmelerin gösterdiği gibi, şimdi bile, Türk Hükümeti, İstanbul'da

oturan Rumlardan kurtulmak ya da – hiç olmazsa – bir takım ezici koşullar altında İstanbul'da kalmalarına izin vermek için, elinden geleni yapmaktadır. Lord CURZON şunları da söyledi: "Birbirimizden ayrıldığımız zaman – sandığımızdan daha önce de ayrılmış olabiliriz – bütün dünya, burada son iki gün içinde yaptıklarımızı ve söylediklerimizi göz önünde tutacaktır. Azınlıklar sorunu üzerinde savaş verdiğimizi ve Türk Temsilci Heyetinin, bir takım beylik sözlerden başka, bize hiç bir şey sunmamış olduğunu öğrendiği zaman, çok kötü bir izlenim edinmiş olacaktır."

Bir gün önceki oturumda, Lord CURZON, Müttefik temsilciler adına, bir takım teklifler öne sürmüştü; Müttefik temsilciler, Lord CURZON'un konuşmasının metnini önceden görmüş ve uygun bulmuşlardı.

Lord CURZON'un birinci teklifi şu idi: Türk Temsilci Heyeti, Ermeni halkının dağılmış unsurlarını doğdukları memlekette toplayabilecek bir Ulusal Yurt yaratılması sorununu, olumlu bir gözle incelemelidir. Türk Temsilci Heyetinin bu teklife verdiği cevap şu olmuştur: Bu teklif, Türkiye'nin parçalanması anlamına gelmektedir; geniş ülkesi üzerinde, böyle bir amaçla ayırabileceği bir karış toprağı yoktur. Lord CURZON, bu cevabın pek olumsuz bir izlenim yaratacağını düşünmektedir.

İkinci olarak, Lord CURZON, Milletler Cemiyetini azınlıklar sorunuyla ilgilendirmek amacını güden teklifini, olumlu bir gözle incelemesini Türk Temsilci Heyetinden istemiş ve, 23 Eylül tarihli Paris Notasında, Türklerin, Batı Trakya'yı yeniden elde edebilmeleri için bu şartı kabul etmelerinin, ödemek zorunda oldukları bedelin bir parçası olduğunu hatırlatmıştır. Türkiye'nin cevabı iki yönlü olmuştur.

Geçen oturumda, İsmet Paşa, Türk Hükümetinin Milletler Cemiyeti Meclisinden çekindiğini, çünkü kurulmuş sorumsuz örgütlerin, Küçük Asya'da azınlıklara ilişkin olarak, Milletler Cemiyeti Meclisinin dikkatini çekebileceklerini; Milletler Cemiyeti Meclisinin de, böylelikle, müdahaleye sürüklenebileceğini, Türkiye'nin de bundan hoşlanmayacağını söylemiştir. Konferansda yan yana oturan M. M. Barrère ile Lord CURZON, dünyanın en geniş iki sömürge imparatorluğunu temsil etmektedirler. Bu imparatorluklar içinde, sayıları binlere, yüzbinlere değil, milyonlara varan hesapsız azınlıklar yaşamaktadır. Fransa ve İngiltere, Milletler Cemiyetine üyedirler; bununla birlikte bu iki Devlet, kendi azınlıklarının Milletler Cemiyetinde sıkıntı yaratmalarından korkmamaktadırlar; çünkü, her ikisinin de elleri temizdir. Milletler Cemiyetine karşı öne sürülebilecek iddia, üyelerinin Cemiyetten korkmalarını gerektirecek bir takım şeyleri olabilmesidir. Haksızlık, Cemiyet karşısında bir üstünlük elde edemez; orada haksızlığın maskesi düşer. Lord CURZON, Türk Temsilci Heyetinin, Milletler Cemiyeti için beslediği şüphelerin yalnız temelsiz değil, aynı zamanda çok da beceriksiz olarak ortaya konduğunu, yürekten bir inanışla söylemek istemektedir.

Bu sabah, İsmet Paşa, Milletler Cemiyeti konusunda, ikinci bir cevap daha vermiş, Türk Hükümetinin ve Türk Temsilci Heyetinin, Milletler Cemiyetine büyük saygı duyduğunu söylemiştir. Öyleyse, neden Cemiyetten yararlanmasınlar? Birisine büyük bir saygı duyulduğu zaman, o kimse kapının dışında bırakılmaz, gelip yanında yer almağa çağrılır.

Lord CURZON, Türk Temsilci Heyetine şunu salık vermeyi göze alacaktır: Türk Temsilci Heyetinin, Milletler Cemiyetine karşı ilerideki tutumunu kararlaştırması gereken an, gerçekten gelmiştir. Milletler Cemiyeti, her zaman, Konferansdaki bütün görüşmelerin arka plânında yer almıştır: Bir gün Boğazlar sorununa ilişkin olarak, ertesi gün azınlıklar sorununa ilişkin olarak, bir başka gün de Milletler Cemiyetine üye Devletlerin ülkelerini her türlü saldırıya karşı koruyabilecek genel bir garantiye ilişkin olarak. Milletler Cemiyeti, bu amaçlarla kurulmuş bir organdır ve dünya Hükümetlerinden pek çoğu da onu böyle kabul etmektedirler. Türk Hükümetinin tutumu ne olacaktır? Milletler Cemiyetine girmek, ona üye olmak, garantisinden yararlanmak istiyor mu, istemiyor mu? Bu nokta üzerinde vereceği cevap, sorunları büyük ölçüde basitleştirecektir; bu cevabın hemen verilmesi de gerekli değildir; çünkü alınacak karar önemlidir; ancak, bu cevap geciktirilmeden verilmelidir. Gerçekten, tartışılan çözüm yollarından bir çoğu – Milletler Cemiyeti bunlarla bağlantılı kılınırsa – çok daha kolay gerçekleştirilebilecektir; hiç şüphesiz, gelecekte Türkiye'nin yararlanacağı korunma da artmış olacaktır.

Öte yandan, Türk Temsilci Heyeti, Milletler Cemiyeti ile herhangi bir bağlantı kurmayı kabul etmek istemezse, böyle bir davranış, yalnız İngiltere'nin ve bir takım başka Devletlerin Türkiye'ye karşı duyguları bakımından değil, fakat şimdi Konferansda görüşülmekte olan sorunların çözümü bakımından da pek önemli bir değişiklik yaratacaktır.

Lord CURZON, bundan başka, Milletler Cemiyeti bu işi üzerine almazsa, azınlıklara ilişkin olarak, Barış Andlaşmasının kapsayacağı hükümlerin uygulanmasını denetlemekle görevlendirilecek bir örgütün, bir yandan İstanbul'da, öte yandan da Yunanistan'ın bir şehrinde kurulmasını teklif etmiştir. Bu teklif, hiç olmazsa, üzerinde düşünülmeğe değer niteliktedir. Türk Temsilci Heyetinin bu teklife verdiği cevap, böyle bir düzenlemenin, Türkiye'nin egemenliği ve bağımsızlığıyla başdaşamayacağı olmuştur. Oysa, M. Veniselos, bu sistemi, Yunanistan'ın egemenliği ve bağımsızlığıyla bağdaşmaz bulmamaktadır. Neden Türkiye böyle aşırı bir duyarlılık göstermektedir? Türk Temsilci Heyeti, bütün sorunların görüşülmesinde ve teklif edilen bütün garantilere ilişkin olarak, hep bu iddiayı öne sürmüştür.

Lord CURZON, Türk Temsilci Heyetinden, bu gizi sözlerin ardına sığınmamasını çok rica ettiğini söyledi. Türkiye'nin egemenliğine ve bağımsızlığına hiç kimse zarar vermek istememektedir. Tam tersine, herkes, egemen ve bağımsız bir Türkiye'nin kurulup yükselmesini istemektedir; ancak, Türkiye, kendisine yapılan her teklife karşı – onuruna bürünerek – bu teklifin egemen bağımsızlığıyla bağdaşmaz olduğunu söylerse, hiç bir çözüme varılamaz. Türk Temsilci Heyeti gerçeklerle uğraşmalı, bir takım sözlerle yetinmemeli, kuşkularını bırakmalıdır. Türkiye, dünyanın şüphesini üzerine çekmek yerine, dünyanın saygısını kazandıracak koşulları yaratmak üzere, öteki Temsilci Heyetleriyle, inançla işbirliği yapmalıdır.

Bir an önce bir genel af ilân etme teklifine gelince, Lord CURZON, İsmet Paşa'nın bunu, esas bakımından kabul ettiğini sanmaktadır.

Lord CURZON'un bir başka teklifi de vergi (bedel) karşılığında askerlik hizmetinden bağışık tutulmaktı. M. Veniselos, zorunlu askerlik hizmetinin, Yunanistan'da Türk azınlıklarına uygulanmadığını söylemiştir. İsmet Paşa vergi karşılığında askerlik hizmetinden bağışık tutulmağı kesin olarak reddeder görünmüştür. Lord CURZON'un bu konuya ilişkin olarak öne süreceği iki düşüncesi vardır. Önce, Türklerin iddia ettikleri gibi, bir askerlik vergisinin verilmesi mümkün ve meşru değilse, Türkler nasıl oluyor da, İstanbul'dan ayrılan askerlik çağındaki Hıristiyan erkeklerden adam başına 100 Türk lirası almaktadırlar? İkinci olarak, şüphe yoktur ki, geçen yıllar içinde Küçük Asya'da Hıristiyan azınlıklara zorla uygulanan askere alma, büyük bir baskıya, zorlayarak para koparılmasına ve bir çok acılara kaynak olmuştur. Herkesin bildiği gibi, askerlikten bağışık tutulma vergileri, askere alınma cezasından kurtulabilmek için, varını yoğunu elden çıkaran zavallılarca yüzlerce defa ödenmiştir.

Gerçeği olduğu gibi görmek gerekir. Lord CURZON, tartışmaya devam edilirse, Türk Temsilci Heyetinin çok daha uzlaşıcı bir tutum benimseyeceğini ummaktadır. Lord CURZON, gerek Türkiye'de gerekse Yunanistan'da azınlıkların dolaşım özgürlüklerini ve oturdukları ülkeden ayrılabilmeleri yeteneğini sağlamayı öngören ve bir gün önceki oturumda yapmış olduğu teklifin, Türk Temsilci Heyetince kabul edilmiş olduğunu öğrenmekle mutluluk duymaktadır.

Şimdi, Türkiye ve Yunanistan'daki azınlıklara tanınacak – Avrupa andlaşmalarına konulmuş hükümlere benzer – özel garantiler sorunu kalmaktadır. M. Veniselos'un belirttiği gibi, bu garantiler, zaferi kazanmış Devletlerin kendi istekleriyle andlaşmalara konulmuştur. Bir süre önce, Türk Hükümeti, buna benzer bir yüküm kabul etmiştir. Gerçekten, Misak-ı Millî'nin 5 nci maddesi şöyledir:

"Azınlıkların haklarını – *Entente* [İtilâf] Devletleriyle bunların düşmanları ve birtakım ortakları arasında bu konuya ilişkin olarak yapılmış andlaşmalarda tanımlanmış şekliyle – komşu ülkelerde oturan Müslüman azınlıkların aynı haklardan yararlanacakları inancıyla bizce de kabul edilecek ve sağlanacaktır."*

Bu maddede, söz konusu garantilerin Türkiye'nin egemen haklarıyla bağdaşmadığını gösteren herhangi bir şey yoktur. Şüphesiz, Türk Temsilci Heyeti, sık sık başvurduğu bu Misak'ın başlıca hükümlerinden birini yürürlüğe koymakla övünç duyacaktır. Şimdi, bu hükümlerin nasıl kaleme alınacağını, belki de nasıl tamamlanacağını kararlaştırmak kalıyor. Bu işin, kurulması teklif edilen alt-komisyona verilmesi uygun olacaktır; fakat, alt-komisyonun çalışmalarına başlamasından önce, Lord CURZON, İsmet Paşa'ya, bir-iki söz daha söylemek istemektedir:

* Misak-ı Millî'nin 5 nci Maddesinin bu metni aslına pek uymamaktadır. Yukarıda 202 nci sayfada belirttiğimiz metinden de farklıdır. Lord CURZON'un verdiği metnin Fransızcası şöyledir: "Les droits des minorités, tels qu'ils sont définis dans les traités conclus entre les Puissances de l'Entente d'une part, leurs ennemis et certanis de leurs associés d'autre part seront confirmés et assurés par nous dans la conviction que les minorités musulmanes habitant les pays voisins jouiront du bébéfice des mêmes droits." Tutanakların İngilizce metninde de, Misak-ı Millî'nin 5 nci Maddesinin metni iki ayrı yerde iki ayrı şekilde verilmektedir. Metnin aslı için bknz.: Yukarıda s. 202 dipnot.

"Bu sabah çok ciddî bir dil kullanmak zorunda kaldım; çünkü, Türk Temsilci Heyeti, başka bir çok sorunlarda olduğu gibi bu sorunda da, Konferansın içinde bulunduğu durumu kavramakta güçlük çeker görünmektedir. Sık sık söylediğim gibi, bu Konferansın tek bir amacı vardır. Müttefiklerim ve ben, bu amaca giden yol üzerinde dikilen engelleri kaldırmak için elden gelen bütün çabaları, ara vermeksizin gösterdik. Türk Temsilci Heyeti ise, tam tersine, engeller yaratmağa çalışır görünmektedir. Bu, sonu gelmez bir şekilde, sürüp gidemez; Avrupa'nın uğraşacağı başka şeyler vardır; bizim yapacağımız başka şeyler vardır. Azınlıklar sorunu, dünyanın dikkatini, herhangi bir sorundan daha çok çekmektedir; Konferans da, bu sorunu çözümleyiş biçimine göre değerlendirilecektir. Eğer Türkler, bu konuda akla yatkın olmayan bir tutum gösterirlerse, bu yüzden görüşmeler kesilirse, birbirimizden ayrılmak zorunda kalırsak, Türk Temsilci Heyetinden yana tek bir ses yükselecek midir? Türk Temsilci Heyeti, belki, Ankara'da biraz destek görür; bunu bilemem; fakat, şüphe yok ki, başka hiç bir yerde destek bulamayacaktır.

"[Müttefik] meslekdaşlarımın da benimle görüş birliğinde oldukları bu bir kaç uyarıyı, Türk Temsilci Heyetinin unutmayacağını ummak isterim; bu uyarılar, Türk Temsilci Heyetine, dostça ve saygı duyguları içinde, fakat iyiden iyiye düşünülmüş olarak sunulmaktadır."

İSMET PAŞA, Lord Curzon'un ana görüşlerine ileride cevap verme hakkını saklı tuttuğunu söyledi. İSMET PAŞA, şimdiden, şunu belirtmeği zorunlu görmektedir: Lord Curzon, Türk iddialarını sert bir şekilde reddetmek isterken, kendisine [İsmet Paşa'ya] hiç de söylemediği sözler ve öne sürdüğünü hatırlamadığı bir takım düşünceler de yakıştırmıştır. Böyle yaparak dâva kazanmak, gerçekten çok kolay olurdu.

Oturuma saat 13.50 de son verildi.

Genel Sekreter:
R. MASSİGLİ

Uygun bulunmuştur:

F. L. BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Thomas SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); E. LAGARDE (*Fransa*); Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); Const. CONTZESCO (*Romanya*); V. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET (*Türkiye*).

(15) SAYILI TUTANAK

14 ARALIK 1922, PERŞEMBE OTURUMU

Oturum Ouchy Şatosunda, Lord Curzon'un başkanlığında, saat 10.30 da açıldı.

Hazır bulunanlar:

MM. AMORY, DWİGHT (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir William TYRRELL, MM. RYAN, FORBES ADAM, LEEPER, McCLURE (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. DE LACROİX, LAPORTE, DE PERCİN, BAROİS (*Fransa*); General MAZARAKİS, MM. DENDRAMİS, POLİTİS, THEOTOKAS, MİCHALOPOULOS (*Yunanistan*); MM. ARLOTTA, GUARİGLİA, GALLİ (*İtalya*); MM. NAGAOKA, TANİ, KOBAYASHİ (*Japonya*); M. CONSTANTİNESCO, Albay DUMİTRESCO (*Romanya*); M. ANTİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); MÜNİR BEY, MUSTAFA ŞEREF BEY, VELİ BEY, ŞÜKRÜ BEY, Yarbay TEVFİK BEY (*Türkiye*).

Konferans Genel Sekreteri: M. MASSİGLİ.

Sekreterler: M. LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); MM. SPRİNG RİCE, WİCKS (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); M. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); M. CONSTANTİNESCO (*Romanya*); M. GEORGEVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET BEY (*Türkiye*).

Tercüman: Yarbay HEYWOOD.

Azınlıkların korunması. Genel görüşme. (devam)

İSMET PAŞA, bir gün önce Lord Curzon'un yaptığı konuşmayı en saygılı bir dikkatle dinlemiş olduğunu söyledi. İSMET PAŞA üzülerek belirtmek zorundadır ki, Lord Curzon'un kullanmış olduğu cümleler ve sözler, bugüne kadar kullandıklarından çok başkadır. Tarihin tanıklığıyla beliren gerçek, II nci Mehmet döneminden bu yana, azınlıkların, kendilerine tanınan ayrıcalıkları, her zaman, yabancıların aracı olma yolunda sürekli ve metodlu olarak kötüye kullandıkları, ortaya çıkan acıklı sonuçları kendileri yaratmış olduklarıdır. İSMET PAŞA, kendi hesabına, şimdiki duruma düşülmüş olmasından büyük bir üzüntü duymaktadır.

Lord Curzon'un bir sorusuna cevap olarak, İSMET PAŞA, Sovyet Rusya'ya karşı öne sürülecek hiç bir yakınması olmadığını söyledi. Lord Curzon, İSMET

Paşa'nın, bağlılık gösteren Ermenilere karşı Türk Hükümetinin yakınlık ve anlayış duymasına ilişkin sözlerine cevap verirken, Türkiye'de neden üç milyon Ermeniden 130.000 kişinin kaldığını ve niçin bunlardan 60.000 inin Kilikya'ya göç etmiş olduğunu sormuştur. Türk Temsilci Heyeti, bu üç milyon Ermeni sayısında esaslı bir yanlış olduğunu düşünmektedir; çünkü, Türk Temsilci Heyeti, hiç bir istatistikte, Türkiye'de bu sayıda Ermeni olduğunu görmemiştir. Avrupa'da yayınlanmış istatistiklerden pek çoğuna kaynaklık etmiş olan M. Vital Cuinet'nin kitabı, Türkiye'de yaşayan Ermenilere aşağı-yukarı 1.400.000, *Encyclopaedia Britannica* 1.500.000 ve resmî Türk istatistikleri de, 1.290.000 kişi olarak göstermektedir. Bu rakamlardan Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış topraklarda yaşayan Ermenileri düşmek gerekir. Bu rakamlar gösteriyor ki, Türkiye'de hiç bir zaman 3.000.000 Ermeni bulunmamıştır. Kaldı ki, bütün dünyada bile bu kadar Ermeni olmadığı herkesçe bilinmektedir.

Öte yandan, Ermenilerin, Kilikya'dan Fransızların çekişilinden önce – böyle olunca da, Türk birlikleri gelmeden – ayrıldıkları, ve Fransız makamlarının bunlara yurtlarında kalmalarını kabul ettirmek için verdikleri bütün öğütlere ve yaptıkları bütün israrlara rağmen, Ermenilerin davranışlarını değiştirmedikleri de bilinmektedir. Ermeni halkını istemeye istemeye gitmeye, siyasal bir amaç güden devrim komitelerinin ajanları zorlamıştır. Nitekim, yurtlarını bırakıp giden Ermeniler, yola çıkmadan önce, aslında hiç gitmek istemediklerini, fakat devrim komitelerinden korktuklarını, ağlıyarak Müslümanlara açıklamışlardır. Üstelik, bu olayları bütün dünya da bilmektedir. Daha önceki istatistiklerle karşılaştırıldığı zaman, bugün eksik görülen Ermenilerin ne olduğu, son zamanların savaşlarıyla, Türkiye'ye zorla yaptırılan savaşlarda aranmalıdır. Bu savaşlar, Anadolu'nun en mutlu, en varlıklı ve en ünlü parçalarını bir yıkıntı alanına çevirme sonucunu da doğurmuştur. Doğu vilâyetlerinde Müslüman nüfusun sayısı 4.000.000 iken 3.000.000 dan az bir sayıya, istilâya uğrayan Batı vilâyetlerinde de 3.500.000 den aşağı-yukarı 2.000.000 a düşmüştür. Arada eksik olanlar – başka bir deyimle, 2.500.000 kadar insan – savaş yıllarının kurbanlarıdır. Fakat, Lord Curzon'un dilediği gibi ve onun verdiği örneğe uyarak, İSMET PAŞA da geçmişi bir yana bırakmak istemektedir; çünkü, İSMET PAŞA da ileriye yürümek ve barışa erişmek arzusundadır. Lord Curzon, zorunlu nüfus mübadelesinden tiksindiğini söylemiştir; bir gün önce de, bu teklifin Yunan Hükümetince yapılmış olduğunu söylemenin doğru olmayacağını sözlerine eklemiştir.

Bundan başka, İSMET PAŞA, bu konuya ilişkin ilk teklifi, resmî bir sıfatı olmayan bir kimsenin, böyle sıfatı olmadığını da belirtmiş olan Dr. Nansen'in yapmış olduğunu hatırlattı. Ondan sonra işitilen ilk resmî ses, M. Veniselos'un, bunun ardından da Lord Curzon'un sesleri olmuştur. Üstelik, yalnız bu sorunu incelemekle görevli bir alt-komisyon kurulmuş bulunmaktadır; alt-komisyon çalışmalarını bitirmek üzeredir.

Lord Curzon, Türkiye gibi geniş bir ülkede Ermenilere bir köşe bulunup bulunamayacağını sormuş olduğu için, İSMET PAŞA, bu konuya ilişkin olarak, Türkiye'nin yüzölçümü ile kıyaslanamayacak kadar büyük toprakları olan Devletlerin bulunduğunu hatırlattı. Üstelik, Türkiye'den pek yakın bir geçmişte

ayrılmış olan ülkeler de çok geniş toprakları kapsamaktadır; Türkiye'ye bırakılan ülkeye gelince, burada bir Türk çoğunluğu oturmaktadır ve bu ülkenin her parçası birbirinden ayrılmaz bir bütün meydana getirmektedir. Doğu vilâyetlerindeki Türk halkı – örneğin Kilikya halkı gibi – yurtlarını yabancı istilâsına ya da işgaline karşı savunmak için hesapsız fedakârlıklara katlanmıştır; oturdukları yerleri hiç bir şekilde başkalarına bırakamazlar.

Lord Curzon, memleketinin, sayıca önemli azınlıkların yaşadığı pek çok sömürgesi bulunduğunu, fakat, elleri temiz olduğundan, Milletler Cemiyetinden korkmadığını söylemiştir. İSMET PAŞA, bu konuda bir yanlış anlama olduğunu yeniden belirtmeği gerekli görmektedir; Türkiye'nin Milletler Cemiyetinden korktuğu hiç bir vakit söz konusu edilmemiştir. Yabancı istilâsı yüzünden yakılıp-yıkılmış olan kendi memleketlerinde çalışan Türklerin elleri, özellikle temizdir. Bu eller, hiç bir vakit, hiç bir yabancı memlekete ne saldırmış, ne yabancı bir memleketi istilâ etmiş, ne de yakıp-yıkmıştır. Türklerin ellerinin, bütün başka ellerle karşılaştırılmaktan çekinecek hiç bir şeyleri yoktur. Lord Curzon, ayrıca, "Türkiye Milletler Cemiyetine saygı duyduğunu söylediğine göre, ona kapıyı kapamamalı, bu Cemiyette yer almalıdır" diyerek, Türk Temsilci Heyetinden Milletler Cemiyetine girmek isteyip istemediğini sormuştur. Türk Temsilci Heyeti, Türkiye'nin Milletler Cemiyetine girmeyeceğini hiç bir zaman söylememiştir; tersine, Türkiye, barış yapılır yapılmaz, bu Cemiyete girmeğe hazırdır; Türkiye, o zaman, bu konuda ne düşündüğünü bildirecek ve Müttefik Devletlerin, Türkiye'yi Milletler Cemiyetinde görmek konusundaki ateşli istekleri de yerine gelmiş olacaktır. Lord Curzon, bundan başka, denetim sorunu konusunda Türkleri pek alıngan bulduğunu, Türklerin denetime ilişkin her şeyi egemenliklerine aykırı gördüklerini, oysa, M. Veniselos'un hiç de böyle düşünmediğini söylemiştir. Lord Curzon, Türklerin kelimeler arkasına sığınmamalarını dilemiş, burada hiç kimsenin Türklere karşı düşmanca düşünceler beslemediğini söylemiş, son olarak da, kelimelerle değil, gerçeklerle uğraşmak gerektiğini sözlerine eklemiştir. İSMET PAŞA, bu konuya ilişkin olarak, Lord Curzon'un kendisini bağışlamasını istemektedir; çünkü bu, Türkiye'nin çok duyarlı olduğu bir noktadır ve, üzülerek söylemek gerekir ki, kuşkuları yerindedir. Gerçekten, bugüne kadar, insanlık düşünceleri öne sürülerek, Türkiye'nin egemenliği çiğnenip durmuştur.

Türkiye'nin ülke bütünlüğü, bir çok defa, en yetkili ağızlardan verilen sözler ve resmî andlaşmalarla garanti altına alınmamış mıydı? Buna rağmen, Türkiye'nin egemenliği bir çok defa çiğnenmemiş, Türkiye bir çok defa bölünmemiş miydi? Nasıl olur da, Türkiye, güvenini yitirmiş olmaz? Lord Curzon, Türk Temsilci Heyetinin bu noktada haklı olduğunu her halde kabul edecektir.

Askerlik hizmetinden bağışık tutulma vergisine (bedel) gelince, Lord Curzon, M. Veniselos'un, Yunanistan'daki Müslümanların askerlik hizmetiyle, ya da bu hizmetten bağışık tutulmak için özel bir vergi vermekle yükümlü tutulmadıklarını, ancak savaş sırasında orduya katıldıklarını belirten sözlerini tekrarlamıştır. Burada, İSMET PAŞA, bir noktayı açıklamak istemektedir: Yunanistan, kendisiyle Türkiye arasında yapılmış Atina Andlaşması uyarınca, üç yıllık bir süre için, Yunanistan'da kalan Müslümanları askerlik hizmetine almamağı ve bunlara askerlikten bağışıklık

vergisi yüklememeği kabul etmişti. İşte bu Andlaşmaya rağmen ve üç yıl geçmeden Müslümanlar askere alınmışlardır. Anadolu'da alınan vergiye gelince, bu vergi, Müslüman olsun ya da olmasın, herhangi bir nedenle askerlik hizmeti yapmayan herkesten alınmaktadır.

Lord Curzon, bundan başka, Müslüman-olmayan azınlıklara verilecek garantilere ilişkin olarak, öteki Devletlerle yapılmış andlaşmalardaki esasları kabul etmenin, Misak-ı Millî'de öngörülmüş olduğunu söylemiştir.

İSMET PAŞA, Türkiye'nin, Misak-ı Millî'den geri dönmeği aklından geçirmediğini ve geçirmeyeceğini belirterek, Misak-ı Millî'deki ilkelerin yürürlüğe konulmasını kabul ettiğini yeniden bildirdi.

Bu koşullar altında, İSMET PAŞA, Lord Curzon'un, Müslüman-olmayan azınlıklar sorununda, Türk Temsilci Heyetinin tutumunun dünya kamu oyu üzerinde kötü bir izlenim bırakacağını, neye dayanarak söylediğini anlıyamamaktadır. İSMET PAŞA, Türk Temsilci Heyetinin, Lord Curzon'un verdiği söylevin etkisi altında kalarak değil, fakat, parçaları birbirinden ayrılmaz bir bütün olan Misak-ı Millî'ye olan bağlılığı yüzünden, bu ilkeleri kabul ettiğini sözlerine ekledi.

Lord Curzon, bundan başka, Müslüman-olmayan azınlıklar sorununun bütün dünyada büyük bir ilgi uyandırdığını, Türklerin güçlükler çıkarmaya ara vermediklerini, bu yüzden Konferansı kesintiye uğratıp Lausanne'dan ayrılacak olurlarsa, dünyada Türkleri savunacak tek bir ses bile bulamayacaklarını söylemiş ve iyiden iyiye düşündükten sonra böyle konuştuğunu da sözlerine eklemiştir.

Bu sözlerde Konferansın kesintiye uğramasına ilişkin bir tehdit varsa, ve böyle bir kesintiden Türkiye'nin sorumlu olacağı anlatılmak isteniyorsa, sorun bu yoldan ortaya konulamaz; çünkü İSMET PAŞA, Lord Curzon'un bu sözleri söylemesinden önce, Müslüman-olmayan azınlıkların haklarını tanımağı kabul ettiğini bildirmiş bulunmaktadır.

Öte yandan, Türklerin, Konferansa güçlükler çıkarttığı bir tek örnekle bile gösterilemez; Türkler, şimdiye kadar, hiç bir sorunun çözümünü erteletmemişlerdir. Türk Temsilci Heyeti, barıştan yana iyi niyetini her an göstermiştir. Türk Temsilci Heyetinden durmadan tâvizler istenmiştir ve Türk Temsilci Heyeti de, dünya barışı uğruna, her zaman fedakârlıklara katlanmıştır. Türk Temsilci Heyeti, kendi hesabına, bu yolda çalışmağa ara vermeyecektir. Buna rağmen, Konferans bir kesintiye uğrarsa ve Konferansı kesintiye uğratmak için azınlıklar sorunu elverişli bir bahane olarak kullanılmak isteniyorsa, Türk Temsilci Heyeti, bu gerçekler bir kez öğrenilince, kendinden yana yükselecek sesin yalnız Ankara'dan değil, bütün ulusların vicdanından gelecek ses olacağına kesin olarak inanmaktadır.

İSMET PAŞA, Türk Temsilci Heyetinin barış yapmak için gelmiş olduğunu ve herkes için hak ve adalet istediğini bir daha söylemeği gerekli görmektedir. İSMET PAŞA, söylediklerini aşağıdaki gibi özetledi:

1. Türkiye barış yapılır yapılmaz, Milletler Cemiyetine girmekle mutluluk duyacaktır;
2. Türkiye, Müslüman-olmayan azınlıkların haklarını, çeşitli Avrupa Devletlerince kabul edilmiş ilkeler uyarınca, tanımaktadır;
3. Türkiye, bir genel af ilân edecektir.

İSMET PAŞA, bu konuşmayı, azınlık andlaşmalarına ilişkin olarak, Komisyon önünde açıklamada bulunmak bakımından, duyduğu kesin zorunluluk yüzünden yapmış olduğunu söyledi. Bu konuşma, Komisyonda belirtilmiş olan görüşleri göz önünde tutmak bakımından, çok özel bir dikkat ve özenle kaleme alınmıştır.

Komisyonda yapılmış konuşmalara bir cevap olduğu için, İSMET PAŞA, konuşmasının tutanakta bütünüyle [*in extenso*] yer almasını istedi ve alt-komisyonun kararlaştırılan esaslar içinde çalışmalarına devam etmesini teklif etti.

Lord CURZON, İsmet Paşa'nın şimdi yapmış olduğu konuşmada kullandığı dilin, geçen iki oturumda kullandığı dilden pek başka olduğunu görmekle mutluluk duyduğunu söyledi. Gerçekten, İsmet Paşa, azınlıklar sorununun çok büyük önemini ve Türk Temsilci Heyetinin düşmanca ya da anlayışsız bir tutum göstermesinin dünya kamu oyu üzerinde kötü izlenim yaratacağını kabul etmiş bulunmaktadır. İsmet Paşa'nın bu son konuşması, şüphesiz, Lord CURZON'un ve öteki Temsilcilerin kaygılarından bir takımını ortadan kaldıracak niteliktedir.

Lord CURZON, İsmet Paşa'nın konuşmasının birinci bölümünde öne sürdüklerini, bir tartışma çıkarma zihniyetiyle incelemek isteğinde değildir. Yalnız şunu söylemekle yetinecektir: Ermenilere ilişkin olarak kendisinin [Lord Curzon'un] vermiş olduğu rakamlar, resmî istatistiklerin dikkatle incelenmesine dayanmaktadır; Lord CURZON, Kilikya'dan kaçan Ermenilerin sayısını olduğundan büyük değil, fakat küçük göstermiştir; ne olursa olsun, kaçanların yığınlar halinde kıyıya yöneldikleri bir gerçektir.

Lord CURZON, İsmet Paşa'nın konuşmasındaki özel noktaların incelenmesine geçerek, Türk ülkesinde Ermenilerin bir Yurt sahibi olmaları isteği konusunda, İsmet Paşa'nın gene anlayış göstermekten uzak deyimler kullanarak konuşmuş olduğunu söyledi. Türk Temsilci Heyeti, az bir süre önce, Türkiye'nin gelecekteki ekonomik refahı bakımından, Ermenilerin zekâsına, ticaret ve sanayi alanındaki yeteneklerine ihtiyacı olduğunu söylemiştir. Ermeniler, Anadolu'da yüzyıllar boyunca yaşamışlardır. Türkler için, Ermenilerin, durumlarından memnun ve bağlılık duygusu içinde kendi yanlarında yaşamaları, istenir bir şey değil midir? İsmet Paşa, azınlıklar ve özellikle Ermeniler yüzünden, geçmişte ortaya çıkmış olan güçlüklerin, yabancıların çevirdikleri dolaplardan doğduğunu az söylememiştir. Ermenilerin yeniden Türk ülkesine yerleştirilmelerine razı olmakla ve onların dürüst Türk yurttaşları olmalarını sağlıyacak biçimde davranmakla, şüphesiz, Türk Hükümeti kazançlı çıkacaktır. Lord CURZON, bu teklifi Türk Temsilci Heyetinin kabul edeceğini ve alt-komisyonca dikkatle incelenmesine izin vereceğini ummaktadır.

Askerlik hizmetinden bağışık tutulma vergisine gelince, Lord CURZON, Türk Temsilci Heyetinin teklifini iyice anlıyamamıştır. Anlayabildiği kadarı, Türk olsun ya da olmasın, bu verginin bütün halktan alınmakta olduğudur. Durum, böyle olabilir; fakat, Lord CURZON'un elde etmek istediği, vergi ödemeye razı olmak şartıyla, Küçük Asya'da Hıristiyan azınlıkların tüm olarak askerlik hizmeti dışında bırakılmalarıdır. Türk tarihine ilişkin olarak Lord CURZON'un bildikleri, askerlik hizmetinin azınlıklar için bir baskı aracı olduğunu göstermektedir. Bu da, alt-komisyonda dikkatle incelenmesi gereken bir sorundur.

Lord CURZON, İsmet Paşa'nın söylevinin en önemli noktasına, başka bir de-

yimle, Milletler Cemiyeti konusundaki sözlerine gelmektedir. Bu nokta üzerinde Türk Temsilci Heyetinin daha önce takındığı tutum, Konferansı büyük bir hayal kırıklığına uğratmıştı; fakat İsmet Paşa, şimdi Konferansa tam bir açıklık ve içtenlikle, Türk Hükümetinin, barış yapılır yapılmaz, Milletler Cemiyetine girmeğe hazır olduğunu bildirmiştir. Öte yandan İsmet Paşa şöyle de demiştir: Biz burada barış yapmak için bulunuyoruz. Bundan şu çıkmaktadır: Barış ne kadar çabuk yapılırsa, Türkiye de Milletler Cemiyetine o kadar çabuk girmiş olacaktır. Lord CURZON, Türkiye'yi bir kaç hafta içinde Milletler Cemiyetine üye göreceğini ummaktadır.

İsmet Paşa'nın konuşması, özellikle iki nedenle iyi karşılanmıştır. Önce, şunun için: Türkiye, ileride öteki Avrupa Devletleriyle işbirliğinde bulunmağa, bugüne kadar olduğundan daha çok güvenebilecektir; ikinci olarak da şunun için: Türkiye'nin Milletler Cemiyetine katılma isteğinde bulunması, şimdi Lausanne'da görüşülmekte olan bir çok sorunun çözümüne yol açabilecektir. Bu, yalnız azınlıklar sorunu için değil, öteki üç sorun için de söz konusudur ve bu sorunlar bakımından, Konferansın çalışmaları gerçekten kolaylaşmış olacaktır.

İsmet Paşa, konuşmasının son bölümünde, Misak-ı Millî'nin bir maddesindeki garanti uyarınca, Türk Hükümetinin azınlıklara Avrupa andlaşmalarında tanımlanan genel hakları tanımağa çekincesiz [ihtirazî kayıtsız] razı olduğunu söylemiştir. Lord CURZON bu konuda şunu belirtmek ister ki, çeşitli Avrupa Devletleriyle yapılmış azınlık andlaşmalarının her durumu karşılamaya yeterli olduğu kesin olarak söylenemez. Bu, alt komisyonca dikkatle incelenmesi gereken bir noktadır. Lord CURZON, İslâm hukukunda da, Osmanlı İmparatorluğundaki Müslüman-olmayan toplulukların yararına, din ve öğretime ilişkin bir takım çok özel ayrıcalıkların bulunduğunu, Türk Temsilci Heyetine hatırlatmak istemektedir. Bu ayrıcalıkların kaldırılmaması ya da onların yerine, daha önce yapılmış azınlık andlaşmaları hükümlerinde kabul edilmiş genel hakların konulmaması çok istenir bir şeydir. Lord CURZON, düşüncesini bir örnekle açıklamak için, Sultan Abdülmecid'in 1839 da ilân ettiği ve Türkiye'de din topluluklarına daha önceleri tanınmış olan ayrıcalıkları yeniden doğrulayan ünlü Gülhane Hattı Hümayun'unu belirtti. 1856 Paris Andlaşmasından sonra, Berlin Andlaşmasının 67 nci Maddesiyle yeniden belirtilen bu ayrıcalıkları garanti altına alan yeni bir Hattı Hümayun ilân edilmiştir. Son olarak, azınlıkların yararlandıkları ayrıcalıkları garanti altına alan 1876 Anayasası vardır. Türk Temsilci Heyeti, bu ayrıcalıkların ve garantilerin ileride kaldırılmasının doğru olmayacağını, şüphesiz kabul edecektir. Lord CURZON, azınlıklara verilecek garantiler bütünü içine alınmak amacıyla, İslâm hukukunun bu hükümlerine alt-komisyonun dikkatini özel olarak çekmek istemektedir.

Son olarak, azınlık konusunda Avrupa andlaşmalarının hükümleri, garantilerin etkili olarak denetlenmesini Milletler Cemiyetine bırakmaktadır. İşte bunun için Lord CURZON, İsmet Paşa'nın Milletler Cemiyetine ilişkin sözlerini işitmekle mutluluk duymuştur. Türkiye Cemiyete katılınca, kendisi orada yok iken, tatsız bir sorunun ortaya atılmasından korkusu olmayacaktır; çünkü, kendisini ilgilendiren bir sorun ne zaman ortaya atılırsa, Türkiye'nin konuşmağa ve alınacak her türlü tedbir üzerinde tartışmalara, kararlara ve bunların uygulanmasına katılmağa hakkı olacaktır. Bu sabah, Komisyondaki görüşmelerin en olumlu sonucu bu olmuştur.

Lord CURZON, hem [Müttefik] meslekdaşları hem de kendi adına, İsmet Paşa'ya yaptığı bu konuşma için teşekkürlerini sunar ve alt-komisyonda başlıyacak çalışmalara başarılar diler.

M. BARRÈRE, azınlıklar sorununun doğurduğu bu çok ilginç tartışmanın, uzlaşma yolunda pek önemli bir ilerleme sağlamasından kıvanç duyduğunu söyledi. M. BARRÈRE, İsmet Paşa ile Türk Temsilci Heyetinin, bu konunun incelenmesinde hakgözetirlik ve adalet kaygılarıyla davrandıklarını görmekle de mutluluk duymaktadır; Konferans da, bunun böyle olacağına güvenmekteydi. M. BARRÈRE, Lord Curzon'la birlikte, hem Konferansda hazır bulunan Devletlerin, hem de Türk Devletinin yararına olarak, alt-komisyonda da bu uzlaşma zihniyetinin kendisini göstermesini dilemektedir.

Marki GARRONİ de, görüşmeler her türlü yanlış anlamayı ortadan kaldırdığı ve geçen oturumda öne sürülen görüşleri aydınlattığı için, mutluluk duymaktadır. Taraflardan hepsinin ve Komisyonca gözden geçirilmiş noktaları incelemekle görevli alt-komisyonun iyi niyeti sayesinde, Konferansın, herkesçe istenilen anlaşmaya ve barışa erişeceğinden, Marki GARRONİ şüphe etmemektedir. Marki GARRONİ, çalışmalarına başlıyacak olan alt-komisyonun, bu çalışmaları herkesi memnun bırakacak şekilde sona erdireceğini ummaktadır.

M. VENİSELOS aşağıdaki konuşmayı yaptı:

"Yunan Temsilci Heyeti, Türkiye ile Yunanistan arasında zorunlu bir nüfus mübadelesi düşüncesini her zaman tiksinti duyarak karşılamış olduğunu, ancak Anadolu'da 650.000 Ruma, Yunan ordusunun Batı Trakya'yı boşaltması üzerine burasını bırakıp giden 300.000 Rumun da katılmasıyla ortaya çıkan acı zorunluluk karşısında boyun eğerek, böyle bir mübadelenin görüşülmesine razı olmak zorunda kaldığını bildirmek ister.

"Zorunlu nüfus mübadelesi sorununun tartışılması, bekleneceği üzere, pek büyük bir ilgi uyandırmış ve Lord Curzon'la Amerika Birleşik Devletleri Temsilci Heyetinin Başkanı gibi yüksek ölçüde yetkili kimseler, böyle bir yolun ne demek olduğunu belirtmekten geri kalmamışlardır.

"Rum olsun, Türk olsun, bu usulün kapsamına girecek halklar da, böyle bir yola başvurulmasını istemediklerini açıklamış bulunmaktadırlar. Atalarının topraklarına ve yüzyıllar boyunca yurt edinmiş oldukları yerlere içgüdüye dayanan bir bağlılık duygusuyla, buralardan daha önce ayrılmış olanlar da, artık bir daha dönmemek üzere buralardan uzaklaştırılmış olduklarına inanmak istememektedirler; buralardan ayrılmak zorunda kalacaklar da, bulabildikleri bütün yollara başvurarak, duydukları memnunsuzluğu ve isteksizliği belirtmektedirler.

"Bu düşüncelerle, Kırallığın [Yunanistan'ın] sınırları içindeki Türklerin Yunan ülkesinden ayrılmalarını hiç de istemeyen Yunan Temsilci Heyeti, aşağıdaki şartlar altında, zorunlu nüfus mübadelesinden vazgeçilmesine hazır olduğunu ve bunu teklif ettiğini bildirmektedir:

"1. Yunan Temsilci Heyetinin hesapladığına göre 300.000 kişiye varan, fakat Türk Temsilci Heyetinin söylediğine göre – her halde bulundukları yerlerde kalacak, Türkçe konuşan 50.000 Ortodoksu da içine almak üzere – sayıları 250.000 i aşmayan Anadolu'nun Rum nüfusu, hiç bir bahane ile bu

ülkeyi bırakıp gitmeğe, ya da her zamanki konutlarını bırakarak başka yerlere taşınmağa zorlanmayacaktır;

"2. Yunanistan'a sığınmak üzere göç etmiş olan Anadolu'nun Rum nüfusuna isterlerse ve – çok şükür – artık sona ermiş olan uyuşmazlık yüzünden doğmuş güçlükler ortadan kaldırıldıkça, kendi yurtlarına dönmelerine izin verilecek ve bunlar orada memleketin ekonomik kalkınmasına ve refahına büyük bir katkıda bulunabileceklerdir;

"3. Barış yapılır yapılmaz, Doğu Trakya halkının da yurtlarına dönmeleri – Türk Hükümeti böyle bir dönüşü bu vilâyetin çıkarları ile bağdaşır gördüğü anda – serbest olacaktır;

"4. İstanbul'un Rumları, isterlerse, bu şehirde oturma haklarından kısıntısız olarak yararlanmağa devam edeceklerdir. Önceden ayrılıp gitmiş olanların İstanbul'a dönmeleri serbest olacaktır;

"5. Yunan Hükümeti, Yunanistan'da oturan Türkleri, Yunan ülkesini bırakıp gitmeğe zorlayıcı nitelikte sayılabilecek hiç bir tedbir almamak yükümünü kabul edecektir; Yunan Hükümeti, Türk* ülkesinde kalan ya da yukarıda belirtilen hükümler uyarınca Türk ülkesine dönmüş bulunan Rum etnik azınlığının entelektüel ve moral gelişimi için Türk Hükümetinin vereceği garantilerin eşini bu [Türk] azınlıklara vermeğe hazır olacaktır;

"6. Sivil tutsaklarla savaş tutsaklarının ve Anadolu'da kalmış fakat aileleri Yunanistan'da oturmağa devam eden erkek nüfusunun mübadelesi sorunu, özel bir anlaşmaya konu olacaktır; Yunan Hükümeti bir an önce böyle bir anlaşmayı görüşmeğe ve yapmağa hazır olduğunu bildirir

"Bu teklif, Konferansın Birinci Komisyonunca, tutsaklar ve nüfus mübadelesi sorununu incelemek üzere kurulmuş olan alt-komisyona havale edilmiş ve alt-komisyondaki Yunan Temsilci Heyeti, Türk Temsilci Heyetinden, bu konuya ilişkin görüşünü açıklamasını, israrla rica etmiştir.

"Bununla birlikte, Türk Temsilci Heyeti, sözü geçen alt-komisyonun bu konuda yetkisi olmadığını, aynı ölçüde israrla öne sürmüştür; Yunan Temsilci Heyeti gerek bu soruna ilişkin olarak kendi Hükümetinin tutumunu belirtmek, gerekse yukarıda açıklanan teklifleri Türk Temsilci Heyetine benimsetmek yolunda Konferansın etkide bulunmasını sağlamak amacıyla, bu teklifleri Komisyona yeniden sunmakla şeref duymaktadır.

"Yunan Temsilci Heyeti, öne sürülmüş bütün görüşlere ve kendi tekliflerine rağmen, nüfus mübadelesi düşüncesi üstün gelirse, Yunan Hükümetinin, her halkın yerleşmiş bulunduğu toprakta oturmak bakımından doğal ve söz götürmez hakkını mümkün olduğu kadar çiğnememek amacıyla, zorunlu nüfus mübadelesine ilişkin anlaşmayı, Yunan Kırallığının bu bakımdan gerekli saydığı parçalarında uygulama hakkını saklı tuttuğunu da bildirmek istemektedir.

"Gerçekten Yunan Hükümeti, ancak, kaçınılmaz bir zorunluluğun baskısı altında, başka türlü davranma yolları bulunamazsa ve bu hakkın [her halkın yerleşmiş bulunduğu toprakta oturma hakkının] kesin olarak belirtilmesi ve

* Fransızca ve İngilizce tutanak metinlerinde "*Ottoman*" diye yazılmıştır. (S.L.M.)

herkesçe kabulünü sağlamak için elinden gelen her şeyi yaptıktan sonra, bu hakkı görmezlikten gelmeye razı olabilecektir."

M. VENİSELOS, İsmet Paşa'ya cevap vermek üzere, Müslümanların Yunanistan'da sürekli olarak yararlanageldikleri işlemlere ilişkin bir kaç gözlemde bulunmak istediğini söyledi. Bu bakımdan aşağıdaki örnekleri belirtti: Teselya'yı Yunanistan'a veren 1881 Andlaşmasıyla, Osmanlı uyrukluğuna geçmek için seçimde bulunma haklarını [*droit d'option*] kullanmak üzere bu vilâyette yerleşmiş [*établis*] Müslümanlara üç yıllık bir süre tanınmıştı. Bu süre içinde söz konusu Müslümanlar her türlü askerlik hizmetinden bağışık tutulmuşlardır. Yunan Hükümeti bu hükmü büyük bir özenle uygulamıştır. Bu sürenin bitiminden sonra da, Yunan Hükümeti, dünya savaşına kadar, Müslümanların hepsini, askerlik vergisi almaksızın, askerlik hizmeti dışında tutagelmiştir.

Atina'da 1 Kasım 1913 de imzalanan Barış Andlaşması da, üç yıl içinde Osmanlı uyrukluğuna geçme konusunda seçimde bulunma hakkını kullanacaklar için, askerlikten bağışıklık tanımaktaydı. Bu hüküm uyarınca Yunan Hükümeti, kendisine katılan topraklardaki Müslümanları, belirtilen süre içinde, askerlik hizmetiyle yükümlü tutmağı hiç bir zaman aklına bile getirmemiştir. Bundan başka, Andlaşma hükümlerine göre, Türk uyrukluğunu seçecekler, bu süre içinde Yunan ülkesinden çıkıp gideceklerdi. Fakat bu göç, o zaman dünya savaşı yüzünden çok zor olduğundan, Yunanistan, bu Müslümanları askerlik hizmetine almağı düşünmeksizin, onlara, bu sürenin bitiminden sonra da Yunan ülkesinde oturma izni verdi. Dünya savaşı sırasında bile, Yunanistan'da Yunanlılar için askerlik hizmetinden bağışık tutulma hakkı yokken, bu ayrıcalık, yalnız Müslümanlara tanındı; bundan yararlanmayanlar da, cephe gerisinde yardımcı hizmetlere alındı.

M. VENİSELOS, Yunanistan'da Müslümanlara karşı iyilik gözetici tutuma ilişkin olarak söylediklerini desteklemek üzere, Mareşal Franchet d'Espérey'nin bir incelemesinden (Ocak 1911) alınmış şu tanıklığı da ortaya koydu:

> "Müslümanlar hem seçmen olma hem de seçilebilme haklarından vazgeçmeğe yanaşmıyorlardı; bununla birlikte, bugün bile, gerekli gördükleri her zaman, kendi çıkarlarının savunulması için Türkiye'nin koruyuculuğuna baş vurmaktan da geri kalmamaktadırlar.
>
> "Sürtüşmelere yol açmamak isteğiyle, Yunan Hükümeti bu çift uyrukluğu her zaman hoşgörüyle karşıladığı gibi, Kırallık kararnameleriyle, askerlikten bağışıklık süresini de uzatmıştır; öyle ki, bugün bile Müslümanlar, askerlikten bağışık tutulma vergisi ödemekle yükümlü tutulmaksızın, askerlik hizmeti dışında kalmaktadırlar.
>
> "Yenişehir'de [Larissa'da], Ramazanda orucun başlangıcı ve sonu top atılarak bildirilmektedir. Müftünün gösterdiği saatte, Yunan topçuları, Bayramın başladığını bildirmek üzere top atmaktadırlar.
>
> "Müslüman toplulukların aşama sırasına (*hiérarchie*) göre örgütlenme özerkliği vardır. Müftü, topluluklarca atanmaktadır."

* Fransızca ve İngilizce metinlerde "*Ottoman*". (S.L.M.)

M. VENİSELOS, Yunan Hükümetinin Müslümanlara karşı bu geniş ve hoşgörülü davranışını öğrenince, Türk* Temsilci Heyetinin, Türkiye'deki azınlıklar için istenen garantileri kabul etme yoluna gideceği umuduyla, bu olayları hatırlatmanın yararlı olacağını düşünmektedir.

M. VENİSELOS, bundan sonra, Türkiye'deki Rumların Türk yönetimine karşı ayaklanmış oldukları konusunda İsmet Paşa'nın yakıştırmalarının doğru olmadığını söyledi. Türk yönetiminin bütün tarihi boyunca, Trakya'nın, Küçük Asya'nın herhangi bir yerinde, ya da İstanbul'da, Rumlar hiç bir zaman Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmış değildirler. Ancak Mondros silâh-bırakışımından [mütarekesinden] sonradır ki, Osmanlı İmparatorluğunda ülke değişiklikleri olurken, bu topraklardaki Rumlar, soydaşlarıyla birleşme yollarını aramışlardır. Bu da, şüphesiz, çok doğal bir duygudur. Öte yandan, M. VENİSELOS, bu andlaşmanın yapılmasından sonra, Türkiye'de yerleşmiş [*établis*] olarak kalacak Rumların, bu Devletin, büyük bir bağlılık duygusu taşıyan uyruklarından olacaklarına kesinlikle inandığını söyledi.

İSMET PAŞA, bugün sıra ile Lord Curzon'un ve öteki Devletlerin temsilcilerinin açıkladıkları uzlaştırıcı duygular için teşekkürlerini bildirdi. Bu sorununu incelenmesinin yeni müdahalelerde bulunmak üzere bir bahane olarak kullanılmayacağı ve bu konu yüzünden ulusal kanunların yapılışına karışılmayacağı umudunu da belirtti. İSMET PAŞA, azınlıklara ilişkin olarak, Avrupa Devletleri arasında yapılmış olan andlaşmalara konulmuş hükümleri kabul edecektir; fakat bundan öteye gidemeyecektir. İSMET PAŞA, bu sorunun, genel ilkeleri bakımından incelenmesini teklif etti.

M. Veniselos'un söylediklerine gelince, İSMET PAŞA, Yunan Baştemsilcisinin, gerek Türklerin iyi duygularına gerekse nüfus mübadelesine ilişkin olarak, daha önceki sözleriyle çeşilir konuşmasına, hayret ettiğini söyledi. Bu konu, M. Veniselos'un dilekleri ve telkinleri uyarınca incelenmiş ve özel alt-komisyonda da şimdiye kadar görüşmeler bu yönden ilerlemiştir. Böyle olunca, Türk Temsilci Heyeti, bu konunun alt-komisyonda incelenmesine ara verilmemesi gerektiği görüşündedir.

M. VENİSELOS, zorunlu nüfus mübadelesi görüşünün kendisince hiç bir zaman adalete ve insanlığa uygun bir çözüm yolu sayılmadığını yeniden söyledi. M. VENİSELOS, hep, ancak karşılıklı ve isteğe bağlı olacak bir göç ilkesini, kabul edilebilir tek çözüm yolu olarak düşünegelmiştir. Konferansın çalışmalarını kolaylaştırma bakımından duyduğu büyük istek yüzünden, Dr. Nansen'in tekliflerini kabul edecek kadar ileri gitmişse, bu, sığınmış göçmenler sorununa ilişkin olarak herhangi bir çözümün Türk* Temsilci Heyetince kabul edilmeyeceği konusunda kesin bir kanıya varmış olmasındandır. Eğer bu bakımdan bir yanlış anlama olduysa ve Türk Temsilci Heyeti bu soruna daha insanca ve halkların doğal haklarına daha uygun ilkelere dayanan bir çözüm yolu düşünmekteyse, M. VENİSELOS, ancak kaçınılmaz bir durumun baskısı altında razı olduğu, zorunlu mübadele sisteminden vazgeçmeğe hazırdır. M. VENİSELOS bu konu üzerinde

* Fransızca ve Osmanlıca metinlerde "*Ottoman*". (S.L.M.)

görüşmeye istekli olduğunu, üstelik Türk Temsilci Heyetinin, sığınmış göçmenlerin yurtlarına dönmeleri için koymak isteyeceği tarihi bile kabul edeceğini bildirdi.

Sir Horace RUMBOLD, nüfus mübadelesine ilişkin olarak bir noktayı açıklamak istedi.

İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserler bu sorunla aşağıdaki koşullar altında uğraşmışlardır. Rum halkı Küçük Asya'yı kütle halinde bırakıp gittiği vakit, Yüksek Komiserler bu sorunu incelemek için toplanmışlardır. O zamanlar, sığınmış göçmenler sorunuyla uğraşmak üzere İstanbul'da bulunan Dr. Nansen, bu toplantılara çağrılmıştır; bir nüfus mübadelesi düşüncesi ondan gelmiştir. Yüksek Komiserler işin büyüklüğünü ve önemini göz önünde tutarak, bunun, kendi yetkilerini aştığı, Konferansın yetkisi için girdiği görüşüne varmışlardır. Bunun üzerine Dr. Nansen, İstanbul'da Ankara Hükümetinin temsilcisi Hâmid Bey'e baş vurmuştur. Nüfus mübadelesinin, ancak zorunlu bir mübadele ilkesine dayanırsa düşünülebileceğini, Dr. Nansen'e kesin olarak söyleyen de Hâmid Bey olmuştur.

M. SPALAİKOVİTCH, azınlıklar konusunda Avrupa'nın önderliğini yaparak kabul ettiği yeni ilkeleri – bir çok başka Devlet gibi – benimsemekle, Türkiye'nin de çağdaş Devletler arasında yer almış olduğunu söyledi. Böyle bir sonuçtan ötürü hem Konferansı hem de Türk Temsilci Heyetini kutladı.

Oturuma saat 12.10 da son verildi.

Genel Sekreter:
R. MASSİGLİ

Uygun bulunmuştur:

F. L. BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Thomas SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); E. LAGARDE (*Fransa*); Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); Const. CONTZESCO (*Romanya*); V. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET (*Türkiye*).

(16) SAYILI TUTANAK

BOĞAZLAR REJİMİNİ İNCELEME KOMİSYONU

(5) SAYILI TUTANAK

18 ARALIK 1922, PAZARTESİ OTURUMU

Oturum Ouchy Şatosunda, Lord Curzon'un başkanlığında, saat 16.00 da açıldı.

Hazır bulunanlar:

MM. CHİLD, Amiral BRİSTOL, GREW (*Amerika Birleşik Devletleri*); Marki CURZON OF KEDLESTON, Sir Horace RUMBOLD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. BARRÈRE, BOMPARD (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS (*Yunanistan*); Marki GARRONİ, MM. MONTAGNA, LAGO (*İtalya*); Baron HAYASHİ, M. OTCHİAİ (*Japonya*); MM. DUCA, DİAMANDY (*Romanya*); M. RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); İSMET PAŞA, RIZA NUR BEY, HASAN BEY (*Türkiye*); MM. TCHİTCHERİNE, RAKOVSKİ, MDİVANİ, VOROVSKİ (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*); MM. THEODOROFF, STANCİOFF (*Bulgaristan*).

Oturumda ayrıca hazır bulunanlar:

MM. DWİGHT, AMORY (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir WİLLİAM TYRRELL, Amiral Sir R. KEYES, Tümgeneral BURNETT STUART, MM. RYAN, Deniz Albayı POUND, R.N., Yarbay HEYWOOD, MM. NİCOLSON, FORBES ADAM, LEEPER, McCLURE, Binbaşı McLEOD, Yüzbaşı ASHLEY (*İngiliz İmparatorluğu*); Tümamiral LACAZE, General WEYGAND, MM. LAROCHE, FROMAGEOT, DE LACROİX, LAPORTE, Yarbay COURTİN, Binbaşı DE LAMORCİÈRE, MM. DE PERCİN, BAROİS (*Fransa*); General MAZARAKİS, MM. MİCHALACOPOULOS, DENDRAMİS, POLİTİS (*Yunanistan*); MM. ARLOTTA, GUARİGLİA, Tuğamiral CHELOTTİ, Albay VİTALE, M. CİAMARRA (*İtalya*); MM. NAGAOKA, SATO, Albay SAİGO, Deniz Albayı TSURU, M. TANİ (*Japonya*); M. CONTZESCO, Albay DUMİTRESCO (*Romanya*); M. ANTİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); MÜNİR BEY, Yarbay TEVFİK BEY, Deniz Yarbayı ŞEVKET BEY (*Türkiye*); M. MORFOFF (*Bulgaristan*); MM. BERENS, CHAPOCHNİKOFF (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*).

Sekreterler: M. F. LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); MM. SPRİNG RİCE, WİCKS (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. LAGARDE, TARBE DE SAİNT-HARDOUİN (*Fransa*); M. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); M. CONSTANTİNESCO (*Romanya*); MM. MİLANOVİTCH, GEORGEVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET BEY (*Türkiye*); Matmazel NADEJDA STANCİOFF, M. ALTİNOFF (*Bulgaristan*); MM. SABANİNE, ARENS (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*).

Tercüman: M. CAMERLYNCK.

Boğazlar rejimi. Müttefik tekliflerinin incelenmesi.

Lord CURZON, bu Komisyonun Boğazlar sorununa ayırdığı 8 Aralık tarihli geçen toplantısında, Boğazlar'ın serbestliği ve bu serbestliğin sağlanması bakımından gerekli tedbirler konusunda Çağıran Devletlerin birlikte kararlaştırdıkları bir takım tekliflerin sunulmuş olduğunu hatırlattı. Çağıran üç devletin uzmanlarınca ayrıntılı olarak hazırlanmış olan bu teklifleri dağıtırken, Başkan kendilerini doğrudan doğruya ilgilendiren konularda, öteki Temsilci Heyetlerinin tamamlayıcı bilgi almak isteyecekleri noktalardan her biri üzerinde, Müttefik uzmanlarına danışabilme fırsatını vermenin, onlara karşı hiç olmazsa bir nezaket davranışı olacağını da söylemişti. Lord CURZON, Türk Temsilci Heyetinin bu fırsattan hakkıyla yararlandığını ve tasarının, Türk ülkesini ve başkentinin güvenliğini doğrudan ilgilendiren noktaları üzerinde, Türk uzmanlarıyla Çağıran Devletlerin uzmanları arasında bir çok görüşmeler olduğunu öğrenmekle memnunluk duymaktadır. Bu görüşmeler yararlı olmuştur; bir çok nokta üzerinde Müttefiklerin çeşitli telkinlerde bulundukları ve Türk Temsilci Heyetinin öne sürdüğü itirazları yatıştırmış oldukları görülecektir.

Bu görüşmelerin sonucu şu olmuştur: Şimdi Komisyona sunulan tasarı, her ne kadar aynı ilkelere dayanmaktaysa da, bir takım küçük noktalarda ilk tasarıdan değişik görünmektedir.

Bütün Temsilci Heyetlerine, şimdi ellerinde bulunan, dört ayrı belge dağıtılmıştır; şöyle ki:

1. Boğazlar'dan gemilerin geçişine ilişkin kurallar, v.b. (*Ek A*);
2. Askerlikten arındırılmış bölgelere ve savunma olanaklarına ilişkin hükümler.* (*Ek B*);
3. Esas olarak, bütün ilgili taraflarca kabul edilmiş olan, Boğazlar Komisyonunun kuruluşu (*Ek C*);
4. Boğazlar'ın ve İstanbul'un askerî güvenliğine ilişkin olarak teklif edilen garantiler (*Ek D*);

Lord CURZON, bu belgelerden her birine ilişkin olarak bir takım gözlemlerde bulunmak istemektedir.

Çanakkale Boğazından, Marmara Denizi'nden ve Karadeniz Boğazından gemilerin geçişine ilişkin kurallar bakımından, ilk tasarının çok daha belirli

* Lord Curzon'un konuşmasının İngilizce metninde böyle denilmektedir; Fransızca resmî metin ise şöyledir: "la démilitarisation de la zône des Détroits, les moyens de défense de cette zône." (S.L.M)

terimlerle yeniden kaleme alınmış olduğu görülecektir. Yorumlanması kararsızlıklar uyandırabilecek bir takım noktalar, çok daha açık ve seçik yazılmıştır. Özellikle, Boğazlar'dan geçen savaş gemilerinin tonajını sınırlayan düzenleme, Karadeniz'de kıyısı olan Devletlerin yararına olarak değiştirilmiş ve geçişin nasıl denetleneceğini gösteren hükümlerin konmasıyla daha büyük bir açıklığa kavuşturulmuştur. Üstelik, Türkiye'nin, Boğazlar'dan geçecek savaş gemilerinin sayısını sınırlı tutmayı garanti altına almak gibi zor yerine getirilebilir bir görevden sorumlu tutulamayacağı da açıkça belirtilmiştir.

Boğazlar bölgelerinin askerlikten arındırılmasına gelince, Türk Temsilci Heyetiyle iki ayrı tasarı üzerinde tartışılmıştır. Bunlardan her ikisi de, topların ya da yere bağlı savunma araçlarının tehdidiyle karşılaşmaksızın, gemilerin Boğazlar'dan geçişini, küçük değişiklikler gösteren tedbirlerle sağlamayı öngörmektedir; bu da Boğazlar'da serbestliğin temel bir şartıdır. Şimdi Komisyona sunulmuş olan ikinci tasarı, dışardan gelecek bir saldırıya karşı, Türkiye'ye yeterli bir askerî garanti sağlamak için gerekli tedbirler konusunda, Türklerin öne sürdükleri iddiaları karşılayabilmek amacıyla kaleme alınmıştır. Müttefiklerin kara ve deniz kuvvetleri temsilcileri, bu iki tasarının da, andlaşmanın yaratma amacını güttüğü koşullar altında, Türkiye'ye, ülkesinin savunmasını düzenlemek için gerekli serbestliği sağladığı görüşündedirler.

İlk tasarıda aşağıdaki değişiklikler yapılmıştır. Önce, Çanakkale Boğazının iki yakasında askerlikten arındırılmış bölgelerin sınırı, bir yandan Tekirdağ, öte yandan da Karabiga dolayına kadar indirilmiştir. Karadeniz Boğazını kapsayan bölgeler için de buna benzer bir indirme yapılmıştır. Üstelik, Bozcaada'ya yakın bir adacık askerlikten arındırılmış bölge içine alınmış, öte yandan Marmara Denizi'nde Emir Ali adasının askerlikten arındırılması yükümü kaldırılmıştır. Asıl askerlikten arındırma hükümlerine gelince, Türk Temsilci Heyetinin görüşleri dinlendikten sonra, bu konuda çok önemli tâvizler verilmiştir. Türkiye'nin Boğazlar'daki askerlikten arındırılmış bölgelerden silâhlı kuvvetlerini transit olarak geçirme hakkı açıkça belirtilmiştir; bu, İsmet Paşa'nın son tartışmalarda çok önem verdiği bir noktadır. Bundan banka, bu bölgeler içinde Türkiye telgraf, telefon araçları ve optik araçlarla bir gözetleme ve haberleşme sistemi kurabilecektir; Türk donanmasının – askerlikten arındırılmış bölgelerin ve adaların sularını da içine almak üzere – Boğazlar'ın sularında gidip-gelmek ve demirlemek hakkı olacaktır. Son olarak, ilk tasarı, gemilerin gidip-gelme serbestliği ilkesini saklı tutmakla birlikte, Türkiye'ye, Marmara Denizi ile kıyılarının savunulması için gerekli bütün garantileri sağlıyan hükümlerle, çok büyük ölçüde genişletilmiştir.

Lord CURZON'un, haklı ve yeterli bulunduklarında herkesin görüş birliğine varacağını ummakta olduğu bu hükümler ve değişiklikler, bu Komisyona, 8 Aralıkta, Türk Temsilci Heyetinin sunmuş olduğu tasarılarla, Türk Temsilci Heyetinin öne sürdüğü itirazları ve dilekleri karşılamak üzere konulmuştur. Bu konuya ilişkin olarak, Lord CURZON, yapılacak düzenlemelere bütün taraflarca uyulmasını sağlamakla görevli ve Boğazlar komisyonu diye adlandırılacak bir komisyon kurulması gerekeceğini de söylemişti. Şimdi, Çağıran Devletlerce uygun bulunan ve bu Komisyonun kurulması için akla yatkın görünen telkinleri kapsayan bir maddeler tasarısını Komisyona sunmak mümkündür.

Lord CURZON, 8 Aralık konuşmasına son verirken, tartışılması gereken üçüncü bir noktanın kalmış olduğunu belirtmişti: İstanbul'un ve genel olarak askerlikten arındırılmış bölgelerin güvenliğini sağlamak için ne şekilde garantiler kabul edileceği. Bu garantilerin şekli, büyük bir dikkatle incelenmiştir; bu yoldaki çalışmalar, Milletler Cemiyetine girmek için baş vurma niyetini açıklayan Türkiye Temsilci Heyetinin yakın zamanlarda verdiği övgüye değer garantiyle, bir hayli kolaylaşmıştır. Lord CURZON, o zaman da söylediği gibi, bu kararın askıda bulunan bir çok sorunun çözümlenmesine gerçek bir yardımda bulunacağını düşünmektedir; bu karar [Türkiye'nin Milletler Cemiyetine girme kararı], her halde, vaktiyle Milletler Cemiyeti üyelerinin oybirliğine dayanarak Aland adaları sorununda kabul edilmiş garanti formülüne benzer bir garanti şekli bulmayı kolaylaştıracaktır. Müttefiklerce sunulmuş tekliflerin son bölümünde, İstanbul'u içine almak üzere, askerlikten arındırılmış bölgelerin güvenliğine karşı işlenebilecek aykırılıkları önliyecek bir garanti getiren, bir hüküm tasarısı bulunacaktır. Gemilerin gidip-gelme serbestliğine ilişkin garanti, Türkiye bakımından olduğu kadar, dünyanın bütün ulusları bakımından da yararlı olacaktır. Lord CURZON öyle düşünmektedir ki, bu garanti, Türkiye'nin Milletler Cemiyetine girmesiyle kendisine verilecek olan genel nitelikteki garantiyi tamamlayarak, Çağıran Devletler tekliflerinin Türk Devletinin egemenliğine ve güvenliğine karşı bir tehdit taşımadığına Türk Temsilci Heyetini ve Türk kamu oyunu inandırmak bakımından büyük bir katkıda bulunacaktır. Bu tekliflerin böyle bir tehdit taşımadığı gibi, tam tersine, ileride doğabilecek uyuşmazlık nedenlerini ortadan kaldırmaya ve Türkiye'ye, gelişmesi ve refaha kavuşması için çok gerekli olan, güven huzuru sağlamağa yönelmiş oldukları da görülecektir.

Lord CURZON, dağıtılmış bulunan tasarıya ilişkin olarak giriş niteliğinde kısa bir açıklamada bulunmak istemiş olduğunu söyledi; şimdiki tartışmalar sırasında, gerekirse, hem Lord CURZON hemde uzmanlar, istenecek başka açıklamalarda bulunacaklardır. Lord CURZON, bu soruna özel bir dikkat ve ilgi göstermiş olan M. Barrère'den, Müttefik tekliflerinin esinlendiği genel ilkeler üzerinde bir takım açıklamalarda bulunmasını, Lausanne'da temsil edilmekte olan Devletlerden her birinin bu tekliflerle erişilebileceği umulan amacı belirtmesini rica etmektedir.

M. BARRÈRE aşağıdaki konuşmayı yaptı:

"Yalnız Konferansda temsil edilen Devletleri değil, dünyanın bütün denizci uluslarını ilgilendiren, Boğazlar'ın serbestliğini sağlamayı öngören metinleri incelemeğe başladığımız bu anda, Çağıran üç Devletin Konferansa sunmuş oldukları tasarıyı hazırlarken esinlendikleri görüşleri açıklığa kavuşturmanın yararsız olmadığını sanmaktayım.

"İlkin, bu sorunun çeşitli aşamalarını hatırlatmak isterim.

"Savaştan önce Boğazlar, bütün Devletleri bağlayan andlaşmalar uyarınca, kapalıydı; bunun yarattığı ağır sonuçları da kimse unutmamıştır. Yükümlerine bağlılık duyan Fransa ve İngiltere, verdiği sözü bilerek çiğneyip, yasak sulara girmiş olan bir düşmanı, önlerinde hiç bir maddî engel bulunmadığı bir zamanda, izlemekten çekinmişlerdir.

"Bu durum bir çok kötü sonuçlar yaratmıştır: Müttefiklerden bir kısmı

ötekilerden ayrı düşmüş, Türkiye – bütün çıkarlarına aykırı olarak – savaşa girmiş, savaş bu yüzden uzayıp gitmiştir; bu olayların yarattığı yıkımların ağırlığını dünya hâlâ sırtında duymaktadır. Müttefikler, zaferi kazandıkları gün, gelecek için tehlikeler yaratacak böyle bir durumun sürüp gitmesine imkân bırakmamaya kesin karar vermişlerdir.

"Bu yüzden, Mondros silâh-bırakışımından [mütarekesinden] sonra, Müttefikler, deniz rejimi bugün kısıntısız ve denetsiz tam bir serbestlik olan Boğazlar'a ve Karadeniz'e girmişlerdir.

"Hazırladığımız tasarı, gelecekte barışçı ilişkilerin gereklerine dayanan, kıyı Devletlerinin güvenliği bakımından hiç de kuşku uyandırmayan ve onların egemenliklerine saygı gösteren, geniş görüşlü bir rejim kurma amacını gütmektedir.

"Uzmanlarımızın, tasarıyı kaleme alırken esinlendikleri ilkeler şunlardır: Bir barış yapıtı yaratmak; başka bir deyimle, ticaret alanındaki alışverişleri ve barışçı ilişkileri tam serbestlik içinde sağlayacak kuralları saptamak; böyle yaparken de, bu kurallardan hiç biriyle, savaşta işe yarayabilecek kolaylıklar gibi görünecek en ufak bir şüphe ya da ard-düşünce kuşkusu uyandırmamak; sonunda da, en büyüğünden en küçüğüne kadar, Devletler arasında işlem görme bakımından eşitliği kesin olarak sağlıyabilmek.

"Bu ilkeler, ticaret gemilerinin gidip-gelmeleri bakımından, hem savaş hem de barış zamanında, gece ve gündüz – denetleme, harç alma v.b. gibi – geminin yolculuğu sırasında durmasını gerektirecek ve kazançlar üzerinde olumsuz etkiler yapabilecek engellerden hiç biriyle karşılaşmaksızın, tam bir serbestlik içinde geçmeleriyle sağlanmış bulunmaktadır.

"Savaş gemileri bakımından, geçmesine izin verilecek tonajın küçük tutulması, Devletler arasında eşitliği ve kıyı Devletlerine karşı her türlü saldırgan düşüncenin yokluğunu göstermektedir; bu tonaj, kıyı Devletleri donanmalarının işler durumda olan kısmını hiç bir zaman aşamıyacaktır; bu tekliflere göre, Devletlerin Karadeniz'e gönderebilecekleri deniz kuvveti üç gemidir; bunların toplam kuvveti, askerlik bakımından büyük bir değeri olmayan, üç *croiseurs* [*cruisers*] gücünde olabilecektir.

"Amerika Birleşik Devletleri Temsilcisinin bir savaş gemisinin, ömrü boyunca yakıp-yıkmayla uğraşmasının çok az görülen kural-dışı bir davranış olduğunu burada hatırlattığı gibi, savaş donanmaları barış zamanındaki yararlı görevlere kendilerini böylece vermiş olmuyorlar mı?

"Öte yandan, kurduğumuz rejimde, egemenlik ilkesinin iki kesin hükümle belirtildiğini de göreceksiniz: Bunlardan biri, savaş gemilerinin sayılarını ve kalış sürelerini saptamak yoluyla, bu gemilerin bir ülkenin limanlarında bulunuşunu düzenlemek hakkını o ülkeye bırakmaktadır; öteki de, kutsal olan ulusal savunma hakkını kapsamaktadır; bunun için de, bir Devlet, ülkesinin pek geniş olmayan bölgelerinde askerlikten arındırma tedbirleri kabul ettiği zaman, bu Devletin, ülkesini savunmak üzere elindeki bütün olanaklarını kısıntısız olarak kullanabileceği öngörülmektedir.

"Böyle bu askerlikten arındırmadan geriye ne kalmaktadır? Yalnız bir simgeden [sembolden] başka bir şey kalmamaktadır; bir barış simgesi; dürüst ve güven verici bir hoşgeldin simgesi; yakın zamanlarda dünyanın başından geçmiş

olan ve ağırlığı daha bir hayli süre duyulacak acı tecrübeden sonra, özlemini duyduğu evrensel barışa Türk ulusunun saygı gösterisi.

"Türkiye'nin razı olacağı bu barış yükümlerine karşılık, haklı olarak isteyebileceği garantilerden de söz etmem gerekmektedir. İlk bakışta, bu konuda anlaşmaya varmak güçlüklerle karşılaşacak gibi görünmektedir. Bu da, yüce moral çözüm yollarının çok önemli olduğu bir alanda, yalnız maddî garantiler aramak yüzünden değil midir?

"Gerçekten Tarih bize şunu göstermektedir: İnsanların en titiz tedbirleri, çoğu zaman, hayınlık karşısında bir şeye yaramamıştır; en sağlam garanti de, verilen söze bağlılık ve ulusal şeref kaygısına dayanmaktadır. Belçika'nın tarafsızlığından ve Boğazların dokunulmazlığından daha sağlam görünen garantiler olabilir miydi? Bütün bunlardan ne kaldı? Resmen verilmiş sözün daha ilk dakikada çiğnenmesiyle, hiç bir şey kalmadı; ya da hiç denecek kadar bir şey kaldı. Adlarına konuştuğum Devletler ise düşmanlarını suç alanında izlemekten çekinmişlerdir; onların dürüstlüklerine bundan daha çok inandırıcı nasıl bir kanıt gösterilebilir?

"İşte bunun içindir ki, yalnız az sayıda Devleti bağlayan bir garanti – bu garantinin ve bundan doğan yükümlerin şekli ne olursa olsun – tek başına yeterli bir önleyici güçte olamaz. Yaratılması söz konusu olan serbestlik rejimini çiğnemeğe yeltenecekleri duraksatacak moral bir gücün desteğini arayıp bulmak gerekir.

"Çağıran Devletler, öngördükleri hükümleri Milletler Cemiyetinin koruyuculuğu altına koymak istemekle, işte bu moral gücü başvurmaktadırlar. Bu hükümler – resmî oluşları ve ona imzalarını koymuş Devletlerin sayıları ve önemleri yüzünden daha büyük bir ağırlıkları olsa bile – artık yalnız bir yüküm olmakla kalmıyacaklardır: Bu hükümler, gelecekte barışa karşı girişimlerin önüne moral bir dayanışma kalesi olarak dikilmek için, savaşların en kıyıcılarından hemen sonra yaratılmış olan bu Birliğe katılmış bulunan bütün Devletlerin uluslararası yasasının bir parçası da olacaktır.

"Türk Hükümeti, Boğazlar rejiminin Milletler Cemiyetinin koruyuculuğu altına konulmasıyla, bu rejimin genel kamu duygusunun garantisi altına konmuş olduğunu anlayacaktır; bu duyguya meydan okumayı göze alabilecek ülkelerin çok sayıda olmadığını sanmaktayım.

"Görüşmelerimiz sırasında ulusal çıkarlarını çok iyi kavramış bulunduğunu sık sık göstermiş olan Türk Temsilci Heyetinin, kendisine sunulan hakgözetir, ölçülü ve bütünüyle geniş görüşlü tekliflere gerekli değeri vereceğine güvenmekteyim; bu tekliflerin kabulü, doğuda ve bütün dünyada sağlam bir barışın garantisi olacaktır. Öteki Devletlerle eşit ölçüde barış özlemi içinde bulunan Türk meslekdaşlarımızın, bu görüşmelerin bir an önce sonuçlanmasını istediklerini bilmekteyim. Bu sonucu, Boğazlar sorununun teklif ettiğimiz biçimde çözümlenmesi kadar hiç bir şey hızlandıramaz. Çağıran üç Devlet, bu çözümün, her çözümden daha çok garantiler verdiğine inanmaktadırlar.

"Bir tek söz daha ekliyeceğim. Ekselâns İsmet Paşa'nın büyük değer verdiğimiz yardımıyla Boğazlar rejiminin düzenlenmesi yolunda – umut ettiğim gibi – bugün bir görüş birliğine varabilirsek, bunda, Konferansın çalışmalarının başarıya erişmiş olduğunun, bir an önce bir barış andlaşması yapılmasının ve

dünyaya karşı burada sorumlu bulunduğumuz barış yapıtının geciktirilmemiş ve başarıyla gerçekleştirilmiş bulunmasının kesin bir işaretini göreceğim."

Marki GARRONİ, İtalya'nın, bütün davranışlarında – siyasal alanda olduğu kadar, yönetim ve iktisat alanlarında da – tutumunun, en büyük bir serbestlik ilkesinden esinlendiğini hatırlattı. İşte İtalya, Boğazlar sorununda gemilerin gidip-gelme serbestliğini bu ilkelerden esinlenerek istemektedir. İtalya, Boğazlar'da gidiş-geliş serbestliğini engellemek için, hiç kimsenin özel koşullardan yararlanmağa kalkışmayacağını düşünmektedir. Bu gidiş-geliş serbestliği zorunludur; işte bunun içindir ki, şimdi teklif edilen hükümler kaleme alınmıştır. Komisyon Başkanı ile M. Barrère'in konuşmalarından sonra, İtalya temsilcisinin söz konusu hükümlerin yararını yeniden belirtmesi gerekmemektedir. Marki GARRONİ, İtalya'nın, denizlerin serbest olmasını, aynı zamanda, Karadeniz'de kıyısı olan Devletlerin de bu hükümlerden yararlanmalarını istediğini söyleyerek konuşmasına son verdi.

Türk Temsilci Heyetinin görüşleri.

İSMET PAŞA, daha önce, 8 Aralık tarihindeki konuşmasında, Boğazlar'da geçiş serbestliğiyle, Boğazlar'ın askerlikten arındırılmasını yönetecek ilkeleri belirtmekle şeref duymuş olduğunu söyledi. Bugün, Müttefik Hükümetlerce sunulmuş teklifler üzerinde, Türk Temsilci Heyetinin istediği değişiklikleri ayrıntılı olarak bildirecektir; bu değişiklikler, Boğazlar'dan geçiş serbestliğiyle, Boğazlar bölgesinin askerlikten arındırılması konularındaki iki tasarıya ilişkindir.

İSMET PAŞA, Boğazlar'ın askerlikten arındırılması konusundaki hükümleri, Türk Temsilcilerinin şu kesin şartla kabul ettiklerini açıkça belirtmek istemektedir: Türkiye'nin kullanmak istediği savunma araçları ve uygulamak istediği usuller bakımından, bu hükümler dışında, ne şekilde olursa olsun, hiç bir sınırlama olmaması, öte yandan da Trakya'da askerlikten arındırılmış Türk sınırının tam bir garanti altına alınmış bulunması.

İSMET PAŞA'nın, askerlikten arındırma tasarısında yapılmasını istediği değişiklikler aşağıdaki düşüncelere ve ayrıntılara dayanmaktadır:

1. "Marmara Denizi" sözü "Boğazlar" teriminin kapsamından çıkartılmalıdır.
2. Askerlikten arındırılmış bölgeler dışında, Türkiye'nin, Marmara Denizi'nde kullanmak isteyeceği savunma araçlarında hiç bir kısıtlama yapılmamalıdır.
3. Semadirek, İmroz ve Bozcaada adaları, Çanakkale Boğazının tamamlayıcı parçalarıdır; böyle olunca, bunlar, ne yoldan olursa olsun, yabancı bir Devletin egemenliği altına konulamazlar.

Bundan başka, Limni'de bir Yunan donanmasının bulunması Boğazlar rejimini tehdit edecektir. Bu yüzden, Limni üzerinde egemenlik sorununu tartışma hakkını bütünüyle saklı tutmakla birlikte, Türk Temsilci Heyeti, bu adanın kıyılarında Yunan donanmasının bulunmasını hiç bir şekilde kabul edemez.

İSMET PAŞA, teklif ettiği değişikliklerin, geçiş serbestliğiyle askerlikten arındırma konularına ilişkin bulunduğunu söyledi. Boğazlar Komisyonu ile garanti sorunlarına ilişkin Müttefik tekliflerin incelemeye vakit bulamadığından, bu konulardaki görüşlerini gelecek oturumların birinde açıklayacağını bildirdi.

Yapılmış konuşmalar arasında, İSMET PAŞA, dünya savaşı sırasında,

Boğazların kapatılmasına ilişkin konuşmalar üzerinde durmağı gerekli gördüğünü söyledi; Boğazlar, Türkiye'nin andlaşmalardan aldığı haklar uyarınca kapatılmıştır.

İSMET PAŞA'nın kabul edilmesini istediği çözüm yolu, bir savaş donanmasına Boğazlar'dan zor kullanarak geçmek olanağını vermiyecek bir düzenlemedir. İSMET PAŞA, geçiş serbestliğini, şimdi yalnız barışçı bir bakış açısından ve barışçı niyetlerle incelemek istediğini söyledi. Komisyon geçiş sorunundan başka bir sorunla uğraşmamalı, Türk Devletinin egemenlik alanına giren işlere karışmamalıdır. İSMET PAŞA, siyasal garantinin etkili olmasına büyük bir önem vermektedir; çünkü Türkiye, Boğazlar'ın savunulmasından vazgeçmekle, genişliği kestirilemeyecek bir fedakârlığa katlanmaktadır. İstenilmekte olan askerlikten arındırmanın, Türkiye'nin güvenliğine zarar vermeyeceğini ve varlığına karşı bir tehlike kaynağı olmayacağını göstermek için, Devletlerin garantiler vermeleri gerekmektedir. İSMET PAŞA, istemiş olduğu değişikliklerin metnini Konferans Sekreterliğine göndereceğini sözlerine ekledi.

M. TCHİTCHERİNE aşağıdaki bildiriyi okudu:

"Boğazlar'ın serbestliği ile Boğaz kıyılarının askerlikten arındırılmasına ilişkin olarak, Çağıran Devletler tasarısının, bir gün önce Temsilci Heyetlerine bildirilen üçüncü değişik şekli, ilk tasarıya gören bir takım başkalıklar kapsamaktadır. Bu değişiklikler, Rusya'nın hayatî çıkarlarıyla bağdaşacak hiç bir yenilik getirmedikten başka, tam tersine, tasarının her şeyden önce Rusya'ya karşı yöneltilmiş olduğunu da doğrulamaktadır.

"Daha önceki konuşmalarımda, savaş gemilerinin Boğazlar'dan serbestçe geçmesini öngören sistemin, deniz ve kara kuvvetlerine dayanarak üstünlük sağlamak isteyenlere bir prim vermek ve sürekli bir genel barışın kurulması için harcanan emekleri yok etmekle, doğal olmayan şimdiki durumu süregötürmek demek olduğunu, yeteri kadar açıklamıştım.

"Fakat, Çağıran Devletlerin son tasarılarını ilk tasarıyla karşılaştırdığım zaman, dikkatimi çeken bir başka şey de görmekteyim. Bu üçüncü değişik-tasarıda, saldırgan unsurları gene Rusya'ya yöneltmekle birlikte, Türkiye'nin çıkarları ve güvenliği konusundaki (aslında gerçeğe dayanmayan) isteklerini yerine getirme girişimi de açıkça görülmektedir. Şüphesiz, Türkiye'yi Rusya'dan ayırmak ve Türkiye'de, Karadeniz'deki Türk kıyılarının güvenliği sağlanmaksızın, Rusya'yı, öteki Devletlerden gelecek saldırıların bütün ağırlığı altında koymakla Türkiye'nin güvenliğinin sağlanabileceği yollu, yanlış bir sanı uyandırmak istenmektedir. Yeni tasarı, Türkiye'ye aldatıcı bir koruma sağlar gibi görünürken, Rusya'ya karşı bütün savaş tehditlerini saklı tutmaktadır.

"Bu tasarı, savaş zamanında Türkiye tarafsızken, Boğazlar'ı ve Karadeniz'i, hiç bir kısıtlama olmaksızın, yabancı savaş donanmalarına açmak, başka bir deyimle, Rusya ile müttefiklerinin güney kıyılarını dünyanın en güçlü donanmalarının saldırısına karşı açık tutmak gibi pek aşırı bir isteği tekrarlamaktadır. Bu tasarı, barış zamanında bile, her Devlete, Karadeniz'de kıyısı olan Devletlerin en kuvvetli donanmaları kadar bir donanma gönderme iznini vermek, başka bir deyimle, Karadeniz'de yabancı Devletlere çok büyük bir üstünlük sağlamak istemektedir. Bütün Karadeniz Devletleri askerlikten arınsalar bile, yabancı Devletlerden her biri

Karadeniz'e onar bin tonu geçmeyecek üç savaş gemisi gönderebilecektir; bu da, Rusya ve müttefiklerine askerlikten arınmayı yasaklamak anlamına gelmektedir. Daha kötüsü, bu tasarı, Rusya'yı silâhlanma zorunda bırakmaktadır; çünkü, bir savaş çıktığı zaman, Rusya'nın güney kıyıları, Karadeniz'de kıyısı olmayan Devletlerin bütün saldırılarına açık bulunacaktır. Çağıran Devletlerin tasarısı, Karadeniz'e girişi, Karadeniz'de kıyısı olmayan Devletlerin donanmalarına açarken, Boğazlar'da savaş hareketlerinde bulunmayı yasaklamak istemektedir. Fakat savaş zamanında bir kez Boğazlar savaş gemilerine açık tutuldu mu, savaş hareketlerini Boğazlar'ın eşiğinde durdurmanın boş ve gerçekleşmez bir şey olacağı da açıkça bellidir. Savaş mantığı, denizdeki hareketleri yalnız askerî düşüncelerle yönetmeyi gerekli kılacak niteliktedir.

"Çağıran Devletlerin son tasarısı, ne uçaklar ne de denizaltılar için yasaklamalar öngörmektedir. Böylece, en yokedici deniz savaşı araçları Karadeniz'e serbestçe sokulabilecektir.

"Askerlikten arındırmaya ilişkin hükümler, Türkiye'ye, İstanbul ile iç topraklarını savunma olanaklarını sağlar gibi görünmektedir. Bu sözde tâvizler aldatıcıdır. Gerçekten, Çanakkale Boğazı, Batı devletleri donanmalarının diledikleri gibi davranmalarına açık bulunduğu gibi, bu donanmalara karşı İstanbul'a da etkili hiç bir korunma sağlanmış olmamaktadır. Çağıran Devletlerin tasarısı, İsmet Paşa'nın 8 Aralık oturumundaki konuşmasındaki gibi nitelendirilebilir: Gerçekten, Boğazları tahkim etmemek, Türkiye'nin en duyarlı ve en önemli bölgelerini beklenmez bir saldırıya apaçık ve savunma olanağından yoksun bırakmaktır. İsmet Paşa, Boğazlar'ın stratejik öneminden ötürü, savaşan her Devletin Boğazlar'a el koymağa kalkışacağını, bunun bir takım uyuşmazlıklara, sonuç olarak da savaşa yol açabileceğini, oysa başka bir zamanda bu uyuşmazlıkların silâha davranmadan çözümlenebileceğini, bu durumun ise Türkiye'yi, kendisinin hiç bir çıkarı olmayan çatışmalara sürükleyebileceğini de belirtmişti. Çağıran Devletlerce sunulmuş olan son tasarı, Türkiye Baştemsilcisinin bu sözlerindeki kuşkuları haklı göstermektedir.

"Böylece, Çağıran Devletlerin son tasarısını incelerken, bunun, Rusya'nın hayatî çıkarlarını tehdit ettiği ve Türkiye'nin güvenlik ve bağımsızlığının en basit gereklerini çiğnediğini, yeni deniz silâhlanmasını zorunlu kılacağını ve genel barışa engel çıkardığını görmekteyiz.

Rusya'nın karşı-tasarısı.

"Çağıran Devletlerin Boğazlar Komisyonu ile Boğazlar'ın güvenliğini garanti altına almaya ilişkin olarak, Temsilci Heyetimize dün akşam bildirilen son iki tasarısına gelince, Türk Temsilci Heyetinin istediği gibi, bunların incelenmek üzere gelecek oturuma ertelenmesi teklifine, biz de katılmaktayız. Çağıran Devletler adına, İngiltere Baştemsilcisince bugün açıklanan tasarılardan başka, Türk Temsilci Heyetinin bir karşı-tasarısını da almış bulunuyoruz; bunu da Komisyonun ilerideki bir oturumunda, öteki Temsilci Heyetleriyle birlikte, incelememiz gerekmektedir. Bundan başka, çeşitli tasarıları ayrıntılı olarak incelemek üzere bir alt-komisyon kurulmamış olduğuna ve Çağıran Devletlerle Türk Temsilci Heyeti arasında, uzmanların görüşmesi şeklinde, ayrı toplantılar yapılmış bulunduğuna göre, Rus

Temsilci Heyeti için görüşmelere katılan öteki Devletlerle, bu sorunları tartışmak üzere, Konferansa bir karşı-tasarı sunmaktan başka bir yol kalmamaktadır; böyle bir tasarı bu sabah [Genel] Sekreterliğe verilmiştir. Bu karşı-tasarı, Rus Temsilci Heyetinin ilk görüşü üzerinde bir takım değişiklikler ve tâvizler de kapsamaktadır. Rus Temsilci Heyeti, Konferansa katılan öteki Temsilci Heyetlerinin, bu karşı-tasarıda bir anlaşmayı kolaylaştıracak unsurlar bulacaklarını ummaktadır."[1]

Lord CURZON, şimdi yapılmış olan iki konuşmaya bir kaç sözle cevap vermek istediğini söyledi.

Önce, Türkiye Baştemsilcisinin ölçülü ve uzlaşıcı bir söylevi dinlenmiş bulunmaktadır. Eğer İsmet Paşa, konuşmasının başlangıcında – şimdi komisyonun çalışmalarına sunulmuş bulunan değiştirilmiş tekliflerde görülebileceği gibi – Müttefiklerce Türk Temsilci Heyetinin görüşlerine yapılmış tâvizler için memnunluğunu belirtmiş olsaydı, Lord CURZON bundan mutluluk duyacaktı; fakat İsmet Paşa, belki de, gönül borcunu açıklamaktan çok, kendi görüşünü belirtme kaygısı içindeydi. Bu yüzden Lord CURZON, Müttefiklerin tekliflerine İsmet Paşa'nın yaptığı eleştiriler üzerinde durmakla yetinecektir.

İsmet Paşa, Marmara Denizi'nin, askerlikten arındırılmış bölgelerin ve Adaların savunulmasına ilişkin olarak bir takım başka değişikliklerin de kabul edilmesini istemiştir. Lord CURZON, şüphe yok ki, bu istekleri büyük ölçüde göz önünde tutacaktır; bununla birlikte, bütün bu noktaların bir çok defa tartışılmış olduğunu da hatırlamaktadır. Lord CURZON, ertesi sabah yapılacak oturumda, bu noktalara ilişkin olarak Müttefikleriyle birlikte iyice düşünülmüş cevabını vermenin kendisi için mümkün olacağını ummaktadır. Bundan başka, Boğazlar Komisyonu ile siyasal garantiler konusunda gerekli açıklamaları da yapabilecek durumda olacaktır. İsmet Paşa'nın da, bu iki soruna ilişkin kendi görüşlerini ertesi günkü oturumun başında bildirmeye hazır olacağına güvenmektedir.

Rus Baştemsilcisinin söylevine gelince, Lord CURZON, M. Tchitcherine'in, Müttefiklerin tekliflerinin değiştirilmiş metnine ilişkin olarak edinmiş olduğu izlenimden hayal kırıklığına uğramıştır. Müttefikler, M. Barrère'in güçlü ve ustaca söylevinde anlatmış olduğu gibi, tekliflerinin yalnız Türkiye'ye değil, Rusya'ya da önemli tâvizlerde bulunmakta olduğuna iyiden iyiye inanmaktaydılar. Oysa M. Tchitcherine, önce Türkiye'ye verilen garantilerin aldatıcı olduğunu söylemekle söze başlamıştır. Böyle bir görüşü daha çok İsmet Paşa'nın öne sürmesi, beklenebilir bir şey olurdu; fakat İsmet Paşa, bu konuda hiç bir şey söylememiştir; bu yüzden, Lord CURZON, Türk ve Rus Temsilci Heyetlerinin bu konuya ilişkin tutumları arasındaki temel ayrılığı belirtmekle yetinecektir. Öte yandan, M. Tchitcherine, Müttefiklerin tekliflerinde Rusya'ya karşı saldırgan bir niyet ve bir savaş tehdidi bulup çıkarmıştır. Lord CURZON, M. Tchitcherine'in kafasından böyle bir düşünceyi çekip almak isterdi; çünkü, M. Tchitcherine, Müttefiklerin bütün tekliflerinin Rusya'ya karşı yönelmiş olduğunu söylemekte direnirse, Konferans hiç bir vakit bir ilerleme gösteremeyecektir. Temsilci Heyetlerinden her biri ötekilerin görüşlerini anlamağa çalışmalıdır; gerçekten de, Müttefiklerin teklifleri, M. Tchitcherine'in varsaydığı temellere ve nedenlere dayanmamaktadır. Müttefikler adaletli olmak ve Rusya ile Türkiye'nin rızasını ve işbirliğini sağlamak kaygısı

içindedirler. Örneğin, bu soruna ilişkin olarak, Müttefikler, Karadeniz'de kıyısı olan bir Devletin donanmasından daha büyük bir donanma göndermeme yükümünü kabul etmektedirler. M. Tchitcherine bu maddeyi bir tehdit olarak yorumlamaktadır; oysa bu madde, Müttefiklerce, bunun tam tersine bir amaçla konulmuştur; çünkü, bu, Rusya'nın haklarını ve çıkarlarını tanıdıklarını belirtmek üzere, Müttefiklerin kendi ellerini kollarını bağlamalarıdır.

Lord CURZON bu konuyu uzun uzun tartışmak istememektedir; durumu iki-üç cümlede özetlemek mümkündür. Büyük Devletlerin eski politikası, son savaşa gelinceye kadar, Boğazlar'ı kapatmaktı; çünkü, Rusya'nın kendilerine saldırmak üzere oradan çıkıp gelmesinden korkmaktaydılar. Bugün Rusya aynı politikayı ters bir yönde yürütmek, Büyük Devletlerin gelip kendisine saldırmamaları için Boğazlar'ı kapatmak istemektedir. Dünyanın bütün boğazlarından geçişte herkesin en büyük serbestlikten yararlanmasını öngören yeni anlayışı kabul etmek neden mümkün olmasın? Rusya, Müttefiklerin tekliflerini bütün yararları ve pek önemsiz bir takım yükümleriyle – Müttefikler de kendi hesaplarına böyle yapmaktadırlar – neden yürekten kabul etmesin? Müttefiklerin on gün önce yapmış oldukları teklifleri bütün dünya uygun bulmuş, bunları sevinçle, neredeyse heyecanla karşılamıştır. Tek düşmanlık ve yergi sesinin bu Konferansda ve Rus Temsilci Heyetinden gelmesi, gerçekten pek yazık olacaktır.

M. Tchitcherine, Boğazlar sorununun alt-komisyonda incelenmemiş olmasından yeniden yakınmıştır. Niçin böyle davranıldığı kendisine bir çok defa anlatılmıştır: Boğazlar sorunu, bütün ilgili Devletleri etkilediği için, çok önemli bir konudur; bu yüzden, doğrudan doğruya Komisyonda tartışılması daha uygun düşmektedir. İşte, en başından beri, Lord CURZON'un ve [Müttefik] meslekdaşlarının görüşü bu olmuştur. Bu konunun uzmanlarca incelenmesine gelince, bu konuya ya da herhangi bir başka konuya ilişkin olarak, ayrı görüşmeler yapılmış değildir. Sorunlar teknik bir nitelik alır almaz, bunların çözümlenmesini uzmanların incelemesine bırakmak, her zaman bir kural olagelmiştir. Rus uzmanları, Boğazlar konusu üzerindeki tartışmalara daha çok katılmış olsalardı, Müttefikler bundan çok büyük bir memnunluk duymuş olacaklardı. Lord CURZON, şimdi söz konusu olan durumda da, alışılmış usuller dışına hiç çıkılmadığı, M. Tchitcherine ya da meslekdaşlarına karşı saygıda kusur edilmediği konusunda Rus Temsilci Heyetinin Başkanına inan ve güven vermek istemektedir.

M. Tchitcherine, bir Türk karşı-tasarısından söz etmiştir. Böyle bir karşı-tasarı olsaydı, Türkler bunu, hiç şüphesiz, Komisyona bildirmiş olurlardı. Konuşmasının sonunda, M. Tchitcherine, bir Rus karşı-tasarısından söz etmiştir. Lord CURZON bu karşı-tasarıyı ancak şimdi, oturumdan biraz önce almıştır; bununla birlikte, bu iki belgenin bir alt-komisyona havalesini istemeyecektir. Lord CURZON bu belgeleri hemen bu akşam, [Müttefik] meslekdaşlarıyla ve uzmanlarla inceleyecek ve yarın sabah Müttefiklerin iyice düşünülmüş cevabını verecektir. Eğer başka bir Temsilci Heyeti söz istemiyorsa, Lord CURZON, oturumun ertelenmesini teklif edecektir.

M. TCHİTCHERİNE, sorunu bütün genişliğiyle ele almaksızın, İngiltere Baştemsilcisine cevap olmak üzere, bir takım gözlemlerde bulunmak istediğini

söyledi. İngiltere Baştemsilcisinin açıkladığı temel ilkeler konusunda, Rus Temsilci Heyetinin kanısınca, askerî hareket alanını genişletmek, savaş gemilerine yeni bir hareket alanı açmak ve deniz kuvvetlerini çoğaltmak yerine, bu alanı küçültmek, bu çeşit hareketlere ve savaş gemilerine denizleri ve boğazları kapamağa çalışmak daha çağdaş, daha ileri ve daha büyük bir ilerleme anlamına gelen bir düşünce gibi görünmektedir. Rus Temsilci Heyeti, kendi karşı-tasarıyla birlikte, M. TCHİTCHERİNE'in imzasını taşıyan bir bildiri de vererek, bu bildiride – Boğazlar'ın kapatılmasına ilişkin [Rus] karşı-tasarısı kabul edilirse – Karadeniz kıyılarının etkili olarak güvenlik altına alınmasının karşılıklı şartlarını kararlaştırmak üzere, bir Konferans toplanmasını, bu denizde kıyısı olan Devletlere teklif etmeği söz verdiğinden, bu yolda konuşmakta kendisini bir kat daha haklı görmektedir.

Bu konuda, çeşitli memleketlerde kamu oylarına ilişkin olarak Rus Temsilci Heyetinin aldığı bilgiler, İngiltere Baştemsilcisinin söylediklerine pek uymamaktadır. M. TCHİTCHERİNE, Lord Curzon'un, Çağıran Devletlerin uzlaşıcı duygularını Rus Temsilci Heyetinin görmezlikten geldiği yollu sistemine cevap vermeğe kendisini zorunlu görmektedir. Rus Temsilci Heyeti, tam tersine, Çağıran Devletlerin Rusya'nın hayatî çıkarlarını daha çok göz önünde tuttuklarını görmekle mutlu olacaktır; çünkü, bu Devletlerin dostluk duygularını yalnız böyle davranışlar ispatlayabilecektir.

Fransız Baştemsilcisince, Çağıran Devletlerin ölçülü davranışlarının en açık örneği olarak nitelendirilen bir teklif, her Devletin, bir takım şartlar altında, Karadeniz'de 10.000 tonluk üç gemi bulundurabileceğidir; fakat, ancak, Karadeniz Devletlerinin tüm olarak askerlikten arındırılmaları durumundadır ki, öteki Devletler bu denizde bu üç gemiyi bulundurabileceklerdir; eğer askerlikten arındırma gerçekleşmezse, Devletler Karadeniz'de daha çok sayıda gemi bulundurabileceklerdir. Fransız Baştemsilcisi, Boğazlar'ın güvenliği bakımından gerçek garanti olarak da, yalnız moral bir güç gösterebilmiştir: Milletler Cemiyeti. Şu var ki, Rusya bu Cemiyeti tanımış değildir; Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya da bu Cemiyete katılmamışlardır. Kaldı ki, [böyle bir] güvenlik garantisi varken, kendi ülkesince bile benimsenmemiş bir generalin yaptığı bir baskın karşısında, bu Cemiyet hiç bir şey yapamamıştır; bu da göstermiştir ki, Milletler Cemiyeti güçsüzlüğün örgütlenmesinden başka bir şey değildir. İşte Fransız Baştemsilcisinin Boğazlar'ın askerlikten arındırılmasından sonra Türkiye'ye teklif ettiği tek güvenlik garantisi budur.

Rus Temsilci Heyeti, sunduğu karşı-tasarının Boğazlar Komisyonunca ayrıntılı olarak inceleneceğini ve – bu teklifler görüşmelere katılan öteki Temsilci Heyetleriyle tartışılırken – Rusya'nın hayatî çıkarlarını korumak için, Rus Temsilci Heyetinin uzlaşma isteğinin kanıtını verme olanağını kendisine sağlıyacağını söyleyen Sayın Başkanın verdiği garantiyi memnunlukla karşılamaktadır.

Lord CURZON, M. Tchitcherine'in söylediklerinde bir noktayı düzeltmek istediğini belirtti. Lord CURZON, Müttefiklerin, Rus Temsilci Heyetinin sunduğu tasarıyı göz önünde tutmağa ve gelecek oturumda buna ilişkin cevaplarını bildirmeğe hazır olduklarını söylemişti; yoksa, Müttefiklerin, son dakikada verilen bir tasarıyı, her satırı ve her kelimesi üzerinde durarak, tartışma niyetinde

olduklarını gösterebilecek herhangi bir şey söylememiştir. Böyle bir usul Konferansı altı ay sürdürür. Lord CURZON, herhangi bir kimsenin öne süreceği herhangi bir teklifi enine boyuna incelemek üzere, bu komisyonu bir alt-komisyona çevirmeği teklif etmeyecektir.

Türk karşı-tasarıları.

İSMET PAŞA, durumu, bir özet yaparak belirtmek istediğini söyledi. Boğazlar Komisyonunun son oturumunda, Türk uzmanlarının Müttefik uzmanlarıyla ilişki kurmaları ve Müttefik uzmanlarının istenecek her türlü açıklamalarda bulunmaları kararlaştırılmıştı. İSMET PAŞA, kendilerine yöneltilmiş sorulara gereken karşılıkları vermiş olmalarından ötürü Müttefik uzmanlarına teşekkür etti. İSMET PAŞA, bu arada, Müttefik uzmanlarının, çeşitli güçlükleri çözümlemek bakımından – alt-komisyon üyeleri gibi – gereken yetkileri olmadığından, pek önemli bir takım sorunlar onların yetkisi dışında kaldığı için, bu sorunların bir çözüme bağlanamadığını da görmüştür. Bu yüzden, Türk Temsilci Heyeti, Müttefik uzmanlarının tasarılarında yapılmasını teklif ettiği değişiklikleri, iki tasarıda toplamak zorunda kalmıştır. Bu değişikliklerden bir kısmı, askerlikten arındırma, bir kısmı da Boğazlar'dan geçiş serbestliği konularına ilişkindir; bunların, paragraf paragraf ele alınarak incelenmesi gerekmektedir. Türk Temsilci Heyetinin, tekliflerinin ya doğrudan doğruya Komisyonda, ya da alt-komisyonda incelenmesini istemeğe hakkı vardır.

Lord CURZON, İsmet Paşa'nın teklifini kabul edemeyeceğini söyledi; bunun nedenini de açıkça belirtecektir. Zaman geçmektedir. Konferans toplanalı bir ay olmaktadır; Boğazlar konusunda son oturum on gün önce yapılmıştır. O zamandan bu yana, Müttefik uzmanlarıyla Türk uzmanları arasında bir çok görüşmeler ve açıklamalar olmuştur. Bugün, Rus Temsilci Heyeti birden bire yepyeni bir tasarı ortaya atmıştır; bunu neden bir hafta önce yapmamıştır? Şimdi İsmet Paşa iki tasarı sunacağını Komisyona bildirmektedir; herhalde bunların tartışılacağına zaman bulunacağını ummaktadır. Peki, bu tasarılardan daha önce neden söz edilmedi? Müttefikler, yeni iki Türk tasarısının öne sürüleceğini bilmiş olsalardı, uzmanların görüşmeleriyle on gün harcanmasına aslâ göz yummazlardı. Lord CURZON, işlerin böyle yürütülemeyeceğini çok büyük bir ciddiyetle belirtmek istemektedir. Lord CURZON, Türk ve Rus Temsilci Heyetlerinin bir gün sonra söyliyeceklerini büyük bir saygıyla dinlemeğe hazırdır; hem kendisi hem de Müttefik meslekdaşları, görüşmelerin başlamasından üç hafta sonra öne sürülen teklifleri uzun uzadıya ve bütün ayrıntılarıyla incelemeğe girişemezler. Lord CURZON, kendisini bu tutumunda desteklemeleri için meslekdaşlarına seslenmektedir.

M. BARRÈRE, Lord Curzon'un görüşlerini bütünüyle haklı bulduğunu ve bunları desteklediğini söyledi. Bununla birlikte, Türk Temsilci Heyetine bir soru yöneltmek istemektedir. İsmet Paşa, sözlerine, değişiklikler teklif edeceğini söyliyerek başlamıştır; sonra da, iki yeni tasarıdan söz etmiştir. Bir yanlış anlama varmış gibi görünüyor. Türk Temsilci Heyeti, Müttefikler tasarısını – değişiklikler teklif etmek üzere – esas bakımından kabul etmekte midir? Böyle ise, Müttefik Temsilci Heyetleri ile Türk Temsilci Heyeti görüş birliğinde bulunuyorlar demektir;

aralarında gerçek bir anlaşmazlık yerine, yalnız kullanılacak sözler üzerinde görüş ayrılığı vardır.

Marki GARRONİ, bu tartışmayı uzatabilecek görüşler öne sürmek istemediğini söyledi; kendisi, Başkanın söylediklerine bütünüyle katılmaktadır. Yalnız, herkesin tartışmalara biraz iyi niyet katmasını salık vermek istemektedir; yoksa, Konferansın görüşmeleri bir türlü bitmeyecektir.

M. TCHİTCHERİNE, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyetinin karşı-tasarısını daha önce sunmasına imkân olmadığını, çünkü Boğazlar Komisyonunun son toplantısından bu yana bir haftadan çok bir zaman geçmiş olduğunu söyledi. Rus Temsilci Heyeti, Türkiye'nin tekliflerini ancak geçen oturumda öğrenebilmiş ve ısrarlarına rağmen, hiç bir alt-komisyon toplantıya çağrılmamıştır. Böyle olunca, karşı-tasarı, ne Komisyona ne de alt-komisyona sunulabilmiştir. Konferansın çalışmalarını kısaltmanın en iyi yolu, bir alt-komisyonun toplanmasıydı.

Çağıran Devletlerin tasarılarından ikisi – üçüncü ve dördüncü tasarılar – Rus Temsilci Heyetine ancak dün akşam saat onbir buçukta verilmiştir. Demek ki, Çağıran Devletler de Türkiye ve Rusya ile aynı düzeyde bulunmaktadırlar. M. TCHİTCHERİNE, Çağıran Devletlerin, Rus ve Türk Temsilci Heyetlerinin durumunu göz önünde tutacaklarını ve görüşmelere katılan Devletler arasındaki eşitlik kuralını çiğneyecek ayrıcalıkları haksız yere benimsemeye kalkışmayacaklarını ummaktadır.

İSMET PAŞA, Türk görüşüne ilişkin olarak, açıklamalarda bulunmağı gerekli gördüğünü söyledi. Türk Temsilci Heyeti, Müttefiklerce bildirilen tasarıları öğrenmiş bulunmaktadır. Uzmanlar bir araya gelerek tasarıları incelemişler ve bu tasarılarda değişiklikler yapmışlardır. İSMET PAŞA bu toplantılarda hazır bulunmuştur. Müttefik uzmanları, yetkileri dışında kalan bir takım sorunlar olduğunu, kendisine açıkça söylemişlerdir. Türklerin öne sürdüğü bir takım teklifleri Müttefik uzmanları incelemeğe yanaşmamışlardır. Böylece, Türk Temsilci Heyeti, uzmanların anlaştıkları noktalarla, görüş ayrılıkları ve yetkisizlik yüzünden ele bile alınmamış noktaları ayrı ayrı göstermekten başka bir şey yapamamaktadır. İSMET PAŞA, bugün metnini sunduğu değişikliklerin, askerlikten arındırma ile geçiş serbestliğine ilişkin bulunduğunu, Müttefiklerin – Boğazlar Komisyonunun yetkileriyle siyasal garantilere ilişkin – öteki iki tasarısını vaktinde almadığından, bunlar üzerinde görüşlerini ancak ileri bir tarihte bildirebileceğini yeniden belirtti.

İSMET PAŞA, aynı zamanda, M. Barrère'in, tasarıları esas bakımından kabul edip etmediğine ilişkin sorusuna da cevap vermek istemektedir. Türk Temsilci Heyeti, bu tasarıların ancak bir parçasını, özellikle askerlikten arındırmayı – başka bir deyimle, hiç bir tahkimat bulunmayacağını – öngören rejime ilişkin parçasını inceleyebilmiştir. Böyle bir durumun yaratabileceği sakıncaları önliyebilmek için, İSMET PAŞA, kendi görüşünü savunabileceği bir alt-komisyonda ya da Komisyonda tartışılması ve incelenmesi zorunlu olan bir takım tekliflerde bulunmuştur. Bu, söz konusu tasarıların ne kabul edildiği ne de edilmediği anlamına gelir. Böyle olunca, İSMET PAŞA, teklif ettiği değişikliklerin incelenilmesi ve Müttefiklerin en kısa zamanda görüşlerini bildirebilmeleri için, bu teklifleri Komisyona sunmanın en iyi yol olacağını düşünmektedir.[2]

Lord CURZON tartışmayı daha çok uzatmada bir yarar görmediğini söyledi. Kanısınca, İsmet Paşa, son on gün içinde görüşünü açıklamak olanağını bulamadığını söylemekle pek hakgözetir bir dil kullanmamış olmaktadır; Lord CURZON, bütün bu noktalar üzerinde İsmet Paşa'nın görüşlerini tam olarak bilmektedir; çünkü İsmet Paşa, bir çok defa, bunları uzmanlara ve Temsilci Heyetlerinin üyelerine açıklamak nezaketinde bulunmuştur; Müttefiklerin teklifleri de, İsmet Paşa'nın görüşleri uyarınca değiştirilmiştir; fakat şimdiye kadar yapılmış ve tartışılmış her şeyi yeni baştan ele almak kesin olarak söz konusu olamaz. Yarın sabah, İsmet Paşa görüşlerini Komisyona açıklama bakımından her türlü imkânı bulacaktır; ancak, Marki Garroni'nin çok yerinde olarak söylediği gibi, bu Konferans, daha bir hayli süre küçük ayrıntılara dalıp kaybolursa, Konferansın altı aydan uzun süreceğini hatırda tutmak gerekir. Sorunların en büyük kısmı derinlemesine incelenmiştir; Temsilci Heyetleri öteki tarafça ne düşünüldüğünü bilmediklerini iddia etseler bile, gerçekte ne düşünüldüğünü tam olarak bilmektedirler. Lord CURZON, ertesi gün, sorunun çözümüne doğru kesin bir adım atmak için ciddî bir çaba göstermek gerektiğini söyledi.

Oturuma saat 19.00 da son verildi.

Genel Sekreter:
R. MASSİGLİ

Uygun bulunmuştur:

F. L. BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Thomas SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); E. LAGARDE (*Fransa*); Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); Const. CONTZESCO (*Romanya*); V. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET (*Türkiye*); İv. ALTİNOFF (*Bulgaristan*); A. SABANİNE (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*).

NOTLAR

1 Ek (E) de Rus karşı-tasarısının metnine bakınız.

2 Türk Temsilci Heyetince istenilen değişikliklerin metni için (F) ve (G) Eklerine bakınız.

(16) SAYILI TUTANAĞA EKLER

EK (A)

BOĞAZLARIN SERBESTLİĞİ ÇANAKKALE BOĞAZINDAN, MARMARA DENİZİNDEN VE KARADENİZ BOĞAZINDAN GEMİLERİN GEÇİŞİNE İLİŞKİN KURALLAR

(Üçüncü Taslak)

(Not: Aşağıda kullanılan "Boğazlar" terimi, bir bütün olarak, Çanakkale Boğazını, Marmara Denizini ve Karadeniz Boğazını kapsamaktadır.)

14 Aralık 1922

MADDE I

Hastane gemilerini, gezinti gemilerini [yachts] *ve balıkçı gemilerini de kapsamak üzere, ticaret gemileriyle askerî olmayan uçaklar*

(a) *Barış zamanında.*- Bayrak ve yük ne olursa olsun, hiç bir işlem olmaksızın, kılavuz, fener, römorkör ya da doğrudan doğruya yapılan aynı nitelikte başka hizmetlere karşılık olanlar dışında, hiç bir resim ya da harç [*taxe ou charge*] alınmaksızın, üstelik Türk Hükümetince imtiyaz verilmiş kurumlar ve işletmelerin bu konuda yararlandıkları haklara zarar gelmemek şartıyla, gündüz ve gece, gemilerin gidiş-geliş ve geçişleri bakımından tam serbestlik.[1]

Kılavuz almak isteğe bağlıdır.

(b) *Savaş zamanında, Türkiye tarafsızsa.*- Yukarıda belirtilen aynı şartlar içinde, gündüz ve gece, geliş-gidiş ve geçiş bakımından tam serbestlik. Tarafsız bir Devlet sıfatıyla Türkiye'nin sahip olduğu haklar ve yükümlü bulunduğu ödevler, suları ve havası Türkiye'nin tarafsız olduğu bir savaş süresince barış zamanında olduğu gibi tam bir serbestlik içinde kalması gereken Boğazlar'da gidiş-gelişi engelleyecek herhangi bir tedbir almasına Türkiye'yi yetkili kılmış olmayacaktır.

Kılavuz almak, isteğe bağlı olacaktır.

(c) *Savaş zamanında, Türkiye savaşan bir Devlet ise.-* Tarafsız gemiler ve askerî olmayan tarafsız uçaklar için, bunlar düşmana savaş kaçağı, düşman birlikleri ya da düşman uyruklarını taşıyarak yardım etmiyorlarsa, gidiş-geliş serbestliği. Türkiye'nin bu gemileri ve uçakları denetleme ve arama* hakkı bulunacak ve bunun için, söz konusu uçaklar, Türkiye'nin bu amaçla göstereceği ve hazırlayacağı bölgelerde karaya ya da denize inmekle yükümlü bulunacaklardır. Düşman gemilerine karşı Devletler hukukunun kabul ettiği tedbirleri uygulama bakımından Türkiye'nin sahip olduğu haklar olduğu gibi kalmaktadır.

Türkiye, düşman gemilerinin Boğazlar'ı kullanmalarını önlemek için gerekli göreceği her türlü tedbirleri almağa yetkili olacaktır. Bununla birlikte, bu tedbirler, tarafsız gemilerin serbestçe geçişini önliyecek nitelikte olmayacaktır.

Bu amaçla, Türkiye, söz konusu gemilere gerekli yönergeleri [tâlimatı] ve kılavuzları sağlamağı bir yüküm olarak kabul etmektedir.

MADDE II

Savaş gemileri[2] *ve askerî uçaklar*

(a) *Barış zamanında.-* Bayrak ne olursa olsun, hiç bir işlem, herhangi bir resim ya da harç olmaksızın, fakat kuvvetlerin toplamına ilişkin olarak aşağıdaki kısıtlamalar içinde, gece ve gündüz, tam geçiş serbestliği.

Bir Devletin Karadeniz'e gitmek üzere Boğazlar'dan geçirebileceği en büyük kuvvet, Karadeniz'de kıyısı olan Devletlerden en kuvvetli donanması olan Devletin geçiş sırasında Karadeniz'de bulunan donanmasından daha büyük olmayacaktır; bununla birlikte, Devletler, Karadeniz'e her zaman ve her durumda, her biri 10.000 tonu geçmeyen üç gemiyi aşmıyacak bir deniz kuvveti göndermek hakkını saklı tutmaktadırlar.[3]

Boğazlar'dan geçen gemilerin sayısı yüzünden Türkiye'ye hiç bir şekilde bir sorumluluk düşmeyecektir.

(b) *Savaş zamanında, Türkiye tarafsızsa.-* Bayrak ne olursa olsun, hiç bir işlem, resim ya da harç olmaksızın, II nci Maddenin (a) paragrafında öngörülen aynı kısıtlamalar içinde, gündüz ve gece, tam geçiş serbestliği.

Bununla birlikte bu kısıtlamalar, savaşan [muharip] bir Devletin, Karadeniz'de savaşanlık [muhariplik] haklarına zarar verecek şekilde uygulanmayacaktır.

Tarafsız bir Devlet sıfatıyla Türkiye'nin hakları ve ödevleri, Türkiye'nin tarafsız olduğu bir savaş süresince suları ve havası barış zamanında olduğu gibi tam bir serbestlik içinde kalması gereken Boğazlar'da gidiş-gelişi engelleyebilecek herhangi bir tedbir almasına Türkiye'yi yetkili kılmış olmayacaktır.

Savaşan Devletlerin savaş gemilerinin ve askerî uçaklarının, Boğazlar bölgesinde herhangi bir yakalamaya [zapt, *capture*] kalkışmaları, denetim ve arama hakkını kullanmaları ve herhangi bir düşmanca davranışta bulunmaları yasak olacaktır; aynı zamanda, bu savaş gemilerinin ve askerî uçakların beklenmez

* Fransızca metinde "*droit de visiter*", İngilizce metinde "*the right to search*" denilmektedir. (S.L.M.)

zorunluluk durumları [*force majeure*] dışında, Boğazlar'ı geçmeleri için gerekli olan süreye ek olarak yirmi dört saatten çok durmaları da yasak olacaktır.

Savaş gemilerine, onarımda bulunmak ve yiyecek almak konularında, Deniz Savaşında Tarafsızlığa ilişkin 1907 tarihli XIII ncü La Haye Sözleşmesi hükümleri uygulanacaktır.

Askerî uçakların tarafsızlığı konusundaki kuralları saptayacak uluslararası bir konferans bu konuya ilişkin kararlar alınıncaya kadar, askerî uçaklar Boğazlar'da, XIII ncü La Haye Sözleşmesinin savaş gemilerine tanıdığı işlemlerden daha elverişsiz işlem görmiyeceklerdir.

(c) *Savaş zamanında, Türkiye savaşan bir Devlet ise.*- Tarafsız savaş gemileri için hiç bir işlem, resim ya da harç olmaksızın, II nci Maddenin (a) paragrafında öngörülen kısıtlamalar içinde, tam geçiş serbestliği.

Tarafsız askerî uçaklar Boğazlar'dan, karşılaşabilecekleri tehlikeleri kendileri göze alarak geçebileceklerdir; bunlara, nitelikleri anlaşılmak üzere, denetleme hakkı uygulanacaktır. Bunun için, sözü geçen uçaklar, Türkiye'nin bu amaçla göstereceği ve hazırlayacağı bölgelerde karaya ya da denize inmekle yükümlü bulunacaklardır.

Düşman gemilerinin Boğazlar'dan yararlanmalarını önlemek üzere Türkiye'ce alınacak tedbirler, tarafsız gemilerin ve uçakların geçiş serbestliğine zarar vermiyecek nitelikte olacaktır. Bu amaçla, Türkiye, sözü geçen gemilere gerekli yönergeleri ve kılavuzları sağlamağı bir yüküm olarak kabul etmektedir.

Not.- 1. Türkiye ile barış durumunda bulunan Devletlerin denizaltıları Boğazlar'dan ancak su yüzünden geçeceklerdir.

2. Gerek Akdeniz'den gerek Karadeniz'den gelen yabancı bir deniz kuvvetinin komutanı, komutası altında bulunup Boğazlar'a girecek gemilerin sayısını ve adlarını, durmak zorunda olmaksızın, Çanakkale Boğazının ya da Karadeniz Boğazının ağzında bir işaret istasyonuna nezaket kuralı olarak bildirecektir.

Türkiye bu işaret istasyonlarının çizelgesini bildirecektir; eğer hiç bir istasyon yoksa, ya da böyle bir istasyon bildirilmemişse, yabancı savaş gemileri için Boğazlar'dan geçiş serbestliği gene yürürlükte olacak ve bunların Boğazlar'a girişleri bu yüzden gecikmeye uğratılmayacaktır.

3. Askerî ve askerî-olmayan uçaklar için bu kurallarla gösterilen şartlar içinde, Boğazlar üzerinde uçuş izni, söz konusu uçaklar bakımından şunları da kapsamaktadır:

(a) Boğazların dar geçitleri üzerinde onbeş kilometreye kadar bir toprak şeridi üstünde uçuş serbestliği;

(b) Zorunlu iniş halinde, Türkiye'nin kıyılarına ya da karasularına inme serbestliği.

MADDE III

Boğazlar ve Karadeniz limanlarında durmak

(a) I nci ve II nci Maddeler, gemilerin ve uçakların, Boğazlar'dan ve Boğazlar'ın üstünden geçişine uygulanır ve Türkiye'nin, limanlarını ve hava alanlarını ziyaret edebilecek bir Devletin savaş gemileriyle askerî uçaklarının sayısına ve bunların

kalış sürelerine ilişkin olarak gerekli göreceği yönetmelikleri koyma hakkını halel vermez.

(b) Karadeniz'de kıyısı olan Devletlere de, kendi limanları ve hava alanlarına ilişkin olarak aynı haklar tanınacaktır.

(c) 1914 ten önce, Boğazlar bölgesinde Elçilik gemileri [*stationnaires*] bulundurmağa hakkı olan imzacı Devletler, aynı şartlar içinde, bu haktan yararlanmağa devam edeceklerdir.

(d) Tuna'da gemi bulundurmağa hakkı olan imzacı Devletler, bu haklarını ve gerektiği zaman bu gemileri değiştirme haklarını kullanmağa devam edeceklerdir.

(c) ve (d) fıkralarında belirtilen gemiler, II nci Maddede öngörülen gemilere eklenecektir.

NOTLAR

1 Bu resim ve harçların alınmasını kolaylaştırmak üzere, Boğazlar'dan geçen ticaret gemileri, Türk Hükümetince gösterilecek yerlere adlarını, uyrukluklarını, tonajlarını ve gittikleri yeri bildireceklerdir.

2 Burada "savaş gemileri" terimi yardımcı gemileri (*navires auxiliaires, auxiliaries*), asker taşıt gemilerini (*transports de troupes, troopships*) ve uçak gemilerini (*bâtiments porte-avions, aircraft carriers*) de kapsamaktadır.

3 Bu kuralın uygulanmasını sağlamak bakımından, Karadeniz'de kıyısı olan Devletlerden her biri, her yıl 1 Ocak ve 1 Temmuz da, Karadeniz'deki zırhlıların (*cuirassés, battleships*), savaş kruvazörlerinin (*croiseurs de bataille, battle-cruisers*), uçak gemilerinin (*bâtiments porte-avions, aircraft carriers*), kruvazörlerin (*croiseurs, cruisers*), muhriplerin (*destroyers, torpedo-destroyers*), denizaltıların ve deniz uçaklarının sayısını Boğazlar Komisyonuna bildirecektir; bu bildiride bulunurken, hizmette olan gemilerle, mevcudu indirilmiş, yedekte tutulan, onarım ve değişiklik görmekte bulunan gemileri ayrı ayrı göstereceklerdir.

Boğazlar Komisyonu, bu bildirileri aldıktan sonra, ilgili Devletlere, Karadeniz'de en kuvvetli donanmanın ... zırhlı, ... savaş kruvazörü, ... muhrip, ... kruvazör, ... denizaltı ve ... uçak gemisinden meydana geldiğini bildirecektir. Ayrıca, bu donanmaya bağlı bir geminin Karadeniz'e girişi ya da oradan çıkışı yüzünden doğan değişiklikler de hemen ilgili Devletlerin bilgisine sunulacaktır. Boğazlardan Karadeniz'e gitmek üzere geçirilecek deniz kuvvetlerinin hesaplanmasında, yalnız hizmette olan savaş gemileri göz önünde tutulacaktır.

EK (B)

BOĞAZLAR BÖLGESİNİN ASKERLİKTEN ARINDIRILMASI

(Üçüncü Taslak)

("Boğazlar" terimi, bir bütün olarak, Çanakkale Boğazı'nı, Marmara Denizi'ni ve Karadeniz Boğazını kapsamaktadır.)

14 Aralık 1922

Askerlikten arındırmaya ilişkin aşağıdaki tedbirler, gemilerin Boğazlar'dan gidiş-gelişini her türlü engelden kurtarma zorunluluğundan esinlenerek hazırlanmıştır.

Bu amaçla:

MADDE I

Askerlikten arındırılmış bölgeler

Aşağıdaki gösterilen bölgeler ve adalar askerlikten arındırılacaktır:

1. Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının, aşağıdaki gibi sınırlandırılmış bölgeler boyunca iki kıyısı.[1]

Çanakkale Boğazı:

Kuzey-batıda, Gelibolu yarımadası ve Saros körfesinde Bakla Burun'un kuzey-doğusundan 4 kilometre uzaklıkta bulunan bir noktadan başlayarak, Marmara Denizi üzerinde Kumbağı'da sona eren ve Kavak'ın (bu yer dışarıda kalmaktadır) güneyinden geçen bir çizginin güney-doğusundaki bölge.

Güney-doğuda, kıyı ile, Bozcaada karşısında Eski İstanbul Burnu'ndan başlayarak, Marmara Denizi üzerinde hemen Karabiga kuzeyinde bulunan kıyıda bir noktada sona ermek üzere, kıyıdan 20 kilometre uzaklıktan geçen çizgi arasındaki bölge.

Karadeniz Boğazı (İstanbul'a ilişkin özel rejim saklı kalmak üzere, bakınız, aşağıda Madde IV):

Doğuda, Karadeniz Boğazının doğu kıyısından 15 kilometre uzaklıkta çizilmiş bir çizgiye kadar uzanan bölge.

Batıda, Karadeniz Boğazının batı kıyısından 15 kilometre uzaklıkta çizilmiş bir çizgiye kadar uzanan bölge.
2. Emir-Ali Adası dışarıda kalmak üzere, bütün Marmara Denizi adaları.
3. Ege Denizinde, Semadirek, Limni, İmroz, Bozcaada ve Tavşan adaları.

MADDE II

Askerlikten arındırma hükümleri

İstanbul'a ilişkin özel hükümler saklı kalmak üzere:

Askerlikten arındırılmış bölgelerde ve adalarda hiç bir istihkâm, yere bağlı [sâbit] topçu tesisleri, ışıldak tesisleri, denizaltı işleyen araçlar, hiç bir askerî havacılık tesisi ve hiç bir deniz üssü bulunmayacaktır.

Askerlikten arındırılmış bölgelerde ve adalarda, asayişin korunması için gerekli polis ve jandarma kuvvetinden başka hiç bir silâhlı kuvvet bulundurulmayacaktır (Bunların silâhları, Trakya'da askerlikten arındırılmış bölgedeki polis ve jandarma kuvvetleri için konmuş aynı şartlarla sınırlıdır).

Bununla birlikte, özellikle belirtilmektedir ki, Türk ve Yunan Hükümetlerinden her biri, kendi ülkelerinde askerlikten arındırılmış bölgelerin ve adaların karasularında:

(a) Türk Hükümeti, transit olarak silâhlı kuvvetler geçirtmek; Yunan Hükümeti de, eğitmek amacıyla adalardaki birliklerin toplanması ve dağıtılması için gerekli hareketlerde bulunmak;

(b) Telgraf, telefon araçları ve optik araçlarla gözetleme ve haberleşme sistemi kurmak;

(c) Donanmalarını dolaştırmak ve demirletmek hakkına sahiptirler.

MADDE III

Askerlikten Arındırılmış Bölgeler dışında, Boğazlar Bölgesinin, başka bir deyimle Marmara Denizinin ve Kıyılarının rejimi

Marmara Denizi sularına ve kıyıları üzerine denizaltı işleyen hiç bir savaş aracı konulmayacaktır.

Bundan başka, Türk Hükümeti, Marmara Denizi'nin Rumeli kıyıları bölgesine, Karadeniz Boğazının askerlikten arındırılmış bölgesinin doğusunda Darıca'ya kadar Anadolu kıyıları bölgesine, Boğazlar'dan geçişe engel olabilecek nitelikte yere bağlı [sâbit] hiç bir batarya yerleştirmeyecektir.

MADDE IV

İstanbul Bölgesine ilişkin özel hükümler[2]

İstanbul ile çevresinde, başkentin ihtiyaçları için en çok 12.000 kişilik bir kuvvet bulunabilecektir. İstanbul'da bir tersane ve bir deniz üssü bulundurulabilecektir.

MADDE V

Savaş çıktığı zaman, Türkiye ya da Yunanistan, savaşan Devlet haklarını kullanarak, yukarıda öngörülen askerlikten arındırma durumunda değişiklik yapacak olurlarsa, barış yapılır yapılmaz, savaştan önceki durumun [*status quo ante bellum*] yeniden kurulmasıyla yükümlü olacaklardır.

NOTLAR

1 Ekli haritaya bakınız.
2 İstanbul sözü, burada, İstanbul, Beyoğlu, Galata, Üsküdar ve Adaları [*Iles des Princes*] hep birlikte kapsar biçimde anlaşılmaktadır.

EK (C)

BOĞAZLAR ULUSLARARASI KOMİSYONUNA İLİŞKİN MADDELER TASARISI

1. İstanbul'da, 3 ncü Maddede belirtildiği üzere, bir Uluslararası Komisyon kurulacak ve bu Komisyon "Boğazlar Komisyonu" adını alacaktır.

2. Komisyon görevlerini ... Maddede belirtilmiş coğrafî sınırlar içinde yapacaktır.

3. Komisyon, bir Türk temsilcisinin başkanlığı altında, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve – bu Sözleşmeye katıldığı gün – Rusya temsilcilerinden meydana gelecektir.

Amerika Birleşik Devletleri bu Sözleşmeye katılırsa, Komisyonda bir temsilci bulundurmaya hakkı olacaktır.

4. Komisyonda temsilci bulunduran Hükümetler, kendi temsilcilerinin hakkı olan ödenekleri kendileri vereceklerdir. Komisyonun her çeşit ek harcamaları ve özellikle teknik görevliler kullanılmasını gerektirecek harcamalar, sözü geçen Hükümetler arasında eşit olarak paylaşılacaktır.

5. Komisyon, Boğazlar'da gemilerin gidiş-gelişine ilişkin kamu hizmetlerinin, transit güvenliğinin zorunlu kıldığı şartlara uygun olarak işlemesini sağlamakla görevli olacaktır.

Komisyon, özellikle aşağıdaki konularda görevli bulunacaktır:

(a) Kıyıların ve limanların ışıklandırılması;

(b) Geçit ve palamar şamandıraları;

(c) Kılavuzluk;

(d) Römorkör işleri;

(e) Gemilerin gidiş-gelişine engel olan gemi kalıntılarının kaldırılması.

Komisyon, aynı zamanda, geçiş serbestliğine ve ... Maddelerde öngörülen özel tedbirlere (savaş gemilerinin sınırlandırılması ve askerlikten arındırılması)* gereği gibi uyulup uyulmadığına bakmakla da görevli bulunacaktır.

6. Boğazlar Komisyonu, görevini Milletler Cemiyetinin koruyuculuğunda yapacak ve bu Cemiyete her yıl çalışmalarını gösteren ve ticaret ve savaş

* Fransızca metinde "*limitation et démilitarisation des bâtiments de guerre*", İngilizce metinde "*limitation and demilitarisation of warships*" denilmektedir. (S.L.M.)

gemilerinin gidiş-gelişi bakımından yararlı olabilecek bütün bilgileri kapsayan bir rapor sunacaktır.

7. Görevinin yerine getirilmesi için gereken yönetmelikleri yapmağa Komisyon yetkili olacaktır. Bu yönetmelikler bütün bayraklar arasında tam bir eşitlik içinde ve Boğazlar'dan transiti en büyük ölçüde kolaylaştırabilecek şekilde düzenlenecektir.

Özellikle avarya ve başka beklenmez zorunluluk durumları [*force majeure*] yaratan nedenler yüzünden, Boğazlar'ın herhangi bir limanında ya da noktasında durmak zorunda kalacak gemiler, hiç bir ticaret faaliyetinde bulunmadıkça, bu yüzden herhangi bir liman resmi ödemekle yükümlü tutulmayacaktır.

EK (D)

BOĞAZLAR'IN GÜVENLİĞİNİ GARANTİ ALTINA ALMAYA İLİŞKİN MADDELER TASARISI

Boğazlar'ın ve Boğazlar'a komşu bölgelerin askerlikten arındırılmasının, Türkiye için, askerlik açısından, haklı gösterilebilecek bir tehlike yaratmamasını sağlamak üzere, Bağıtlı [Âkit] Yüksek Taraflar, aşağıdaki hükümler üzerinde anlaşmaya varmışlardır:

Geçiş serbestliğine ilişkin hükümlere bir aykırılık işlenirse, ya da savaş yüzünden Boğazlar'da gemilerin gidiş-geliş serbestliği, ya da askerlikten arındırılmış bölgelerin güvenliği tehlikeye düşecek olursa, Bağıtlı [Âkit] Yüksek Taraflar, gerek tek başlarına gerekse birlikte alınacak tedbirlerin kararlaştırılması için hemen Milletler Cemiyeti Meclisine baş vuracaklardır.

Aynı zamanda, ... Maddede öngörülen Boğazlar Komisyonu da, gemilerin Boğazlar'da gidiş-geliş serbestliğini ve askerlikten arındırılmış bölgelerin güvenliğini tehlikeye sokabilecek nitelikte göreceği her durumu Milletler Cemiyeti Meclisine bildirmeğe yetkili olacaktır.

Eğer Meclisde oybirliği sağlanamazsa, Bağıtlı Yüksek Taraflardan her biri, Meclisin üçte iki çoğunlukla salık vereceği tedbirleri tek başına uygulayabilecektir. Boğazlar'da gemilerin gidiş-geliş serbestliğini ya da askerlikten arındırılmış bölgelerin güvenliğini davranışıyla tehlikeye düşürmüş sayılan Devletin oyu, gerek oybirliği gerek üçte iki için hesaba katılmayacaktır.

EK (E)

RUS TEMSİLCİ HEYETİNİN TASARISI

ÇANAKKALE BOĞAZINDAN, MARMARA DENİZİ'NDEN VE KARADENİZ BOĞAZINDAN GEMİLERİN GEÇİŞLERİNE İLİŞKİN YÖNETMELİK

18 Aralık 1922

BİRİNCİ KESİM
GENEL HÜKÜMLER

MADDE 1: Aşağıda kullanılan "Boğazlar" terimi, Çanakkale Boğazını, Marmara Denizi'ni, Karadeniz Boğazını ve Ege Denizi'nde Boğaz'a yakın adaları (Semadirek, İmroz, Bozcaada, Limni ve Tavşan adası) ve Boğazların karasularını kapsamaktadır.

MADDE 2: Boğazlar üzerinde Türkiye'nin egemenliği olduğu yeniden belirtilir. Semadirek ve Limni adalarında özerklik ilân edilmiştir.

İKİNCİ KESİM
GEMİLERİN BOĞAZLAR'DAN GEÇİŞİNE İLİŞKİN KURALLAR

1. **Barış Zamanında**

(a) *Ticaret Gemileri ve Ticaret Uçakları*

MADDE 3: Bayrak ayırımı yapmaksızın, ticaret gemileriyle ticaret uçakları için, Boğazlar'dan, gündüz ve gece, tam geçiş serbestliği.

Ticaret uçakları Boğazlar üzerinden Türk Hükümetince imzalanmış havacılık andlaşmalarının hükümlerine ya da Türk Hükümetince yayınlanmış özel kurallara uygun olarak uçacaklardır.

(b) *Savaş Gemileri ve Askerî Uçaklar*

MADDE 4: Çok eskiden beri yerleşmiş ilke uyarınca, Boğazlar, Türkiye'nin savaş donanması dışında – denizaltıları da içine almak üzere – bütün yabancı donanmaların savaş gemilerine kapalı kabul edilmiştir.

MADDE 5: Türk askerî uçakları dışında, Boğazlar üzerinden, bütün askerî uçakların geçmesi yasaktır.

MADDE 6: Bununla birlikte, kesin olarak kural-dışı olan ve pek sık görülmeyen durumlarda ve belirli özel amaçlarla, Türk Hükümeti, her seferinde ayrıca yayınlanacak özel kararnamelerle, bayrak ayırımı yapmamak ve hiç bir zaman askerî amaçlarla olmamak şartıyla, Boğazlar'ın her iki yönünden – denizaltılar dışında – hafif savaş gemilerinin geçişine izin verebilecektir.

MADDE 7: Altıncı Madde uyarınca, Boğazlar'dan geçmelerine Türk Hükümetinin izin verdiği hafif savaş gemileri Boğazlar içinde karaya asker çıkartamayacaklardır. Bu gemilerden karaya, silâh, savaş araçları, cephane ya da başka herhangi bir savaş maddesi de çıkartılamayacaktır.

MADDE 8: Boğazlar'dan geçişine izin verilmiş hafif savaş gemisi, geçiş iznini sağlayabilmek üzere, Boğazlar'a giriş anını Türk Hükümetine önceden bildirmekle yükümlüdür.

2. **Savaş Zamanında, Türkiye Tarafsızsa**

(a) *Ticaret Gemileri ve Ticaret Uçakları*

MADDE 9: Bu Yönetmeliğin 3 ncü Maddesi uygulanacaktır. Bununla birlikte, Türkiye, egemen Devlet sıfatıyla, tarafsızlığını korumak için Devletler hukukunun öngördüğü bütün haklarını kullanabilecek ve bütün yükümleri yerine getirecektir.

(b) *Savaş Gemileri ve Askerî Uçaklar*

MADDE 10: Kural-dışı kalan ve pek sık görülmeyen bir takım durumlar dışında ve belirli amaçlarla, Türk Hükümeti 6 ncı, 7 nci, 8 nci ve 9 ncu Maddelerdeki kurallar uyarınca – denizaltılar dışında – tarafsız hafif savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesine izin verebilir.[1]

MADDE 11: Savaşan Devletlerin, denizaltılarını da içine almak üzere, hiç bir savaş gemisi ve hiç bir askerî uçağıyla, tarafsız Devletlerin hiç bir uçağı Boğazlar'dan geçmeğe izinli olamayacaktır.

3. **Savaş Zamanında, Türkiye Savaşan Bir Devletse**

(a) *Ticaret Gemileri ve Ticaret Uçakları*

MADDE 12: Tarafsız Devletlerin ticaret gemileri ve ticaret uçakları bu Yönetmeliğin 3 ncü ve 9 ncu Maddeleri uyarınca Boğazlar'dan serbestçe geçebileceklerdir. Bununla birlikte, Türkiye savaş durumunda bulunduğu Devletlere karşı, Devletler hukukunun tanıdığı hakları kullanabilecektir; özellikle, Türkiye'nin, savaşan Devlet sıfatıyla, Boğazlar'dan geçen ticaret gemilerini ve Boğazlar'ın üzerinden uçan ticaret uçaklarını denetleme ve arama hakkı olacaktır. Uçaklara ilişkin olarak Türk Hükümeti özel kurallar koyacaktır.

MADDE 13: Türkiye, düşman Devletlerin ticaret gemileriyle ticaret uçaklarına, bu konuda yürürlükte olan uluslararası kuralları uygulayacaktır.

(b) *Savaş gemileri*

MADDE 14: Kural-dışı kalan ve pek sık görülmeyen bir takım durumlarda ve

belirli özel amaçlarla, Türk Hükümeti, 6 ncı, 7 nci, 8 nci ve 9 ncu Maddelerde öngörülen kurallar uyarınca – denizaltılar dışında – tarafsız hafif savaş gemilerine, savaşan Devlet sıfatıyla Türkiye'nin gerekli göreceği kuralları uygulamak hakkı saklı kalmak üzere, Boğazlar'dan geçme izni verebilecektir.

ÜÇÜNCÜ KESİM
GARANTİLER

MADDE 15: Türkiye, bu Yönetmeliği imzalamış Devletlerin gerek hepsine birden, gerekse ayrı ayrı her birine karşı, bu Yönetmeliğin uygulanmasını sağlamak yükümünü kabul etmektedir.

MADDE 16: Bu Yönetmeliğin 2 nci ve 3 ncü Maddelerindeki hükümler uyarınca, egemenliğini garanti altına almak ve Boğazlar'ın savaş gemilerine ve askerî uçaklara kapalılığı ilkesini yürürlüğe koymak için, Türkiye'nin gerekli her türlü tedbirleri ve özellikle aşağıdaki tedbirleri almağa hakkı olacaktır:

(a) Boğazlar bölgesinde, hiç bir kısıtlama olmaksızın, kara ve deniz kuvvetleriyle (denizaltıları da içine almak üzere) hava kuvvetleri bulundurmak;

(b) Dilediği gibi sürekli istihkâmlar ve her çapta topçu tesisleri yapmak;

(c) Mayın tarlaları döşemek;

(d) Askerî yollar, demiryolları, karayolları ve savunması için gerekli her çeşit ulaşım yolları yapmak;

(e) Her türlü bağlantı ve gözetleme sistemleri kurmak;

(f) Deniz ve karada savunma üsleri ve hava alanları bulundurmak;

(g) Şimdi var olan ve ileride ortaya çıkabilecek her türlü savaş tekniği araçlarını Boğazlar'da kullanarak, Boğazlar'ın genel savunmasını düzenlemek.

DÖRDÜNCÜ KISIM
TEKNİK ÇÖZÜMLER

MADDE 17: Türkiye'nin egemenliğine aykırı olmamak ve ticaret gemilerinin gidiş-geliş gereklerini sağlamak üzere, Karadeniz'de kıyısı olan Devletlerin birer temsilcisiyle, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya temsilcilerinden meydana gelecek bir Uluslararası Komisyon kurulacaktır.

MADDE 18: Komisyonun Başkanı Türk temsilcisi olacak ve Komisyon İstanbul'da toplanacaktır.

MADDE 19: Türkiye, Komisyonun emrine, Boğazlar'da ticarî gidiş-gelişi güvenlik içinde sağlamak üzere, gerekli sayıda kılavuzlar verme yükümünü kabul etmektedir.

MADDE 20: Komisyonun içtüzüğü, 17 nci Maddede sayılan Devletlerin katılmasıyla, ayrıntılı olarak ve özel bir Sözleşmeyle düzenlenecek ve bu Yönetmeliğin imzalanmasından sonra üç aylık bir süre içinde hazırlanmış olacaktır.

BEŞİNCİ KESİM
GENEL HÜKÜMLER

MADDE 21: Bağıtlı Devletler, Boğazlar'ın rejimine ilişkin olarak yukarıdaki hükümlerde değişiklik yapılsa bile, bu Yönetmeliğin kabulünden sonra üç aylık bir süre içinde, Karadeniz'i, burada kıyısı olan Devletlerin kapalı bir denizi olarak tanımak üzere uluslararası bir senet hazırlanması ve bu senedin imzalanması konusunda görüş birliğine varmışlardır.

MADDE 22: Bu Yönetmelik, on yıl süre ile yürürlükte kalacaktır. Bu sürenin geçmesinden sonra, bu Yönetmeliğin süresi uzatılabilecek ya da Yönetmelik değiştirilebilecektir.

(Bundan sonra şekil bakımından hükümler, onama hükümleri, v.b. gelmektedir).

EK BİLDİRİ

Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyeti, Boğazlar sorununa ilişkin olarak kendisinin verdiği Yönetmelik tasarısı Devletlerce kabul edilirse, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın, Karadeniz'de kıyısı bulunan Devletlerle, kendi kıyılarının güvenliğinin etkili olarak sağlanması amacıyla, karşılıklı garantiler kabulü için bir konferans toplanmasını teklif etmek yükümünü kabul ettiğini bildirir.

Ouchy - Lausanne, 18 Aralık 1922

İmza: G. TCHİTCHERİNE
Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Baştemsilcisi

NOT

1 "Hafif savaş gemileri" (*bâtiments de guerre légers, light warships*) teriminden, topları 15 santimetreyi geçmeyen, silâhlı olarak 6.000 tonu aşmayan savaş gemileri anlaşılmaktadır.

EK (F)

19 Aralık 1922

BOĞAZLARIN SERBESTLİĞİ

Çanakkale Boğazından, Marmara Denizinden ve Karadeniz Boğazından Gemilerin Geçişine İlişkin Kurallar

Not: Aşağıda kullanılan "Boğazlar" terimi, hep birlikte, Çanakkale Boğazını, Marmara Denizi'ni ve Karadeniz Boğazını kapsamaktadır.

MADDE I

Hastane gemilerini, gezinti gemilerini ve balıkçı gemilerini de kapsamak üzere, ticaret gemileriyle askerî olmayan uçaklar.

(a) *Barış zamanında.*- Bayrak ve yük ne olursa olsun, hiç bir işlem olmaksızın, kılavuz, fener, römorkör ya da doğrudan doğruya yapılan aynı nitelikte başka hizmetlere karşılık olanlar dışında hiç bir resim ya da harç alınmaksızın, üstelik Türk Hükümetince imtiyaz verilmiş kurumlar ve işletmelerin bu konuda yararlandıkları haklara zarar gelmemek şartıyla, gündüz ve gece, gemilerin gidiş-geliş ve geçişleri bakımından tam serbestlik.[1]

Kılavuz almak isteğe bağlıdır.

TÜRK TEMSİLCİ HEYETİNCE TEKLİF EDİLEN DEĞİŞİKLİKLER

Not'un çıkartılması.

"üstelik Türk Hükümetince imtiyaz verilmiş kurumlar ve işletmelerin bu konuda yararlandıkları haklara zarar gelmemek şartıyla" sözlerinin çıkartılması.

"gidiş-geliş" sözlerinin çıkartılması.

"Kılavuz almak isteğe bağlıdır" sözlerinin çıkartılması.

Şu cümlenin eklenmesi: "Askerî olmayan uçaklar Türkiye ile yapılacak sözleşmelere ve Türkiye'nin koyacağı yönetmeliklere bağlı olacaklardır.
Kılavuz almak zorunlu olacağı için dipnotun çıkartılması.

(b) *Savaş zamanında, Türkiye tarafsızsa.*- Yukarıda belirtilen aynı şartlar içinde, gündüz ve gece, gidiş-geliş ve geçiş bakımından, tam serbestlik. Tarafsız bir Devlet sıfatıyla Türkiye'nin sahip olduğu haklar ve yükümlü bulunduğu ödevler, suları ve havası Türkiye'nin tarafsız olduğu bir savaş süresince barış zamanında olduğu gibi tam bir serbestlik içinde kalması gereken Boğazlar'da gidiş-gelişi engelleyecek herhangi bir tedbir almasına Türkiye'yi yetkili kılmış olmayacaktır.

Kılavuz almak, isteğe bağlıdır.

"gidiş-geliş" sözünün çıkartılması.

"ve havası" kelimelerinin çıkartılması.

Kılavuz almak zorunlu olacağı için "Kılavuz almak, isteğe bağlıdır" sözlerinin çıkartılması.

(c) *Savaş zamanında, Türkiye savaşan bir Devlet ise.*- Tarafsız gemiler ve askerî olmayan tarafsız uçaklar için, bunlar düşmana savaş kaçağı, düşman birlikleri ya düşman uyrukları taşıyarak yardım etmiyorlarsa, gidiş-geliş serbestliği. Türkiye'nin bu gemileri ve uçakları denetleme ve arama hakkı bulunacak ve bunun için, söz konusu uçaklar, Türkiye'nin bu amaçla göstereceği ve hazırlayacağı bölgelerde karaya ya da denize inmekle yükümlü bulunacaklardır. Düşman gemilerine karşı, Devletler hukukunun kabul ettiği tedbirleri uygulama bakımından Türkiye'nin sahip olduğu haklar olduğu gibi kalmaktadır.

Türkiye, düşman gemilerinin Boğazlar'ı kullanmalarını önlemek için gerekli göreceği her türlü tedbirleri almağa yetkili olacaktır. Bununla birlikte, bu tedbirler, tarafsız gemilerin serbestçe ge-

"gidiş-geliş" yerine "geçiş" denmesi.

"uçaklar" kelimesi nerede geçerse, oradan çıkartılması.
"gidiş-geliş serbestliği" sözlerinden sonra, şu cümlenin eklenmesi: "askerî olmayan tarafsız uçaklar (a) paragrafının sonunda gösterilen şartlar içinde, aynı serbestlikten yararlanırlar."

çişini önliyecek nitelikte olmayacaktır.

Bu amaçla, Türkiye, söz konusu gemilere gerekli yönergeleri ve kılavuzları sağlamağı bir yüküm olarak kabul etmektedir.

Bu fıkranın çıkartılarak, yerine şunun konması: "Bu amaçla, söz konusu gemiler, kendilerine Türkiye'ce sağlanacak yönergelere ve kılavuzlara uyacaklardır."

MADDE II

Savaş gemileri[2] *ve askerî uçaklar*

(a) *Barış zamanında*.- Bayrak ne olursa olsun, hiç bir işlem, herhangi bir resim ya da harç olmaksızın, fakat kuvvetlerin toplamına ilişkin olarak aşağıdaki kısıtlamalar içinde, gece ve gündüz, geçiş serbestliği.

Boğazlar'a yalnız gündüz giriş.
Boğazlar'dan gündüz ve gece çıkış.

Bir Devletin Karadeniz'e gitmek üzere Boğazlardan geçirebileceği en büyük kuvvet, Karadeniz'de kıyısı olan Devletlerden en kuvvetli donanması olan Devletin geçiş sırasında Karadeniz'de bulunan donanmasından daha büyük olmayacaktır; bununla birlikte, Devletler, Karadeniz'e her zaman ve her durumda, her biri 10.000 tonu geçmeyen üç gemiyi aşmayacak bir deniz kuvveti göndermek hakkını saklı tutmaktadırlar.[3]

Boğazlar'dan geçen gemilerin sayısı yüzünden Türkiye'ye hiç bir şekilde bir sorumluluk düşmeyecektir.

Barış zamanında, denizaltıların, askerî uçakların ve uçak taşıma gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi yasaktır.

Boğazlar boyunca geçiş.- Boğazlar' dan aynı zamanda transit geçen yabancı filoların toplam kuvveti, o sırada Karadeniz ve Ege Denizi ağızları arasında bulunan Türk filosunun kuvvetinden büyük olmayacaktır.

Bununla birlikte, Boğazlar'dan aynı zamanda transit geçen yabancı filoların toplamı, her zaman, her biri 10.000 tondan küçük üç gemi olabilir.

Karadeniz'e giriş.- Karadeniz'e giren yabancı gemilerin toplam kuvveti, bu giriş sırasında, Karadeniz'de kıyısı olan Devletlerin orada bulunan en büyük deniz kuvvetini aşmayacaktır.

(b) *Savaş zamanında, Türkiye tarafsızsa*.- Bayrak ne olursa olsun, hiç bir işlem, resim ve harç olmaksızın, II nci Maddenin (a) paragrafında öngörülen aynı kısıtlamalar içinde, gündüz ve gece, tam geçiş serbestliği.

Giriş, yalnız gündüz.

Bundan önce öngörülen kısıtlamaların aynı.

Bununla birlikte bu kısıtlamalar, savaşan bir Devletin, Karadeniz'de,

Bu fıkranın çıkartılması.

savaşanlık haklarına zarar verecek şekilde uygulanmayacaktır.

Tarafsız bir Devlet sıfatıyla Türkiye'nin hakları ve ödevleri, Türkiye'nin tarafsız kaldığı bir savaş süresince suları ve havası barış zamanında olduğu gibi tam bir serbestlik içinde kalması gereken Boğazlar'da gidiş-gelişi engelleyebilecek herhangi bir tedbir almasına Türkiye'yi yetkili kılmış olmayacaktır.

Bu fıkranın çıkartılması. Şu cümlenin eklenmesi: "Savaşan bir Devletin savaş gemileri Boğazlar'dan ve Marmara Denizinden çıkıp gitmedikçe, savaşan bir başka Devletin savaş gemileri Boğazlar'a giremiyecektir."

Savaşan Devletlerin savaş gemilerinin ve askerî uçaklarının, Boğazlar bölgesinde herhangi bir elkoymaya kalkışmaları, denetim ve arama hakkını kullanmaları ve herhangi bir düşmanca davranışta bulunmaları yasak olacaktır; aynı zamanda, bu savaş gemilerinin ve uçakların beklenmez zorunluluk durumları dışında, Boğazlar'ı geçmeleri için gerekli olan süreye ek olarak yirmi dört saatten çok durmaları da yasak olacaktır.

Askerî uçakların geçişi genel olarak yasaklandığından, "askerî uçaklar" sözlerinin çıkartılması.

Savaş gemilerine, onarımda bulunmak ve yiyecek almak konularında, Deniz Savaşlarında Tarafsızlığa ilişkin 1907 tarihli XIII ncü La Haye Sözleşmesi uygulanacaktır.

XIII ncü La Haye Sözleşmesinin bütünüyle uygulanması.

Askerî uçakların tarafsızlığı konusundaki kuralları saptayacak uluslararası bir konferansın bu konuya ilişkin kararlar almasına kadar, askerî uçaklar Boğazlar'da, XIII ncü La Haye Sözleşmesinin savaş gemilerine tanıdığı işlemlerden daha elverişsiz işlem görmiyeceklerdir.

Bu paragrafın çıkartılması.

(c) *Savaş zamanında, Türkiye savaşan bir Devlet ise.-* Tarafsız savaş gemileri için, hiç bir işlem, resim ya da harç olmaksızın, II nci Maddenin (a) paragrafında öngörülen kısıtlamalar içinde, tam geçiş serbestliği.

Bundan önce öngörülen kısıtlamaların aynı.

Tarafsız askerî uçaklar Boğaz-

Askerî uçaklar için geçiş yasaklan-

lar'dan, karşılaşabilecekleri tehlikeleri göze alarak, geçebileceklerdir; bunlara, nitelikleri anlaşılmak üzere, denetleme hakkı uygulanacaktır. Bunun için, sözü geçen uçaklar, Türkiye'nin bu amaçla göstereceği ve hazırlayacağı bölgelerde karaya ya da denize inmekle yükümlü bulunacaklardır.

Düşman gemilerinin Boğazlar'dan yararlanmalarını önlemek üzere Türkiye'ce alınacak tedbirler, tarafsız gemilerin ve uçakların geçiş serbestliğine zarar vermiyecek nitelikte olacaktır. Bu amaçla Türkiye, sözü geçen gemilere gerekli yönergeleri ve kılavuzları sağlamağı bir yüküm olarak kabul etmektedir.

Notlar

1. Türkiye ile barış durumunda bulunan Devletlerin denizaltıları Boğazlar'dan ancak su yüzünden geçeceklerdir.

2. Gerek Akdeniz'den gerek Karadeniz'den gelen yabancı bir deniz kuvvetinin komutanı, komutası altında bulunup Boğazlar'a girecek gemilerin sayısını ve adlarını, durmak zorunda olmaksızın, Çanakkale Boğazının ya da Karadeniz Boğazının ağzında bir işaret istasyonuna nezaket kuralı olarak bildirecektir.

Türkiye bu işaret istasyonlarının çizelgesini bildirecektir; eğer hiç bir istasyon yoksa, ya da böyle bir istasyon bildirilmemişse, yabancı savaş gemileri için Boğazlar'dan geçiş serbestliği gene

mış olduğundan, bu paragrafın çıkartılması.

"ve uçakların" sözlerinin çıkartılması.

Bu fıkranın çıkartılması.

"nezaket kuralı olarak" sözlerinin çıkartılması. Çünkü, Boğazlar'dan transit geçecek olan savaş gemilerinin, girişlerini, Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının ağzındaki işaret istasyonlarına bildirmeleri zorunlu olacaktır.

Aynı zamanda, Boğazlar'a girişlerinden 24 saat önce, Boğazlar Komisyonuna bildirmeleri de gerekecektir.

yürürlükte olacak ve bunların Boğaz-lar'a girişleri bu yüzden gecikmeye uğratılmayacaktır.

3. Askerî ve askerî-olmayan uçaklar için bu kurallarla gösterilen şartlar içinde, Boğazlar üzerinde uçuş izni, söz konusu uçaklar bakımından şunları da kapsayacaktır:

(a) Boğazların dar geçitleri üzerinde onbeş kilometreye kadar bir toprak şeridi üstünde uçuş serbestliği;

(b) Zorunlu iniş halinde, Türkiye'nin kıyılarına ya da karasularına inme serbestliği.

3 ncü paragrafın çıkartılması

MADDE III

Savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişine ilişkin olarak konmuş kurallar, Türkiye'den başka Devletlerin savaş gemilerine uygulanır.

MADDE III

Boğazlar ve Karadeniz Limanlarında Durmak

(a) I nci ve II nci Maddeler, gemilerin ve uçakların, Boğazlar'dan ve Boğazlar'ın üstünden geçişine uygulanır ve Türkiye'nin, limanlarını ve hava alanlarını ziyaret edebilecek bir Devletin savaş gemileriyle askerî uçaklarının sayısına ve bunların kalış sürelerine ilişkin olarak gerekli göreceği yönetmelikleri koyma hakkına halel vermez.

(b) Karadeniz'de kıyısı olan Devletlere de, kendi limanlarına ve hava alanlarına ilişkin olarak, aynı haklar tanınacaktır.

(c) 1914 ten önce, Boğazlar bölgesinde Elçilik gemileri bulundurma hakkı olan imzacı Devletler, aynı şartlar içinde, bu haktan yararlanmağa devam edeceklerdir.

[Başlıkta] "durmak" yerine, "savaş gemilerinin durması" denilmesi.

"I nci ve II nci" den sonra "ve III ncü" sözünün eklenmesi.

"uçakların" kelimesinin çıkarılması.

"hava alanları" sözlerinin çıkartılması.

"hava alanlarına" sözlerinin çıkartılması.

Bu paragrafın çıkartılması.

(d) Tuna'da gemi bulundurmağa hakkı olan imzacı Devletler, bu haklarını ve gerektiği zaman bu gemileri değiştirme haklarını kullanmağa devam edeceklerdir.

(c) ve (d) fıkralarında belirtilen gemiler, II nci Maddede öngörülen gemilere eklenecektir.

"(c)" nin çıkartılması.

NOTLAR

1 Bu resim ve harçların alınmasını kolaylaştırmak üzere, Boğazlar'dan geçen ticaret gemileri, Türk Hükümetince gösterilecek yerlere adlarını, uyrukluklarını, tonajlarını ve gittikleri yeri bildireceklerdir.

2 Burada "savaş gemileri" terimi, yardımcı gemileri, asker taşıt gemilerini ve uçak gemilerini de kapsamaktadır.

3 Bu kuralın uygulanmasını sağlamak bakımından, Karadeniz'de kıyısı olan Devletlerden her biri, her yıl 1 Ocak ve 1 Temmuz'da, Karadeniz'deki zırhlılarının, savaş kruvazörlerinin, kruvazörlerinin, uçak taşıma gemilerinin, muhriplerinin, denizaltılarının ve deniz uçaklarının sayısını Boğazlar Komisyonuna bildirecektir; bu bildiride bulunurken, hizmette olan gemilerle, mevcudu indirilmiş, yedekte tutulan, onarım ve değişiklik görmekte bulunan gemileri ayrı ayrı göstereceklerdir.
Boğazlar Komisyonu, bu bildirileri aldıktan sonra, ilgili Devletlere, Karadeniz'de en kuvvetli donanmanın ... zırhlı, ... savaş kruvazörü, ... kruvazör, ... uçak taşıma gemisi, ... muhrip, ... denizaltı, ... uçaktan meydana geldiğini bildirecektir. Ayrıca, bu donanmaya bağlı bir geminin Karadeniz'e girişi ya da oradan çıkışı yüzünden doğan değişiklikler de hemen ilgili Devletlerin bilgisine sunulacaktır.
Boğazlar'dan Karadeniz'e gitmek üzere geçirilecek deniz kuvvetlerinin hesaplanmasında, yalnız hizmette olan savaş gemileri göz önünde tutulacaktır.

EK (G)

BOĞAZLAR BÖLGESİNİN ASKERLİKTEN ARINDIRILMASI

MÜTTEFİKLERİN TASARISINA TÜRK TEMSİLCİ HEYETİNCE TEKLİF EDİLEN DEĞİŞİKLİKLER

18 Aralık 1922

"Boğazlar" teriminin tanımı çıkartılmıştır.

Birinci paragraf (Önsöz): Değişiklik yok.

Madde I.- Askerlikten Arındırılmış Bölgeler: Değişiklik yok.

Madde II.- Askerlikten Arındırma Hükümleri:

İkinci paragraf: "sürekli topçu tesisleri" kelimelerinden sonra, "ışıldak tesisleri" kelimelerinin çıkartılması.

Beşinci paragraf:* "Türk ve Yunan Hükümetleri" yerine "Türk Hükümeti" denilmesi.

§ (a). "Yunan Hükümeti de..." sözleriyle başlıyan cümlenin çıkartılması.

§ (c). "Donanmalarını" yerine "donanması" denilmesi.

Üçüncü paragrafa ilişkin yukarıdaki değişiklikler, Türk Hükümetinin, Yunanistan'a ait olarak gösterilen Limni ve Semadirek adaları için özerklik istemesinden ve Yunan donanmasının bu adaların sularında dolaşmak ve demirlemek hakkını tanımamasından doğmaktadır.

Türk Temsilci Heyeti ayrıca aşağıdaki hükümlerin eklenmesini de teklif etmektedir:

"Bundan başka şu da özellikle belirtilir ki:

"(d) Türk Hükümetinin, askerî havacılık tesisleri ve sürekli üsler bulundurmamakla birlikte, denizin yüzünü ve dibini uçak ve balonlarla gözetlettirmeye hakkı olacaktır. Türk uçakları her an Boğazların suları ve askerlikten arındırılmış bölgeler üzerinde serbestçe uçabilecekler, karaya ve denize serbestçe inebileceklerdir.

"(e) Bu tasarıda kullanılan 'denizaltı işleyen araç' terimi, denizaltıları içine almamaktadır."

* Fransızca metinde "3° *Alinéa*", İngilizce metinde "*Fifth paragraph*" denilmektedir. Tasarı metniyle karşılaştırıldığında, Beşinci paragrafın kastedildiği görülmektedir. (S.L.M.)

Madde III: Askerlikten Arındırılmış Bölgeler Dışında, Boğazlar Bölgesinin, Başka Bir Deyimle Marmara Denizinin ve Kıyılarının Rejimi.-

Türk Temsilci Heyeti aşağıdaki kelimelerin çıkartılmasını teklif etmektedir:

Birinci paragraf: "Marmara Denizi"nden sonra, "ve kıyıları üzerinde" kelimelerinin çıkartılması.

İkinci paragraf: Bu paragraf bütünüyle çıkartılmalıdır.

Madde IV: İstanbul Bölgesine İlişkin Özel Hükümler: Değişiklik yok.

Madde V: Bu madde çıkartılmıştır.

Türk Temsilci Heyeti aşağıdaki maddenin eklenmesini teklif etmektedir:

"Türk Hükümeti Ege Denizi kıyılarını savunmak için, Gelibolu yarımadasında 5.000 kişilik bir kuvvet bulundurabilecektir."

(17) SAYILI TUTANAK

BOĞAZLAR REJİMİNİN İNCELENMESİYLE GÖREVLİ KOMİSYON

(6) SAYILI TUTANAK

19 ARALIK 1922, SALI OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, Lord Curzon'un başkanlığı altında, saat 12.00 de açıldı.

Hazır bulunanlar:
MM. CHİLD, Amiral BRİSTOL, M. GREW (*Amerika Birleşik Devletleri*); Marki CURZON OF KEDLESTON, Sir Horace RUMBOLD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. BARRÈRE, BOMPARD (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS (*Yunanistan*); Marki GARRONİ, MM. MONTAGNA, LAGO (*İtalya*); Baron HAYASHİ, M. OTCHİAİ (*Japonya*); MM. DUCA, DİAMANDY (*Romanya*); MM. SPALAİKOVİTCH, RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); İSMET PAŞA, RIZA NUR BEY, HASAN BEY (*Türkiye*); MM. THEODOROF, STANCİOFF (*Bulgaristan*); MM. TCHİTCHERİNE, RAKOVSKY, VOROVSKY (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*).

Oturumda ayrıca hazır bulunanlar:
M. AMORY (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir William TYRRELL, Amiral Sir R. KEYES, Tümgeneral BURNETT STUART, MM. MALKİN, RYAN, Deniz Albayı POUND, R.N., Yarbay HEYWOOD, MM. NİCOLSON, FORBEST ADAM, LEEPER, McCLURE, Binbaşı McLEOD (*İngiliz İmparatorluğu*); Tümamiral LACAZE, General WEYGAND, MM. LAROCHE, FROMAGEOT, DE LAMORCİÈRE (*Fransa*); General MAZARAKİS, MM. DENDRAMİS, HOLİTİS (*Yunanistan*); Tuğamiral CHELOTTİ, Albay VİTALE, MM. ARLOTTA, GUARİGLİA, CİAMARRA, Dr. SENNİ (*İtalya*); MM. NAGAOKA, SATO, Albay SAİGO, Deniz Albayı TSURU, M. TANİ (*Japonya*); M. CONTZESCO, Albay DUMİTRESCO (*Romanya*); M. DJOURİTCH, ANTİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); MÜNİR BEY, Yarbay TEVFİK BEY (*Türkiye*); M. MORPHOFF (*Bulgaristan*); MM. BERENS, CHAPOCHNİKOFF (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*).

Konferans Genel Sekreteri: M. MASSİGLİ.

Sekreterler: M. LAMMOT-BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); MM. SPRİNG RİCE, WİCKS (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); M. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); M. CONSTANTİNESCO (*Romanya*); M. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET BEY (*Türkiye*); Matmazel STANCİOFF M. ALTİNOFF (*Bulgaristan*); MM. SABANİNE, PASTOUKHOFF, ARENS, Madam ZARETSKAİA (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*).

Tercüman: M. CAMERLYNCK.

Boğazlar Rejimi. Rus karşı-tasarısı.

Lord CURZON, bir gün önceki oturumda, Rus Temsilci Heyetinin, 22 maddelik bir tasarı ve bir de bildiri sunmuş olduğunu hatırlattı. Bu tasarı her ne kadar, aşağı yukarı onbeş gün süren görüşmelerden sonra, son anda verilmişse de, Lord CURZON, Müttefik temsilcileariyle, bu tasarıyı büyük bir dikkatle incelemiştir ve bu oturumda cevaplarını bildirmeğe hazırdır.

Rus tasarısı, M. Tchitcherine'in onbeş gün önceki ilk konuşmasında açıkladığı görüşleri uygulama alanına koymak için bir girişimdir. Bu tasarı, Müttefiklerin esinlendiklerine taban tabana karşıt bir ilkeye – başka bir deyimle, Boğazlar'ın, her zaman, savaş gemilerine kapalı olması gerektiği ilkesine – dayanmaktadır. Tasarı, sondan bir önceki maddede [21 nci Madde] şöyle özetlenmektedir:

> "Bağıtlı Devletler, Boğazların rejimine ilişkin yukarıdaki hükümlerde değişiklikler yapılsa bile, bu Yönetmeliğin kabulünden üç aylık bir süre içinde, Karadeniz'i, burada kıyısı olan Devletlerin kapalı bir denizi olarak tanımamak üzere uluslararası bir Senet hazırlanmasını ve imzalanmasını kabul etmişlerdir."

Bu ilkeyi on beş gün önce, Müttefikler adına Lord CURZON'la, Karadeniz'de kıyısı olan Devletler reddetmişlerdir. Gerçek şudur ki, hiç bir Temsilci Heyeti bu ilkeden yana konuşmamıştır. Böyle olunca, bu ilkeyi kabul etmek ve Müttefiklerin tasarısıyla bağdaştırmak, ya da Rus tasarısında Müttefiklerin tasarısıyla birleşen bir nokta bulmak imkânsızdır. İşte bu yüzden, Müttefiklere bu tasarıyı reddetmekten başka bir yol görünmemektedir. Rus tasarısına ek bildiri, Müttefik Devletlerin kararını hiç bir bakımdan değiştirememektedir. Bildiri, yalnız Karadeniz'de kıyısı olan Devletlerin güvenliği için karşılıklı garantiler öngörmekte ve kapalı deniz [*mare clausum*] ilkesini doğrulamaktadır.

Türk karşı-tasarısının görüşülmesi.

Geçen oturumun son bölümünde, Türk Temsilci Heyeti iki belge sunmuştur; bu belgeler kara ve deniz askerlik uzmanlarınca büyük bir dikkatle incelenmiş ve Müttefik temsilcilerince de görüşülmüştür; böyle olunca, Lord CURZON, bu belgelere ilişkin olarak Müttefiklerin kesin cevabını verecek durumda bulunmaktadır.

Askerlikten arındırılmış bölge konusunda birinci nota, "Teklif olunan değişiklikler" başlığını taşımaktadır; oysa, bu belge incelendiği zaman, Müttefiklerin tasarısında değişiklikler yapmaktan çok başka şeyler de kapsadığı görülmektedir;

öyle ki, eğer Türk teklifleri kabul edilirse, Müttefiklerin teklifleri hemen hemen bütünüyle geçersiz kılınmış olacaktır. Örneğin, Türk Temsilci Heyeti, Marmara Denizi'nin tasarının uygulama alanı dışında tutulmasını ve bu bölgede Türkiye'nin dilediği gibi tahkimat yapabilme, harekette, eylemde bulunma, savunma ve saldırı serbestliğinin Türkiye'nin kendi elinde tutmasını teklif etmektedir. Böyle bir şey kesin olarak kabul edilemez. Marmara Denizi Boğazlar'ın fizik bakımından bir devamıdır. Boğazlar'a uygulanacak hükümlerin Marmara Denizi'ne de uygulanması zorunludur. Gerek Konferansda, gerekse tarihte, bu iki bölgenin birbirinden ayrı tutulmasına ilk kez girişilmektedir.

Lord CURZON, Türk uzmanlarının, geçen on gün içinde, Müttefiklerin kara ve deniz askerlik uzmanlarıyla bu sorunu bir çok defa tartışmış olduklarını hatırlatmağı gerekli görmektedir. Müttefikler, verebilecekleri tâvizlerin sınırına dayanmışlardır: Türkiye'ye, Marmara Denizi'nin bütün güney kıyısını tahkim etme hakkını ve Türk birliklerini bir kıyıdan öteki kıyıya geçirme serbestliğini tanımışlardır; yalnız, Marmara'nın kuzey kıyısı boyunca geçişin serbest kalmasında direnmişlerdir. Müttefikler, bu durumlarını değiştiremezler.

İkinci Türk teklifine gelince, bu teklif, Müttefiklerin tasarısındaki 2 nci Maddede "sürekli topçu tesisleri" sözlerinden sonra gelen "ışıldak tesisleri" kelimelerinin çıkartılmasını öngörmektedir. Bu nokta uzmanlarca çok tartışılmıştır; uzmanlar, teklif edilen bu değişikliği kabul edememektedirler. Bu nokta üzerinde şimdi yeniden tartışılamaz.

Türk tekliflerinin üçüncüsü, Yunan Hükümetiyle Yunan çıkarlarına ilişkin bir takım kelimelerin metinden çıkarılmasını öngörmektedir. Türk Temsilci Heyeti, teklifini, Limni ve Semadirek adalarına özerklik verilmesini ve Yunan donanmasının bu adaların sularından uzak tutulmasını istediğini söyliyerek haklı göstermek istemektedir. Lord CURZON, şimdiye kadar üç defa belirttiği gibi, dördüncü ve son defa yeniden belirtir ki, Müttefikler, Yunanistan'ın bu iki ada üzerindeki egemenliğini geri almak ve bu adalarda özerk bir rejim kurmak niyetinde değillerdir; Müttefikler, Türkiye'nin güvenliğini sağlamak üzere, bu adalara en kesin bir askerlikten arındırma uygulamağa hazırdırlar; bundan çoğunu yapamazlar. Böyle olunca, Türk donanmasının dilediği yere gitmek ve bu sularda dilediği gibi davranmak serbestliğinin bulunmasına karşılık, Yunan donanmasının böyle bir olanaktan yoksun kalmasını öngören teklif, bu yüzden, düşmektedir.

Aşağıdaki Türk teklifi ikinci Maddeye ilişkindir; bu teklif şöyledir:

"Bundan başka şu da özellikle belirtilir ki:

"(d) Türk Hükümetinin, askerî havacılık tesisleri ve sürekli üsler bulundurmamakla birlikte, denizin yüzünü ve dibini uçak ve balonlarla gözetlettirmeye hakkı olacaktır. Türk uçakları her an Boğazlar'ın suları ve askerlikten arındırılmış bölgeler üzerinde serbestçe uçabilecekler, karaya ve denize serbestçe inebileceklerdir.

"(e) Bu tasarıda kullanılan 'denizaltı işleyen araç' terimi, denizaltıları içine almamaktadır."

Bu teklifler Müttefiklerce akla yatkın görünmektedir; bunları memnunlukla kabul etmektedirler.

Bundan sonraki Türk teklifi, Müttefikler tasarısının 5 nci Maddesinin metinden çıkartılmasını istemektedir.

Lord CURZON, bu hükmün tasarıdan çıkartılmasının imkânsız olduğunu düşünmektedir; bu hüküm olmazsa, Türkiyė, katılabileceği bir savaşta önemsiz bir bahaneden yararlanarak, bu hükümlerle öngörülen askerlikten arındırmayı değiştirmeye kalkışabilir. Bu yüzden, 5 nci Madde metinde kalmalıdır.

Türk Temsilci Heyetinin son isteği, Ege Denizi kıyılarını savunmak için, Gelibolu yarımadasında 5.000 kişilik bir kuvvet bulundurma iznini elde etmeğe yönelmiştir. Bu teklif uzmanlarla uzun uzadıya görüşülmüştür; uzmanlar bu noktaya ilişkin görüşlerinden vazgeçmemektedirler. Böyle olunca, Lord CURZON, bu konuda da Müttefiklerin kararlarından vazgeçmiyecekleri kanısındadır.

Tasarının bu kısmını bırakıp geçmeden önce, Lord CURZON, tekliflerinin Müttefiklerce reddedilmiş olmasını, Türk Temsilci Heyetinin, Türkiye'nin görüşlerini dinlememek, ya da bunları göz önünde tutmamak istedikleri gibi yorumlanmayacağına inanmakta olduğunu söyledi. Tam tersine, bütün bu sorunlar ayrıntılı olarak tartışılmıştır. İsmet Paşa'nın kendisi bile, hiç olmazsa iki kez, uzmanların toplantısına katılmış, bu toplantılarda görüşlerini her zamanki konuşma ustalığı ile açıklamıştır. Fakat, Türkiye, Müttefiklerin tâviz üstüne tâvizde bulunduklarını unutmamalıdır. Lord CURZON, bunu son oturumda hatırlatmış ve bu tâvizler Müttefiklerin son tasarısına konmuştur. Bu tâvizlerin artık son sınıra eriştikleri an gelmiştir.

Türklerin sundukları öteki belge, başlığının da anlattığı gibi, yalnız bir takım değişiklikleri kapsar değildir. Gerçekte bu belge, Boğazlar'da gidiş-gelişin düzenlenmesine ilişkin yepyeni bir tasarıdır. Bir kaç sayfalık bu uzun teklif, geçen oturumdan bu yana, uzmanlarca çok dikkatli bir şekilde incelenmiştir; uzmanlar, bu tasarının kabulünü salık verememektedirler. Müttefik temsilcilerini de inandıran uzmanların öne sürdükleri nedenler şunlardır:

> Karadeniz'e savaş gemilerinin girmesine ilişkin Müttefiklerin tekliflerini kabul etmekle birlikte, Türk teklifleri, bunların uygulanmasını tamamiyle imkânsız kılacak ölçüde değişiklikler getirmektedir; bu teklifler, bir tanesi dışında, kabul edilemez.
>
> Ticaret gemileriyle ticaret uçakları bakımından Türk teklifleri Müttefik teklifleri gibidir.
>
> Savaş gemileriyle askerî uçaklara ilişkin teklifler, aşağıdaki noktalarda, Müttefik tekliflerinden esas bakımından ayrılmaktadır:
>
> Karadeniz'e girecek kuvveti hesaplamak için Türk Temsilci Heyeti bütün Devletlerin gemilerini birden toplamaktadır; bu, hiç de kullanışlı bir düzenleme değildir. Öte yandan, bir defada Boğazlar'ı geçebilecek kuvvet, Türkiye'nin Marmara Denizinde normal olarak bulundurduğu kuvvetle sınırlıdır. Üstelik, Türk Temsilci Heyeti, bu kuvvetin hızını ve silâhlarını hesap etmek için karmaşık bir takım kuralların kabulünü teklif etmektedir.

Bunun sonucu olarak, Türkiye, gemilerin geçişini gerek savaşta gerekse barışta gerçek denetimi altına almış olacaktır; barış zamanında, Türkiye, tarafsız kalsa bile, gerçekte, savaşan iki taraftan birine ya da ötekine yardımda bulunabilecektir.

Bu teklifin saçmalığı şöyle de belirmektedir: Türkiye'nin bir *capital ship*'i* olmazsa, Karadeniz'de kıyısı bulunan öteki Devletlerin bu çeşit gemileri olsa bile, hiç bir yabancı Devlet Karadeniz'e, savaş zamanında dahi, bu çeşit gemi gönderemeyecektir.

Türkiye, bundan başka, Karadeniz'e geçebilecek kuvveti hesaplarken, Boğazlar Komisyonunun, gemilerin hızını ve silâhlarını da göz önünde tutmasını teklif etmektedir. Oysa, bütün dünyada deniz kuvvetleri yüksek yönetim yetkilileri, bu iki etkenden her birinin ne ölçüde değerli olduğu konusunda hiç bir zaman görüş birliğine varamamışlardır.

Marmara Denizi'ne giren gemilere ilişkin olarak Türkiye'nin öne sürdüğü teklifin değeri – Türkiye, donanmasını bu denizde toplayarak yabancı savaş gemilerinin oraya her girişinde harekete geçmeğe hazırlanmak niyetinde değilse – salt kuramsal kalmaktadır.

Bundan başka, Türk Temsilci Heyeti, gemi yapımında gerçekleştirilen ilerlemeleri de göz önünde tutmayarak, aynı zamanda hem denizaltıların hem de uçak taşıyan gemilerin yasaklanması teklifinde bulunmaktadır. Oysa, daha şimdiden savaş gemilerinin pek çoğu bir ya da daha çok uçak taşıdığı gibi, gelecekte bütün savaş gemilerinin suya dalmış olarak gitmeğe elverişli olmaları da beklenebilir.

Kaldı ki, Türkiye, uçaklarla denizaltıların Karadeniz'e girmesini yasaklamakla taraf tutmuş da olmaktadır. Çünkü, Karadeniz Devletlerinin bu gibi kuvvetler bulundurmayacaklarını ve kullanmayacaklarını gösteren hiç bir şey yoktur.

Türkiye, "Boğazlar bölgesi"nin, geçidin ağzından başlayarak ve Ege Denizi adalarını da dolanmak üzere, 20 deniz miline kadar uzatılmasını da teklif etmektedir. Böyle bir teklifin gerçekleşmesi, açık denizlerin serbestliğinin, şimdiye kadar hiç bir Devletin istememiş olduğu ölçülerde, çiğnenmesi olacaktır; bu yüzden, böyle bir teklif üzerinde bir an bile durulamaz.

Askerî uçaklara gelince, Türkiye'nin teklifi, bu yoldan geçişi – yolun uluslararası niteliğini sarsacak ölçüde – sınırlamaktadır. Bu da, genel olarak, Türk tekliflerinin göz önünde tutma eğiliminde olmadığı bir düşüncedir.

Bununla birlikte, Müttefiklerin tasarısında, haklı bir eleştirmeye konu olabilecek bir nokta vardır: Gerçekten, Müttefiklerin tasarısı, savaş gemilerinin Boğazlar bölgesinde, barış zamanında ve geçiş için gerekli süre dışında, ne kadar durabileceklerini sınırlandırmamaktadır. Bu yüzden, Müttefik uzmanları, geçiş için gerekli zamandan başka, bu süreyi 24 saat olarak sınırlayan bir hüküm konulmasını teklif etmektedirler.

Geçen oturumda, İsmet Paşa, başka iki soruna daha değinmiştir; bunlara ilişkin olarak, belki de, bir cevap beklemektedir. Birincisi, Boğazlar Komisyonunun kuruluşudur; bu Komisyonun görevleri içinde, tasarıda da yazılı olduğu gibi, savaş gemilerinin sayıca sınırlandırılmasını denetleme ve askerlikten arındırma tedbirleri de vardır. İsmet Paşa, bu iki teklife de itirazlarda bulunmuş ve Komisyonun yetkilerinin yalnız geçişi açık tutmakla ilgili konulardan öteye taşmamasını

* Hem Fransızca hem de İngilizce metinlerde "*capital ship*" olarak yazılıdır. (S.L.M.)

istemiştir. Lord CURZON, bu noktayı uzun uzadıya tartışmak istememektedir; fakat Müttefikler buna öylesine önem vermektedirler ki, bu konudaki kararlarından vazgeçememektedirler.

İsmet Paşa, Müttefiklerce sunulan "siyasal garantiler"e de değinmiştir. Türk Hükümeti, Milletler Cemiyetine girmeğe karar verirse, kendi ülkesi ve sınırları için, Misakın 10 ncu Maddesinde belirtilen genel garantiden otomatik olarak yararlanacaktır. Fakat, Müttefikler, Türkiye'nin ek garantiler elde etmek konusundaki isteğini – Türkiye istemeden – yerine getirmek kaygısıyla, Milletler Cemiyeti ve Aland Adaları işinde ilgili Devletlerce daha önce kabul edilmiş bulunan bir formülden esinlenerek, bir başka teklifte bulunmuşlardır. Bunun, Türkiye için, ek bir koruma olduğuna da şüphe yoktur.

Lord CURZON, askerlikten arındırılmış bölgelere ilişkin olarak Müttefiklerce yapılan tâvizlerin gelecekte Türk ordusu ve donanması bakımından sağladıkları kazançları – belirtmiş olduğu ek garantileri – göz önünde tutunca, dünyada hiç bir Devletin Türkiye kadar koruyucu garantiler ve savunma olanaklarıyla donatılmış olamayacağına inanmış bulunduğunu söyledi. Eğer Türkiye, yalnız Türkiye'nin çıkarı ve savunması için düşünülmüş ve kendisine sunulmuş olan ek garantiden memnun değilse, bu garanti geri alınacaktır. Lord CURZON, gerek Müttefik meslekdaşları gerekse kendi adına, yeni ya da daha güçlü hiç bir garantinin Türkiye'ye verilemeyeceğini söylemek zorundadır; bu konuda bütün Müttefik temsilciler, Hükümetlerine bir çok defa danışmış bulunmaktadırlar.

Konferansın amacı barış yapmaktır. Barışı yaparken, ilgililerden her biri için, adalete uygun olanı gerçekleştirmek istiyoruz. Bir gün önce, Lord CURZON, Müttefik tekliflerinin Rusya'ya karşı adaletli olduğunu göstermeğe çalışmıştır; ne var ki, bu nokta üzerinde M. Tchitcherine'i inandıramamıştır. Lord CURZON, şimdi de, Müttefik tekliflerinin Türkiye bakımından ne yönden adalete uygun olduğunu, bir kaç cümleyle belirtmek, bunları reddetmekle Türk Temsilci Heyetinin kendi çıkarı açısından yanlış bir şey yapmış olacağını göstermek istemektedir.

"Boğazların serbestliği" ilkesinin, Türk Devletinin başkentine karşı çevrilmiş bir silâh gibi yorumlandığını iddia etmek imkânsızdır. Tam tersine, Müttefikler bu başkentin güvenliğini garanti altına almak, Türkiye'nin egemen haklarını korumak ve Boğazlar'dan savaş gemilerinin geçişinin İstanbul Hükümeti üzerinde bir baskı aracı olabilmesini önlemek için ellerinden geleni yapmışlardır. Müttefik teklifleriyle Türkiye, bir istilâya karşı koymak için gerekli bütün savunma olanaklarını elinde tutmaktadır; Türkiye, askerlikten arındırılmış bölgeler içindeki sınırlandırılmış alanlar dışında, bütün kıyı bölgelerinde askerî birlikleri için hareket ve transit konusunda tam bir serbestliğe malik olduğu gibi, kendi Asya kıyısını tahkim etme serbestliğini de elinde tutmaktadır. Türkiye'nin, savaşta olduğu zaman, savaşanlık [muhariplik] haklarıyla, savaşta olmadığı zamanlar tarafsızlık hakları da özenle saklı tutulmuştur; Türk limanlarını ziyaret edecek herhangi bir Devletin savaş gemilerinin sayısı ile bunların kalış sürelerine ilişkin olarak, uygun göreceği kuralları koymakta, Türkiye serbest bırakılmıştır. Türkiye, Boğazlar'ın serbestliğini kabul ederse, Haliç'de demirli yabancı savaş gemilerinin tehdidi ile karşılaşacağından kaygı duyar gibi görünmüştür. Bu kaygı, şüphe yok ki, temelsizdir. Türkiye'nin izni

olmaksızın Türk karasularında, Türk donanmasından başka hiç bir donanma demirlemeyecektir. Türkiye'nin egemenliği bütünüyle korunmuş olmaktadır.

Hepsi bu kadar da değil. Milletler Cemiyetinin koruyuculuğunda ve bir Türkün başkanlığı altında çalışacak olan Boğazlar Uluslararası Komisyonunun kurulması, Boğazlar'ın serbestliğinin şu ya da bu Devletin ya da bir Devletler grubunun çıkarları açısından değil, fakat bütün dünyanın çıkarı açısından düşünüldüğünü, Türkiye'ye ve Karadeniz Devletlerine gösteren bir garantidir.

Son olarak, Mütetfiklerce öngörülen rejimin Türkiye'ye karşı kötüye kullanılması tehlikesini ortadan kaldırmak için, Türk ülkesinin ve başkentinin güvenliğini en geniş ölçüde sağlamak amacıyla, Müttefikler, özel bir garanti de eklemiş bulunmaktadırlar. Türkiye, Asya'daki kıyılarını kendi kaynaklarıyla savunma olanağını elinde tutmakla, İstanbul'da önemli Türk kuvvetleri bulundurmakla, Milletler Cemiyetine girer girmez Misakın 10 ncu Maddesinde yazılı genel garantiden yararlanmakla da kalmamaktadır; üstelik, Müttefiklerin, Boğazlar Sözleşmesine eklenmesini teklif ettikleri ek bir garantiyle, Türkiye, gelecekteki güvenliği konusunda kesin bir garanti elde ederek, bütün dikkatini ülkesinin ekonomik yönden yenidne yapımı ve geliştirilmesi çabaları üzerinde toplamak durumunda olacaktır.

İSMET PAŞA, Boğazlar'da askerlikten arındırmaya ve geçiş serbestliğine ilişkin tasarılar üzerinde Müttefiklerin cevabını öğrenmiş olduğunu söyledi. İSMET PAŞA, bu konudaki görüşlerini belirtme hakkını saklı tutmaktadır. Geçen oturumda söylediği gibi, şimdi Boğazlar Komisyonunun görevleriyle bir takım siyasal garantiler konusunda, Müttefik tasarıları üzerinde Türk Temsilci Heyetinin görüşünü açıklayacaktır. İSMET PAŞA aşağıdaki bildiride bulundu:

Türk Temsilci Heyeti, Boğazlar Komisyonuna ilişkin maddeler tasarısını en büyük bir dikkatle incelemiştir. Türk Temsilci Heyeti, söz konusu tasarıdaki bir çok nokta üzerinde, Müttefik Devletlerle, esas bakımından, aynı görüştedir. Boğazlar Komisyonunun görevlerine gelince, Türk Temsilci Heyeti, Türkiye'nin ulusal kamu hizmetleriyle ilgili olan 5 nci Madde hükümlerini kabul edememektedir.

Boğazlar'ın askerlikten arındırılmasının, yukarıda belirtilen Komisyonun denetimi altına konulmasını gerektirmediği görüşündeyiz; bu yükümlere aykırı olarak yapılacak eylemler, zorunlu olarak Boğazlarda – havadan ve denizden gözetlemeyle yürütüleceğinden – hiç bir şekilde gözden kaçamayacaktır.

Bu tedbirlerin İstanbul'da ya da bu şehrin yakınında yerleşmiş bir Komisyonca denetimi, Türkiye'nin egemenliğiyle bağdaşamaz.

Ne Büyük Devletlerden ne de Karadeniz Devletlerinden biri olan Yunanistan'ın, Komisyonda temsilci bulundurması kabul edilemez.

Boğazlar'dan ticaret gemileriyle savaş gemilerinin, gerek barış gerekse savaş zamanında geçişleri, Boğazlar'ın serbestliğine ilişkin tasarıdaki özel kurallara bağlanmıştır.

Bu tasarının bir maddesi, iki Boğaz arasında ve Karadeniz'de bulunabilecek olan savaş gemilerinin sayısını sınırlandırmaktadır. Boğazlar Komisyonun yapabileceği tek görev, çeşitli ulusların savaş gemilerinin sayısına konmuş sınıra uyulmasına göz kulak olmaktır.

Türk Temsilci Heyetinin, Müttefiklerin tasarısında yapmak istediği değişiklik aşağıda belirtilmiştir:

ULUSLARARASI BOĞAZLAR KOMİSYONUNA İLİŞKİN
MADDELER TASARISI

1. İstanbul'da, 2 nci Maddede belirtildiği biçimde kurulmuş bir Uluslararası Komisyon bulunacak ve bu Komisyon "Boğazlar Komisyonu" adını alacaktır.

2. Komisyon, Türk temsilcisinin başkanlığında, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya temsilcileriyle, Bulgaristan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı ve Rusya, Ukrayna, Gürcistan temsilcilerinden meydana gelecektir.

Amerika Birleşik Devletleri bu Sözleşmeye katılırsa, Komisyonda bir temsilci bulundurmaya hakkı olacaktır.

3. Komisyonda temsilci bulunduran Hükümetler kendi temsilcilerinin hakkı olan ödenekleri kendileri ödeyeceklerdir.

4. Komisyon, savaş gemilerinin sınırlandırılmasına ilişkin hükümlerin gereği gibi uygulanmasını sağlamakla görevli olacaktır.

5. Boğazlar Komisyonu görevini Milletler Cemiyetinin koruyuculuğu altında yapacak ve bu Cemiyete her yıl, çalışmalarını gösteren bir rapor sunacaktır.

Boğazlar'ın güvenliğini garanti altına almaya ilişkin maddeler tasarısına göre, kararlaştırılmış hükümlere bir aykırılık ya da bir savaş, gidiş-geliş serbestliğini ya da askerlikten arındırılmış bölgelerin güvenliğini tehlikeye düşürürse, Bağıtlı Devletler ve Boğazlar Komisyonu, gecikmeden, Milletler Cemiyeti Meclisine baş vuracaklardır. Meclisin bu konuda kararlaştıracağı tedbirlere, Bağıtlı Devletlerin uymaları zorunlu olacaktır. Eğer Mecliste oybirliği sağlanamazsa, Bağıtlı Devletlerden her biri, Milletler Cemiyeti Meclisinin üçte iki çoğunlukla salık vereceği tedbirleri tek başlarına uygulayabileceklerdir; söz konusu tehlikeyi yaratmış olan Devletin oyu, gerek oybirliğinin gerekse üçte ikinin hesaplanmasında dikkate alınmayacaktır.

Bu hükümlerden çıkan sonuç şudur: Geçiş serbestliğine ya da askerlikten arındırılmış bölgelerin güvenliğine aykırı bir davranış olduğu zaman, Bağıtlı Devletlerin harekete geçebilmeleri için, az çok uzun bir zaman geçmesine yol açacak bir takım işlemlerin yapılması gerekmektedir. Milletler Cemiyeti Meclisinde karar çıkıncaya kadar, böyle bir aykırı davranışın Türkiye bakımından yaratabileceği son derece ağır sonuçlar göz önünde bulundurulmasa bile, böyle bir kararın, Mecliste temsil edilmekte olan Devletlerden herhangi birinin kabul etmemesi yüzünden, hiç gerçekleşmemesi de her zaman mümkündür. Böyle bir şey olursa, Bağıtlı Devletler bütün yükümlerinden kurtulmuş olacaklardır. Gerçekten, böyle bir durumda, Devletler, Mecliste üçte iki çoğunlukla kararlaştırılmış tedbirleri tek başlarına uygulamak bakımından diledikleri gibi kullanabilecekleri bir hakka sahip olacaklardır. Böyle bir çoğunluğun hiç gerçekleşmemesi de mümkündür.

Şu halde, geçiş serbestliğine ya da [Boğazlar'ın] güvenliğine karşı ağır bir

aykırılık üzerine, Bağıtlı Devletlerden hiç birinin hiç bir eylemde bulunmaması da pek mümkündür.

Boğazlar'da belirli bölgelerin askerlikten arındırılmasına rıza göstermekle, Türkiye'nin, genel çıkarları sağlama amacıyla, kendi savunma gücünü önemli ölçüde zayıflatan çok büyük bir fedakârlığa katlandığı açıkca ortadadır. Karadeniz ticaretinde ilgili bütün ulusların yararına olan bu belirli kazanç karşılığında, Türkiye, hakgözetirlik uyarınca, kesin bir garanti istemekte haklıdır. Türk Temsilci Heyetine teklif edilen tasarının hükümlerinden çıkan garanti, Müttefik Devletlerin biraz önceki açıklamalarla da anlamış olacakları gibi, hiç de uygun ve yeterli sayılacak nitelikte değildir.

Türk Temsilci Heyeti, garanti hükümlerinin her durumda – başka bir deyimle, hem genel barış süresince, hem de Türkiye'nin katılacağı ya da katılmayacağı bir savaş sırasında – uygulanması gerekeceğini, Komisyonun yüksek değerlendirmesine sunmağı da bir ödev saymaktadır. Gerçekten, Türkiye'nin katılacağı ya da katılmayacağı bir savaş durumu söz konusu edilmek istenmezse, bu garantiler bütün değerlerini yitireceklerdir; çünkü, savaş durumunda olup olmamak, şüphesiz, yalnız Türkiye'ye bağlı bir şey değildir.

Herhangi bir Devletin savaş gemileri Boğazlar'dan geçerken Türkiye'ye karşı düşmanca bir davranışta bulunabilirlerse, Türkiye, öteki Devletler işe karışmadan savaş durumuna sokulabilirse, böyle bir olasılıktan, Boğazlar'ın serbestliğinin, Türkiye'nin hayatî çıkarlarını gerektiği gibi göz önünde tutmayan bir yoldan sağlanmış olduğu anlamı çıkacaktır.

Milletler Cemiyeti Misakında bulunan ve Türkiye'nin bu Cemiyete girer girmez yararlanacağı garantiler öne sürülmek istenirse, Türkiye'nin, bu bakımdan içinde bırakıldığı elverişsiz durumun değişmeden olduğu gibi kaldığını söylemek bile gereksizdir. Milletler Cemiyetinin 10 ncu Maddesinin, savunması genellikle hiç kısıtlanmamış, bu yüzden de güvenliklerinin gerektirdiği bütün savunma tedbirlerine başvurabilecek ülkeler için yeterli bir garanti sağladığı kabul edilebilir. Oysa, askerlikten arındırmalar yüzünden, savunma güçlerinin büyük bir kısmını yitiren Boğazlar bakımından, durum hiç de böyle değildir. Boğazlar bölgesinin durumu öteki ülkelerle aynı olmadığı için, Boğazlar bölgesinin daha büyük bir garantiden yararlanması zorunluluğu ortaya açıkça çıkmaktadır.

Milletler Cemiyetinin kararı uyarınca, Türkiye'ye karşı yöneltilecek bir harekette de, Boğazlar'ın dokunulmazlığına saygı göstermek gerekir; çünkü, genel çıkarlar düşüncesiyle Boğazlar'a ilişkin olarak kabul edilen yeni rejimin, bu bakımdan da dokunulmaz kalması zorunludur.

Türk Temsilci Heyetinin kanısınca, söz konusu olan bölgelerin dokunulmazlığına saygı gösterilmesini garanti altına almağı, Devletler hem tek başlarına hem de birlikte yükümlenirlerse, bu garanti çok daha etkili olacaktır. Tek başlarına garanti verme bakımından Müttefik Devletlerin karşılaşacakları güçlükleri Türk Temsilci Heyeti görmezlikten gelmemektedir. Böyle bir istekte bulunma zorunda kalması, özellikle bu soruna başka bir çözüm bulamamasındandır. Eğer Müttefik Devletler, birlikte verilecek garantinin yaratabileceği ciddî sakıncaları ortadan kaldıracak bir başka çözüm yolu telkin ederlerse, Türk Temsilci Heyeti bunu en iyi

niyetle incelemekten mutluluk duyacaktır; çünkü, Türk Temsilci Heyetinin amacı güçlük çıkartmak değil, yalnız, Boğazlar bölgesinin saldırıya karşı dokunulmazlığı bozulursa, Türkiye'nin zor bir durumda kalmayacağına güvenebilmektir. Böyle olduğu için, Türk Temsilci Heyeti aşağıdaki formülü teklif etmektedir:

> Boğazlar'ın askerlikten arındırılmasının Türkiye için askerlik açısından haksız bir tehlikeye yol açmamasını garanti altına almak amacıyla, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya ve Rusya, aşağıdaki hükümler üzerinde anlaşmaya varmışlardır:
>
> Yukarıda adları belirtilen İmzacı Devletler, barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da, Boğazlar'ın dokunulmazlığına hem tek başlarına hem de birlikte saygı gösterme ve göstertme yükümünü kabul ederler.
>
> .... nci Maddede belirtilen Boğazlar bölgesinde ya da Marmara Denizi'nde, herhangi bir yabancı Devletin girişeceği savaş eylemi, bir önceki fıkrada belirtilen dokunulmazlığa aykırı bir davranış sayılacaktır.
>
> Böyle bir şey olursa, Türkiye, bu gibi eylemleri önlemek üzere her türlü tedbiri alacaktır; Türkiye'nin isteği üzerine, sözü geçen Devletler, ellerindeki bütün olanakları kullanarak, böyle bir eylemi hep birlikte önlemekle yükümlüdürler.
>
> Bu amaçla, sözü geçen Devletler, Boğazlar Yönetmeliğiyle belirtilmiş olan sayıdan daha çok savaş gemisi geçirmişlerse, söz konusu eylemlerin bastırılmasından hemen sonra, Türkiye'nin isteği üzerine, bu Yönetmeliğin normal durumundaki şekliyle yeniden uygulanmasına başlıyacaklardır.

Bu hükümler, Boğazlar'ın askerlikten arındırılmasına ve serbestliğine ilişkin hükümlerin tamamlayıcı bir parçası olacaktır.

İSMET PAŞA, bu bildiriyi okuduktan sonra, kaçınılmaz zorunluluklar altında yapılmış olan tekliflerinin inceleneceğini ve ciddî olarak dikkate alınacağını ummakta olduğunu belirtti. İSMET PAŞA, bu incelemeden sonra, Müttefiklerin görüşlerinin Türkiye'den yana değişmesini beklediğini de söyledi.

M. TCHİTCHERİNE, çok önemli bir çok sorun üzerinde, ilk görüşlerinin kesin olarak uygulanmasından vazgeçmiş bulunan Rus Temsilci Heyetinin karşı-tasarısında bir uzlaşma amacı güden çabaları ve önemli tâvizleri, Çağıran Devletlerin hiç göz önünde tutmamış olmalarını derin bir üzüntüyle gördüğünü söyledi. Rus Temsilci Heyeti, Konferansda öne sürülen iki görüşü yürürlüğe koymak istemiştir: (1) Barış amaçlarının gerçekleştirilmesinde savaş gemilerinin yapabilecekleri yararlı hizmetleri açıklayan Amerika Birleşik Devletleri sayın Temsilcisinin görüşü, ve (2) Karadeniz'de kıyısı olan Devletlere garanti sağlanmasının istenmeğe değer olduğu görüşü. Savaş gemilerinin Karadeniz'de barışçı görevlerini yerine getirebilmeleri isteğini karşılamak amacıyla, Rus Temsilci Heyeti, pek sık görülmeyen durumlarda ve belirli amaçlarla – fakat hiç bir zaman askerî bir amaç olmaksızın – Türk Hükümetinin, hafif savaş gemilerinin geçişine izin verme hakkı olmasını teklif etmiştir. Wrangel'in gemileri Karadeniz'den çekip gittikten sonra, artık bu denizde deniz haydutu [*pirates*] kalmamıştır; hafif gemiler de insanlığa yönelmiş hizmetleri, bilimsel ve başka amaçları gerçekleştirmek için yeterlidir. Amerikan muhripleriyle [*contre-torpilleurs, destroyers*] Karadeniz

limanlarına gelen Açlıktan Kurtarma Amerikan Kurulunun temsilcileri bunun bir örneği olmuştur. İşte bu örnek, bir savaş gemisinin salt barışçı amaçla yaptığı insanlığa yararlı bir görevdir. Rus Temsilci Heyeti, böyle bir hak Türk Hükümetine tanınırsa, bu konuda her defasında Türk Parlâmentosunun karar almasını istemektedir.

Rus karşı-tasarısının çok önemli bir başka noktası da şudur: Bu tasarı, Boğazlar'dan geçişe ilişkin genel kural dışında, özellikle, savaşan Devletlerin Karadeniz'e girmelerinin yasak olacağı ilkesini koymaktadır. Rus Temsilci Heyeti, bu bakımdan, savaş alanlarını genişletmek değil, daraltmak isteyen dünya kamu oyunun büyük akımlarıyla görüş birliğindedir. Karadeniz'de kıyısı olan Devletlerin katıldığı bir Konferansın toplantıya çağrılması konusunda Rus bildirisi, aynı düşünceyle yapılmıştır; Lord Curzon'un, bu konuya deyinip geçmesine, Rus Temsilci Heyeti şaşmaktadır; M. TCHİTCHERİNE, bu konunun, barış yararına ve silâhlanmaya karşı en önemli işlerden biri olduğu kanısındadır.

Lord Curzon'un öne sürdüğü itiraz şuydu: Lord Curzon'a göre, Rusya, kıyılarının güvenliği için Karadeniz'de kıyısı olan öteki Devletlerle ayrı bir anlaşma yapmamalı, böyle bir anlaşmaya Büyük Devletler de katılmalıdırlar. Böyle bir görüş, Rus Hükümetinin, Polonya, Estonya, Letonya, Lituanya ve Finlandiya ile yaptığı görüşmelerin, yalnız bu Devletler arasında değil, fakat Büyük Devletlerin katılmasıyla yapılmasını isteyen İngiliz Hükümetinin 1920 tarihli tekliflerindeki aynı görüştür. Rusya, o vakit, bu teklifi reddetmişti; çünkü Rusya, kendi çıkarlarının – dünyanın büyük anlaşmazlıklarına ve uluslararası siyasal çıkarlara karıştırılmazsa – komşularının çıkarlarıyla daha kolay bağdaştırılacağı düşüncesindedir. Rusya, böyle düşünmekte haklı olduğu, komşularıyla olan ilişkilerine dünya anlaşmazlıkları bulaştırılmazsa onlarla anlaşmasının kendisi için daha kolaylaşacağı kanısındadır. M. TCHİTCHERİNE, Rusya'nın Karadeniz Devletleriyle – bu görüşmelere büyük dünya politikası karıştırılmazsa – daha kolay anlaşabileceğine inanmaktadır. M. TCHİTCHERİNE, Rusya'nın komşularıyla yaptığı görüşmelerde – onlarla yapılmış andlaşmaların bir çoğunda belirtildiği gibi – Baltık Denizinin tarafsızlandırılmasını öne sürmüş olduğunu hatırlattı; bunun tek şartı, bu tarafsızlığın bir üçüncü Devletçe bozulmayacağı ve Rusya'nın hayatî çıkarlarına saygı gösterileceği konusunda kesin bir garanti verilmesidir.

Rus karşı-teklifinde bir başka büyük tâviz de vardır. Bu da, ticaret gemilerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir Boğazlar Uluslararası Komisyonu kurulması teklifidir; fakat, şüphesiz, böyle bir Komisyon kurulurken Türkiye'nin egemenliğine ve bağımsızlığına zarar vermemek, Boğazlar'da egemen Devletin görevlerini bu Komisyona aktarmamak zorunludur. Teklif edilen Boğazlar Komisyonu, Çağıran Devletlerce iki gün önce sunulan ve buna ilişkin olarak Rus Temsilci Heyetinin henüz görüşünü açıklamamış bulunduğu tasarıdaki Komisyondan çok başka bir kuruldur.

M. TCHİTCHERİNE, bundan sonra, aşağıdaki bildiriyi okudu:

"Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyeti, Çağıran Devletlerin, Karadeniz'de savaş gemilerinin sınırlandırılmasını, başka bir deyimle, bunların Boğazlar'dan geçişini ve Boğaz kıyılarının askerlikten arındırılmasını denetlemek

için, Milletler Cemiyetine bağlı bir uluslararası komisyon kurulmasını öngören tasarısının, Boğazlar'dan geçişi denetlemeyi ve Boğazlar'da etkili olarak egemenliği Türk halkının elinden alarak, bu yetkileri Milletler Cemiyetinin koruyuculuğu altında bir komisyon meydana getirecek Devletlerin temsilcilerine aktarmak anlamına geleceği kanısındadır.

"Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyeti, Türkiye'nin egemenliğinin ve bağımsızlığın böyle açıkça çiğnenmesine karşıdır; çünkü bu, Rusya ile müttefiklerinin güvenliklerinin temel gerekleri açısından kabul edilemez. Boğazlar'da gerçek güç, buralarda denizcilik açısından durumuyla, Boğazlar'ın kıyılarındaki askerlik durumunu denetimi altında tutan Devletlerin elinde olacaktır. Böyle bir gücü yabancı Devletlerin eline bırakmak, Türkiye'de bugün de sona ermemiş olan çekişmeyi süregötürmek demektir; çünkü, en sonunda Türk ulusu, İsmet Paşa'ca "Türkiye'nin en duyarlı yeri" olarak nitelendirilen bir bölgede, başkalarının buyruğu altında olmaya katlanmayacaktır. Bu, aynı zamanda, Rusya ile müttefiklerine karşı Boğazlar'da tahkim edilmiş bir yer yaratılması anlamına gelecektir. Dikkat çekici olan şudur ki, Müttefiklerin tasarısına göre, Boğazlar Komisyonunda temsilcileri bulunacak Devletler arasında Fransa, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'nın meydana getirdiği ezici çoğunluk, Rusya ve müttefikleriyle, *de facto* bile olsa, henüz ilişki kurmamış Devletlerdir; bunların – bir teki dışarıda kalmamak üzere – hepsi de, az bir zaman önce, Rusya'ya düşman bir koalisyona katılmış bulunmaktaydılar. Aynı zamanda, savaş gemilerinin sayısında yapılacak her türlü sınırlama, Karadeniz'de denizci Devletlerin üstünlüğünü hafifletmek isteyen her tedbir – Boğazlar'dan geçişin denetimi, egemen ve bağımsız Türkiye'nin değil de, sözü geçen Devletlerin elinde bulunursa – boş bir dilekten başka bir şey olmıyacaktır.

"Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyeti, Boğazlar'ın güvenliğini Milletler Cemiyetinin garantisi altına koymayı öngören her girişimi resmen ve özellikle protesto eder. Rusya, Ukrayna ve Gürcistan, Milletler Cemiyetini, kuruluş biçiminin kesin olarak kabul edilmezliği yüzünden, tanımamışlardır ve tanımayacaklardır. Rusya, Ukrayna ve Gürcistan, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya ve bir takım başka Devletler, bu Cemiyete katılmamışlardır. Milletler Cemiyeti, gerçekte, bir takım Devletlerin koalisyonundan başka bir şey değildir; böyle olunca, bu Cemiyete, Boğazlar'da herhangi bir görev vermek, hiç bir zaman kabul edilemez.

"Dahası da var. Bu tasarıyla teklif edilen güvenlik garantisi, aslında aldatıcı bir hayalden başka bir şey değildir. Bu güvenliği bozan davranışlar, Milletler Cemiyetinin bilgisine sunulacak, sonra da bunlar görüşülecektir. Oybirliği olmazsa, üçte iki çoğunlukla Meclisin salık vereceği tedbirleri, imzacı her Devlet tek başına yürürlüğe koyabilecektir. Fakat, Boğazlar'ın güvenliğini bozmuş olan Devletin, Milletler Cemiyeti Meclisinin görüşmeleri bitirmesini uslu uslu bekleyeceği düşünülebilir mi? Bu hüküm, bir göz boyamasından başka bir şey değildir. Milletler Cemiyeti Meclisi harekete geçmek istese bile, bu gibi uygulamaların gözlerimizin önünde örnekleri vardır. Milletler Cemiyeti Lituanya'yı koruyamamıştır: General Zeligowski'nin Vilna baskınına karşı güçsüz kalmıştır. Cemiyetin güçsüzlüğü atasözü haline gelmiştir.

"Devletlerin, yukarıda belirtildiği gibi, tek başlarına davranmalarına gelince, bu da askerî müdahalelere yol açmak demektir. Bu tasarı, barışı değil, savaşı hazırlamaktadır. Gerçekte, Boğazlar'ın kıyıları askerlikten arındırılmakla, buraların güvenliği hiç bir zaman garanti altına alınmış olmamaktadır. Güvenliği sağlıyabilecek tek Devlet, Türkiye'nin kendisidir. Türkiye'nin elinden bu olanağı almak, gerçekte Boğazlar'ı savunmasız bırakmak ve Türkiye'yi eli ve ayağı bağlı olarak en kuvvetli Devlete teslim etmek demektir.

"Görevleri ve kuruluşu başka olan bir Boğazlar Uluslararası Komisyonu kurmak, Rusya ile müttefikleri için, esas bakımından kabul edilmez değildir. Tam tersine, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyeti, sunduğu karşı-tasarıda böyle bir komisyonun kurulmasını teklif etmiştir. Bu komisyonun kimlerden meydana geleceği konusunda, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyeti, bu Komisyona, Boğazlar'da büyük ticarî çıkarları bulunan Almanya'nın bir temsilcisinin de katılmasını teklif etmektedir. Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyeti, Komisyona verilen salt teknik görevlere karşı herhangi bir itiraz öne sürmiyecektir.

"Fakat, Çağıran Devletlerin sundukları tasarı, ana çizgileri bakımından, Rusya ile müttefiklerinin güvenliğini, Türkiye'nin egemenliğiyle bağımsızlığını, genel barışın çıkarlarını açıkça çiğnemek demektir."

M. TCHİTCHERİNE, Lord Curzon'un, Türkiye'nin karşı-tasarısına ilişkin bütün görüşlerinde ve Müttefik uzmanların bütün itirazlarında temel bir düşüncenin üstün geldiğini görmekten de derin bir üzüntü duyduğunu sözlerine ekledi: Bunların bütün kaygıları, savaş gemilerinin gidiş-gelişini denetlemeyi imkânsız kılmaktan başka bir şey değildir. Bunlar, Türkiye'nin Gelibolu'da bir kuvvet bulundurmak istemesine bile razı olmamaktadırlar. Demek ki, Çanakkale Boğazını tüm silâhsızlandırmaktadırlar. Bundan sonra, Marmara Denizi'nin Asya kıyısına ilişkin olarak verdikleri küçük tâvizin ne önemi olur? Bu sözde tâvizlerin önemi hiç denecek kadardır. Lord Curzon, savaş gemilerinin sınırlandırılmasında bütün Devletlerin birlikte göz önünde tutulmasını imkânsız bulmuştur; oysa, çeşitli Devletlerin kuvvetlerinin sayısını saptamak şüphesiz kolay bir iştir. Lord Curzon'un bütün açıklamaları tek bir amaç gütmektedir: Boğazlar'ın ve İstanbul'un savunmasını imkânsız kılmak ve Rusya'yı büyük donanmaların saldırısına karşı açık bırakmak.

Lord Curzon, Rusya ile müttefiklerini, yalnız kalmışlar gibi göstermek istemektedir. Fakat onların güçlü bir müttefikleri vardır: Bütün ülkelerde vergi verenler. Bunlar, yarının müttefikidirler; bugün yürürlüğe konmak istenilen sistemin – deniz savaşı bölgelerinin genişletilmesi, deniz kuvvetlerinin arttırılması, Rusya'ya karşı tehditler yaratılması sisteminin – halklar için, giderlerin çoğalmasıyla büyük yoksunluklara yol açacağını, vergi ödeyen halklar anlıyacaklardır. Büyük düşünce akımları yaratan, şimdiden silâhların bırakılmasını, tutumlu davranılmasını isteyen ve Rusya ile müttefiklerinin burada temsil ettikleri dâvanın zaferini sağlıyacak olan da, vergi veren halklardır.

M. DUCA, Romanya Hükümetinin Boğazlar sorununa ilişkin görüşünü daha önce açıklamış bulunduğunu söyledi. Romanya Temsilci Heyeti, Boğazlar için etkili bir serbestlik rejimi isterken, yalnız kendi çıkarlarını değil, dünyanın genel çıkarını

da savunmaktadır. Türk Temsilci Heyeti tasarısının, bu serbestliği sağlama kaygısını hiç de karşılamadığını görmekle, Romanya Temsilci Heyeti üzüntü duymaktadır. Romanya Hükümeti bu serbestliğin sözde kalmamasını kesin olarak istemektedir. Bunun içindir ki, Çağıran Devletlerin tasarısına ve Lord Curzon'un öne sürdüğü çok açık ve iyi düşünülmüş görüşlere bütünüyle katılmaktadır.

Bununla birlikte, M. DUCA'nın, bu hükümlerin ayrıntılarına ilişkin olarak belirteceği bir takım düşünceleri vardır; bunları uygun bir zamanda bildirme hakkını saklı tutmaktadır. Türk Temsilci Heyetinin bu sorunu pek büyük bir dikkatle yeniden inceleyeceğini ve Müttefik tekliflerinin, İsmet Paşa'nın haklı olarak korumak istediği Türkiye'nin egemenliğini hiç bir bakımdan çiğnemeksizin, serbestlik ilkesine saygı gösterilmesini sağlamak niteliğinde olduğunu, Türk Temsilci Heyetinin sonunda kavrayacağını pek ciddî olarak ummaktadır.

M. Tchitcherine'in sunduğu tasarıya gelince, bu tasarı burada söz konusu olamaz. Çağıran Devletler, Romanya ile görüş birliği içinde, Boğazlar'dan geçiş serbestliğini zorunlu görürken, Rus tasarısı, Boğazlar'ın kapalılığı ilkesini yürürlüğe koyma amacını gütmektedir. Karşılıklı durumlar paralel olduğuna, paralel çizgiler de – yazık ki – hiç bir zaman kesişmeden sonsuzluğa kadar uzatılabileceğine göre, Konferans, Romanya'nın görüşü ile Sovyet Temsilci Heyetinin görüşünü bağdaştırma umudunun gerçekleştirilemez olduğunu görmekten başka bir şey yapamaz.

M. SPALAİKOVİTCH, bu oturumla geçen oturumdaki görüşmeler öğrenildiği zaman, bunun kamu oyu üzerinde yaratacağı izlenimin çok kötü olacağını söyledi. Onbeş gündür, Boğazlar sorunu üzerinde görüşmeler sürüp gitmiş bulunmaktadır; artık sonuna varıldığı umulurken, durum, bambaşka olmuştur. Kamu oyu, bu oyalamaları, tehlikeli bir zaman kaybı olarak görecektir. Konferansın tuttuğu yolun barış için gerçek bir tehlike olduğu sanısı doğacağından, bu durumun belki de daha ağır bir tepkisi olacaktır. Böyle yerinde saymalarla vakit geçirmek, kimseye güven duygusu vermez. İki üç günden beri, Boğazlar konusunda anlaşmaya varıldığı söylentileri dolaşmaktaydı; oysa, her şeyin yeni baştan ele alınması gerekir gibi görünmektedir; eğer, kimi Temsilci Heyetleri, sunulmuş tasarılara ilişkin görüşler öne sürmek niyetinde idiyseler, bu görüşlerini daha önce açıklamaya vakitleri vardı. Bu yüzden, M. SPALAİKOVİTCH, Konferansın çalışmalarını sona ermiş görmek bakımından içten bir istekle, Lord Curzon'un vardığı sonuçlara bütünüyle katılmaktadır.

M. VENİSELOS, İsmet Paşa ile M. Tchitcherine'in, Boğazlar Komisyonuna Yunanistan'ın katılmasına karşı çıkmalarına ilişkin olarak, görüşünü açıklamak istediğini söyledi. Kendisi, Yunanistan'ın, büyük Devletlerden biri olduğu için değil, fakat denizci bir Devlet olduğu için, bu Komisyonda yer almak istemeğe hakkı olduğunu düşünmektedir. Yunanistan'ın ticaret filosu çok büyüktür: Boğazlar'dan geçen ticaret filoları arasında ikinci sırada gelmektedir. Buna inanmak için, normal bir döneme uygun en son istatistikler olan, 1912 ye kadarki istatistiklere bakmak yeterli olacaktır. M. Tchitcherine'in, Komisyonun yalnız ticaret gemilerinin gidiş-gelişi konusunda yetkileri olmasını istemesi, bu Komisyonda Yunanistan'ın bulunmasına karşı çıkışını daha da anlaşılmaz kılmaktadır.

M. TCHİTCHERİNE, Yunanistan'ın Komisyona katılmasına bir itirazı olmadığını söyledi.

M. STANCİOFF, Boğazlar Uluslararası Komisyonuna ilişkin olarak M. MORPHOFF'un okuyacağı aşağıdaki teknik görüşler dışında, Müttefiklerin tekliflerine bütünüyle katıldığını bildirdi. M. MORPHOFF aşağıdaki metni okudu:

"I. Şu bir gerçektir ki, gemilerin gidiş-gelişine elverişli bir su yolunda, gidiş-geliş serbestliği, ancak, hizmetin yürütülmesi için gerekli giderleri aşan harçlarla aksatılmadığı sürece, varolabilir.

"Bu yüzden, 1815 Viyana Kongresinde, uluslararası nehirlerde ve kanallarda gidiş-geliş serbestliği sorunu ele alındığı zaman, şu ilke kabul edilmişti: Gemilerin gidiş-gelişi için yapılan hizmetler karşılığı alınacak harçlar, hizmetin sürekliliğini sağlamak için gerekli giderlerden çok olmamalıdır.

"1856 Paris Andlaşmasında, Tuna Uluslararası Komisyonu kurulduğu vakit, bu aynı hakları, gene bu aynı sınırlamalar içinde, Tuna Uluslararası Komisyonuna yeniden vermekle, bu ilkenin önemi bir kez daha belirtilmiştir.

"Boğazlar'dan geçiş serbestliğine ilişkin yeni tasarı, fenerler, kılavuzluk ve römorkör şirketlerinin ya da aynı nitelikteki şirketlerin, yapılacak işin gerekli kılacağı giderleri aşacak olan bu harçları almağa devam edeceklerini öngörmektedir; bu da, yukarıda açıklanan ilkeye aykırı olarak, gemilerin gidiş-gelişine bir engel yaratmaktadır. Şirketlerin, gemilerin gidiş-gelişlerinden, giderleri aşan ölçülerde olsa bile, bir harç almaları konusunda kazanılmış [muktesep] haklarına son verilemeyeceği yerinde olmakla birlikte, belirtilen ilkelere uygun davranmak için, edinilmiş bu haklar, söz konusu şirketlerle yapılmış sözleşmelerdeki süreyi aşmamalıdır. Bu sürenin bitiminde, Boğazlar Komisyonu, bu hizmetleri kendi üzerine almalı, ya da fenerler, kılavuzluk ve römorkör harçlarının, bu hizmetlerin yerine getirilmesi için gerekli giderleri aşmamasını denetlemelidir. Böylece, Komisyonun, Boğazlar'da geçiş serbestliğini sağlama görevine haklı bir dayanak bulunmuş olur.

"II. Temsilcilerin kendi Hükümetlerine yüklenebilecek olan ödenekleri dışında, Boğazlar Uluslararası Komisyonunun başka giderlerde bulunması gerekecektir; bu giderler de, sözü geçen Hükümetler için, eşit paylar içinde karşılanamayacak kadar yüksek olacaktır.

"Bulgar Temsilci Heyeti, bu giderlerin, Boğazlar'dan geçecek gemilerden alınacak harçlarla karşılanmasını, ya da giderlerin Büyük Devletlerle küçük Devletler arasında bir ayırım gözeten ve Milletler Cemiyetince kabul edilmiş olan sistem uyarınca, Devletler arasında bölüştürülmesini istemektedir."

Lord CURZON, görüşmelere son vermezden önce, bir iki söz söylemek istediğini bildirdi. Kendisi, M. Spalaikovitch'in söyledikleriyle çok etkilenmiştir. Şüphesiz, dünya, gözlerini Konferansın ne yaptığına dikmiştir; hiç bir sonuca varmadan haftaların geçmesi dünyada hayal kırıklığı yaratacaktır. Lord CURZON ve Çağıran Devletler bu görüşün doğru olduğu kanısındadırlar. Müttefik Devletler, bu oturumun, Boğazlar sorununun son oturumu olacağını ummuşlardı. Lord CURZON, Müttefiklerin verebilecekleri tâvizlerin son sınırına varmış olduklarını, bundan öteye bütün tartışmaların boşuna olacağını söylemişti; yeniden söyle-

mektedir. Böyle olunca, Lord CURZON, bu konuda yeni bir toplantı yapılmasını lüzumsuz görme eğilimindedir; ancak, öte yandan, ne kadar çok çaba göstermekte olduğunu kabul ettiği Türk Temsilci Heyetini, kendisinin [Lord Curzon'un] yapmış olduğu konuşmaya cevap vermekten ya da görüşlerini serbestçe açıklamaktan yoksun bırakmağa gönlü hiç razı olmamaktadır. Bu yüzden, Lord CURZON, bir toplantı – fakat tek bir toplantı – daha yapılmasını kabul etmektedir. Lord CURZON, bu toplantının, bugün öğleden sonra mı, yoksa ertesi gün mü yapılmasını istediğini Türk Temsilci Heyetine sordu.

İSMET PAŞA, bugün belirttiği görüşlerin, Türkiye bakımından, çok önemli olduğunu bir daha söyledi. İSMET PAŞA, bu görüşlerinin ilgili taraflarca aynı ölçüde bir dikkat ve iyi niyetle inceleneceğine inanmak istemektedir. Çözümü gereken soruna ilişkin bütün unsurları toplamak ve Türk Temsilci Heyetinin Boğazlar konusundaki düşüncelerini özetleyebilmek için, İSMET PAŞA, oturumunu iki gün sonraya ertelenmesini teklif etti.

Lord CURZON, oturumun iki gün sonraya ertelenmesi kabul edemediğini söyledi. Kendisi, Türk Temsilci Heyeti ne zaman bir teklifte bulunmuşsa, oniki saat içinde, Müttefikler adına cevap vermeye hazır olmuştur. Şüphesiz, olağan üstü becerikliliğini ve pek çok kaynakları olduğunu ispatlamış bulunan Türk Temsilci Heyeti de böyle davranabilir. Yıl, sona ermek üzeredir; Temsilci Heyetlerinin hepsi, bir barış andlaşması yapmağa kesin niyetli olduklarını söyleyip durmaktadırlar; fakat davranışları, her zaman sözlerine uymamaktadır. Barışa doğru bir adım atılmaksızın geçen her gün, tehlike dolu bir gündür; bekleyiş süresini kısaltmak için ciddî bir çaba göstermeğe çalışılmalıdır. Lord CURZON, Boğazlar sorununun son oturumunun, ertesi gün – Türk Temsilci Heyeti isterse – öğleden sonra toplanmasında Komisyonun bütün gücüyle kendisini destekleyeceğine güvenmektedir.

İSMET PAŞA, görüşmelerde, kendisinin en ufak bir gecikmeye bile yol açmadığını söyledi. Gündemi Müttefikler düzenledikleri için, bu gündemin Türk Temsilci Heyetine bildirilmesinden önce, Müttefikler hazırlanmağa pek çok vakit bulmuşlardır. Türk Temsilci Heyetinin, gündemi oturumdan bir kaç saat önce öğrenmesi, ya hemen cevap vermek ya da vereceği cevabı ertelemek zorunda kalması sık sık karşılaşılan bir durum olmuştur. İSMET PAŞA, bu yüzden, oturumun iki gün sonraya ertelenmesini istemektedir. Fakat Lord Curzon'a duyduğu saygıyla, ertesi gün saat 4 te toplanılmasına razı olmaktadır.

Oturuma saat 14.15 de son verildi.

Genel Sekreter:
R. MASSİGLİ

Uygun bulunmuştur:

F. L. BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Thomas SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); E. LAGARDE (*Fransa*); Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); Const. CONTZESCO (*Romanya*); V. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); İv. ALTİNOFF (*Bulgaristan*); A. SABANİNE (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*).*

* Fransızca resmî metinde Türk sekreterin adı geçmemektedir. (S.L.M.)

(18) SAYILI TUTANAK

BOĞAZLAR REJİMİNİ İNCELEME KOMİSYONU

(7) SAYILI TUTANAK

20 ARALIK 1922, ÇARŞAMBA (ÖĞLEDEN SONRA) OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, Lord Curzon'un başkanlığı altında, saat 16.00 da açıldı.

Hazır bulunanlar:
MM. CHİLD, Amiral BRİSTOL, GREW (*Amerika Birleşik Devletleri*); Marki CRUZON OF KEDLESTON, Sir Horace RUMBOLD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. BARRÈRE, BOMPARD (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS (*Yunanistan*); Marki GARRONİ, MM. MONTAGNA, LAGO (*İtalya*); Baron HAYASHİ, M. OTCHİAİ (*Japonya*); MM. DUCA, DİAMANDY (*Romanya*); MM. SPALAİKOVİTCH, RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); İSMET PAŞA, RIZA NUR BEY, HASAN BEY (*Türkiye*); MM. TCHİTCHERİNE, RAKOVSKY, MDİVANİ, VOROVSKİ (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*); MM. THEODOROFF, STANCİOFF (*Bulgaristan*).

Oturumda ayrıca hazır bulunanlar:
M. AMORY (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir William TRYRELL, MM. MALKİN, RYAN, Deniz Albayı POUND, R.N., Yarbay HEYWOOD, MM. NİCOLSON, FORBES ADAM, LEEPER, McCLURE, Binbaşı McLEOD, FLİNT (*İngiliz İmparatorluğu*); Tümamiral LACAZE, General WEYGAND, MM. LAROCHE, FROMAGEOT, DE LACROİX, LAPORTE, BARGETON, DE PERCİN, BAROİS (*Fransa*); General MAZARAKİS, MM. DENDRAMİS, POLİTİS (*Yunanistan*); Tuğamiral CHELOTTİ, Albay VİTALE, MM. ARLOTTA, GUARİGLİA, CİAMARRA (*İtalya*); MM. NAGAOKA, SATO, Albay SAİGO, Deniz Albayı TSURU, M. TANİ (*Japonya*); M. CONTZESCO, Albay DUMİTRESCO (*Romanya*); MM. DJOURİTCH, ANTİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); MÜNİR BEY, Yarbay TEVFİK BEY (*Türkiye*); MM. BERENS, CHAPOCHNİKOFF (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*); M. MORPHOFF (*Bulgaristan*).

Konferans Genel Sekreteri: M. MASSİGLİ.

Sekreterler: M. LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); MM. SPRİNG RİCE, WİCKS (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); M. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); M. CONSTANTİNESCO (*Romanya*); M. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı*); REŞİD SAFVET BEY (*Türkiye*); Matmazel STANCİOFF, M. ALTİNOFF (*Bulgaristan*); MM. SABANİNE, PASTOUKHOFF, ARENS (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*).

Tercüman: M. CAMERLYNCK.

Lord CURZON sözü Türk Temsilci Heyetine verdi.

Boğazlar rejimi. Türk Temsilci Heyetinin Bildirisi.

İSMET PAŞA aşağıdaki bildiriyi okudu:

"Boğazlar sorununun görüşülmesine başlandığından bu yana, dünya kamu oyu meşru isteklerimizi öğrenmiş bulunmaktadır. Kaldı ki, yıllardır savunmakta olduğumuz kuralların uygulanmasından başka bir şey de istememekteyiz; bu kuralları bütün dünya uygun bulmaktadır; bu kurallar – başkentimizin ve yurdumuzun bağrında bulunan Marmara Denizi'nin dokunulmazlığını sağlamak şartıyla – Boğazların uluslararası ulaşıma ve dünya ticaretine açık tutulmasını öngörmektedir.

"Boğazlar'ın ticaret gemilerine ve uluslararası ulaşıma açık kalması için, tahkim edilmemiş olmaları zorunlu değildir; ilgili ulusların temsilcilerince bu konuda düzenlenecek yönetmeliklerin uygulanması ve bunlara uyulması, barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da, gündüz ve gece, ticaret gemilerinin geçişi bakımından yeterli olacaktır. Bunun gibi, savaş gemilerinin de bir denizden ötekine geçişinin insanlığa yararlı amaçlarla zorunlu olduğu belirtildiğinden, Boğazlar'daki istihkâmlar olduğu gibi kalmakla birlikte, bu geçiş de andlaşmaya konacak hükümlerle sağlanabilirdi.

"Böylece, Türkiye için ana sorun, başka bir deyimle, başkentinin ve Marmara Denizi'nin dokunulmazlığı, hiç bir şüpheye yer bırakmaksızın çözümlenmiş olurdu. Tarafsız kamu oyu, şimdiye kadarki savaşlarda Boğazlar'ın şu ya da bu yönde kapatılmasının, o vakitki andlaşmalara dayandığını kabul etmektedir.

"Buna rağmen, Türkiye, sağlamağa hakkı olduğu güvenliğini ve dokunulmazlığını başka yollardan gerçekleştirebileceğine güvenerek, Boğazlar'ı tahkim etmemeğe razı olma fedakârlığında bulunmuştur; inançla bildirmek isterim ki, hiç bir ulus, dünya barışı uğrunda buna benzer bir fedakârlıkta bulunmamıştır.

"Bir ülkeyi, başkentini, önceleri güvenilir ve iyice savunulur bir durumda iken, şimdi karadan ve denizden gelebilecek her türlü tehlikelere karşı açık bırakmaya, ancak, içten bir barış ve uzlaşma isteği razı edebilir.

"Boğazlar'da kıyı istihkâmlarının yıkılması, Türkiye'nin Boğazlar'ı tahkim etmekten vazgeçtiğini göstermeğe yetebilirdi; fakat Türkiye, daha da ileriye gitmiştir: Yalnız Müttefikleri tatmin etmek amacıyla, kendisine teklif edilen bir dizi tedbiri uygulamayı kabul etmiştir; oysa bu tedbirler, aslında, gemilerin geçişini sağlamak bakımından zorunlu değildir.

"Bir takım bölgelerin savunma olanaklarından böylece vazgeçmiş bulunuyoruz. Öteki ulusların isteklerini yerine getirmek üzere, savunma olanaklarından bu şekilde vazgeçmesinden ötürü, Türkiye için, tarihin ve gelecek kuşakların nasıl bir hüküm vereceğini bilmiyorum.

"Bununla birlikte, bir yandan askerlikten arındırma adı altında bunca fedakârlığa razı olurken, öte yandan da, aynı düzenlemelerin kendi güvenliğimizi büyük tehlikelerle karşı karşıya bıraktığını görmekteyiz. Gerçekten, Yunanistan'ın askerlikten arındırılmış bölgelerin karşısındaki adalar halkından asker toplayabilmesi, bu adalardan birinde ya da ötekinde bütün bu askerleri yığabilmesi, tahkim edilmemiş ve her türlü savunma olanaklarından yoksun bırakılmış Çanakkale Boğazı açıklarına donanmasını getirebilmesi sağlanmaktadır. Barış zamanında, bir bölgeden alınan askerlerin, orada bulundurulması gerekli olan kuvvetleri meydana getirmesi yeterli olacağına göre, Yunanistan'a, sözü geçen adalardan topladığı askerleri oldukları yerde kullanma izninin verilmesi, aslında, bu adalarda mümkün olduğu kadar çok asker bulundurma izninin verilmiş olduğu anlamına gelecektir.

"Türk donanmasının Marmara Denizinde ve başkentinin önünde bulunması, savunmadan başka bir amaç gütmezken, Yunan donanmasının Çanakkale Boğazı açıklarında bulunması, saldırgan amaçlar güdüldüğü anlamında kolayca yorumlanabilir. Dünya barışı için ve bütün ulusların çıkarlarını göz önünde tutarak razı olduğumuz fedakârlıkların, Yunanlılara, saldırı hazırlıklarında kolaylık sağlamasına izin vermemiz bizim için mümkün olabilir mi?

"Öte yandan, Çanakkale Boğazının tamamlayıcı parçaları olan İmroz, Bozcaada ve Semadirek adalarının Türkiye'ye geri verilmesinin, silâhsızlandırılmış Türk Boğazlarının korunması için ne ölçüde zorunlu olduğunu anlatmanın gerekli olmadığını düşünmekteyim.

"Adalar sorununun bir kaç defa tartışılmış olması, bu soruna yeniden dönmemize engel olamaz; hak, her zaman hatırlatılmalıdır; kaldı ki, bu konuya ilişkin olarak henüz hiç bir şey kararlaştırılmamış bulunduğuna göre, bu sorunun, karar verileceği sırada, yeniden söz konusu edilmesi olmayacak bir şey de değildir. Gelibolu yarımadasını baskın şeklinde her türlü saldırıya karşı koruyabilmek için, orada en küçük sayılacak bir kuvvet bulundurmağa izin verilmesini istedik. İstediğimiz beş bin kişinin çok olduğu düşünülürse, bu konuda Müttefiklerin bize bir rakam teklif etmelerini kabul etmekteyim.

"Gelibolu'da bir Türk kuvveti [*garnison*] bulundurulmasından yana teknik iddialar, uzmanlarla yapılan görüşmelerde belirttiğimiz gibi, çürütülebilir nitelikte değildir. Yalnız, bu soruna ilişkin olarak karar almak uzmanların yetkileri dışında kaldığından, bu noktayı bir çözüme bağlayamamışlardır.

"Bütün çabalarımızı, Boğazlardan deniz yoluyla geçiş serbestliğini sağlamağa yöneltmemiz gerektiği açıkça bellidir. Böyle olunca, bir küçük kuvvetin bulunması bu geçiş serbestliğine hiç bir bakımdan zarar veremeyecektir; bir çıkartma yapılırsa bunu önlemek üzere kullanılacağı için, istediğimiz, en meşru bir izindir.

"Bu konuda bir karar almak ve öne sürdüğümüz asker sayısına ilişkin gerekli görecekleri indirmeyi yapmak işini Müttefiklere bırakmaktayım. Böylece, Türkiye yeni bir fedakârlığa katlanmakta ve iyi niyetini bir kez daha ispatlamaktadır.

"Şimdi Boğazlar'ın serbestliği konusundaki tasarı üzerinde ne düşündüğümü bildirmek istemekteyim.

"Ticaret gemilerinin geçişi konusunda aramızda hiç bir görüş ayrılığı yoktur; savaş gemilerinin geçişine gelince, öngördüğümüz sistem, Türkiye'nin başkentiyle Marmara Denizinin güvenliğini sağlama amacını gütmekteydi. Boğazlardan geçecek [yabancı] donanmanın Türk donanmasına saldıramayacak ölçüde sınırlandırılmasını istemiştik.

"Böyle bir güvenliğe hakkımız olmasından daha doğal ve daha meşru bir şey var mıdır?

"Barış zamanı için Müttefik Devletlerin kabul ettikleri sınırlamalar yetersizdir; buna karşılık, savaş sırasında, başkentimizin içinden sınırsız sayıda savaş gemilerinin geçmesi, tarafsız bir Türkiye için çok büyük sakıncalar yaratacaktır.

"Bununla birlikte, Türk Temsilci Heyeti, Boğazlar'ın serbestliğine ilişkin Müttefik Devletler tasarısının hükümlerini kabul ettiğini bildirmektedir.

"Bu yüzden, Türkiye'nin katlandığı fedakârlıklarla tâvizler, çıkarlarının elverdiği sınırı aşar bir ölçüye varmış bulunmaktadır.

"Demek oluyor ki, Boğazlar konusunda, bütün temel noktalar üzerinde, Türkiye ile Müttefikler arasında bir anlaşmaya varılmış olmaktadır.

"Yunanistan'ın donanmasına ve askerî kuvvetlerine ilişkin olarak yukarıda sözünü ettiğimiz noktalar dışında, Türkiye'nin göstereceği bir istasyona, savaş gemilerinin, nezaket kuralı olarak kuvvetlerini bildirmeleri, Boğazlar'ın serbestliği tasarısında öngörülmektedir. Bu yükümün gücünü azaltmamak için, "nezaket kuralı olarak" [*par courtoisie*] sözleri metinden çıkartılmalı, işaret istasyonlarına bildiride bulunmaya zorunlu bir nitelik verilmelidir.

"Boğazlar'ın savaş gemilerine kapalılığı konusunda eski sistemin yürürlükte olduğu günlerde, İstanbul'da bulunan ve kapitülasyonlar rejimini hatırlatan Elçilik gemilerinin [*stationnaires*] olduğu gibi bırakılmasına razı olmanın Türk Temsilci Heyeti için imkânsız bulunduğunu da söylemek zorundayım.

"Boğazlar Komisyonuna ve bu Komisyonun görevlerine gelince, böyle bir Komisyon kurulması görüşü, önce İngiliz Baştemsilcisinin konuşmasında öne sürülmüştür. Bundan sonra ben de, cevap olarak yaptığım konuşmada, bu Komisyondan, ticaret gemileri bakımından Tuna Komisyonu ile karşılaştırarak söz ettim. Konferans hatırlayabilir ki, ben, denetim görüşüne, hiç bir zaman rıza göstermedim. Çünkü böyle bir rızanın egemenliğimize aykırı olacağına kesin olarak inanmaktayız.

"Tuna Komisyonuna değindiğim vakit, geçişe ilişkin olarak bugün koyduğumuz kurallar henüz hazırlanmamıştı; Boğazlar'ın askerlikten arındırılması kararlaştırılmamıştı. Bugün öngördüklerimizden, özü bakımından, ayrı bir bütün içinde bulunan bir tedbir, şimdi incelemekte olduğumuz yeni sisteme temel olarak alınamaz.

"Üzerinde anlaşmaya vardığımız hükümlerin ana yaptırım gücü [müeyyidesi], andlaşmanın kendisidir; bu yüzden, bir takım hükümler için bir komisyon kurulması gerekli değildir; bu komisyonun kurulmasından kolayca vazgeçilebilir. Fakat bu komisyonun kurulması halinde de, komisyonun görevleri Türkiye'nin yönetimine, egemenliğine ve varlığına hiç bir şekilde zarar vermemelidir.

"Komisyonun görevleri, savaş gemilerinin geçişine ilişkin olarak Boğazlar'ın serbestliği konusundaki tasarıya konmuş hükümlerin gereği gibi uygulanmasını sağlamaktan başka bir şey olmamalıdır.

"Bunu kabul etmekle, Türkiye, kendisini, barış uğrunda aşırı bir iyi niyet ve olağanüstü bir uzlaşma zihniyeti göstermiş saymaktadır. Bununla birlikte, kendisinden istenilen tâvizler, varlığını tehlikeye koyacak bir ölçüye erişirse, Türkiye, buna nasıl rıza gösterebilir? Açıkça bellidir ki, gemilerin gidiş-gelişi, özellikle fenerler, kılavuzluk ve römorkörlük hizmetlerinin görülmesi, ülkenin iç işleri alanına girmektedir. Bu nitelikteki işlerde, uluslararası bir komisyonun denetimini kabul etmek mümkün müdür? Askerlikten arındırılmaya ilişkin tedbirlerin böyle bir komisyonca denetlenmesi, ne şekilde olursa olsun, aslâ kabul edilemez. Gerçekte, 12.000 kişiyi aşmaması gereken İstanbul'daki kuvvetin 13.000 kişiye çıkarılmadığına inanabilmek için bu komisyon ne yapabilir? Bunu sağlamak için, İstanbul'daki bütün yönetimi denetlemesi gerektiğini öne sürebilir. Jandarmanın silâhlarının kararlaştırılmış hükümlere uygun olup olmadığını anlamak için, Gelibolu'daki jandarmayla ilgili bütün işleri denetlemek isteğinde bulunmağa da kalkışabilir. Türkiye, buna benzer sistemleri yaşamış bulunmaktadır. Egemenliği altındaki ülkenin bir parçasında, her ne şekilde olursa olsun, bir müdahaleye karşı açık olmak, bir Devlet için ölümden de beter bir yıkımdır.

"Söz konusu askerlikten arındırma, özellikle, kıyı istihkâmlarını ve Boğazlar'ın kıyılarında bulunan savunma tedbirlerini kapsamaktadır. Oysa, bu istihkâmlar, her şeyden önce, Müttefiklerin işbirliğiyle yok edilecektir. Bunlar bir kez yok edildikten sonra, Boğazlar gibi herkesin gözü önünde bulunan bir yerde, aylar sürecek istihkâmların gizliden gizliye yapılması mümkün müdür? Bunları söylemekle, askerlikten arındırmayı denetlemenin, özü bakımından, lüzumsuz olduğunu göstermek istemekteyim. Olmayacak şeyi olacakmış gibi kabul ederek, Türkiye'nin yükümlerini çiğneyeceği düşünülse bile, bu gibi durumlarda Devletler arasında genellikle kullanılan yollara baş vurulmak gerekeceği kendiliğinden anlaşılır.

"İlkin istihkâmların yıkılması, sonra da bunların yeniden yapılamayacağı konusunda Türkiye'ye bir yüküm kabul ettirilirse, askerlikten arındırmanın sağlam bir temele dayandırılmış olacağı, yukarıdaki sözlerimden çıkartılabilir.

"Öne sürdüğüm bu görüşlerin, Türk Temsilci Heyetinin yeni bir fedakârlığı olarak, dünya kamu oyunca iyi karşılanacağına şüphe yoktur.

"Müttefikler ne istemektedirler? Boğazların serbestliğine ilişkin tasarıda belirtildiği gibi, Boğazlar'ın askerlikten arındırılması ve ticaret gemileriyle savaş gemilerinin geçmesi, değil mi? Biz, bunları hemen hemen bütünüyle kabul etmekteyiz. Fakat, bu hükümlerin Yunan donanmasıyla ordusuna daha elverişli bir durum sağlamasını kabul edemeyiz. Gelibolu'da bir kuvvet bulundurmak hakkını istiyoruz; bunun ne büyüklükte olacağını saptamayı Müttefiklere bırakmaktayız. Öte yandan, Boğazlar Komisyonunda üye olarak bir Yunan temsilcisinin bulunmasını kabul etmek istemiyorsak, bundan daha kolay anlaşılacak ne vardır? Son olarak, özellikle teklif edilen komisyonun görevlerinin, Boğazlar'ın serbestliğine ilişkin tasarı uyarınca, savaş gemilerinin geçişini denetlemekle sınırlı olmasını istiyoruz.

"Bu son noktanın, isteklerimizin en esaslı parçası olduğunu bir kez daha belirtmekle şeref duymaktayım.

"İşte, açıklamak istediğimiz son görüşlerimiz bunlardır.

"Şimdi açıklamakla şeref duyduğum bu görüşlerim öğrenildiği zaman, Türkiye'nin, Müttefiklerin bütün isteklerini dikkate almış olduktan sonra, hem meşru, hem de mümkün olduğu kadar az bir takım isteklerde direnmek zorunda kaldığı hayretle görülecektir; bütün dünya, Türkiye'nin bu davranışını, şüphesiz, olumlu karşılayacaktır.

"Siyasal nitelikteki garantilere gelince, Türkiye, bu konudaki isteklerini şimdiye kadar elde edememiştir. Bu konudaki isteklerimizi açıkça belirtmek isterim.

"Başkentini tahkim etmekten vazgeçtikten ve ülkesinin bağrına bütün savaş gemilerinin girmesine izin verdikten sonra, Türkiye'nin, Boğazlar'dan serbestçe geçen [yabancı] donanmaların her türlü savaş eylemlerinden korunmak amacıyla, bir yüküm kabul edilmesini istemesi kadar meşru bir şey olamaz. Bu konuya ilişkin olarak, dün sunmakla şeref duyduğum tasarının mantığa uygun, ölçülü ve kolayca uygulanacak bir siyasal garanti şekli ortaya koyduğunu ummaktayım. Bu konu üzerinde Müttefik Devletlerin görüşünü öğrenmeyi beklemekteyim."

Lord CURZON, İsmet Paşa'nın yaptığı konuşmanın ölçülü ve uzlaşıcı bir tonda olduğunu görmekle memnunluk duyduğunu, kendi görüşlerinin de aynı zihniyetle dolu olacağını ve böyle karşılanacağını umduğunu söyledi.

Komisyon, İsmet Paşa'nın konuşmasının başında açıkladığı genel ilkeleri kabul etmekte, şüphesiz, görüş birliği içindedir. Müttefiklerin öne sürdükleri bütün tekliflerin, Boğazlar'a ve Türkiye'nin başkentine akla yatkın olarak istenebilecek ölçüde güvenlik sağlamak amacını güttüğüne Türk Temsilci Heyeti inanmalıdır. Lord CURZON, Türk Temsilci Heyetinin bu konudaki kaygılarının meşru olduğunu kabul etmektedir.

İsmet Paşa, Türk Temsilci Heyetinin herhangi bir noktada, iddialarından her vazgeçişini, Türkiye'ce yapılmış bir fedakârlık saymaktadır. Belki Müttefik Devletler de, kendi bakımlarından, kabul ettikleri tedbirlerden bir çoğunun tâviz sayılması gerektiğini düşünmektedirler. Bir tarafın tâviz saydığını, öteki taraf fedakârlık saymaktadır. Böyle olunca, hakgözetir bir çözüme varmak için çaba göstermek yerinde olacaktır.

İsmet Paşa'nın öne sürdüğü çeşitli noktaların incelenmesine geçen Lord CURZON, Müttefiklerin, Boğazlar'ın serbestliği konusunda teklif ettikleri genel hükümleri Türk Temsilci Heyetinin açıkça kabul ettiğini ve bu hükümlerin dayandığı bütün temel ilkeler üzerinde görüş birliğinde olduğunu görmekle mutluluk duymaktadır. Böyle olunca, bu hükümlerin, yalnız, uygulanmasını incelemek kalmaktadır.

İsmet Paşa'nın itiraz ettiği ilk nokta, Gelibolu'daki kuvvete ilişkindir. İsmet Paşa, önce, Gelibolu'da 5.000 Türk askerinden oluşacak bir kuvvet bulunmasını istemiştir. Oysa, Müttefiklerin dayandıkları ilke, tarafların kabul etmiş oldukları Boğazlar'dan geçiş serbestliğini engelleyecek biçimde, Gelibolu'da ya da başka yerlerde hiç bir tedbire izin verilmemesidir. Askerlikten arındırılmış bir bölgeyle,

bu bölgede önemli bir kuvvet bulundurulması arasında esaslı bir çelişme olduğunu İsmet Paşa şüphesiz kabul edecektir. Tekliflerini kaleme alırken, Müttefiklerin aklında olan nokta işte buydu. Müttefikler, Bolayır'ın ötesinde, Kavak'da, henüz sayısı saptanmamış bir Türk kuvvetin bulunmasını öngörmüşlerdir; Kavak – Türk askerî kuvvetlerinin bulunmasına hiç bir engel doğmaması için – askerlikten arındırılmış bölge dışında, bilerek tutulmuştur. Öte yandan, şüphesiz Bandırma'da asker bulunduracak olan Türk Hükümeti, saldırı olduğu zaman, bu askerlerini deniz yoluyla Gelibolu'ya taşımakta serbest kalacak ve bunu bir kaç saat içinde kolayca yapabilecektir. Fakat – söz konusu bir askerî kuvvet az sayıda olacağından – bir saldırıyı savuşturmak amacından çok, bir egemenlik işareti olmak üzere, Gelibolu yarımadasında bir askerî kuvvet bulundurulmasında İsmet Paşa direnirken, askerlikten arındırmaya ilişkin Müttefik tekliflerinin II nci Maddesi uyarınca, Türkiye'nin, yarımadada bir jandarma kuvveti bulundurmağa izinli olacağını unutmuş gibi görünmektedir. Ordu ile jandarma arasındaki ayırım – her ikisi de egemen Devleti aynı ölçüde temsil etmekle birlikte – ordunun topla donatılmış olması ve topların da Boğazlar'ın serbestliğine bir tehdit teşkil etmesidir; oysa, jandarmanın topu yoktur.

Müttefiklerin teklifi, yalnız askerlik açısından kaleme alınmıştır; Lord CURZON, İsmet Paşa'nın belirttiği kaygıları yatıştırmak için, bir jandarma kuvvetinin bulunmasının yeterli olacağını sanmaktadır; çünkü, Türk jandarması hem atlı hem de yaya birliklerden kuruludur; bu bakımdan, topçusu olmayan, düzenli bir kuvvetle eş niteliktedir.

İsmet Paşa'nın ikinci itirazı, şimdiye kadar hiç öne sürülmemişti. Bu itiraz, Büyük Devletlerin temsilcilerinin İstanbul'da Elçilik gemileri [*stationnaires*] bulundurmaları hakkına ilişkindir. Bu tâvizin Türk Hükümeti için kötüleyici ya da utanç verici sayılabileceğini Lord CURZON aklına bile getirmemiştir; bu tâviz, her başkentte yabancı Devlet temsilcilerine genellikle tanınan bir nezaket davranışından başka bir şey değildir. İstanbul, Paris'le Berlin gibi karadaki başkentlerden başka bir durumda, deniz kıyısında bulunmaktadır; İstanbul'da Elçilik gemileri bulundurmak ayrıcalığı her zaman, Büyük Devletlerin temsilcilerine Türk Hükümetinin kendi isteğiyle verdiği, nezaket niteliğinde bir tâviz sayılagelmiştir. Lord CURZON, böyle istemiye istemiye verilen ve bütün değerlerini, bunu kabul eden zihniyetten değil de, bunu veren zihniyetten alan bir tâvizin olduğu gibi bırakılmasını istemekte büyükelçilerin direnip direnmiyeceklerini söyliyebilecek durumda bulunmamaktadır. Öteki başkentlerde bulunan büyükelçilerin otomobil ya da araba ihtiyaçları olduğu gibi, İstanbul'da oturan büyükelçilerin de kişisel dinlenmeleri için gezinti gemileriyle deniz motorlarına [*yachts and launches, yachts et mouches*] ihtiyaçları vardır; buna kimse bir şey diyemez.

Eğer Türkler, Elçilik gemilerinin bulunmasını şu ya da bu yoldan Türkiye'nin egemenliğine aykırı görmekte direnirlerse, Lord CURZON, içlerinden ikisi büyükelçi olan biri de İstanbul'da büyükelçi olarak bulunmuş meslekdaşlarıyla, bu konuda herhangi bir tâvizin mümkün olup olmadığını incelemeğe hazırdır.

İsmet Paşa'nın ortaya attığı öteki nokta çok önemlidir; bu konuda belki de biraz yanlış anlama vardır. Askerlikten arındırılmış bölgelerin denetimi ya da

kontrolü söz konusudur. Bu sorun, hem dayandığı ilke açısından, hem de kurulacak örgüt açısından ele alınabilir. İlke üzerinde tartışmaya şüphesiz yer yoktur. Bir takım bölgeler askerlikten arındırılacaksa ve buralarda istihkâmlar, bataryalar ve savaş araçları bulundurulmayacaksa, andlaşmaya konulacak hükümlerin uygulandığına güvenebilmek için gerekli tedbirler alınması tamamiyle doğru ve uygundur: Nerede askerlikten arındırma varsa, kural bu olmuştur. İyi niyetinden Müttefiklerin hiç şüphe etmedikleri Türk Hükümeti, böyle bir denetimin uygulanmasına çok güç karşı çıkabilir. Anlaşıldığına göre, Türkiye'nin itirazı, daha çok, bu denetimin yapılış tarzına ilişkindir; bu yüzden Lord CURZON, şimdi, Boğazlar Komisyonu sorununu ele alacaktır.

Lord CURZON, hem bu oturumda hem de bir gün önceki oturumda, İsmet Paşa'nın bu soruna ilişkin konuşmasını büyük bir dikkatle dinlemiştir. Lord CURZON, bu konuşmadan, Türk Temsilci Heyetinin, böyle bir organın, özü bakımından, istenir olduğunu kabul ettiği sonucunu çıkartmıştır. İsmet Paşa, bu iki konuşmasında, gerek önce değindiği gibi Komisyonun görevlerinin sınırlı olması, gerekse savaş gemilerinin geçişinin konmuş kurallar uyarınca yapıldığına güvenilebilmesi bakımından, bu Komisyonu kabul etmiştir.

İsmet Paşa'nın bir gün önce verdiği tasarıda, komisyon, açıkça öngörülmektedir. İsmet Paşa'nın, Komisyonun bölgeler üzerinde denetimde bulunmasına itiraz ettiği anlaşılmaktadır; bunun, belki biraz güçlü bir itiraz olduğu da söylenebilir. Belki de Komisyon, gerçekten yetkisi dışında bir işle görevlendirilmektedir. Bu konuyu Fransız ve İtalyan Baştemsilcileriyle incelemiş olan Lord CURZON, Müttefiklerin, Türk Hükümetinin egemenliğine ve alınganlığına aykırı davranmaksızın, zorluğu ortadan kaldıracak, aynı zamanda da temel ilkeden vazgeçilmemesini de sağlıyacak bir takım telkinlerde bulunabileceklerini ummaktadır.

İsmet Paşa ile Türk Temsilci Heyeti, Müttefik tekliflerinin Türkiye'nin egemenliğine, şu ya da bu şekilde aykırı olduğunu söyleyip durmaktadırlar. Müttefiklerin böyle hiç bir niyetleri yoktur; fakat şunu da kabul etmek gerekir ki, her andlaşma, onu imzalayanlardan her birinin egemenliğini bir bakıma sınırlar. Örneğin, eğer Lord CURZON, Türkiye ile, İngiltere'ye yollanacak mallardan şu ya da bu miktarda vergi alınmasını öngören bir ticaret andlaşması yaparsa, bu, İngiltere'nin egemenliğinin sınırlandırılması demek olur; fakat Lord CURZON, bu gibi hükümler yüzünden, kendisini küçük düşürülmüş saymıyacaktır. Lord CURZON, Büyük Devletlerin andlaşmalarla nasıl sık sık bağlandıklarını ve egemenliklerini nasıl sınırladıklarını gösteren pek çok örnek verebilir. Amerika Birleşik Devletleriyle Kanada arasında bulunan Büyük Göller'e ilişkin olarak, İngiltere'nin Amerika Birleşik Devletleriyle yaptığı andlaşma bu konuda bir örnektir. Bu andlaşma, sözü geçen göllerde bulundurulmasına izin verilen silâhlı gemilerin sayısını ve büyüklüğünü kesin olarak sınırlandırmaktadır; bununla birlikte, bu andlaşmayı egemenliklerine indirilmiş bir darbe saymak, hiç bir vakit, ne İngiltere'nin ne de Amerika Birleşik Devletlerinin aklına gelmiştir.

Lord CURZON, bu konuda daha çok konuşmak istememektedir. İsmet Paşa'dan, aklına saplanmış olan bu düşünceden kurtulmasını rica etmek istediği

için, bu örnekleri vermiştir. Bunu daha önce de yapmağa çalışmıştı; öyle görünüyor ki, pek başarılı olamamıştır. Lord CURZON, Müttefiklerin, Türkiye'nin egemenliğine saldırmaları tehlikesi olduğunu İsmet Paşa'nın artık düşünmeyeceğine güvenmektedir; Müttefiklerin bütün istedikleri, adaletli bir çözüm yolu bulunmasıdır. Müttefikler, teklifleri arasında, Türkiye'nin egemenliğine ya da bağımsızlığına gerçekten aykırı bir şey çıkarsa, bu sorunu yeniden incelemeğe ve bu noktada bir tâvizde bulunmanın mümkün olup olmadığını araştırmağa hazırdırlar.

M. BOMPARD, Elçilik gemileri [*stationnaires*] konusunda İsmet Paşa'nın öne sürdüğü isteği duymakla şaşırmış olduğunu söyledi. Bu gemilerin bulunması kapitülasyonlar sorunu ile ilişkisizdir. Üstelik, böyle bir yapılageliş [teamül], hiç bir vakit İstanbul'da yakınmalara yol açmamıştır. Türkiye'de ulaşım hâlâ kolay değildir; büyükelçilerin bir yerden bir yere gidebilmeleri için ellerinde bu gemilerin bulunması doğal bir şeydir.

M. BOMPARD, İsmet Paşa'dan, bu isteğinde direnmemesini istedi. İsmet Paşa'nın öteki istekleri çok daha önemlidir; bu istekte direnmek, şüphesiz, öteki istekleri de zayıflatmaktan başka bir işe yaramayacaktır.

M. BARRÈRE, daha önce de, hakgözetirliğe uygun ve istekleri yerine getiren bir çözüme varmak için, bütün Temsilci Heyetlerinin iyi niyetine başvurmuş olduğunu söyledi. Bunun verimsiz olmadığını, uzlaşma yolunda ve çok önemli olan Boğazlar sorununun çözümüne doğru büyük bir adım atıldığını sevinçle görmektedir. M. BARRÈRE, Müttefikler adına olduğu kadar kendi adına da, Boğazlar'ın serbestliğini korumak için Müttefiklerin dayandıkları büyük ilkeler üzerinde bir anlaşmaya varılmış olduğunu görmekten mutluluk duymaktadır. M. BARRÈRE, bir takım ek açıklamalar ve görüşlerden sonra, Türklerle Müttefikler arasında kesin bir anlaşmaya varılacağından şüphe etmemektedir.

Marki GARRONİ, Lord Curzon ile M. Barrère'in sözlerine katılmakla mutluluk duyduğunu söyledi. Marki GARRONİ de, Boğazlar sorununa kolayca bir çözüm yolu bulunacağını ummaktadır.

Baron HAYASHİ, Boğazlar sorununda çok ciddî görüş ayrılıklarının, Türk Temsilci Heyetinin gösterdiği uzlaşma zihniyetiyle ortadan kalkmak üzere bulunduğunu görmektedir. Çözümün yakın oluşu, Baron HAYASHİ'ye sevinç vermektedir.

M. SPALAİKOVİTCH, Boğazlar sorununun bir an önce çözümleneceğini umduğunu söyledi. Türk Temsilci Heyeti, Müttefiklerin teklif ettikleri hükümlerin, Türkiye'nin egemenliğini çiğnemeksizin, Boğazlar'ın serbestliğini sağlıyacağını her halde görecektir. Bu önemli sorunun çözümüne doğru büyük bir adımın atıldığını görmekle, M. SPALAİKOVİTCH mutluluk duymaktadır.

M. DUCA, geçen oturumda dilediği gibi, İsmet Paşa'nın her zamanki iyi niyetiyle Müttefiklerin tasarısını yeniden inceleyeceğine inanmaktaydı. Bu yüzden, bu yeni incelemenin sonucunda, İsmet Paşa'nın bugün, Boğazlar'ın serbestliğiyle, genel olarak barışın gerçekleştirilmesine doğru ciddî bir ilerleme yaratacak şekilde, uzlaşma zihniyetiyle dolu bir çözüm yolu gösterme olanağını bulmasından, M. DUCA büyük bir memnunluk duymaktadır.

İSMET PAŞA, Boğazlar Uluslararası Komisyonunun görevleri konusunda

yanlış anlamalara meydan vermemek için, çok önemli saydığı bir noktayı açıklamak istediğini söyledi.

Bugünkü ve bir gün önceki konuşmalarından kesin olarak şu çıkmaktadır: Boğazlar'ın serbestliği programı uyarınca, Komisyon, yalnız savaş gemilerine ilişkin hükümlere uygun davranılıp davranılmadığını denetlemekle görevli olacaktır. Öte yandan, Türk Temsilci Heyetinin kabul ettiği noktalarla, değişiklikler yapılmasını istediği noktalar birbirinden ayrılmaz bir bütündür.

Oturuma saat 17.25 de son verildi.

Genel Sekreter:
R. MASSİGLİ

Uygun bulunmuştur:

F. L. BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Thomas SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); E. LAGARDE (*Fransa*); Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); Const CONTZESCO (*Romanya*); V. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET (*Türkiye*); İv. ALTİNOFF (*Bulgaristan*); A. SABANİNE (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*).

(19) SAYILI TUTANAK

9 OCAK 1923, SALI OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, Lord Curzon'un başkanlığı altında, saat 16.00 da açıldı.

Hazır bulunanlar:
MM. CHİLD, Amiral BRİSTOL, M. GREW (*Amerika Birleşik Devletleri*); Marki CURZON OF KEDLESTON, Sir Horace RUMBOLD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. BARRÈRE, BOMPARD (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS (*Yunanistan*); Marki GARRONİ, MM. MONTAGNA, LAGO (*İtalya*); Baron HAYASHİ, M. OTCHİAİ (*Japonya*); M. DİAMANDY (*Romanya*); M. RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); İSMET PAŞA, RIZA NUR BEY (*Türkiye*).

Oturumda ayrıca hazır bulunanlar:
MM. DWİGHT, AMORY (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir William TYRRELL, MM. MALKİN, RYAN, Raybay HEYWOOD, MM. NİCOLSON, FORBES ADAM, LEEPER, McCLURE (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. FROMAGEOT, LAPORTE, Yarbay COURTİN, MM. BARGETON, DE PERCİN, BAROİS, SANGUİNETTİ (*Fransa*); General MAZARAKİS, MM. DENDRAMİS, POLİTİS (*Yunanistan*); MM. ARLOTTA, GUARİGLİA, GALLİ, POLVERELLİ (*İtalya*); MM. NAGAOKA, SATO, KOSHİDA (*Japonya*); M. CONTZESCO, Albay DUMİTRESCO (*Romanya*); M. ANTİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); ŞÜKRÜ BEY, Yarbay TEVFİK BEY, HÜSEYİN BEY, A. CEVAD BEY, YAHYA KEMAL BEY (*Türkiye*).

Konferans Genel Sekreteri: M. MASSİGLİ.
Sekreterler: M. LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); MM. SPRİNG RİCE, WİCKS (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); M. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); M. GEORGEVİCTH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*): REŞİD SAFVET BEY (*Türkiye*).*
Tercüman: M. HERVE**

* İngilizce Fransızca metinlerde Romanyalı Sekreterin adı geçmemektedir. (S.L.M.)
** Fransızca metinde tercümanın adı geçmemektedir. İngilizce metinde tercüman da belirtilmektedir. (S.L.M.)

Azınlıklar Alt-komisyonunun çalışmalarına ilişkin M. MONTAGNA'nın raporu (*Ek A*) Komisyona sunulmuş bulunmaktadır.

Alt-komisyonun raporu.

M. MONTAGNA, Azınlıklar Alt-komisyonunun incelemesine havale edilmiş sorunların iki çeşit olduğunu hatırlattı: Bu sorunlardan bir takımı, Türkiye'de yerleşmiş bütün azınlıkların genel olarak korunmasına; bir takımı da, Türkiye'de oturan bazı etnik topluluklara [cemaatlara] ilişkindi. Birinci çeşit sorunlar bakımından, Alt-komisyon, içten bir uzlaşma çabasıyla, azınlıkların korunmasını etkili bir şekilde sağlamayı öngören hükümlerin hemen hemen tümü üzerinde tam bir anlaşmaya varabilmiştir. Böylece, Temsilci Heyetleri, aşağıdaki konularda görüş birliğini gerçekleştirmişlerdir:

(a) Görüşülmekte olan hükümlerle korunmaları sağlanacak kimselerin saptanması.

(b) Gerek yurttaşlık hukuku konularında, gerekse siyasal konularda, Müslüman-olmayan azınlıklarla Müslüman Türk uyrukları arasında tam bir eşitlik kurulması.

(c) Azınlıklara, sosyal hayatın her alanında kendi dillerini kullanmak bakımından tam bir özgürlük, din özgürlüğü ve basın özgürlüğü sağlamak.

(d) Genel olarak, vakıfların, din kurumlarının, hayır işleri ve öğretim kurumlarıyla sosyal kurumların korunmalarını ve yaşamalarını sağlamak.

Hiç süphesiz, bu hükümler çok büyük ölçüde önemlidir; fakat bunlardan hiç biri, azınlıklar için, kişisel statüleriyle aile statülerine [*statut personnel et familial*] ilişkin olan hükümlere eş değerde değildir. Bu hükümler bütünüyle Milletler Cemiyetinin garantisi altına konmuştur.

Programının ikinci bölümünde – başka bir deyimle, Türkiye'de oturan bir takım etnik topluluklara ilişkin sorunlarda – Alt-komisyon çok daha az başarılı olmuştur. Bu konuda bir anlaşmaya varılamadığından, Alt-komisyon, Ermeni sorununu, Asurîler-Keldanîler [*Assyro-chaldéennes*] sorununu ve her iki Trakya'nın Bulgar göçmenleri sorununu incelemek üzere Komisyona geri göndermek zorunda kalmıştır. Bütün bu sorunlara ilişkin olarak, Alt-komisyon, Türk Temsilci Heyetinin kesin red cevabı ile karşılaşmıştır.

Bununla birlikte, M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetinin, bütün dünya kamu oyunun bu soruna gösterdiği ilgiyi göz önünde tutarak ve Büyük Devletlerin bu konuya ilişkin tavsiyelerinde esinlendikleri salt insanca düşünceleri dikkate alarak, Devletlerin, büyük bir moral ülküyü gerçekleştirmek amacıyla giriştikleri görüşmelere kapıyı kapatmak istemeyeceği umudunu beslemekten vazgeçmemiştir.

Öte yandan, iki noktada, çözümlenmesi gereken bir görüş ayrılığı vardır:

(a) Müslüman-olmayanların askerlikten bağışık tutulması;

(b) Genel affın genişletilmesi.

Türk Temsilci Heyeti, Müslüman-olmayanları askerlik hizmetinden bağışık tutmayı kesin olarak reddetmektedir; çünkü, herkesin kanun önünde eşit olması

ilkesini çiğnemek istememektedir; çünkü, böyle bir bağışıklığın, Türkiye'de oturan Müslüman-olmayan unsuru, ekonomik bakımdan güçlendirmesinden çekinmektedir; son olarak, çünkü, bu unsurun, askerlik hayatından kurtularak, öteki unsurların zararına sayıca çoğalmasından korkmaktadır. Bununla birlikte, Türk Temsilci Heyeti, askerlikten bağışık tutulma ilkesinin, genel ya da sınırlı olarak, Türk kanunlarınca kabul edilmesi halinde, bu bağışıklığın, ayırım yapmaksızın, bütün Türk uyruklarına uygulanması gerektiğini de belirtmiştir.

Genel af konusunda, böyle bir affın, duyguların yatıştırılmasına gerçek bir katkıda bulunması için, mümkün olduğu ölçüde geniş tutulması gerektiği ilkesi üzerinde görüş birliğine varılmıştır. Bu konuda, yalnız, kabul edilecek hükümlerin ayrıntıları üzerinde görüş ayrılıkları vardır.

M. MONTAGNA, bu iki noktada anlaşmaya varılmasının kolay olacağı kanısındadır. M. MONTAGNA, Alt-komisyon çalışmalarının en büyük kısmını nitelendiren bu iyi niyet ve uzlaşma zihniyetiyle, Komisyonun bu anlaşmayı gerçekleştirmesini dilemektedir. Bu, şüphesiz, Konferansın candan istediği ve bütün dünyanın sabırsızlıkla beklediği barışın gerçekleşmesi için iyi bir işaret olacaktır.

M. BARRÈRE aşağıdaki konuşmayı yaptı:

"Fransa'nın, Doğu politikasında yüzyıllar boyunca süregiden gelenekleri yüzünden özel bir ilgi gösterdiği bir konuyla uğraşmış olan Azınlıklar Alt-komisyondaki tartışmaları, çok başka bir ilgiyle izlemiş bulunmaktayım.

"M. Montagna'nın bu kadar açık ve eksiksiz olan raporu, Alt-komisyonun, kendisine havale edilmiş sorunlardan bir çoğu üzerinde, pek güç ve ara sıra ateşli tartışmalardan sonra, gelecek için mutlu bir işaret sayılacak bir anlaşmayla sonuçlara varmış olduğunu bana göstermiştir.

"Bize verilen tasarı, hemen hemen tüm olarak, azınlıklar kapsayan Devletlerden çoğuyla yapılmış bulunan andlaşmalardan esinlenmektedir; böylece, Türkiye'nin egemenliği ve bağımsızlığı da tamamiyle korunmuş bulunmaktadır; bu da, Türk Temsilci Heyetinin sık sık açıkladığı istekleri yerine getirmektedir.

"Türk Temsilci Heyetinin şüphesiz görmüş olacağı gibi, Müttefikler bir çok ve önemli tâvizlerde bulunmuşlardır. Bunlardan yalnız ikisini belirtmek üzere denilebilir ki, Milletler Cemiyetinin bir temsilcisinin Türkiye'de bulunmasından Müttefiklerce vazgeçilmiş olması ve görüşmelerimize temel olan tasarıda yazılı özel garantilerin yalnız Müslüman-olmayanları kapsaması, Müttefiklerce gösterilen uzlaşma zihniyetinin elle tutulabilir işaretleridir; bunu da, Türk kamu oyu, Müttefiklerin, Türkiye'ye karşı iyi niyetli tutumlarının bir kanıt sayabilir.

"Türk Temsilci Heyetinin de, Konferansda görüşülmek üzere geri kalan noktaların incelenmesi sırasında bu tâvizleri göz önünde tutacağına, özellikle – burada yalnız şimdiki görüşmelerin konusunda söz etmekteyim – Müslüman-olmayanlar bakımından genel af ile askerlik hizmetlerine ilişkin olarak, Müttefik temsilcilerin davranışlarını besleyen aynı uzlaşıcı zihniyetle davranacağına inanmaktayım.

"Türk Temsilci Heyetinin, son yıllarda bu kadar felâketlere uğramış ve özellikle acınacak durumda olan Ermeniler ve Asurîler - Keldanîler gibi etnik toplulukların kaderini dikkate aldığını görmekle mutluluk duyacağım.

"Yeni yollara girmek konusunda ne kadar istekli olduğunu açıkça göstermekte olan Türkiye'nin, tarihinin böyle önemli bir anında – nüfusunu meydana getiren bütün etnik unsurların güvenlik içinde işbirliği yapmaları, gelecekteki refahının en sağlam garantisi olacağından – geçmişin kin ve kırgınlıklarını unutturmak ve bu azınlıkların huzur içinde gelişmelerini kolaylaştırmak üzere, kendi özgür iradesiyle alacağı tedbirler kadar hiç bir şey, Türkiye'ye, bütün dünyanın sevgisini kazandıramaz."

İSMET PAŞA, her şeyden önce, Azınlıklar, Alt-komisyonuna, çalışmalarını yürütüş tarzı için teşekkür etmek istediğini söyledi. İSMET PAŞA, Komisyonun, kendisine havale edilen sorunların incelenmesinde ve görüşülmesinde, sürekli olarak, büyük ve övgüye değer bir uzlaşma zihniyeti gösterdiğini kabul etmektedir. Bir takım Avrupa Devletlerinin imzalamış olduğu öteki garanti andlaşmalarında yazılı olan hükümleri, özellikle Türk temsilcilerinin – mahallî ihtiyaçlarla Türkiye'deki azınlıkların özel durumlarını bağdaştırmaya çaba göstererek – kabul etmeleri yüzünden, bir çok nokta üzerinde anlaşmaya varılabilmiştir.

Bununla birlikte, her ne kadar temel sorunlar üzerinde bir anlaşmaya varılmışsa da, çözümlenmesi gereken iki sorun kalmaktadır:

1. Müslüman-olmayan azınlıklara mensup olanların askerlik hizmetinden bağışık tutulmaları;

2. Genel af.

Türk temsilcileri, Müslüman-olmayan azınlıklar yararına olarak askerlik hizmetinden bağışıklık konusunda, Müttefik Devletlerin öne sürdükleri görüşü kabul etmelerine engel olan önemli nedenleri, Alt-komisyonda ayrıntılı olarak açıklamaktan geri kalmamışlardır. Böyle olunca, bu konuya yeniden dönmek lüzumsuz olacaktır.

Genel affa gelince, Türk Temsilci Heyetinin en önemli saydığı nokta şudur: Savaş acılarının yatıştırılmasına çalışılır ve savaşa katılanlara karşı büyük bir hoşgörü ve cömertlik düşüncesiyle davranılırken, aynı acıma ve af tedbirleri, Türk dâvasına bir yardımda bulunmuş olan, Müttefik uyruklarına da uygulanmalıdır.

İSMET PAŞA, her iki tarafça da açıklanan uzlaşma zihniyeti sayesinde, bu iki soruna tatmin edici bir çözüm yolu bulmanın mümkün olacağını ummaktadır. İSMET PAŞA, özel yurtlar* sorununa geçerek, Müttefiklerin bu konuda öne sürdükleri teklifin Türkiye'yi parçalamak anlamına geleceğini söyledi. Bu yüzden, Türk Temsilci Heyeti, böyle bir sistemin görüşülmesine girişmeye bile imkân görmemektedir.

Bulgar azınlıklarına gelince, İSMET PAŞA, Türkiye ile Bulgaristan arasında on yıl önce yapılmış sözleşmeye dayanarak, nüfus mübadelesi sorununa yeniden dönmenin mümkün olmadığını hatırlatmakla yetindi.

Sözlerini bitirirken, İSMET PAŞA, henüz askıda kalan bu iki ana sorun – genel afla askerlik hizmeti – üzerinde, artık bir anlaşmaya varılacağı umudunu yeniden belirtti.

* Fransızca metinde "*foyers spéciaux*", İngilizce metinde "*national homes*" terimleri kullanılmaktadır. (S.L.M.)

Azınlıkların askerlik hizmeti.

M. VENİSELOS, Alt-komisyonda uzun uzadıya açıkladığı iddiaları Komisyonda da yeniden söylemek niyetinde değildir. Yurttaşlardan bir kategori yararına olarak, askerlik hizmetinden bağışıklığın, herkesin kanun önünde eşitliği ilkesine aykırı olacağı yolunda Türk Temsilci Heyetinin öne sürdüğü iddiaya, M. VENİSELOS, Müslüman-olmayan azınlıkların memleket işlerine karıştırılmamasını teklif etmekle cevap verdi. M. VENİSELOS, bu azınlıkların siyasal hakları ellerinden alınırsa, eşitliğin yeniden kurulmuş olacağını düşünmektedir. Kaldı ki, Müslümanlarla Müslüman-olmayanlar arasında askerlik hizmeti bakımından, Türk Temsilci Heyetinin iddiasını dayandırmak istediği eşitlik de yoktur. Gerçekten, Müslümanlar, subay ve ast-subay kadrolarını dindaşlarının doldurduğu bir orduda hizmet ederlerken, Müslüman-olmayanlar yalnız er olarak hizmet etmektedirler; onların gerçek durumu Müslümanların durumuna hiç benzememektedir.

Genel af.

Genel affa gelince, M. VENİSELOS, bu konuda bir anlaşmaya varmanın güç olmadığını söyledi. Bununla birlikte, Müttefik Temsilci Heyetlerince sunulan tasarının bir noktada sınırlandırılmasını istedi. M. VENİSELOS, birinci ve ikinci fıkralar arasına, aşağıdaki fıkranın konmasını teklif etti:

> "Yunan askerlerinin Yunanistan'da ve Müslümanların Türkiye'de, düzenli orduda hizmet ettikleri sırada, kanunlara ve nizamlara aykırı olarak işledikleri suçlar bu tedbirin [genel affın] dışında kalmaktadır."

M. VENİSELOS'a göre, vicdanlarıyla bağdaşamayan bir dâvadan yana savaştıklarını öne süremeyerek, kendileri savunamayan askerlerin, askerlik konularına ilişkin suçlarını bağışlamayı gerektiren hiç bir neden yoktur. Bu gibi kimseler yararına ilân edilecek bir genel af, yalnız, askerlik disiplinini zayıflatmak sonucunu doğurur. Öte yandan, M. VENİSELOS, Müttefiklerce, bu gibi suçların – özellikle subaylar ve ast-subayların bu suçları işlemesi halinde – bağışlanmasının istenmesinde, hiç bir genel yarar da görmemektedir: M. VENİSELOS, teklifinin Komisyonca kabul edileceği umudundadır.

M. MONTAGNA, M. Veniselos'un ortaya koyduğu konunun, Alt-komisyonda uzun uzadıya tartışılmış olduğunu belirtti. Müttefik Temsilci Heyetleri, genel affın kapsamını darlaştıran bütün teklifleri reddetmişlerdir; çünkü, bu gibi kısıtlamalar, savundukları ilkeye aykırı düşmektedir; bu ilke de, affı mümkün olduğu kadar geniş tutmaktır. Hiç şüphe yok ki, affın, işlenmiş suçlar elverdiği ölçüde, geniş olmasında Büyük Devletler çok ilgilidirler; çünkü, gerçekte, siyasal suçları askerî suçlardan ayırdetmek – bu gibi suçlar özellikle karışık zamanlarda işlenmiş olunca – pek güçtür.

Büyük Devletler siyasal konularda genel affı hükümsüz bırakmamak amacıyla, M. VENİSELOS'un yaptığı teklifi kabul edilebilir nitelikte görememektedirler. Af dâvasını savunmakla Büyük Devletler, yalnız uluslar arasında değil, aynı zamanda her ulusun içinde de genel bir barışmayı sağlamaya yardımcı olduklarına inanmaktadırlar; siyasal yararı açıkça belli olan böyle bir tutum, aynı zamanda, en yüksek moral gereklere de uygun düşmektedir.

İSMET PAŞA, yapmış olduğu açıklamayı tamamlamak üzere, aşağıdaki bildiriyi okudu:

"Müttefik makamları gerek siyasal, askerî ya da âdi suçlardan, gerekse güvenlik ya da kolluk [polis] düzeni bakımından, ya da her türlü başka nedenler yüzünden tutuklayıp, Türkiye dışına götürdükleri Türk uyruklarını – hüküm giymiş ya da giymemiş olsunlar – Türk Hükümetine geri vereceklerdir.

"Savaş tutsaklarının durumu göz önünde tutulmazsa, genel affa ilişkin hükümler eksik kalacaktır. Bunun için, cezalandırılması gereken herhangi bir eylemde bulunmuş savaş tutsaklarının ve sivil tutsakların karşılıklı olarak af edilmelerine ilişkin bir hükmün andlaşmaya eklenmesini istemekteyiz."

M. MONTAGNA, savaş tutsakları sorununun askerlik uzmanlarına havale edildiğini ve uzmanların görüşlerini henüz belirtmemiş olduklarını hatırlattı. Bu sorunu, şimdilik, görüşülmekte olan hükümlerden ayrı tutmak mümkün görünmektedir.

M. VENİSELOS, Yunan Temsilci Heyetinin teklifini reddetmek yolunda M. Montagna'nın öne sürdüğü nedenleri inandırıcı bulamadığını söyledi. Yunan Temsilci Heyetiyle Türk Temsilci Heyeti arasında bu noktada herhangi bir anlaşmazlık yoktur. Doğrudan doğruya ilgili Temsilci Heyetlerinin görüşleri çatışmadığına göre, hakem olmaları için kendilerinden bir ricada bulunulmamış Devletlerin, Yunanistan'a, hiç hoşlanmadığı bir tedbiri zorla kabul ettirmeleri biraz yersiz görünmektedir. Yunanistan ile Çağıran Devletler arasında hiç bir zaman bir askerî çatışma olmamıştır; üstelik, savaşın en büyük kısmında, Yunanistan, Müttefiklerin yanında yer almıştır. M. VENİSELOS, Yunan Temsilci Heyetiyle Türk Temsilci Heyeti arasında görüş ayrılığı olmadığı halde, Yunan ulusunun şiddetle reddettiği bir tedbiri kabul ettirmek için Büyük Devletlerin direnmelerine şaşmaktadır.

Lord CURZON, hem bu sorunu incelemekle görevli Komisyonun başkanı sıfatıyla, hem de Alt-komisyonun raporu kendisine gönderilmiş olduğu için, bu konuda bir takım görüşler öne sürmesinin beklendiğini düşünmekte olduğunu söyledi. Böylesine önemli bir konunun yarım saat içinde incelenip sonuçlandırılması pek uygun düşmiyecektir. Bundan başka, Komisyonun, Alt-komsiyonun çalışması ve bir sonuca varamadığı noktalar üzerinde, genel olarak bilgi edinmesi de gerekmektedir.

Lord CURZON, Alt-komisyona yöneltilmiş övgülere katılmak istemektedir. Alt-komisyon onaltı oturum yapmıştır; kendisine sunulmuş olan konunun son derece önemli olduğunu kavramıştır; yılmadan çalışmıştır; İsmet Paşa'nın biraz önce dediği gibi, bütün üyeleri genel olarak uzlaşma zihniyetiyle davranmıştır. Raporunda açıklanmış sonuçlara erişebilmek için, Alt-komisyonun Başkanı M. Montagna'nın, son iki üç hafta içinde, eşsiz bir sabır ve içtenlikle sürekli olarak çalışmış olması, özel teşekkürler hak etmektedir.

M. Montagna, azınlıkların yararına olarak kararlaştırılan garantilerin ana çizgilerini konuşmasında özetlemiştir; raporunda da bunları şöyle belirtmektedir:

> "Türk Temsilci Heyeti Müslüman-olmayan azınlıkların, Müslümanlara tanınmış aynı yurttaşlık haklarıyla siyasal haklardan yararlanmalarını,

Türkiye'de oturan herkesin kanun önünde, din ayırımı gözetilmeksizin, eşit olmasını, bütün Türk yurttaşları için, özel ya da ticaret ilişkilerinde olduğu gibi, din, basın konularında ve açık toplantılarında istedikleri dilleri serbestçe kullanmalarını garanti etmeği kabul etmektedir. Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyrukları mahkemeler önünde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından, uygun düşen kolaylıklardan yararlanacaklardır. Hayır işleri ve din kurumlarıyla sosyal kurumlar, okullar ve öteki öğretim ve eğitim kurumları bakımından, Müslüman-olmayan azınlıklar, bütün Türk yurttaşlarıyla aynı haklara sahip olacaklar, fakat, Müslüman-olmayan azınlıkların önemli bir oranda oturdukları il ve ilçelerde genel öğretim konusunda kendilerine uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır."

M. Montagna, bu hükümleri, Milletler Cemiyetinin garantisi altına konulduğunu da sözlerine eklemiştir.

Anlaşmanın ikinci noktası, Müslüman-olmayan azınlıkların aile statüleriyle kişisel statüleri konusunda, zor bir soruna ilişkindir. Lord CURZON, Türk Temsilci Heyetinin bu konuda uzlaşma zihniyeti gösterdiğini görmekle mutluluk duymaktadır. Türklerden ve ilgili azınlıkların temsilcilerinden kurulu özel bir komisyonca bu konuda düzenlemeler yapılacak, anlaşmazlık çıktığı zaman, Türk Hükümetiyle Milletler Cemiyetinin birlikte atayacakları bir üst-hakeme baş vurulacaktır. Bu konuya ilişkin olarak, azınlık topluluklarına, kendi kanunlarının ve yerleşmiş göreneklerinin uygulanması için önemli garantiler sağlanacağını da Lord CURZON ummaktadır.

Henüz sözü edilmemiş üçüncü bir noktada da, Türk Temsilci Heyetinin uzlaşıcı bir zihniyetle davrandığını övgüyle belirtmek isterim: Bu da, Türk Temsilci Heyetinin, müslümanlaştırılmış kadınlarla çocukların yurtlarına ve kendi topluluklarına geri verilmesi ve Hıristiyanların, savaş süresince kanunsuz olarak ellerinden alınmış mallarına, yeniden sahip olmaları konusunda, silâh-bırakışımından [mütarekeden] bu yana, Büyük Devletlerin çabalarının sonucu olarak, alınmış kararlara itirazda bulunmamayı kabul etmesidir. Türk Temsilci Heyeti, Türk Hükümetini, bu geri verme işine devam etme yükümü altına koymayı kabul etmemiştir; fakat, Müttefik Devletlerin koruyuculuğu altında yapılmış bulunan işlemlere itiraz etmemeğe ve özel kişilerle ve öne sürülecek hak istemlerine ilişkin olarak girişilmiş bütün işlemlere yapılacak itirazları hakemliğe götürmeğe razı olmuştur.

M. Barrère'in belirttiği gibi, Alt-komisyonun Türk Temsilci Heyetine verdiği iki büyük tâvize geçiyorum. Alt-komisyon, önce, bütün etnik azınlıkların, başka bir deyimle, Müslüman-olmayan azınlıklar gibi Müslüman azınlıkların da – örneğin Kürtlerin, Çerkeslerin ve Arapların – tasarıdaki koruma tedbirlerinden yararlanmalarında direnmişti. Türk Temsilci Heyeti, bu azınlıkların korunmaya ihtiyaçları olmadığını ve Türk yönetimi altında bulunmaktan tamamiyle memnun olduklarını söylemiştir. Lord CURZON, durumun gerçekten böyle olduğunu ummak istediğini söyledi. Ne olursa olsun, Alt-komisyon, bu inandırıcı sözler üzerine, koruma tedbirlerini, yalnız, Müslüman-olmayan azınlıklara sınırlamayı kabul etmiştir. Alt-komisyon, II nci Maddenin, bu azınlıklara yeter ölçüde koruma

sağlayacağı umudundadır; Lord CURZON buna pek güvenmemekle birlikte, böyle olduğunu ummak istemektedir.

M. Barrère'in hatırlattığı ikinci tâvize – Milletler Cemiyetinin İstanbul'da özel bir temsilcisinin bulunmasına ilişkin tâvize – gelince, Türk Temsilci Heyetinin bu konuda öne sürdüğü itirazları, Lord CURZON, hiç de beklememekteydi. Bu, hiç bir bakımdan, bir ilke sorunu değil, fakat işleri yürütmede kolaylık sağlama sorunudur. Yunan Temsilci Heyeti, böyle bir temsilcinin Atina'da bulunmasını kabul etmeğe hazır olduğunu söylemiştir. Milletler Cemiyetinin Londra'da ve, sanırım, Paris'te birer bürosu vardır; Milletler Cemiyeti Londra'ya bir temsilci göndermek isteseydi, buna itiraz etmek aklımdan geçmezdi; M. Poincaré'nin de Paris'te aynı şeyi söyleyeceğinden eminim. Böyle bir şey, bize, egemenliğimizin çiğnenmesi gibi gelmezdi. Lord CURZON o kanıdadır ki, ileride, barışın yapılmasından sonra, Türkiye Milletler Cemiyetine üye olduğu vakit, başkentinde Milletler Cemiyetinin bir temsilcisinin bulunmasını pek elverişli görecektir. Bu yüzden, Lord CURZON, Türk Temsilci Heyetinin öne sürdüğü itirazın, uygulamada göz önünde tutulmayacağını ummaktadır.

Üzerinde henüz anlaşmaya varılmamış iki sorun kalmaktadır. Birincisi askerlik hizmetinden bağışıklık konusudur. Lord CURZON, çeşitli vesilelerle belirttiği görüşlerini yeniden söylemeyi, askerlik hizmetinin zorunlu olmasının Türkiye'de din azınlıklarına karşı ne ölçüde baskı ve zorbalık aracı olduğunu, ortaya koymak istememektedir. Fakat bu konu, dünyanın her yanında çok büyük ve haklı bir ilgi uyandıran sorunlardandır. Müttefikler, önce, bir vergi [bedel] karşılığı azınlıkların askerlik hizmetinden tüm olarak bağışık tutulmalarını teklif etmişlerdir. Türk Temsilci Heyeti buna itiraz edince, Müttefiklerin teklifi, Türkiye'nin Müslüman-olmayan uyruklarının askerlik hizmeti dışında tutulmalarının mümkün olup olmadığını, Türk Hükümetinin, Milletler Cemiyetiyle birlikte incelemesini telkin etmeye kadar indirilmiştir. Bu tâviz ne kadar büyük olursa olsun, Türk Temsilci Heyeti, bunun, Türkiye'nin bir iç sorunu olduğunu, askerlik hizmeti konusunda Türk Hükümetinin, Müslümanlarla Müslüman-olmayanlar arasında hiç bir ayırım yapamayacağını ileri sürerek, Müttefiklerin teklifini reddetmiştir. Bu reddi Lord CURZON biraz hayretle öğrenmiştir; çünkü, 1922 Şubatında, Türkiye Büyük Millet Meclisinin kabul ettiği bir kanun gözüne çarpmıştı. Bu kanunun, sınırlı bir süre için çıkartılan, kural-dışı bir tedbir olduğu doğrudur; fakat, Müslüman-olmayanlardan isteyenlerin, gücüne göre 300 TL ile 500 TL arasında bir vergi ödeyerek, askerlik hizmetinden bağışık tutulmasını öngörmekteydi. Bu vergi, Lord CURZON'a çok ağır ve baskı altında tutucu görünmektedir; bununla birlikte, Lord CURZON, yalnız bu kanunun özü olan ilkeyle ilgilenmektedir; Müttefikler, işte bu ilkenin uygulanmasını istemektedirler. Bu kanunla, Büyük Millet Meclisi, Müslüman-olmayanların savaş sırasında yararlı bir yoldan Türk ordusuna katılamayacaklarını ve Devlete önemli bir gelir sağlayacak bir başka çeşit hizmetle yükümlü tutulmalarının daha iyi olacağını kabul etmiştir. Lord CURZON, İsmet Paşa'nın bu konuda bir şeyler söyleyip söylemeyeceğini bilmemektedir; fakat, Türk Temsilci Heyetinin Lausanne'daki tutumunun Ankara'da alınan kararla çelişmekte olduğuna, İsmet Paşa'nın dikkatini çekmek istemektedir.

İkinci sorun, genel af konusudur. M. Montagna, Alt-komisyonun amacının, genel affı mümkün olduğu kadar genişletmek, bunun sonucu olarak da, Türkiye'de ve Yunanistan'da oturan herkesin, ayırım yapılmaksızın, bu aftan yararlanmasını sağlamak olduğunu söylemiştir. Türk Temsilci Heyeti ise, kendi açısından, ilke olarak, bir genel affın istenmeğe değer olduğunu kabul etmekle birlikte, bu affın yalnız Müslüman-olmayanlarla sınırlandırılması gerektiğinde direnmiştir. Lord CURZON Türk Temsilci Heyetine şunu sormaktadır: Böyle bir davranış Türkiye bakımından akıllıca bir davranış mıdır? Böyle bir tutum, Türk Hükümetinin kendi uyruğu olup da savaş sırasında Müttefiklere bir takım hizmetlerde bulunmuş olanlara karşı misilleme [*représailles*] tedbirleri uygulamak isteğinde olduğu sanısını uyandırmaktadır. Bu, şu demek oluyor: Türkiye'den kaçmış bulunan bir takım azınlık topluluklarından olanlar, memleketlerine dönmekten ya korkacaklar, ya da misilleme tehdidi altında yaşayıp çalışmak zorunda kalacaklardır. Örneğin, Kuzey Anadolu'da, Bursa'yı da içine almak üzere, bu şehrin batısında dağınık olarak yaşayan Çerkeslerin durumu budur. Çerkesler, savaş sırasında, yaşadıkları yerler yüzünden, Müttefik Devletlerle sıkı temasta bulunmuşlardır; bugün bunlar Türkiye dışında, her yana dağılmış bir durumdadırlar; bununla birlikte, Türkiye nüfusunun pek yararlı ve pek önemli bir unsurudurlar; bunların, sürekli olarak yakınmalarına yol açacak durumlarla karşılaşmaksızın yaşayabilecekleri koşullar altında yurda dönmeleri, şüphesiz, Türklerin de çıkarlarına uygun düşecektir.

M. Veniselos, genel affa ilişkin olarak bir hüküm eklenmesini teklif etmiş ve Türk Temsilci Heyeti M. Veniselos'un görüşüne katıldığı halde, Müttefik Devletlerin bu teklife karşı çıkmalarının, kendisini biraz hayal kırıklığına uğrattığını söylemiştir. M. Montagna, bu teklifi Alt-komisyonun dikkatle incelemiş olduğunu, fakat bunu reddetmek zorunda kalmış bulunduğunu belirtmiştir. Bu koşullar altında, Komisyonun, Alt-komisyonun görüşünü benimsememesi çok güçtür.

İsmet Paşa, bir başka noktayı belirterek, savaş tutsaklarına ilişkin bir hükmün konulmasını istemiştir. M. Montagna, bu konunun Müttefik askerlik uzmanlarınca incelenmekte olduğunu, uzmanlar kabul ederlerse, böyle bir hükmün konulmasının belki de mümkün olacağı cevabını vermiştir. Lord CURZON, genel affa ilişkin II nci Maddeye de itiraz edildiğini öğrenmiş bulunmaktadır; bu konuda, Fransız Hükümeti adına, M. Bompard bir bildiride bulunmak istemektedir.

Lord CURZON, daha önemli olan bir başka noktanın bulunduğunu söyledi. İsmet Paşa, bu iki noktaya – askerlik hizmetiyle genel affa – ilişkin olarak, bir anlaşmaya varmanın mümkün olacağı umudunu belirtmiştir. Lord CURZON, İsmet Paşa'nın, Müttefiklerce askerlik hizmeti konusundaki itirazlarının geri alınması şartıyla, bir iki küçük nokta dışında, Müttefik Temsilci Heyetlerinin teklif ettikleri biçimde genel affı kabul etmek eğiliminde olduğunu mu anlatmak istediğinden, tam olarak emin değildir. İsmet Paşa bu konuda hemen bir şey söyleyecek durumda değilse, Lord CURZON şimdi cevap vermesini istememektedir; ancak, Türk Temsilci Heyetinin bu konudaki görüşlerini yakında bildireceğine de güvenmektedir.

M. Barrère'in dokunduğu ve dünyanın çok önem verdiği bir anlaşmazlık noktası kalmaktadır: Daha önce de söz konusu edilmiş olan, şurada burada kalmış

toplulukların durumu. Çağıran Devletler, konuyu inceden inceye düşündükten sonra, Ermenilerin, Asurîler-Keldanîlerin ve Bulgarların Lausanne'da bulunan temsilcilerini dinlemekten kaçınamayacaklarına karar vermişlerdir. Müttefiklerin başka türlü davranmalarına da imkân yoktu: Bu temsilci heyetleri burada bulunmaktadırlar; haftalardan beri beklemektedirler; bu temsilci heyetleri içinde önemli kişiler bulunmaktadır; öne sürecekleri ciddî istekleri vardır. Lord CURZON, bunların dinlendikleri özel oturumlarda bulnumayı Türk Temsilci Heyetinin reddetmiş olmasına çok üzülmektedir. Bir kimse yakınmaktaysa, en iyi yol, o kimseyi dinlemek ve açıklamalarda bulunmağa çağırmaktır. Alt-komisyonun bir oturumunda bir olayın ortaya çıkmasıyla, konunun siyasal alana dökülmüş olduğunu öne sürerek, Türk Temsilcisinin oturumu bırakıp gitmesine Lord CURZON çok üzülmüştür. Lord CURZON, bu soruna ilişkin olarak, Devletlerin hiç bir siyasal amaç gütmediklerini, bütün Müttefik Temsilci Heyetleri adına da söylerken, sözlerine Türk Temsilci Heyetinin inanacağını ummaktadır. Biraz önce M. Barrère'in de dediği gibi, Büyük Devletler yalnız insanlığa hizmet amacını gütmektedirler.

Ermeniler.

Ermenilere gelince, Lord CURZON, yalnız birkaç söz söylemekle yetinecektir; çünkü, M. Montagna, bu sorunu daha önce büyük bir yetenekle açıklamış bulunmaktadır. M. Montagna, Ermeniler için bir Ulusal Yurt kurulması teklifinin, hiç bir zaman, Türkiye'nin egemenliğini çiğnememek, Devlet içinde bir Devlet [*imperium in imperio*] yaratmak ya da bir özerklik rejimi kurmak amacını gütmediğini ortaya koymuştur. Türk Temsilci Heyetinin Müttefiklerin teklifine karşı itirazlarına Lord CURZON'un hayret etmesinin nedeni, Türklerin, Devletin egemenliğini çiğnemek saydıkları özel bir rejimin Ege Denizi adalarına uygulanmasını, biraz önce, kendilerinin teklif etmiş bulunmalarıdır. M. Montagna bu kadar ileri de gitmemiştir. M. Montagna, yalnız, ister Sir Horace Rumbold'un telkin ettiği gibi Güneyde, Suriye sınırı yakınında, isterse bir başka yerde, Türk kanunlarına bağlı ve bir Türk Genel-Valisinin yönetiminde olmak üzere, soylarını, dillerini ve kültürlerini yaşatabilecekleri bir toplanma yeri olarak, bir bölgenin Ermenilere ayrılmasını teklif etmiştir. Türk Temsilci Heyeti, bu teklifi – bu zararsız biçimiyle bile – reddetmiştir; öyle görünüyor ki, İsmet Paşa, bu reddi yenilemektedir. Lord CURZON, Türk Temsilci Heyetinin bu noktada çok kesin davranmakta direnmiyeceğini ummaktadır. İleride, barış yapıldıktan sonra, Türkiye Milletler Cemiyetine üye olduğu vakit, ülkesindeki nüfusun yerleştirilmesini düzenlemek için tedbirler almağa girişecektir. O zaman, Türkiye, Ermenilere cesaret verici böyle bir tedbirin kendi çıkarlarına uygun olduğunu, her halde görecektir.

Asurîler-Keldaniler.

Dâvaları dinlenmiş olan ikinci topluluk Asurîler-Keldanîlerdir; bunların sayıları azdır; fakat bunlar, soyları, tarihleri, dinleri ve çektikleri acılar yüzünden, dünyada aynı boyda herhangi bir topluluktan çok daha ilgi çekicidirler. Bu halk darmadağın olmuştur; bu halkı, Türkiye'de ve İran'da oturduğu yerlerden savaş

kaçırtmıştır. Bunlardan bir kısmı Irak sınırlarında, az çok İngiliz koruyuculuğu altında yaşamaktadır; onlara, gösterdiğimiz ilgi yalnız sözde kalmamaktadır; çünkü İngiltere, onlara yardım için, silâh-bırakışımından [mütarekeden] bu yana 4.000.000 harcamıştır. Bunlardan pek çoğu, şimdi ya Türk ülkesinde bulunmakta, ya da Çölemerik dolaylarına, yurtlarına dönmek istemektedirler. İngiliz Hükümeti, bunlardan İngiliz nüfuzu altındaki bölgede oturanlara olduğu kadar, şimdi Türkiye'de bulunanlara ya da Türkiye'ye dönmek isteyenlere de elinden gelen yardımı şüphesiz yapacaktır. Lord CURZON, onların dilleri, okulları, görenekleri ve dinleri konusunda Türk Hükümetinin tam garantiler vereceğini ummaktadır.

Trakya Bulgarları.

Temsilcileri Çağıran Devletlerce dinlenmiş bulunan üçüncü topluluk, Trakya'dan kaçmış Bulgar göçmenleridir. Bunların yurtlarına dönmelerine karşı Türk Temsilci Heyetinin öne sürdüğü itirazı da anlamak güçtür. Yunan Temsilci Heyeti, Balkan savaşlarından önce, Batı Trakya'da oturmakta olanları buraya kabul etmeğe hazırdır; Türk Temsilci Heyeti ise, bunlardan hiç birini kabul etmek istememektedir. Bulgarların yıllarca Doğu Trakya'da oturmuş olmalarından başka, savaş sırasında Türklerin müttefiki bulundukları da göz önünde tutulursa, bu reddi anlamak daha da güçleşmektedir.

Lord CURZON, üzerinde bir anlaşmazlığın süregittiği bir kaç noktanın dostça bir çözüme bağlanacağı ve öne sürmüş bulunduğu daha genel nitelikteki görüşlerinden bir takımını Türk Temsilci Heyetinin inceleyeceği umudunu belirterek, sözlerine son verdi.

M. BOMPARD, genel af konusunda Müttefikler tasarısının ikinci paragrafına ilişkin olarak bir takım görüşler öne sürmek istediğini söyledi. Bu paragraf, Fransa'nın, İngiltere'nin ve İtalya'nın çeşitli topraklarında, sömürgelerinde ve korumaları altında bulunan ülkelerdeki Müslümanları genel affın kapsamına almaktadır. Fransız Hükümeti bu konuda çekinceler [ihtirazî kayıtlar] öne sürmek zorundadır. Fransız kamu hukuku, Fransız yurttaşları ya da uyrukları [*citoyens ou ressortissants*] arasında, inanç ya da din yüzünden bir ayırım yapmağa izin vermemektedir. Böyle olunca, Müslüman-olmayan Fransız askerleri benzer durumlarda hiç bir aftan yararlanamazken, Fransa hizmetinde bulunan askerlerin, düşmandan yana geçerek ve Fransa'ya karşı silâh kullanarak işledikleri suçlar için – yalnız Müslüman olmaları yüzünden – kovuşturmaya uğramamalarını kabul etmek mümkün değildir. Bununla birlikte, Fransız Hükümeti, hüküm giymiş suçlulara karşı elden geldiği ölçüde bağışlayıcı bir tutum göstermek istemektedir. M. BOMPARD, Fransız Hükümeti adına, her hükümlünün durumunun, aftan yararlanmayı haklı gösterip göstermediği konusunda bir kanıya varmak için, ayrı ayrı inceleneceğini bildirmeğe yetkilidir. M. BOMPARD, bu bildirisinin bütün Temsilci Heyetlerini tatmin edeceğini ummaktadır.

Lord CURZON, İngiliz İmparatorluğunun durumunun bütünüyle Fransa'nın durumu gibi olmadığını söyledi. Bu yüzden, İngiliz Temsilci Heyeti, ikinci paragrafı şimdiki şekliyle kabul etmektedir; ancak, M. Bompard, Fransız Temsilci Heyeti adına, bu paragrafın geri alınmasını isterse, Lord CURZON herhangi bir itirazda

bulunmayacaktır. Lord CURZON, M. Bompard'ın konuşmasını bitirirken söylediklerine de katılmaktadır.

M. BOMPARD, 2 nci paragrafta "...Fransa..." kelimesinin çıkartılmasının yeterli olacağını düşünmektedir.

İSMET PAŞA, Lord Curzon'a saygısı yüzünden, kendisinden önce söz almış Temsilcilerin bir takım görüşlerini hemen cevaplandıracağını söyledi.

"Azınlık" terimine sınırlı bir anlam verilmesi, Müttefiklerce, Türk Temsilci Heyetine yapılmış önemli bir tâviz gibi gösterilmektedir. Türk Temsilci Heyeti, durumu böyle görmemektedir. Türkiye'de hiç bir Müslüman azınlık yoktur; çünkü kuramsal yönden olduğu kadar uygulamada da, Müslüman nüfusun çeşitli unsurları arasında hiç bir ayırım gözetilmemektedir. Lord Curzon, söz konusu Müslüman unsurların Türk halkıyla tam bir anlaşma içinde iyi geçinecekleri umudunu açıklamıştır. İSMET PAŞA, geleceğin, bu umudu haklı çıkaracağına kesin olarak inanmaktadır.

Müslüman-olmayan azınlıklara gelince, Türkiye, bunlara, bir takım Avrupa Devletleri arasında yapılmış andlaşmalarda bulunan hükümleri esas alan haklar vermeğe razı olmuştur. Kural-dışı tedbirler öngörmeğe kalkışmak, Konferansın çalışmalarını hakgözetir ve uygulanır olmaktan uzaklaştıracaktır. Türkiye, barışı kesin olarak gerçekleştirdiği zaman, Türk Temsilci Heyetinin bu konuya ilişkin olarak öne sürdüğü görüşlerin ne kadar haklı olduğu anlaşılacaktır. Müttefik Devletlerin Türkiye'ye göndermeğe teklif etmiş oldukları Milletler Cemiyeti temsilcisine gelince, İSMET PAŞA, bunun ne işe yarayacağını anlıyamamaktadır.

Azınlıkların askerlik hizmetleri.

İSMET PAŞA, askerlik hizmeti konusunu ele alarak, Türk tezinden yana bütün iddiaların Alt-komisyonda açıklanmış olduğunu söyledi. Eski Osmanlı İmparatorluğunda, Hıristiyan uyrukların özel bir vergi karşılığında, askerlik hizmetinden bağışıklıktan yararlanmakta oldukları doğrudur. Fakat, aşağı yukarı onbeş yıldır, zorunlu askerlik hizmeti, ayırım gözetmeksizin, bütün uyruklara uygulanmaktadır; Anayasaya göre yönetilen bir ülkede, uyrukların bir kısmı, ortak yurtlarına karşı en esaslı yükümlerinden kurtulmamalıdırlar. Bu yüzden, Balkan savaşı sırasında ve daha sonra Dünya savaşında, Osmanlı uyrukları, din ayırımı gözetilmeksizin, silâh altına çağrılmışlardır. Yunanistan'la bu son savaş sırasındadır ki, Müslüman-olmayanlara, bir vergi karşılığında, askerlik hizmetinden bağışık tutulma yolu tanınmıştır. Bu da, aslında, geçici nitelikte bir takım özel koşullar yüzünden olmuştur. Yunan ordusu Küçük Asya'yı istilâ edince, Osmanlı Rumlarının büyük bir kısmı askerî hareketlerin yapıldığı bölgelerde bulunmaktaydı; o zamana kadar İzmir'de ve sonradan düşmanın işgal ettiği bölgelerde yaşayan bu Rumlar, gitgide, istilâcı ordunun en büyük kısmını meydana getirmişlerdir. Bu durumun, onları memleketlerine bağlayan bağları kökten bir değişikliğe uğratması, doğal bir sonuç olmuştur. İSMET PAŞA, Türk Hükümetinin, her zaman, barışı sağlamak bakımından en içten bir istek duymakta olduğuna, yerli çeşitli unsurlar arasındaki anlaşmazlıkların önüne geçmeğe, elinden gelen her şeyi yaparak bu unsurlar arasında iyi geçimi ve sevgiyi sağlamağa çalıştığına inanılmasını

istemektedir. Bu sonucu elde etmenin ilk temel şartı, yurt çocuklarının, soy ve din ayırımı olmaksızın, eşit haklardan yararlanmaları ve aynı yükümleri üzerlerine almalarıdır. İSMET PAŞA'nın biraz önce belirttiği koşullar altında, Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Müslüman-olmayanları, sınırlı bir süre için, askerlik hizmetinden bağışık tutmuşsa, özel bir durumun gerektirdiği bir tedbir gelecek için bir kanıt [delil] olarak gösterilemeyeceği gibi, uluslar arasında savaş ilişkileri, barışı etkileyecek ilişkilerin saptanmasında temel olarak alınamaz. Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türk yurdunun birliğine ve bölünmezliğine en büyük önemi vermekte, hakların ve ödevlerin, çıkarların ve yükümlerin bütün yurttaşlarca eşit olarak paylaşılması gerektiğine inanmaktadır.

Genel af.

Genel affa gelince, İSMET PAŞA, bunun Müslümanlara uygulanmasını neden kabul etmediğini açıklamak istediğini söyledi. Müttefikler, aynı ulusun çocukları arasında genellikle duyguları yatıştırmak amacıyla, bu genel affı kabul ettirmek istediklerini iddia etmektedirler; Türk Temsilci Heyeti, Müttefiklerin böyle davranmakla, ileride hayınlık ve Devlete karşı suç işleme olaylarına cesaret vermeği düşünmüş olmalarını kabul edememektedir; Türk Temsilci Heyeti de, savaşın acılarını bastıracak tedbirler alınmasını, Müttefikler kadar istemektedir; ancak, Türk Temsilci Heyeti, İSMET PAŞA'nın açıkladığı görüşleri dikkate alarak, bir takım kural-dışı durumları değiştirmemek isteğindedir.

Ermenilerin ve Bulgarların durumu.

Son olarak, Ulusal Yurtlar sorunu üzerinde konuşan İSMET PAŞA, bu konu üzerinde daha önce söylemiş olduklarına hiç bir şey eklemek gerekmediğini belirtti. İSMET PAŞA, Müslüman-olmayan azınlıkların haklarını sağlamak amacıyla öngörülen tedbirlerin, Türkiye'nin bütün uyrukları arasında tam bir anlaşma yaratmasına hiç bir engel bırakmıyacak şekilde, savaş yaralarının ve yıkımlarının izlerini ortadan kaldıracağına inanmaktadır; bütün Türk uyrukları da, iyi niyetle memleketin refahını sağlamak için işbirliği yaparak, gelecekte bu gibi sorunların doğmasını önliyebileceklerdir.

Bulgar göçmenleri konusunda, İSMET PAŞA, 1912 de Balkan savaşı çıktığı vakit, Doğu Trakya'da belirli sayıda Bulgarın oturmakta olduğunu söyledi. Bu savaştan sonra, bunların mübadelesi için, Türkiye, Bulgaristan'la bir andlaşma yapmıştır. Her iki tarafça da tam bir özgürlük içinde kabul edilen bu andlaşmanın hükümleri, ilgili Hükümetlerin karşılıklı olarak anlaşmasıyla uygulanmıştır. Dünya Savaşı sırasında, bu ülkede hiç bir Bulgar bulunmamaktaydı. İSMET PAŞA, belirttiği gibi, on yıldır kesin olarak çözümlenmiş bulunan bir sorunu Müttefiklerin yeniden söz konusu etmeğe kalkışmalarına hayret etmektedir. Müttefiklerin isteğini kabul etmek, göçmen gelmesine yeniden izin vermek ve yeni güçlükler yaratmak anlamına gelecektir. Türk Temsilci Heyeti, işte buna karşıdır.

İSMET PAŞA, sözlerini bitirirken, genel af ile askerlik hizmeti gibi, askıda kalan iki sorunun tatmin edici ve gerçek bir barışa katkıda bulunacak şekilde çözümlenebileceği umudunu belirtti.

Lord CURZON, askıda kalmış bulunan genel af ve askerlik hizmeti konularının görüşülmesi için, Alt-komisyonun bir an önce toplantıya çağrılması gerektiğini düşünmekte olduğunu söyledi.

Böylece kararlaştırıldı.

Oturuma saat 18.20 de son verildi.

Genel Sekreter:
R. MASSİGLİ

Uygun bulunmuştur:

F. L. BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Thomas SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); E. LAGARDE (*Fransa*); Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); Const. CONTZESCO (*Romanya*); V. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET (*Türkiye*).

(19) SAYILI TUTANAĞA EK

BİRİNCİ KOMİSYON BAŞKANI LORD CURZON'A AZINLIKLAR ALT-KOMİSYONU BAŞKANI M. MONTAGNA'NIN SUNDUĞU RAPOR

Lausanne, 7 Ocak 1923

Sayın Başkan,

Azınlıkların korunması sorununu incelemek üzere, Birinci Komisyonca kurulan Alt-komisyon, uzun ve emek isteyen tartışmalardan sonra, görevlendirildiği konulardan bir çoğu üzerinde anlaşmaya varabilmiştir; ancak, bir takım konularda ortaya çıkan görüş ayrılıkları yüzünden, Alt-komisyon, çalışmalarını durdurmak zorunda kalmıştır; tartıştığımız ve görüşmelerimizin başında çizilmiş programın iki bölümünü meydana getiren bütün konular üzerinde tam bir görüş birliğini belirtmesini dilediğimiz – bir ara bunu başaracağımızı sandığımız – bir raporu Birinci Komisyona sunmak, bu yüzden, mümkün olamamıştır.

Gerek azınlıkların korunmasına ilişkin hükümler (*Ek 1*), gerekse genel affa ilişkin bildir (*Ek 2*) konusunda anlaşmaya bağlanmış noktalarla, henüz çözümlenmemiş noktaları, ayrı ayrı belirterek Ekselânslarınıza sunmakla şeref duymaktayım.

A. Çözümlenmiş Sorunlar

Alt-komisyonun karşılaştığı temel sorun, azınlıkların korunması için koyacağımız hükümlerin hangi kategoriye giren kimselere uygulanması gerekeceğini kararlaştırmak olmuştur.

Bu sorun üzerinde, Alt-komisyonda bir anlaşmaya varılması, ancak, azınlıkların korunması konusundaki hükümlerin pek çoğu tartışıldıktan sonra mümkün olabilmiştir; bununla birlikte, bu soruna bulunan çözümden söz ederek başlamak zorunluluğunu duymaktayım; çünkü, gerçekten, bu çözüm çalışmamızın temel noktasıdır.

Azınlıkların korunmasına ilişkin hükümlerin Türkiye'de oturan [*habitant*] soy,

dil ve din azınlıklarının – Müslüman azınlıkları da içine almak üzere – hepsine uygulanması konusunda uzun bir tartışmadan sonra, Alt-komisyon, genel kapsamlı olan bir maddeye dayanarak (ek tasarının 2 nci Maddesine bakınız), bu hükümlerin uygulama alanını Müslüman-olmayan azınlıklara sınırlandırabileceğini düşünmüştür; Alt-komisyon, böyle düşünürken, Türkiye'nin, doğum, ulusal özellik, dil, soy ya da din ayırımı gözetmeksizin, ülkesinde oturan herkese, hayatları ve özgürlükleri bakımından, tam ve eksiksiz bir koruma sağlama yükümünü kabul edeceğini ve gene bu Madde uyarınca, Türkiye'nin, ülkesinde oturan herkese, her dinin, mezhebin, ya da inancın gereklerini serbestçe yerine getirme hakkını garanti altına almış bulunduğunu da göz önünde tutmuştur. Türkiye, çağdaşlaşma ve ilerleme yoluna girme bakımından içten ve kesin iradesini açıklamış olduğuna ve Türkiye'nin bu niyetine tam bir güven duymak doğru olacağına göre, can ve çalışma güvenlikleri için gerekli garantileri, Türk Devletinin yeniden örgütlenişinde bulacak olan Müslüman azınlıkları, bu öngörülen korumanın kapsamı içine almak istemekte direnmeyi Alt-komisyon, mümkün görememiştir.

Komisyon görecektir ki, Türk Temsilci Heyetince kabul olunan ve bu rapora ekli maddelerde, Müttefiklerin, azınlıklara ilişkin olarak öteki Avrupa Devletleriyle yaptıkları andlaşmalardaki esaslar uyarınca, Türk Temsilci Heyeti, Müslüman-olmayan azınlıkların, Müslümanlara tanınmış aynı yurttaşlık haklarıyla siyasal haklardan yararlanmalarını; Türkiye'de oturan herkesin, din ayırımı gözetmeksizin, kanun önünde eşit olmasını; özel ya da ticaret ilişkilerinde olduğu gibi, din ve basın konularında, açık toplantılarında istedikleri dilleri serbestçe kullanmalarını garanti altına almağı kabul etmektedir. Türkçeden başka bir dil konuşan Türk yurttaşları, mahkemeler önünde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından, uygun düşen kolaylıklardan yararlanacaklardır. Hayır işleri ve din kurumlarıyla sosyal kurumlar, okullar ve öteki öğretim ve eğitim kurumları bakımından, Müslüman-olmayan azınlıklar bütün Türk yurttaşlarıyla aynı haklara malik olacaklar, fakat Müslüman-olmayan azınlıkların önemli bir oranda oturdukları il ve ilçelerde genel eğitim konusunda, kendilerine uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.

Müslüman-olmayan azınlıkların aile statüleriyle kişisel statülerine ilişkin sorunların çözümlenmesi, çok derinlere giden tartışmalara yol açmıştır; çünkü, bir yandan, Türkiye'de azınlıkları öteki Türk uyruklarıyla eşitlik içinde tutarken, öte yandan, kendi aralarındaki işlerini düzenlemekte uyacakları kendi gelenek ve görenekleriyle çelişmeye düşülmemesini sağlayacak garantiler bakımından, bir anlaşma zemini bulmak gerekmekteydi.

Aile statüsüyle kişisel statü konusunda, Türkiye'deki Müslüman-olmayan azınlıkların gelenek ve göreneklerinin kapsamını belirtmek için, esas bakımından hukukî nitelikteki tartışmaları alabildiğine uzatmak mümkün olmadığı gibi, böyle bir uzatma da Alt-komisyonun çalışma alanını aşırı ölçüde genişletmek anlamına geleceği için, ekli tasarının 6 ncı Maddesinde göreceğiniz hükmü kabul ederek, bir anlaşmaya varmayı uygun bulduk. Bu hüküm, yukarıda açıklanan nedenlerle ve Türk Hükümetinin Müslüman-olmayan azınlıkların gelenek ve görenekleri uyarınca bu konunun düzenlenmesini sağlayabilecek yeni hükümleri kendisinin koyacağını söylemesi üzerine, kabul edilmiştir.

Alt-komisyon, bu hükümlerin, Türk Hükümeti ile, ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden kurulu özel komisyonlarca düzenlenmesini, anlaşmazlık çıktığı zaman, Türk Hükümetiyle Milletler Cemiyeti Meclisinin birlikte bir üst-hakem atamalarını teklif etmektedir. Böylece, Müslüman-olmayan azınlıkları bu kadar çok ilgilendiren hükümlerin düzenlenmesi için her türlü garantinin bulunacağını ve Türk Hükümetinin, egemenlik haklarını bütünüyle koruyacak bu gibi düzenlemelere katılabileceğini ummaktayız.

Son olarak, azınlıkların korunmasına ilişkin bütün hükümlerin Milletler Cemiyetinin koruyuculuğu altına konulmasını ve bu konularda doğabilecek anlaşmazlıkların uluslararası nitelikte sayılarak Milletlerarası Daimî Adalet Divanına sunulmasını, Türk Hükümeti kabul etmektedir.

Azınlıklara ilişkin tedbirlerin uygulanmasını daha tam bir garanti altına alabilmek için, Türk Hükümetinin, Milletler Cemiyetinin özel bir temsilcisinin İstanbul'da oturmasını ve bu görevi yapabilmesini kabul etmesini isterdik. Fakat, her ne kadar Yunan Temsilci Heyeti, kendi hesabına, Türkiye'ye yerleştirilecek temsilciyle eş bir görevi yapacak Milletler Cemiyetinin bir başka temsilcisinin Yunanistan'a atanmasını kabul etmeye hazır görünmüşse de, Türk Temsilci Heyeti böyle bir hükmü kabul edilmez saymıştır.

Alt-komisyon bu nokta üzerinde direnemeyeceğini düşünmüştür; böyle yaparken, özellikle şunu göz önünde tutmuştur: Azınlıklara ilişkin hükümler Milletler Cemiyetinin garantisi altına konduğuna ve Türkiye de, barış yapıldıktan sonra Milletler Cemiyetine girme isteğini açıklamış bulunduğuna göre, bu durum başlı başına, Türk Hükümetince, azınlıklara karşı üzerine almış olduğu yükümlere aykırı düşebilecek hiç bir şeye girişmeyeceği konusunda, bir garanti vermektedir.

B. *Çözümlenemeyen Sorunlar*

Bütün bu sorunlar üzerinde tam bir anlaşma zemini bulabilmek için Türk Temsilci Heyetini inandırma yolunda çeşitli Temsilci Heyetlerinin bütün çabalarına rağmen, askerlik hizmetiyle genel af sorunları üzerinde tam bir görüş birliğine varabilmek, yazık ki, mümkün olamamıştır.

Birinci soruna ilişkin olarak, Türkiye'nin egemenlik haklarına ve bütün uyruklarının kanun önünde eşitliğine, pek uzaktan bile aykırı düşer gibi görünebilecek hiç bir hükmün, azınlıklara ilişkin maddelere konulmaması konusunda Türk Temsilci Heyetinin bir istekte bulunmasına meydan bırakmaksızın, azınlıklar için özel bir işlem öngören kesin bir hükmün konulmasında direnmekten, başka bir deyimle, bir vergi karşılığında askerlik hizmetinden bağışık tutulmalarından, vazgeçtik. Milletler Cemiyeti Meclisiyle anlaşarak bu sorunu incelemeyi kabul etmesini, Türk Temsilci Heyetine teklif etmekle yetindik; çünkü, böylelikle, isteğimizin hiç bir siyasal amacı olmadığına, yalnız, Türkiye'deki azınlıkların durumunun yarattığı özel koşullardan esinlendiğine, Türkiye, daha kolay inanabilirdi. Fakat, Türk Temsilci Heyeti, bu konuda, isteğimizi yerine getiren bir cevap vermeyi uygun görmedi; yalnız, azınlıkların yararına askerlik hizmetinden bağışıklık konusunda Müttefiklerin öne sürdükleri her türlü teklifin geri

alınmasını istemekle yetindi. Bununla birlikte, şunu da belirtmek gerekir ki, Türk Hükümeti, Müslümanları – bunlardan bir kısmını ya da hepsini – askerlik hizmetinden bağışık tutarsa, böyle bir kolaylığı, aynı koşullar altında, bütün Türk uyruklarına da uygulayacağını resmen bildirdi.

Genel affa gelince, Alt-komisyon, bu sorunu andlaşmanın maddeleri içinde çözümleme yoluna gitmeyerek, fakat belki de ilgili bütün Devletlerin yapacakları bir andlaşmaya tamamlayıcı bir parça olarak eklenebilecek ortak bir bildiriyle çözümlenmesi yolunda, Türk Temsilci Heyetinin isteğini yerine getirmenin, hakgözetirliğe daha uygun düşeceği görüşünde bulunmuştur. Böyle davranmak, her genel af ilânında beliren egemenliğin niteliğine gerçekten daha uygun düşmektedir.

Şu var ki, söz konusu bildirinin şekli konusunda bir anlaşmaya varılmış olmakla birlikte, bir takım önemli noktalar üzerinde görüş ayrılıkları kalmıştır. Yüce bir moral ilkeye dayanarak, savaş yıkımlarının ortalığı kırıp geçirdiği ve siyasal tutkuların herkesin vicdanında ancak geniş ve öngörülü bir acıma duygusunun silebileceği izler bırakmış olduğu bölgeleri, gerçek ve tam bir barışa kavuşturmak için, Müttefik Devletler, genel affın, ayırım yapmaksızın, Türkiye'de ve Yunanistan'da oturan herkesi kapsayacak şekilde yaygınlaştırılmasını teklif etmişlerdir. Fakat, Türk Temsilci Heyeti, genel affın, yalnız, Türkiye'de oturan Müslüman-olmayanlara sınırlandırılmasında direnmiştir ve direnmektedir; Türk Temsilci Heyeti, Türkiye'de oturan Müslümanlardan savaş sırasında ceza gerektiren suçlar işlemiş olanlara, kanunların öngördüğü cezaları olduğu gibi tutmak ve bunları vermek hakkının yalnız Türk Hükümetinin elinde bulunmasını istemiştir.

Öte yandan, Yunan Temsilci Heyeti, askerlik yönünden davranışlarına ilişkin olarak, Türkiye'de oturan Müslümanlarla Yunanistan'da oturan Müslüman-olmayanların genel af dışında tutulmasını, Ekselânslarının başkanlık ettiği Komisyondan istemek hakkını saklı tutmuştur. Meslekdaşlarım ve ben, bu isteğe karşı çıktık; çünkü, böyle bir isteğin, kabulünü istemekten bir an geri kalmadığımız ve siyasal tutkuları yatıştırma zorunluluğuna dayanan, barış konusundaki genel ilkelerle çatıştığına inanmaktayız.

Türk Temsilci Heyeti, bundan başka siyasal ve askerî olaylarla bağlantılı adî suçları genel af bildirisinin kapsamına almayı kabul etmemiştir.

Savaş tutsakları için genel af sorununun incelenmesini, Müttefik askerlik uzmanları henüz tamamlayamamışlardır; çünkü, bu sorun, daha geniş kapsamlı olan, savaş tutsaklarının mübadelesi sorunuyla bağlantılıdır.

Fransız Temsilci Heyeti, Fransa ile Türkiye arasında askerî hareketlerin yapıldığı – Fransa'nın sömürgelerini, koruması altındaki ülkeleri ve öteki topraklarını da kapsamak üzere – Fransız topraklarında yaşayan Müslümanlardan, Türkiye'ye askerî ya da siyasal bir yardımda bulunmaları yüzünden cezalandırılmış olanlar için genel af kabul edilebilmesi konusunda çekinceler [ihtirazî kayıtlar] öne sürmüştür.

Türk Temsilci Heyeti böyle bir düzenlemeyi kabul etmemiş, Müttefik Devletlerin bütün Müslüman uyrukları için bir genel af istemekte direnmiştir.

Genel af konusunda henüz ortadan kalkmamış olan görüş ayrılıkları, işte,

bunlardır. Fakat, savaş yüzünden dağılmış olan aileleri bir araya toplamak için, Müttefiklerin koruyuculuğu altında varılmış pek önemli sonuçlar üzerinde, çok şükür, bir anlaşmaya erişilebilmiştir. Türk Temsilci Heyeti, alınmış kararlara karşı söz konusu olabilecek itirazlarını, Kızılay'la Kızılhaç'ın birer temsilcisinden kurulu özel bir komisyona sunmak şartıyla, bu sonucu kabul etmeğe razı olmuştur.

Karşılıklı tâvizlerde bulunarak, bize havale edilmiş olan bütün sorunlar üzerinde tam bir anlaşmaya varmayı engelleyen güçlüklerden bir kaçını daha, belki de, ortadan kaldırabileceğimize inanmaktayım. Benimle yaptıkları değer biçilmez işbirliği için özel olarak teşekkür etmek istediğim Müttefik meslekdaşlarım, çözüme bağladığımız öteki güç sorunlarda olduğu gibi, karşılaştığımız engellerden bir kaçını aşmakta, şüphesiz, yardım edeceklerdi.

Azınlıklar Alt-komisyonundaki Temsilciler – Türk Temsilci Heyeti bu oturumda bulunmak istememiş olsa da – bir takım etnik toplulukların temsilcilerini kabul etmekten ve dinlemekten kaçınamayacaklarını düşünmüşlerdir.

Önce Ermenilerin, sonra da Asurîler-Keldanîlerin temsilcilerini, Bulgar Temsilci Heyetini ve son olarak da her iki Trakya'da Göçmenler Komitesinin temsilcilerini kabul ettik. Alt-komisyonun son oturumunda, bu temsilcilerin dile getirdikleri sorunları, Türk Temsilci Heyetinin bilgisine sunmağı görev saydım. Zaten, Türk Temsilci Heyetine, çalışmalarımızın başında, azınlıkların korunmasına ilişkin sorunlar çizelgesini (bu çizelge, çalışmalarımıza temel olmuştur) verdiğim sırada, bu noktalar üzerinde anlaşmaya varmakla görevimizin sona ermiş sayılamayacağını, öteki önemli sorunların da görüşülmesi gerektiğini açıkça bildirmiştim. Türkiye'deki Ermenilerin barış içinde yaşamalarını kesin olarak sağlamayı öngören bir çözüm bulunmasını, bütün ülkelerde kamu oyunun Lausanne Konferansından beklemekte olduğuna, Türk Temsilci Heyetinin en ciddî dikkatini, Müttefik meslekdaşlarımın desteğiyle, böylece çekmiş oldum. Milletler Cemiyetiyle, Türkiye ülkesinde kendi seçebileceği bir yerde (gerek hâlâ Türkiye'de bulunan, gerek şimdi yabancı ülkelere dağılmış olan) Ermenilerin toplanmasına izin vermesi gereken Türk Hükümetince yapılacak bir anlaşmanın, bir çözüm yolu olabileceğini belirttim. Böyle bir çözümün, Türkiye'nin egemenliğine ve Türk Hükümetinin en duyarlı alınganlıklarına bile dokunmadıktan başka, dünya kamu oyunu tatmin edebileceğini ve Türkiye'nin gerçek amacının ilerleme ve çağdaşlaşma yoluna girmek olduğunu ispat edeceğini açıkladım. Böyle bir çözüm, öte yandan, bugüne kadar bunca felâketlere yol açmış bulunan ve Osmanlı Devletinin güçten düşüş nedenlerinden biri olan, din ve soy konusundaki eski sorunların kesin olarak ortadan kalkmasını sağlıyacaktı. Müttefiklerin savaş sırasında düşmanları değil de müttefikleri olan Devletlerden – başka azınlıklar için, örneğin Rutenler yararına Çeko-Slovakya Devletiyle kararlaştırılan tedbirler gibi – daha ağır ve Devlet yetkilerini daha kısıtlayıcı hükümleri kabul etmelerini istemiş olduklarını da sözlerime ekledim. Ermeni Yurdunun yönetimi için konacak hükümlerin genel çizgilerinin Alt-komisyonumuzda incelenmesini, Yurdun yeri seçildikten sonra, ayrıntılarının da, Milletler Cemiyetiyle anlaşarak, Türk Hükümetinin kendisince kararlaştırılmasını teklif ettim.

Asurîler-Keldanîlerin Türk ülkesinde belirli bir yerde toplanarak, Türk

yönetimi altında, görenek ve geleneklerini yaşatmaları amacını güden hükümlerin aynı düşünceyle incelenmesini de teklif ettim. Son olarak, Yunan Hükümetiyle Türk Hükümetinin, bize, savaşlar yüzünden, bırakıp gittikleri yurtlarına dönebilmeleri amacıyla, Batı Trakya ile Doğu Trakya'daki Bulgarları kesin olarak yatıştırabilecek resmî bir garanti vermeleri için, Yunan ve Türk Temsilci Heyetlerine ısrarla bir çağrıda bulundum. Bulgarların geri dönmelerinin, Milletler Cemiyetiyle ya da, genel barışın esaslı bir unsunu olan bu çalışmalarda kendilerine yardım edecek ve Türkiye ile Yunanistan'ın kendilerinin seçecekleri uluslararası hayır dernekleriyle anlaşarak, düzenlenmesini teklif ettim.

Yunan Temsilci Heyeti, Balkan savaşlarından önce yerleşmiş olan Bulgar nüfusunun Batı Trakya'ya geri dönmesine hiç bir engel çıkartmayacağını, fakat bu bölgenin Bulgar yönetimi altında bulunduğu sırada oraya göç etmiş olan Bulgarların geri dönmelerine izin vermek niyetinde olmadığını, çünkü bu göçü, siyasal amaçlarla yapılmış saydığını bildirmiştir.

Türk Temsilci Heyeti ise, gerek Ermeniler, gerek Asurîler-Keldanîlerle Bulgarlar konusunda kendisine yöneltilmiş bütün sorulara, bunları görüşülmez saydığını, açık ve kesin bir şekilde bildirmekle karşılık vermiştir.

Bu koşullar altında, çözümlenmesi gereken sorunlar bakımından, üzerinde anlaşmaya varılabilecek ilkeleri saptamayı sağlıyacak bir ortak zeminin Komisyonda bulunabileceği umuduyla, bu konuyu, Ekselânslarının başkanlık etmekte olduğu Komisyona, bütünüyle havale etmekten başka bizim için yapacak bir şey kalmamaktadır.

Yukarıda açıklamakla şeref duyduğum gibi, Türkiye'deki azınlıkların korunmasına ilişkin sorunları, Alt-komisyonumuz, memnunluk verecek biçimde ve hemen hemen tamamiyle çözümlemeği başarmıştır. Bu da, hepimizin, uzlaşma zihniyeti içinde, burada tek düşüncemiz olan barışa doğru yeni bir adım atmak için, canlı ve içten bir istekle yürüttüğümüz çalışmayı tamamlamamızın zor olmıyacağı umudunu vermektedir.

Derin saygılarımla.

İmza: MONTAGNA.

EK (1)

AZINLIKLARIN KORUNMASINA İLİŞKİN MADDELER TASARISI

Madde 1

Türkiye, bu kesimdeki maddelerin kapsamakta olduğu hükümlerin temel yasalar olarak kabul edilmesini ve hiç bir kanunun, hiç bir düzenleyici tasarruf ya da resmî işlemin bu hükümlere aykırı ya da bunlarla çelişir olmamasını ve hiç bir kanunun, hiç bir düzenleyici tasarruf ya da resmî işlemin bu hükümlerden üstün sayılmamasını kabul etmektedir.

Madde 2

Türk Hükümeti, doğum, ulusal topluluktan olma, dil, soy ya da din ayırımı gözetmeksizin, Türkiye'de oturan herkese, hayat ve özgürlüklerinin tam olarak korunmasını sağlama yükümünü kabul etmektedir.

Türkiye'de oturan herkes, kamu düzeni ve ahlâk kurallarıyla çatışmayan, her inancın, dinin ya da mezhebin gereklerini, ister açıkta ister özel olarak, serbestçe yerine getirme hakkına sahip olacaktır.

Müslüman-olmayan azınlıklar, bütün Türk uyruklarına uygulanan ve Türk Hükümetince ulusal savunma amacıyla ya da kamu düzeninin korunması için ülkenin tümü ya da bir parçası üzerinde alınacak tedbirler saklı kalmak şartıyla, dolaşım ve göç etme özgürlüklerinden tam olarak yararlanacaklardır.

Madde 3

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, Müslümanların yararlandıkları aynı yurttaşlık haklarıyla, siyasal haklardan yararlanacaklardır.

Türkiye'de oturan herkes, din ayırımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşit olacaktır.

Din, inanç ya da mezhep ayrılığı, hiç bir Türk uyruğunun, yurttaşlık haklarıyla siyasal haklardan yararlanmasına, özellikle kamu hizmet ve görevlerine kabul edilme, onurlanma ya da çeşitli mesleklerde ve iş kollarında çalışma bakımından, bir engel sayılmayacaktır.

Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla, açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiç bir kısıtlama konulmayacaktır.

Devletin resmî dili bulunmasına rağmen, Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.

Madde 4

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, hem hukuk bakımından hem de uygulamada öteki Türk uyruklarıyla aynı işlemlerden ve aynı garantilerden yararlanacaklardır. Özellikle, giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ve sosyal kurumlar, her türlü okullar ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve âyinlerini serbestçe yapmak konularında eşit hakka sahip olacaklardır.

Madde 5

Genel eğitim konusunda, Türk Hükümeti, Müslüman-olmayan uyrukların önemli bir oranda oturmakta olduğu il ve ilçelerde, bu Türk uyruklarının çocuklarının ilk okullarda kendi dilleriyle öğretim görmelerini sağlamak bakımından, uygun düşen kolaylıkları gösterecektir. Bu hüküm, Türk Hükümetinin, söz konusu okullarda Türk dilinin öğrenimini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır.

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyruklarının önemli bir oranda bulundukları il ve ilçelerde, söz konusu azınlıklar, Devlet bütçesi, belediye bütçesi ya da öteki bütçelerce, eğitim, din yada hayır işlerine genel gelirlerden sağlanacak paralardan yararlanmaya ve pay ayrılmasına, hakgözetirliğe uygun ölçülerde katılacaklardır.

Bu paralar, ilgili kurumların yetkili temsilcilerine teslim edilecektir.

Madde 6

Türk Hükümeti, Müslüman-olmayan azınlıkların aile statüleriyle kişisel statüleri konusunda, bu sorunların, söz konusu azınlıkların görenekleri uyarınca çözümlenmesine el verecek bütün tedbirleri almağı kabul etmektedir.

Bu tedbirler, Türk Hükümetiyle ilgili azınlıklardan her birisinin eşit sayıda temsilcilerinden kurulu özel komisyonlarca düzenlenecektir. Anlaşmazlık çıkarsa, Türk Hükümetiyle Milletler Cemiyeti Meclisi anlaşarak, Avrupa'lı hukukçular arasından seçecekleri bir üst-hakem atayacaklardır.

Türk Hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı kabul etmektedir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü

kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükümeti yeniden din ve hayır kurumları kurulması için bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiç birini esirgemiyecektir.

Madde 7

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, inançlarına ya da âyinlerine aykırı her hangi bir davranışta bulunmağa zorlanamayacakları gibi, hafta tatilleri gününde mahkemelerde hazır bulunmamaları ya da kanunun öngördüğü herhangi bir işlemi yerine getirmemeleri yüzünden haklarını yitirmeyeceklerdir.

Bununla birlikte, bu hüküm, söz konusu Türk uyruklarının, kamu düzeninin korunmasını için bütün Türk uyruklarının yerine getirmeleri zorunlu olan yükümlerden bağışık tutuldukları anlamına da gelmiyecektir.

Madde 8

Türk Temsilci Heyetince reddedilmiştir.

Türkiye, Müslüman-olmayan Türk uyruklarına, vergi karşılığında askerlik hizmetinden bağışık tutulma olanağının tanınmasını, Milletler Cemiyeti Meclisiyle birlikte incelemeye hazırdır. Bu bağışıklık vergisi aşırı olmayacak ve Türkiye'nin aynı bağışıklığı bütün uyruklarına tanıması halinde, Müslümanlarla Müslüman-olmayanlar için eşit olacaktır.

Madde 9

Türkiye, bu kesimin bundan önceki maddelerindeki hükümlerin, Türkiye'nin Müslüman-olmayan azınlıklarına ilişkin olduğu ölçüde uluslararası nitelikte yükümler meydana getirmelerini ve Milletler Cemiyetinin garantisi altına konulmasını kabul etmektedir. Bu hükümler, Milletler Cemiyeti Meclisinin çoğunluğu uygun bulmadıkça, değiştirilemeyecektir. İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya Hükümetleri, Milletler Cemiyeti Meclisinin çoğunluğunca bu hükümlerde usulüne uygun olarak yapılacak herhangi bir değişikliği reddetmemeği, bu andlaşma uyarınca kabul etmektedirler.

Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden her birinin, bu yükümlerden herhangi birine aykırı herhangi bir davranışı ya da böyle bir davranışta bulunma tehlikesini Meclise sunmağa yetkili olacağını ve Meclisin, duruma göre, uygun ve etkili sayacağı yolda davranabileceğini ve gerekli göreceği yönergeleri [tâlimatı] verebileceğini kabul etmektedir.

Türkiye, bundan başka, bu maddelere ilişkin olarak, hukuk bakımından ya da uygulamada, Türk Hükümetiyle imzacı öteki Devletlerden herhangi biri ya da Milletler Cemiyeti Meclisine üye herhangi bir başka Devlet arasında görüş ayrılığı çıkarsa, bu anlaşmazlığın, Milletler Cemiyeti Misakının 14 ncü Maddesi uyarınca uluslararası nitelikte sayılmasını kabul etmektedir. Türk Hükümeti, böyle bir anlaşmazlığın, öteki taraf isterse, Milletlerarası Daimî Adalet Divanına sunulmasını

kabul etmektedir. Divanın kararı kesin ve Milletler Cemiyeti Misakının 13 ncü Maddesi uyarınca verilmiş bir karar gücünde olacaktır.

Madde 10

Bu kesimdeki hükümlerle Türkiye'nin Müslüman-olmayan azınlıklarına tanınmış olan haklar, Yunanistan'ca da kendi ülkesinde bulunan Müslüman azınlıklara tanınmıştır.

EK (2)

GENEL AFFA İLİŞKİN BİLDİRİ TASARISI

MÜTTEFİK TEMSİLCİ HEYETLERİNİN SUNDUĞU TASARI

1. Türkiye'de oturanlardan hiç kimse, ve karşılıklı olarak, Yunanistan'da oturanlardan hiç kimse, 1 Ağustos 1914 ve 20 Kasım 1922 tarihleri arasında askerî ve siyasal davranışı yüzünden, ya da bu andlaşmaya imza koymuş bir yabancı Devlete, ya da böyle bir Devletin uyruklarına bir yardımda bulunmasından ötürü, Türkiye'de ve karşılıklı olarak Yunanistan'da, hiç bir bahane ile tedirgin edilemeyecek ya da incitilemeyecektir.

2. Bunun gibi, sömürgeleriyle korumaları altında bulunan toprakları da kapsamak üzere, Fransa, İngiltere ve İtalya ülkelerinde oturanlardan hiç kimse, Türkiye ile Müttefikler arasında askerî hareketlerin cereyan etmiş olduğu bölgelerde, Türkiye'ye yaptıkları askerî ya da siyasal bir yardım yüzünden tedirgin edilemeyecek ve incitilmeyecektir.

TÜRK TEMSİLCİ HEYETİNİN SUNDUĞU TASARI

1. Türkiye'de oturanlardan Müslüman-olmayan hiç kimse, buna karşılık Yunanistan'da ve Müttefiklerin – sömürgeleriyle, korumaları altındaki toprakları da kapsamak üzere – ülkelerinde oturan Müslümanlardan hiç kimse, 1 Ağustos 1914 ile 20 Kasım 1922 tarihleri arasında askerî ya da siyasal davranışından, ya da karşı tarafa, ya da karşı tarafın uyruklarına bir yardımda bulunmasından ötürü, hiç bir bahane ile, Türkiye'de ve buna karşılık olarak Yunanistan'da tedirgin edilmeyecek ya da incitilmeyecektir. Bu nedenle verilmiş her hüküm kaldırılacak ve yürütülmekte olan kovuşturmalar durdurulacaktır.

2. Aynı şekilde, bu Andlaşma uyarınca Türkiye'den ayrılmış topraklarda oturanlardan hiç kimse, Türkiye'ye karşı ya da Türkiye'den yana siyasal davranışları yüzünden tedirgin edilmeyecek ya da incitilmeyecektir.

3. Bunun gibi, bu andlaşma uyarınca, Türkiye'den ayrılmış topraklarda oturanlardan hiç kimse, gerek 1 Ağustos 1914 tarihinden 20 Kasım 1922 tarihine kadar geçen süre içinde Türkiye'ye karşı ya da Türkiye'den yana siyasal bir davranışı yüzünden, gerekse bu andlaşma uyarınca uyrukluğunun saptanması yüzünden, tedirgin edilmeyecek ve incitilmeyecektir.

4. Aynı süre içinde işlenmiş olan ve bu süre içinde cereyan eden siyasal olaylara ilişkin bulunan bütün suçlar bakımından Türk Hükümeti ile Yunan Hükümeti, karşılıklı olarak tam ve eksiksiz genel af ilân edeceklerdir.

5. Bu nedenlerle verilmiş bütün hükümler kaldırılacak ve bütün kovuşturmalar durdurulacaktır.

3. Savaş tutsaklarıyla sivil tutsakların, gerek ceza kanunları, gerek disiplin yönetmelikleri uyarınca hak ettikleri cezaları, bir genel afla bağışlanacaktır.

Yunan Temsilci Heyeti, Türkiye'de oturan Müslümanlarla, Yunanistan'da oturan Müslüman-olmayanların "askerî davranışları"na ilişkin eylemleri yüzünden, 1 nci pargrafta öngörülen genel aftan yararlanma dışı tutulmamalarını, Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonundan istemek hakkını saklı tutmuştur.

Alt-komisyonca kabul edilmiştir.

6. Bütün Devletlerin duymakta olduğu genel barış isteğini paylaşan Türk Hükümeti, savaş yüzünden dağılmış aileleri bir araya getirmek ve hak sahiplerine mallarını yeniden kavuşturmak amacıyla, Müttefiklerin koruyuculuğu altında ve 20 Ekim 1918 tarihiyle 20 Kasım 1922 tarihi arasında yapılmış işlemlere itiraz etmemek niyetinde olduğunu açıklamıştır.

Bununla birlikte, böyle bir niyet, ilgililerin baş vurmaları üzerine, söz konusu işlemlerin yeniden gözden geçirilmesine engel olmayacaktır. Kişilere ve mallara ilişkin hak istekleri, Kızılay'la Kızılhaç'ın birer temsilcisinden kurulu bir Komisyonca incelenecektir; anlaşmazlık çıkarsa, bu temsilciler bir üst-hakem seçeceklerdir; bu seçimde anlaşmaya varamazlarsa, bu üst-hakem, La Haye'deki Milletlerarası Daimî Adalet Divanı başkanınca atanacaktır.

(20) SAYILI TUTANAK

10 OCAK 1923, ÇARŞAMBA OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, Lord Curzon'un başkanlığı altında, saat 11.00 de açıldı.

Hazır bulunanlar:

MM. CHİLD, Amiral BRİSTOL, GREW (*Amerika Birleşik Devletleri*); Marki CURZON OF KEDLESTON, Sir Horace RUMBOLD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. BARRÈRE, BOMPARD (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS (*Yunanistan*); Marki GARRONİ, MM. MONTAGNA, LAGO (*İtalya*); Baron HAYASHİ, M. OTHİAİ (*Japonya*); M. DİAMANDY (*Romanya*); M. RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); İSMET PAŞA, RIZA NUR BEY (*Türkiye*).

Oturumda ayrıca hazır bulunanlar:

MM. DWİGHT, AMORY (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir William TYRRELL, MM. RYAN, Yarbay HEYWOOD, MM. NİCOLSON, FORBES ADAM, LEEPER, McCLURE (*İngiliz İmparatorluğu*); M. FROMAGEOT, LAPORTE, Yarbay COURTİN, BARGETON, DE PERCİN, BAROİS (*Fransa*); General MAZARAKİS, MM. DENDRAMİS, POLİTİS (*Yunanistan*); MM. ARLOTTA, GUARİGLİA, GALLİ, POLVERELLİ (*İtalya*); MM. NAGAOKA, SATO, KOSHİDA (*Japonya*); M. CONTZESCO, Albay DUMİTRESCO (*Romanya*); M. ANTİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); ŞÜKRÜ BEY, Yarbay TEVFİK BEY, HÜSEYİN BEY, RUŞEN EŞREF BEY, AHMET CEVAD BEY (*Türkiye*).

Konferans Genel Sekreteri: M. MASSİGLİ.

Sekreterler: M. LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); MM. SPRİNG RİCE, WİCKS (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); M. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); M. CUTZARİDA (*Romanya*); M. GEORGEVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET BEY (*Türkiye*).

Nüfus mübadelesi Alt-komisyonunun raporu, Komisyona sunulmuş bulunmaktadır (*Ek A*).

M. MONTAGNA, Komisyonun, 1 Aralık oturumunda, M. Nansen'in,

azınlıkların durumuna ilişkin olarak Türkiye'de ve Yunanistan'da yaptığı soruşturmanın sonuçlarını gösteren raporunu dinledikten sonra, bu konuyu incelemek ve Andlaşmaya konulmayacak bir anlaşmaya varmaya çalışmak amacıyla, küçük bir Komiteyi görevlendirmiş olduğunu hatırlattı. Bu anlaşmaya konu olacak sorunların, gerçekten, Barış Andlaşmasıyla hiç bir ilgisi yoktu ve bunların bir an önce çözümlenmesi gerekmekteydi. M. Nansen, Komisyonca dinlendikten sonra da, Alt-komisyona pek yararlı tamamlayıcı açıklamalarda bulunmuştur.

Alt-komisyon, ilk oturumda, üç çeşit sorunla uğraşmak gerektiğine karar vermiştir:

1. Sivil rehinelerin geri verilmesi.
2. Savaş tutsaklarının mübadelesi.
3. Nüfus mübadelesi (Rum ve Türk azınlıklar).

Birinci sorun üzerinde çabuk bir anlaşmaya varmak güç olmamıştır. Anadolu'dan Yunanistan'a götürülmüş Türk sivil rehinelerin kısa bir süre içinde geri verilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır. Ancak, bu sürenin ne kadar olacağını kararlaştırmak kalmaktadır.

Yunan Temsilci Heyeti, sivil rehinelerin yalnız Yunanistan'ın elinde bulunduğunu söylemenin tamamiyle doğru olmadığını, Türkiye'nin elinde de sivil rehineler bulunduğunu belirtmiştir. Yunanistan'da tutuklu bulunan Türk rehineleri geri verilirken, aynı zamanda, Türkiye'deki sivil Yunan rehinelerinin de geri verilmesinde kolayca anlaşmaya varılmıştır.

Böylece, Alt-komisyon bu noktada tam bir anlaşmaya varmıştır; yalnız, geri vermenin ne zaman yapılacağı, geri verme işlemlerinin mümkün olduğu kadar çabuk ve tarafları tatmin edecek biçimde yürütülmesini denetleyecek Uluslararası Kızılhaç Komisyonunun atanması gibi, bir takım uygulama yollarının çözümü kalmıştır.

Bundan sonra, Alt-komisyon, savaş tutsaklarının mübadelesi konusuyla uğraşmıştır; bu noktada da pek çabuk bir anlaşmaya varılmıştır.

Yunan Temsilci Heyetiyle Türk Temsilci Heyeti arasında bir takım görüş ayrılıkları çıkmıştır; fakat sonunda, şu ilke kabul edilmiştir: Yunanistan'ın elinde tuttuğu savaş tutsaklarını hemen geri vermesi, Türk Hükümetinin de aynı sayıda Yunan savaş tutsağını geri vermesi. Türk savaş tutsaklarını İzmir'e taşıyacak gemiler, dönüşlerinde, aynı sayıda Yunan savaş tutsağı alıp götüreceklerinden, bu mübadele hemen hemen aynı zamanda yapılmış olacaktır. Bu mübadelenin de bir Uluslararası Kızılhaç Komisyonunca denetlenmesi gerekmektedir. Mübadeleden artakalan Yunan savaş tutsakları, barış yapılmasından sonra geri verilecektir.

Alt-komisyon, bundan sonra, üçüncü sorunun incelenmesine geçmiştir: Nüfus mübadelesi.

M. MONTAGNA, bu sorunun çözümlenmesinde Alt-komisyonun karşılaştığı büyük güçlükleri Komisyonda anlattı. Her iki taraf da [hem Türkiye, hem de Yunanistan], mübadele edilecek halkların yer değiştirmesini başarıyla sonuçlandırmaya imkân olmadığını iddia etmiştir. İşte bu sırada, bir yandan İstanbul'un Rum nüfusunun, öte yandan da Batı Trakya'nın Müslüman nüfusunun mübadele

dışı tutulması görüşü ortaya çıkmıştır. İstanbul nüfusuyla Batı Trakya nüfusu dışında, mübadele ilkesi kabul edilmiştir.

Komisyonda bir ön-sorun söz konusu olmuştur: Nüfus mübadelesi zorunlu mu, yoksa isteğe bağlı mı olacaktır? M. Nansen, mübadelenin zorunlu olmasını salık vermiştir; fakat, Alt-komisyondaki tartışmalar sırasında, Yunan Temsilci Heyeti, mübadelenin gönüllü olmasını istemiştir. Türk Temsilci Heyeti bu teklifi reddetmiştir; Alt-komisyon da, Komisyonun daha çok zorunlu mübadele eğiliminde görünmüş olmasına dayanarak, bu formülü kabul etmiştir.

Türk Temsilci Heyeti, İstanbul'un Rum nüfusunun mübadele dışı tutulması ilkesini kabul etmekle birlikte, bu konuda, vermiş bulunduğu tâvizi ortadan kaldıracak şekilde, bu ilkeye kısıtlamalar ve şartlar koymaya kalkmıştır; fakat M. MONTAGNA'nın ve Müttefik Temsilcilerin direnmesi üzerine, Türk Temsilci Heyeti bu itirazlarından vazgeçerek, öne sürdüğü şartları değiştirmiş ya da onları geri almıştır.

Sonunda, gerek Yunan gerekse Türk uyruğu bütün Rumların İstanbul'da kalması kararlaştırılmıştır. Türkler, yalnız, 30 Ekim 1918 den sonra İstanbul'a gelmiş Rumlara ilişkin olarak, bunların kural-dışı tutulmalarını istemişlerdir; fakat M. MONTAGNA, şimdiye kadar bir başka şart yüzünden elde edilemeyen anlaşma gerçekleştirilebilirse, Türk Temsilci Heyetinin, M. MONTAGNA'nın şüphe etmediği adalet, hakgözetirlik ve uzlaşma duygularından esinlenerek, vermiş olduğu tâvizi genişleteceğini ummaktadır. M. MONTAGNA, son siyasal olayların baskısı altında, İstanbul'u bırakıp gitmek zorunda kalan Rumların bile yurtlarına geri dönebilmelerini Türk Temsilci Heyetinin kabul edeceğini ummaktadır; M. MONTAGNA, İstanbul şehremaneti [*préfecture*] sınırları içinde başkentin ekonomik ve sosyal hayatına bağlı bulunan yerlerde oturmakta olan Rumların da, bulundukları yerlerde kalmalarına izin verileceğine inanmaktadır. Son olarak, M. MONTAGNA, göçmenlerin de bu hükümlerden yararlandırılacaklarını umut etmektedir.

M. MONTAGNA, bu hükümlerden birinin kabulü öteki hükümlerin de kabulüne bağlı olduğu için, bir bütün meydana getiren anlaşmanın, Türk Temsilci Heyetinin öne sürdüğü bir şart yüzünden tam olarak gerçekleştirilemediğini belirtti. Bütün öteki sorunlar, Alt-komisyonun beş ya da altı oturumunda çözümlendiği halde, bu sorunun incelenmesi aşağı yukarı yirmi oturum sürmüştür; denilebilir ki, bu sorun, neredeyse, hiç yeri değilken ortaya çıkmıştır; bütün taraflar görüşlerini savunabildikleri, bir anlaşma zemini bulmak için İngiliz ve Fransız Temsilci Heyetleri çeşitli teklifler öne sürdükleri, Amerika Birleşik Devletleri Temsilci Heyeti görüşünü açıkladığı halde, bu sorunu çözümlemek mümkün olamamıştır. Alt-komisyonca, bu güç sorunu – başka bir deyimle, Patriklik sorununu – Komisyona havale etmekten başka yapılacak bir şey kalmamıştır.

Gerçekten, Türk Temsilci Heyeti, Evrensel Patriklik'in [*Patriarcat oecuménique*] İstanbul'dan uzaklaştırılmasını istemiştir. Bu bir tek sorun yüzünden, yüzbinlerce insanın huzur ve rahatının askıda kalması üzülecek bir şeydir.

M. MONTAGNA'nın şimdi belirtmiş olduğu gibi, anlaşmanın bütün hükümleri birbirine bağlıdır; fakat bu bağlılık, bu hükümlerle çözümlenmiş

sorunlar için söz konusu değildir. İlk iki sorun, üçüncü sorundan ayrı olarak incelenebilir gibi görünmektedir. Bunun için, Komisyon, Patriklik sorununda anlaşmaya varamazsa, M. MONTAGNA, sivil rehinelerin geri verilmesine ve savaş tutsaklarının mübadelesine ilişkin hükümlerin Alt-komisyonca kararlaştırılan şekilde kesin olarak kabul edilmiş sayılmasını istemektedir.

Nüfus mübadelesine ilişkin olarak Alt-komisyona verilmiş görev, böylece, sona ermiş bulunduğundan, M. MONTAGNA, çözümlenmemiş bütün sorunların Komisyona havale edilmiş olduğunu bildirdi.

Lord CURZON, Komisyonun, M. Montagna'ya ve Alt-komisyona, uzun ve bir çok yönden başarılı çalışmalarından ötürü büyük bir gönül borcu altına girmiş olduğunu düşündüğünü söyledi. M. Montagna, çok açık ve özlü konuşmasında, önce, Alt-komisyonun çalışmasının öteki alt-komisyonların çalışmalarından başka bir düzeyde olduğunu belirtmiştir; çünkü, incelenecek sorunlar, yapılmakta olan Andlaşmayla doğrudan doğruya ilgili değildir; bu sorunlar, M. Nansen'in konuşmasından sonra ortaya çıkmıştır. M. Montagna, ikinci olarak, bunların geciktirilmez nitelikte olduğunu belirtmiştir; çünkü bu sorunlar, durumları ve kaderleri her yanda ilgi uyandıran geniş halk ve topluluk sınıflarına ilişkin bulunmaktadır.

M. Montagna, bu topluluk konusunda, Alt-komisyonun yapmış olduğu ve Türk Temsilci Heyetinin katıldığı teklifleri hatırlatmıştır. Önce sivil tutukluların ve rehinelerin verilmesi konusunda bir anlaşma olmuştur. Yunanistan'da bu iki kategoriye giren aşağı yukarı 4.000 Türkün bulunduğu anlaşılmaktadır. İkinci olarak, Türk ve Yunan savaş tutsaklarına ilişkin bir anlaşma yapıldıktan sonra, bunların eşit sayıda mübadele edileceği, artanların da, barışın yapılmasından sonra geri verileceği kararlaşmış gibi görünmektedir. M. Montagna, öteki sorunlar üzerinde görüşmelerin sonucu ne olursa olsun, bu iki tedbirin hemen uygulanacağı umudunda bulunmuştur. Lord CURZON, bu teklife pek büyük bir önem verilmesi gerektiğini düşünmektedir; çünkü, bu savaş tutsakları ya da rehineler için, yabancı bir ülkede, başka bir deyimle Türkiye'de ve Yunanistan'da kalmağa katlanmak son derece güçtür. Lord CURZON, bu mübadeleyi gerçekleştirmek amacıyla gecikmeden anlaşmalar yapılabileceği umudunda olduğunu söyledi.

Alt-komisyonun üçüncü teklifi, Rum ve Türk halklarının çok daha geniş ölçüde mübadelesidir. Lord CURZON, bu mübadelenin zorunlu olarak uygulanmasının gerçekten büyük bir yıkım olacağında, M. Montagna'nın görüşüne katılmaktadır; fakat, bu konuda ne düşündükleri sorulan herkes, görüş birliği içinde, bunun yalnız iyi bir usul değil, şimdiki koşullar altında kaçınılmaz bir çözüm yolu olduğunu da söylemiştir.

İstanbul'da oturan aşağı yukarı 300.000 Rumla, Batı Trakya'daki Müslümanlara gelince, pek çok kimseye göre, bu nüfusun sınırdışı edilmesi İstanbul için ekonomik yönden büyük bir kayıp olacak, öte yandan da, bu göçmenleri barındırmak için Yunanistan'ın karşılaşacağı güçlükleri aşırı ölçüde arttıracaktır.

Alt-komisyondaki tartışmalar sırasında, Türk Temsilci Heyeti, tıpkı Müttefik Temsilci Heyetleri gibi, bu noktaların görüşülmesinde çok büyük bir iyi niyet gösterdiği halde, Alt-komisyonun kuruluşu anında öngörülemeyen ve Konferansda

söz konusu edileceğini Lord CURZON'un hiç düşünmediği bir sorun, birdenbire, ortaya çıkmıştır. Türk Temsilci Heyeti, İstanbul Patrikliği sorununu ortaya atmış ve bu şehirde Rumların yerlerinde bırakılmasını, Patrikliğin kaldırılması şartına bağlamağa çalışmıştır. Girişilmiş görüşmeleri hemen hemen başarısızlığa uğratacak gibi görünen engel, bu olmuştur; işte bunun içindir ki, M. Montagna, bu sorunun çözümlenmesini, Alt-komisyon adına, Lord CURZON'dan rica etmiştir.

Lord CURZON bu konuda elinden geleni yapacağını söyledi.

Patriklik sorunu.

İstanbul Rum Patrikliği bir kaç yüzyıldır bu şehirde yerleşmiş bulunmaktadır. Patriğe ilk kez bir takım ayrıcalıklar verenin Fatih Sultan Mehmet olduğunu, bir kaç hafta önce, İsmet Paşa Konferansda hatırlatmıştır. O vakitten bu yana, bu ayrıcalıklar, birbiri ardından gelen Sultanlarca onanmış ve arttırılmıştır. Üstelik, bu dönemde şöyle bir uygulama da gelişmiştir: Patrik, Rum Ortodoks Kilisesinin başı olduğu halde, her zaman Türk Hükümetine bağlı bir memur olarak kalmış ve atanışı Türk Hükümetince onanmıştır. Son beş yüz yıl boyunca, Patrik, dünyada en çok saygı duyulan ruhanî kişilerden biri olmuştur.

Bu toplantıda ve basında, Konferans başlıyalı beri söylenen sözlere bakınız. Amerika Temsilci Heyeti Başkanı, Patriğin İstanbul'da kalmasını büyük bir israrla isteyen görüşünü açıklamış ve Amerika Birleşik Devletlerinin, uzaklığına rağmen, bu soruna ne kadar çok önem verdiğini belirtmiştir. Lausanne'a geldiğinden beri, Lord CURZON'a, dünyanın her yanından mektuplar ve telgraflar yağmaktadır. Bunların içinde en çoğu ve içten yazılmış olanları, Patriklik konusunda olanlardır.

Lord CURZON, şimdiye kadar Patrikliğin ruhanî ve kilise işlerine ilişkin yetkilerinden söz etmiş bulunmaktadır; Patrikliğin, Lord CURZON'un bir ara değindiği iradeler uyarınca, kamu işleriyle yönetim alanlarında bir takım başka yetki ve görevleri de olmuştur. Türk Temsilci Heyeti, Patriğin, bu yetkileri sonradan siyasal amaçlarla kullandığını, üstelik, Patrikliğin siyasal bir kışkırtma merkezi olduğunu bile iddia etmiştir. Bu iddialar doğruysa, Patrikliğin siyasal ayrıcalıklarını şüphesiz değiştirmek, kısıtlamak ya da bunlara son vermek için, bunlar, yeterli bir neden sayılabilir. Böyle bir teklif – Patriğin yetkilerini kötüye kullandığı ya da bu yetkilerin Türk Devleti için bir tehlike yarattığı ispatlanırsa – öncelikle göz önünde tutulmak gerekir. Ne olursa olsun, bu iddialar, Patriğin ruhanî konulara ve kilise işlerine ilişkin yetkilerine son vermek için bir neden sayılamaz. Patriğin siyasal alanlarla yönetim alanlarında bütün yetkileri elinden alınmakla birlikte, ruhanî konularda ve kilise işlerinde yetkilerini kullanmağa devam etmemesini gerektirecek bir neden de yoktur. Tam, tersine, ruhanî konulara ve kilise işlerine ilişkin bu yetkilerine son verilecek ve Patriklik, yerleşmiş bulunduğu İstanbul'dan uzaklaştırılacak olursa uygarlık dünyasının vicdanı yaralanmış olur.

Lord CURZON, yapmış olduğu teklifin, bu soruna en iyi çözüm olduğu kanısındadır. Bu bakımdan tam bir görüş birliği içinde bulunan Müttefik Temsilci Heyetleri adına, Lord CURZON, Patriklik kurumunun ileride siyasal niteliği ile yönetim alanındaki yetkilerinden yoksun bırakılması ve gene İstanbul'da kalmakla birlikte, salt bir din kurumu halini alması gerekeceğini, Müttefik Devletlerin kabul

ettiklerini bildirmek istemektedir. Lord CURZON, Türk Temsilci Heyetine ve Komisyona bunu teklif etmektedir.

M. BARRÈRE, M. Montagna'nın yaptığı konuşmaya ve bunu tamamlayan Lord Curzon'un görüşlerine bütünüyle katıldığını söyledi. M. BARRÈRE, şimdilik, sivil rehinelerle savaş tutsaklarının mübadelesi konularında gerçekleştirilen anlaşmalardan başka, nüfus mübadelesine ilişkin olarak, aşağıdaki noktalar üzerinde de anlaşmaya varılmış olduğunu belirtmek istemektedir:

1. Batı Trakya Müslümanlarıyla İstanbul'un Rumları dışında, Türkiye ile Yunanistan arasında zorunlu nüfus mübadelesi yapılacaktır.
2. İlk mübadele kafilesini, Rumların Küçük Asya'dan toptan göçleri sırasında, ailelerinden ayrılarak tutuklanan erkeklerin, Anadolu'dan Yunanistan'a geri gönderilmesi meydana getirecektir. Bu geri gönderme pek yakın bir tarihte yapılacaktır.
3. Rum ve Müslüman hakların mübadelesi insanlık ve sağlık nedenleri yüzünden, ancak 1923 Mayısında yapılacaktır.
4. Uluslararası Kızılhaç'ın özel komisyonları, her iki tarafta da, mübadele işlemlerinin yürütülmesine göz kulak olacaklardır.
5. Bu özel komisyonlar, düzenlenecek bir yönetmelik uyarınca, zarar-giderim [tazminat] için, her iki tarafta da bırakılmış malların değerinin hesaplanmasıyla görevli olacaklardır. İki ülkeden birinde bulunan malların değeri, öteki ülkede bulunan malların değerinden büyükse, değer farkı ilgili Devletçe, sözü geçen Karma Komisyonlara ödenecektir. Bu Komisyonlar, hak sahipleri arasında bunlara düşen malları ve bütün paraları bölüştürmekle de görevli olacaklardır.
6. 30 Ekim 1918 tarihinden sonra yerleşmiş olanlar dışında, İstanbul'da oturan bütün Rumların – ayırım yapılmaksızın, ister Türk ister Yunan uyruğu olsunlar – İstanbul'da kalmalarına izin verilecektir.
7. İstanbul'un sınırı, bir önceki [6 ncı] paragrafın uygulanması bakımından, bu şehrin son kanunda kabul edilmiş olan şehremaneti [*préfecture*] sınırları olacaktır.

Bunlar dışında, çözümlenmesi gereken çok önemli bir sorun kalmaktadır: Patriklik sorunu.

Eğer M. BARRÈRE'in umduğu gibi, Lord Curzon'un yaptığı teklif esas alınarak bu sorunu çözümlemek mümkün olursa, Alt-komisyona havale edilen konular üzerinde tam bir anlaşmaya varılmış olduğunu Komisyon görebilecek ve böylece elde edilen sonuçlardan daha doyurucu sonuçlara erişilmesinin gerçekten mümkün olmadığını şüphesiz kabul edecektir.

M. DİAMANDY, Romanya kilisesinin bağımsız olduğunu ve kendi kendini yönettiğini, Evrensel Patriklik ile yalnız ruhanî bağları olduğunu hatırlattı.

M. DİAMANDY, yüzyıllardır İstanbul'da bulunmakta olan Patrikliğe karşı oldu-bitti yollarına başvurulacak olursa, bunun, Romanya'nın dinsel duygularını yaralayacağını Türk Temsilci Heyetine dostça hatırlatmak istemektedir.

İsmet Paşa, genel oturumda yaptığı, ilgi ve dikkatle dinlenmiş olan bir konuşmasında, Türk ulusunun, ulusal ve dinsel hoşgörüsünün bütün çağlar

boyunca kendini göstermiş olduğunu ve bunun Türkiye'de gelenek haline geldiğini söylemiştir. Devletlerin çağdaş düşünceleri de aynı geniş görüşlülüğü zorunlu kılmaktadır.

Romanya Temsilci Heyeti, Konferansda temsil edilen Hıristiyan Devletlerle yeniden dostça ilişkiler kurmak üzere olduğu bir sırada, yüzyıllardır sürüp giden kurumları sarsmayarak dinsel duyguları incitmemekle, büyük bir İslâm Devleti olan Türkiye'nin akıllıca bir siyasal davranışta bulunmuş olacağını düşünmektedir. Dinsel duyguların incitilmesi, uzak bir geçmişe ilişkin olsa bile, uluslarda çoğu zaman ortadan kaldırılması güç izler bırakır.

M. RAKİTCH, iktisat ve hukuka ilişkin iddiaları yeniden belirtmek istemediğini söyledi. Yalnız, yapılmış olan teklifi Türk Temsilci Heyetinin reddetmekte direnmesinin bütün dünyada yaratacağı moral sonuçlara ve can sıkıcı duygulara, bu Heyetin dikkatini çekmekle yetinecektir.

M. RAKİTCH, Auguste Comte'un bir düşüncesini bir bakıma genişletmek istemektedir; Auguste Comte şöyle demiştir: "İnsanlık yaşayanlardan çok, ölülerden meydana gelmektedir." M. RAKİTCH, bu düşünceyi, bugünkü insanlığın oluşmasına geniş ölçüde katkıda bulunmuş olan ve eskilikleriyle olduğu kadar, yaptıkları hizmetler yüzünden de saygıya değer kurumlara uygulamak istemektedir. İşte, insanlığın bir parçasının moral yönden oluşumunda her zaman rolü çok büyük olmuş olan İstanbul'daki Evrensel Patriklik, bu kurumlardan biridir. Yüzyıllar boyunca, birbirini izleyen kuşaklar, Patrikliğe başvurarak kendisinden yardım, destek ve çileli günlerinde avunma ilkeleri bakımından kılavuzluk, günlük yaşayışlarında da Hıristiyan ahlâkının kurallarını göstermesini istemişlerdir. Patrikliğin ortadan kalkması, çok büyük bir moral boşluk bırakacaktır; öyle ki, uygarlığın bir parçası da onunla birlikte ortadan kalkmış gibi görünecektir; her dinden olan insanların vicdanları yaralanacak ve hiç kimse şunu görmezlikten gelemiyecektir: Bir kaç yüzyıllık geçmişiyle, Halifelikten bile eski olan, uygarlık ve moral iyilik alanında yaptıkları – çok gerilerde kalmış dinsel hoşgörmezlik ve kıyıcılık çağında bile – kesintiye uğramamış bulunan saygı değer bir Hıristiyan kurumuna, bütün Devletler içinde yalnız Türk Devleti gereken yeri vermemiş olacaktır. Böyle bir durumun moral sonuçları gecikmeden kendini belli edecektir.

Lord Curzon'un teklifine bütünüyle katılan M. RAKİTCH, Türk Temsilci Heyetinin dikkatini işte bu nokta üzerine, özellikle, çekmek istemektedir.

M. VENİSELOS, Patrikliğe son verilmesi ya da Patrikliğin İstanbul'dan çıkartılması konusunda Türk Temsilci Heyetinin öne sürdüğü iddiaları kısaca inceleyeceğini söyledi. Rıza Nur Bey, Alt-komisyonda, Patrikliğin her zaman için siyasal çabalar göstereceğini israrla belirtmiş, son savaş sırasında da, Osmanlı İmparatorluğunun düşmanlarıyla işbirliği yaptığını söylemiştir. M. VENİSELOS, beş yüzyıldan beri, Patrikliğin Osmanlı İmparatorluğuyla birlikte var olduğunu, ilk defadır ki Türk Hükümetinin onun davranışlarından yakındığını belirtti. Patriklik, Türk Temsilci Heyetinin öne sürdüğü konu dışında, hiç bir konuda Osmanlı İmparatorluğuna karşı borçlu olduğu bağlılığı göstermekte kusur etmemiştir. M. VENİSELOS, bu iddiasını desteklemek için kesin bir örnek vermek istemektedir. Yüz yıl kadar önce, Patrik V nci Grégoire [Gregorius], 1821 Yunan ayaklanmasından

sonra, asılmıştı. Patrik, yalnız, Osmanlı Hükümeti doğrudan doğruya kendisini sorumlu tutmuş olduğu için asılmış değildir. Tam tersine, Rum Ortodoks Kilisesinin başı, Hükümete öylesine içten bağlılık duymaktaydı ki, ayaklanmaya katılacak Osmanlı uyruklarına karşı aforoz ilân etmeye kadar gitmişti. Asılmasının nedeni, o zaman benimsenmiş olan anlayışa göre, Rum ulusu topluluğunun sembolik temsilcisi olması ve Osmanlı Hükümetinin kendisine tanıdığı "*Millet başı*"* – Rum ulusunun başı – sıfatıyla, onun eylemlerinden sorumlu bulunmasıydı.

Son savaş sırasında, daha doğrusu Mondros Silâh-bırakışımından bu yana, olup bitenler, Patriğin Hükümete bağlılık duymadığını ispatlayamaz – çünkü bu olup bitenler yüzünden Osmanlı Hükümeti Patriğe herhangi bir kusur yükleyememiştir. Savaş gibi büyük bir âfetin vicdanlarda yaratabileceği derin karışıklık göz önünde tutulmalıdır; geleceğe ilişkin olarak hüküm vermek için geçmişe dayanmak, hem haksız hem de tehlikeli olur. M. VENİSELOS, Türk Temsilci Heyetinin itirazlarını cevaplandırmak için, Alt-komisyonda, Rıza Nur Beyin, 16 Aralık tarihinde okuduğu yazılı bildiriyi hatırlatmak istemektedir:

"Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türkiye'de oturan [*résidant*] Müslüman-olmayan azınlıklara, Dünya Savaşı sonucu olarak genişlemiş ya da yeni kurulmuş Devletlerdeki azınlıklara sağlanmış hakların aynını tanımaktadır. Eski Osmanlı İmparatorluğu içinde Müslüman-olmayan topluluklara verilen ayrıcalıkların yerine, bu yeni rejim *ipso facto* geçmiş bulunmaktadır.

"Müslüman-olmayan toplulukların eski ayrıcalıkları, teokratik bir monarşi olan Osmanlı İmparatorluğunun siyasal durumunun bir sonucu olduğundan, Halifelikle Devletin birbirinden ayrılmasından, Sultanlığa son verilerek tüm demokratik bir rejimin kurulmasından sonra, bu toplulukların başlarının salt ruhanî bir sıfat dışında hiç bir hak ve ayrıcalıktan yararlanamayacakları kendiliğinden anlaşılır.

"Çeşitli toplulukların iç düzenlerini yöneten ilke, ruhanî başın, Devlet yanında resmî bir temsilci ve Hükümetin, bu azınlıklara ilişkin kararlarının yürütülmesi için bir aracı olmasıydı.

"Hükümetin, eğitim, hayır ve yardım kurumlarıyla olduğu kadar, dünya işleriyle uğraşan bütün öteki kurumlarla ilişkileri, bundan sonra, doğrudan doğruya bu kurumların kendileriyle yürütüleceğinden, din adamları sınıfıyla bunların başı olan kişiye, Hükümetin artık karışamayacağı salt din konularıyla uğraşmak kalacaktır. Bunun gibi Hükümetin, söz konusu din adamları sınıfının alabileceği kararlara karışması da artık söz konusu olmıyacaktır.

"Din özgürlüğü İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, v.b. gibi öteki ülkelerde olduğu üzere, Türkiye'de, çeşitli dinlere bağlı olanlara, dinsel isteklerine serbestçe gelişme olanağı sağlayacaktır; yeni rejim, böylece, din adamları sınıfını salt din alanında kalmağa zorlayarak, dine yeni bir atılım verecektir.

"Şimdiye kadar siyasal bir organ olan Patrikliğin Türkiye dışına çıkartılması gerekir; çünkü, Patrikliğin ve ona organik olarak bağlı kurumların

* Fransızca ve İngilizce metinlerde Türkçe yazılmıştır. (S.L.M.)

siyasal ayrıcalıklarına son verilmesiyle ortaya çıkacak yeni duruma uymasına, Patrikliğin eski davranışları imkân vermeyecektir.

"Biraz önce belirtilen görüşlerden şu sonuç çıkmaktadır: Din adamları sınıfının dünya işlerine ilişkin ayrıcalıklarının ortadan kaldırılması ve Patrikliğin Türkiye sınırı dışına çıkartılması, Türkiye için kaçınılmaz bir zorunluluk olduğu kadar, ilgili bulunan topluluk için de bir kurtuluş yoludur."

M. VENİSELOS, Türk Hükümetinin, Patrikliğin, bu esaslar içinde, fakat Lord Curzon'un teklif ettiği gibi, yalnız ruhanî işlerle kilise işlerine ilişkin yetkiler kullanmak üzere, olduğu yerde bırakılmasını istemek için bu bildiriye dayandığını söyledi. Hiç şüphesiz, Patrikliğin durumunda böyle bir değişiklik yapmağa Kilise hukuku elvermektedir. Fakat herhangi bir yanlış anlamaya yer kalmaması için, evlenmenin, Ortodoks Kilisesince yapılan kutsal bir tören [*sacrément*] sayıldığını ve bu yüzden, evlendirmeye ve evliliğe son vermeye yalnız Kilise makamlarının yetkili bulunduğunu belirtmek gerekir. Bu sorun bir yana bırakıldıktan sonra, Patrikliği, Ortodoks Kilisesinin ileri gelenlerini ve piskoposları, bütün öteki yetkilerinden yoksun bırakmak mümkündür. Böyle davranmakla, Türk Hükümeti, vaktiyle vermiş olduğu yetkileri Patriklikten geri almaktan başka bir şey yapmış olmayacaktır; çünkü, Türk Hükümetinin yakındığı hakları ve ayrıcalıkları tanımayı vaktiyle uygun gören, – Rum ulusu üzerinde nüfuzunu onun aracılığı ile yürütmek için – Patriği bu ulusun başı saymak isteyen de, Türk Hükümeti olmuştur. Koşullar ve düşünceler değişmiştir. Türkiye, teokrasiye bütünüyle son vermek istemektedir. Fakat, böyle olmasaydı bile, Yunan Hükümeti, Patrikliğin, Kilise işlerine ilişkin ve ruhanî yetkilerinden başka bütün öteki yetkilerinden yoksun bırakılmasını kabul edecekti. Patriği artık Rum ulusunun başı saymamak, konmuş olan kanunlarda Patriğe tanınmış siyasal yetki olarak ne varsa bunları kaldırmak, örneğin, Patriğin bir takım kurullara görevi yüzünden [*ex officio*] üye olarak katılmasını öngören Vilâyetler Kanununun hükümlerini, ya da seçim çizelgesinin düzenlenmesini denetlemek hakkını veren Seçim Kanunu hükümlerini kaldırmak, ancak Türk Hükümetinin yetkisi içinde olacaktır.

Bu önemli tâvizlere rağmen, Türk Hükümeti ilk teklifinde direnirse, yalnız insanlığın vicdanını yaralamakla kalmıyacak, böyle bir teklifin uygulanması Kilise hukuku bakımından da imkânsız olacaktır. Gerçekten, Patrik, IV ncü ve V nci yüzyıllardaki büyük gelişmelerden ötürü, Roma Kilisesinin de katılmasıyla, bütün Hıristiyan kiliselerinin kararıyla Evrensel Patrikliğe [*Patriarcat oecuménique*] yükseltilmiş olan İstanbul'un – başka deyimle, Yeni Roma'nın – başpiskoposudur. Dünyada hiç kimse, bu iki görevi birbirinden ayıramaz. Bu, öylesine önemli bir konudur ki, Patrik İstanbul'u bırakıp gitmek zorunda kalırsa, Rum Ortodoks topluluğu ruhanî başını yitirmiş olur; bir başka kimse bu ünvanı almaya kalkışırsa, böyle bir kimse, dinin aslından ayrılmış [rafızî, *schismatique*] duruma düşer; yalnız bu bile, bir kimsenin *ipso facto* aforoz edilmesine yeterlidir. Bu yüzden, Müslüman-olmayan azınlıklar yüzyıllardır var olan Kilise örgütünden yoksun bırakılacaklarsa, onlara garantiler vermeğe çalışmak da boşuna olur.

Sonuç olarak, M. VENİSELOS, Türk Temsilci Heyetinin, Avrupa andlaşmalarıyla azınlıklara sağlanan garantinin aynını Müslüman-olmayan azınlıklara

tanıyan Ankara Misakı hükümlerini aşan şeyler istemekte olduğunu belirtti. Romanya ve Yunanistan'ın imzaladığı andlaşmalar, korunan azınlıklara din işlerinde özerkliği sağlamağa yönelmiş hükümleri kapsamaktadır. Üstelik, Türk Hükümeti, Müttefik Hükümetlerin 23 Eylül 1922 tarihli Notasına verdiği cevapta, Müslüman-olmayan azınlıklara böyle garantiler vermeği yeniden yüklenmiştir. Başka şartlar yanında böyle bir şartladır ki, Yunan Hükümeti, Doğu Trakya'yı boşaltarak Türkiye'nin isteğini yerine getirmeği kabul etmiştir.

Türk Temsilci Heyeti, bütün Ortodoks Kiliselerinin, başları olan Patriğin İstanbul'da bırakılmasını istediğini bilmezlikten gelemez. Eğer, başkalarına benzemeyen rejimi Rusya'nın bu Konferansa katılmasına engel olmasaydı, Temsilci Heyetleri, Ortodoks Kilisesinin başına dokunulmamasında, dinlerine bağlı 100 milyondan çok insanın dileğini, Rusya'nın ağzından dinlemiş olacaklardı. Böylece, 140 milyondan çok insan, Patriklik kurumuna zarar verilmemesini, Türk Temsilci Heyetinden istemektedir. Ortodoks uluslar yalnız değillerdir; Çağıran Devletler, onların seslerine kendi seslerini de katmışlardır; uzaklığına rağmen, Patrikliğin İstanbul'da kalmasında çok ciddî olarak direnen Amerika Birleşik Devletlerinin resmî görüşünü, komisyon dinlemiştir. Ters bir kararla vicdanı şüphesiz yaralanacak olan bu büyük demokrasinin çağrısına, Türk Temsilci Heyetinin kulaklarını tıkaması mümkün değildir.

M. VENİSELOS, bütünüyle katıldığı Lord Curzon'un teklifi uyarınca, siyasal yetkilerden sıyrılmış Patrikliği, İstanbul'dan uzaklaştırmakta Türk Hükümetinin direnmeyeceğini ummaktadır. Şu da var ki, Patrikliğin olduğu yerde bırakılması, Türkiye'nin de kendi yararınadır; çünkü, İstanbul için, Ortodoks Kilisesi başının bulunduğu yer olarak kalmak, pek ilgilenilmeyecek bir şey de değildir. Son olarak, M. VENİSELOS, Yunan Temsilci Heyetinin – Türk Hükümeti Lord Curzon'un teklifine katılırsa – şimdiki Patriğin çekilmesini kolaylaştıracak biçimde davranmağa hazır olduğunu da sözlerine ekledi.

İSMET PAŞA, tutsakların mübadelesiyle nüfus mübadelesine ilişkin sorunları incelemekle görevli bulunan Alt-komisyonun raporunu büyük bir dikkatle incelemiş ve M. Montagna'nın bu konuya ilişkin açıklamalarını dinlemiş olduğunu söyledi.

Bu raporda, İSMET PAŞA, Türk Temsilci Heyetinin çözümlenmiş olduğunu bilmediği bir takım sorunların kesin bir çözüme bağlanmış gibi gösterildiğini ve bir takım başka sorunlara ilişkin olarak da oldukça önemli yanlışlar yapılmış olduğunu belirtmek zorundadır.

Türk Temsilci Heyeti, Yunanistan'da tutuklu bulunan sivil Türklerin sayısının 4.000 olduğunu hiç bir zaman söylememiştir; tam tersine, bu sayının 10.000 den az olmadığını söylemiştir. Gerçekten, Türk Temsilci Heyetinin bugüne kadar aldığı bilgiler göstermektedir ki, Anadolu'dan ve Doğu Trakya'dan götürülenler de hesaba katılmak üzere, Yunanistan'daki Türk sivil tutukluların sayısı 9.595 erkek, 251 kadın ve 11 çocuğa yükselmekte, toplam olarak 9.857 kişiyi bulmaktadır. Türk Temsilci Heyeti tutukluların bir kısmını gösteren çizelgeyi vermiş bulunmaktadır ve [bu çizelgeleri] vermeğe devam edecektir.

Türkiye'de şimdiki halde Yunanlı rehine yoktur; kaldı ki, Yunan Temsilci

Heyeti, Alt-komisyonda bu konuya ilişkin hiç bir bilgisi olmadığını belirtmiş ve söyliyecek hiç bir şey bulamamıştır.

Geri verilen Türk savaş tutsaklarının sayısına eşit sayıda Yunan tutsağının serbest bırakılması, Türk Temsilci Heyetinin sunduğu çizelgelerde gösterilen bütün tutukluların ve bütün Türk savaş tutsaklarının Türkiye'ye geri verilmesinden sonra yapılacaktır; bu geri vermeye ilişkin incelemeler, zorunlu olarak biraz vakit alacağından, Yunan tutsaklarının, Türk tutsaklarını getiren gemilerle gönderilmeleri mümkün olamıyacaktır; bunlar, Türk sivil ve asker tutsaklarının sayısı anlaşıldıktan ve hepsi serbest bırakıldıktan sonra geri verilebilecektir.

Herhalde, bu geri verme, barışın yapılmasından önce ve mümkün olduğu kadar vakit yitirmeden gerçekleştirilmelidir.

Geri verilen Türk tutsaklarına eşit sayıda Yunan tutsağı geri verildikten sonra, Türkiye'de kalacak Yunan savaş tutsakları, barış yapıltıktan sonra gönderilecektir; Türk Temsilci Heyeti, sivil Türk tutsaklarının bir hafta ve asker tutsakların iki hafta içinde Türkiye'ye geri verilmesini istemişti.

Türk Temsilci Heyeti, nüfus mübadelesi sorunu dışında, tutsaklara ilişkin olarak alınmış kararın Komisyona sunulmasını Müttefik Temsilci Heyetlerinden bir çok defa istemiş bulunmaktadır; gecikmeye hiç gelmeyen ve salt bir insanlık sorunu olarak beliren bu geri verme konusu, daha karmaşık olan nüfus mübadelesi konusuyla karıştırılmamalıdır.

Bu isteğin kabul edilmemesi, rehine olarak götürülen savaşa katılmamış Türklerin ve – yakınmaları sürekli olarak Türk Temsilci Heyetine gelen – talihsiz Türk tutukluların katlandıkları acıları ve sıkıntıları süregötürmüştür.

İSMET PAŞA, bu sorunun çözümünü, karışık bir siyasal sorunun çözümüne bağlamağı öngören tasarının, hakgözetirliğe uygun olmayacağını söylemek zorundadır.

Yunanistan'ın rehine olarak götürdüğü ve savaşamayan [gayri muharip] Türklerin çektikleri acıları uzatma olanağını Yunanistan'a vermek, Türkiye'ye karşı büyük bir haksızlık olur.

Türk Temsilci Heyeti, Batı Trakya'nın kaderini saptamak için plebisite başvurulmasını istediğinden, bu bölge halkının mübadele dışı tutulmasını da istemiş bulunmaktadır.

İstanbul halkına gelince, Müttefik Temsilci Heyetleri, ekonomik bakımdan önemli bir merkez olan İstanbul gibi şehirlerden, bir iktisat ve ticaret etkeni olan unsurların birden bire uzaklaştırılmalarını istemediklerinden ve şehirlerde oturanlara karşı köylerde oturanların mübadele edilmeyeceklerini bildirdiklerinden, sözü geçen halk da mübadele dışı bırakılmıştır. Fakat, mübadele yalnız köylerde oturanlar arasında yapılacak da değildir; çünkü, Yunanistan'ın bırakıp gidecek olan Türkler arasında pek çok şehirli de vardır. Öte yandan, İstanbul Rumlarının ekonomik hayatta önemli bir etken olmaları iddiası, kendilerinin zorunlu mübadele dışı bırakılmalarını istemek için inandırıcı bir kanıt da sayılmaz. Herkes bilir ki, bu Rumlar, bakkal ve benzeri işler yapan bir küçük esnaf sınıfı meydana getirmektedirler ve onların yerini başkalarının alması güç değildir.

Bütün bu haklı görüşlere rağmen, bir uzlaşma zihniyetiyle davranan Türk

Temsilci Heyeti, İstanbul Rumlarının, ilke olarak, mübadele dışı tutulmasını öngören öteki Temsilci Heyetlerinin isteğini kabul etmeğe razı olmuştur. Bununla birlikte, Türk Temsilci Heyeti, Rumlar arasında, aşağıda belirtilen kategorilere giren kimselerin bu mübadeleye sokulması için direnme zorunluluğunu da duymaktadır. Türk Temsilci Heyetinin bu konuya ilişkin isteğinin haklı ve sağlam bir temele dayandığını Müttefik Temsilci Heyetlerinin kabul edeceklerine, İSMET Paşa'nın şüphesi yoktur.

Türk Temsilci Heyetinin mübadele dışı tutulmamalarını istediği kategoriler şunlardır:

1. İstanbul'a 30 Ekim 1918 den sonra gelmiş Rumlar.
2. İstanbul şehremanetinin [*Préfecture de la Ville de Constantinople*] 1912 de çizilmiş sınırının dışında oturan Rumlar.
3. Türk düşmanlığı politikasına katılmış olan Yunanlı kimseler ya da dernekler.

Bu üç kategori içine girenler de mübadelenin kapsamına alınmalıdırlar.

Patriklik sorununa gelince, İSMET PAŞA, Patrikliğin siyasal ya da yönetime ilişkin işlerle bundan böyle hiç uğraşmayacağı, yalnız salt din alanına giren işlerle yetineceği konusunda, Konferans önünde, Müttefik Temsilci Heyetlerinin ve Yunan Temsilci Heyetinin yapmış oldukları resmî konuşmaları ve verdikleri garantileri senet saymaktadır.

M. Veniselos'un bir takım görüşlerine cevap veren İSMET PAŞA, azınlıkların hakları sorununun daha önce incelenmiş olan, Andlaşmanın ilgili kesimindeki hükümlerle çözümlenmiş bulunduğunu belirtti.

Patrikliğin İstanbul'dan uzaklaştırılmasına gelince, bunu Türkler, İstanbul Rumlarının mübadele dışında bırakılması söz konusu olduğu sırada teklif etmişlerdi.

İSMET PAŞA, başkanlığını yaptığı Temsilci Heyetinin uzlaşıcı eğilimlerinin en büyük bir kanıtını ortaya koymak üzere, belirttiği şartlar içinde ve senet saymış bulunduğu garantilere dayanarak, bu tekliften vazgeçmektedir.

Lord CURZON, sivil rehinelerle savaş tutsaklarının hemen mübadele edilmesi sorununu ayrıntılı olarak incelemek istemediğini, fakat sayıları ne olursa olsun, mübadelenin gecikmeden yapılacağını ummakta olduğunu söyledi.

İsmet Paşa'nın konuşmasını bitirirken söylediklerine gelince, Lord CURZON, öne sürmüş olduğu telkinin Türk Temsilci Heyeti Başkanınca böyle bir anlayışla karşılanışını görmekle mutluluk duymaktadır. Türk Temsilci Heyetinin, Patriği İstanbul'dan çıkartma isteğinden vazgeçtiğini, Komisyon, şüphesiz pek büyük bir memnunlukla öğrenmiş bulunmaktadır. Lord CURZON, bu haberin Konferansça büyük bir sevinçle karşılanacağına olduğu kadar, dünyada da çok büyük bir izlenim yaratacağına ve Konferansın çabalarını yöneltmiş bulunduğu görevi de kolaylaştıracağına inanmaktadır.

M. VENİSELOS, Patriklik gibi çok önemli bir sorunun çözüm bağlanmasından sonra, Alt-komisyonun bütün çalışmalarını tamamlamakta hiç bir güçlükle karşılaşmayacağından şüphe etmemekte olduğunu söyledi.

Sivil tutuklulara gelince, M. VENİSELOS, askerî işgal süresince adî suçlardan

hüküm giymiş kimselerle, bu gibi suçlar yüzünden kovuşturmaya uğramış bulunan, fakat silâh-bırakışımının imzalanması sırasında kendilerine karşı girişilmiş kovuşturmalar durdurulmuş olan kimselerin söz konusu olduğunu belirtti. M. VENİSELOS, Küçük Asya'da tutuklanmış vücutça sağlam erkeklerin ve savaş tutsaklarının mübadelesinin geciktirilmeden gerçekleştirilmesi konusunda bir anlaşmaya varılmasını istedi. Aslında, Türk Hükümeti, Rumlardan askerlik hizmeti yapabilecek olanları tutuklamış olduğu için, Yunanistan'a kaçıp sığınmış olanlar, gerçek ailelerden çok, aile kırıntılarıdır. M. VENİSELOS, mübadelenin hemen yapılmasının imkânsız olduğunu anlamakla birlikte, ne zaman yapılabileceğinin kararlaştırılmasını istemektedir. Bu mübadeleden sonra, bunlardan daha az önemli olan sivil rehinelerin mübadelesine girişilecektir. M. VENİSELOS, hâlâ askıda kalmış sorunları bir çözüme bağlamak üzere, Alt-komisyonun bir an önce toplantıya çağrılmasını istemektedir.

M. MONTAGNA, mübadele, Alt-komisyonun raporunda da gösterildiği üzere, tarafların verecekleri çizelgelere dayanarak yapılacağından, Yunanistan'da 9.000 sivil Türk tutuklu bulunduğu yolunda İsmet Paşa'nın belirttiği rakamların tartışılmasının gerekli olmadığı kanısında bulunduğunu söyledi. M. Veniselos'un öne sürdüğü görüş, Alt-komisyonca kabul edilmiştir.

Alt-komisyonun çalışmalarının başından beri, bütün hükümlerin tek bir bütün meydana getirdiği, örneğin erkek nüfusun geri verilişi önceden kararlaştırılmadıkça, sivil tutukluların geri verilmesinin de mümkün olamayacağı üzerinde anlaşmaya varılmıştı.

M. MONTAGNA, Alt-komisyonun, askıda kalmış bir kaç noktanın çözümünde güçlükle karşılaşmayacağını ummaktadır.

Üzerinde anlaşmaya varılmamış konuların bir çözüme bağlanması ve bir sözleşme tasarısı hazırlanması için, Alt-komisyonun en kısa bir süre içinde toplanması kararlaştırıldı.

Oturuma saat 12.35 de son verildi.

Genel Sekreter:
R. MASSİGLİ

Uygun bulunmuştur:

F. L. BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Thomas SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); E. LAGARDE (*Fransa*); Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); Const. CONTZESCO (*Romanya*); V. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET (*Türkiye*).

(20) SAYILI TUTANAĞA EK

BİRİNCİ KOMİSYON BAŞKANI LORD CURZON'A NÜFUS MÜBADELESİ ALT-KOMİSYONU BAŞKANI M. MONTAGNA'NIN SUNDUĞU RAPOR

Lausanne, 8 OCAK 1923

Sayın Başkan,

Ekselânslarının başkanlığını yaptığı Birinci Komisyonun 1 Aralık 1922 tarihli genel oturumunda Dr. Nansen'in raporunun okunmasından ve Rum nüfusun Anadolu'daki durumu üzerinde kısa bir görüşmeden sonra, Komisyon, ilgili iki taraf arasında ayrı bir anlaşma yapılması amacıyla, nüfus mübadelesine (Rum ve Türk azınlıklarına) ilişkin bütün sorunları incelemekle görevli özel bir komite kurulmasını kararlaştırmıştı.

Bu komite, Çağıran Devletlerden her biriyle, Türkiye ve Yunanistan'ın birer temsilcisinden ve uzmanlardan meydana gelmek üzere, hemen kurulmuştu. Komitenin başkanı olma şerefini bana verdiler.

Ertesi gün, bu Komite ilk toplantısını yaptı; bu oturum, neredeyse bütünüyle, Dr. Nansen'in, Anadolu'da ve Yunanistan'da yaptığı soruşturmanın sonuçlarıyla, durumun kural-dışı ve ağır koşullarının yarattığı çeşitli sorunların mümkün olduğu kadar çözümlenmesini öngören telkinlerini açıkça ve tam olarak anlatmasıyla geçti.

Komite, aşağıdaki başlıklar altında derlenmiş olan bu sorunları hemen incelemeğe başladı:

1. Sivil rehinelerin geri verilmesi.
2. Savaş tutsaklarının mübadelesi.
3. Nüfus mübadelesi (Rum ve Türk azınlıklar).

Daha başlangıçta, aşağıdaki konularda anlaşmaya varılmış olduğunu belirtmek gerekir:

(a) Komite, önce, incelenmekte olan konular üzerinde, ilkeler bakımından bir anlaşmaya varmağa çalışmakla yetinecektir.

(b) İlkeler bakımından bu anlaşmaya varıldıktan sonra, uygulama yollarının saptanmasına geçilecektir (ayrıntı noktalarına ilişkin kurallar).

(c) Bütün kararlar bölünmez ve parçaları birbirini tamamlayan bir bütün olan bir anlaşma meydana getirecektir; anlaşmanın çeşitli parçaları, geçerlilikleri ve yürürlüğe konmaları bakımından birbirine bağımlı olacaktır.

Türk ve Yunan Temsilcileri arasında bir takım noktalar üzerinde anlaşmazlık bulunmasına rağmen, ilk iki soruna ilişkin olarak tam bir anlaşmaya varmanın mümkün olduğunu memnunlukla belirtmek isterim. Görüşmelerin ayrıntıları üzerinde durmadan, hemen, bu anlaşmanın ne olduğunu kısaca açıklamağa geçiyorum:

1. *Sivil Rehinelerin Geri Verilmesi*

Türk Temsilci Heyetinin söylediklerine göre, Yunan birliklerince Anadolu'dan alınıp götürülen ve Yunanistan'da tutuklu [*internés*] bulunan Müslüman Türk uyruklarının sayısı aşağı yukarı 4.000 kişidir. Dr. Nansen'in tavsiyesi uyarınca ve Müttefik Temsilci Heyetlerinin ricaları üzerine, Yunan Temsilci Heyeti, en önce bu Türk sivil rehinelerin serbest bırakılmaları ve Türk Hükümetine İzmir'de teslim olunmalarını kabul etmiştir. Öte yandan Türk Temsilci Heyeti de, Yunan Temsilci Heyetinin isteğine uyarak, Yunan-Türk çatışması sırasındaki son siyasal ve askerî olaylar yüzünden, Türkiye'de alıkonmuş Yunan uyruğu sivil tutuklularla rehinelerin Yunanistan'a geri verilmesini kabul etmiştir.

Bu rehineler:

(a) Saptanacak çok kısa bir süre içinde;
(b) Türk ve Yunan Temsilci Heyetlerinin Komiteye vermiş oldukları ya da verme hakkını saklı tuttukları ad çizelgelerine dayanarak; ve
(c) Uluslararası Kızılhaç Komisyonlarının yardımıyla geri verileceklerdir.

2. *Savaş Tutsaklarının Mübadelesi*

Bu sorun da, başlangıçta, bir takım görüş ayrılıklarına yol açmıştır. Türk Temsilci Heyeti, Anadolu savaşının sonuçlarına dayanarak, Yunanistan'ın elinde bulundurduğu bütün Türk tutsaklarının mübadelesiz geri verilmesinde direnmekteydi. Türkiye, belirli bir sayıda Yunan tutsağının geri verilmesine yer olup olmadığına hükmetmek için, Yunanistan'ın göstereceği iyi niyeti göz önünde bulundurma hakkını saklı tutmak istiyordu.

Müttefik Temsilcilerin ısrarı üzerine, Türk Temsilci Heyeti bu kesin tutumundan vazgeçmiş ve, görüş birliği içinde, şu kararlar alınmıştır:

(a) Yunanistan, saptanacak pek kısa bir süre içinde, elinde bulunan bütün Türk savaş tutsaklarını geri verecek ve bunları Türk makamlarına teslim etmek için, kendi hesabına ve bir defada, İzmir'e taşıyacaktır.
(b) Türkiye, eşit sayıda Yunan tutsağı geri verecek ve bunları, Türk tutsaklarını İzmir'e getirecek olan aynı gemilere bindirmek üzere hazır bulundurmağa özen gösterecektir. Bu şart, kolayca anlaşılacağı gibi, hem genel olarak tutumlu davranmak için, hem de özellikle, ilgili tarafların gösterdikleri uzlaşma zihniyeti sayesinde teklif ve kabul edilmiştir.
(c) Türkiye'nin elinde bulunan ve sayıca daha çok olan Yunan savaş tutsaklarından geri kalanları, Türkiye, barışın yapılmasından sonra Yunanistan'a geri verecektir.
(d) Savaş tutsaklarının mübadelesine ilişkin bütün işlemler, Uluslararası Kızılhaç Komisyonlarının yardımıyla yürütülecektir.

Programımızın son noktası üzerinde de – her ne kadar yoğun ve sürekli görüşmeler ve tartışmalar gerekmişse de – ilke bakımından bir anlaşmaya varılabilmiştir.

3. *Nüfus Mübadelesi (Rum ve Türk azınlıkları)*

Bu konuya ilişkin olarak çok önemli bir sorun – başka bir deyimle, bu mübadelenin isteğe bağlı mı, yoksa zorunlu mu olması gerektiği sorunu – ortaya çıkmıştır. Bu konu, önce, Komisyonda tartışılmıştır. Hiç kimse, zorunlu mübadeleden yana çıkmak istememekle birlikte, Dr. Nansen, uygulama ve tutumlu davranma bakımından, ister istemez, zorunlu mübadele yolunu, yararlı ve etkili tek çözüm olarak salık verme eğiliminde görünmüştür. Komisyonda da, bütün Temsilci Heyetleri, bu zorunluluğa, istemeye istemeye, katılır göründüler.

Bununla birlikte, özel komitedeki görüşmeler sırasında, mübadelenin isteğe bağlı olarak uygulanmasını teklif eden Yunan Temsilci Heyetinin yazılı bir bildirisiyle, bu sorun yeniden söz konusu oldu. Türk Temsilci Heyeti açıkça bu teklife karşı çıktığından, daha önce alınmış karardan vazgeçilmedi. Başka bir deyimle, bu konuyu yeniden ele almak kesin olarak gerekli görülmezse, mübadele zorunlu kalmaktadır.

Bununla birlikte şurası dikkat çekicidir ki, mübadelenin isteğe bağlı olması ilkesini kabul etme yoluna gidilirse, bu konuda varılmış anlaşmanın varlık nedeni kalmıyacak ve bir başka anlaşma hazırlamak gerekecektir.

Şimdi, kararlaştırılmış olan düzenlemenin özünü açıklayacağım; hemen söylemem gerekir ki, Türk Temsilci Heyetinin öne sürdüğü şartlardan biri üzerinde ortaya çıkan ve çözümlenemeyen bir görüş ayrılığı yüzünden, anlaşma tam olamamıştır.

Türk Temsilci Heyeti, nüfus mübadelesinin, Batı Trakya'dakiler dışında, Yunanistan'daki bütün Müslüman azınlıklarla, İstanbul'daki Rumları da içine almak üzere, Türkiye'de yerleşmiş [*établis*] bütün Rumları kapsamasını israrla istemekteydi.

Yunan Temsilci Heyeti ise, Türk Temsilci Heyetince Batı Trakya Müslümanları yararına istenilen kural-dışılığın, İstanbul Rumlarına da uygulanmasında direnmekteydi.

Tarafların aynı ölçüde direnmeleri yüzünden, tartışmalar, Komitenin bir kaç oturumu boyunca sürmüştür.

Türk Temsilci Heyeti, istatistiklere dayanarak, İstanbul'da bir Rum nüfus bırakmanın imkânsız olduğunu söylemekteydi; çünkü, onların yerine Yunanistan'dan gelecek Müslüman halkın bir kısmını yerleştirmek gerekmekteydi.

Öte yandan, Yunan Temsilci Heyeti de, karşıt istatistiklere dayanarak, Yunanistan'ın, sığınmak üzere gelmiş bir milyona yakın Anadolu göçmeninin istilâsına uğramış bulunduğunu, bu yüzden İstanbul Rumlarını da kabul edecek durumda olmadığını iddia etmekteydi.

Türk Temsilci Heyetinin istatistiklerine dayanarak, ülkesi içinde Yunanistan Müslümanlarını yerleştirmek için, İstanbul Rumlarını uzaklaştırmanın Türkiye için zorunlu olmadığını, matematik olarak ispatlayabildik. Batı Trakya dışında,

Yunanistan'da kalan bütün Müslümanları alabilmek için – savaşın yıkıntılarına rağmen – Doğu Trakya'da ve Anadolu'da pek çok toprak olduğuna, Türk Temsilci Heyetini inandırabildim.

Son olarak, Türk Temsilci Heyeti, tezimizin kabulünü zorunlu kılan, moral, ekonomik ve sosyal nedenlerin sağlamlığını gördü. Türk Temsilci Heyeti, ilke olarak, Rumların, az sayıda olmak üzere, İstanbul'da kalmasına razı oldu. Türk Temsilci Heyeti aşağıdaki kural-dışı durumları ve şartları öne sürdü:

(a) Türk uyruğu olmayan bütün Rumların İstanbul'da çıkartılması.

(b) İstanbul doğumlu olmayan Türk uyruğu bütün Rumların İstanbul'dan çıkartılması.

(c) Son üç yıl içinde Türkiye'ye karşı düşmanca davranmış bütün Rum derneklerinin ve birliklerinin İstanbul'dan uzaklaştırılması.

(d) İstanbul Rumları yararına kabul edilmiş kural-dışılıktan yalnız Beyoğlu, Istanbul ve Üsküdar Rumlarının yararlanması.

(e) Evrensel Patrikliğin, bütün organları ve kurullarıyla birlikte, İstanbul'dan uzaklaştırılması.

Türk Temsilci Heyeti, bu hükümlerden bir kısmından vazgeçmeğe, bir kısmını da değiştirmeğe razı edilmiştir; fakat son nokta üzerinde, başka bir deyimle, Evrensel Patrikliğin İstanbul'dan çıkartılması konusunda direnmekten vazgeçmemiştir.

Yunan Temsilci Heyeti ise, aşağıda kısaca belirteceğim nedenlere dayanarak, bu son şartın kabulüne kesin olarak karşı çıkmıştır; öte yandan, Yunan Temsilci Heyeti, bir takım derneklerin ve birliklerin İstanbul'dan uzaklaştırılmasına ilişkin (c) noktasında öngörülen şartı kabul etmiştir.

Özet olarak, doğrudan doğruya Türk ve Rum halklarının mübadelesi konusunda anlaşma, aşağıdaki noktalar üzerinde gerçekleşmiştir; bu anlaşma, aslında, konuyu bütünüyle kapsamaktadır:

1. Batı Trakya Müslümanlarıyla İstanbul Rumları dışında, Türkiye ile Yunanistan arasında zorunlu bir nüfus mübadelesi yapılacaktır.
2. İlk mübadele kafilesi, Küçük Asya Rumlarının toptan göçleri sırasında ailelerinden ayrılmış olan ve tutuklu bulunan erkeklerin Anadolu'dan Yunanistan'a geri gönderilmesiyle meydana getirilecektir. Bu geri gönderme, saptanacak çok yakın bir tarihte yapılmalıdır.
3. Rum ve Müslüman halkların mübadelesi, insanlık ve sağlık nedenleri gereğince, ancak 1923 Mayısında yapılacaktır.
4. Uluslararası Kızılhaç Komisyonları, her iki tarafta da, mübadele işlemlerinin yapılışına göz kulak olacaklardır.
5. Zarar-giderimi saptamak üzere, düzenlenecek bir yönetmelik uyarınca, özel komisyonlar, her iki tarafta bırakılacak malların değerini hesaplamakla görevlendirileceklerdir. İki ülkeden birinde bırakılan malların değeri öteki ülkede bırakılan malların değerinden büyükse, değer farkı ilgili Devletçe sözü geçen Karma Komisyonlara ödenecektir. Bu Komisyonlar, malların ve kendilerine ödenmiş olan bütün paraların, hak sahipleri arasında bölüştürülmesiyle de görevli olacaklardır.

6. Ekim 1918 tarihinden sonra İstanbul'a gelmiş olanlar dışında, İstanbul'da oturan bütün Rumların – Türk ya da Yunan uyruğu olsunlar – ayırım yapılmaksızın İstanbul'da kalmalarına izin verilecektir.
7. Bir önceki paragrafın uygulanması bakımından, İstanbul'un sınırı bu şehrin, son kanunda kabul edilen şehremaneti [*préfecture de la ville*] sınırları olacaktır.

Türk Temsilcisinin, görüşmelerin başından beri, bütün bu şartlara razı olarak, iyi niyet ve uzlaşma zihniyeti gösterdiğini kabul etmek zorundayım. Şunu bile düşündüğümü söyliyeceğim: Eğer anlaşmazlık konusu olarak kalmış bir noktada da uzlaşmaya varılabilmiş olsaydı, Türk Temsilci Heyeti, yukarıdaki hükümlerden bir kaçının kapsamını genişletmeğe de razı olurdu; belki de şu aşağıdaki noktaları kabul ederdi:

(a) Şehremaneti [*préfecture*] yönetiminin içinde bulunmayan öteki yerlerde de (örneğin Pendik'te), Rumların oturmasına izin verecek biçimde, İstanbul bölgesinin sınırlarını genişletmek.
(b) 30 Ekim 1918 tarihinden sonra gelen Rumların da İstanbul'da kalmalarına izin vermek.
(c) Son siyasal olayların baskısı altında İstanbul'dan ayrılan ve ayrılmağa devam eden İstanbul Rumlarının yurtlarına dönmelerine izin vermek.

Böylece, anlaşma tamamiyle doyurucu olur ve yalnız uygulama yollarını saptamamız kalırdı.

Yukarıda belirtildiği gibi, Türk Temsilci Heyetinin, anlaşma yapılmasını kabul etmek için vazgeçemediği tek şart, özellikle İstanbul Rumlarının zorunlu mübadelenin dışında tutulmasına ilişkin olarak, Evrensel Patrikliğin İstanbul'dan çıkartılması şartıdır.

Bu sorun çok uzun tartışmalara konu olmuştur.

Böyle bir tedbire, başlangıçtan beri, İngiliz Temsilci Heyeti karşı çıkmıştır; çünkü, İngiliz Temsilci Heyeti, geçmişi yüzyıllara varan bu Osmanlı kurumunun Ortodoks dininin sembolü olduğunu, Evrensel Patrikliğin İstanbul'dan çıkartılmasının, yalnız Ortodoksları değil, fakat bütün Hıristiyan dünyasının dinsel duygularını yaralayacağını, İngiltere'de ve başka yerlerde pek üzücü bir etki yapacak nitelikte olduğunu iddia etmiştir.

Fransız Temsilci Heyeti, İngiliz Temsilci Heyetiyle aynı görüşü savunmuş, Patrik aynı zamanda İstanbul Başpiskoposu [*Archevéque de Constantinople*] olduğundan, Ortodoks topluluğunu, ruhanî başından yoksun bırakmanın mümkün olmadığını sözlerine eklemiştir.

Geçen 16 Aralık oturumunda, Türk Temsilci Heyeti, Alt-komisyona yazılı bir bildiri sunmuştur. Bu bildiride Büyük Millet Meclisi Hükümetinin, Dünya Savaşı sonucu olarak genişlemiş ya da yeni kurulmuş olan Devletlerce tanınan aynı hakların, Türkiye'de oturan azınlıklara verilmesi niyetinde olduğunu öne sürmekteydi; Türk Temsilci Heyeti şunları da eklemekteydi: Türk Hükümeti, Halifelik'le Devletin birbirinden ayrılması ve demokratik rejimin kurulması yüzünden, Osmanlı İmparatorluğunda, Müslüman-olmayan topluluklara tanınmış bulunan ayrıcalıklara son vermiştir; azınlıkların hayır, eğitim ve yardım ku-

rumlarıyla Devlet arasındaki ilişkilerin doğrudan doğruya yürütülmesi gerekmektedir; din adamları sınıfı ile bu sınıfın en büyük başının, gelecekte, yalnız ruhanî işlerle uğraşmaları zorunludur. Her zaman siyasal bir organ olmuş bulunan Patriklik, yararlanageldiği siyasal ayrıcalıkların ve kendisine organik bakımdan bağlı kurumların ortadan kalkmasından sonra, varlık nedenini yitirmesi yüzünden, Türkiye sınırı dışına çıkartılmalıdır.

Bu bildirinin okunmasından sonra, Amerika Birleşik Devletleri Temsilci Heyeti, Evrensel Patrikliğin İstanbul'da bırakılması yönünde Amerikan kamu oyunun büyük bir bölümünce açıklanan istekleri, Amerikan Hükümeti adına belirtmiştir.

Yunan Temsilci Heyeti, Evrensel Patrikliğin İstanbul'dan uzaklaştırılmasını öngören bir anlaşmaya taraf olamayacağını söylemiştir; çünkü, bu kurum Türktür, Yunanlı değildir; bu yüzden, Yunanistan'ın bu anlaşmayı imzalamasının hiç bir değeri olmıyacaktır.

Tartışmalara karışmama ve Türk ve Yunan Temsilci Heyetlerine ölçülü davranmaları için öğüt vermeme rağmen, bu sorun üzerinde bir anlaşma elde edilememiştir.

Bunun üzerine, Fransız Temsilci Heyeti uzlaştırıcı bir formül bulmak amacıyla, şöyle bir telkin öne sürmüştür: İstanbul'da bir Patriğin kalması; bu Patriğin, yönetim yönünden ve siyasal yönden Yunanistan, Romanya, Yugoslavya, v.b. Ortodoks kiliseleriyle ilişkileri olmadığı gibi, bağımsız olan İstanbul Kilisesiyle de ilişkisi olmaması. Patriğin, Ortodoksların dinsel başı olması sıfatıyla, sınırlı yetkileri olacaktır. Patrik, Türk Hükümetince uygun bulunacak adaylar çizelgesinden seçilebilecektir; öte yandan, Patriğin, ruhanî konulardaki çalışmaların ötesine geçip geçmediğini denetlemeye, Türk Hükümetinin yetkisi olacaktır.

Geçen 26 Aralık oturumunda, Yunan Temsilci Heyeti, Alt-komisyona yazılı bir bildiri sunarak, bir önceki oturumda Türk Temsilci Heyetinin öne sürdüğü iddiaları kabul etmediğini açıklamıştır.

Yunan Temsilci Heyeti, Türkiye'deki rejim değişikliğinin, eski çağlardan beri [*ab antiquo*] Hıristiyan unsurlara tanınmış olan haklara zarar verecek ya da Evrensel Patrikliğin İstanbul'dan çıkartılmasını haklı gösterecek nitelikte olmadığını iddia etmekteydi.

Rumlara verilmiş hakların tanınması, fethedenlerle fethedilmiş ulus arasındaki din ayrılığından doğmaktaydı. Türk Devletinde, aile hukuku yalnız Şariat'la – din hukukuyla – yönetildiğinden, İslâm hukukunu Hıristiyanlara uygulamak mümkün değildi; bu yüzden, Sultanlar, kendilerine yalnız meşru ruhanî makamca – başka bir deyimle, Evrensel Patrikçe – uygulanabilecek olan eski Kilise hukukunu kullanmaya devam etme hakkını tanımışlardı.

Türkiye'de Hıristiyanların hakları, esas olarak dinsel nitelikte olduğundan ya da doğrudan doğruya dinle bağlantılı bulunduğundan, bu haklar, onları hem Kilise hukuku hem de uygulama bakımından [*jure canonice et facto*] kullanmaya tek yetkili makam olan, Evrensel Patrikliğe ait bulunmaktaydı.

Tarih boyunca yeri İstanbul olan Patriklik, II nci ve IV ncü Evrensel Meclislerin [*Conciles oecuméniques*] kararıyla kurulmuştur; bu kararlar, bütün kiliseler için Kilise

hukukunun temelini meydana getirmiştir; Patrikliğe son vermek mümkün değildi; ancak yeni bir Meclis, Patriğin görevinde kalmasına ya da görevinden uzaklaştırılmasına karar verebilirdi.

Böyle bir konuda, siyasal bir konferansın kararları hukuk bakımından hiç bir etki yaratamıyacaktır. Öne sürülen bu görüşlerle, Yunan Temsilci Heyeti, kendisini, Evrensel Patrikliğin İstanbul'dan uzaklaştırılması konusunda bir görüşmeye katılmayı kesin olarak reddetmek zorunda görmektedir.

Bunun üzerine, her zaman uzlaştırma zihniyetiyle davranan Fransız Temsilci Heyeti, bütün Ortodoks Kiliseleri üzerinde üstünlüğü olan Evrensel Patrikliğin, dünya işlerine ilişkin haklarına son verilerek, İstanbul'da bırakılması ilkesine dayanan bir anlaşmayı incelemelerini, Türk ve Yunan Temsilci Heyetlerine salık vermiştir. Türk Hükümeti Patriğin atanmasını denetleyebilecek ve çalışmalarını sınırlayabilecekti. Fransız Temsilci Heyeti, Türkiye'nin demokratik bir devlet olarak, dinsel hoşgörüyle davranması gerektiğini sözlerine eklemiştir.

Ben de, bu nokta üzerinde bir anlaşmanın esaslarını incelemelerini her iki Temsilci Heyetinden istedim; çünkü, Alt-komisyona havale edilen sorunlar birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğundan, bir tek sorun üzerinde anlaşmaya varamamış olmak, sonuç olarak, Alt-komisyonu başarısızlığa uğratacak; rehinelerin, savaş tutsaklarının ve halkların çektiği acıları sürdürüp götürecektir.

Bu ayın 3 ncü günü yapılan oturumda, İngiliz Temsilci Heyeti aşağıdaki bildiriyi okumuştur:

"Son oturumumuzdaki görüşmeleri Lord Curzon'a bildirdiğimde, kendileri bana, Evrensel Patrikliğin [*Oecumenical Patriarchate*] İstanbul'dan çıkartılmasını öngören hiç bir teklife katılmayacağını bir defa daha belirtmek için kesin yönerge [tâlimat] vermiştir. Lord Curzon şöyle düşünmektedir: Türkiye'deki Rum topluluğunun yurttaşlık haklarıyla siyasal hakları sorununa nasıl bir çözüm bulunursa bulunsun – bu sorun başka bir alt-komisyonda görüşmelere konu olmuştur – Evrensel Patriğin, Ortodoks Kiliselerin Yüce Başı ve Türkiye Ortodoks Kilisesinin başı sıfatıyla sahip olduğu haklara ve salt ruhanî yetkilere halel getirmek haksızlık olacaktır."

Yunan Temsilci Heyeti de, Fransız Temsilci Heyetinin geçen oturumda öne sürdüğü telkini dikkatle incelediğini ve bu telkinin esinlendiği uzlaştırıcı zihniyet için teşekkür ettiğini belirten yazılı bir bildiriyi Alt-komisyona vermiştir. Yunan Temsilci Heyeti, uzlaşma isteğiyle, aşağıdaki tekliflerde bulunmuştur:

"Evrensel Patriklik kurumu aşağıdaki unsurlardan oluşmaktadır:

"(a) Evrensel Patrik, bütün Hırıstiyan Ortodoks Kiliselerin Yüce Başıdır; bu sıfatla, inanç ve Hırıstiyan ahlâkı konularıyla, kilise hukukuna ilişkin bütün konularda özerk [*autocéphale*] Ortodoks Kiliselerinin başlarıyla görüşmelerde bulunur. Bu konularda, Evrensel Patriğin görüşü ve yetkisi üstün tanınmaktadır.

"(b) Evrensel Patrik, bulunduğu yer İstanbul olan, büyük Kilisenin yetki çevresine giren bütün metropolitlerin, başpiskoposların ve piskoposların başıdır. Patrik, sürekli Ruhanî Meclis [*Saint-Synode*] ile birlikte, Kiliseyi, Evrensel Tahtından [*Trône oecuménique*] yönetir ve kendi Kilisesine bağlı olan

başpiskoposları, piskoposları, manastırların baş papazlarını görevlerine atar, dinsel atama törenlerini yapar, yargılar ve bunların görevlerine son verir; aynı zamanda, Evrensel Tahtına bağlı bulunan kilise yönetimi bölgelerindeki başpiskoposların yetkilerini aşan bütün kilise sorunlarını çözümler.

"(c) Evrensel Patrik, İstanbul Başpiskoposudur; her başpiskopos gibi, dinsel yönetim bölgesinde ruhanî haklarını kullanır ve görevlerini yerine getirir.

"Bu üç unsura dokunulamaz; bu unsurlar yalnız Patriğin kişiliğinde birleşmekte ve kaynaklarını Kutsal Evrensel Meclislerden almaktadırlar.

"İstanbul'da özerk bir Ortodoks piskoposluğu kurmak imkânsızdır; çünkü, aynı dinsel yönetim bölgesi içinde, aynı yetkiyi kullanan iki Ortodoks piskoposun bir arada bulunması kilise hukukuna aykırıdır. Patriklik kurumunu oluşturan unsurlar yanında, Patriklik, aslında dinsel nitelikte olmayan haklar da kullanmaktadır. Okullar, hastaneler, öksüzler yurtları, düşkünler yurtları gibi kurumlar kurmak, bunların yöneltilmesi ve bakımı, kilise emlâkini yönetmek, Türk Hükümetiyle resmî ilişkilerde bulunmak, kilise hukukuna giren konularda yargı yetkisini kullanmak, v.b. gibi sorunlar böyledir. Fransız Temsilci Heyetinin telkinine katılmak amacıyla, yukarıda belirtilen hakların kullanılması, bu konular için kurulacak özel bir Büyük Naiplik'e [*Grand Vicariat*] bırakılabilir; bu Naipliğin başı da Patriğin seçeceği yüksek rütbeli bir din adamı olabilir.

"(a), (b) ve (c) paragraflarında tanımlanan dinsel haklar ve ödevler yalnız Patriğe tanınmış olacaktır. Buna karşılık, öteki işlerin hepsi, din adamı olmayan unsurların yardımıyla bir Patrik-Naibi'nce yönetilecektir. Patrik-Naibi'nin atanmasını Türk Hükümeti denetleyebilecektir."

Bu bildirinin okunmasından sonra, Türk Temsilci Heyeti, söz konusu bildirinin, Fransız telkininin toptan ve kesin olarak reddi anlamına geldiğini belirtmiş, bu bildiriyi göz önünde tutamayacağını söylemiştir.

Bu ayın 4 ncü günü yapılan oturumda, Türk Temsilci Heyeti, Patrikliğin İstanbul'dan uzaklaştırılmasını resmen istemiştir; çünkü, bu kurum, şimdiye kadar Türkiye'de her zaman politikayla uğraşmıştır ve politikayla uğraşmağa ara vermeyecektir. Türk Temsilci Heyeti, son savaş sırasında, Patrikliğin Devlete karşı davranışının çok düşmanca olduğuna işaret ederek, Patrikliğin İstanbul'da kalmasının yeni anlaşmazlıklara yol açacağı kanısında olduğunu belirtmiştir. Patriklik Aynaroz'a [*Mont Athos*] taşınabilir, Ortodoksluk dünyası üzerinde ruhanî nüfuzunu kullanabilir.

Yunan Temsilci Heyeti, Patrikliğin İstanbul'da kalmasının vazgeçilmez olduğunu savunmuştur; bu şehri bırakıp gitmek zorunda kalsa bile, Patrik, her zaman, İstanbul Patriği ve Başpiskoposu [*Patriarche et Archevêque de Constantinople*] ünvanını taşıyacaktır. Meşrutiyet'in ilânına kadar Patrik, Rum ulusunun başıydı, yetkileri, kendisine Türk Hükümetinin verdiği beratlarla doğrulanmıştır; Patriğin Türk uyruğu olması gerekmektedir; Devlet memurları aşama sırasında, vezir rütbesini taşımaktadır.

Türk Temsilci Heyeti görüşünden vazgeçmemiş ve Halife'nin dünya işlerine

ilişkin yetkilerine son veren Türk Hükümetinin, Evrensel Patrikliği İstanbul'dan uzaklaştırmağa kesin olarak karar verdiğini söylemiştir. İstanbul'un Rum halkı bu şehirde kalmak istiyorsa, Patrikliğin İstanbul'dan çıkartılması zorunludur; böyle olmazsa, Rum halkının İstanbul'dan çıkıp gitmesi gerekecektir; Türk Temsilci Heyeti, Patriklik sorunu çözümlenmezse, Alt-komisyonun incelenmesine havale edilmiş bulunan öteki sorunların çözüme bağlanması için teklif edilen yollara ilişkin olarak, esas bakımından açıkladığı rızasını geri alacağını da sözlerine eklemiştir. Bu nokta üzerinde bir anlaşmaya varmak mümkün olmadığından, her yönünü ortaya koymakla şeref duyduğum anlaşmazlığı, büyük yetkisiyle çözümleyebilmesi için, Komisyonun genel kuruluna sunmağı bir görev saymaktayım.

Nüfus mübadelesi sorununu çeşitli yönleriyle çözümlemekle görevli Komitece kararlaştırılan hükümlerin yürürlüğe konmasının imkânsız hale gelmesinin, yüz binlerce insanın başına gelebileceklere ilişkin olarak şimdiye kadar ortaya çıkan ve ileride daha da çok çıkması beklenebilecek acı sonuçların ne kadar üzüntü duymağa değer olduğuna, Komisyonun bütün dikkatini çekmeme izin verilmesini isterim.

Bize düşen moral sorumlulukları bilerek, halk kütlelerinin yaşayışlarında bunca yıkım, bunca acı ve bunca kararsızlıklara son vermeği önliyen engelleri ortadan kaldırma olanağını sağlıyacak bir çıkış yolu bulunmasını en candan duygularla dilemekteyim.

Derin saygılarımın kabulünü rica ederim, Sayın Başkan.

İmza: MONTAGNA

(21) SAYILI TUTANAK

23 OCAK 1923 SALI OTURUMU (SABAH)

Oturum, Ouchy Şatosunda, Lord Curzon'un başkanlığı altında, saat 11.00 de açıldı.

Hazır bulunanlar:
MM. CHİLD, Amiral BRİSTOL, GREW (*Amerika Birleşik Devletleri*); Marki CURZON OF KEDLESTON, Sir Horace RUMBOLD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. BOMPARD (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS (*Yunanistan*); Marki GARRONİ, M. MONTAGNA (*İtalya*); Baron HAYASHİ, M. OTCHİAİ (*Japonya*); M. DİAMANDY (*Romanya*); M. RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); İSMET PAŞA, RIZA NUR BEY (*Türkiye*).

Oturumda ayrıca hazır bulunanlar:
MM. DWİGHT, AMORY, GİLLESPİE (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir Eyre CROWE, MM. MALKİN, Yarbay HEYWOOD, Dr. CLEMOW, MM. NİCOLSON, FORBES ADAM, LEEPER, McCLURE, Binbaşı YOUNG, Yüzbaşı ASHLEY (*İngiliz İmparatorluğu*); Tümamiral LACAZE, MM. FROMAGEOT, DE LACROİX, LAPORTE, BARGETON, DE PERCİN, Yarbay COURTİN, Binbaşı DE LAMORCİÈRE, SANGUİNETTİ (*Fransa*); M. MİCHALOKOPOULOS, General MAZARAKİS, MM. POLİTİS, DENDRAMİS (*Yunanistan*); Tuğamiral CHELOTTİ, MM. ARLOTTA, GUARİGLİA, CİAMARRA, SENNİ, SALEM, GUİSİ (*İtalya*); MM. NAGAOKA, SATO, Albay SAİGO, Deniz Albayı TSURU (*Japonya*); M. CONTZESCO (*Romanya*); M. GEORGEVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); MUHTAR BEY, Yarbay TEVFİK BEY, MÜNİR BEY (*Türkiye*).

Konferans Genel Sekreteri: M. MASSİGLİ.
Sekreterler: M. LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); MM. SPRİNG RİCE, WİCKS (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); M. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); M. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET BEY (*Türkiye*).*

* Fransızca ve İngilizce metinlerde Romanyalı Sekreterin adı geçmemektedir. (S.L.M.)

Tercüman: M. CAMERLYNCK.*

Türkiye'nin Asya'da Güney Sınırı. Musul sorunu.

Lord CURZON, yakında yapılabileceğini umduğu Barış Andlaşmasının maddelerine konu olması gereken sorunlar arasında, Asya'daki Türk topraklarının güney sınırının – başka bir deyimle, bir yandan Irak ile Suriye, öte yandan Türkiye arasındaki sınırın – saptanmasının da bulunduğunu söyledi. Bu sorun, Komisyona 27 Kasımda, Konferansın açılışından hemen bir hafta sonra getirilecekti; fakat İsmet Paşa, 26 Kasım akşamı Lord CURZON'dan bu konunun açık bir toplantıda tartışılmasından vazgeçilmesini ve aralarında özel olarak görüşülmesini istemiştir. Lord CURZON bu isteği memnunlukla kabul etmiştir. Görüşmeler yapılmıştır; bu görüşmeler, sonra da, başlıca Müttefik Devletler Temsilci Heyetlerine gönderilen Notaların verişimiyle devam etmiştir. Üzülerek söylemek gerekir ki, sözlü ve yazılı olarak yapılan bu görüşmeler bir sonuç vermemiştir. Türk Temsilci Heyeti, Musul vilâyetinin Türkiye'ye geri verilmesine ilişkin isteğinden hiç bir şekilde vazgeçmemiştir; Lord CURZON da, böyle bir isteğe karşı olduğunu bir kaç defa belirtmek zorunda kalmıştır. Bu koşullar içinde, karşılıklı görüşlerini Konferansa ve dünyaya açıklamak için taraflara fırsat vermek amacıyla, bu konunun Konferansa getirilmesinden başka yapacak bir şey kalmamıştır.

Lord CURZON, bu yola gitmek gerekeceğini bundan bir ay önce İsmet Paşa'ya söylemişti; bir kaç gün önce de, bu konunun bugün Komisyonda görüşülmesini isteyeceğini hem İsmet Paşa'ya, hem de Fransız ve İtalyan Temsilci Heyetlerinin Başkanlarına bildirmiştir. Bunun için, Lord CURZON, Türk Temsilci Heyetinden görüşünü açıklamasını istemektedir; bundan sonra, Lord CURZON İngiltere'nin cevabını bildirecektir.

İSMET PAŞA aşağıdaki bildiriyi okudu:

"Musul sorunu, Türk ve İngiliz Temsilci Heyetleri arasında, gerek sözlü gerekse yazılı olarak bir görüşmeye konu olmuştur. Tarafların öne sürdükleri iddiaları ve Türkiye'nin Musul vilâyetinin bir başka Devlete bırakılmasına razı olmayışının nedenlerini, burada, kısaca gözden geçirme izni verilmesini istemekteyim.

"Bu nedenler etnografik, siyasal, tarihî, coğrafî, ekonomik ve askerî niteliktedir.

"I. *Etnografik nedenler.*- Musul vilâyetinde yerleşik nüfus 503.000 kişiye varmaktadır; Vilâyet içinde, bundan başka, Kürt, Türk ve Arap göçebe aşiretler de vardır; bunlar aşağı yukarı 170.000 kişi kadardır.

"Bu göçebe aşiretler mevsimlere göre yer değiştirmekte, hatta yılın kimi dönemlerinde Vilâyetten bile ayrılmaktadırlar; bu yüzden sayılarını kesin olarak hesaplamaya imkân yoktur. İhtiyaçlarına göre, yılın çeşitli mevsimlerini Bağdat, Necef, Musul, Zor ve Diyarbakır'da geçirirler; bunun içindir ki, bunları gerçekten Musul nüfusundan saymak mümkün değildir.

* Fransızca metinde tercümanın adı geçmemektedir. İngilizce metinde tercüman da gösterilmektedir. (S.L.M.)

"Vilâyetin yerleşik nüfusunu meydana getiren 503.000 kişi, resmî son Türk istatistiklerine göre, aşağıdaki unsurlardan oluşmaktadır:

	Kürt	Türk	Arap	Yezidî	Müslüman olmayan	TOPLAM
Süleymaniye Sancağı ...	62.830	32.960	7.210	—	—	103.000
Kerkük Sancağı	97.000	79.000	8.000	—	—	184.000
Musul Sancağı	104.000	35.000	28.000	18.000	31.000	216.000
Musul Vilâyetinin Toplam Nüfusu	263.830	146.960	43.210	18.000	31.000	503.000

Lord CURZON, İsmet Paşa'nın sözünü kestiği için özür diledi; fakat, Türk Temsilci Heyetinin bildirisi, öyle görünüyor ki, İngiliz görüşünü kapsayan birinci yazılı açıklamaya Türk Temsilci Heyetinin vermiş olduğu birinci yazılı cevaptan başka bir şey değildir; bu cevap da, aşağı yukarı beş sayfa tutan bir belgedir. Böyle bir belgeyi baştan aşağı okumak hemen hemen bütün sabah oturumunu alacaktır. Lord CURZON, İsmet Paşa'nın bu belgeyi özetliyeceğini ummaktadır. Lord CURZON İsmet Paşa'nın sözünü kesmek isteğinde hiç değildir; yalnız, bu belge okunacağına, Temsilci Heyetlerine gönderilmiş olsaydı, çok zaman kazanılmış olurdu. Lord CURZON bunu telkin etmek istemektedir.

İSMET PAŞA yapacağı açıklamanın mümkün olduğu kadar özlü olacağını söyledi. Sonra, şöyle devam etti:

"Rakamlarını belirttiğim çizelge gösteriyor ki:

"1. Süleymaniye ve Kerkük Sancaklarında Arap unsuru çok azdır;

"2. Musul Merkez Sancağında 137.000 Türk ve Kürte karşılık, yalnız 28.000 Arap vardır;

"3. Son olarak, bütün Musul Vilâyetinde, 410.790 Türkle Kürde karşılık 31.000 Müslüman-olmayan vardır. Demek ki, Vilâyet nüfusunun beşte dördünden çoğunu Türklerle Kürtler ve beşte birinden azını da Araplar ve Müslüman-olmayanlar meydana getirmektedir.

"Burada birinci Türk-İngiliz anlaşmazlığı ortaya çıkmaktadır.

"İngiliz Temsilci Heyeti, sunduğumuz rakamların doğruluğunu kabul etmedikten başka, Türk Hükümetinin Musul Vilâyetinin nüfusuna ilişkin olarak hiç bir zaman doğru istatistikler düzenleyemediğini, buna karşılık, 1918 silâh-bırakışımından sonra, İngiliz subaylarının ve memurlarının bu bölgeyi gezip dolaştıklarını ve orada oturan her soydan ve her mezhepten nüfusun sayısını ve oranını bizden çok daha doğru saptadıklarını söylemektedir.

"Bu iddiaya kolayca cevap verilebilir: Türkiye, yüzyıllardır, Musul Vilâyetinin gerçek sahibi olmuştur; askere alma zorunlulukları yüzünden, Vilâyetteki nüfus hareketini çok doğru olarak bilmek zorundaydı; son olarak, Türk istatistikleri, Dünya savaşından önce, esaslı bir inceleme sonucunda ve nüfusun çeşitli unsurları arasındaki oranı gösteren rakamları değiştirmekte hiç bir siyasal çıkarı olmadığı bir sırada düzenlenmiştir.

"Oysa, İngiliz Hükümeti, sözü geçen Vilâyetin hiç bir zaman gerçek sahibi

olamamıştır; üstelik, İngiliz memurları ve subayları bugüne kadar Süleymaniye Sancağına da girememişlerdir; Hükümetlerinin otoritesini bile kuramadığı bir Vilâyetin yalnız bir parçasını dolaşan bir kaç memurun, bu Vilâyetin tümüne ilişkin olarak doğru istatistik düzenliyebilmesini kabul etmenin imkânsızlığı açıkça bellidir.

"Bu koşullar altında, yalnız Türk istatistiklerinin gerçeğe uygun olduğunu kabul etmek gerekir.

"Kaldı ki, İngiliz Temsilci Heyetinin verdiği rakamlara göre de, Musul Vilâyetinin nüfusu (1921 yılında) şu unsurlardan oluşmaktadır:

	Arap	Kürt	Türk	Hıristiyan	Yahudi	Toplam
Musul	170.663	179.820	14.895	57.425	9.665	432.468
Erbil	5.100	77.000	15.000	4.100	4.800	106.000
Kerkük	10.000	45.000	35.000	600	1.400	92.000
Süleymaniye	—	152.900	1.000	100	1.000	155.000
TOPLAM	185.763	452.720	65.895	62.225	16.865	785.468

Görülüyor ki, Araplarla Müslüman-olmayanların Vilâyet nüfusunun içinde azınlıkta, Kürtlerle Türklerin de çoğunlukta olduğunu, İngiliz Hükümetinin kendisi de kabul etmektedir.

"Şimdi, Musul Vilâyeti nüfusunu oluşturan çeşitli unsurlarla, bunların dağılışı üzerinde bilgi vermek uygun düşecektir.

"Araplar, hemen hemen tüm olarak, Gayara-Sancar çizgisinin güneyinde ve Dicle'nin sağ kıyısında bulunmaktadırlar; Fethiye'den Kerkük'e uzanan dar bir toprak şeridi dışında, Dicle'nin sol kıyısındaki bölgede tüm olarak Kürtler ve Türkler oturmaktadırlar. Musul şehrinde Türkçe, Kürtçe ve Arapça olmak üzere üç dil birden konuşulmaktadır; fakat, bu şehirde oturanlardan Arapça konuşanlar ve Arap sayılanlar, aslında Türktürler; bunlar, uzun süre Araplarla ilişki kurmuş olmaları yüzünden, her iki dili de öğrenmiş bulunmaktadırlar. Bu memleketi tanıyanlar bilirler ki, Musul'da oturanlar, hiç bir vakit, ne Arap, ne de Irak halkının bir parçası sayılmışlardır.

"İngiliz Temsilci Heyeti, Tel-Afr şehrinin bir Türk şehri olduğunu ve Musul'un çevresinde pek çok Türk köyü bulunduğunu kabul etmektedir; gerçekten, Musul'a bağlı olan ve 146 mahallesi bulunan Şehyan ve Aşair-i Seba Nahiyelerinde de baştan aşağı Türkler oturmaktadır; doğrudan doğruya Musul'a bağlı olan ve 77 mahallesi bulunan Nahiye nüfusunun pek büyük çoğunluğu Türktür.

"Kaldı ki, bu bölgenin ve Kerkük ile Erbil bölgelerinin Türklüğü, İngiliz Hükümetince de kabul edilmektedir; çünkü, İngiliz memurlarınca bölge halkına çıkartılan bütün bildiriler Türk dilinde ve İstanbul Türkçesiyle yazılmıştır.

"Yezidîler, Kürttürler; doğal olarak da, gelenek ve görenekleri Kürtlerinki gibidir; aralarında yalnız mezhep ayrılığı vardır; bu yüzden, onları birbirinden ayrı tutmak doğru olmaz. Nasıl, aynı ulusun bireylerini, kimisi Katolik kimisi de Protestan olduğu için, ayrı soydan saymak doğru olmazsa, Yezidîlerle Kürtleri de birbirinden ayrı tutmak haksızlık etmek olur.

"Musul Vilâyeti Türklerinin Türk değil, fakat Türkmen oldukları ve dillerinin İstanbul'da konuşulan dilden başka olduğu da iddia edilmiştir.

"Oysa, gerçekte, Musul'da konuşulan Türkçe Anadolu'da konuşulan Türkçenin tıpkısıdır; Anadolu'da İstanbul Türkçesine eş bir Türkçe konuşulan hiç bir yer de yoktur.

"Bunun, bütün memleketlerde, böyle olduğu görülmektedir; şehirden şehire, vilâyetten vilâyete, aynı dil her zaman biraz değişiklik göstermektedir.

"Kaldı ki, kesin olan bir şey de vardır: Anadolu Türkleri, Türkmen diye adlandırılan topluluk içinde bulunmaktadırlar; Musul Türkleriyle Küçük Asya Türkleri arasında yapılmak istenilen ayırma, hiç bir sağlam temele dayanmamaktadır.

"Kürt halkının İran kökenli olduğu öne sürülmüştür; oysa, bu iddiayı, Kürtlerin Turan kökenli olduğunu kabul eden, *Encyclopaedia Britannica* yalanlamaktadır.

"Zaten, Anadolu'yu tanıyanlar bilirler ki, gerek töre, gerek gelenek ve görenek bakımından, Kürtler, hiç bir yönden Türklerden farklı değildirler; ayrı diller konuşmakla birlikte, bu iki halk, soy, inanç ve görenek bakımından tek bir bütün meydana getirmektedir.

"Söz konusu bölgelerde bulunan Hırıstiyanlar, başlıca, Nesturîler, Asurîler ve Keldanîlerdir.

"Nesturîler, Çarlık Rusya'sı ordularının Van Vilâyetini istilâsı sırasında, yüzyıllardır yanlarında huzur içinde yaşadıkları Müslüman yurttaşlarına karşı öylesine hayınca ve kıyıcı olarak davranmışlardır ki, Rusların geri çekilişinde onlarla birlikte gitmek zorunluluğunu duymuşlardır.

"Keldanîlere ve özellikle Diyarbakır Vilâyetindeki Asurîlere gelince, bunlar, dıştan yapılan kışkırtmalara hiç bir zaman kapılmadan, Türk yurttaşlarıyla tam bir anlaşma içinde yaşamaktadırlar.

"İngiliz Temsilci Heyeti, Musul Vilâyeti nüfusunun pek büyük çoğunluğunun Türklerden ve Kürtlerden oluştuğunu (doğruluk garantisi veren tek istatistik olan Türk istatistiklerine göre %85 den çoğu, İngilizlerin kendi istatistiklerine göre % 66 dan çoğu) kabul etmek zorunda kalarak, üç vilâyeti – Basra, Bağdat ve Musul vilâyetlerini – çoğunluğu Arap olan, bölünmez bir bütün saymak istemiştir.

"Türk Temsilci Heyeti, böyle bir görüşe katılamaz; çünkü tarih, coğrafya, etnografya ve Musul bölgesinin ekonomik ihtiyaçları, İngiliz tezinin kabul edilmesine karşı çıkmaktadır.

"Gerçekten, en eski çağlardan bu yana, Musul ve Bağdat Bölgeleri ayrı ayrı Devletler meydana getirmişlerdir. Kimi zaman her ikisi de bir arada büyük imparatorluklara (İran İmparatorluğu, Büyük İskender'in İmparatorluğu, Arap İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu gibi) katılmışlardır; fakat, bu imparatorlukların ortadan kalkışından sonra, hemen hemen her zaman, birbirinden yine ayrılmışlardır.

"Açıklamamızın coğrafyaya ilişkin kesiminde görülecektir ki, toprağın yapısı ve iklim yönünden de, Musul Vilâyeti, Irak'ın değil, Anadolu'nun bir parçasıdır.

"Kaldı ki, İngiliz Temsilci Heyetinin de itiraz etmediği gibi, etnografya açısından da durum böyledir.

"Son olarak, Musul'u Akdeniz'e bağlayan demiryolunun yapılmasından bu yana, bu Vilâyet, iktisat bakımından – ileride belirteceğimiz gibi – ayrılamayacak biçimde Anadolu'ya bağlanmış bulunmaktadır.

"Musul şehri nüfusunun çoğunlukla Arap olduğunu söyliyerek, bütün Vilâyeti Irak'a bağlamak isteği de öne sürülmüş bulunuyor. Musul şehrinin nüfusundan yukarıda söz etmiştik; bu konuya yeniden dönmek istemiyoruz. Fakat, yukarıda belirtilen iddia gerçeğe uygun olsaydı bile, bir vilâyetin merkezinde oturan bir Arap çoğunluğunun – vilâyet içinde bir azınlık olduğu halde – neden o vilâyetin kaderini saptayacağı da anlaşılır şey değildir.

"II. *Siyasal nedenler*.-Musul Vilâyetinin Türkiye'ye geri verilmesine karşı çıkan İngiliz Temsilci Heyetinin dayandığı siyasal nedenler şunlardır:

"(a) Bu vilâyet içinde oturan pek çok Arap varmış.

"(b) Kürtler, Türklerle bir arada yaşamak istemiyorlarmış; bunu, ilkin, ayaklanmalarıyla hem savaştan önce hem de savaş sırasında (bu konuya ilişkin olarak Dersim olayı ve 1914 de Bitlis'de çıkan olaylar gösteriliyor), sonra da, Dünya savaşında kötü dövüşerek ispat etmişler. Üstelik, İngiliz Hükümetinin yaptığının tersine, Türk Hükümeti Kürtlere özerklik vermek isteğinde hiç de değilmiş.

"(c) İngiliz Hükümeti, Savaş sırasında ve silâh-bırakışımının [mütarekenin] yapılışından sonra, Araplara karşı bir takım yükümler altına girmiş; Araplar da İngiltere'ye karşı büyük bir bağlılık göstermişler.

"(d) İngiltere, 1920 Nisanında San Remo'da, Milletler Cemiyetinin koruyuculuğu altında ve Misakın 22 nci Maddesi uyarınca Irak üzerinde bir *Mandat* almakla, Müttefiklere karşı yüküm altına girmiş ve bu yükümlerinden dönemezmiş.

"(e) İngiliz orduları Dünya savaşında Türk ordularını yenerek bütün Irak'ı fethettiğinden, İngiltere fetih hakkı uyarınca da bu ülkeleri ele geçirdiği iddiasında bulunabilirmiş.

"Bütün bunlara karşı, Türk Temsilci Heyeti aşağıdaki görüşleri öne sürmekle şeref duymuştur ve şeref duymaktadır:

"(a) Araplar, Müslüman-olmayanlarla birleşseler bile, ispat ettiğimiz ve zaten İngiliz Temsilci Heyetinin de kabul ettiği gibi, Musul Vilâyetinde bir azınlıktırlar. Bu yüzden, Musul Vilâyetinin Irak'a bağlanmasını, bu nedene dayanarak istemek, hem haksız hem de ulusların kendi kaderlerini kendilerinin saptaması hakkına aykırı olacaktır.

"Şu da var ki, Musul'u Irak'a bağlamak için böyle bir iddiaya dayanılmak istenirse, Türkiye de, Bağdat'ın kuzeyinde çok daha büyük bir Türk nüfusun bulunduğuna dayanarak, bu bölgenin kendi sınırı içine alınmasını aynı hakla isteyebilecektir.

"(b) Kürtlerin Türklerle birlikte yaşamak istemedikleri iddiası hiç de doğru değildir.

"Gerçekten, yüzyıllardır bu iki halk, soy, inanç, özlem ve töre bakımından olduğu kadar, gelenek ve görenek bakımından da ortak bağlarla birleşmiş olarak tam bir uyum içinde yaşamaktadırlar; Kürtlerin kendi istekleriyle Türk yönetimi

altına geçtiklerini ve kaderlerini Türkiye'nin kaderine bağladıklarını tarih göstermektedir.

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de Hükümetidir; çünkü, Kürtlerin gerçek ve meşru temsilcileri Millet Meclisine girmiştir ve Türklerin temsilcileriyle aynı ölçüde ülkenin Hükümetine ve Yönetimine katılmaktadırlar.

"Kürt halkı ve yukarıda belirtilen temsilcileri, Musul Vilâyetinde oturan kardeşlerinin Anayurttan ayrılmalarına razı değillerdir; böyle bir ayrılmaya engel olmak için bütün fedakârlıklara katlanmaya hazırdırlar.

"Musul Vilâyeti nüfusunun çoğunluğunu meydana getiren Kürtlerle Türklerin, vilâyetlerinin Türkiye'nin tamamlayıcı bir parçası olarak kalmasını sağlamak için, bütün güçleriyle mücadele etmekten bir an bile geri durmayacaklarına şüphe yoktur. Bu halk, pek az bir süre önce, Türkiye Büyük Millet Meclisine başvurarak, 1918 silâh-bırakışımından sonra işgal edilen ülkelerinin Türkiye'ye geri verilmesini sağlamak bakımından sarsılmaz kararlarını bildirmiştir.

"Musul Vilâyetinde oturanların yüreğinde bu isteğin ne ölçüde derin kökler salmış olduğunu ispat etmek için, Vilâyetin – haklı gösterilmesine imkân olmayan – işgalinden bu yana patlak vermiş ve çoğu da İngiliz bildirileriyle ilân edilmiş olayları göz önünde tutmak yeterli olacaktır.

"Gerçekten, şunlar çok iyi bilinmektedir: İngiliz birlikleri bu halkla sürekli olarak savaşmak durumunda kalmıştır; Irak Hükümetinin askere aldığı Kürtler, Türklerden yana geçmek için elverişli her fırsattan yararlanmışlardır; İngiliz uçak filolarının, Türk ve Kürt köylerinin, Türkiye'ye karşı bağlılıklarını göstermelerine – onları yıldırarak – engel olmak için onları çoğu zaman bombardıman etmeleri gerekmiştir; son olarak, Emir Faysal konusunda düzenlenen sözde plebisit sırasında, Vilâyet halkına yapılan bütün baskılara rağmen, yalnız Musul şehrinin azınlıkları oylamaya katılmışlardır. Bu Vilâyette olup-bitenler de söylediklerimizi doğrulamaktan başka bir anlama gelmemektedir.

"Bitlis'de 1914 de patlak veren olay, bir kaç yabancı konsolosun kışkırtmaları sonucudur; hiç bir önemi yoktur ve yalnız o yerle sınırlı kalmıştır. Bu olayda işbirliği etmiş sayılan kişilerden birinin bugün Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri arasında bulunması, olayın niteliğini daha iyi gösterebilir. İngiliz Temsilci Heyetince öne sürülen Dersim olayı da aynı niteliktedir.

"Herhangi bir neden yüzünden Türk ülkesinin bir noktasında ortaya çıkan ve belirli bir yerle sınırlı kalan bir olayın, hiç bir bakımdan, o yer halkının Türkiye'den ayrılmak isteğinde bulunduğu yollu yorumlanamayacağı açıkça bellidir; kaldı ki, bu gibi olaylar her yerde görülmektedir.

"Son savaşlarda Kürtlerin kötü dövüşmüş olduklarının söylenmesine gelince, Türk Temsilci Heyeti, Dünya savaşına ve Bağımsızlık Savaşına katılmış Türk ordusunun bütün komutanlarının, yurdun kurtuluşu için Kürt halkının yaptığı hizmetleri ve katlandığı fedakârlıkları saygı ve hayranlıkla belirttiklerini söylemeyi bir ödev bilmektedir. Özellikle, Sultan'a ve [şimdi] ortadan kalkmış İstanbul Hükümetine karşı savaşta, düşmanlarımızın saldırısına uğramış Anadolu'nun çeşitli cephelerinin savunulmasında olduğu gibi, Yunanlıların tam bir bozgunuyla

sonuçlanan saldırıda, aynı amaca varmak ve aynı ülküyü gerçekleştirmek için Kürtlerle Türkler tam bir işbirliği içinde çalışmışlardır.

"Açıklamamızın bu kesimini tamamlamak için, özerklik sorunundan söz etmek kalıyor; İngiliz Temsilci Heyetinin söylediğine göre, İngiltere Kürtlere özerklik vermek isteğinde imiş de, Türkiye bunu vermeğe yanaşmıyormuş.

"Kürtler, Türkiye'de her zaman yurttaşlık haklarından yararlanmışlardır; siyasal ve sosyal bakımlardan, her zaman işbirliği yaptıkları Türk Hükümetini hiç bir zaman yabancı bir Hükümet saymamışlardır. Büyük Millet Meclisinde milletvekilleri vardır, hükümet ve yönetim işlerine etkili olarak katılmaktadırlar.

"Kullanılan ad ne olursa olsun, gerçekte bir sömürge olacak bir ülkede, yabancı bir Devletin uyruğu durumuna geçmek üzere, şimdiki durumunu değiştirmek isteyecek tek bir Kürt bile yoktur.

"Böyle bir durumda, kendilerini temsil etmiyecek bir Hükümet ve Parlâmentoca uzaktan yönetilecek olan ülkelerinin kaderi üzerinde hiç bir gerçek etkileri olmayacağını Kürtler bilmektedirler.

"Yurttaşlık haklarını ve yetkilerini kapsamayacak olan ve sözde özerk bölgelerin halklarına tanınacağı söylenen haklar, Kürt soyu gibi üstün bir soyu hiç tatmin etmiyecektir.

"Musul Kürtleri için olduğu kadar, Anadolu'nun öteki yerlerindeki Kürtler için de geçerli olan bu düşünceler, Musul Vilâyetinin doğu kesiminde oturanlara dört yıldan beri sözverilen yalancı özerkliğin, kendilerine neden hiç çekici görünmediğini ve gerçekte sömürge yönetimi altına alınmış bir halk durumuna düşürülmüş insanların kaderine ortak olmağı kabul etmeğe onları neden inandıramadığını açıklamaktadır.

"(c) Arapların Türk yönetiminden kurtarılmasına ilişkin olarak, savaş sırasında yapılmış bildiriler herkesçe bilinmektedir; fakat, 1918 den bu yana, bu bildirilerin etkili olma gücünü yitirdiklerini de kabul etmek zorunludur.

"Kaldı ki, Emir Faysal'ın, 15 Şubat 1920 de bütün Şam basınında yayınlanan kendi sözlerine göre, İngiliz Hükümeti, Mekke Şerifi Hüseyin'i Osmanlı İmparatorluğuna karşı ayaklandırmak için Hüseyin'le yapılan görüşmeler sırasında, yaratılması tasarlanan özgür ve tam bağımsız Arap Devletinin Musul Vilâyetini de içine almasını kabul etmiş değildi.

"Arapların İngiltere'ye karşı bağlılıklarının gerçekte ne olduğunu göstermek için, 1920 ve 1921 de, Irak'da patlak veren olayları, Arapların açığa vurdukları bağımsızlık özlemlerini silâhla bastırmak için İngiltere'nin giriştiği askerî çabanın büyüklüğünü ve, son olarak, verilen ad ne olursa olsun, ancak bir sömürgeden başka bir şey olmayacak bir yönetim biçiminin sona erdiğini görmek konusunda her zaman açıkladıkları güçlü isteği hatırlatmak yeterli olacaktır.

"Kurtaracağına söz verdiği Irak halkını İngiliz Hükümeti bir an özgür ve her türlü işgalden arınmış olarak bıraksa ve memleketlerinin kaderine ilişkin olarak tam bir bağımsızlık içinde oyvermelerine izin verse idi, herhangi bir işgali, korumayı ya da *mandat*'yı isteyecek tek bir kimse bulunmazdı; çünkü, bugün uluslar, kendi kaderlerini etkili olarak kendileri saptamak istemekte, hiç bir koruyucu ya da kılavuz aramamaktadırlar. Bütün uluslar, "koruma" ya da "uygarlık yolunda

kılavuz", v.b. gibi sözlerin, boyunduruk altına alcıların elinde, fethedilmiş halkları siyasal ve ekonomik bakımdan yutmak için kullanılan araçlardan başka bir şey olmadığını anlamış bulunmaktadırlar.

"Gerçeklerden ayrılmamış olmak için, Irak'ta oturanların, her ne yoldan olursa olsun, kaderlerini Türklerin kaderine bağlamakta pek büyük bir istek gösterdiklerini kabul etmek gerekir. Fakat, Osmanlı İmparatorluğunun, Türkiye'den başka parçalarını, kendi kaderlerini saptamak konusunda, kendisi gibi özgür ve bağımsız saymak ilkesini kabul etmiş bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Arapların [Türkiye'ye karşı] gösterdikleri bağlılığı sömürmeği hiç bir zaman aklından geçirmemiştir. Böyle olunca, isteklerimiz yalnız Türkiye'ye geri verilmesi gereken bölgelerle ilgilidir; sınırlarımız dışında kalan ülkelere gelince, onların bağımsız ve refah içinde olmalarını dilemekteyiz.

"(d) Türkiye, Irak'ta herhangi bir *mandat*'nın gerekli olduğunu hiç bir zaman kabul etmemiştir; üstelik, böyle bir *mandat*'nın İngiltere'ye verildiğinden de hiç haberli değildir; bundan başka, şimdiki durumda hukuk açısından Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası olan Irak'a ilişkin olarak yapılmış andlaşmaların hukuk yönünden hiç bir değeri olamaz. Bu konuda, İngiliz Temsilci Heyetinin öne sürdüğü Milletler Cemiyeti Misakının 22 nci Maddesine uygun davranılmadığını belirtmeği de gerekli görmekteyiz; çünkü, İngiltere'nin kendisine verdirttiği *mandat* konusunda, Irak halkı tam bir bağımsızlık içinde oyvermek için özgür bırakılmamıştır.

"Üstelik, bu memlekette, *mandat* sorununa değil, fakat Emir Faysal sorununa ilişkin olarak yapılan plebisit, silâhlı bastırmadan sonra ve işgal kuvvetlerinin baskısı altında yapılmıştır; bu yüzden, memleket halkının şimdiki rejime bağlılığını böyle bir plebisit ispatlar sayılamaz.

"1918 silâh-bırakışımından önce ve bu silâh-bırakışımından bu yana, Müttefikler, Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli parçalarını, hatta öz Türkiye'yi bile, aralarında bölmüşler ya da bir takım Türk bölgelerinde kendilerine özel çıkarlar sağlamak için birbiri ardından bir dizi anlaşmalar yapmışlardır; bu son yılların olayları sonucu olarak, bu anlaşmalardan çoğunun uygulanır nitelikte olmadığı ortaya çıkmıştır. Musul'a ilişkin San Remo anlaşmasının neden dokunulmaz nitelikte olduğu da anlaşılamamaktadır.

"(e) İngiltere'nin Musul'a ve Irak'a el koymasını haklı göstermek için, öne sürülen fetih hakkının, bu yüzyılda hiç bir değeri yoktur; Türk Temsilci Heyeti bu konuda dünya kamu oyuna başvurmaktan korkmamaktadır; şuna inanmaktadır ki, çağdaş düşünceye böylesine yabancı bir teze karşı, bir ülke halkının kendi iradesine aykırı olarak, bir Devletin egemenliğinden bir başka Devletin egemenliğine geçirilmezliğini savunan bir görüş öne süren Türk Temsilci Heyetinin tezi, bütün gerçek demokratlarca desteklenecektir.

Kaldı ki, bütün Dünya Savaşı boyunca, bizim tezimiz Müttefik Devletlerin tezinin eşi değil miydi? Başkan Wilson bu tezi ilân ederken, bunu, gelecek barışın temeli yapmıyor muydu?

"Üstelik, fetih hakkı iddiasında bulunmak, Musul Vilâyeti bakımından hiç de geçerli değildir; çünkü, bu Vilâyet, silâh-bırakışımının yapılmasından sonra ve

silâh-bırakışımı hükümleri çiğnenerek işgal edilmiştir. Musul'un kaderi, İzmir'in, Doğu Trakya'nın, İstanbul'un, Adana'nın, Urfa'nın, Anteb'in, v.b. yerlerin kaderinden ayrı değildir; bu yerlerin hepsi de, çarpışmalar durdurulduktan sonra ve yapılmış sözleşmelere aykırı olarak, işgal edilmiştir. Böyle olunca, Musul Vilâyetinin, anılan bu şehirler ve bölgeler gibi, Türkiye'ye geri verilmesi doğal ve mantığa uygun bir davranıştır.

"III. *Tarihî nedenler.*-Onbir yüzyıldan beri, Osmanlı ve Selçuk İmparatorluklarının kurulmasından çok önce, Musul ile Bağdat'ın kuzeyine kadar uzanan bölge, aralıksız Türklerin olmuştur.

"Abbasî Halifelerinin zamanında, bu ülkeler Türk Valilerinin, Türk askerlerinin ve Türk halkının elinde bulunmuştur.

"Sonraları, Atabey Türk Hanedanı, bunun ardından Artuk'lar hanedanı bağımsız bir çok Devletler kurmuşlar ve Musul, Sancar, Cezire-ibn-Omar, Harput, Mardin gibi yerlerde hüküm sürmüşlerdir.

"Bu hanedanlar, özellikle Musul'da, pek çok anıtlar bırakmışlardır; bu şehir, yukarıda anılan hanedanlardan sonra ve Osmanlı hanedanından önce bu ülkeyi ellerinde tutmuş olan Selçuklara çok şey borçludur.

"Eski tarih kitaplarında, Musul'un güneyinden Bağdat'a kadar uzanan bölge Tataristan diye adlandırılmıştır; bu adlandırmanın bir izi günümüzün haritalarında Vâdi-i Tatar adıyla görülmektedir.

"IV. *Coğrafî ve ekonomik nedenler.*- Coğrafya, toprağın yapısı ve iklim bakımından, Anadolu'yu Irak'tan ayıran çizgi, Cebel Hamrin - Cebel Fuhul - Vadi-i Tatar - Cebel Sancar çizgisidir.

"Bu çizginin kuzeyinde, Musul Vilâyeti, iklim ve öteki koşullar bakımından Anadolu'ya eş bir görünüştedir.

"Musul şehri ve vilâyeti, Anadolu'yu, Suriye'yi ve İran'ı birbirine bağlayan yolların kavşağında bulunduğundan, güney Anadolu'nun İran'la ve Suriye ile ulaşımında çok büyük bir önemdedirler. Bu bölge, Anadolu'nun çeşitli parçaları arasındaki ulaşım bakımından daha da önemlidir; çünkü, Süleymaniye'yi, Kerkük'ü, Diyarbakır'ı, Urfa'yı, Bitlis'i, Siird'i ve bu gibi yerleri birbirine bağlıyan yollar da burada birbirine kavuşmaktadır.

"İngiliz Temsilci Heyetinin Musul'a ilişkin isteğini haklı göstermek üzere kullandığı ekonomik iddiaların başlıcaları şöyle özetlenebilir:

"(a) Musul ticaretinin başlıca çıkış yeri Basra Körfezi imiş.

"(b) Bağdat, Musul'un ürünlerine ve özellikle buğdayına ihtiyaç duymaktaymış.

"Bu iddialar sağlam temellere dayanmamaktadır; çünkü:

"(a) Bugün Musul, bu şehri Akdeniz limanlarına bağlıyan demiryolunun yapılmasıyla, Irak'tan çok daha sıkı sıkıya, Anadolu'ya bağlıdır; başlıca çıkış yeri, ham maddelerini dışarıya göndermek ve mamul maddeleri almak için özellikle ihtiyaç duyduğu Avrupa'nın sanayici memleketleriyle çok daha kolayca hızla ilişki kurabileceği, Akdeniz limanları üzerindedir. Basra Körfezi yolu, demiryolunun yapılmasından sonra, söz konusu Vilâyet için tamamiyle ikinci derecede önemlidir.

"(b) Bağdat'ta kullanılan yapı kerestesi, Musul Vilâyetinden değil, Diyarbakır vilâyetinden gelmektedir; Musul'dan Bağdat'a gönedrilen buğday da çoğunlukla Diyarbakır'dan gelmekte, ve kereste gibi, Musul'dan transit geçmektedir.

"Zaten, bir ülkenin iktisadî ihtiyaçlarını karşılayan bölgelerin o ülkeye katılması ilkesi kabul edilirse, bütün Devletlerin bugünkü sınırlarını baştan aşağı değiştirmek ve çeşitli ülkelerin birbirleriyle ekonomik bakımdan bağımlılığını göz önünde tutarak, yeni sınırlar çizmek zorunda kalınacaktır. Böyle bir ilkenin uygulanmasına imkân olmadığı açıkça belli olduğu ve yeni yapılan demiryolu Musul'u, Irak'la Basra Körfezinden daha çok Anadolu'ya ve Akdeniz'e bağladığı için, İngiliz Temsilci Heyetinin öne sürdüğü ekonomik iddialar kendiliğinden düşmektedir.

"V. *Askerî ve stratejik nedenler.-* Bir önceki paragrafta sözünü ettiğimiz gibi, güney Anadolu'nun çeşitli parçaları arasındaki ulaşım bakımından – bunun sonucu olarak da bu bölgenin güvenliği bakımından – Musul'un büyük bir önemi vardır.

"Cebel Hamrin - Cebel Fuhul - Vadi-i Tatar - Cebel Sancar çizgisini, Anadolu ile Irak arasında sınır olmak üzere, biz öne sürdük; çünkü bu çizgi – etnografik, coğrafî, siyasal, v.b. nedenlerden başka – bu iki bölge arasında kesin ve doğal bir sınır meydana getirmektedir.

"Bu sınırın, Bağdat'a ve bu şehirle İran arasındaki ulaşıma bir tehdit yaratacağı yollu öne sürülen iddia, bizim kanıtlarımız karşısında bir üstünlük kazanamaz; çünkü, bir çok Devletin başkentleri ya da önemli şehirleri sınır üzerinde, ya da sınır yakınındadır. Bu görüşler dikkate alınırsa, İstanbul'un sözde güvenliğini sağlamak için, bize teklif olunan Boğazlar rejimini tamamiyle değiştirmek ve önünde, istemekte olduğumuz sınırdan Bağdat'ı ayıran 70 mil uzaklık da bulunmayan Edirne'yi korumak için, Trakya'daki sınırlarımızı daha ilerilere götürmek gerekecektir. Üstelik, söz konusu sınırın, Bağdat'a, İran sınırından daha yakın olmadığını da belirtmek gerekir.

"Şimdi de, Irak'da yeni kurulmuş olan Devleti yaşayabilir bir Devlet yapma gereğine ilişkin iddiaları inceleyelim.

"Irak'ı meydana getiren Basra ve Bağdat vilâyetlerinin toplam yüzölçümü Avrupa Devletlerinin bir çoğunun yüzölçümünden büyüktür; iktisadî kaynaklar bakımından, bütün dünyanın en geniş ve en bereketli ekilir toprakları buradadır; Irak'ta akan kısımlarının hemen hemen tümü üzerinde gemilerin gidip-gelebileceği iki büyük nehir, bu Devletin topraklarından geçmekte ve buralarını sulamaktadır.

"Bu koşulların bir araya gelmiş olması, Irak Devletini yaşayabilir bir duruma getirmeğe ilişkin iddiayı desteklemek üzere, stratejik sınır iddiasından başka bir dayanak bırakmamaktadır.

"Fakat Irak, Musul Vilâyetini elde edemezse, bir Türk saldırısı karşısında Irak'ın bağımsızlığını yitirmek durumunda kalacağı yollu, stratejik iddia da gerçeğe uymamaktadır.

"Türk Temsilci Heyeti, teklif ettiği sınırın, Cebel Hamrin - Cebel Fuhur - Vadi-i Tatar - Cebel Sancar çizgisinin, Türkiye ile Irak arasında doğal ayırım çizgisini meydana getiren bir dizi dağlardan oluştuğunu ve bu çizginin aynı zamanda bir

stratejik sınır da sayılabileceğini belirtmek ister. Öte yandan, Türk Temsilci Heyeti, yeniden değerlendirilmesi artık hiç de gerekmeyen stratejik sınır kuramını uzun uzadıya tartışmak da istememektedir; yalnız şunu belirtecektir: Irak'ta tamamiyle lüzumsuz olan ve gerçek değerden yoksun bir garanti vermek için, Türkiye, Türk ve Kürt soyundan yarım milyon insanın oturduğu bütün bir vilâyetin, hiç bir neden olmaksızın, anayurttan ayrılmasına katlanamaz; Türk Temsilci Heyeti, haklı gösterilebilecek hiç bir nedene dayanmaksızın, Türkiye'ye yakıştırılan saldırı ya da fetih niyetlerini aslâ kabul edemez. Son iki yüzyılın tarihi ortaya koymaktadır ki, Türkiye hiç bir vakit komşu ülkelere göz dikmemiş, her zaman, fetih için değil, fakat tam tersine, başkalarının göz diktiği varlığını savunmak için savaşmıştır; en sonunda, bir İmparatorluk olmaktan vazgeçerek ulusal bir Devlet haline gelmiş olan Türkiye, halkı başka bir soydan olan bir ülkeye saldırmağı, bu ülkeyi fethetmeği düşünemez. Türkiye'ye karşı bir Arap saldırısı konusuna gelince, böyle bir şeyin olabileceğine Türkiye'nin inanmadığını söylemeğe bile lüzum yoktur; çünkü, kendi başlarına bırakılınca, yüzyıllardır bir arada kardeşçe yaşamış olan Türk ve Arap halklarının, hiç bir vakit birbirlerine saldırmayı akıllarından geçirmeyecekleri açıkça bellidir.

"Irak'ın güvenliği bakımından en iyi garanti, Irak'ta iktidar kimin elinde olursa olsun, Türkiye'nin dostluğunu kazanmak ve sınırları içinde bir Türk ve Kürt *irredentisme*'ine yol açtırmamaktır. Öte yandan, şu da açıkça bellidir ki, sınır sorunu, bir kez adalet ve ulusal topluluklar ilkeleri uyarınca çözümlenince, Irak Devleti için en iyi ve en güvenilir komşu, Türkiye olacaktır.

"Şimdiye kadar öne sürülmüş iddiaları gözden geçirdikten sonra, Türk Temsilci Heyeti şunları da eklemekle şeref duymaktadır:

"Türkiye, bugüne kadar, Musul vilâyetini bir başka Devlete bırakabileceğini göz önünde tutmuş olduğunu düşündürebilecek hiç bir şey yapmamıştır. İngiltere aynı durumda bulunmamaktadır. Musul'un Irak'dan ayrılmazlığını ispatlamak için şimdi öne sürmekte olduğu iddialar, Mekke Şerifi Hüseyin ile görüşmelere giriştiği 1915 de; bu bölgenin Fransız *mandat*'sı altına konmasına razı olduğu 1916 da; ve, cesaretlendirdiği Şerif Paşa bağımsız bir Kürdistan kurulmasını isterken ayni zamanda da Musul'un Irak'tan ayrılmasını istediği 1919 da, İngiltere'ye bu önemde görünmekteydi.

"Musul'la Irak'ın birbirinden ayrılmazlığına dayanan şimdiki tezini desteklemek üzere, İngiliz Temsilci Heyetinin öne sürebileceği tek değişiklik, yalnız San Remo sözleşmesidir.

"Türkiye'nin, Musul vilâyetinin kendisinden ayrılmasına neden razı olamayacağını gösteren düşünceleri şöyle özetlemek istemekteyim:

"1. Bu Vilâyet halkının büyük çoğunluğu Türk ve Kürttür.

"2. Bu Vilâyette oturanlar, yeniden Türkiye'ye bağlanmağı israrla istemektedirler; çünkü, sömürgeleşmiş bir halk olmaktan çıkarak, bağımsız bir Devletin yurttaşları olacaklarını bilmektedirler.

"3. Coğrafî ve siyasal bakımlardan, bu Vilâyet, Anadolu'nun tamamlayıcı parçalarındandır; bu Vilâyet, ancak Anadolu'ya bağlı kalmakla gerçek çıkış yerleri olan Akdeniz limanlarıyla sıkı ilişki kurabilecektir.

"4. Hukuk bakımından hâlâ Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası olan bir memlekete ilişkin olarak İngiltere'nin yapmış olabileceği bütün andlaşmaların, anlaşmaların ve sözleşmelerin – hele, iradelerini serbestçe ve her türlü yabancı baskısından ve işgalinden arınmış olarak belirtmek fırsatının bu bölge halkına verilmediği de göz önünde tutulursa – hukuk açısından hiç bir değeri olamaz.

"5. Anadolu'nun güney kesimlerini birleştiren yolların kavşak noktası olan Musul'un, ticaret ilişkilerimiz ve bu bölgenin güvenliği bakımından, bizim elimizde olması zorunludur.

"6. Musul Vilâyeti, ülkemizin bir çok başka parçaları gibi, savaşmanın durmasından sonra ve yapılmış sözleşmelere aykırı olarak, bizden alınmıştır; bu yüzden, aynı durumda kalmış öteki bölgeler gibi, Musul'un da bize geri verilmesi gerekir.

"Açıklamamı bitirmeden önce, Türk Temsilci Heyetinin, Musul'a ilişkin isteğini öne sürerken, dünya kamu oyunca tamamiyle destekleneceğinden şüphe etmemekte olduğu kadar, açıklamakla şeref duyduğu görüşlerin doğruluğunu ve değerini herkesin kabul edeceğine inanmış olduğunu da söylemek isterim."

Lord CURZON aşağıdaki konuşmayı yaptı:

"Bu soruna ilişkin olarak, açık bir toplantıda bana verilen fırsatı memnunlukla karşılamaktayım. Musul işinde olaylar öylesine büyütülmüş, öylesine yanlış yorumlanmış ve olduklarından öylesine başka gösterilmiştir ki, bunların gerçek durumlarıyla yeniden öğrenmek istenmeğe değer bir şeydir. Bu yüzden, şimdi dinlediğimiz açıklama ile Türk tezini özetlediği için, İsmet Paşa'ya gönül borcu duymaktayım. İsmet Paşa'nın iddialarını birer birer ele alarak bunlara cevap vereceğim; Türk tezi ile İngiliz tezi yan yana basılıp dünya kamu oyunun yargısına sunulabilirse, bundan mutluluk duyardım.

"Musul'da gerçek durum nedir? Nasıl oldu da biz oraya geldik? Gelişimizden bu yana orada ne yapıldı ve ne yapılıyor? Önce bunları açıklamak isterim.

"Bütün Mezopotamya, Dünya savaşı sırasında İngiliz ordularınca işgal edilmiştir. Dünya savaşı, Türk ordularının yenilgisiyle son bulmuştur; bu savaşın sonucu olarak, Türk Hükümeti bu ülkeden dışarı atılmıştır; az sonra, o vakte kadar Mezopotamya demekte olduğumuz bu ülkeye, bölge halkının daha çok alışmış olduğu, Irak adı verilmiştir.

"Türk Hükümetinin davranışı yüzünden savaşa girmek zorunda kaldığımız ve ilk defa Irak'ta ilerlediğimiz zaman, ülkenin halkına, zaferi kazanırsak, ileride Türk yönetiminden kurtarılacağı yolunda söz verdik. Aynı zamanda, Melik [Kıral] Hüseyin'e karşı da eş bir yükümü – başka bir deyimle, bu bölgede Arapların bağımsızlığını desteklemek yükümünü – kabul ettik. Zaferimizle biten savaş sonunda, bu yükümleri yerine getirmek için elimizden geleni yaptık. İsmet Paşa, biraz önce, bu ülkenin ve Musul vilâyeti halkının ne düşündüklerini açıklamak için hiç bir zaman meşru bir fırsat bulamamış olduklarını söyledi. Durum böyle değildir. Bu ülkede oturanlara, gelecekte hepsinin – başka bir deyimle, topluca Musul'un, Bağdat'ın ve Basra'nın – birleşmek mi, yoksa birbirlerinden ayrılmak mı istediklerini sorduk. Bu bölgelerden üçü de bölünmez bir bütünün parçaları oldukları

ve birbirlerinden ayrılmak istemedikleri cevabını verdiler. Buralarda oturanlara, bir Arap kıral isteyip istemediklerini, istiyorlarsa, kimi seçeceklerini sorduk. O sırada tek bir cevap üzerinde birleşemediler; bu yüzden de, bu konuda hiç bir şey yapılamadı.

"Bu arada, 1919 Barış Konferansı sırasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun ya da Alman İmparatorluğu'na ait fethedilmiş ülkelerin kaderini, bu ülkelere ilişkin olarak *mandat* sistemi diye adlandırılan sistemin uygulanmasıyla saptamak yolu kabul edildi. Herkesçe bilindiği gibi, bu karar büyük ölçüde, İsmet Paşa'nın da kendi iddialarını desteklemek üzere adına baş vurduğu, Başkan Wilson'un etkisiyle alınmıştır. *Mandat*'ları dağıtmak işi, savaş sırasında bu ülkeleri fethetmiş olan ve bu ülkeler kendilerine emanet olarak bırakılmış bulunan Müttefik Devletlere düşmüştür. Müttefik Devletler, San Remo'da 1920 Nisanında, Suriye *mandat*'sının Fransa'ya, Filistin ve Mezopotamya *mandat*'larının da İngiltere'ye verilmesini kararlaştırdılar. Bu çeşitli *mandat*'ların hepsi de tamamiyle eş ilkelere dayanmaktadır – bunlardan birine dokunmadan ötekilere itiraz edilemez. Bu *mandat*'lar, 1920 Ağustos'unda Sèvres Andlaşmasıyla da doğrulanmıştır; işte bu sıradadır ki, Suriye'nin sınırlarıyla Irak'ın sınırları saptanmıştır. Irak'ın kuzey sınırı, bir takım değişikliklerle, Musul vilâyetinin kuzey sınırı boyunca gitmek üzere tanımlanmıştır.

"Bundan sonra, bu bölgelerin her birinde *mandataire* Devletlerin yetkilerini ve denetimlerini ne ölçüde kullanacaklarını kararlaştırmak Milletler Cemiyetinin yetkilileri arasına girmekteydi. Bunun için, 1920 ve 1921 yılı içinde, bir çok *mandataire* Devletçe, Milletler Cemiyetine tasarılar sunuldu. 1921 yılı içinde, Araplara tek bir baş seçmek sorunu, Emir Faysal'ın Irak Arap Devletinin kıralı seçilmesiyle çözümlendi. Kıralın oybirliğiyle seçilmesiyle sonuçlanan bu oylamaya, Musul vilâyeti de katılmıştır. 1921 Ekiminde, Milletler Cemiyeti, henüz *mandat*'ın kesin hükümlerini kararlaştıramadığı için, bu konuda kesin karar alınıncaya kadar, İngiliz Hükümetinden, kendisine sunulan *mandat* tasarısını esinleyen zihniyet içinde, ülkeyi yönetmeye devam etmesini istedi. Bundan sonra, İngiltere'nin sorumluluklarını azaltmak ve Arap Devletinin bağımsızlığını sağlamlaştırmak kaygısıyla, İngiliz Hükümeti, 1922 Ekiminde, Kıral Faysal ile bir andlaşma yaptı; bu andlaşmanın hükümleri uyarınca, her iki taraf, başka bir deyimle, *mandataire* Devlet ile Arap Devleti, [başkalarına] Irak ülkesinden hiç bir toprak vermemeyi ve kiralamamayı yükümlenmekteydiler. Bu andlaşma imzalanmış olmakla birlikte, henüz onaylanmamıştır. Bu yüzdendir ki, İsmet Paşa'nın biraz önce, *mandat*'ların kendisi için ilgi çekici hiç bir yönü bulunmadığını ve Türk Hükümetinin *mandat* altına konmuş ülkeleri hiç bir zaman tanımadığını syölemesini, biraz tuhaf karşılayarak dinledim. Hatırlar gibi olmaktayım ki, bir kaç gün önce, Osmanlı Borcu sorununu tartışırken, İsmet Paşa bu Borcu, *mandat* altındaki ülkelerin sırtına yüklemek ve Borcun bölüşümünü silâh-bırakışımı tarihinden başlatmak için çok büyük bir istek göstermekteydi. Demek ki, İsmet Paşa'nın, işine geldiği zaman, *mandat* altındaki ülkeleri tanıdığı açıkça ortaya çıkmaktadır.

"Musul'u da içine almak üzere, Irak'da İngiltere'nin durumunun ve çıkarlarının hukuk açısından ve andlaşmaya dayanan temellerini belirtmiş ve İngiliz

Hükümetinin üçlü bir yükümle bağlı olduğunu Komisyona göstermiş bulunuyorum: Önce, yeniden Türk yönetimi altına konmıyacağına söz vermiş olduğumuz Arap ulusuna; ikinci olarak, Musul'u da içine almak üzere, bütün memleketçe seçilmiş ve kendisine karşı yükümler kabul ettiğimiz Arap kıralına; üçüncü olarak da, ülkenin bize emanet edilmiş olan büyük bir parçası üzerinde Milletler Cemiyetinin rızası olmaksızın *mandat*'mızı bırakamayacağımız Cemiyete karşı [yükümleriniz vardır]. Askıda kalan tek nokta, henüz Müttefik Devletlerin hiç bir hukuk belgesiyle saptanmış bulunmayan, Irak'ın kuzey sınırıdır.

"Musul vilâyetinin askerî işgal altında oluşuna gelince, bu ülkenin en büyük parçasının, ülke halkının kendi ellerinde olduğunu bütün dünyaya bildirmek isterim. Orada İngiliz askerleri değil, fakat yerli kuvvetlerle yerli halktan askere alınmış kimseler bulunmaktadır. Sözü bu kadar çok edilmiş Kürdistan bölgesi, Kürt ve Asurî askerlerin elindedir; burada düzenli İngiliz birlikleri bulunmamaktadır. Vilâyetin geri kalan yerlerinde, güvenlik, maaşlarını Melik [Kıral] Faysal'ın ödediği, Arap subaylarının komutası altındaki Arap birliklerince sağlanmaktadır. Bağdat'ın kuzeyinde çok az sayıda İngiliz birlikleri vardır; böyle olunca, ülkenin askerî bakımdan korunması, başlıca, halkın kendi elindedir. Şimdiye kadar söylediklerim, umarım ki, beni dinliyenleri, şeref duygusuna bağlı kalmak istediği sürece, memleketimin kabul ettiği yükümlerini yerine getirmekten kaçınmasının, dünyanın gözleri önünde verdiği sözden dönmesinin ve Musul vilâyetini *mandat* altına konmuş ülkeden koparıp alarak Türk Temsilci Heyetine vermesinin imkânsız olduğuna inandırmıştır.

"İsmet Paşa, yep yeni ve örneği görülmemiş isteğinin niteliği üzerinde dikkatini çekmeme izin verecek midir? Bu konuda, İngiliz Hükümetince ve İngiliz ordularınca temsil edilmekte olan Müttefik Devletlerin, Asya'da savaşı kazanmış oldukları inkâr edilemez. Onların, Mezopotamya'yı Türkiye'den zor kullanarak aldıkları, bütün bu ülkeyi dört yılı aşan bir süredir işgal ettikleri ve yönettikleri de inkâr edilemez. Bu süre içinde, Türk Hükümetinin yetkili sözcüleri, savaş sonucunda yanılmış olduklarını kabul ederek, Türk Hükümetinin, çoğunlukla başka soydan halkların oturduğu toprakların kendi ülkesinden ayrılmasını kabul etmeğe ve bundan böyle ilgisini Türk soyundan kimselerin oturmakta olduğu yerlere yoğun olarak çevirmeğe hazır olduğunu az söylemediler. İşte bu, hepimizin büyük bir yakınlık duyduğumuz bir programdır ve böyle bir temele dayanan bir Türk Devleti kurmağı gerçekleştirebilecek bir andlaşma hazırlamağa çalışmaktayız. Durum bu iken, Türk Temsilci Heyeti gelip, İngiliz Hükümetinin anlattığım şekilde fethettiği ve yönettiği bölgenin büyük bir parçasının kendisine geri verilmesi gerektiğini, çünkü İstanbul'da Türk Parlâmentosunun 1920 Şubatında kabul ettiği ve Misak-ı Millî diye adlandırılan bir takım kararları sonradan Ankara'da Büyük Millet Meclisinin de onaylamış bulunduğunu, ciddî olarak öne sürmektedir. Böyle bir iddianın, savaştan zaferle çıkmış bir ulusa ya da bir hükümete karşı şimdiye kadar hiç bir vakit öne sürülmemiş olduğunu söyliyeceğim; uzun tarihinin hangi döneminde olursa olsun, kendisine karşı böyle iddialarda bulunulduğunu görseydi, Türk Hükümeti bunlara alay ederek karşılık verirdi. İsmet Paşa, herhangi bir kimseyi boyunduruk altına almanın çağdaş düşünceye aykırı olduğunu

söylemiştir. Türk Hükümeti gelecekte işlerini böyle bir zihniyetle mi yönetecektir? Bunu bilemem; şu var ki, bir kaç haftadır burada görüşmelerini yöneten zihniyetin bu olduğunu da kesin olarak söyliyemem. Fakat bunu bir yana bırakalım. Belirttiğim bu görüşlerden sonra, şimdi de, İsmet Paşa'nın bize karşı öne sürdüğü çeşitli görüşleri ayrıntılı olarak inceleyelim.

"İsmet Paşa, İngiltere'nin, Musul vilâyetini Türkiye'ye geri vermesini elde etme amacını güden tezini, etnografik, ekonomik, tarihî ve stratejik nedenlere dayandırmıştır. Bu noktalardan her birini sırayla ele alacağım. Türk Temsilci Heyeti Başkanı bize, vilâyetin nüfusuna ilişkin olarak bir dizi rakam ve istatistik vermekle söze başlamıştır. İsmet Paşa, bu istatistiklerin her türlü gerçek değerden yoksun olduğunu belirtmeme izin verir mi? Önce, bunların düzenlendiği tarih, başka bir deyimle, yıllarca öncesinin istatistikleri olduğu göze çarpmaktadır; bu Türk istatistiklerinin ve rakamlarının yalnız askerlik hizmetine alınma ve bu hizmetten bağışık tutulma çizelgelerini hazırlamak için düzenlendiği de çok iyi bilinmektedir; bu çizelgelerde binlerce ad eksiktir; çünkü, bir takım kimseler, şu ya da bu yoldan askerlik hizmetinden yakayı kurtarabilmiştir. Bu yüzden, İsmet Paşa, kendisine duyduğum bütün saygıya rağmen, öne sürdüğü rakamları kabul etmememe izin vermelidir. Böyle olunca, benim başvuracağım rakamlar neler olacaktır? Bunlar, 1921 yılı gibi yakın bir tarihte, Vilâyette bütün olup bitenleri büyük bir özenle kaydetmiş olan İngiliz subaylarının rakamlarıdır. İsmet Paşa, bana, "Süleymaniye'ye ve güney Kürdistan'a ilişkin rakamları nasıl bilirsiniz?" diye sormuştur. Bu konuda kendisinden çok daha bilgili olmam gerekir; çünkü, İngiliz siyasal görevlileri 1917 Ekiminden ya da Kasımından başlıyarak, Türklerin Rovanduz'daki askeri hareketleri yüzünden geçen yıl bir kaç hafta için geçici olarak geri alınmalarına kadar, Süleymaniye'de aralıksız oturmuşlardır. İngiliz subaylarından biri, şimdi de orada bulunmaktadır. Bu süre içinde, bu kazada rakam elde etmek için Türk Temsilci Heyeti hangi yollardan yararlanabilmiştir? Şimdiki halde Süleymaniye kazasında tek bir Türk bile yoktur; yıllardır, durum böyledir. Bu yüzden, vereceğim rakamları söylediğim zaman, Konferans, bunların bilimsel bir temele dayandığına güvenebilir.

"Bugün, Musul vilâyeti nüfusuna ilişkin olarak gerçek rakamlar işte şunlardır:

"Araplar	186.000
"Kürtler	455.000
"Türkler	66.000
"Hıristiyanlar	62.000
"Yahudiler	17.000

"Türk Temsilci Heyetinin sahip çıkmak istediği bu nüfus gruplarından her birine ilişkin olarak bir kaç söz söylememe izin vermenizi isterim. Önce Arapları ele alalım. Vermiş olduğum ve Musul vilâyeti için 750.000 ile 800.000 kişiye varan toplam, Arapların, bütün nüfusun dörtte biri olduklarını göstermektedir. Nüfusu 80.000 ile 90.000 e varan Musul şehrinde, 50.000 ile 60.000 arasında Arap vardır. Musul'un kuzeyinde, Dicle'nin sağ kıyısından Vilâyetin kuzey sınırına kadar bütün memlekette, Araplar oturmaktadır. Musul'un güneyinde, nehrin sağ kıyısındaki bütün topraklarda Araplar oturmaktadır. Musul'un güneyindeki bölgenin en

büyük kısmında, Erbil - Kerkük - Kifri yoluna kadar, nehrin sol kıyısında da Araplar oturmaktadır. Bu Arapların Türklere teslim edilmelerini gerektirecek herhangi bir neden düşünülebilir mi? Bunların, 1919 da, Mezopotamya'nın ya da Irak'ın bölünmezliğinden yana oy kullandıklarını daha önce belirtmiştim. 1921 de, Faysal'ı Kıral olarak seçmişlerdir. Neden onları Türklere geri vermemiz gereksin? Neden Musul şehrinin geri verilmesi gereksin? Musul, Arapların yaptığı, bir Arap şehridir. Yüzyıllar süren Türk işgali boyunca, şehir, Arap karakterini hiç yitirmemiştir. Hangi mantık ya da hakgözetirlik ilkesi uyarınca bu Arap ülkenin Ankara'ya teslimi gerektiğini bir türlü anlıyamamaktayım.

"Şimdi de, İsmet Paşa'nın tezini savunmak için – bekleneceği gibi – var oluşuna dayandığı Türk nüfusuna geliyorum. Türk nüfusu, Vilâyet toplam nüfusunun ancak onikide biridir. Bu Türkler, özellikle Erbil, Altunköprü, Kerkük ve Kifri şehirlerinde oturmaktadırlar. Bunlar hiç de Osmanlı Türkleri değillerdir; bu ülkeye, Selçuk ve Osmanlı istilâlarından çok önce, Orta Asya'dan gelmiş Turanlı istilâcıların ardıllarıdır. Kendilerine özgü bir Türk lehçesi konuşmaktadırlar. Bu, Ankara lehçesi değildir; İstanbul lehçesi de değildir. Türk Hükümetinin bu bölgede kullanmış olduğu bir miktar subay ve memur aileleri de vardır. Kerkük bölgesi dışında, bütün bu nüfus, Irak Kırallığına bağlanmaktan ve Emir Faysal'ın Kıral olmasından yana oy vermiştir. Bu insanların Ankara Hükümetine eğilimli olduğunu ve şimdi yeniden bu Hükümete bağlanmak istediklerini düşünelim. Bütün bu büyük Vilâyetin kaderini, kökeni belirsiz, eğilimi şüpheli olan ve nüfusun onikide birinin isteğiyle saptamak gerektiği, ciddî olarak iddia edilecek midir?

"Şimdi, Kürtlerin durumunu inceleyelim; bunların sayısının 750.000 ile 800.000 arasında bir toplam nüfus içinde, 455.000 olduğunu daha önce söylemiştim. Kürtlerin Türk soyundan olduğunu tarihte ilk defa bulup çıkaran, belgelerinden birini kaleme alırken, Türk Temsilci Heyeti olmuştur. Bu güne kadar hiç kimse, bunun böyle olabileceğini aklına bile getirmemiştir. Bu halkın kökeni oldukça karanlıktır. Dip-notlarından birinde, İsmet Paşa, Kürtlerin Turan asıllı olduğu görüşünü öne süren tek bir kaynak göstermiştir; fakat bu görüşe en yetkili yazarlar katılmadıkları gibi, gerçekte de, bildiğim kadarı, bu görüşü hiç kimse paylaşmamaktadır. Kürtlerin İran soyundan olduğunda, genel olarak herkes birleşmektedir; Kürtler, bir İran dili konuşmaktadırlar; görünüşleri Türklerinkinden tamamiyle başkadır; görenekleri ve kadınlarla ilişkileri bakımından da Türklerden ayrılmaktadırlar. Ben, Kürtlerin memleketinde bulundum; Kürtlerin yanında kaldım; bu konuda bir uzman olduğumu iddia edememekle birlikte, her zaman, bir Türkü bir Kürtten ayırdedebileceğime bahse girerim; kör değilsem, birini ötekiyle karıştıramam. Şimdi, Türk olarak sahip çıkılmak istenilen bu Kürtler, yüzyıllar boyunca dağlarda kendi başlarına bağımsız yaşamışlardır. Kürtler, İstanbul'dan gelen her türlü müdahalelere karşı direnmişlerdir. Türk Hükümeti güney Kürdistan üzerinde hiç bir zaman etkili bir otorite kuramamıştır. Türk valilerinin bu memlekete giremedikleri sık sık olmuştur; yolculuklarını oraya kadar uzatabilmek için uzun süre bekledikleri çok görülmüştür; bir kez buraya gelince de, ancak çok zayıf bir otorite kullanabilmişlerdir. Savaş sırasında, bu bölgenin Kürtleri, Türklere, ne şekilde olursa olsun, hiç bir yardımda bulunmamışlardır; gerçekte, sava-

şanlardan birine herhangi bir yardımda bulunmuşlarsa, bu yardım İngilizlere yapılmıştır.

"Burada, İsmet Paşa'nın öne sürdüğü bir-iki noktaya cevap vermek isterim. İsmet Paşa, Kürt ülkesinde yayınlanan bildirilerin neden Türk dilinde yazılmış olduğunu sormuştur. Buna, şöyle cevap vereceğim: Kürtler, çoğunlukla, okuma-yazma bilmemektedirler; bizim başlattığımız Kürt yazısıyla öğretimin çok gelişmesine de vakit bulunamamıştır. Şimdiye kadar, güney Kürdistan'da yazılı hiç bir Kürt dili yoktu. Öte yandan, İsmet Paşa, Ankara Parlâmentosunda bir çok Kürt milletvekili olduğunu söylemiştir. Olabilir; fakat Parlâmentoda güney Kürdistan'ın tek bir Kürt milletvekili olduğunu ciddî olarak iddia etmekte midir? Herhangi bir zaman, Süleymaniye'den tek bir milletvekili çıkmış mıdır? Ankara'nın Kürt milletvekillerine gelince, onların nasıl seçilmiş olduklarını kendi kendime sormaktayım. Halk oyuyla seçilmiş tek bir milletvekili var mıdır? Bütün bu insanların doğrudan doğruya atanmış oldukları ve bunlar arasında bir takımının, dil bilmedikleri için, Meclisin çalışmalarına katılmadıkları herkesçe bilinmektedir. Bu yüzden, Ankara'da, Kürt topluluğunun [cemaatının] Parlâmentoda temsil edildiği iddiasına çok ağırlık vermek gerektiğini sanmamaktayım.

"Türklerle Kürtler arasındaki genel ilişkilere gelince, Kürtlerin, Türk yönetiminden hoşnutsuzluklarını sürekli olarak açıkladıklarını herkes bilmektedir. Dört yıldır, İngiliz Hükümetine hayal kırıklığına uğramış Kürtlerden gelen ve Kürdistan'ın özerkliği ya da bağımsızlığıyla ilgilenmemizi isteyen protestolar yağmaktadır. Fakat Türk Temsilci Heyetinden, İngiltere'nin bir tek Kürdü bile İngiliz sisteminin [*British system*] içine sokmasını bir an bile düşünmemesini rica ederim. Aldığımız bütün bilgiler göstermektedir ki, Kürtlerin kendi bağımsız tarihleri, görenekleri, gelenekleri ve karakterleriyle, özerk bir soy olarak ortaya çıkmaları gerekmektedir. Yönetimimizin amaçlarından ve gerçekten – tam olmasa bile – elde edilen sonuçlardan biri, bu bölge için bir özerklik sistemi kurmak olmuştur; bu mahallî özerklik sisteminin kendi yönetimi ve yazılı bir Kürt dilini öğretmeye çalışacak kendi okulları olacaktır. Bu koşullar altında, neden bu halk Ankara'ya teslim edilsin ve niçin orada bir plebisite baş vurulsun? Bu plebisiti isteyen Ankara'dır; Kürtler hiç bir zaman plebisit istememişlerdir. Bu zavallı halk, bunun ne anlama geldiğini de bilmemektedir. Bu yerlerde yaşayan Araplarla Türkler de hiç bir zaman plebisit istememişlerdir. Plebisit isteyenler, yalnız Ankara Türkleridir. Bununla birlikte, İsmet Paşa, az önce, bir halka istemediği bir şeyi zorla kabul ettirmenin çağdaş düşünceye aykırı olduğunu söylemiştir. Üstelik, bu Kürt ülkesinin bütün ekonomik ilişkileri, kuzeyle değil, güneyledir. Bu ekonomik bağların kesilmesini haklı gösterecek ne bulunabilir?

"Şimdi de Hıristiyanlara gelelim. İsmet Paşa, 60.000 kişiyi bulan Asurî ve Nesturî Hıristiyanların meydana getirdikleri topluluklardan söz etmiştir. Bunlar, Ankara'ya teslim olmalarını isterler mi? Böyle bir şeyle karşılaşmaktan kendilerini kurtarmak için bana baş vuranlardan mektuplar almadığım bir tek gün geçmemektedir. Savaşın başlarında bunlardan binlercesi Çölemerik ve öteki yerlerden uzaklaşarak, Türk ülkesinden kaçmış ve Mezopotamya ovalarına dağılmışlardır; burada, onların bakımı için, İngiliz Hükümeti yüzbinlerce İngiliz

lirası harcamak zorunda kalmıştır. Yavaş yavaş, onları Musul vilâyetinin kuzey bölgelerine yerleştirmeği başarmış bulunuyoruz; şimdi orada, asker toplayarak kendilerini savunmağa hazırlanmaktadırlar. Böylece, kime karşı kendilerini savunmaktadırlar? Bulundukları yerlere kendilerini yerleştiren İngilizlere karşı değil; hiç bir savaş niyeti taşımayan Araplara karşı da değil; Türklerin bir saldırısından korktukları için, onlara karşı kendilerini savunmaktadırlar. Türk Temsilci Heyetinin, beni, kendilerine teslim etmeye dostça bir zihniyetle çağırdığı insanlar, işte bunlardır.

"İsmet Paşa, '1920-21 de bu ülkede, yönetimimize karşı bir ayaklanma oluşunu nasıl açıklamaktasınız?', diye sormuştur. Türk Hükümeti, yönettiği ülkelerden hiç birinde hiç bir ayaklanma ile karşılaşmadı mı? Bunca yabancı unsuru sınırdışı etme nedenleri arasında başlıcası, bunların gelecekte ayaklanmalara katılmalarından Türk Hükümetinin korkmakta olması, herkesçe bilinen bir olay değil midir? Henüz işgal edilmiş ve daha yatışmamış bir ülkede sık sık ayaklanmalar olur. İki yıl önce Irak'ta patlak veren ayaklanmaya ilişkin olarak söyleyebileceğim çok şeyler vardır. Bu ayaklanmaya yol açan Türk propagandası konusunda pek çok olay anlatabilirim; bu ayaklanmanın sorumlularının adlarını bile söyleyebilirim. Bu ülke halkının düzenli bir yönetim denemesi yapması, vergilerin – elde edilen gelirlerin burada oturanların refahına harcanmak üzere – toplanması ilk defa olmaktadır. İşte bu, yepyeni ve – kolayca düşünebileceğim gibi – çok kimsenin hoşlanmıyacağı bir denemeydi. Ayaklanma, Arap Hükümetinin kuruluşundan önceki geçici dönemde patlak vermiştir. Bu ayaklanma bastırıldıktan sonra, bu nitelikte başka hiç bir güçlükle karşılaşmadık.

"Şimdi, Musul vilâyetinin Irak'tan ayrılmasını haklı göstermek için, İsmet Paşa'nın öne sürdüğü iki iddiayı, başka bir deyimle, ekonomik ve stratejik nitelikteki iddiaları ele alacağım. Musul'un, ticaret bakımından Anadolu'yla bir bütün meydana getirdiğini İsmet Paşa'nın söylemesini gerçekten hayretle dinledim. Oysa, herkesin bildiği gerçek durum nedir? Musul'un bütün ticaret ilişkileri Batı'da Halep ve Suriye ile, güneyde de Bağdat iledir. Musul vilâyetinin bütün ihracatı – tarım ürünleri, yün, deri, tütün – ya nehir yoluyla Bağdat'a iner, ya da Batıya yönelir ve Suriye'ye gider. Herkesin bildiği gibi, Bağdat, özellikle nehir yoluyla gelen Musul buğdayı ile beslenmektedir. Bundan başka ithalât konusunda, Musul halkının yaşaması için önemli olan ve Avrupa'dan alınan çay, şeker ve kahve de, Türkiye'den gelmemektedir; bunlar, Van ve Diyarbakır'dan değil, fakat şimdi anlattığım yollardan bu ülkeye girmektedir. Bu çok basit gerçekleri ortaya koyabilmek için, bölgenin – bulunabileceği ölçüde – ticaret istatistiklerini okumak yeterli olacaktır.

"İsmet Paşa, stratejik nedenlere ilişkin olarak çok az söz söyledi; belki de böyle yapmakla iyi etti: Musul vilâyeti Türkiye'ye geri verilirse, Türk Hükümetinin düşmanca hiç bir niyet gütmeyeceğine güvenilebileceğini söylemekle yetindi. Bunun ne anlama geldiğini görelim. Tutalım ki İsmet Paşa'nın dediklerine inandım ve Musul vilâyetini alabileceğini kendisine söyledim. Burası zengin bir ülkedir. Musul bir kolordu yerleştirmek için çok iyi bir merkez ve şüphesiz birinci derecede askerî bir menzil olur. Oysa, Musul vilâyetinin güney sınırı, Bağdat'tan 60 mil

uzaklıktadır. İsmet Paşa, Cebel Hamrin'in iyi bir savunma sınırı olacağını öne sürmüştür. Fakat çok iyi bilinmektedir ki, Cebel Hamrin büyük bir dağ dizisi değil, yalnız bir sıra kum tepeciğiyle toprak dalgalanmalarından oluşmaktadır. Musul'a yerleşmiş bir Türk ordusunun Bağdat'ı tehdit altında tutacağı ve hemen hemen bir anda, buğday ithalâtını kesebileceği açıkça belli değil midir? Böylece Bağdat, gerçekten aç bırakılarak teslim alınabilecektir. Bundan başka, böyle bir ordu, Hanikin'e [Khanikin] giden yolu, başka bir deyimle, Doğu dünyasının başlıca ticaret damarlarından birini kesebilecektir. Böylece, bu ordu, bir Arap Kırallığının varlığını imkânsız duruma sokabilecektir. Bağdat'dan 60 mil uzaklıkta bir Türk ordusu bulunursa, Bağdat tahtında oturmayı pek istemezdim. Bundan başka, bir kaç ay önce, Trakya ve İstanbul ile uğraşıldığı sırada, Trakya sınırının İstanbul'dan 80 mil uzaklıktan geçmesi teklif olunmuştu; o zaman Türk Hükümeti, ülkesi ve başkenti için böyle bir tehlikeyi kabul etmesinin kesin olarak imkânsız bulunduğunu söylemiş, sınırın daha ötelere alınmasını ve güvenliğini sağlamak için bütün Doğu Trakya'nın kendisine verilmesi gerektiğini sözlerine eklemişti. Oysa, Türkler şimdi, buraya gelip, sınırın Bağdat'ın 60 mil yakınından geçmesinin bu başkent için bir tehlike olmıyacağını söylemektedirler. Türk Temsilci Heyetinin, pek içten ve dostluk dolu şimdiki duygularından bir an şüphe etmek istemiyorum; fakat, Türkler gibi güçlü bir askerî ulusun, şimdi istediği durumu elde etmesine izin verilirse, bunun, yakın bir gelecekte, Arap Devletinin yok olmasıyla sonuçlanacağını bilmek için tarihi biraz incelemiş olmak yeter.

"Musul'un, Mondros silâh-bırakışımı sırasındaki durumuna dayanılarak öne sürülen iddia üzerinde İsmet Paşa'nın ısrarına biraz hayret ettim. İsmet Paşa, bu son haftalar boyunca, Mondros silâh-bırakışımının hükümsüz olduğunu, bu sözleşmenin göz önünde tutulmağa değer olmadığını ve her şeyin, ancak üç ay önce yapılmış olan Mudanya silâh-bırakışımından başlatılarak göz önünde tutulması gerekeceğini iddia etmiştir. İsmet Paşa, bugün, iddialarını, Mondros silâh-bırakışımın yürürlüğe girdiği 31 Ekim 1918 tarihinde, İngiliz kuvvetlerinin Musul vilâyetinin en büyük kısmını işgal etmemiş bulunduğu, bu yüzden de, bizim Musul vilâyetini elimizde tutmağa hiç bir yetkimiz olmadığı görüşüne dayandırmaktadır. Şimdi İsmet Paşa'ya olayları hatırlatacağım. Silâh-bırakışımı 30 Ekim 1918 de yapıldı. Bunun haberi, Musul'un uzak bölgelerine ertesi hafta içinde ve 1 Kasımdan önce varamadı. 30 Ekimde, İngiliz kuvvetleri, vilâyetinin başlıca Türk şehirleri olan Altınköprü, Kerkük, Tauk, Yoz Hurmati [Yos Khurmati], v.b. gibi yerleri işgal etmiş bulunuyorlardı. 1 Kasımda, silâh-bırakışımı haberi gelmeden önce, bu kuvvetler Musul şehrinden 13 mil uzaktaydılar. İngiliz kuvvetleri, 3 Kasımda, şehri işgal ettiler; orada yalnız bir Türk alayı, 80 tüfek, 100 kılıç ve bir kaç top vardı. Türk komutanı, silâh-bırakışımının bütün şartlarını 4 Kasımdan önce öğrenmiş değildi; 9 Kasımda, Türk Hükümetinden Musul'u boşaltma emrini aldı. Bu olaylar dışında, silâh-bırakışımı şartlarının, barış şartlarının kesin olarak saptanmasıyla hiç bir ilgisi olmadığını hatırlatmama İsmet Paşa izin verir mi? Tarihte, bir silâh-bırakışımının yapılmasından sonra, askerî birliklerin hareketi görülmemiş hiç bir savaş örneği yoktur. Mudanya silâh-bırakışımına rağmen, Doğu Trakya'da askerî birliklerin hareketlerinin bu anda bile süregitmekte olduğu pek iyi bilinmektedir. Tarihte hiç

bir barış andlaşması yoktur ki, kabul ettiği sınırlar, silâh-bırakışımıyla saptanmış olan sınır çizgilerinin aynı olsun. Üstelik, Mondros silâh-bırakışımının 7 nci maddesi, Müttefik kuvvetlerinin güvenliğini tehdit eden herhangi bir durumun ortaya çıkması halinde, silâh-bırakışımı çizgilerinin ötesinde, Türkiye'nin stratejik noktalarını işgal etmeğe, Müttefik kuvvetlerine açıkça izin vermiştir. Musul'un durumu, tam olarak, böyledir; bu yüzden, yalnız bir kaç mil uzaklıkta bulunan bir şehrin, silâh-bırakışımının imzalanmasından bir kaç saat sonra işgal edilmesi, silâh-bırakışımının hükümleriyle tamamiyle öngörülmekteydi.

"Sözlerime son vermeden önce değinmek istediğim bir konu daha kalmaktadır; bu konuyu ortaya İsmet Paşa atmış değildir; fakat dünya basını bu konuyu bol bol ve sürekli olarak tartışmıştır. İngiliz Hükümetinin, Musul'u elinde tutma isteğine ilişkin davranışını petrol sorununun etkilediği sanılmakta ve bunun böyle olduğu iddia edilmektedir. Musul vilâyetindeki petrol sorununun benim öne sürdüğüm iddialarla hiç bir ilgisi yoktur. İngiliz tezini, kendi başına ve bu ülkede var olabilecek doğal kaynakları hiç bir şekilde göz önünde tutmaksızın öne sürdüm. Musul dolaylarında ne kadar petrol bulunabileceğini, ya da işletmenin verimli olup olmıyacağını, yoksa bu masalın boş bir hayal mi olduğunu bilmemekteyim. Ülkemin dış işlerini yönetmekle görevli bulunduğum bütün süre boyunca hiç bir petrol kıralıyla hiç bir zaman konuşmadım, hiç biriyle görüşmedim. Musul petrolünün ya da dünya da herhangi bir petrolün imtiyaz sahibi ya da imtiyaz sahipliği adayı ile ne bir konuşma, ne de pazarlık yaptım. Burada bulunan herkesin aynı şeyi söyliyebileceğini sanmıyorum.

"Herkes bilmektedir ki, Lausanne'da bulunduğum sırada, imtiyaz sahibi olabilecek İngilizlere, Musul bölgesinin petrol imtiyazlarını teklif etmek üzere, Türk Temsilci Heyetinin üç temsilcisi, aslında bu konuda karar almaya yetkili olmamakla birlikte, Londra'ya gönderilmiştir. Bunu, bana sormaksızın ve haber vermeksizin yapmışlardır. Sanırım ki bu baylar, Londra'ya varınca, bu büyük başkentin kurumlarını ve koleksiyonlarını görmeğe geldiklerini söylemişlerdir; sanmam ki bunlardan bir çoğunu görmüş olsunlar. Bu baylar, benim haberim ve rızam olmaksızın bir iş yapmalarının mümkün olmadığını anlayınca, hemen geri döndüler. İngiliz kurumlarına yapmayı tasarladıkları ziyaret de böylece ertelenmiş oldu. Londra'ya yeniden gelişlerinde kendilerini ziyaret etme iznini vererek beni sevindireceklerini umarım; onları *British Museum*'a götürmekle en büyük memnunluğu duyacağım.

"Bununla birlikte, bu soruna ilişkin olaylar nelerdir? Savaştan hemen önce, Musul ve Bağdat vilâyetlerinin petrol bölgeleri için, Türk Hükümeti, bir İngiliz anonim şirketine – *Turkish Petroleum Co.* – bir imtiyaz vermişti. Almanların bu Şirkette bir payları vardı; savaş, almanların yenilgisiyle sonuçlanınca, onların katılma payları da İngilizlerin eline geçti. İngiliz Hükümeti, durumuu iyice inceledikten sonra, bu imtiyazın geçerli olduğunu kabul etti; şimdi de böyle düşünmektedir. İngiliz Hükümeti, bu imtiyazı savunmakla yükümlü olduğunu düşündü; bugün de böyle düşünmektedir. Bununla birlikte hem İngiliz Hükümeti, hem de Şirketin kendisi, petrolün bütün dünyayı ilgilendiren bir tüketim maddesi olduğunu, buna ilişkin olarak bir tekel istemenin ya da kurmaya kalkışmanın büyük

bir yanlışlık olacağını kabul etmektedirler. Bunun sonucu olarak, Şirket, tamamiyle İngiliz Hükümetinin bilgisi içinde ve bu Hükümetin desteğiyle, bu imtiyaza, ister Devlet ister topluluk olsun, öteki ilgililerin katılmasını sağlamak üzere ve bu işte eşit ölçüde ilgili bulunan herkesin yararlanması amacıyla, tedbirler aldı ve bu tedbirlerin ardından görüşmelere girişildi.

"Eğer bu iş başarıyla sonuçlanırsa, bundan başlıca Irak yararlanacak, dünya da kazanç sağlıyacaktır; Anadolu'nun da kazançlı çıkacağından şüphe etmemekteyim. Musul sorununda bugünkü davranışıla petrolün yapabileceği etkinin – bu etki kesin olarak bir *sıfırdır* – gerçek ölçüsünü anlıyabilmeleri için, Komisyon üyelerine açıkladığım petrol sorununun özü, işte budur.

"Türk isteklerini kabul etmeyi İngiliz Hükümeti için imkânsız kılan nedenleri açıklamayı şimdi bitirmiş bulunuyorum. Karşılaştığımız bütün güçlükleri Türk Hükümetiyle dostça bir çözüme ulaştırmak ve taraflar için şerefli bir andlaşma yapmak konusunda çok büyük bir istek duyduğumuz halde, şerefimize ve yükümlerimize bağlılığımız, bizi, Türk isteklerini kabul etmeme yolunda direnmeye zorlamaktadır. İsmet Paşa'nın öne sürdüğü ve bugün savunduğum tezi benim de dayatmak istediğim ekonomik, stratejik, siyasal, tarihî ve coğrafî bütün kanıtlarla, böyle bir isteğin kabul edilmesinin, bu ülkenin yararına olacağını da düşünememekteyim. Tezimin gücü ne olursa olsun, Türk Temsilci Heyetinin tezinden daha yazıf bir tezin uluslararası bir konferansa hiç bir zaman sunulmamış olduğunu söylemek cesaretinde bulacağım.

"Fakat, madem ki anlaşamıyoruz ve madem ki taraflardan her biri öne sürdüğü çözüme böylesine güven duyar görünmektedir, Hükümetim, haklı olduğu inancı içinde, bu işin soruşturma yapılmak ve karara bağlanmak üzere, bağımsız bir organa havale edilmesiyle yetinecek ve verilecek hükme boyun eğecektir. Mahallî bir plebisite baş vurulacak bir durumun olmadığını daha önce belirttim ve bunu daha uzun boylu da anlatabilirim; son zamanlarda yapılan plebisitlerin ışığında ve bunlardan alınan derslere göre, böyle bir plebisit, yalnız kan dökülmesine ve karışıklığa yol açacaktır; böyle bir plebisit, büyük bir olasılıkla, hiç bir sonuç vermeyebilecektir. Şunu iddia ediyorum ki, plebisit bir sınırın saptanmasını sağlayamaz; plebisit, bir milletvekilinin ya da kıralın seçiminde işe yarayabilir; fakat sınırın nereden geçeceğini, birbiri içine girmiş halklardan, oy vererek kararlaştırmasını istemek söz konusu olamaz; böyle bir iş, bütün tarih boyunca başarısızlığa uğramıştır. Özellikle bir sınır sorunu söz konusu olduğu içindir ki, plebisite baş vurmanın söz konusu olmadığını söylemekteyim. Bu sorun, kapsadığı bütün çıkarların incelenmesinden sonra çözümlenmelidir. *Mandat* altında olan Irak ülkesinin gelecekteki kuzey sınırının ne olacağını saptamamız gerekmektedir. İsmet Paşa, tezinin savunmasını, bilgisiz kimselerin anlaması ve oy vermesi imkânsız olan, fakat gerçeğin ne yanda olduğunu bulup çıkartmak için iyice ve dikkatle incelenmesi gereken bir çok ekonomik, stratejik ve buna benzer iddialara dayandırdı. Böyle olunca, dâvanın unsurlarına ilişkin olarak bu nitelikte tarafsız bir soruşturma yapılmasını kararlaştıralım. Bu soruşturmanın ne nitelikte olması ve bu işle kimin görevlendirilmesi gerekeceği sorulursa, izlenecek en iyi yolun ne olacağı konusunda hiç bir şüphe olmadığını sanmaktayım.

"Söz konusu olan bölge, *mandat* altında bir ülkenin içinde bulunduğu, İngiliz Hükümeti de, Milletler Cemiyetinin koruyuculuğunda, orada *mandataire* yetkileri kullanmakta bulunduğu için – ayrıca, Milletler Cemiyetinin rızası olmaksızın bu durumu bırakamayacağımız ya da değiştiremiyeceğimiz için – sözünü ettiğim soruşturmayla görevlendirilecek kurumun, Milletler Cemiyeti olmasını düşünmekteyim; ve bunu, bir teklif olarak öne sürüyorum.

"Böylece, bir sonuca varmak bakımından içten bir istekle, Türk Temsilci Heyetini, kendisine sunduğum bu teklifi kabul etmeğe çağırarak sözlerime son veriyorum; biraz önce söylediğim gibi, Hükümetim varılacak sonucu kabul edecektir. Bu teklifi, yalnız, özü bakımından doğru ve hakgözetirliğe uygun olduğu için değil, Milletler Cemiyetinin böyle bir incelemeyi yapabilecek en tarafsız ve en yetkili tek mahkeme olmasından da değil, fakat Türk Temsilci Heyetinin, bu son haftalar boyunca, barışın yapılmasından hemen sonra, Milletler Cemiyetine üye olma isteğini açıklamakla, bu kuruma güvenini belirtmiş olduğu için, Türk Temsilci Heyetini bu teklifi kabul etmeğe çağırmaktayım. Komisyona ve Türk Temsilci Heyetine yapmakla şeref duyduğum telkin, işte budur; bana verilecek cevabı ilgiyle beklemekteyim."

M. BOMPARD, Komisyonda girişilen tartışma konusunun, Türkiye'nin Asya'daki güney sınırını saptamak olduğunu hatırlattı. Bu bakımdan, Türkiye ile Suriye arasındaki sınırdan söz etmenin hiç bir Temsilci Heyetinin aklına gelmediğini belirtmenin kendisi için bir ödev olduğunu söyledi. Gerçekten, bu sınır, tartışma konusu değildir; çünkü, bu sınır, bir Fransız-Türk Andlaşmasıyla kesin olarak çizilmiş bulunmaktadır. Konferans, bu Anlaşma ile uğraşacak değildir. Konferans, ancak, bu Anlaşmanın var olduğunu görerek, bunu tutanağında belirtebilir.

Türkiye'nin, Dicle ile İran arasındaki güney sınırının durumu böyle değildir. Türk Temsilci Heyetiyle İngiliz Temsilci Heyeti, bu soruna ilişkin görüşlerini açıklamışlardır. Her ikisi de sağlamlığı değerlendirilebilecek olan iddialar öne sürmüşlerdir. M. BOMPARD bu tartışmayı yeniden açmıyacaktır; özellikle, bu tartışmaya herhangi bir şey eklemekten kaçınacaktır; fakat, Lord Curzon'un sunmuş olduğu teklifin son derece geniş görüşlü bir zihniyetle hazırlanmış olduğunu ve bunun, hiç kimsenin gözünden kaçmıyacak önemde bir güçlüğü çözümleyecek nitelikte bulunduğunu belirtmek de, M. BOMPARD için bir ödevdir. Bu yüzden, M. BOMPARD, İngiliz Temsilci Heyetinin yaptığı teklife katılmakta ve bu teklifi Türk Temsilci Heyetinin elverişli bir teklif olarak karşılamasını istemektedir.

Marki GARRONİ de, Lord Curzon'un yaptığı bu kadar açık konuşmaya ve sunmuş olduğu teklife ekleyecek bir sözü olmadığını söyledi. Bu teklif akla öylesine yatkındır ki, Marki GARRONİ, bu kadar uzun süre tartışılan bir sorunu, böyle bir temele dayandırarak, herkesi tatmin edecek biçimde çözümlemenin mümkün olacağına inanmaktadır.

Lord CURZON'un bir sorusu üzerine, İSMET PAŞA, Türk Temsilci Heyetinin, İngiliz teklifi üzerindeki düşüncesini öğleden sonra bildirmeğe hazır olduğunu söyledi.

Oturuma saat 14.10 da son verildi.

Genel Sekreter:
R. MASSİGLİ

Uygun bulunmuştur:
F. L. BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Thomas SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); E. LAGARDE (*Fransa*); Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); Const. CONTZESCO (*Romanya*); V. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); ÂLİ (*Türkiye*).

(22) SAYILI TUTANAK

23 OCAK 1923, SALI OTURUMU (ÖĞLEDEN SONRA)

Oturum, Ouchy Şatosunda, Lord Curzon'un başkanlığı altında, saat 18.00 de açıldı.

Hazır bulunanlar:

MM. CHİLD, Amiral BRİSTOL, GREW (*Amerika Birleşik Devletleri*); Marki CURZON OF KEDLESTON, Sir Horace RUMBOLD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. BOMPARD (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS (*Yunanistan*); Marki GARRONİ, M. MONTAGNA (*İtalya*); Baron HAYASHİ, MA. OTCHİAİ (*Japonya*); M. DİAMANDY (*Romanya*); M. RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); İSMET PAŞA, RIZA NUR BEY (*Türkiye*).

Oturumda ayrıca hazır bulunanlar:

MM. DWİGHT, AMORY, GİLLESPİE (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir Eyre CROWE, MM. MALKİN, RYAN, Deniz Albayı POUND, R.N., Yarbay HEYWOOD, MM. NİCOLSON, FORBES ADAM, LEEPER, McCLURE, Binbaşı YOUNG, Yüzbaşı ASHLEY (*İngiliz İmparatorluğu*); Tümamiral LACAZE, MM. FROMAGEOT, DE LACROİX, LAPORTE, BARGETON, Yarbay COURTİN, DE PERCİN, SANGUİNETTİ (*Fransa*); MM. MİCHALOKOPOULOS, General MAZARAKİS, POLİTİS, DENDRAMİS (*Yunanistan*); Tuğamiral CHELOTTİ, MM. ARLOTTA, GUARİGLİA, CİAMARRA, SENNİ, SALEM, GUİSİ (*İtalya*); MM. NAGAOKA, SATO, Albay SAİGO, Deniz Albayı TSURU, M. TANİ (*Japonya*); M. CONTZESCO (*Romanya*); M. GEORGEVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); MUHTAR BEY, Yarbay TEVFİK BEY, MÜNİR BEY (*Türkiye*).sın Genel Sekreteri: M. MASSİGLİ.

Sekreterler: M. LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); MM. SPRİNG RİCE, WİCKS (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); M. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); M. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET BEY (*Türkiye*).

Tercüman: M. CAMERLYNCK.*

İSMET PAŞA, Musul sorununun, ilkin, özel görüşmelerle çözümlenebileceğini

* Fransızca metinde tercüman belirtilmemekte, İngilizce metinde belirtilmektedir. (S.L.M.)

ummuş olduğunu söyledi. Fakat, Lord Curzon'un, bu sorunu Ülke Sorunları Komisyonuna getireceğini öğrendiği 31 Aralıktan bu yana, bu Komisyonun toplanmasını sabırsızlıkla beklemiştir. Sabahki oturumda, Türk Temsilci Heyeti, isteklerini dünya kamu oyunun değerlendirmesine sunarak, Musul'un Türkiye'ye verilmesine ilişkin görüşünü ayrıntılarıyla açıklamıştır. Lord Curzon'un yaptığı konuşmadan sonra, İSMET PAŞA, Musul vilâyetinin Türkiye'ye geri verilmesinden yana ve buna karşıt olarak, tarafların öne sürdükleri iddaları, yeniden esaslı bir incelemeden geçirmeyi zorunlu görmektedir. İSMET PAŞA, zaten geçen oturumda da, Lord Curzon'un itirazlarını ve iddialarını incelemiş ve bunları çürütmüştü. Bununla birlikte, İSMET PAŞA, konuşmasının bir takım noktalarını daha da belirlemek ve geliştirmek gerektiğine inanmaktadır.

İSMET PAŞA'nın sabahki oturumda anlattığı gibi, *mandat*'ya ilişkin iddia Türkiye'ye karşı öne sürülemez. Türkiye, hiç bir zaman, *mandat*'ların dayandığı ilkeyi kabul etmemiştir; kaldı ki, böyle bir şeyin varlığından da haberi yoktur. Türk topraklarına ilişkin olarak, üçüncü Devletler arasında yapılmış olabilecek anlaşmaları Büyük Millet Meclisi Hükümeti resmî senetler ve belgeler sayamaz. Osmanlı İmparatorluğunun eski borçlarının bölüşülmesi konusu görüşülürken, Türkiye'nin *mandat*'ları tanımış olduğu sanısına kapılmak çok önemli bir yanlış anlama olur. Türk Hükümeti, bu borçların bölüşülmesine girişilirken, Suriye, Mezopotamya ve öteki ülkelere düşecek payın saptanmasından başka bir şey istememiştir; böyle yaparken, bu ülkeler üzerinde herhangi bir *mandat*'nın varlığını ya da meşruluğunu tanımak zorunda olduğunu düşünmemiştir.

İSMET PAŞA, bundan sonra, İngiliz Temsilci Heyetinin öne sürdüğü etnografik iddiaların zayıflığını belirtti. İngiliz Temsilci Heyetinin rakamları kabul edilse bile, arapların, Musul nüfusunun ancak dörtte biri olduğu gözükmektedir. Bir ülkenin toplam nüfusunun ancak dörtte birini bulan bir etnik unsura verilmesini savunmak, gerçekten güçtür. İSMET PAŞA, Lord Curzon'un sabahki oturumda yaptığı konuşmada gerçeklere aykırı bir takım noktaları belirtmenin de çok yararlı olacağını düşünmektedir. Lord Curzon, Kürt milletvekillerinin Büyük Millet Meclisine seçilmelerinin dürüstlüğünden şüphe eder görünmüştür: Bütün dünya bilmelidir ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk halkının gerçek ve serbestçe seçilmiş temsilcilerinden meydana gelmektedir. Türkiye'de oturan herkes – Türkler gibi Kürtler de – aynı ölçüde seçmendirler; onların seçtikleri kimseler Büyük Millet Meclisinde eşit haklardan yararlanırlar; Büyük Millet Meclisi, böylece, bir ulusun, en yetkili temsilcileriyle doğrudan doğruya yönetilmesinin en belirtici örneğini dünyaya vermektedir. Üzülerek söylemek gerekir ki, Musul milletvekilleri bu Meclis'de bulunmamaktadırlar; fakat onların yokluğu, yalnız, işgal yüzünden serbestçe seçim yapılmasının imkânsızlığındandır. Bu örnek, Kürtlerin Büyük Millet Meclisinde temsil edilmemiş olduklarını değil, fakat seçimlerin Türkiye'de ne ölçüde dürüst ve düzenli olduğunu bir kez daha ispatlamaktadır. İSMET PAŞA, Lord Curzon'un stratejik nitelikteki itirazları üzerinde haksız olarak direnmekte olduğu kanısındadır; Musul'da Türklerin bulunmasının Bağdat'ın güvenliğini tehdit edeceği yolundaki iddia Türklere karşı öne sürülemez; çünkü, Boğazlar'dan ve İstanbul'dan yabancı savaş gemilerinin geçmesinin Türkiye'nin varlığı için bir

tehlike olamayacağını İngiltere kendisi iddia etmiştir. İSMET PAŞA, İstanbul için hiç bir kaygı duyulmamışken, Bağdat'ın güvenliği için kaygılanılmasına hayret etmektedir.

Musul'un İngiliz birliklerince işgali sorununa geçen İSMET PAŞA, bu konunun gerçekten ne olduğunu belirtmek gerektiği kanısında olduğunu söyledi. Mondros silâh-bırakışımının imzalandığı 30 Ekim 1918 günü, Musul, Türklerin elinde bulunuyordu. İSMET PAŞA şunu da belirtmek ister ki, bu arada, Mondros silâh-bırakışımından söz ediyorsa, onu, bugün de değeri olan bir senet ya da bir belge saydığından değil, fakat askerî hareketlere son verilişin tarihini göstermesindendir. Musul şehri, bu tarihten sonra – böyle olunca da, savaşsız – işgal edilmiştir. Lord Curzon, silâh-bırakışımı haberinin Musul'a 1 Kasım 1918 de geldiğini ve Hükümetin 4 Kasımda boşaltma emrini verdiğini söylemiştir; bu olay da, şehrin savaşsız işgal edildiğini gösterir; çünkü, Türk birlikleri kuvvet kullanmaktan ve memleketlerini savunmaktan kaçınmak için sürekli olarak emirler ve yönergeler alırken, İngiliz komutanlığı, silâh-bırakışımını bilmezlikten gelmekte direniyor ve birliklerini ilerletmek için bu durumdan yararlanıyordu. Ne olursa olsun, bu bölgenin, silâh-bırakışımı yapıldıktan sonra işgal edilmesi, hukuk açısından, savunulmayan bir ülkenin işgali gibi sayılmak gerekir.

İSMET PAŞA, petrol sorunu üzerinde de görüşünü kısaca açıklamak gerektiği kanısındadır. Türkler Musul'u, her zaman, ülkelerinin tamamlayıcı bir parçası, anayurdun bir kesimi saymışlardır. İSMET PAŞA'nın gerek resmî gerekse özel çıkarların temsilcileriyle, daha ilk görüşmesinde, Musul sorununun bir ülke sorunu mu, yoksa bir petrol sorunu mu sayıldığı kendisine sorulmuştur. İSMET PAŞA, hep, Türkler için, her şeyden önce ve her şeyin üstünde, bir ülke sorununun söz konusu olduğu cevabını vermiştir. Bununla birlikte, Lord Curzon'un da kabul ettiği gibi, dünyanın petrol işlerine duyduğu ilgi de görmezlikten gelinemez. Bu konudaki Türk görüşü, bu bölgeler anayurda döndükten sonra, dünyayı bu bölgelerin petrol yataklarından yoksun bırakmamak yolunda olmuştur ve gelecekte de böyle olacaktır. Türkiye, bu petrollerden dünyanın meşru bir şekilde yararlanması için mümkün olan her türlü kolaylıkları sağlıyacağına söz vermektedir. Lord Curzon, savaştan önce verilmiş olabilecek imtiyazlara değindi. Bu imtiyazların kesin ve geçerli bir nitelikte olup olmadığını anlamak için, bunların hukuk açısından özel bir inceleme konusu yapılmaları gerekmektedir. Türk Temsilci Heyeti, Lausanne'a gelişinden bu yana, bir takım grupların pek çok istekleri ve başvurmalarıyla karşılaşmıştır; bunlar, Musul'u yeniden işgal ettikten sonra, bu petrolleri işletme haklarını Türkiye'nin tanıyıp tanımayacağını öğrenmek istiyorlardı. Söz konusu grupların iktisadî ve malî güçlerini anlamak üzere, Türk Temsilci Heyeti, Londra'ya – Lord Curzon'un sandığı gibi üç değil – iki uzman göndermek zorunluluğunu duymuştur. Türklerin, kendi ülkelerinin kaynaklarını şu ya da bu biçimde işletme teklifinde bulunan şu ya da bu şirketlerle ya da gruplarla görüşmek istemelerinde garipsenecek bir şey olmasa gerek. Londra'da bulunmalarından yararlanarak, Türk uzmanlarının *British Museum*'u ziyaret etmeleri, onların, hiç de gizlenecek yanı olmayan, sanat meraklarını ortaya koymaktadır.

İSMET PAŞA, özellikle Lord Curzon'un, Musul vilâyetine ilişkin olarak

plebisite başvurulması olasılığını kabul etmemekte gösterdiği özel direncin, dikkatini ayrıca çektiğini söyledi. İSMET PAŞA, bu direnmenin nedenini anlıyamamaktadır; çünkü, bir ülke halkını kimlerin ve ne biçim yöneteceğini saptamakta genel olarak başvurulan yol, budur. Bir ulusun ya da halkın kaderini saptamak için akla en yatkın ve hakgözetirliğe en uygun yolun, bu halka ya da ulusa, bu konudaki görüşünü tam bir bağımsızlık içinde açıklama özgürlüğünü bırakarak, doğrudan doğruya onun düşüncesini sormak olduğu, şimdiye kadar herkesçe kabul edilmiştir. Emir Faysal'ın seçimi konusunda Irak halkının oyunu almak mümkün sayıldığı halde, bu halkın, şu ya da bu ülkeye katılmak, ya da nasıl yönetilmek istediği daha önemli bir sorun iken, bu konuda halkın görüşünü açıklamasının imkânsız sayılmasını kabul etmek, gerçekten güçtür. Böyle bir davranışta göze çarpan ve anlam verilmez bir çelişme vardır. Bir plebisite baş vurulmasının reddi, Türkiye'ye karşı savunulmakta olan dâvanın zayıflığına en inandırıcı kanıttır. Bu davranışla, Türkiye'nin haklarına karşı öne sürülen iddiaların haksızlığı açıkça söylenmiş olmaktadır; bu davranış, Musul'un Türkiye'ye ait olduğunu gösteren en iyi bir kanıttır.

Musul sorunu gibi, çok önemli bir ülke sorununu Milletler Cemiyetinin hakemliğine sunmak, haklı olmayacaktır. Gerçekten, Türkler için kazanılması ya da yitirilmesi söz konusu olan, ulusal varlığının bir parçasıdır; İngiliz Hükümeti için, olsa olsa, kendi ülkesinden başka bir ülkede yürüttüğü denetimin tartışılmasına katlanmak söz konusudur. Büyük Millet Meclisi Hükümeti Temsilci Heyeti ne, Musul vilâyeti gibi, yurdun tamamlayıcı bir parçası olan büyük bir bölgenin, ne de bu ülke halkının ve buradaki doğal kaynakların kaderini bir hakemlik kararına bağlamayı kabul edebilir. Türk Hükümeti, savunduğu tezin değerine ve hakgözetir olduğuna inanmaktadır; Musul'un Türkiye'ye geri verilmesi konusundaki görüşünden vazgeçmemektedir.

Lord CURZON aşağıdaki konuşmayı yaptı:

"Şimdi dinlediğimiz söyleve hemen cevap vereceğim.

"İsmet Paşa, ilkin, Musul sorununda kendisiyle bizim aramızda doğrudan doğruya bir anlaşma yapılmamış olmasından duyduğu üzüntüyü belirtmiştir. Bu üzüntüyü ben de paylaşmaktayım. İşte, birbirimizi kendi görüşümüze inandıramadığımız içindir ki, sorun, bugün Komisyona getirilmiş bulunmaktadır.

"İsmet Paşa'nın söylevinin ilk bölümü, bu sabahki konuşmamın bir takım noktalarına yaptığı itirazlara ayrılmıştır. Tartışmayı yeniden açmak istemiyorum; fakat üç dört nokta var ki, onlar üzerinde görüşümü kısaca açıklamama izin verilmesini Komisyondan isteyeceğim.

"İsmet Paşa, önce, bu sabah dediklerini yeniden söyledi: Türk Hükümeti herhangi bir ülke üzerinde verilmiş olan *mandat*'yı dikkate almamaktadır; herhangi bir *mandat*'nın varlığını hiç bir zaman kabul etmemiştir. Oysa, durum böyle değildir. Türk Hükümetinin, hem *mandat* ilkesini, hem de *mandat*'nın varlığını kesin olarak kabul ettiğini ispatlayan bir örnek gösterebilirim. M. Bompard'ın bu sabah söylediği gibi, Asya'da Suriye ile Türkiye arasındaki sınır, belirli bir zamanda, Fransız Hükümetinin bir temsilcisiyle Ankara Hükümeti arasında yapılan özel bir anlaşmayla saptanmıştır. Bu, *mandat* altında bir ülkenin kesin olarak tanınması değil

midir? Fransa, bugün Suriye'de nasıl bulunuyor? M. Bompard, Irak ile Filistin *mandat*'sını İngiltere'ye emanet eden aynı Devletlerce San Remo'da kendisine emanet edilmiş bir *mandat*'ya dayanarak, Fransa'nın Suriye'de bulunduğunu şüphesiz kabul edecektir. Fransa'ya emanet edilen *mandat*, sonradan Milletler Cemiyetince kabul edilmiş ve tanımlanmıştır. Demek ki, Fransa'ya verilen *mandat*'yı Türkiye tanımıştır; Fransa ile Türkiye arasında yapılan anlaşmanın metninde de, Fransa'nın Suriye üzerindeki *mandat*'sının tanındığı belirtilmektedir.

"İkinci olarak, İsmet Paşa, Arapların Musul vilâyeti nüfusunun dörtte biri olduğunu söyleyerek, bu dörtte bir nüfusun söz konusu bütün ülkenin kaderini saptayabilmesinin nasıl iddia olunabileceğini sormuştur. Fakat, Türkiye ne iddia etmektedir? Türk iddiası, Musul vilâyetinin, nüfusun ancak onikide biri olan Türklere verilmesidir. İsmet Paşa, Türkler söz konusu olunca, nüfusun daha küçük bir kesimine üstünlük sağlamak yoluna gitmekte, Araplar söz konusu olunca – bunlar sayıca daha kalabalık olsalar bile – onları göz önünde tutmak istememektedir.

"İsmet Paşa, bundan sonra, Ankara Parlâmentosundaki Kürt milletvekillerinden söz etmiştir. Bununla birlikte, bu sabah kendisine sorduklarıma cevap vermemiştir. İsmet Paşa'ya, bu temsilcilerin nasıl seçildiğini, kaç seçmenin onlardan yana oy verdiğini, bu temsilcilerin nereden geldiğini sormuştum. İsmet Paşa, bu noktalar üzerinde bana hiç bir cevap vermedi; fakat, Musul vilâyetinin Ankara'da Kürt temsilcileri olmadığını, bu yüzden de, şimdi uğraşmakta olduğumuz Kürdistan'ın bu kesiminden hiç bir temsilcinin bulunmadığını kabul etti. Oysa, Musul halkının düşüncelerini, Ankara'daki Kürt temsilcilerinin aracılığıyla çok iyi bilmekte olduğunu bu sabah söylemişti. Bu yüzden, bu sözler üzerinde ayrıca durmak gerekmemektedir.

"Şimdi, İsmet Paşa'nın aldığı kesin durumu inceleyeceğim. İsmet Paşa, plebisitle bir Devlet başkanı ya da kıral seçilebildiğine göre, aynı yoldan, bir ülkenin kaderinin de saptanabileceğine dayanarak, Musul sorununun plebisite başvurularak çözümlenmesi gerekeceğini bütün gücüyle savunmuştur. Söz konusu olan sorunun bu olmadığını, İsmet Paşa'ya hatırlatmanın uygun olacağını görmekteyim. Söz konusu sorun, Musul'un kaderinin kesin olarak ne olacağını bilmek değil, fakat Türk topraklarıyla, *mandat* altında Irak Arap ülkesi arasında sınır çizgisinin nereden geçirileceğidir; bu, büsbütün ayrı bir sorundur, ve bütün öteki sorunlar arasında, plebisitle çözümlenmeğe en az elverişli olanıdır. Plebisitler konusunda kendimi İsmet Paşa'dan çok daha tecrübeli saymağa hakkım vardır. Savaştan bu yana, sınır saptanmasına ilişkin olarak plebisitlerle çok uğraştım ve artık, başka hiç bir plebisitle uğraşmamağa karar verdim.

"Plebisit, bir sınırın saptanması bakımından, zararlı ve uğursuz bir yoldur; bunun neden böyle olduğunu Komisyona söyliyeceğim. Önce, kimlerin oy vereceğini, oy verme yaşının, o ülkede oturma şartlarının ve süresinin ne olacağını kararlaştırmak gerekir. İsmet Paşa'nın söylediği gibi, Musul nüfusunun büyük bir kısmı göçebedir: Dağlardan ovalara, bir aşağı bir yukarı sürekli olarak gidip gelirler; İran'a bile gittikleri olur. Bu nüfus içinde kimler oy verecektir ve bunlar hangi ilkeler uyarınca seçilecektir? İkinci olarak, oy verme sırasında güvenliği sağlamakla kimin

görevli olacağını kararlaştırmak gerekecektir. Savaştan bu yana yapılmış bütün plebisitlerde, gürültü çıkmasını ve halkın birbirinin gırtlağına sarılmasını önlemek için bir ordu bulundurmanın zorunlu olduğu anlaşılmıştır. Hangi ordu Kürdistan'da asayişi sağlamağa gelir? Türkiye ile İngiltere, sorunla ilgili oldukları için, bu ordu ne Türk ordusu, ne de İngiliz ordusu olabilir. Bu plebisit sırasında güvenliği sağlamak üzere bir ordu göndermek isteyecek bir kimse bu odada var mıdır? Bunu kabul edecek kimsenin aklı yerinde olmamalıdır.

"İçimizden bir kaçının çok iyi bildiği, son zamanlarda yapılmış plebisitlerde olup bitenlere ilişkin iki örnek verebilirim. Bu plebisitlerden biri, Çekoslovakya ile Polonya arasındaki bir anlaşmazlığı çözümlemek için, Versailles Andlaşması uyarınca Teschen'de yapılacaktı. Öyle bir heyecan, öyle karışıklıklar ve düzensizlikler meydana geldi ki, Plebisit Komisyonu plebisitin hiç yapılmamasına karar verdi. Sonra, bundan da beter bir örnek ortaya çıktı: Yukarı Silezya plebisiti. Karışıklıklar öyle ölçülere vardı ki, oy vermeyi aylarca ertelemek zorunda kalındı. Oy verenler arasında heyecan öylesine artmıştı ki, güvenliği korumak için bölgede 20.000-30.000 kadar Fransız, İngiliz ve İtalyan askeri bulundurmak gerekti. Plebisit süresince, memleket, yağmaların ve adam öldürmelerinin acısını çekti. Büyük güçlüklerden sonra plebisit yapıldı; Plebisit Komisyonunun sonuçlara ilişkin raporunu hazırlamasına sıra geldiği zaman, salık vereceği sınır çizgisi üzerinde Komisyonda anlaşmaya varılamadı. Komisyon, sorunu, karara bağlanmak üzere, Büyük Devletlere havale etti. Bu sorun incelendiği zaman, ben de Paris'te bulunuyordum. Büyük Devletler de bir anlaşmaya varamadılar. Böylece, bir buçuk yıl geçtikten ve bunca can kaybından, bunca karışıklıktan sonra, sorunu Milletler Cemiyetine göndermek zorunda kaldı. İşi, şimdi başlamak istediğim noktada, bitirdik. İşte bunun içindir ki, bu plebisit örneğini İsmet Paşa'nın dikkatine saygıyla sunmak istemekteyim.

"Kürdistan'da bir plebisit yapıldığını düşünelim. Neler olacaktır? İsmet Paşa'nın dediği gibi, halk, durmadan yer değiştirmektedir. Kürtlerden çoğunluğun ve Araplardan büyük bir kısmının okuması yazması yoktur. Nasıl oy verileceğini bilemeyeceklerdir; çünkü, bütün ömürleri boyunca, hiç bir seçim sandığı görmemişlerdir; böyle bir sandık gördükleri zaman da, onu kaldırıp insanın başına atmaları beklenebilir. Bir defa daha soruyorum: Güvenliği sağlamak için gerekli birlikleri kim bulacaktır? Oy vermesi istenilen konunun ne olduğunu halka nasıl anlatacaksınız? Kürtler, şüphesiz, bağımsız bir Kürdistan için; Araplar, bir Arap Devleti için; Türkler, Türk uyrukluğu için; Hıristiyanlar da, kendilerini Türklerden korumak şartıyla, herhangi bir yönetimden yana oy vereceklerdir. Bu koşullar altında, sınırları nasıl saptayabileceksiniz? Sonuç, içinden çıkılmaz bir karışıklıktan başka bir şey olmıyacaktır; böylece, Büyük Devletler kendilerini gülünç duruma sokmuş olacaklardır. Plebisitler, iç içe girmiş bir halka değil de birleşmiş bir halka ve çözümlenecek sorun karışık değil de basitse uygulanabilir.

"İşte bunun içindir ki, Kürdistan'da bir plebisite baş vurulması teklifini, son olaylardan ders almış hiç kimse destekleyemez.

"Son teklifime ve Türk cevabına geliyorum. Sözlerimi, bu güç ve üzerinde görüş ayrılığı bulunan sorunun, Milletler Cemiyetinin incelemesini ve karara

bağlanmasını telkin ederek, bitirmiştim. Bu teklif, Fransız ve İtalyan meslekdaşlarımca, kendi Temsilci Heyetleri adına, yürekten desteklenmiştir; böylece, teklif, Komisyona, Müttefiklerin tam desteğiyle sunulmuş olmaktadır. Bu konu üzerinde başka hiç bir Temsilci Heyeti konuşmamıştır; fakat, teklifimin, akla yatkın, hakgözetir ve geniş görüşlü olduğunu, M. Bompard'a katılarak söylemeyecek bir tek Temsilcinin burada bulunmadığını belirtmeğe cesaret edeceğim. Milletler Cemiyeti Meclisi, büyük ölçüde, tarafsız Devletlerin temsilcilerinden kuruludur; bu Meclis çıkar düşüncesinden uzak ve kesin olarak tarafsızdır; büyük bir moral gücü vardır. İngiltere, dâvasını bu Meclise sunmağa hazırdır; fakat Türkiye kendi dâvasına o kadar az güvenmektedir ki, bunu herhangi bir hakemliğe sunmağa cesaret edememektedir. İsmet Paşa, genel olarak, hakemliğe başvurulmasını reddetmiştir; bu yüzdendir ki, Milletler Cemiyetinin hakemliğini de kabul etmeyeceğini sanmaktayım. Şimdi, gerçekte, neyi reddetmiş olduğunu söyliyeceğim.

"Teklifimin kabul edildiğini düşünelim. İşte Milletler Cemiyeti Misakı, izlenecek usulle, Cemiyete üye Devletlerin girişecekleri eylemi göstermektedir. Bundan ancak üç hafta önce, Türk Temsilci Heyeti, barışın yapılmasından sonra ilk işinin, Milletler Cemiyetine katılmağı istemek olacağını söylemiştir. Bu sorun Cemiyete sunulursa, Türkiye, Cemiyetin üyelerinden olmadığından, Cemiyet, Misakın 17 nci Maddesi uyarınca, bu anlaşmazlığın çözümlenmesi için, Türkiye'yi Cemiyete üye olmağa çağıracaktır. Bundan sonra, Cemiyet, anlaşmazlık konusuna ilişkin olarak, bir soruşturma açılmasını kararlaştıracak ve kendisine, içinde bulunulan koşullar altında, en iyi ve en etkili görünen davranışı salık verecektir. Türk Temsilci Heyetinin, konuşmak fırsatını elde edemeyeceğini ve dâvasını gerektiği gibi savunamayacağını iddia etmesinden korktuğum için, İsmet Paşa'ya şunu hatırlatmak isterim: Milletler Cemiyeti Meclisinde temsilcisi bulunmayan her Üyenin, (şimdi, bu soruşturmaya ilişkin olarak Milletler Cemiyetine üye olmuş Türkiye'den söz etmekteyim) – Meclis, bu Üyenin çıkarlarına ilişkin sorunları incelerken – Meclisinin bütün oturumlarına üye sıfatıyla katılmak üzere bir temsilci göndermeğe çağrılmasını Misakın 4 ncü Maddesi öngörmektedir. Böyle olunca, bu sorun Milletler Cemiyetine sunulursa, Türkiye, yalnız Cemiyete üye olmağa değil, aynı zamanda Meclisde de yer almağa hemen çağrılacaktır.

"Anlaşmazlığı incelemek üzere nasıl bir usul uygulamak gerektiğini Meclis kararlaştıracaktır. Meclis, karşılıklı olarak, görüşlerini bildirmelerini Türkiye'den ve İngiltere'den isteyecektir; Kürtlerin, Türklerin, Arapların ve Hıristiyanların görüşlerini yerinde incelemek üzere bir Komisyon görevlendirebilecektir; Avrupa'da bir soruşturma yapabilecek ya da sorunu çözümlemek üzere tek bir hakem atayabilecektir. Meclisin ne yapacağını bilemem; fakat Türk Temsilci Heyetinin, İngiliz Temsilci Heyetiyle eşitlik düzeyinde olacaklarını, her iki tez de açıklandıktan sonra, mümkün olduğu kadar tarafsız bir incelemeye girişileceğini bilmekteyim. Öte yandan, Türk Hükümetinin de temsil edileceği Meclis, Misakın 5 nci Maddesi uyarınca, oybirliğiyle karar almak zorundadır; bu yüzden, Türkiye'nin rızası olmaksızın hiç bir karar da alınamayacaktır.

"Şimdi, en büyük bir resmîlikle soruyorum: Türk Temsilci Heyeti bu teklifi

gerçeken reddetmekte midir? Böyle ise, bu red cevabının, şimdiye kadar Konferansda takınılmış her hangi bir davranıştan çok daha kötü bir izlenim yaratacağını içtenlikle söyliyeceğim. Belirttiğim çıkarları Türkiye'ye sağlıyan teklifi Hükümetim adına öne sürdüğüm zaman, Türkiye'nin bu teklifi incelemeden bile reddettiğini dünya öğrenince, Türk Temsilci Heyetinin tutumuna ve kararına ilişkin olarak dünya basınında yarın yayınlanacak eleştirilerin ne olacağını büyük bir kaygıyla düşünüyorum. İsmet Paşa'nın, verdiği cevabın kapsamını bütünüyle göz önünde tutmamış olduğunu ve Türk Temsilci Heyetinin bu cevapta, benim sandığım gibi, tam bir red anlamı görmediğini söylemesini, hâlâ umutla beklemekteyim.

"Fakat, bir şey daha eklemek isterdim. İş burada da kalmaz. Şimdi de, Türk Temsilci Heyetinin teklifimi gerçekten reddettiğini ve red edişte direndiğini düşünelim; yapılacak ne kalıyor? Ben, sorunu bu durumda bırakamam; bu durum, dünya barışını büyük ölçüde tehlikeye sokmaktadır. Basında gördüm ve elimdeki bilgilere göre bilmekteyim ki, bu sorun, Türk Temsilci Heyetinin dilediği yoldan çözümlenmezse, Türk birlikleri Anadolu'dan Musul'a doğru harekete geçirilecek, sınıra bir saldırıda bulunabilecek, sorun askerî yollardan çözümlenmeğe kalkışılabilecek, çatışmalar çıkabilecek, savaş patlıyabilecektir. Ben burada bir barış andlaşması yapmak için bulunuyorum; savaş yapmak üzere burada bulunmuyorum. Savaşa yol açabilecek bir durumun sürüp gitmesine göz yummak için burada bulunmuyorum. Böyle olunca, eğer Türk Temsilci Heyeti teklifimi gerçekten reddetmekte ise ve bu red edişte direniyorsa, Hükümetim adına, dilediğim gibi davranmak zorunda kalacağım. Bununla ne demek istediğimi açıklayacağım.

"Milletler Cemiyeti Misakının 11 nci Maddesi şöyledir:

> 'Cemiyet üyelerinden birini doğrudan doğruya ilgilendirsin ya da ilgilendirmesin, her savaş ya da savaş tehdidi bütün Cemiyeti ilgilendirir; Cemiyet, uluslararası barışı etkili bir şekilde korumaya yarayacak tedbirleri almakla yükümlüdür. Böyle bir durumda, Cemiyetin herhangi bir Üyesinin isteği üzerine, Genel Sekreter, Meclisi toplantıya çağırır.
>
> 'Bundan başka, Cemiyetin her Üyesinin, uluslararası ilişkileri etkileyebilecek nitelikte olan ve sonuç olarak uluslararası barışı ve barışın dayandığı iyi geçinmeyi bozacak herhangi bir durum üzerine Genel Kurulun ya da Meclisin dikkatini dostça çekmeye hakkı vardır'.

"Türk Temsilci Heyeti teklifimi reddederse, bu Madde uyarınca davranacağım. Hemen Milletler Cemiyeti Meclisine baş vurarak, uluslararası barışı ve barışın dayandığı iyi geçinmeyi bozacak nitelikte bir durumun ortaya çıktığını bildireceğim. Bu sorunu incelemek üzere Meclis hemen toplanacaktır. Meclis, Türk Hükümetini, dâvasını açıklamağa çağıracak ve Türk Hükümeti buna yanaşmazsa, Misakta öngörülen bütün zorlama tedbirleri harekete geçirilecektir. Fakat ben, bu kadar ileriye gitmek istemiyorum; Türk Temsilci Heyetinin beni bu kadar ileriye götürmesini istemiyorum. Her ikimizin de dostça bir tutumla, yarın, bu hafta ya da gelecek hafta içinde, Milletler Cemiyeti önüne çıkmamızı çok daha üstün tutardım. İsmet Paşa'yı, bunun, sorunu çözümlemek bakımından, en doğru tek yol olduğuna

inandırmak isterim. İnanmasını isterim ki, reddetmekte direnirse, ortaya çıkacak her şeyden – ister ayaklanma, ister kan dökülmesi, isterse Musul vilâyetinde patlak verecek başka her çeşit güçlükler olsun – İsmet Paşa sorumlu olacaktır; kendisinin haklı olduğuna dünya kamu oyunu inandırmakta büyük güçlükle karşılaşacağına, çok saygılı olarak, dikkatini çekerim. İşte bunun için, dediklerini doğru anlayıp anlamadığımı ve bu sabah teklif ettiğim gibi, sorunu Milletler Cemiyetine sunmakta bana katılmak isteyip istemediğini İsmet Paşa'ya yeniden sormaktayım. Bana olumlu bir cevap vermezse, izlemek zorunda kalacağım yolu kendisine açıkça göstermiş bulunuyorum."

Baron HAYASHİ, Lord Curzon'un açıkladığı görüşü bütünüyle desteklediğini söyledi. Dünya barışı için bu çok önemli sorunda, İngiliz Temsilci Heyeti, anlaşmazlığın çözümlenmesini Milletler Cemiyetinin hakemliğine bırakmağı kabul etmekle, herhangi bir çıkar kollamadığını kesin olarak ispatlamış bulunmaktadır.

M. BOMPARD, durumun çok tehlikeli olduğunu görerek, patlak vermek üzere bulunan felâketi önlemek için söz almayı bir ödev saydığını söyledi. M. BOMPARD, Türk Temsilci Heyetinin, aceleye gelmiş bir cevap vermemesinin uygun olacağını düşünmektedir. Türk Temsilci Heyetinden böyle bir istekte bulunmak, herkesten çok, M. BOMPARD'ın hakkıdır; çünkü M. BOMPARD, Türkiye'nin kendi çıkarlarını düşündüğü kadar kamu yararını da düşündüğünü söylemekten bir an geri kalmamıştır. Şüphe yoktur ki, Komisyona sunulmuş olan bu sorunda kamu yararı söz konusudur. Türk Temsilci Heyeti bu red edici tutumunda direnirse, çok ağır sonuçlar doğabilecektir. M. BOMPARD, İngiliz Temsilci Heyetinin teklif ettiği gibi, hakemliğe başvurmanın akla yatkın bir çözüm yolu olduğu kanısındadır. Her iki taraf da iddialarını tam bir eşitlik içinde öne sürebilecektir. Böyle olduğu için, M. BOMPARD, Türk Temsilci Heyetinin bu tutumundan neden vazgeçmediğini anlıyamamaktadır. M. BOMPARD, İsmet Paşa'dan, çok ağır sonuçlu olan Musul sorununu acele etmeden ve dinlenmiş bir kafayla incelemesini istediğini söyledi.

Marki GARRONİ, Lord Curzon'un teklifinin, bu soruna ilişkin olarak, taraflardan kimin haklı kimin haksız olduğunu önceden kesip atacak nitelikte olmadığını belirtmek istediğini söyledi. Teklif, akla çok yatkındır; söz konusu sorun, tarafsız bir kurula sunulacaktır; bu kurul da, herkesin kabul edebileceği ve bir savaş tehlikesini önliyebilecek bir karar almakta büyük yarar görecektir. Bu durumda, Marki GARRONİ, zekâsı bu kadar açık ve mantıklı olan İsmet Paşa'nın, kendisine yapılmış teklif üzerinde yeniden düşünerek, herkesi tatmin edici bir karar alacağını ummaktadır.

İSMET PAŞA, eski Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış toprakların herhangi bir parçası üzerinde hiç bir Devletin *mandat*'sını tanımadığını en açık şekilde söylemenin kendisi için bir ödev olduğu kanısındadır.

Öte yandan, İSMET PAŞA, Türkiye Büyük Millet Meclisindeki Kürt milletvekillerinin seçimlerinin dürüstlüğüne ilişkin olarak ortadan kalkmamış görünen şüphelere de bir anlam verememektedir. Bu milletvekilleri, bütün öteki ülkelerdekine eşit özgürlük ve bağımsızlık koşulları içinde seçilmişlerdir.

Plebisit sorununa gelince, İSMET PAŞA, uygulamada neden güçlükle karşılaşılacağını gerçekten görememektedir. Göçebe aşiretlerin durumuyla

güvenlik gereklerini karşılayacak özel tedbirler kolayca alınabilir. Plebisite baş vurma görüşünü ilke olarak kabul etmek yeterli olacaktır. İSMET PAŞA, Musul sorununun çözümlenmesini hakemliğe sunma teklifine katılamamaktadır. Türk tezini destekleyen kanıtlar öylesine sağlamdır, hak ve adalet duygularına öylesine dayanmaktadır ki, bunları Komisyonda bile incelemek ve hemen bir çözüme varmak son derece kolaydır.

Musul sorunu gibi bir konuda, bütün dünya, Türk dâvasının doğruluğunu ve adalete uygunluğunu kabul etmek bakımından görüş birliği içinde olacaktır. İSMET PAŞA, bu konuda dünya kamu oyunun Türkiye'yi haklı bulacağından şüphe etmemektedir. Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Temsilci Heyeti Lausanne'a barış yapmağa – hakgözetirliğe ve adalete dayanan bir barış yapmağa – gelmiştir. Dünyada hiç kimse, bu barışın, Musul sorunu yüzünden tehlikeye düşmüş olmasını hoşgörüyle karşılamayacaktır. Türk Temsilci Heyeti, Konferansın başından beri benimsemiş olduğu büyük bir iyi niyetle davranmış ve dünya barışı için katlanmağa hazır olduğu büyük fedkârlıkları ortaya koymuştur. Konferans, artık ilk günlerinde değildir. Her memleketin kamu oyu, Türklerin savundukları dâvaları izlemeğe ve incelemeğe, onların ne kadar ölçülü ve hakgözetir olduğunu anlamağa vakit bulmuştur. Bu yüzden, İSMET PAŞA, Musul'un Türkiye'ye geri verilmesi ilkesini kabul etmesini İngiliz Temsilci Heyetinden istemektedir.

Lord CURZON şunları söyledi:

"İnandırıcı büyük bir güçle konuşmuş olan M. Bompard'ın, İtalyan ve Japon Temsilci Heyetlerinin öne sürdükleri görüşü Türk Temsilci Heyetinin kabul etmemiş olmasına çok üzüldüğümü belirtmekle yetinerek sözlerime son vereceğim. İsmet Paşa'nın, bu soruna ilişkin olarak başvurmuş olduğu dünya kamu oyunun ne düşündüğünü öğrendiği zaman, biraz şaşıracağını düşünmekteyim. Hükümetim adına, girişmek zorunda kalacağım hareketin ne olacağını belirtmiş bulunuyorum. Bu harekete hemen girişeceğim."

M. CHİLD, oturuma son verilmeden önce, Amerikan Temsilci Heyetinin tutanağa konmasını istediği bir bildirinin metnini Başkana sundu.

Oturuma saat 19.20 de son verildi.

Genel Sekreter:
R. MASSİGLİ

Uygun bulunmuştur:

F. L. BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Thomas SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); E. LAGARDE (*Fransa*); Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); CONTZESCO (*Romanya*); V. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); ÂLİ (*Türkiye*).

(22) SAYILI TUTANAĞA EK

23 OCAK 1923 GÜNÜ, ÖĞLEDEN SONRAKİ OTURUMDA AMERİKAN TEMSİLCİ HEYETİNCE SUNULAN BİLDİRİ

Lord Curzon, İngiliz Hükümetinin, *mandataire* Devlet sıfatıyla, Mezopotamya'yı yönetmek bakımından hak iddiasını, bu memleketin doğal kaynaklarına ilişkin sorunlara bağlamak düşüncesinde olmadığını söylemiştir. Lord Curzon, görüşlerini açıklarken, bu bölgeye ilişkin bir takım imtiyazlar konusunda kendisinin ve Hükümetinin tutumunu belirterek, İngiliz Hükümetinin bu gibi imtiyazları diplomatik görüşmelere konu yapmaktan mümkün olduğu kadar kaçınacağını da ortaya koymuş ve dünyanın ekonomik hayatı için önemli olan maddelerin tekel altına alınmağa elverişli olmaması gerektiği ilkesine inancını yeniden belirtmiştir.

Amerikan Temsilci Heyeti, ülke sorunlarının çözümlenmesine katılmamakla birlikte, Lord Curzon'un bu konuda söylediklerini paylaşmaktan mutluluk duymaktadır. Amerikan Temsilci Heyeti "açık kapı" konusunda Hükümetinin politikasını bildirmiş ve Lord Curzon da bu politikaya katıldığını belirtmiştir; bununla birlikte, ne Amerikan Temsilci Heyetinin açıklaması, ne de İngiliz Temsilci Heyetinin bu görüşe katılması, belirli bir ham maddeye ya da belirli bir ekonomik faaliyet alanına ilişkindir; ancak, kasıtlı olarak bu sözleri değiştirenler, bunlarda, kendi siyasal amaçlarına uygun düşen bir anlam bulup çıkarmışlardır.

Amerikan Temsilci Heyeti, Lord Curzon'un *Turkish Petroleum* Şirketinin hak iddialarının geçerliliğini özellikle belirtmiş olduğunu hatırlamağı bir ödev saymaktadır; Amerikan Temsilci Heyeti, özel ayrıcalıklar ve kayrılmalar aramaksızın, Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin, barışdan doğan haklarının yeniden tanınmasında, savaş arkadaşlığının bir memleket için sağlaması doğal olan çıkarlardan yoksun bırakılması ilkesini kabul edemeyeceğini Konferansa belirtmeği gerekli görmektedir; aynı zamanda, başka ilkelerin söz konusu olduğu bütün durumlarda, Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin görüşünü açıklamamış olması, "açık kapı" politikasından vazgeçtiği anlamına gelemez. Amerikan Temsilci Heyeti, ülkesindeki iki Başkanlık süresi boyunca, Amerikan Hükümetinin toplamış olduğu özlü bir yazışmayı belirtmek istemektedir.

Amerikan meşru çıkarlarının korunmasını sağlama olanakları elinde

bulunduğu sürece, Amerikan Temsilcilerinin ödevi – Amerikan hakları, ister bir ticarî çıkarla, isterse başka herhangi bir çıkarla ilgili olsun – bu hakları koruma bakımından, olduğu gibi kalmaktadır. Bu yüzden, Lord Curzon'un belirli bir şirketi ve bu şirketin hak iddialarını anmış olması, Amerikan Temsilci Heyetine şu telkinde bulunması için elverişli bir fırsat vermektedir: Ham maddelere ilişkin olarak çatışan hak iddialarının eskiden beri süregittiği konular için, bu iddiaları, hukuk açısından tam bir tarafsızlıkla değerlendirecek bir yargı yolunun bulunması gerekir. Bu tarafsızlığın nasıl sağlanacağını önceden saptamak mümkün değildir; fakat, genel bir ilke uyarınca, ilgililerin, birbirine karşıt iddialarının, seçilecek yargı organına sunulmasından önce, verilecek hükmün tarafsız olacağına güven duyabilmeleri gerekmektedir.

[BİRİNCİ CİLT, BİRİNCİ KİTABIN SONU]

DİZİN

DİZİN

ISBN 975-363-204-5
Takım no 975-363-203-7

